

Hahner Péter

ÚJABB

100

TÖRTÉNELMI

TÉVHIT

avagy

AMIT BIZTOSAN TUDSZ A TÖRTÉNELEMRŐL - ÉS MIND ROSSZUL TUDOD

Budapest, 2011

Könnyebben elhisszük azt, amit igaznak óhajtunk

Száz meg száz, gyakran fel sem ismerhető módon torzítja el és fertőzi meg értelmünket az érzelem

E kötet összeállítása során is sok barátomtól, rokonomtól és kollégámtól kaptam ötleteket és segítséget. Köszönettel tartozom Ablonczy Balázsnak, Fedeles Tamásnak, Gözsy Zoltánnak, Hajdú Zoltánná Pordán Évának, Kállay Orsolyának, Ludassy Máriának, Ocsovai Gábornak, Frank N. Schubertnek, Somlai Katának, Szilárd Máténak, Tóth Rékának, Vadász Ivánnak, Vida István Kornélnak és Visy Zsoltnak. A legtöbb biztatást és támogatást ezúttal is feleségemtől, Pordány Saroltától kaptam.

Š Hahner Péter, 2011

Szakmailag ellenőrizte: Majoros István

ISBN 978 963 324 029 8

Kiadta az Animus Kiadó 2011-ben

info@animus.hu

www.animus.hu

Az 1795-ben alapított

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők

Egyesülésének tagja

Borítóterv: Beleznai Kornél

Tipográfia, nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.

Korrektorok: Endzsel Erzsébet Thész Dóra

A nyomtatás és a kötés a debreceni

ALFÖLDI NYOMDA Zrt. munkája

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

Tartalomjegyzék

Előszó

1. A franciák ősei a gallok voltak
2. A kínai Nagy Fal a Holdról is látható
3. A franciák a kakast választották nemzeti jelképnek
4. Attilát hármaskoporsóban temették el a Tisza medrébe
5. A poitiers-i csatában Martell Károly megállította az iszlám terjeszkedését
6. A vikingek szarvakat viseltek a sisakjukon
7. Nagy Károly az európai egység előfutára volt
8. Egy Johanna nevű asszonyt pápává választottak
9. Robin Hood XII. századi személyiség volt
10. Oroszlánszívű Richard volt az egyik legnagyobb angol király
11. Gyermekek indultak keresztes háborúba a XIII. század elején
12. A magyarok történelmére az állandó széthúzás jellemző
13. Hat calaisi polgár készen állt feláldozni életét városukért
14. Jeanne d'Arc szegény pásztorlány volt
15. Drakula képzeletbeli személy
16. Mátyás király legyőzhetetlen volt és igazságos
17. A rózsák háborúja végigpusztította Angliát
18. III. Richard testileg-lelkileg torz szörnyeteg volt
19. Machiavelli kijelentette: A cél szentesíti az eszközt!

20. Dobzse László rossz király volt
21. Dózsa Györgyöt tüzes trónra ültették
22. V. Károly császár birodalmában sohasem nyugodott le a Nap
23. A fanatikus Kálvin kegyetlenül bánt el Szervéttel
24. Stuart Máriát szerelmi szenvedélyei juttatták a vérpadra
25. Rettegett Iván nagy uralkodó volt
26. IV. Henrik kijelentette: Párizs megér egy misét!
27. Angliában a forradalom előtt abszolút monarchia volt
28. D'Artagnan kitalált személyiség
29. A reformáció elősegítette a kapitalizmus fejlődését
30. XIV. Lajos nem mosakodott
31. Thököly Imre nagy hazafi volt
32. A harakiri a japán szamurájok becsületét védelmezte
33. Az udvari etikett nevetséges és értelmetlen volt
34. Savoyai Jenő gyenge testalkata miatt nem lehetett XIV. Lajos katonája
35. II. Jakab király zsarnoksága robbantotta ki a dicsőséges forradalmat
36. XII. Károly a svéd nagyhatalom megtestesítője volt
37. Nagy Péter cár teljesen új irányt adott az orosz történelemnek
38. 1689 után az angol király csak uralkodott, de nem kormányzott
39. Angliában azért alakult ki a miniszterelnöki hivatal, mert I. György király nem tudott angolul
40. Casanova elképesztően sok nőt csábított el
41. Nagy Frigyes homoszexuális volt
42. Voltaire büszke és független értelmiségi volt
43. A királyi udvar fényűzése hatalmas terhet rótt a francia társadalomra

44. Éon lovag volt az első férfi, aki megváltoztatta a nemét
45. XVI. Lajosnak hét éven át szexuális problémái voltak
46. XVI. Lajost egy szavazattöbbséggel ítélték halálra
47. A demokrata Marat-t egy királpárti nő gyilkolta meg
48. Egyetlen szavazaton múltott, hogy nem a német lett a hivatalos nyelv az Egyesült Államokban
49. Robespierre volt a francia forradalmi diktatúra vezetője
50. Talleyrand szélkakasként minden rendszert kiszolgált
51. Fouché elvtelen áruló volt
52. Ez több mint bűn, ez hiba! - mondta Fouché
53. Napóleont a hódításai tették naggyá
54. Napoleon volt Franciaország Washingtonja
55. Napoleon kijelentette: Minden katona a tarsolyában hordja a marsallbotot!
56. Cambonne így kiáltott Waterloonál: A gárda meghal, de magát meg nem adja!
57. Napoleon fiát a Habsburg-udvar rabságban tartotta
58. A sovinizmust egy Nicolas Chauvin nevű katonáról nevezték el
59. Az orosz dekabristák a szabadságért harcoltak
60. Alamo hős védői önként vállalták a halált
61. Haynaut élve boncolták fel
62. Bem apó renegát lett
63. A szabadkőművesek mindig összetartanak
64. Hegel szerint minden nagy esemény kétszer kerül színre
65. Ferenc József családját átok sújtotta
66. Garibaldi kiváló hadvezér volt

67. Indiában 1857-ben nemzeti felkelés tört ki
68. Abraham Lincoln felszabadította a rabszolgákat
69. A Pony Express a vadnyugat egyik legsikeresebb vállalkozása volt
70. Rengeteg magyar harcolt az amerikai polgárháborúban
71. Az amerikai cowboyok izgalmas életet éltek
72. A vadnyugat mesterlövészei legyezve tüzeltek
73. Vad Bill Hickoknak a halott ember lapjai voltak a kezében, amikor lelőtték
74. Buffalo Bill kihasználta és megalázta az indiánokat
75. Jesse James afféle Robin Hood volt
76. Billy the Kid kegyetlen tömeggyilkos volt
77. Oroszországban a reakciósök akadályozták meg a parlamentarizmus bevezetését
78. Dreyfus kizárólag az antiszemitizmus áldozata volt
79. Clemenceau a menyé miatt haragudott a magyarokra
80. Taft amerikai elnök olyan kövér volt, hogy összetörte a Fehér Ház fürdőkádját
81. Az emberfeletti erejű Raszputyint háromszor kellett megölni
82. Lenin német ügynök volt
83. Charles Lindbergh elsőként repülte át az óceánt
84. Victor Lustig ellopta az Eiffel-tornyot - kétszer
85. Hitler zsidó volt
86. Hitler szabad választásokkal került hatalomra
87. Göring kijelentette, hogyha meghallja a kultúra szót, a pisztolyáért nyúl
88. Sztálin szürke, tehetségtelen, műveletlen személyiség volt
89. A marxista tanítás megvalósítására tett kísérlet nem vezet feltétlenül elnyomó rendszerekhez

90. Gandhi erőszak nélkül szabadította fel Indiát
91. Hruscsov 1956-ban leleplezte a sztálini diktatúra bűneit
92. A kubai rakétaválság kis híján kirobbantotta a harmadik világháborút
93. Jacqueline Kennedy volt a legjelentősebb First Lady
94. Rejtélyes hasonlóságok vannak Lincoln és Kennedy meggyilkolása között
95. 1968-ban Franciaországban forradalom robbant ki
96. Kádár János szerényen élt
97. A hamburger az amerikai kultúra terméke
98. Ronald Reagan gyenge, önállótlan elnök volt, akit tanácsadói irányítottak
99. Lady Diana merénylet áldozata lett
100. A 2001. szeptember 11-ei merénylet nem Oszama bin Laden műve

Előszó

(Elolvasása ezúttal is mellőzhető!)

Ebben a kötetben, akárcsak a 2010-ben megjelent, 100 történelmi tévhit című könyvben olyan tényekre és értelmezésekre szeretném felhívni a figyelmet, amelyeket a történettudomány már régen megcáfolt, de ezek a cáfolatok mégsem terjedtek el szélesebb körben.

Az egyszerűség kedvéért ezúttal is meglehetősen különböző megállapításokat foglaltam össze tévhit néven: akadnak itt téves adatok, felületes megállapítások, elavult kutatási eredmények, elsietett értelmezések, rosszindulatú híresztelések, megszépítő vagy befeketítő történelmi legendák, sőt, egyszerű pletykák is. Mindezek manapság a rengeteg újságnak, rádiónak, televíziós csatornának és az internetnek köszönhetően rohamos gyorsasággal terjedhetnek. Ráadásul bizonyos csoportok szinte hivatásszerűen fedeznek fel újabb és újabb összeesküvéseket a történelemben, amelyeket jó pénzért adnak el a médiának. A magazinok, honlapok és dokumentumfilmek szerkesztői közül pedig nem mindenki tesz különbséget a legendagyártók agyszüleményei és a történelmi kutatások vagy az oknyomozó újságírás komolyabb eredményei között. Ennek következtében számtalan tévhit beépülhet a köztudatba és a tömegkultúrába. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy valaha is megszabadulhatunk tőlük. Olyanok, mint a gyomnövények: sohasem lehet valamennyit kipusztítani, s ha egyet eltüntetünk,

azonnal másik sarjad ki a helyén. De azért a rendszeres gyomlálásra mégis szükség van, különben mindent elborítanak.

Tavalyi kötetem előszavában már utaltam azokra a nagyközönség számára készített, ismeretterjesztő művekre, amelyek már több éve felvették a harcot a történelmi tévhitekkel: Endrei Walter, Németh György, Romsics Ignác könyveire, valamint a Helikon Kiadó Labirintus című sorozatára. Azóta három új kötet is megjelent, amelyek szerzői egy-egy szűkebb korszak vagy szakterület tévhiteit elemzik: Ablonczy Balázs a trianoni legendakört (Trianon-legendák), David Aaronovitch az összeesküvés-elméleteket (Vudu-történelem), Michael Hesemann pedig a katolikusellenes legendákat ismerteti (Sötét alakok) meggyőző szaktudással és metsző logikával.

Attól tartok, e kötetemről is elmondható majd, hogy túlságosan sok újkori tévhitet ismertetek, és aránytalanul nagy helyet foglalnak el a francia, angol és amerikai történelemmel kapcsolatos fejezetek. Csak két mentséget hozhatok fel védekezésül. Az egyik: az újkor története a szakterületem, s ehhez értek jobban. A másik: a legtöbb közismert tévhit ezeknek az országoknak a történelmével kapcsolatos.

Tulajdonképpen jó dolog, hogy vannak történelmi tévhitek. Nem azért, mert így a történészek könyveket írhatnak ezek cáfolatára, inkább azért, mert pusztán létük is arra utal, hogy van érdeklődés a történelem iránt. Az se baj, ha az emberek nem hisznek el mindent, amit az iskolai tankönyvekben olvastak - csak az a baj, ha mindent elhisznek, ami ellentétes azokkal. A legjobban annak örülnék, ha nekem sem hinnének el mindent, és ezért fellapoznák azokat a könyveket és tanulmányokat, amelyekre e kötet fejezeteiben hivatkozom.

Budapest, 2011. márciusa

Hahner Péter

1. A franciák ősei a gallok voltak

Európa középső és keleti részein sokan még mindig úgy vélik, hogy a francia nemzet eredetét és kultúráját tekintve sokkal egységesebb, mint más nemzetek. A kortárs francia történészek azonban inkább az eredet sokrétűségére és a kultúra összetettségére hívják fel a figyelmet.

A XIX. és XX. században sok francia történelemkönyv e szavakkal kezdődött: Őseink, a gallok

Vajon miért éppen a gallokat jelölték ki a franciák őseinek a harmadik köztársaság (1870-1940) tankönyvírói? Minden bizonnyal azért, mert a frankok germánok voltak, márpedig az 1870-71-es porosz-francia háború után minden hazafias francia nemzete ősi ellenségeinek tekintette az Elzász-Lotaringiát elcsatoló németeket - germán őseikkel együtt. Őseik közé sorolhatták volna a régi

rómaiakat is, hiszen Franciaország területét a Kr. u. I. században beolvasztották a Római Birodalomba, a kelta vezető rétegek beilleszkedtek a római társadalmi-politikai rendszerbe, s a helyi társadalom kétszáz éven át élvezhette a békét, amely lehetővé tette egy gazdag, dinamikus, urbanizálódó, gall-római civilizáció létrejöttét. Csakhogy a harmadik köztársaság vezető politikusai és történészei antiklerikálisok voltak, s attól tartottak, hogy Rómáról majd a pápai hatalom és a katolikus egyház jut az emberek eszébe. Ezért aztán a gallokat nyilvánították a modern kori franciák őseinek, akiket egyetlen történelmi szál sem fűzött sem a németekhez, sem a katolicizmushoz.

A mai francia történészek szerint viszont elég bajos dolog pontosan kijelölni őseiket az ókori népek közül, a kelta gallokkal pedig különösen sok a probléma. Gallia határait csak a rómaiak jelölték ki, stratégiai okokból. A kelták azonban nemcsak a mai Franciaország területén éltek, hanem a legkülönbözőbb területeken, a Brit-szigetektől Kis-Ázsiáig. A kelta gallok törzsei három nagy csoportra oszlottak: a délnyugati aquitánokra, a Garonne, a Marne és a Szajna között élő, szűkebb értelemben vett gallokra, valamint a Marne és Rajna közötti belgákra. A politikai kötelékeket nélkülöző népek azonban igen könnyen és gyorsan változtatták lakóhelyeiket: a belgák felbukkantak a Földközi-tenger partjain, a venétek nemcsak a francia Vannes városnak, de az itáliai Velencének is névadói voltak, a mai spanyol-francia határ melletti volcae tectosages nevű törzsek Kis-Ázsiáig eljutottak, s egyesek szerint az Atlanti-óceán partján élő boiok adták Bohémia (Csehország) és Bologna nevét is.

A Római Birodalom uralma egy időre meggátolta a nagyobb szabású népmozgalmakat Galliában. A nacionalista francia történetírók szívesen nevezték gall-római jellegűnek az ekkoriban emelt épületeket, megfélemezve a római kultúra uniformizáló hatásáról. Orange város római színházának a pontos mása például a szíriai Boszrában található meg. A kelta druidák igen gyorsan, már Claudius császársága idején (41-54) eltűntek, s Gallia templomaiban évszázadokon át görög-római isteneket tiszteltek. Igaz, egyes sziklák és források mágikus hatalmában való hit a középkorig fennmaradt, csak hogy teljesen hasonló mágikus szertartások terjedtek el az egész Földközi-tenger medencéjében.

Az ókor végén kialakult Galliában egy sajátos patriotizmus, a helyi ősök tiszteletén keresztül érvényesülő érzelmi kötődés a régió kultúrájához. Ez a kultúra azonban inkább görög-római jellegű volt, mint sajátosan gall. Ha volt is valaha elkülönült gall kultúra, ennek ma már alig találhatjuk meg a nyomait, mert Gallia a Római Birodalom uralma alatt a mediterrán kultúrák sajátos olvasztótégelyévé vált. A galloktól a későbbi korokra hagyományozott kulturális örökség nagy része kifejezetten görög eredetű, vagy a Római Birodalom más, hellenizált részeiről származik.

Köztudott, hogy a középkor elején a görög, latin, kelta, germán, skandináv és baszk eredetű népek közös hazáját kezdték Franciaország néven emlegetni. A francia történészek többféle középkori és újkori bevándorlást különítenek el egymástól. Az első típus a földrajzi közelség közvetlen következménye volt: az alpesi vagy pireneusi völgyek népei rendszeresen átlátogattak egymáshoz kereskedelmi célból vagy időszakos munkát keresve. A második típus ugyanennek egy térben és időben tágabb változata volt: az egyénileg vagy kis csoportokban érkező bevándorlók le is települhettek Franciaország területén, s általában gyorsan beleolvadtak a környező társadalomba.

Mivel Franciaország Európa egyik legnépesebb országa volt, a nagyobb számban és hosszabb távra leteleplők nem egy-egy demográfiai úrt próbáltak betölteni (mint a magyar területekre érkező bevándorlók a XVII-XVIII. században), hanem az udvar, az ipar, a királyi vagy fejedelmi

közigazgatás, valamint a hadsereg sajátos igényeit próbálták kielégíteni. Ilyen bevándorlók voltak az itáliai kézművesek, bankárok, kereskedők, a németalföldi és kasztíliai hajósok, a német nyomdászok, féművesek, fegyverkovácsok, a holland selyemszövők és cukorfinomítók. Ők már nem olvadtak be oly gyorsan a franciák közé, gyakran hosszabban is fennmaradó, idegen közösségeket alkottak. A negyedik típusú bevándorlást a politikai vagy vallási okokból hazájukat elhagyó menekültek képviselték. Az efféle vándorlás persze távolról sem egyirányú: a nantes-i ediktum (IV. Henrik király 1598-as türelmi rendelete) 1685-ös visszavonása után kétszázezer protestáns hagyta el Franciaországot.

A zsidók kivételével, akik a francia forradalomig nem számítottak francia állampolgárnak, a külföldiek többsége gyorsan beolvadt a francia társadalomba. A királyság mindent megtett e folyamat megkönnyítésére. Már a XIV. századtól kiváltságokat biztosított egyes csoportoknak. IV. Henrik a mocsarak lecsapolásához értő hollandokat látta el honosítási okmányokkal, XIV. Lajos azokat a külföldieket, akik öt évig szolgáltak a francia hadseregben, XV. Lajos pedig azokat a lengyeleket, akik apósával, Leszczyński Szaniszlóval érkeztek Lotaringiába.

A XIX. századig tehát a francia társadalom lassan és egyenletesen gazdagodott, viszonylag kis létszámú közösségek befogadásával. E csoportok beolvadását a franciák demográfiai vitalitása is meggyorsította. Az ipari forradalom viszont mindent megváltoztatott. Az 1860-as évektől egyrészt megnőtt a kereslet a nagy létszámú, képzetlen munkaerő iránt, másrészt a népesség gyarapodásának üteme csökkenni kezdett. A század végén egyre könnyebbé vált az elköltözés bizonyos hátrányosabb helyzetű területekről, ráadásul egyre több francia gyarmatra is ki lehetett vándorolni. A bevándorlás ilyen körülmények között tömegessé és folyamatossá vált. 1851-ben a franciaországi népességnek valamivel több mint 1%-a volt külföldi bevándorló, körülbelül 380 000 fő. Húsz év múlva e szám 700 000-re, 1881-re egymillióra nőtt, 1891-re 1 126 000-re, 1911-re pedig 1 160 000-re. Az első világháború előestéjén a francia lakosságnak még mindig csak 3%-a volt bevándorló, a következő ötven évben azonban a külföldiek száma megháromszorozódott, míg a lakosság csak 20%-kal gyarapodott.

Az első világháború emberveszteségei tovább erősítették az előző század végétől érvényesülő tendenciákat. 1922-ben a francia népesség alig haladta meg 1914-es szintjét. Ha emellett figyelembe vesszük a vidéki lakosság városokba történő áramlását, a munkaidő csökkentését, s azt a tényt, hogy bizonyos tevékenységeket a francia munkások egyre kevésbé vállaltak, nyilvánvaló lesz, hogy a külföldi munkaerő bebocsátása létfontosságúvá vált az ország számára. 1921-ben több mint másfél millió idegennek tekintett személy élt Franciaországban, tíz év múlva 2 700 000, vagyis a teljes népesség 6,58%-a. Ez mintegy 800 000 olasz, 350 000 spanyol, 250 000 belga, 100 000 svájci és 72 000 német bevándorlót jelentett.

A második világháború ugyanúgy visszavetette a francia társadalom demográfiai növekedését, mint az első, s az utána felgyorsuló ipari fejlődés ugyanúgy igényelte a képzetlen és tömeges munkaerőt, ahogy ez az első világháború után történt. Az 1960-as évekig a bevándorlás mégis visszafogott maradt, s a bevándorlók létszáma csak 1968-ra érte el a harmincas évek rekordját. Ekkor 2 621 000 külföldi élt az országban, akiknek 72%-a Európából érkezett: a legtöbb már Spanyolországból jött (607 000), ezeket követik az olaszok (571 000), portugálok (296 000), lengyelek (131 000), belgák (65 000) és németek (43 000). Ezután az európaiak aránya csökkenni

kezdezt.

1990-ben az 56 634 000 Franciaországban élő személy közül 4 195 952 volt bevándorló. Ezek közül 1 835 412 fő érkezett az Európai Unió országaiból (a legtöbb Portugáliából, Olaszországból és Spanyolországból), 199 118 Kelet-Európából (a legtöbb változatlanul Lengyelországból) és a volt Szovjetunió területéről, 158 907 Törökországból, 1 462 300 Afrikából (a legtöbben Algériából és Marokkóból) és 317 033 Ázsiából (a legtöbben Vietnamból és Kambodzsából).

Pierre Milza francia történész egy 1987-ben írott cikkében azt az állítást is megkockáztatta, hogy legalább tizenhatalcmillióra tehető azon francia állampolgárok száma, akik második, harmadik vagy negyedik generációját képezik az egykori bevándorlóknak. Vagyis minden harmadik francia bevándorló leszármazottja. E külföldiek beáramlása nélkül pedig a XIX. században megindult demográfiai hanyatlás minden bizonnyal katasztrofális eredménnyel járt volna. Pierre Milza e szavakkal zárta le egy cikkét: Semmi oka sincs elkeseredésre egy olyan országnak, amely minden bizonnyal annak az új vérnek köszönheti asszimiláló ereje megőrzését, amellyel több mint százharminc éve az a több millió bevándorló erősítette meg, akik lakóhelyüknek választották földjét, és itt vertek gyökeret. (L'Histoire, 1995. november, 31. o.)

2. A kínai Nagy Fal a Holdról is látható

A Nagy Fal kínai neve Csang-cseng, avagy Vanli Csang-cseng, ami annyit jelent, hogy tízezer li hosszúságú fal. (A li egy ősi kínai mértékegység neve, a Tang-dinasztia idején, a Kr. u. VII-X. században 323 méter volt, manapság 500 méternek felel meg.) A kínaiak számára ez az építmény nemzeti nagyságuk és ősi kultúrájuk egyik legfontosabb szimbóluma. Egy kínai közmondás így hangzik: Senki sem vagy, amíg nem láttad a Nagy Falat. Ez volt a - gyakran csak jelképes - határ Kelet-Ázsia letelepedett, békésebb, földművelő társadalmi és az északi, nomád, harciasabb, állattenyésztő népek világa között. Nyugati végpontján Jiayuguan (Yüquan) volt a legtávolabbi helyőrség, amely 1372-ben épült meg. A fal ennél is régebbi, a Han-dinasztia által építetett maradványai tovább nyújtóznak nyugat felé, és fokozatosan szétomlanak Gansu tartomány sivatagos részén. Keleten a fal Bohai-öbölnél, Shanhaiguan városnál éri el a tengert. A turisták általában a Pekingtől 64 kilométerre lévő, Badaling nevű részét szokták meglátogatni, s ez a rész van a legjobb állapotban.

Rendkívül nehéz megállapítani a fal hosszúságát, hiszen még 2009-ben is feltártak korábban ismeretlen szakaszokat. A falrendszer teljes hossza a történelem során összes mellékágával, árkaival és természeti védelmi rendszerével együtt a szakértők szerint 8851,8 kilométer volt, amelyből 6259,6 kilométer volt ténylegesen fal, a többi árok, hegy vagy folyó. Ezt nem szabad egyenletesen kígyózó vonalként elképzelnünk: a különböző korszakokban különböző helyeken kezdtek olyan falakat építeni, amelyek más falakkal párhuzamosan helyezkedtek el északabbra vagy délebbre. Egyes szakaszok nem kelet-nyugat, hanem észak-dél irányban húzódnak. Jelentős részei mára teljesen elpusztultak, egyes helyen két-három méteres romok maradtak csak belőle. A keleti és nyugati végpontot légvonalban mintegy 1800 kilométer választja el egymástól. A fal szélessége és magassága változó, legismertebb és legjobb állapotban lévő részein az átlagos magasság 7-8 méter, szélessége 7 méter az alapnál és 6 méter a fal tetején. Egyes őrtornyai elérhetik a 12 méteres magasságot és szélességet is. Az őrség

ezekben az őrtornyokban lakott, itt tárolta fegyvereit, élelmét, és innen ügyelt a környező vidék biztonságára. A katonák zászlókkal, tűz-és füstjelekkel kommunikáltak a közeli helyőrségekkel, s időnként hírvivőket küldtek vezetőikhez.

Nehéz megmondani, hogy mikor kezdték el építeni a Kína északi határát védő falrendszert. Annyi bizonyos, hogy a Zhou- (Csou-) dinasztia bukása után, a hadakozó fejedelemségek korában (Kr. e. 476-221) vált szükségessé egy erőd-rendszer kiépítése. Amikor a Qin- (Csin-) dinasztiából származó Első Császár, Shi Huangdi (Si-huangti) uralkodása idején, a Kr. e. III. század végén falat emeltek az északról támadó, nomád xiongnuk (hsziung-nuk), a hunok feltételezett rokonainak támadásai ellen, már egy korábbi sáncrendszer vonalait követték. Kr. e. 102-től a Han-dinasztia folytatta a fal építését, és meghosszabbította azt nyugat felé. Természetesen a fal önmagában nem akadályozhatta meg a nomádok betöréseit, ha a központi hatalom nem tudott elég nagy hadsereget fenntartani, s nem tudta biztosítani a kommunikációt az építmény különböző részei között. A Nagy Fal csupán egyetlen eleme volt egy sokkal összetettebb és kiterjedtebb rendszernek: szövetséges törzsek, amelyek közreműködtek a betörések elleni védekezésben; ellenőrzőpontok, erődítmények, előretolt helyőrségek; félkatonai települések; az odatelepített népesség megművelte területek alkották. (Jacques Gernet: A kínai civilizáció története. Bp. 2001, Osiris Kiadó. 110-111. o. Antóni Csaba fordítása.) A békés nomádok engedélyt kaptak a falon belüli letelepedésre is. A központi hatalom meggyengülése idején pedig egyes kínai államok falakat építettek a szomszédos kínai államok féken tartása céljából is.

Az építkezés második szakaszára félezer év múlva került sor. A Nagy Fal egyes részeit a Kr. u. V. században a türk fenyegetés hatására már javítgatni kezdte az Északi Wei (Veji) Királyság, majd az Északi Zhou- (Csou-) dinasztia védműveit 585-től a Sui- (Szuj-) dinasztia hosszabbította meg 350 kilométerrel nyugati irányban. Amikor azonban a központi kormányzat elhanyagolta a fal karbantartását és ellenőrzését, a környező terület parasztsága természetesen ebből szerzett magának építőanyagot.

Az építkezés harmadik nagy korszakára a XV. században került sor, a Ming-dinasztia korában. 1403-tól 1435-ig a VI. századi erődítmények vonalát követte az építkezés, majd a keleti mongol törzsek támadásai miatt újabb védelmi vonalakat emeltek. A Ming-korban épült, néhol két- vagy háromsoros falak teljes hossza megközelíti az 5000 kilométert. Ezek azok a falak, amelyeknek hosszú, összefüggő szakaszai még ma is láthatók Észak-Kínában, sőt, Peking közelében is. (Ugyanott, 317. o.)

Az építésnél természetesen helyi anyagokat kellett felhasználni. Legrégebbi részei pusztá árkokból és fakeretek közé döngölt földből készültek. Shi Huangdi császár korában valószínűleg az őrtornyok épültek meg először, a falakat pedig kő-és törmelékalapok emelték, döngölt földből. Nyugaton gyakran alkalmaztak földet és kiégetés nélküli téglát, keleten pedig követ és égetett téglát. Kikkel építették meg? Valószínűleg katonákkal, rabszolgákkal és tönkrement parasztokkal. A termékeny vidékek lakói ugyanis aligha költöztek szívesen a kopár északi tájra. Az uralkodók ezért kiváltságokkal és kedvezményekkel próbálták rábírní a társadalom különböző csoportjait, hogy telepedjenek le a fal közelében.

A kínai Nagy Fal kapcsán leggyakrabban emlegetett legenda úgy hangzik, hogy ez az egyetlen emberkéz emelte építmény, amely a Holdról is látható. Még olyan színvonalas tudományos kiadványok is megemlítik ezt a csacsiságot, mint Caroline Blunden és Mark Elvin kulturális atlasza (A kínai világ atlasza. Bp. 1995, Helikon. 134. o.) vagy a neves Kína-szakértők által összeállított The

Contemporary Atlas of China (London, 1988, Weidenfeld & Nicolson. 63. o.). Hogyan lehetne a Földtől átlagosan 384 393 kilométerre lévő Holdról megpillantani egy legszélesebb részén is mindössze 9,1 méteres földi építményt, amelynek ráadásul a színe is beleolvad a környezetébe? Hiszen akármilyen hosszú is, ebben az esetben csak a szélessége számít. Norberto López-Gil, a Murciai Egyetem professzora szerint a kínai Nagy Falat már 160 kilométer távolságból is ugyanolyan nehéz lehet felismerni, mint egy két centiméter vastagságú kábelt fél kilométerről. Még ha a kínai Nagy Fal élesen visszatükrözné a Nap fényét, vagy nagy erejű reflektorokkal lenne megvilágítva éjszaka, az űrutazó akkor is csak a fényt látná, és nem magát a falat. (Journal of Optometry, 2008. July-September, 3-4. o.) A cikk az interneten is olvasható:
<http://www.journalofoptometry.org/10.3921/joptom.2008.3.pdf>

Más szakértők azt hangsúlyozzák, hogy a Holdról néha még a Föld kontinenseit is nehezen lehet megkülönböztetni egymástól. A Földtől mindössze 160 kilométerre lévő műholdakról is rendkívül erős látcsőre van szükség ahhoz, hogy megpillantsuk a kínai Nagy Falat. Ha pedig látnánk a Holdról, akkor természetesen a földi utcák és épületek nagy részét is látnunk kellene, hiszen a többségük szélesebb nála. Nem is beszélve a piramisokról, hidakról és repülőterekről.

Honnan származhat ez a legenda? A XVIII. századi, felvilágosult tudósok és írók körében igen nagyra becsülték a kínai tudományt és művészetet. Aligha véletlen, hogy a Wikipédia szerint William Stukeley (1687-1765) angol régész említette meg először ezt a tévhitet egy levelében 1754-ben. Az észak-angliai Hadrianus faláról írva így fogalmazott: E nyolcvan mérföld körüli falat csak a Kínai Fal múlja felül, amely a Földgolyó egyik jellegzetessége, és a Holdról is felismerhető. (The Family Memoirs of the Rev. William Stukeley. 3. köt. Durham, 1887, Andrews & Co. 142. o.) 1895-ben Henry Norman (1858-1939) angol újságíró és politikus is megerősítette ezt The Peoples and Politics of the Far East című könyvében (New York, 1895, Charles Scribners Sons. 215. o.): Hírneve szerint az egyetlen emberkéz alkotta mű a Földgolyón, amely látható a Holdról. Ebben a korszakban sokat fantáziáltak a Marson felfedezett állítólagos csatornákról - talán ezért gondolták, hogy a hosszú építmények felismerhetőek az űrből? Amerikában minden bizonnyal a népszerű Ripleys Believe It or Not (Ripley - Hiszed-e vagy sem?) című képeskönyvsorozat 1932-es kötete és Richard Halliburton (1900-1939) újságíró Second Book of Marvels (A csodák második könyve) című kiadványa terjesztette el szélesebb körökben ezt a tévhitet. Bekerült a legtöbb útirajzba és történelemkönyvbe, állandóan emlegették, s ezért akkor sem kérdőjelezték meg, amikor már a tudomány nyilvánvalóvá tette, hogy semmi alapja nincs. Ráadásul a hazafias kínaiak érzékenységét is figyelembe kellett venni. Amikor 2003-ban Yang Liwei, az első kínai űrhajós visszatért az űrből, maga is bevallotta, hogy nem látta odafentről a falat. A kínai kormány kérésére azonban ezt a kijelentését kihagyták a hivatalos jelentésekből.

3. A franciák a kakast választották nemzeti jelképnek

Más nemzetek oroszánt, kerecsent, mesebeli sárkányt választanak jelképükül - mondja a kakas Kosztolányi Dezső Zsivajgó természet című kötetében. - Én a franciáké vagyok. E népnek a bálványa az értelem és az önismeret. A földön jár. Hatalmas képzeletének nincs szüksége arra, hogy

nagyobbítsa, szepítse magát. Ezért nem szégyenli, hogy nemzeti madara az éber, korán kelő, szorgalmas, erősen poligám természetű baromfi. A világ szemétdomb. Meg kell rajta találni a szemet. Kapirgálva magam is a szemétben leltem meg a tudományos pozitivizmus és az irodalmi realizmus nagy kincsét. (Sötét bújócska. Bp. 1974, Szépirodalmi Könyvkiadó. 546. o.)

A történész szinte szégyenkezik, amikor arra kényszerül, hogy e frappáns és költői megállapítást megcáfolja. Mégis meg kell mondania, hogy a franciák nem választották jelképként használt madarukat, hanem az ókorból örökölték: latinul ugyanis a gallus főnév egyaránt jelenthetett kakast vagy gall (vagyis a mai Franciaország területén élő) embert.

Az ókorban a fehér kakas szent állatnak számított, a középkorban pedig (főleg az evangéliumban játszott szerepe miatt) a kísértésekkel és az éjszaka démonaival szemben tanúsított éberség megtestesítőjének tekintették. E minőségében került fel a templomok tornyaira is a IX. századtól. Egyes népi legendák szerint maga Szent Péter húzatott karóba egy kakast, amely állandó kukorékolásával arra az éjszakára emlékeztette, amelyen háromszor is megtagadta Jézust. A középkori francia népmesékben a kakas még nem testesít meg semmilyen etnikai tulajdonságot, sőt olykor kifejezetten a bujaság, ostobaság vagy a harag megtestesítőjeként jelenik meg. A középkori címereken is felbukkant persze, főleg a Galois, Gallais vagy Lecoq elnevezésű családok körében, akiknek a neve latinul vagy franciául a kakasra utalt. A legelőkelőbb családok azonban inkább ragadozó madarokat festettek címerpajzsaikra, s a középkori francia királyok is a lilomot, a szarvast vagy a sólymot tekintették jelképüknek.

A latin műveltség terjedésével Franciaország német, angol, itáliai vagy flamand ellenfelei már kihasználhatták az azonos alakú latin szavak által nyújtott lehetőségeket, amikor a franciákat kívánták kigúnyolni. A százéves háború idején például az angolok azt a próféciát terjesztették, hogy a brit leopárd széttépi a lilomot és elkergeti a kakasokat. A franciák csak a XV. században kezdték azonosítani magukat a kakassal, amikor krónikásaik felfedezni vélték gall őseiket, s az is kiderült, hogy az ókorban ezt a háziszárnyast Jupiter és Mercurius szent madarának tekintették.

Az 1490-es években jelent meg egy VIII. Károly francia király számára ajánlott kötet Itáliában, Opus davidicum címmel, amelynek egyik ábráján fehér kakasok tiporják le a Franciaország ellenségeit jelképező oroszlánt és a rókát. Itt a fehér kakas a francia király kiválasztott voltát jelzi: ő fog uralkodni az egész világon. A következő királynak, XII. Lajosnak már azzal hízelegtek, hogy Gallusnak nevezték (feleségét természetesen Gallinának, gyermekeit pedig puliinak, vagyis csibéknek). Az 1515-ben trónra lépő I. Ferenc pedig szeptember 12-én, vagyis az asztrológia szerint az emelkedő Merkúr jegyében született, így természetesnek tűnt, hogy Mercurius szent állata, a fény és a győzelem szimbóluma lesz az egyik jelképe. Ráadásul a neve új szójátékokra adott alkalmat: Francois (vagyis Ferenc) vezeti a franciákat, Gallus (a kakas) a gallokat. A század közepére a legkülönbözőbb hagyományok összeolvadtak: a templomok tetején díszelgő, imára és elővigyázatosságra felszólító madár a bátorság, a fény és a győzelem szimbólumaként azonosult a francia királlyal, a dinasztikus állammal, majd a kialakulófélben lévő nemzettel.

Franciaország ellenfelei is hozzájárultak a kakasszimbólum elterjesztéséhez: az 1544-ben megkötött crépy-i békét már egy olyan metszettel ünnepelték, amelyen az V. Károly német-római császárt jelképező sasok legyőzik a kakast. A következő század elején pedig IV. Henrik király egy kakast ábrázoló emlékérem kiadásával ünnepelte meg fia, XIII. Lajos megszületését. A büszke

házi szárnyas afféle másodrendű jelképként itt-ott felbukkan a Louvre és a versailles-i kastély díszítményein, a francia forradalomban idején pedig már egy pénzérmén is látható volt. Napóleon császársága idején a sas háttérbe szorította, Lajos Fülöp júliusi monarchiája (1830-48) idején viszont nem kértek sem Napóleon sasából, sem a Bourbonok liliumából, s ezért újra a kakasszimbólumhoz folyamodtak. A második (1848-52) és harmadik köztársaság (1870-1940) idején pedig már a gall kakast állították szembe mind a napóleoni, mind a német sassal. Felkerült pénzérmékre, középületek bejárataira, emlékművekre, bélyegekre, 1951-ben a polgármesterek hivatalos jelvényére, s ott láthatjuk a francia futball-szövetség címerén is.

4. Attilát hármaskoporsóban temették el a Tisza medrébe

A klasszikus magyar írók és költők közül többen is felidéztek műveikben a híres hun király temetését. Jókai így ír róla A magyar nemzet története regényes rajzokban című könyvében: Holttestét hármaskoporsóba tették; ki soha nem viselt magán aranyat, holta után arany-, ezüst- és vaskoporsóba záratott. Most ott nyugszik valahol a Tisza medrében. Sírásóit, kik eltemették, visszatértükben a hunok legyilkolták, hogy soha meg ne tudhassa senki a helyet, ahol Attila nyugszik. (I. kötet. Bp. 1969, Akadémiai Kiadó. 26. o.) Gárdonyi Géza is így mutatja be a hun fejedelem temetését A láthatatlan ember című regényében.

A történészek azonban már a XIX. században sem adtak hitelt ennek a legendának. Horváth Mihály nagyszabású összefoglaló művében a következőket olvashatjuk: Holt tetemei

Keveházán a nemzeti nagy necropolban takarították el (Magyarország történelme. Első kötet. Pest, 1871, Heckenast. 6. o.) A XX. századi történészek pedig felismerték, hogy Attila hármaskoporsóba való temetésének és a szertartást végzők lemészárlásának története Jordanes, a VI. századi osztrogót történetíró De origine actibusque Getarum (A gótok eredetéről és tetteiről) című krónikájából származik. Igaz, Jordanes csak arany, ezüst és vas szemfedőről írt, nem hármaskoporsóról, és sírhalmot emlegetett, nem folyómedret. Írt azonban egy másik temetésről is, Alarik vizigót király búcsúztatásáról, és itt említett meg egy elterelt folyót, amelynek medrébe elhelyezték az uralkodó koporsóját, majd a temetésen részt vevő személyeket halomra gyilkolták. Persze ettől még korántsem biztos, hogy így is történt: a híres személyiségek és kincseik folyóba való eltemetése több ókori forrásban megjelenő vándormotívum.

Az ókori források és a hun régészeti leletek ismeretében Németh György e szavakkal foglalja össze a tényeket Karthágó és a só című könyvében: Attilát semmiféle folyó medrébe nem temették el, ezt Jordanes ugyanis csak Alarikról állítja. A hunok nem temetkeztek hármaskoporsóba, fémkoporsókat egyáltalán nem használtak, de a mongol hagyomány és a fakoporsós temetkezés alapján valószínűsíthető, hogy Attilát egy fakoporsóba temették, amelynek veretei voltak három különféle fémből. A temetést végző szolgák legyilkolása Alarik és Attila történetében is szerepel. Tehát erről sem mondhatunk semmi bizonyosat, de azt meg kell jegyeznünk, hogy az ókori Kínából ismerünk hasonló eljárást, és a hunok nagyon is közelről ismerték a kínaiak szokásait. (Bp. 2002, Korona Kiadó. 177-178. o.)

A szerző arra is felhívja a figyelmet kiváló könyvében, hogy a XX. század szinte valamennyi évtizedében a legjelesebb tudósok cáfolták meg a folyóba temetés és a hármas koporsó legendáját a legnagyobb példányszámú lapokban és kiadványokban, sőt még a rádió műsorában is. Mindez azonban nem volt elég ahhoz, hogy a tankönyv-és lexikonírók tudomást vegyenek róla. Csatlakozzunk hát hozzájuk a Németh György által szellemesen megfogalmazott cél érdekében: hogy ne csak a tévedés ismételtetése legyen folyamatos, hanem annak cáfolata is. (Idézett mű, 180. o.)

5. A poitiers-i csatában Martell Károly megállította az iszlám terjeszkedését

A frank királyságokat a VIII. század elején kormányzó, utolsó Meroving uralkodókat semmittevő királyok néven tartja számon a történelem. Ez jórészt utódaik, a Karolingok propagandájának tulajdonítható, akik ezzel próbálták igazolni, hogy elődeiket megfosztották a tróntól. A XIX. századi republikánus történészek pedig szívesen tüntették fel minél kedvezőtlenebb helyzetben a régi királyokat (néhány nemzeti nagyságot kivéve), s ezért került be a tankönyvekbe olyan sok kép az ökrösszekéren heverő, részeges, tehetetlen uralkodókról. Annyi azonban bizonyos, hogy az utolsó Merovingok jövedelme csökkent, tekintélyük megsemmisült, s hamarosan főtisztviselőik, a majordomusok (háznagyok) vagy más néven a palota urai (maires du palais) hozták meg a legfontosabb döntéseket. A VIII. században azonban a délről fenyegető arab hódítás szükségessé tette az uralkodói hatalom megerősítését. Erre a leggazdagabb frank királyság, Austrasia nagyhatalmú családja, Szent Arnulfnak, Metz püspökének leszármazottai, a Pippinek voltak képesek. Heristali Pippin 687-ben legyőzte ellenfeleit, s magához ragadta valamennyi frank királyság (Austrasia, Neustria és Burgundia) majordomusi tisztségét. Az egységet immár a majordomus képviselte, miközben mindhárom tartománynak saját Meroving királya volt. Pippin 714-ben bekövetkezett halála és fiának meggyilkolása után fattyú gyermeke, a kedvenc fegyveréről Martellnek (Kalapács-nak) nevezett Károly lépett a helyére. Ő már a frankok hercegének és fejedelmének nevezte magát. Több német fejedelemséget meghódított, majd 732-ben Poitiers és Tours között vereséget mért a Hispániából betörő arab támadókra.

Az európai történetírás sokáig afféle fordulópontnak tekintette a 732-ben lezajlott poitiers-i csatát, ennek tulajdonítva az arab terjeszkedés megállítását. Már egy korabeli hispániai krónikában úgy emlegetik az ütközetet, mint az európaiak és az arabok küzdelmét. XIV. Lajos korának történetírói szerint e csata vetett véget az arabok nagyságának, s mentette meg Európát és a kereszténységet. Még a legmodernebb világtörténelmi kézikönyvekben is arról olvashatunk, hogy Martell Károly megállította az iszlám terjeszkedését. (J. M. Roberts: *The New Penguin History of the World*. London, 2002, Penguin Press/Allen Lane. 411. o.) Mi történt valójában 732-ben?

711-ben az Európában ekkoriban szaracén néven emlegetett arabok Tarik vezetésével átkeltek azon a szoroson, amely azóta is az ő nevét viseli (Dzsebel al-Tarik vagy Gibraltár). Legyőzték a nyugati gótokat, meghódították egész Hispániát (a mai Spanyolország és Portugália területét), s a damaszkuszi kalifátustól függő kormányzóságot hoztak létre, amelynek Córdoba lett a központja. Hamarosan átkeltek a Pireneusokon is, és több rablóhadjáratot vezettek a Rhône völgyébe.

A mai Franciaország délnyugati része, Aquitánia még nem került Martell Károly uralma alá, itt Eudes herceg (németesen Eudo vagy Odo) próbált önálló és független fejedelemséget létrehozni. 721-ben legyőzte a Toulouse-t ostromló szaracénokat, de nem sikerült visszaszorítania őket a Pireneusokon túlra. Megpróbált szövetségre lépni az emirátus ellen lázadó egyik berber vezetővel, s egyes források szerint a lányát is hozzáadta feleségül. Ezzel azonban két tűz közé került, mert mind az emirátus kormányzóját, a válit, mind Martell Károlyt maga ellen fordította. 732-ben a váli, Abd el-Rahmán személyesen indított hadjáratot a lázadók és szövetségeseik ellen. A szaracén hadsereg Pamplona felől támadt, felégette Bordeaux-t, vereséget mért Eudes katonáira, és tovább nyomult észak felé. Minden jel szerint a tours-i Szent Márton-szentély mesés kincsei vonzották a portyázókat. Eudes kénytelen volt segítséget kérni Martell Károlytól. Ő azonban egyáltalán nem sietett riválisa megmentésére: hagyta, hogy a szaracénok fél éven át fosztogassák Aquitániát, s csak akkor állta el az útjukat, amikor azok a Loire felé közeledve már az általa kormányzott Neustriát fenyegették. Semmiképpen sem hagyhatta, hogy kifosszák Tours szentélyét, mert Szent Mártont a Merovingok patrónusuknak tekintették.

Poitiers székesegyházát még fel tudták gyújtani az arabok, október 25-én azonban a várostól északra fekvő Moussais nevű tanyánál szembetalálták magukat Martell Károly hadseregével. A résztvevők létszáma nem ismert. Az említett hispániai krónika szerint a két ellenfél hét napon keresztül nyugtalanította egymást, keresve a csata helyét, majd végül felkészültek a harcra. Az erőszakos küzdelem során az északi emberek az első pillantásra oly mozdulatlannak tűntek, mint egy fal, szorosan összetömörültek, s jéghideg gyűrű gyanánt mészárolták le az arabokat kardcsapásaikkal. (Geneviève Bührer-Thierry-Charles Mériaux: *La Francé avant la Francé. 481-888.* Paris, 2010, Belin. 309. o.) Eudes herceg hátulról támadt a szaracénokra, akik erre családtagjaik védelmére visszavágtattak táborukba. Harcosaik nagy része ugyanis észak-afrikai berber volt, akik feleségüket és gyermekeiket is magukkal vitték a hadjáratra. Amikor felmérték veszteségeiket, s kiderült, hogy Abd el-Rahmán is elesett, az éj leple alatt elvonultak. Martell Károly nem üldözte őket, nyilván úgy érezte, hogy Eudes-nek kell megtisztítania saját fejedelemségét.

Nem állíthatjuk, hogy Martell Károly megmentette Európát a muzulmán hódítóktól. Abd el-Rahmán hadjárata csak egy expedíció volt, nem invázió, nem akart tartományokat hódítani, csak fosztogatni kívánt, s harcosai ezt folytatták is a következő években. A poitiers-i csatával nem sikerült visszakergetni a szaracénokat a Pireneuson túlra, akik 737-ben sikeresen meg is védelmezték a frankok által ostromolt városukat, Narbonne-t. E várost csak Kis Pippin vette be 759-ben. Hatvanegy évvel a poitiers-i csata után, 793-ban a szaracénok még mindig végig tudták pusztítani Gallia déli részét, s csak Nagy Károlynak sikerült őket végleg visszaszorítania Hispániába.

Az arabok meggyengülését pedig nem is annyira a frankok ellenállásának tulajdoníthatjuk, mint inkább az Arab Birodalmon belül fellángoló hatalmi harcoknak. A 740-es években Észak-Afrikában lázadások törtek ki a kalifa uralma ellen, s Córdoba elszakadt a birodalomtól. A század közepén pedig a damaszkuszi Omajjád-dinasztia elbukott, az Abbászidák kerültek hatalomra, s egy Omajjád-házi fejedelem 756-ban független emirátussá alakította át a córdobai kormányzóságot.

A poitiers-i csata igazi vesztese nem is annyira a szaracénok voltak, mint Eudes, Aquitánia hercege, aki elsőként mért vereséget az arabokra 11 évvel Martell Károly győzelme előtt. Kénytelen volt elismerni Martell Károly fennhatóságát, s ezzel megkezdődött fejedelemségének beolvasztása a

Frank Királyságba.

Martell Károly fia, Kis Pippin pedig már feltehetette Zakariás pápának a híres kérdést: Jó vagy rossz dolog, hogy a Frank Királyság királyai nem gyakorolják a hatalmat? A pápa válasza így szólt: Jobb azt nevezni királynak, aki gyakorolja a hatalmat, hogy a rendet semmi se zavarja! Kis Pippin ezek után egyházi jóváhagyással zárathatta kolostorba az utolsó Meroving uralkodót, s 751-ben megalapította az apjáról elnevezett Karoling-dinasztiát, amelynek hatalmát Provence-ra és Aquitániára is kiterjesztette.

6. A vikingek szarvakat viseltek a sisakjukon

Ha egy jelmezbálon meglátunk valakit kerek pajzssal, egyenes karddal a kezében és olyan sisakban, amelyet rövid, görbe szarvak díszítenek, azonnal tudjuk, hogy viking harcosnak öltözött. Napjainkra a szarvakkal díszített sisak ugyanolyan közismert jelképpé vált, mint az indiánok tollas fejdíszje, a huszárok csákója vagy a jakobinusok vörös sapkája. Csakhogy - ahogy ezt a The Straight Dope elnevezésű honlap szakértője is megállapította - a magukra valamit is adó viking harcosok sohasem viseltek szarvas sisakot a csatában, mert nem voltak ilyen ostobák. Bárki megmondhatja, aki már részt vett mészárlásban, hogy a munka meggyorsítása érdekében a szarvakat remekül fel lehet használni fogantyúként, amikor elvágjuk valakinek a torkát.

(<http://www.straightdope.com/columns/read/2189/>) Nem sok viking sisak maradt fenn, de akár félgömb formájúak, akár csúcsosak, egyiken sincsenek szarvak.

A legenda már az ókorban megszületett. A római történetírók a legkülönfélébb furcsaságok hangsúlyozásával próbálták bizonyítani az általuk barbárnak tartott népek műveletlenségét. Plutarkhosz a következőt írta a Róma ellen támadó, germán cimberekről, akik Észak-Európából érkeztek: Mintegy tizenötezer főnyi lovasságuk a felvonulás alkalmával fényes látványt nyújtott. Sisakjukon vadállatok és különféle szörnyetek fejéhez és agyarához hasonló díszek pompáztak

(Párhuzamos életrajzok. Második kötet. Bp. 1978, Magyar Helikon. 161. o. Máthé Elek fordítása.) Manapság a régészek úgy vélik, hogy ha voltak is szarvakkal vagy szárnyakkal díszített sisakok az ókorban és a korai középkorban, azokat nem csatában viselték, hanem különféle vallási szertartások során, és jóval korábban a vikingek rablóhadjáratainak koránál (700-1100). Az újkorban azonban a rajzoló és festők egyre gyakrabban ábrázolták a viking és germán harcosokat szarvakkal díszített sisakban. A XIX. századi romantikus festők előbb kelta stílusú szárnyas sisakokat festettek a viking harcosoknak, majd a Wagner-operák jelmeztervezői az egész világon elterjesztették azt a hiedelmet, hogy a régi germánok szarvas sisakot viseltek. A XX. századra pedig általánossá vált a rajzoló körében az a meggyőződés, hogy akár ókori kelta és germán harcosok képét próbálják felidézni (mint a népszerű Asterix-sorozat rajzolója), akár a középkori vikingekét, szarvval vagy szárnyal ellátott sisakokat kell a fejükre rajzolni.

A legtöbb viking különben egyáltalán nem viselt sisakot, akik pedig mégis, azok inkább bőrből készült fejfedőt hordtak. Valószínűleg ezért maradt fenn oly kevés korabeli sisak: fémből készült

fejvédőkre csak a leggazdagabb harcosoknak tellett. Ezek pedig, ha ijesztően akartak festeni, akkor nem szarvakat szereltettek a sisakra, hanem orr-és szemvédő vasakat, mint ahogy ez a híres, Sutton Hoo-ban talált leleten látható. (Philip Dixon: Britek, frankok, vikingek. Bp. 1985, Helikon Kiadó. 123. o.)

7. Nagy Károly az európai egység előfutára volt

Az európai egység hívei olykor mozgalmuk előfutárai közé sorolják Nagy Károlyt. Csakhogy semmi közvetlen összefüggés nincs a IX. századi, törékeny, rövid életű egység és a XX. századi törekvések között.

Kis Pippin, a Karoling-dinasztia első királyának fia, Nagy Károly valószínűleg 742. ápr. 2-án született. Kortársai szemében elképesztően sokáig élt, 814 januárjában halt meg, 71 évesen. A Nagy Károly név úgy alakult ki, hogy császárként felvette a Carolus Magnus Imperator (Károly, a Nagy Császár) címet, s ezt halála után, 840-ben már Carolus Magnus névre változtatták a krónikaírók.

Oktatását elhanyagolták, s ezért mindig sajnálkozott. Anyja Berthe, Laon grófjának lánya Károly születése idején még nem volt a felesége Kis Pippinnek, s csak az utólagos házasság legitimizálta Károlyt. Apja (768) és bátyja (771) halála után lett övé a hatalom. Először 754-ben az apja kenette fel királynak Saint-Denis-ben, apja halála után másodszor is felkenték Noyonban, majd fivére halála után harmadszor, Corbenyben. Alighanem ő volt minden idők legalaposabban felszentelt uralkodója.

Magas, testes férfi volt, egyszerűen öltözködött. A korona és a jogar csak az ünnepélyes fogadások idején került elő. Hosszú, császári tunikát csak a pápa előtt viselt. Minden dísz a ruhát a vállon összefogó fibula volt és egy díszes öv. Bajusza volt, de későbbi ábrázolásaival ellentétben szakállt nem viselt, mert ez elődei, a Merovingok degeneráltságának volt a szimbóluma. A hangja gyenge volt, de fáradhatatlan lovasnak, harcosnak és vadásznak bizonyult. Szeretett lakomázni, mértékletesen ivott, étkezés után pedig sziesztázott, s kortársai meglepetésére levetkőzött hozzá, mintha éjszaka lenne. Közvetlen ember volt, könnyű volt megközelíteni őt, testőrei vele együtt fürödhettek a medencében.

Anyját tisztelte, hűgéről gondoskodott, fiait elengedte otthonról, hogy megtanulják a kormányzást, a lányait viszont szerette maga mellett tartani, ezért az udvarból kellett férjeket választaniuk. Gyerekeivel úgy bántak, mint bárki más gyermekeivel. Oktatásukra viszont komoly gondja volt. A ripuári frankok nyelvét beszélte, tudott latinul és egy keveset görögül. Állandóan felolvastatott magának, néha a kádban és az ágyban is. Érdekelte a költészet, a történelem, az asztrológia, a dogmatika és a teológia.

Jól választotta meg tisztviselőit, és képes volt ellenőrizni őket. Nagylelkű volt, de a lázadókkal szigorú: aki esküszegő módon ellene lázadt, az Úr (háromszoros) felkentje ellen lázadt. Kegyetlen büntetéseit, megtorló intézkedéseit a kortársak szükségszerűnek és elfogadhatónak tekintették. Győzelmei alapja a kitartás, a határozottság, a lassú terjeszkedés és a megszállás után alkalmazott terror volt. Élete hadjáratokkal és utazásokkal telt el.

Elődei, Martell Károly és Kis Pippin 54 évig tartó uralkodása alatt öt év telt el hadjáratok nélkül, Nagy Károly 46 éve alatt mindössze kettő. Egy hadjáratot vezetett az aquitánok ellen, tizennyolcat a szászok ellen, ötöt a lombardok ellen, hetet a hispániai szaracénok ellen, egyet a türingiaik ellen, négyet az avarok ellen, kettőt a bretonok ellen, egyet a bajorok ellen, négyet az Elbán túli szlávok ellen, ötöt az itáliai szaracénok ellen, hármat a dánok ellen és kettőt a görögök ellen. (André Castelot-Alain Decaux: Histoire de la France et les français au jour le jour. I. köt. Paris, 1970, Perrin. 356-357. o.) Egyetlen kudarc érte életében: 778-ban a Roncesvalles-szorosban hadseregének Hrutland által vezetett utóvédjét lemészárolták a baszkok ősei. Ennek az emlékét őrzi a középkori Roland-ének. Pár év múlva mégis sikerült örgrófságot létrehozni a Pireneusok déli oldalán.

Hadjáratai néha három hónapig is eltartottak. Károly vallásos volt, sokat imádkozott, s mielőtt 791-ben az avarokra támadt, a hadsereg három napot imával töltött. A mezítlábas papok az összes zsoldárt elénekelték a katonáknak. A böjtölés nem lett volna okos dolog csata előtt, de a hústól és bortól tartózkodniuk kellett. Kizárólag a vallás igazolhatta a fegyverek erejével létrehozott birodalmat, a hódításokra a hittérítés vagy a pápa védelme volt az ürügy. Ezért Károly minden reggel misén vett részt, minden vallási szertartáson megjelent, és sok alamizsnát osztott szét. Erekljét is hordott a nyakában: Szűz Mária hajszálait. A kolostorokkal igen bőkezű volt.

Öt feleségéről tudunk. A frank Himiltrude-tól elvált, a lombard Didiére-t elkergette. Az alamann Hildegarde szülte meg örökösait: Ifjú Károlyt, Karlmannt (aki Pippin néven Itália királya lett), Jámbor Lajos császárt és Lothárt, valamint öt lányt. A keleti frank Fastrade két lányt szült neki, majd meghalt, akár az ötödik feleség, az alamann Liutgarde. Ezután Károly csak ágyasokat vett magához, mert már elég örököse volt.

768 és 814 között kora szuperhatalmaihoz, a Bizánci és az Arab Birodalomhoz hasonlatos nagyhatalommá fejlesztette a Frank Birodalmat. Keleti határai az Elbánál és a Duna pannóniai szakaszánál húzódtak. Több mint egymillió négyzetkilométer kiterjedésű birodalma magában foglalta Britannia és Hispánia kivételével a mai Nyugat-Európát, Közép-Európa egy részét, valamint Észak-Itáliát. Óriási terület ez, amely jóval tovább maradt fenn, mint Napóleoné, pedig sokkal kezdetlegesebb eszközökkel építették ki.

Minden szabad férfi fegyveres szolgálattal tartozott, s a meghódított népeket is erre kötelezték. Hatalma csúcsán Károly 50 ezer fegyverest is kiállíthatott, de csak akkor, ha egész birodalmát mozgósította. Ő azonban egy-egy hadjáratra csak bizonyos tartományokat szólított fegyverbe, vagyis 10-15 ezer fős lehetett egy hadsereg, s ebből 2-3 ezer a lovas. A harcba hívó parancsokat az érsekekhez küldte (halálakor 21 érsek volt birodalmában), ők továbbították ezeket a püspökökhöz, apátokhoz és grófokhoz.

A császári címet egy római viszálykodás következtében kapta meg 800 karácsonyán III. Leó pápától. A korábbi pápa családtagjai hivatali visszaélésekkel, fajtalankodással és hamis esküvel vádolták meg III. Leót, majd 799 áprilisában rátámadtak, lováról lerántották, s bebörtönözték. Az volt a tervük, hogy megvakítják, s kitépik a nyelvét, hogy ne tölthesse be a pápai hivatalt. III. Leó azonban megszökött, a Vatikánba menekült, majd Spoleto hercege adott neki menedéket. Amikor Nagy Károly megtudta mindezt, komolyan vette a neki adományozott római patrícius címet, és elindult Rómába, hogy rendet csináljon. III. Leó októberben már visszatért Spoletoból, de ekkor Iréné bizánci császárnő is beavatkozott a római viszályokba dél-itáliai híveinek közvetítésével. November 23-án Leó

Mentanánál fogadta az érkező Károlyt, aki közölte vele, hogy Vatikánba megy, és ott itélkezik. Azt kívánta, hogy a pápa tegyen esküt előtte az ártatlanságáról. III. Leó kínos helyzetbe került: ha megteszi, ezzel nyilvánvaló lesz, hogy a frankok királya hatalmasabb nála. Végül úgy döntött, hogy egy furcsa intézkedéssel állítja helyre az egyensúlyt: ő adományoz magasabb rangot a frankok és longobárdok királyának és a rómaiak patríciusának. December 23-án esküt tett ártatlanságáról, 24-én pedig a Szent Péter-székesegyházban a misére érkező Károly fejére helyezett egy diadémot e szavak kíséretében: Az egyház hű fiának, Károlynak, az Istentől megkoronázott Augustusnak, a rómaiak nagy és békés császáranak adassék élet és dicsőség! Ezzel megszületett a precedens a császárok pápai koronázására. Károly új rangját később elismerte I. Mihály bizánci császár, aki 812-től testvérének nevezte őt, Harun al-Rasíd kalifa is tárgyalta követével, Jeruzsálem pátriárkája pedig immár őt kérte fel a szent helyek védelmére.

A császár Aachenben gyűjtötte össze főtisztviselőit, a palotagrófot, a kamarást, a kancellárt, a marsallt, az asztalnokot és a pohárnokot. Innen nevezte ki püspökeit, mintegy 300 grófját, s az őket rendszeresen ellenőrző úr küldötteit (missi dominici). Birodalma kisebb egységei, a grófságok lehetővé tették a helyben hozott, gyors döntéseket, s megalapozták Nyugat-Európa későbbi közigazgatási egységeit. A grófságok rendszerét később Anglia is átvette Normandiából, majd ezt továbbította Amerikába, ahol máig county néven emlegetik a falvakat és városokat tömörítő közigazgatási egységeket. A központi hatalom ellenőrző küldöttei pedig a későbbi francia baillik, intendánsok és prefektusok előfutárai voltak.

Károly kísérletet tett a pénz és a mértékek egységesítésére, és a törvényszékek egymásra épülő rendszerét állította fel. Az egyházi és világi törvényeket úgynevezett capitularékban, jogforrásként szolgáló uralkodói rendeletekben foglalták össze. A katolikus egyház mai szervezetének alapjait (érsekségek, püspökségek, kanonokok, káptalanok stb.) ebben a korszakban fektették le, s ekkortól biztosítottak rendszeres jövedelmet az egyháznak a tized begyűjtésével.

A ma már szerénynek tűnő kulturális fellendülést a történetírás Karoling reneszánsznak nevezte el. Legnevesebb képviselője az angolszász Alkuin (732-804) szerzetes, a yorki katedrális püspöki iskolájának igazgatója. Ő ismertette Károlyval az antik művészetet és filozófiát, átvizsgálta a latin nyelvű Biblia, a Vulgata szövegét, segített megszervezni a szerzetesi, püspöki iskolákat, és a liturgia egységesítését. Még kisbetűink elődje, az úgynevezett karoling minuscula kialakításában is fontos szerepe volt. Állítólag a beszélgetéseik során Nagy Károly Davidnak, Alkuin pedig (a római költőre, Quintus Horatius Flaccusra utalva) Flaccusnak szólíttatta magát. Károly elrendelte, hogy a püspökségek és kolostorok nyissanak iskolákat. Uralkodásának évtizedei alatt kísérletet tettek az eredeti latin nyelv feltámasztására, és szorgalmazták a klasszikusok műveinek lemásolását.

Károly birodalmának fő gyengesége az volt, hogy nem személytelen törvényeken alapult, hanem közvetlen, személyes, vazallusi kapcsolatokon. Ilyen kapcsolatokkal azonban nem lehetett sokáig együtt tartani egy ekkora birodalmat. Jean Favier francia történész arra hívta fel a figyelmet a császár életrajzában, hogy az egységesítő intézkedések törékenysége az az ellenállás rávilágít, amely már a Károly életében fellángolt, mind a birodalom határain, mind a szívében. Mi maradt két nemzedékkel később az intézményes modellek, a pénzek, súlyok és mértékek egységességéből? Vajon az egységről való gyors lemondás nem arra utal, hogy a birodalom népei helyett mindössze azok a személyek tapasztalták meg az egységet, akik ellátogattak a gyűlésekre és szolgáltak a hadseregben? Károly még

hatalma csúcspontján is csak igen óvatosan nyúlt a különböző törvényekhez. Még a száli és a ripuári frankok törvényeit sem olvasztotta össze!

A IX. század közepére, alig egy generációval később a birodalomból mindössze egy üres cím maradt, az európai egységből pedig semmi olyasmi, ami méltó lenne erre a névre. A Karoling Birodalom egy akkoriban gyógyíthatatlan betegségben szenvedett, a túlságosan nagy politikai téren áthatoló útvonalak hosszúságától. A normann támadások hatására összeomlott, mert a központi kormányzat képtelen volt arra, hogy a szükséges helyen gyorsan intézkedjen (Charlemagne. Paris, 1999, Fayard. 604-605. o.)

8. Egy Johanna nevű asszonyt pápává választottak

Élt a korai középkorban a mainzi püspökség területén egy rendkívül művelt, Ingelheimi Johanna nevű asszony, aki férfinak öltözve belépett egy kolostorba. Eljutott Athénba, majd Rómába is, és nagy tudása miatt előbb pápai titkárrá, majd bíborossá, s végül pápává választották. 853-tól 855-ig ő ült Szent Péter trónján VIII. János néven. Csakhogy pár év múlva teherbe esett, és éppen a Laterántól a Szent Péter-bazilikához vezető római utcán lovagolva jöttek rá a szülési fájdalmak. Ott helyben meg is halt, abban az utcában, amelyet róla neveztek el vicus Papissának, a nőpapa utcájának: vagy a nehéz szülés végzett vele, vagy a felháborodott rómaiak kövezték halálra. A katolikus egyház természetesen titkolni próbálta a történetet, s ezért máig sem tudjuk pontosan, hány János nevű pápa ült Szent Péter trónján. Johanna nőpapa sorsáról több regényt írtak és két játékfilmet is készítettek: 1973-ban az angolok, Liv Ullmann főszereplésével, 2009-ben pedig a németek, Johanna Wokalekkel a főszerepben.

Ezt a történetet elsőként egy Jean de Mailly nevű dominikánus említette meg a XIII. század elején írott művében, bár ő nem nevezte meg hősét, és a cselekményt a XI. század végére helyezte. A végső verziót Opavai (vagy Troppai) Márton írta le a XIII. században. A pápák és császárok történetét feldolgozó, latin nyelvű krónikájában (Chronicon pontificum et imperatorum) ő helyezte el Johanna nőpápát IV. Leó (847-855) és III. Benedek (855-858) pápák korába. Azt is megemlíti, hogy Johanna megölésének helyszínét emlékmű jelzi, s a rajta olvasható hat P-betű azt jelenti, hogy Petre, Pater Patrum, Papisse Prodito Partum vagyis Péter, atyák atyja, leplezd le a nőpapa szülését!

A késő középkor és a reneszánsz idején a történet elterjedt, igen sokan elhitték, és még a nőpapa mellszobra is elkészült. Húsz János közismert személyiségként hivatkozott Johannára a konstanzi zsinaton. A XV. századtól egyesek azt terjesztették, hogy a botrányos eset óta egy speciális lyukas trónusba ültetik a pápajelölteket, hogy a bíborosok megvizsgálhassák őket alulnézetből. A protestánsok vezető személyiségei, mint Luther Márton, Kálvin János és Théodore de Bèze természetesen elhitték a történetet, és tovább színezték azokat, hogy ezzel is a pápaság romlottságát hangsúlyozhassák. Az Erzsébet-kori Angliában több könyvet és még egy drámát is írtak a nőpápáról.

A történet azonban teljesen valószínűtlen. Ha Johanna oly bölcs volt, hogy pápává választották, hogy lehet az, hogy a szülés meglepetésként érte? Ha a váratlan szülés akkora botrányt okozott, hogy lehet, hogy egyetlen IX-X. századi forrás sem említi meg? Még a római pápákat vadul támadó bizánci

főpapok sem tudtak ilyesmiről, pedig aligha hagyták volna szó nélkül, ha a tudomásukra jut. Már a XVI. században több katolikus történész is kitalációnak minősítette a nőpápa történetét, s a következő században a tárgyilagosabb protestánsok is elismerték a történészek igazát. A XIX. századi Ignaz von Döllinger bebizonyította, hogy a híres emlékmű voltaképpen egy ókori női szobor, hat P-betűje pedig az ősi Mithrász-kultusz főpapjához intézett fohászkodás: P., Atyák atyja, bocsásd rendelkezésre a szükséges kellékeket! (

proprie pecunia posuit) A Laterántól a Szent Péter-bazilikához vezető keskeny utcát pedig nem a nőpápa emlékére emlegették vicus Papissa néven, hanem azért, mert egy Pape nevű család háza előtt vezetett el. E család utolsó sarjának özvegyét nevezték Papessának a X. században. A híres lyukas trónusok pedig, amelyek a Vatikán Múzeumában és a Louvre-ban is megtekinthetők, jóval régebbiek az állítólagos nőpápa koránál. Minden bizonnyal ókori császári bidék vagy szülőszékek lehettek - ha nem éppen árnyékszékek. A János nevű pápák sorszámozásába pedig valóban hiba csúszott, de nem azért, mintha a Vatikán rejtegetni vagy tagadni próbálta volna egy IX. századi nőpápa létezését. Több XI. századi történetíró is azt hitte, hogy VII. Bonifác ellenpápa és XV. János között volt még egy János nevű pápa. Ezért tévedésből a valódi pápákat XV. Jánostól a XIX-ig XVI-XX. Jánosnak tartották. Azóta ezeket a pápákat eggyel korábbinak számozzák, de XXI. és XXII. János továbbra is ezt a hivatalos sorszámot viseli: így nevezték magukat abban a hiszemben, hogy 20 elődjük volt János néven. A jelenlegi számozás szerint így nincs XX. János nevű pápa. (Uralkodók és dinasztiák. Bp. 2001, Magyar Világ Kiadó. 323. o.)

Michael Hesemann meglepőnek találta, hogy a nőpápa legendája éppen feminista körökben örvend oly nagy népszerűségnek. Hiszen története valójában a sötét középkor nőellenes kliséit tartalmazza: az álnok nő, aki csak csalás és ravaszság árán tud befurakodni a férfitársadalomba, saját testi örömeinek válik áldozatává, és végül lelepleződése után elnyeri méltó büntetését, a halált. Kitalálójának talán éppen ez volt az indítéka: a történetnek elrettentésül kell szolgálnia a nők számára, nehogy megvessék lábukat a férfiak felségterületein. (Sötét alakok. Mítoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből. Bp. 2009, Szent István Társulat. 110. o. Horváth Daniel fordítása.)

9. Robin Hood XII. századi személyiség volt

Robin Hood alighanem minden idők leggyakrabban felidézett középkori angol hősei közé tartozik. A hagyományok szerint törvényen kívülként élt a sherwoodi erdőben társaival (Little Johnnal, Tuck baráttal, Skarlát Willel, Much-csal, a molnár fiával), s amit a gazdagoktól elraboltak, azt szétosztották a szegények között.

Már abban sem lehetünk egészen biztosak, hogy hol és mikor élt. Egyesek szerint Nottinghamshire-ben tevékenykedett, hiszen a nottinghami hatóságokkal gyűlt meg leggyakrabban a baja. Mások szerint inkább a szomszédos Yorkshire területén élt.

A legrégebbi szöveg, amely megemlíti nevét, az 1370 táján keletkezett allegorikus elbeszélő költemény, a Piers Plowman. Ebben egy lusta pap a következőt jelenti ki: A Miatyánkot nem tudom

tökéletesen, de ismerek néhány verset Robin Hoodról. A következő században balladák idézték fel Robin alakját, 1500 táján pedig megszületett az első könyv az életéről. Ezek szerint Robin de Loxley nemesember volt, akit árulással vádoltak meg. Ő erre társaival együtt gerillaháborút indított a sherwoodi erdőből, s Robin Hood, vagyis Csuklyás Robin néven alaposan megkeserítette a nottinghami seriff (a király által kinevezett, helyi főtisztviselő) életét. A XV. századi krónikások szerint az 1260-as vagy 1280-as években élt, egyes balladákban pedig Edward király kortársának nevezik, csak azt nem közlik, hányadik Edwardról van szó (a XIII-XV. században ugyanis öt király kapta meg ezt a keresztnévet). A XVI. századi krónikások végül a XII. század végét nyilvánították Robin Hood korának, amikor Oroszlánszívű Richard fogsága miatt az öccse, János kormányozta Angliát. Csakhogy Robin kedvenc fegyvere, a hosszú íj (longbow) jóval később, a XIII-XIV. századokban terjedt el.

A XVI. században azonban ezek az ellentmondások senkit sem zavartak. A Tudor-dinasztia korában alkották meg azt a történetet, amely szerint a törvényen kívüli Robin Hood valójában hűséges maradt Oroszlánszívű Richardhoz, és csak annak hitvány helytartóival szállt szembe. Ezzel Robin a királyát tisztelő angol nép és a nemes lelkű, törvényes uralkodó szövetségének a szimbólumává vált. Nem csoda, hogy egyes falvakban ünnepeket rendeztek Robin tiszteletére, s az ifjú VIII. Henrik több alkalommal is magára öltötte a legendás személyiség zöld ruháját. Az újkori regények és a XX. századi filmfeldolgozások is a XVI. századi krónikásokat követve helyezték el Robin Hoodot Oroszlánszívű Richard korába, a XII. századba - anélkül, hogy erre bármilyen történelmi bizonyítékuk lenne.

Manapság a történészek többsége úgy vélekedik, hogy valószínűleg több középkori törvényen kívüli is viselte a rendkívül elterjedt Robin nevet (a Robert név becenevét), s hordott csuklyát (hoodot). Vagyis nem egy, hanem nagyon is sok Robin Hood létezett. Hogy aztán a Robinhood, Robehod, Hobbehod és Rabunhod formában megjelenő név egyszerűen a törvényen kívüliek elnevezésévé vált, vagy pedig valóban egy valaha létezett személy emlékére viselték - ezt ma már lehetetlen megállapítani.

10. Oroszlánszívű Richard volt az egyik legnagyobb angol király

Ilyen névvel ugyebár, kizárólag jelentős uralkodó lehet valaki

Richard már életében legendás személyiséggé vált, mert egyaránt kitüntette magát költői versenyekben és lovagi viadalokban. Művelt ember volt, jobban beszélt latinul, mint Canterbury érseke, kedvelte az Artúr-legendakört, s maga vezényelte kápolnája kórusát. A XIII. századi legenda szerint német fogsága idején kiéhezett oroszlán elé vetették, ő azonban pusztá kézzel végzett a fenevaddal. A XVI. században kapcsolták össze hazatérését Robin Hood legendájával. Ennek köszönhetően a XIX-XX. században a legtöbben csak annyit tudtak róla, hogy elment harcolni a keresztes háborúkba, s távolléte idején méltatlan rokonok kormányozták az országát. A váratlanul hazatérő uralkodó azonban megbüntette a hatalmaskodókat, s megjutalmazta azokat, akik olyan hűségesen vártak rá, mint Robin Hood. Ennek szellemében idézte fel a király alakját Walter Scott is Ivanhoe című regényében.

De vajon nevezhetjük-e I., azaz Oroszlánszívű Richardot (1157-1199) angolnak? Mind apja, II. (Plantagenet) Henrik, mind anyja, Aquitániai Eleonóra a mai Franciaország területén született. Richard ifjúkorában maga is Aquitániában élt, s verseit franciául vagy provanszál nyelven írta, mint a déli trubadúrok. Az a gondolat, hogy ezek a személyiségek angolok voltak, későbbi fikció. Semmi bizonyítéka, hogy bármelyikük is kiejtett volna egyetlen angol szót. (Norman Davies: The Isles. Oxford, 1999, Oxford University Press. 339. o.) Richard családja nem Anglia, hanem a hatalmas Anjou Birodalom élén állt, amely Anglia, Dél-Wales és Kelet-Írország mellett magában foglalta a mai Franciaország nyugati felét is. Angolokat csak Richard dédszülei körében találhatunk. Csodálatos külsejű, magas, erős férfi volt - írja róla Steven Runciman -, hosszú végtagokkal, aranyszőke hajjal, szép arcvonásokkal. Anyjától nemcsak a Poitou-ház tagjainak jó megjelenését örökölte, hanem az elbűvölő modort, bátorságot, a költészet és a lovagregények szeretetét is. Barátai és szolgálói odaadással és félelemmel követték. Mindkét szülőjétől hirtelen természetet és szenvedélyes önfejűséget örökölt, ám nem volt meg benne sem apja politikai ravaszsága és államigazgatási képessége, sem pedig anyja, Eleonóra anyakirályné józan ítélőképessége. A családi viszályok légkörében nőtt fel

Szenvedélyes, ám politikai lojalitást nem ismerő harcos vált belőle

Csakis a háború művészete tudta lekötni a figyelmét. (A keresztes hadjáratok története. Bp. 1999, Osiris. 667-668. o. Bánki Vera fordítása.)

A híres lovagkirály többet háborúzott apja, testvérei és más rokonai ellen, mint a szaracénok vagy a franciák ellen. 1172-ben megkapta anyja Aquitániai Fejedelemségét, s a következő évben már be is kapcsolódott az apja elleni családi lázadásba (1173-74). Majd újra meg újra fegyvert fogott családtagjai ellen, és csak Fülöp Ágost francia királlyal kötött szövetségének köszönhetően, hogy 1189-ben elfoglalhatta apja trónját. Angliában azonban minden elődjénél kevesebb időt, még hat hónapot sem töltött (1189-90, 1194). Igaz, ez csak az egyik tartománya volt a sok közül, amelyet egyetlen oldalról sem fenyegetett veszély.

Első angliai tartózkodása idején mindent pénzzé tett, hogy felszerelhesse hadseregét, s állítólag kijelentette, hogy Londont is eladná, ha találna rá vevőt. 1190-ben már el is utazott a harmadik keresztes háborúba II. Fülöp Ágost francia király oldalán. Az úton sor került néhány kellemetlen epizódra is: a dél-itáliai Mileto falucskában például, ahol csak egyetlen csatlós társaságában jelent meg, úgy megtetszett neki egy sólyom, hogy azonnal magával kívánta vinni - mire a felháborodott parasztok kis híján végeztek a kereszténység legnagyobb lovagkirályával. Ezután legyőzte Tankréd szicíliai királyt, kifosztotta Messinát, feleségül vette Berengária navarrai hercegnőt, s ezzel maga ellen fordította a francia királyt, akinek a hűgával régóta el volt jegyezve. A Szentföld felé tartva elfoglalta Ciprust is.

Szentföldi győzelmeinek köszönhetően sikerült még száz évre meghosszabbítania a keresztesek által létrehozott államok fennmaradását. 1191-ben részt vett Akkon (a mai Akko) várának elfoglalásában, s lemészároltatta azt a 2700 szaracén védőt, akik megadták magukat. (Efféle kegyetlenségeket persze a szaracénok is elkövették.) Arszufnál Richard győzelmet aratott Szaladin szultán felett, s bár Jeruzsálemet nem tudta visszaszerezni, a szultán által elfoglalt Jaffát sikerült visszahódítania.

Mivel még a Szentföldön megsértette Lipót osztrák herceget, hazatérésekor, 1192 decemberében egy Bécs melletti fogadóban a herceg foglyul ejtette őt. Átadta VI. Henrik német-római császárnak, aki 1194-ig tartotta fogságban Richardot, amíg Angliában össze nem gyűjtötték váltságdíját. Ez jókora összeg volt: 150 000 ezüstmárka, az egész királyság éves jövedelmének kétszerese.

Richard távolléte idején Angliát az öccse, János herceg kormányozta régensként. Bár mindent elkövetett annak érdekében, hogy bátyja sohase térjen vissza, s a csatorna túloldalán lévő tartományok fejedelmeként hűbéri esküt tett a francia királynak, Oroszlánszívű Richard nagyvonalúan megbocsátott neki. Csak ennyit mondott a huszonhét éves Jánosnak: Te gyermek vagy! Ezután pedig Richard újra otthagya Angliát, és élete hátralévő részét a kontinensen lévő tartományai visszahódításának szentelte.

Korai és értelmetlen halálára egy jelentéktelen viszály miatt került sor. Egy szántogató parasztember ekéje ókori aranykincseket fordított ki a földből Limoges vikomtjának, Aimarnak a birtokán. Richard bejelentette, hogy ő Aimar hűbérura, ezért a kincs őt illeti. Hadsereggel támadt a vikomt birtokaira, s a jelentéktelen Châlus-Chabrol ostrománál addig gúnyolódott egy reá célzó íjással, amíg az el nem találta. A sebe elüszkösödött, s ő halála előtt még lovagiasan felszólított mindenkit, hogy kíméljék meg a foglyul ejtett íjász életét. Társai megígérték, majd a király halála után elevenen megnyúzták az íjászt. Richardot még csak nem is Angliában temették el, hanem Franciaországban: a szívét Rouenban, a testét Fontevraud apátságában. Utóda nem volt, ezért birtokai öccsére, Jánosra szálltak, aki hamarosan elveszítette franciaországi tartományainak túlnyomó többségét.

A XII. századi Angliában senki sem hányta a király szemére, hogy egyáltalán nem törődött országával, mindössze jövedelemforrásnak tekintette azt, és kizárólag a Szentföld visszahódításával foglalkozott. A XX. századi történészek azonban már nem voltak ilyen elnézőek. Steven Runciman szerint Richard rossz fiú, rossz férj, rossz király, de lovagias és nagyszerű katona volt. (Idézett mű, 696. o.) James Brundage pedig úgy vélekedett, hogy kétségkívül ő volt minden idők legrosszabb vezetője Anglia élén. (L'Histoire, 1999. márc., 63. o.)

11. Gyermekek indultak keresztes háborúba a XIII. század elején

A francia király, II. Fülöp (Ágost) udvarában 1212 májusában megjelent egy 12 éves, Étienne nevű pásztorfiú, s bejelentette, hogy Krisztus őt bízta meg egy keresztes háború vezetésével. Az uralkodó természetesen hazaküldte a fiút. Étienne azonban nem adta fel: prédikációival elérte, hogy június végére több ezer gyermek gyűlt össze Vendôme-ban, s tábort vertek a környező mezőkön. Azt hirdették, hogy meg fog nyílni előttük a tenger, s száraz lábbal jutnak el a Szentföldre. A papok megáldották a hadsereget, amely elvonult egészen Marseille-ig. Itt azonban csalódás várt rájuk: a tenger nem nyílt meg előttük. Sokan hazatértek, a többiek számára pedig két kereskedő kibérelt hét hajót, és elvitte őket. Mint később kiderült, eladták őket a szaracén rabszolgakereskedőknek.

A Rajna-vidéken hasonló mozgalomra került sor. Egy Nikolaus nevű fiú Kölnben gyűjtött

követőket maga köré, akik valamivel idősebbek voltak a franciáknál, s akadt köztük nemesifjú, csavargó és prostituált is. Egy részük az Alpokon keresztül eljutott Genováig, s mivel a tenger előttük sem nyílt meg, sokan letelepedtek a városban. Mások Pisáig jutottak, s két hajó kapitánya sokat felvett közülük. Nikolaus eljutott követőivel Rómáig, ahol III. Ince pápa barátságosan fogadta, és határozottan hazaküldte őket. De csak nagyon kevesen jutottak vissza otthonaikba.

Mindezt azonban csak negyven évvel későbbi feljegyzésekből tudjuk. Peter Raedts, a Nijmegeni Egyetem professzora szerint nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban gyermekek indultak meg dél felé Franciaországban. A krónikások ugyan a pueri szót használták, de ezen ekkoriban néha kisgyermeket, néha felnőtteket értettek. Philippe Ariés és Georges Duby francia történészek is úgy vélekedtek, hogy a latin puer szó ekkoriban nemcsak egy bizonyos életkort jelentett, hanem egy társadalmi osztályt is. Ariés szerint azokra utaltak e szóval, akik függésben éltek, a szolgákra. Duby szerint pedig általában a vidéki napszámosokat s az ifjabb fivéreket is e néven emlegették, akik már nem kaptak a családi örökségből, s ezért munkát kellett keresniük. (Les collections de L'Histoire. 4. szám, 1999. 28-31. o.)

Vagyis egyáltalán nem biztos, hogy ez a két hadsereg gyermekekből állott. Egy kölni krónikás arról írt, hogy a keresztések otthagyták az ekét és a jószágokat, egy ebersheimi pedig arról, hogy többségük háziszolga volt. Vagyis könnyen lehet, hogy nem a gyermekek, hanem a szegények, a nyomor elől menekülők vették fel a keresztet. (Akik között persze sok gyermek is megjelenhetett.) A királyok kereszties hadjáratának kudarcai után ugyanis több prédikátor is meghirdette, hogy a gazdagok és hatalmasok méltatlannak bizonyultak a Szentföld visszahódítására, ezért most a szegényeken a sor. A mártírok vére és nem a lovagok kardja fogja felszabadítani Jeruzsálemet. A korabeli prédikátorok közül ugyanis ekkor már nagyon sokan egyetértettek abban, hogy az egyháznak vissza kell térnie az apostoli szegénységhez.

12. A magyarok történelmére az állandó széthúzás jellemző

Gyakran hallani ezt a megállapítást, lemondó legyintéssel kísérvé. Ilyenkor általában a mohácsi csata utáni kettős királyválasztásra, a kurucok és labancok harcaira vagy a XX. századi politikai küzdelmekre szoktak utalni. Emlegetik a legendás turáni átkot is: állítólag az ősmagyar vallás papjai, a táltosok megátkozták a kereszténységre áttért magyarokat, hogy sohase lépjenek fel egységesen, legyen köztük örökre széthúzás, ellenségeskedés.

Ezt a legendát valószínűleg a XIX. században találták ki. Persze ettől még a maga fiktív módján tükrözhetné a valóságot - ha be tudnánk bizonyítani, hogy a magyar történelemben jóval gyakoribbak voltak a belső küzdelmek és a polgárháborúk, mint más népek, nemzetek történelmében. De vajon be tudjuk ezt bizonyítani?

A középkorban gyakran robbantak ki hazánk területén lázadások, trónviszályok, hatalmi harcok - de semmivel sem gyakrabban, mint más népek területén. Az újkor első századában sor került egy nagyobb (1514) és több kisebb parasztfelkelésre (1569, 1573), ezeket azonban össze sem lehet mérni

az 1524-25-ös német parasztháborúval, amely jóval nagyobb területre terjedt ki, s jóval több áldozata volt. A mohácsi csatát követő másfél évtizedben valóban polgárháborús állapotok uralkodtak az országban, ezt azonban aligha lehet a magyarság viszálykodásra hajlamos természetének tulajdonítani, hiszen két nagyhatalom küzdött egymással az ország területén, s egyik sem tudta az egészet uralma alá vonni. De vajon más korabeli társadalmakban nagyobb összetartást figyelhetünk meg? A XVI. század első felében Franciaország egyik legnagyobb főura, Bourbon herceg a német-római császár mellé állva éveken keresztül háborúzott saját királya ellen. A század második felében pedig nem kevesebb, mint nyolc francia vallásháború követte egymást (1562-98). Ezek leghíresebb epizódjának, a Szent Bertalan-éji mészárlás (1572. aug. 24.) áldozatainak számát a legmérték-tartóbb becslések is 5-10 000-re teszik. Hazánkban ilyesmire nem került sor.

Az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság közti XVI-XVII. századi küzdelmeket tekinthetjük polgárháborúnak is. Ezek azonban távolról sem bizonyultak olyan tartósnak és pusztítóknak, mint a Habsburg és Oszmán Birodalom hazánk területén megvívott háborúi. Valóban tragikus, hogy a magyarság egy része Thököly Imre oldalán éppen abban az időszakban állt az oszmánok oldalára, s választott le egy újabb darabot a három részre szakított országból, amikor a császárság képessé vált arra, hogy véget vessen az oszmán megszállásnak.

Ugyanebben a században azonban az angolok két polgárháborút vívtak egymással (1642-46, 1648), egy királyukat lenyakzták (1649), egyet elűztek a trónról (1689), s heves politikai küzdelmeik következtében kialakultak első politikai pártjaik, a whigek és a toryk csoportjai. A XVII. század első felében a francia főurak számtalanszor felláztak királyuk ellen, se szeri, se száma a Richelieu elleni összeesküvéseknek, több tartományi szintű parasztfelkelésre került sor, a Fronde elnevezésű francia polgárháború (1648-53) pedig kétféleképp csökkentette az ország népességét. Lengyelországban egymást érték a kisebb-nagyobb felkelések, s bármely idegen uralkodó számíthatott arra, hogyha fegyveresen betör az országba, valamelyik főúr egészen biztosan melléáll majd. A lengyel alkotmánynak szerves része volt a konföderáció joga, vagyis aki úgy érezte, hogy szabadsága veszélyben forog, fegyveres lázadást kezdeményezhetett. Erre hivatkozva az ország főmarsallja, Jerzy Lubomirski osztrák és brandenburgi támogatással 1665-ben kirohant egy felkelést, amelyet rokosz néven emlegettek a magyar nemesség rákosi gyűléseire utalva. Az ország ekkor háborúban állt az Orosz Birodalommal, az egymással harcoló lengyelek közül a mstwyi csatában (1666) mégis kétezer nemes pusztult el tökéletesen értelmetlenül, majd a győztes Lubomirski kegyelmet kért a királytól, és száműzetésbe vonult. Ilyesmire nincs példa a magyar történelemben.

A Rákóczi-szabadságharc után a XVIII. század a magyarság számára meglehetősen békésen telt el. Ezalatt a lengyelek több polgárháborút vívtak egymással, Nagy-Britanniában két skót felkelést vertek le (1715, 1745), a francia forradalmi polgárháború áldozatainak a számát pedig a legszerényebb becslések is 120-200 000-re teszik - s ehhez még hozzá kell számítanunk a forradalmi terror 35-40 000 áldozatát.

A XIX. századi magyar történelemben sor került politikai küzdelmekre, forradalomra és szabadságharcra - polgárháborúról azonban nem beszélhetünk. A nagyvilágban viszont polgárháborúra került sor Argentínában, Chilében, Svájcban (1847), Kínában (1851-64), Kansasben (1854-58), Mexikóban (1854-61) és Japánban (1868-69, 1877). Az amerikai polgárháborúban (1861-65) pedig 360 000 északi és 260 000 déli katona esett el, a polgári áldozatokkal együtt pedig

több mint egymillió ember halt meg.

A XX. században Magyarország története távolról sem tekinthető sikersorozatnak. Olyan véres polgárháborúkra azonban mégsem került sor, mint Oroszországban (1917-21, 15 millió áldozat), Kínában (1928-36, 2 millió halott; 1946-49, 1,2 millió halott) vagy Spanyolországban (1936-39). Ez utóbbi küzdelem során mérsékelt becslések szerint a francoisták közel 100 000 embert végeztek ki, ellenfeleik pedig 70 000-et. A győztesek természetesen folytatták a megtorlást a harcok befejezése után is: egyesek szerint közel 200 000 főt végeztek ki 1939 és 1944 között. Ha pedig figyelembe vesszük a görög polgárháborút (1946-49, több mint 16 000 halott), Észak-és Dél-Korea ellentétét, valamint más államok számtalan nagyobb, belső konfliktusát - akkor el kell ismernünk, hogy a világ országainak jelentős részével összehasonlítva, a magyar társadalom inkább békésnek és összetartónak bizonyult az elmúlt századok folyamán.

A hazafiasság érzelmei azt sugallják, hogy egy nemzet állampolgárainak össze kell fogniuk a közös célok érdekében. Könnyű azonban belátni, hogy a legszélesebb körű összefogás csak rendkívüli helyzetekben, általában külső támadások esetén, s akkor is csak rövid időre szokott megvalósulni. Természetes dolog, hogy a többmilliós társadalmakban számtalan gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális ellentét alakul ki. A magyar társadalom azonban az elmúlt évszázadok során ezeket általában képes volt véres konfliktusok nélkül megoldani vagy legalább együtt élni velük. Nyugodtan megfeledezhetünk tehát a turáni átok legendájáról: történelmünket egyáltalán nem az örökös belső küzdelmek jellemzik. Politikai és kulturális széthúzás ugyan manapság is tapasztalható, akár csak más országokban, de kizárólag rajtunk áll, hogy csökkentsük és elviselhetővé tegyük.

13. Hat calaisi polgár készen állt feláldozni életét városukért

Auguste Rodin (1840-1917) egyik leghíresebb szoborcsoportja A calaisi polgárok nevet kapta. Calais városa rendelte meg. A gipszváltozat 1889-ben készült el, a bronzból öntött változatot pedig 1895-ben avatták fel. A szoborcsoportnak olyan nagy sikere volt, hogy Rodin háromszor újraöntette. Halála után pedig a párizsi Rodin Múzeum folytatta a terjesztését. A calaisi polgárok bronzmásolatai jelenleg a világ tizenkét nagyvárosában tekinthetők meg: Calais főterén, a koppenhágai Ny Carlsberg Glyptotek nevű múzeumban, a belgiumi Mariemont Királyi Múzeumában, a londoni Parlament kertjében, a philadelphiai és a párizsi Rodin Múzeumokban, a baseli Kunstmuseumban, a washingtoni Hirschhorn Múzeumban és Szoborparkban, a tokiói Nyugati Művészet Nemzeti Múzeumában, a pasadenai Norton Simon Művészeti Múzeumban, a New York-i Metropolitan Művészeti Múzeumban és a szöuli Samsung Művészeti és Kulturális Alapítvány Rodin Galériájában.

A szoborcsoport a százéves háború egyik sokat emlegetett epizódját idézi fel. Miután III. Edward (1312-77) angol király átkelt a kontinensre, és Crécynél legyőzte VI. Fülöp (1293-1350) francia király hadseregét (1346), Calais városa ellen fordult. Az ostrom 1346. szeptember 4-én kezdődött. Calais-t mocsarak vették körül, ezért a helyőrség Jean de Vienne kormányzó vezetésével igen eredményesen védekezett. Az angol flotta blokád alá vette a várost, a francia szolgálatban álló genovai és normann hajók segítségével azonban sikerült élelmet juttatni az ostromolt Calais-ba. 1347

júniusában Jean de Vienne mégis arra kényszerült, hogy levélben kérjen segítséget a francia királytól. A levél III. Edward kezébe került, aki pecsétjével ellátva, lovagiasan elküldte azt VI. Fülöpnek. Meg is jelent egy francia hadsereg a közelben, de nem tudott érdemlegesen beavatkozni az ostromba. A város kormányzója végül az éhező lakosság nyomására elszánta magát a kapitulációra.

Edwardot viszont eddigre már olyannyira felbőszítette a makacs ellenállás, hogy a teljes lakosság lemészárlását tervezte. Erről csak azzal a feltétellel mondott le, hogy a város hat legelőkelőbb polgára darócruhában, mezítláb, kötéllel a nyakán elébe járul, s átadja a város kulcsait. Hat halálra szánt polgár hajlandó is volt meghozni ezt az áldozatot városukért: Eustache de Saint-Pierre polgármester, Jean d'Aire, Pierre de Wissant és fivére, Jacques, Jean de Fiennes és Andrieu d'Ardreserre. Augusztus 4-én megjelentek Edward király előtt, aki ki is akarta végeztetni őket, de aztán terhes felesége, Hainaut-i Philippa a lábai elé borult, és az ő kérésére megkegyelmezett nekik. A város pedig 210 éven át angol birtok maradt.

Mindezt Jean Froissart (1337?-1404) krónikájából tudjuk, aki az események után 22 évvel írta meg a városukért minden áldozatot meghozó, bátor calaisi polgárok történetét. A mai történészek szerint azonban a történetet Jean le Bel liège-i kanonok krónikájából vette át, és azért emelte ki Hainaut-i Philippa nagylelkűségét, mert az angol királyné volt a legfőbb támogatója. Csakhogy Jean-Marie Moeglin francia történész legalább húsz másik krónikásnál is megtalálta a calaisi polgárok történetét, akik egészen máshogy értelmezik az eseményeket. Valamennyien egyetértenek abban, hogy a calaisiakat nem fenyegette semmilyen veszély: a darócruhában és nyakba vetett kötéllel való megjelenés egy ősi engesztelő szertartás volt, egyházi eredetű, nyilvános bűnbánat, amellyel visszaállították az angol király megsértett becsületét. A király egyáltalán nem akarta kivégeztetni a polgárokat, s ha kérette magát, ezt csak azért tette, hogy jobban hangsúlyozza nagylelkűségét. (Jean-Marie Moeglin: *Les Bourgeois de Calais. Essai sur une mythe historique*. Paris, 2002, Albin Michel.)

Froissart értelmezése csak az 1520-as évektől kezdett el terjedni, amikor már megfeledkeztek erről a régi szertartásról. Immár nem azt hangsúlyozták, hogy a hat polgár a keresztény önfeláldozás szellemében vállalta a halált, hanem azt, hogy készek voltak életüket adni hazájukért. Pierre Laurent Buirette de Belloy már ilyen szellemben idézte fel a történeteket Calais ostroma című drámájában (1765), amely a hétéves háborút követő hazafias közhangulatnak köszönhetően óriási sikert aratott. Már Voltaire kételkedett ugyan III. Edward gyilkos szándékaiban, de a francia hazafiasság egyik alapmítosza még sokáig megőrizte varázsát.

14. Jeanne d'Arc szegény pásztorlány volt

Az utókor által Jeanne d'Arcnak vagy Szent Johannának nevezett lány, akit kortársai Johanna, a Szűz (Jeanne la Pucelle) néven emlegettek, a francia történelem egyik legkülönösebb és legvonzóbb egyénisége volt. Egyáltalán nem származott szegény családból: apja módos gazda volt, ekékkel, háziállatokkal, földekkel rendelkezett, és más gazdákkal együtt közösen bérbe vett egy szőlőbirtokot. Itt a bérlők közösen legeltették állataikat, és Jeanne csak akkor pásztorkodott, amikor az ő családjára került a sor. A perén többször is tiltakozott, amikor pásztorlánynak nevezték, de erről senki sem vett

tudomást. Ellenségei ennek az alantas foglalkozásnak az emlegetésével kívánták hangsúlyozni műveletlenségét, komolytalanságát és állítólagos erkölcstelenségét. Hívei szemében pedig ez a foglalkozás éppen a tisztaság, egyszerűség és kiválasztottság jele volt. A pap a hívők pásztora, a király a francia nép pásztora - mi sem természetesebb annál, hogy a Szűz is pásztor volt

1412-ben született a Vogézekben fekvő Domremyben. (Ma Domremy-la-Pucelle.) Analfabéta volt, de éles eszével könnyedén kibújt minden csapdából, amelyet élete végén a bíróság felállított a számára. Megkérdezték tőle, biztos-e abban, hogy Isten eljuttatta a kegyelmi állapotba. Ha igennel válaszol, elbizakodottsággal vádolhatták volna, ha nemmel, akkor megkérdézhették volna, milyen alapon közvetíti a szentek üzenetét. Ő viszont így felelt: Ha nem vagyok kegyelmi állapotban, Isten juttasson oda, ha ott vagyok, Isten tartson meg benne!

Vallomásai szerint 1425 nyarának egy déli óráján apja kertjében égi hangot hallott, amely arra szólította fel, hogy siessen Franciaország királyának segítségére. Szent Mihály, Szent Katalin és Szent Margit megbízásából fel kell szabadítania Orléans városát az angolok ostroma alól, Reims-be kell vezetnie a királyt, ahol majd felszentelik, fel kell szabadítania Párizst, és ki kell űznie az angolokat a királyságból. A csend és a magány pillanataiban e hangok újra meg újra felhangzottak körülötte élete későbbi szakaszában is.

Csaknem mindenhol akadnak olyan egyszerű, tisztalelkű és vallásos lányok és fiúk - írta Pierre Goubert -, akik Isten vagy a szentek hangját vélik hallani, s hisznek benne, hogy meg kell váltaniuk Franciaországot. Ebben semmi meglepő nincs. Jeanne egyetlen eredetisége a sikerében rejlett. (Initiation á l'histoire de la Francé. Paris, 1984, Fayard-Tallandier. 90.) Franciaország királyának pedig ekkoriban igen nagy szüksége volt valakire, aki meg tudja győzni őt arról, hogy az égiek neki szánják a győzelmet a százéves háborúban.

Ez a háború 1337-ben kezdődött, amikor az angol királyok a Capeting-dinasztia kihalása után jogot formáltak maguknak a francia trónra. Hosszabb-rövidebb hadjáratok és békekötések követték egymás, majd a XV. század elején a konfliktus kiújult. V. Henrik angol király 1415-ben jókora vereséget mért a francia lovagokra Azincourt-nál. Az 1420-as troyes-i szerződéssel VI. Károly nem saját fiát, VII. Károlyt, hanem V. Henriket nyilvánította örökösének. Az angol király Párizst is elfoglalta, és szövetségre lépett Burgundia hercegeivel.

VII. Károly nem fogadta el a szerződést, de apja halálának évében (1422) már csak a Loire-től délre fekvő tartományok ismerték el uralmát (Guyenne kivételével). A többi tartomány az angol király vagy burgundi és breton szövetségesei kezén volt. Igaz, jövedelme jelentős maradt, de ezt a jövedelmet udvara eltékozolta. Erős támogatói is akadtak (Bourbon unokatestvérei, Foix grófjai stb.), s még a legfelsőbb bíróságot, a kancelláriát és a számvevőszéket is fel tudta állítani. Csakhogy a király nem hitt önmagában, győzelme lehetőségében, s még törvényes születésében is kételkedett. Az energia és a hit hiányzott csak környezetéből írta Pierre Goubert . Ezeket pedig Domremyből kapta meg.

Jeanne első győzelme az volt, hogy 1429 februárjában rábeszélte Robert de Baudricourt-t, Vaucouleurs kapitányát, hogy adjon neki kardot, férfiruhát s fegyveres kíséretet, hogy eljuthasson

Franciaország királyához. A férfiruhára azért volt szüksége, hogy könnyebben lovagolhasson, s ezzel is távol tartson magától minden szexuális közeledési kísérletet. Nyilván a katonák is jobban elfogadták őt férfinak öltözve, mint szoknyában. Február 22-én a tizenhét éves lány örökre elhagyta otthonát, s elindult, hogy felszabadítsa Franciaországot.

A király március 6-án nyilvánosan fogadta őt Chinonban. Második győzelme az volt, hogy felismerte az uralkodót udvaroncái között, s elérte, hogy komolyan foglalkozzék vele. Hosszas vizsgálat után Poitiers-be vitték, egy bíró házába, ahol az egyház képviselői is meglátogatták. Igazolt szüzessége minden bizonnyal növelte hitelét. Újabb kihallgatások után az egyház tagjai arra a következtetésre jutottak - írta a kortárs ügyvéd, Jean Barbin -, hogy nincs benne semmi rossz vagy a katolikus hittel ellenkező dolog, és tekintetbe véve a király és a királyság nagy szükségét, azt, hogy a király és a hozzá hű alattvalók e pillanatban el vannak keseredve, és nem tudják, hogy Istenen kívül miben reménykedhetnek még, a király elfogadhatja a lány által kínált segítséget. (Régime Pernoud-Marie Véronique Clin: Jeanne d'Arc. Paris, 1986, Fayard. 51. o.) Jeanne április elején megérkezett Tours-ba, ahol a király költségén felfegyverezték. A katonák körében már amúgy is az a szóbeszéd járta, hogy a királyságot egy asszony juttatta az angolok kezére (Izabella, VI. Károly felesége, aki megkötötte a troyes-i szerződést), s ezért csak egy szűz mentheti meg.

Április 29-én egy élelemszállítmánnyal Jeanne kis serege is behatolt az angolok által ostromolt Orléans-ba. A várost Orléans hercegének féltestvére, János, Dunois majdani grófja, az Orléans-i fattyú védelmezte, és csodálkozva jegyezte fel, hogy a Szűz érkezése után azonnal megfordult a szél. A folyón veszteglő élelemszállító bárkák így bejuthattak a városba. E pillanattól - írta Dunois -, én is hinni kezdtem benne, jobban, mint korábban. (Ugyanott, 66. o.) Május 4-én sikerült elfoglalni a várost körbezáró angolok egyik erődítményét, a Saint-Loup nevű bástyát. Két nap múlva az Augustins-bástya elfoglalásánál Jeanne elszenvedte első sérülését: egy lovak feltartóztatására használt vascsillag felsebezte a lábát. Másnap, a Tournelles-bástya bevételénél egy nyíl érte a nyakát, de vissza tudott szállni a lóra, és folytatta a harcot. Harcai során senkit sem ölt meg: ő a harcosokat vezette, és a maga által tervezett zászlót tartotta, amelyen Krisztus képe volt látható. Május 8-án az angolok felhagytak Orléans ostromával, és elvonultak. Ez rendkívül nagy stratégiai és még nagyobb erkölcsi győzelem volt, mind a király, mind katonái önbizalmát megnövelte.

A francia sereg folytatta a városok felszabadítását, s június 18-án Patay-nél sikerült vereséget mérni az angolokra. Jeanne odasietett egy haldokló angol katonához, meghallgatta gyónását, ölébe vette a fejét, s vigasztalta, amíg meg nem halt.

Szenhez és leányhoz illő szerep - ahogy Anatole Francé megállapította. (Jeanne d'Arc élete. Bp. 1972, Gondolat. 205. o. Görög Lívia fordítása.) A királyi hadsereg ekkor a Loire-menti Gienbe vonult, és június 27-én kezdetét vehette a felszentelés lovaglása az ősi koronázó város, Reims felé. Troyes július 10-én, Chálons 15-én, Reims pedig 16-án nyitotta meg kapuit az uralkodó és a Szűz előtt. Másnap pedig, július 17-én VII. Károlyt a Szent Ampulla olajával királlyá kenték fel a Miasszonyunk Katedrális szentélyében. Immár senki sem kételkedhetett

VII. Károly, az Úr felkentje hatalmának törvényességében. Az a tény pedig, hogy egy csodatévőnek tekintett szűz segítette a győzelemhez, csak tovább növelte az uralkodó tekintélyét. Jeanne fehér lobogójával a kezében ott állt a király mellett a szertartás alatt, és valószínűleg ezek voltak élete legboldogabb órái.

Jeanne nagyszerűen megértette a hadtudományok néhány alapelvét: gyors hadműveletekre törekedett, állandó és erőteljes csapásokra, s ki tudta használni az ellenfél megzavarodását is. A fegyveresek Isten nevében harcolnak - jelentette ki -, és Isten adja nekik a győzelmet. (L'Histoire, 1997. május, 39. o.) Legnagyobb sikerei inkább politikaiak és pszichológiaiak voltak: meg tudta győzni a királyt, az udvart, a főnemeseket, a főpapokat, saját katonáit és az ellenfél katonáit is arról, hogy neki isteni küldetése van, és előbb-utóbb győzelmet kell aratnia. Híre messze megelőzte őt, és nem volt olyan erős - írja egy ferences krónika -, amely egyszerű szavára és dorgálására ne kívánta volna megadni magát, elhívén és remélvén, hogy csodatettei Istentől származnak

Híre mindenhová eljutott, még Rómában is megtudták, hogy csodákat tesz, és amint megérkezett egy helység elé, az odabent lévők, bármennyire is megfogadták, hogy nem engedelmessé válnak

, mindannyian megváltoztak, elgyávultak, és mivel nem állott hatalmukban védekezni, megadták magukat. (L'Histoire, ugyanott.) Talán a remélvén a legfontosabb szó ebben az idézetben. A társadalom széles rétegei egyaránt szerettek volna hinni abban, amit ő hirdetett: hogy Isten megelégedte a háborút, visszaállítja a francia király hatalmát, és kiűzi az országból a megszállókat.

Hogyan tudott a katonák között élni? Egy kortársa ezt írta erről: A hadseregben ő mindig a katonákkal volt. Kíséretének több tagjától is hallottam, hogy ezek sohasem kívánták meg őt, vagyis néha ugyan elfogta őket a testi vágy, mindazonáltal sohasem merészeltek engedni vágyaiknak, és meg voltak győződve róla, hogy őt nem szabad megkívánni. (Régime Pernoud-Marie Véronique Clin: Idézett mű, 56-57. o.) Rendkívüli személyiség lehetett, teljes tisztasága mindenkit megragadott.

A királyi hadsereg Orléans felmentése után megindulhatott Párizs ellen. Compiègne-től délre fordulva, augusztus 26-án hatoltak be Saint-Denis-be. Szeptember 8-án Jeanne kezdeményezésére nagy rohamot intéztek a főváros Saint-Honoré-kapuja ellen. Ekkor sebesült meg a lány harmadszor: egy íjpuska nyila eltalálta a combját. A várost azonban nem sikerült elfoglalni. Ezután a Berryt fenyegető angol-burgundi seregek ellen vonultak, és november elején rohammal bevették Saint-Pierre-le-Moûtier-t. A hadműveleteket a tél idejére félbe kellett szakítani. Jeanne egyre nyugtalanabb lett, s Compiègne ostromának hírére 1430. március 24-én a király tudta nélkül útnak indult egy kis csapatral.

Ez volt utolsó hadjárata. Sikerült behatolnia a burgundiaiak által ostromolt Compiègne-be, de egy kirohanás során, május 23-án az ellenségnek, Luxembourg hercegének fogságába került. Novemberig a Beaurevoir kastély foglya volt. Szökést kísérelve meg merészen kivetette magát a hetven láb magas toronyból, védőszentjeinek oltalma azonban ezúttal csak arra terjedt ki, hogy túlélte a zuhanást, és pár nap alatt felgyógyult. Luxembourgi János herceg arra várt, hogy VII. Károly megfelelő váltságdíjat kínál fel a fogolyért, de mikor erre nem került sor, 10 000 livre fejében átadta Jeanne-t Bedford hercegének, aki VI. Henrik angol király régenseként kormányozta az elfoglalt francia területeket. A Szűzet Arrasba, Le Crotoyba, majd 1430 decemberében Angol-Normandia fővárosába, Rouenba vitték.

A város királyi kastélyában börtönözték be, s az egyház foglyaként az inkvizíció elé állították. Perét Beauvais püspöke, Pierre Cauchon, VI. Henrik tanácsosa irányította, akinek a francia hadsereg győzelmei miatt kellett elmenekülnie egyházmegyéjéből. Nem csoda, ha nem rokonszenvezett a vádlottal, s azt szerette volna bebizonyítani, hogy az angol király ellenfeleit nem egy isteni

hatalommal rendelkező szűz, hanem egy eretnek segítette győzelemhez. Jeanne mélyen individuális, személyes és belső vallásossága ugyanis kifejezetten gyanúsak tűnt a számára.

Az első tárgyalást 1431. február 21-én nyitották meg. Május 23-án nem kevesebb, mint tizenkét vádpontban nyilvánították bűnösnek a vádlottat: babonaságban, hazudozásban, tévelygésben, kérkedésben, istenkáromlásban, árulásban, botránnyokozásban, kishitűségben, fennhéjázásban, hazug prófétálásban, bálványimádásban és szakadár nézetek terjesztésében. Felszólították, hogy ismerje el tévedését: az általa hallott hangok nem lehettek isteni eredetűek. A megfélemlített lány előbb nyilvánosan elismerte tévedését, majd visszavonta vallomását, és meg nem alkuvásának jeleként újra férfiruhát öltött. Május 29-én zajlott le a második pere, amelyen visszaeső bűnösnek átadták a világi hatóságoknak. Május 30-án égették el elevenen Rouen régi piacsterén, bírái, az angol katonák és több ezer néző jelenlétében. A máglyán keresztet kért, amelyet egy angol katona készített el neki két ágacsokból, ő a köntöse alá rejtette, majd azt kérte, hogy egy templomi feszületet tartsanak elé, hogy amíg él, ezt lássa maga előtt. A hóhér ügyetlensége miatt halála lassú és keserves volt.

Az utókor mélyen elítélte VII. Károlyt, aki nem támogatta megfelelően katonai vállalkozásaiban Jeanne-t, nem próbálta meg kiszabadítani a fogságból, és csak rendkívül későn, 1455-56-ban nyilvánította semmisnek a roueni ítéletet. Azt szokták felhozni a mentségére, hogy a Párizs elleni vállalkozás kockázatos volt, a fővárost birtokoló Burgundia hercegét pedig VII. Károly nem legyőzni szerette volna, hanem átcsábítani a saját táborába. (1435-ben, az arrasi békével sikerült is elszakítani őt angol szövetségeseitől.) Ráadásul 1430 márciusában a Szűz a király tudta és engedélye nélkül indult el Compiègne felmentésére, s az efféle katonai vállalkozások pedig igen közel állnak az engedetlenséghez. Az udvarban többen is úgy vélekedtek, hogy a Szűz a király felszentelésével végrehajtotta küldetését, ezt követő katonai kudarcai pedig arról tanúskodtak, hogy túllépte az égi hangok által kijelölt hatáskörét. Az angol propaganda pedig azt terjesztette, hogy Jeanne elismerte bűnösségét, s megtagadta királyát.

VII. Károly valószínűleg csak Rouen visszahódítása után tudta meg, hogy Jeanne mindvégig hű maradt hozzá. Mindezen érvek ismeretében azonban mégiscsak azt kell mondanunk, hogy a király jóval rokonszenvesebb lenne az utókor szemében, ha 1430-31-ben megpróbál tenni valamit annak a lánynak a megmentéséért, akinek oly sokat köszönhetett.

15. Drakula képzeletbeli személy

Az elegánsan öltözködő, fenyegetően mosolygó, áldozatai véréből táplálkozó vámpír természetesen képzeletbeli személy. Csakhogy a XV. században valóban élt egy szélsőségesen kegyetlen fejedelem Havasalföldön, III. Vlad, akit Draculának neveztek.

A Bazarab-dinasztia tagjai ekkoriban csak a magyar uralkodótól remélhettek támogatást az oszmán hódítás ellen. Mályusz Elemér szerint Öreg Mircse (Mircea) fejedelemnek (uralk. 1386-1418) a felesége valószínűleg a magyar

Lackfi-családból került ki. (Zsigmond király uralma Magyarországon. 1387-1437. Bp. 1984, Gondolat. 112. o.) Mircse Zsigmond király oldalán vett részt a nikápolyi ütközetben (1396), fia, Mihály pedig az erdélyi vajdával szövetségben harcolt az oszmánok és az általuk támogatott II. Dan (Mircse öccsének fia) ellen. Mircse másik fia, Vlad Erdélybe menekült, majd 1431-ben Nürnbergben kereste fel az akkor már német-római császárrá koronázott Zsigmondot, hogy a segítségét kérje. Zsigmond szívesen fogadta őt, és bevette az általa 1408-ban alapított Sárkány-rend lovagjai közé. E rend tagjai egy sárkányt ábrázoló jelvényt viseltek, ezért Vladot Havasalföldön csak Sárkány Vlad, vagyis Vlad Dracul néven emlegették. 1436-ban sikerült megszereznie a havasalföldi trónt (II. Vlad néven), majd Zsigmond halála után apjához hasonlóan ő is kénytelen volt elismerni az oszmán fennhatóságot. Veszélyes hintapolitikára kényszerült: mivel Hunyadi Jánost is támogatta, a szultán 1442-ben előbb foglyul ejtette őt, majd elengedte, de két fiát, (a majdani III.) Vladot és Radut túszként magánál tartotta. 1443-ban II. Vlad (Dracul) visszaszerezte trónját, s bármennyire is aggódott fiaiért, amikor I. Ulászló és Hunyadi János megindította téli hadjáratát, nyolcezer lovas élén csatlakozott hozzájuk. A várnai vereség (1444) után azonban úgy láthatta, hogy rossz lóra tett, ezért egy időre foglyul ejtette a hazafelé tartó Hunyadi. Ezzel sikerült mindkét nagy hatalmat magára haragítania, 1447-ben Hunyadi támogatásával megdöntötték uralmát, őt magát megölték, s II. Vladislav került a helyére.

Ennek a II. Vladnak (Draculnak) a két fia éveken át oszmán fogságban élt (1442-46) Egribozban, afféle házi őrizetben. Egyikük, a Dracula néven is emlegetett Vlad Segesváron született 1428 és 1431 között, az anyja egy erdélyi vagy moldvai nemesasszony volt. A Dracula név (rég román formájában Draculea),

amelyet III. Vlad kapott kortársaitól, s amelyen mindmáig emlegetik, a sárkány szóból származik. Az -a/-ea toldalék azt jelenti: fia valakinek. Így Dracula annyit jelent, hogy Dracul fia, vagyis az apa, II. Vlad fia. (A History of Romania. Iasi, 1997, The Center for Romanian Studies. 104. o.)

Apja megölése után az oszmán kormányzat Draculának szánta a havasalföldi vazallus fejedelem rangját, s az 1448-as hadjárat során trónra is ültette őt. Vladislav azonban visszatért, s Dracula még ebben az évben Moldvába, majd Magyarországra menekült, Hunyadi János familiárisai közé. Talán Budán is járt 1553-ban, Hunyadi kíséretében.

Fejedelemségét a nándorfehérvári győzelemnek köszönhetően 1456-ban foglalhatta vissza. Hatalmát azonban számtalan rokona veszélyeztette, akik Isztambulban vagy Erdélyben szöttek összeesküvéseket ellene, s ezért trónra lépését követően máris kivégeztetett több bojárt. Kortársai szerint 500 személyt húzatott karóba, s bár ezt a gyanúsán kerek számot nyugodtan eloszthatjuk tízzel, annyi bizonyos, hogy kegyetlenségével nagy felzúdulást keltett. Fejedelmi székhelyét nem Tírgovište városában rendezte be, hanem Bukarestben. Tírgovištében inkább jókora mézszárlást rendezett, mert a város lakói apja, II. Vlad meggyilkolásakor, 1447-ben elevenen temették el Dracula öccsét, Mircsát. (Ami arra utal, hogy nem Dracula volt az egyetlen kegyetlen személy a XV. századi Havasalföldön.)

Furcsa történetek maradtak fenn III. Vlad (Dracula) rövid uralkodásáról (1456-62). Állítólag összehívott rengeteg koldust, vendégül látta őket, majd rájuk gyújtatta az épületet. A karóba húzás volt a kedvenc kivégzési módszere, egyszer az étkező asztalát is a karók alatt állíttatta fel, hogy alaposan megfigyelhesse áldozatai szenvedését. Más történetek szerint sóval hintette be áldozatai felhasított talpát, s amikor a török követ nem emelt kalapot előtte, a fejéhez szegeltette. (Ezt az utóbbi történetet

azonban más uralkodók kapcsán is feljegyezték - valószínűleg egy vándormotívumról lehet szó.) Kegyetlenségéhez azonban nem férhet kétség, kortársaitól ugyanis a Vlad Tepeș (ejtsd: cepes), vagyis Karóba Húzó Vlad nevet kapta.

Hóvári János történész szerint elképzelhető, hogy az örökíthető földbirtokrendszer helyett az oszmán területen megismert javadalombirtok rendszerét szerette volna meghonosítani. Ez utóbbi rendszer szerint ugyanis a központi hatalom adja a földbirtokot támogatóinak, és bármikor vissza is veheti tőlük. A prádalica-jog, amelyben az utódok birtoköröklését a fejedelemnek kell megerősíteni, felelevenítése azt bizonyítja, hogy a birtokjog - eme Nyugat-és Közép-Európában már szokatlan felfogásával is - korlátozni akarta a bojárok uralmát. Nyilvánvalóan nagy ellenérzést szült ez a havasalföldi előkelők között. Nem lehet csodálkozni, hogy fellázadtak a t'rettegett fejedelemŰ ellen, Nagy Albu (Albu cel Mare) vezetésével. Tepeș csak súlyos harcok után verte le Albu felkelését, s ez azt bizonyítja, hogy sokan állhattak mögötte. (Koronás portrék. Bp. 1987, Kozmosz Könyvek. 113. o.)

III. Vlad viszálykodott a dél-erdélyi szász kereskedővárosokkal is, amelyek Vladislav fiát, Dant támogatták, s gazdasági téren Havasalföld riválisai voltak. 1459-ben megtiltotta, hogy az erdélyiek Havasalföldön vásároljanak. Sok brassói kereskedőt karóba húzatott, s állítólag 300-at élve elégettetett. Dan betört Havasalföldre, de legyőzték, lefejezték, katonáit pedig karóba húzták. Megtorlasként Dracula is pusztító hadjáratokat indított Brassó ellen. 1460-ban fegyveres erővel próbálta megszerezni rokonai állítólagos birtokait Fogaras környékén. Erdélyi ellenfelei 30 000 erdélyi megöletését tulajdonították neki, ami nyilvánvalóan túlzás. A román történészek pedig erős igazságérzetét emlegetik - ami ugyancsak túlzás. (A History of Romania

114. o.)

Mivel biztos lehetett benne, hogy az oszmánok hamarosan meg fogják támadni, békét kötött a brassóiakkal, szövetségre lépett a moldvaiakkal, s 1461-ben Mátyás királlyal is. Amikor pedig Hamza bég Gyurgyevóba akarta csalni őt, hogy csapdába ejtse, keresztülhúzta ellenfelei számítását: ő foglalta el a várost és környékét. Ezt már nem tűrhette a porta, s 1462-ben nagyszabású hadjáratot indított meg Havasalföld ellen. Dracula bátran harcolt, s egy éjszakai támadás során kis híján még a szultánt is sikerült megöletnie. De a túlerő győzedelmeskedett, országa nagy részét elfoglalták, s II. Mehmed szultán Dracula testvérét, Radut nevezte ki fejedelemnek.

Dracula Havasalföld északkeleti részébe vonult vissza, s mivel Radu titokban Hunyadi Mátyásnak is hűségesküt tett, egyelőre nem remélhetett további magyar támogatást. Mivel más lehetősége nem volt, 1462-ben Nagydisznódról levelet írt a szultánnak, s felkínálta neki szövetségét. Egyes román történészek e levelet hamisítványnak tekintik, holott Dracula nem tett mást, mint amit az apja és nagyapja: ha az egyik szomszédos hatalomtól nem remélhetett támogatást, a másikhoz fordult. Mátyás király azonban ezt árulásnak tekintette, s katonái az erdélyi Királykőnél Jan Jikra vezetésével elfogták Draculát.

Mátyás éveken át őriztette őt az udvarában. Dracula fokozatosan visszaszerezte bizalmát, s második feleségét, Jusztinát a király rokonai, a Szilágyiak közül választotta ki. Lakott Budán, Visegrádon és Vácon is, Pécsen pedig feleségével együtt birtokolt egy jelentős ingatlant, amit egy fennmaradt okirat szerint a kortársak Drakwlyahaza vagyis Drakula háza néven emlegettek. Fedeles Tamás történész szerint az épület minden valószínűség szerint a város központi részén, a főtér

közelében állhatott. (Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő s Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, 2010, SZTE. 110-111. o.)

Havasalföldön pedig egymást követték a törökbarát fejedelmek, s végül Mátyás úgy döntött, hogy visszaülte a trónjára III. Vladot, aki a töröktől semmiképpen sem remélhetett támogatást. Dracula Erdélybe utazott a kedvező alkalomra várva, majd jelen volt Szabács 1475-ös visszafoglalásánál. A következő évben Báthory Istvánnal Moldva megsegítésére indult, s egy gyors győzelem után 1476-ban harmadszor is visszatérhetett a fejedelmi trónra. Csakhogy még ebben az évben meghalt: vagy a török ellen harcolva esett el, vagy meggyilkolták. A fejét Isztambulba vitték, a testét a snagovi kolostorban temették el.

Már a XV. században röpiratok hirdették szélsőséges kegyetlenségét. A szász ellenfeleinek beszámolóí alapján íródott német röpiratok úgy mutatták be őt, mint vérszomjas szörnyeteget (Rubicon, 2010. 10. sz. 59-63. o.), a száz évvel későbbi orosz elbeszélés szerint viszont Dracula azt a célt tűzte ki maga elé, hogy irtsa a gonoszt és helyreállítsa az igazságot. (Világtörténet. IV. köt. Bp. 1963, Kossuth Könyvkiadó. 491. o. Gáli Éva fordítása.) A Nicolae Ceaușescu uralma alatt álló Romániában pedig még egy játékfilm segítségével is megpróbálták rehabilitálni. Az 1979-ben elkészült Vlad Tepeș című film - a francia Claude Aziza szavaival élve - azt sugallta, hogy a címszereplő nemzeti hős volt, a szabadság apostola, igazságos és hűséges fejedelem, aki szembeszállt a törökökkel, de elárulták saját alattvalói. A film az állami propaganda eszköze volt, némi fantáziával Ceaușescut III. Vlad megtestesülésének is lehetett tekinteni, aki harcol a külső fenyegetés és a belső megosztás ellen. (L'Histoire, 1997. május, II.o.) Ceaușescu Romániájában még Dracula halálának 500. évfordulóját is megünnepelték.

Drakula elsősorban Bram Stoker ír regényírónak (1847-1912) köszönheti, hogy a XX. században ismertté vált. Ő kapcsolta össze először a vámpírokkal kapcsolatos, kelet-európai népi hagyományokat III. Vlad személyével, mielőtt megírta világhírű regényét (Dracula, 1897). Ennek első filmes feldolgozását a német Friedrich Wilhelm Murnau rendezte meg 1922-ben, s a szerzői jogokkal kapcsolatos viták elkerülése céljából filmjének a Nosferatu címet adta. (Stoker özvegye mégis pert indított.) A történet azonban csak 1931-ben vált világhíressé, a Tod Browning által rendezett, Dracula című amerikai filmnek köszönhetően.

Mind Stoker regénye, mind Browning filmje Erdélyben, vagyis a XIX. század végi Magyarországon játszódik, Havasalföld nevét meg sem említik. Drakula kastélya a regény szerint valahol a bukovinai határ közelében található, s angol áldozata, Jonathan Harker a kastélyból Budapest felé menekül. Az amerikai film első perceiben ízes magyar beszédet hallunk a fogadóban, s a szereplők csak pár perc múlva váltanak át az angolra. Ráadásul a magyar Lugosi Béla alakította a címszerepet. Nem csoda, ha mindezek következtében világszerte igen sokan úgy gondolhatják, hogy a történelmi Dracula magyar lehetett, valamelyik erdélyi gróf. És mivel III. Vlad Tepeșnek a nagyanyja, talán az anyja s egyik (vagy több) felesége egészen biztosan magyar asszony volt, talán nem is tévednek olyan nagyot.

16. Mátyás király legyőzhetetlen volt és igazságos

Mivel harminchat évvel Hunyadi Mátyás uralkodása (1458-90) után a magyar állam összeomlott, magától értetődik, hogy számtalan megszépítő legenda született arról a királyról, akinek az idején hazánk Közép-Európa nagyhatalmának számított.

Trónra lépését annak köszönhette, hogy Garai László nádor a Szilágyi Mihállyal kötött szövetséggel kereste a kiutat az V. László halálát követő polgárháborús helyzetből. Megállapodtak, hogy Szilágyi unokaöccse lesz a király, s elveszi feleségül Garai lányát. A hagyomány megfeledezett a főúri klánok alkujáról, s inkább azt hangoztatta, hogy Mátyást a nemzet képviselői kiáltották ki királynak a Duna jegén. Tringli István arra hívta fel a figyelmet, hogy ez pusztán legenda: A mértékadó források szerint a befagyott folyó csak arra adott lehetőséget, hogy a Rákoson összegyűlt nemesség azon keljen át Budára, ahol a várban a királyi tanács ülésezett. (Az újkor hajnala. Bp. 2003, Vince Kiadó. 78. o.)

Az ifjú király öt éven belül ügyesen megszabadult nagyhatalmú pártfogóitól, leverte a lázadókat, biztosította a Felvidéket hatalmában tartó cseh zsoldosvezér, Jan Jikra meghódolását, s visszaszerezte III. Frigyes császártól a Szent Koronát. A királyi hatalom alaposan megerősödött. Az uralkodó reformokat vezetett be a kancelláriában, a pénzügyek igazgatásában, az adószedésben, s jövedelmét is megnövelte. Felállított egy déli várvédelmi rendszert is, amelynek köszönhetően 1521-ig az ország belseje biztonságban élt. Jókora zsoldos hadsereget is létrehozott, amit csak Mátyás halála után kezdtek fekete sereg néven emlegetni, parancsnokukról, a Fekete Jan Haugwitzról. A király fegyvereseinek létszáma az 1487-es bécsújhelyi seregszamlén Bonfini szerint 28 000 fő volt, Kubinyi András azonban hangsúlyozza, hogy itt főúri bandériumok is megjelentek, s a zsoldossereg létszámnak legfeljebb a felét tehette ki. (Magyarország története. Bp. 2007, Akadémiai Kiadó. 244. o.)

Ez a hadsereg mégsem volt elegendő ahhoz, hogy a siker reményében szálljon szembe az Oszmán Birodalommal, s ezt Mátyás maga is tudta. Nem akadályozta meg sem Szerbia (1459), sem Bosznia (1463) elfoglalását, s 1469 után rendszeresen átengedte a törököket a Habsburgok osztrák örökös tartományaiba. A pogányok elleni harc hangoztatása viszont hatékony diplomáciai eszközzé vált a kezében, erre hivatkozva fogadta el a pápától és Velencétől érkező segélyeket, s vetett ki évről évre rendkívüli adókat Magyarországon. Olykor egy-egy apró akcióval emlékeztette a világot arra, hogy ő a törökverő Hunyadi fia, de támadó hadjáratokat csak akkor indított, amikor nem került szembe oszmán főerőkkel. 1463-ban elfoglalta Jajcát, 1475-ben pedig Szabácsot, amit nagy győzelemnek tüntetett föl, holott Szabács csak egy sebtében épített, apró erődítmény volt. Mátyás ügyesen fel tudta számolni az ellene kirobbant lázadásokat, visszavonulásra tudta bírni a Sziléziába betört cseh-lengyel hadsereget is, de távolról sem bizonyult legyőzhetetlennek. III. (Nagy) István moldvai vajdától Moldvabányánál (1467), Podjebrád Györgytől pedig Magyarbródnál (1469) szenvedett el vereséget. Nyílt csatában megívott győzelem viszonylag kevés fűződik a nevéhez.

A legtöbbet északi és nyugati szomszédjaival háborúzott. A Podjebrád György cseh király elleni háborúval egy évtizedre lekötötte az ország erőforrásait (1468-78). 1477-ben pedig hadat üzent III. Frigyesnek, s kisebb fegyverszünetekkel megszakítva tíz évig háborúzott vele. Saját birodalmat hozott létre a meghódított Morva és Lausitzi Órgrófságból, Sziléziai Hercegségből, Alsó-Ausztriai Főhercegségből, a Stájer Hercegség nagyobb és a Karintiai Hercegség kisebb részéből, s a rendek

szabadságjogait mindenhol elismerte. Egyes történészek szerint azzal, hogy nem az oszmán hatalom ellen harcolt, hanem keresztény szomszédai ellen, csak a közép-európai kisebb államok erőforrásait akarta egyesíteni, s azért reménykedett a német-római császári cím megszerzésében, hogy aztán teljes erejével az Oszmán Birodalom ellen forduljon. Ennek azonban semmi bizonyítéka sincs.

Szakály Ferenc ráadásul arra hívta fel a figyelmet, hogy a perszonalunió formájában megvalósult országegyesítések

nem sokat lendíthettek a törökellenes összefogás ügyén. Az egyazon fő által uralt, de belügyeiket önállóan intéző, saját törvényeik szerint élő országokat csak nagyrítván sikerült tényleges katonai és politikai akcióegységbe kovácsolni. A magasztos közcélok hangoztatása valójában mindig a dinasztikus érdekek leplezésére szolgált. Ez alól Mátyás sem volt kivétel, olyannyira nem, hogy egyenesen őt tekinthetjük a becsvágyó dinasztiaalapító prototípusának. A gőgösségig öntudatos, hatalomvágyó ifjút mérhetetlenül felbőszítette, hogy a környék régi dinasztiai űnevetséges, nem nemesi származású felkapaszkodottnak ű minősítették, s a legdurvább formában utasították vissza közeledési (pl. leánykérési) kísérleteit is. Válaszul Mátyás kidolgoztatta azt az elméletet, miszerint a Hunyadiak a római Corvinusok leszármazottai

S nyilván ő terjesztette azt is, hogy apja Zsigmond király törvénytelen fia lett volna. Ezek az összefüggések, s nem pedig egy törökellenes összefogás távlati célja magyarázzák Mátyás orientációváltását. (Virágkor és hanyatlás. 1440-1711. Bp. 1990, Háttér. 69. o.)

Mátyás ebből a szempontból egyáltalán nem volt egyedül. Kora uralkodói túlnyomó többségének a fő célja saját családja, saját dinasztiaja hatalmának megszilárdítása és kiterjesztése volt. Az utókor történészei nemegyszer magasztos terveket, nemzeti célokat s nagyszabású elgondolásokat tulajdonítanak olyan királyoknak, akik csak a pusztá túlélésre, hatalmuk megnövelésére és utódaik trónra juttatására törekedtek. Mátyás sem volt kivétel. Mivel első felesége, Podjebrád Katalin meghalt, második felesége, Aragóniai Beatrix pedig meddőnek bizonyult, arra törekedett, hogy törvénytelen fia, Corvin János kövesse őt a trónon, akit Barbara Edelpöck, az alsó-ausztriai Steinből származó polgárlány szült neki. De nem nagyon bízott abban, hogy ezt el tudja érni, s ezért 1489 őszén különös ajánlatot tett III. Frigyesnek. Amennyiben kinevezi Corvint Bosznia és Horvátország királyának, hűségesküt tétet a magyar rendekkel a császár és fia, Miksa számára, hogy halála után ők örököljék a magyar trónt

(Magyarország története

246-47. o.) Vagyis hirtelen fordulattal azt vetette fel, hogy Magyarországot a Habsburgokra hagyja, ha kiszakíthatja a Szent Korona tartományai közül Horvátországot a fia számára.

Életében egyáltalán nem tartották őt különösebben igazságosnak. Az 1467-es erdélyi lázadás idején például Mátyás kesztyűs kézzel bánt a nagyúri lázadókkal, nem kegyelmezett azonban azoknak az előkelő nemeseknek, szász és székely vezetőknek, akik a kezére kerültek: volt, akit karóba húzatott, tüzes fogókkal marcangoltatott, de volt olyan is, akit űcsak ű lefejeztetett

Ennél is súlyosabb, az erdélyi egész nemességet hosszú időre érintő, kollektív büntetéssel is sújtotta Mátyás a tartomány minden egyes nemesét, függetlenül attól, hogy a lázadókkal tartott, avagy nem.

(Kubinyi András: Mátyás király. Bp. 2001, Vince Kiadó. 65. o.) Erdélyben a nemesember meggyilkolásáért járó vérdíjat 200 forintról 66-ra csökkentette - ezt akkoriban igen megalázó büntetésnek tekintették.

Az országgyűléseken állandósultak a panaszok. Azt kérelmezték, hogy a király tartsa tiszteletben a régi szabadságjogokat, ne adóztassa meg az egytelkes nemeseket, ne vessen ki új adót, ha pedig mégis, akkor azt a török ellen használja fel, az elfoglalt birtokokat adja vissza, a rendek tudta nélkül ne száműzzön, ne vessen börtönbe senkit sem. Mátyás mindezt megígérte, és minden maradt a régiben. A súlyos adóterhek és az állandó háborúk miatt a társadalom nyugtalankodott, a Dubnici krónika névtelen szerzője azzal vádolta a királyt, hogy saját országa közügyeinek az előmeneteléről és alkalmatosságáról nem gondoskodott. (.Mátyás és a humanizmus. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2008, Osiris Kiadó. 117. o. Kulcsár Péter fordítása.) Az 1471-es országos összeesküvés idején csak néhány megye maradt hű Mátyáshoz. Olyan éles szemű kortárs megfigyelő - írja Kubinyi András -, mint Philippe de Commines, Merész Károly, majd XI. Lajos francia király minisztere, miután leírta Mátyás sikereit, utalt arra, hogy uralkodása végén kegyetlen lett, és mindenki félt tőle. (Idézett mű, 105. o.)

És mi igaz abból a közkedvelt legendából, hogy Mátyás álruhában járta az országot? Valószínűleg semmi. Ez egy rendkívül régi vándormotívum. Mátyás életében még Nagy Lajost tartották az igazságosztó királynak, s róla mesélték, hogy olykor álruhát öltött. Kubinyi András szerint egyszerűen az történt, hogy a nép ajkán Mátyás alakja váltotta fel Nagy Lajosét. (Idézett mű, 142-143. o.) Borzsák István pedig arra hívta fel a figyelmet A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon című tanulmányában, hogy Quintus Curtius Rufus Kr. u. I. századi római történetíró Nagy Sándorról írott műve rendkívül népszerű volt a XV. század végén. Márpedig a reneszánsz történetírói arra törekedtek, hogy hőseiket hasonlatossá tegyék az ókori nagyságokhoz. Ezért olvasható Bonfininél, hogy Mátyás gabonaárusnak öltözve kémlelt ki egy török tábornok Szabácsnál. A Nagy Sándor-hagyomány tele van efféle álruhás kémtörténetekkel. (Dragma. Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet. Bp. 2000, Telosz Kiadó. 28. o.) Heltai Gáspár még Mátyás külsejét is Nagy Sándoréhoz hasonlította, és már azt állította, hogy az ostromlott Bécsbe is vásárosként hatolt be. Vagyis Heltai tovább színezte Bonfini krónikáját, amit a későbbi, mesés hagyományok kiteljesítettek. Nem a néphagyomány szüremkedett be az írók műveibe, hanem fordítva. (Ugyanott, 38. o.) Amúgy pedig a Till Eulenspiegelről, Naszreddin Hodzsáról, Harun al-Rasidról és az iráni epika hőseiről szóló történetek is gyakran emlegetik az álruhás hős tetteit.

Mátyás természetesen nagy király volt, tehetséges, erős egyéniség. A mai történészek már nem nevezik őt a centralizáció képviselőjének, de elismerik, hogy rendkívül ügyesen aknáztta ki a kora által nyújtott lehetőségeket. Jövedelmét tekintve a magyar királyság megközelítette Európa élenjáró államait, s ez nem volt csekélység. Mátyásnak sikerült nemzetközi tekintélyt biztosítania maga számára, és műpártoló tevékenységével is híressé vált. Csakhogy a humanisták támogatására is minden bizonnyal a közvélemény manipulálása érdekében került sor. A mai történészek közül többen is úgy vélekednek, hogy Mátyás inkább afféle vidám katonakirály volt, mint gyűjteményében olvasgató könyvmoly.

Shakespeare VI. Henrik című királydrámájának III. részében van egy igen hatásos jelenet. A Towton és Saxton közti csatatéren VI. Henrik király előtt látomás gyanánt megjelenik egy fiú, aki megölte apját, s egy apa, aki megölte a fiát. A király e szavakkal ítéli el a háborúskodást:

Ó siralmas látvány! Véres napok!

Míg oroszlánok barlangért csatáznak,

Dühükre ártatlan bárány fizet rá

(Németh László fordítása)

A jelenet művészileg nagyerejű vádirat a polgárháborúk öldöklései ellen. Shakespeare és kortársai őszintén elhitték, hogy a XV. század második felében vívott, úgynevezett rózsák háborúja idején Anglia társadalma rengeteget szenvedett, és csak a Tudor-dinasztia uralma hozta meg számára a békét. Ebben természetesen nagy szerepe volt a királyi propagandának. A XIX. századi történészek szemében pedig ez a korszak a hanyatló középkort képviselte, annak minden dekadenciájával. Egészen a XX. század elejéig fennmaradt az a mítosz, amely szerint Anglia a XV. században megrekedt, és egy hanyatló civilizáció ismérveit mutatta. (John Gillingham: A Rózsák Háborúja. Bp. 1985, Kossuth Könyvkiadó. 23. o. Pálvölgyi Endre fordítása.) A XX. század első felében pedig elterjesztették a fáttyú feudalizmus ugyancsak pejoratív hangzású fogalmát. Azt a korszakot nevezték így, amelyben a vidéki nemesség már nem a királynak, hanem valamelyik nagyhatalmú főúrnak rendelte alá magát, s tőle várt szolgálataiért támogatást, pénzt vagy hivatalt. Ennek következtében pedig megnövekedett a zűrzavar és a létbizonytalanság az országban. A XX. századi tankönyvek és kézikönyvek többségében arról olvashatunk, hogy a piros és a fehér rózsák harca a régi feudális főnemesség jelentős részének pusztulását vonta maga után. (Világtörténet. III. kötet. Bp. 1963, Kossuth Könyvkiadó. 672. o. Perényi József fordítása.)

Napjainkban a brit történészek egészen más szemmel nézik ezt a korszakot. Először is felhívják arra a figyelmet, hogy a kortársak nem az egész korszakot (1455-87), hanem csak annak egy rövidebb szakaszát, III. Richard uralkodását (1483-85) nevezték a rózsák háborújának, a Lancaster-ház jelvényében megjelenő vörös és a York-ház jelvényében látható fehér rózsáról. A XVII. századra azonban már az egész korszakot e néven emlegették, s a XIX. században az a mítosz terjedt el, hogy a két dinasztia folyamatosan harcolt egymással 1455-től 1487-ig. Valójában azonban ha arról nincs is egyetértés a történészek körében, hogy mikor kezdődtek és értek véget a háborúk, azt általánosan elfogadják, hogy a harminc évig tartó korszakban összesen legfeljebb 15 hónapot töltöttek el háborúzással. A hadseregek elég kicsik voltak (eltekintve a towtoni csatától), s mind az anyagi kár, mind a halálozás szempontjából ezek a polgárháborúk viszonylag csekély kárt okoztak. (The History

Tulajdonképpen három különálló háborúra került sor. Az elsőt VI. Henrik király kudarcai váltották ki: a franciaországi hódítások elvesztése (1449-50), Jack Cade felkelése (1450) és a főurak magánháborúi felszították Richard, York hercegének ambícióit. A herceg azt követelte, hogy vegyék be a királyi tanácsba, s ismerjék el a trón örökösének. A király mentális összeomlása miatt (1454) ki is nevezték lord protectornak, s hatalmáról a király felépülése után sem kívánt lemondani. 1455-ben megnyerte a St. Albans-i csatát, címét visszakapta, de három hónap múlva a király újra megfosztotta tőle. Ezután robbant ki az első nagyobb háború (1459-61). Richardot, York herceget megölték a wakefieldi csatában (1460), Towtonnál (1461) azonban a Lancaster-ház teljes vereséget szenvedett. IV. Edward vette át a kormányzást, aki Richardnak, York hercegének a fia volt.

A második háború (1469-71) azért robbant ki, mert Richard Neville, Warwick earlje (a Királycsináló) szövetségre lépett a legyőzött VI. Henrik feleségével, Anjou Margittal. A barneti csatában (1471) azonban IV. Edward vereséget mért rá, és megölték. A Tewkesburynél megvívott csatában Anjou Margit hadseregét is legyőzte a York-család, s mind VI. Henrikkel, mind a fiával végeztek.

A harmadik háborút (1483-87) III. Richard hatalomátvétele robbantotta ki, s Tudor Henrik győzelméhez vezetett. A rózsák háborúja utolsó ütközetének a stoke-i csatát (1487) tekintik, amelyben VII. (Tudor) Henrik legyőzte a York-párti összeesküvők által támogatott Lambert Simnel trónkövetelőt. A mindössze tízéves trónkövetelőnek a király megkegyelmezett, mert nyilván csak eszköz volt az idősebbek kezében, s még munkát is adott neki az udvari konyhában: nyársforgató kukta lett belőle.

Ezzel a groteszk megoldással ért véget a háborúskodás. John Gillingham brit történész hangsúlyozza, hogy a csatákban elesettek számát százakban és nem ezrekben kell számolni, s 1916-ban az első világháború somme-i csatájában egyetlen nap több embert öltek meg, mint a rózsák háborújának harminc éve alatt. A hadseregek igen csekély kárt okoztak a békés lakosságnak, s az ősi nemesség sem semmisült meg. A nemesi családok kihalásának folyamata semmivel sem gyorsult fel a rózsák háborúja idején, s a kulturális fejlődés is folytatódott. Az angolok többsége még a rózsák háborúja idején is megtalálta a módját, hogy a rájuk jellemző kényelmes, de eseménytelen módon éljenek. (John Gillingham: Idézett mű, 310. o.)

18. III. Richard testileg-lelkileg torz szörnyeteg volt

Antónia Fraser e szavakkal foglalta össze III. Richard problémáját: Ha Edward helyett ő halt volna meg 1483-ban, a történetírás kétségkívül tisztelettel emlékezett volna meg róla, mint tehetséges katonáról, lelkiismeretes kormányzóról és önzetlenül hűséges testvérről; mint olyan emberről, aki ódivatú becsületérzése miatt ugyanúgy elítélte a diplomáciai ügyeskedést, mint IV. Edward udvarának szabados erkölcsseit; mint kifogástalan férjről, aki hű maradt feleségéhez, s még annak rokonait is megvédelte. És mégis: hat hónappal bátyja halála után fattyúvá nyilvánította annak gyermekeit,

kivégeztette Edward legközelebbi barátait, megszerezte magának a koronát, és Edward felesége kénytelen volt valószínűtlen szövetséget kötni egy ismeretlen, Lancaster-házból származó trónkövetelővel, Henry Tudorral. (The Lives of the Kings & Queens of England. London, 1975, Weidenfeld and Nicolson. 161. o.) A Tudor-dinasztia uralkodása idején, a XVI. században torz szörnyetegnek tüntették fel, hiszen ő volt az utolsó Plantagenet, akinek a legyőzésével az új dinasztia megszerezte a hatalmat. Shakespeare minden idők egyik legemlékezetesebb koronás gonosztevőjeként állította színpadra alakját, majd ennek ellenhatásaként több történész is megpróbálta teljesen tisztára mosni az emlékét. S bár Shakespeare kétségkívül túlzott, ez utóbbi történészek sem jártak sikerrel.

A majdani III. Richard 1452. október 2-án született, abban a Fotheringhay nevű kastélyban, amelyben majd 135 év múlva lenyakazzák Stuart Máriát. Tizenegyedik gyermeke és legifjabb fia volt Richardnak, York 3. hercegének, a Plantagenet-dinasztia York ága fejének. Anyja Cecily Neville volt, nagynénje annak a Richard Neville-nek, Warwick 16. earljének, aki a rózsák háborújában elnyerte a Királycsináló nevet. A gyermek nyolcéves volt, amikor apja a dinasztia Lancaster ágával harcolva elesett a wakefieldi csatában. Németalföldre kellett menekülnie, csak családja towtoni győzelme (1461) után térhetett vissza.

Bátyja IV. Edward néven a trónra ült. Öccsét Gloucester hercegévé, s 17 évesen katonai parancsnokká nevezte ki. Richard a bátyjával tartott, amikor újra Németalföldre kellett menekülniük (1470-71), majd ott harcolt mellette a barneti és tewkesbliryi ütközetekben (1471), amelyekben végleg vereséget mértek ellenfelükre, VI. Henrikre. Viszont semmi bizonyíték nincs rá, hogy részt vett volna VI. Henrik és fia, Westminsteri Edward walesi herceg meggyilkolásában, ahogy ezt Shakespeare bemutatta VI. Henrik című királydrámájának III. részében.

Bátyja uralkodása idején (1461-83) Richard hűséges testvérnek és tehetséges katonatisztnek bizonyult. Jelmondata így hangzott: Loyauté Me Lie vagyis: Köt a hűség! IV. Edward tökéletesen megbízott benne: Észak kormányzójává, Észak-Wales főbírájává, Wales főkamarsává, majd Anglia főkamarsává, főadmirálisává, valamint a Bath-rend és Térdszalagrend lovagjává nevezte ki. Északon kedvelték, a lakosság körében népszerű volt, bátran harcolt a skótokkal, s elhódította tőlük Berwicket (1482). 1483-ban bátyja a Wales és Anglia közti határvidék urává nevezte ki.

1472-ben elvette feleségül Anne Neville-t, Warwick, a Királycsináló lányát, Westminsteri Edward herceg 16 éves özvegyét. Természetesen nem Edward koporsója mellett kérte meg a kezét, ahogy ezt Shakespeare III. Richard című drámájában olvashatjuk. Inkább arról volt szó, hogy a York-család meg akarta szerezni a barneti csatában megölt Királycsináló hatalmas vagyonát, s ezért annak egyik lányát Richard vette el, a másikat ifjabbik bátyja, George, Clarence hercege. Bár Richardnak a házassága előtt születtek törvénytelen gyermekei, házassága után igen hűséges férjnek bizonyult. 1473-ben fia született, akit Edwardnak kereszteltek.

Richard egyáltalán nem volt az a púpos, bicegő, torzszülött, ahogy Shakespeare leírása alapján elképzelhetjük. A vállalai kissé felemásak voltak, de vitéz katonának bizonyult, és olyan korabeli visszaemlékezés is fennmaradt, amelyben kifejezetten jó külsejűnek írták le. (John Harvey: The Plantagenets. Glasgow, 1967, Fontana. 207. o.) Ifjabb bátyját, Clarence herceget sem ő fojtatta malváziás hordóba: a herceget IV. Edward végeztette ki árulás miatt a Tower udvarán (1478). Richard minden jel szerint őszintén sajnálta bátyját, s két alapítványt létesített, hogy imádkozzanak érte. Talán éppen Clarence hercegének kivégeztetése miatt fordult szembe a királyné, Elizabeth

Woodville családjával, akiket felelősnek tekintett bátyja haláláért.

Amikor IV. Edward 1483-ban meghalt, mindenki természetesnek tekintette, hogy Richard lesz a kormányzó lord protector címen és egyben a 12 éves V. Edward gyámja. Csakhogy komoly feszültség alakult ki az özvegy királyné rokonsága, a viszonylag új előkelőségnek számító Woodville-család klánja és az ősi főnemesi családok között. Ez utóbbiak nem szívesen fogadták, hogy V. Edward személyében olyan király üljön a trónra, akinek anyai nagyapja még egyszerű nemesemberként született.

Richard és a Woodville-ok kölcsönösen gyanakodtak egymásra, s ilyen helyzetekben nehéz megmondani, hogy ki tette meg az első ellenséges lépést. A Woodville-klán ki akarta használni az időt, amíg Richard északon van: egy régenstanácsot állított az ország élére, s arra készült, hogy minél hamarabb megkoronáztassa a gyermek V. Edwardot, hogy a lord protectorra ne legyen szükség. Richardot Buckingham 2. hercege, Henry Strafford figyelmeztette, hogy ki akarják játszani. A lord protector erre megindult London felé, eltávolította a gyermek közeléből a Woodville-eket, helyettük maga kísérte el Londonba unokaöccsét, és a Towerben helyezte el.

A mindeddig nagylelkűen és lovagiasan viselkedő Richard olyan helyzetbe került, amely békés eszközökkel megoldhatatlannak tűnt. A Woodville-klán nyilvánvalóan arra készült, hogy pár év múlva, amikor a gyermek nagykorú lesz, újra átvegye a hatalmat. A logikus következtetés egyszerű volt - írja Antónia Fraser, - hogy ezt túlélje, ahhoz Richardnak uralkodnia kellett, s hogy uralkodjon, ahhoz királynak kellett lennie. (Idézett mű, 162. o.) Ezért Londonba hívatta híveit, és kegyetlen lépésekre szánta el magát: Lord Hastings, IV. Edward kamarását a tanácsülésen letartóztatta, s azonnal lefejeztette. Ezután erőszakkal rábírta az özvegy királynét, hogy másik fiát, a kilencéves Richardot, York hercegét is költöztessék be a Towerbe, a bátyja mellé. A lord protector következő lépése az volt, hogy érvénytelennek nyilvánította néhai bátyja és Elizabeth Woodville házasságát. Ezzel a Towerben őrzött két gyermek törvénytelen születésűvé vált, s mivel fattyú nem ülhet az angol trónra, felkérték Richardot, hogy legyen ő a király. Július 6-án meg is koronázták.

A két gyermek sohasem kerül elő a Towerből. A Richard tisztára mosásán tevékenykedő történészek szerint könnyen lehet, hogy Buckingham 2. hercege volt a bűnös, aki III. Edward leszármazottjaként maga is igényt tarthatott a trónra, vagy pedig a majdani VII. Henrik, aki a hercegek nővérét vette feleségül, s csak akkor szerezhette meg a trónt, ha sógorai eltűnnek. Egy bizonyos James Tyrrell kínvallatás hatására 1502-ben bevallotta, hogy ő ölette meg a hercegeket. Csakhogy Tyrrell minden bizonnyal Richard megbízásából cselekedett, s a legtöbb történész ezért mégiscsak őt tartja felelősnek unokaöccsei megöléséért. A gyermekgyilkosság vádjá alól tehát aligha lehet felmenteni őt.

III. Richard két évig és két hónapig tartó uralkodása idején (1483-85) adták ki az első teljes egészében angol nyelven fogalmazott törvényeket, valamint Sir Thomas Malory híres lovagregényét Arthur király haláláról. (Magyarul Arthur királynak és vitézeinek, a Kerek Asztal lovagjainak históriája címmel jelent meg 1970-ben.) A király északi nemeseket hozott az udvarába, akikben jobban bízott, megpróbálta támogatni a kereskedelmet, és pénzügyi reformokat vezetett be. Sikerült fegyverszünetet kötnie a skótokkal. Magánélete viszont meglehetősen boldogtalan volt: 1484 áprilisában a fia halt meg, a következő év márciusában pedig a felesége. Richard mindkettőt őszintén megsiratta. Semmi alapja annak a későbbi híresztelésnek, amely szerint ő mérgeztette meg az asszonyt, hogy elvehesse feleségül unokahúgát, bátyja leányát.

Az első lázadást korábbi szövetségese, Buckingham 2. hercege robbantotta ki 1483 októberében a Woodville-ekkel és Henry Tudor trónkövetelővel szövetkezve. Serege felbomlott, a herceget csata nélkül elfogták és lefejezték. Richardnak kis híján sikerült kiadatnia Bretagne hercegével a Tudor trónkövetelőt, de a herceg a francia királyi udvarban talált menedéket.

A második lázadást Henry Tudor már jobban előkészítette: francia katonai támogatással szállt partra a dél-walesi Milford Havenben, majd benyomult Angliába. 1485. augusztus 22-én csapott össze hadserege a király katonáival Bosworth mezején. Richard 10 000 katonával érkezett, Henry Tudor 5000 katonájának többsége pedig francia zsoldos és walesi felkelő volt. A közelben állomásozott viszont Lord Thomas Stanley 6000 katonával, s csak arra törekedett, hogy a győztes oldalán avatkozzon be az ütközetbe. (Óvatossága érthető: a fia tús volt a király táborában.) Richard bátran harcolt, s amikor meglátta, hogy Henry Tudor egy kis csapattal Stanley serege felé lovagol, 800 lovassal rájuk tört, hogy végezessen az ellenség parancsnokával. Henry Tudornak azonban csak a zászlóvivője esett el Richard kezétől, s amikor Stanley testvére meglátta, hogy Richard elszakadt fő seregétől, katonáit Henry Tudor oldalán vitte harcba. Richard lova besüppedt a sáros talajba, a király gyalog kényszerült harcolni, s ezért adta Shakespeare a szájába a híres kijelentést: Országomat egy lóért! Még a csata győztesének udvari történetírója is elismerte, hogy Richard igen bátran és vakmerően harcolt, s bátorsága nem hagyta el akkor sem, amidőn emberei cserbenhagyták. Amikor szembekerült a halállal, inkább vállalta, hogy kard által pusztuljon el, mintsem hogy szégyenletes futással hosszabbítsa meg életét. (John Gillingham: A Rózsák háborúja. Bp. 1985, Kossuth Könyvkiadó. 295-296. o. Pálvölgyi Endre fordítása.) A walesi lándzsások tömege végzett végül a királlyal, koronája állítólag egy galagonyabokorba gurult, innen vette ki Lord Stanley, hogy átnyújtsa Henry Tudornak.

III. Richard személyisége pedig valószínűleg továbbra is titok marad számunkra. Simon Schama brit történész azt gyanítja, hogy vallási fanatikus lehetett. Talán ezért alázta meg bátyja egyik szeretőjét, Jane Shore-t, akit nyilvános vezeklésre kényszerített 1483 nyarán. Talán őszintén törvénytelennek tartotta bátyja titokban megkötött házasságát, és el akarta kerülni, hogy fattyúk kerüljenek a trónra. Könnyen lehet, hogy amikor Richardot Bosworth mezején megölték, az országot nem a romlottság és perverzitás szörnyetegétől, hanem egy puritán szőrszálhasogatótól mentették meg. (A History of Britain. I. köt. London, 2000, BBC Books. 229. o.)

19. Machiavelli kijelentette: A cél szentesíti az eszközt!

Niccoló Machiavelli (1469-1527), a reneszánsz kori író és gondolkodó sohasem írt le ilyesmit. Leghíresebb műve, A fejedelem XVIII. fejezetében csak olyan gondolatokat fogalmazott meg, amelyek távolról emlékeztethetnek erre a kijelentésre: Vigyáznia kell tehát a fejedelemnek

amikor mások látják vagy hallják, legyen csupa könyörületesség, csupa becsületesség, csupa feddhetetlenség, csupa emberség, csupa vallásosság. És semmi sincs, ami ennél az utolsó tulajdonság látszatánál fontosabb lenne; az emberek pedig inkább hisznek a szemüknek, mint tapasztalásuknak, mert látni mindenki képes, de kevesen tudnak tapasztalatot szerezni. Mindenki azt látja, milyennek

mutatod magad, s csak kevesen érzik meg, milyen vagy valójában; s ezek sem merészelnek a többség véleménye ellen szólni, azok ellen, akiket az állam tekintélye pártol. Az emberek cselekedeteiben, de különösen a fejedelmében, akivel szemben nincs helye a jogos számonkérésnek, a végcélt kell tekinteni. Győzzön tehát a fejedelem, és tartsa fenn hatalmát, s eszközeit tiszteletre méltónak fogják ítélni, és mindenki csak dicsérni fogja; mert a tömeg csak a látszat és az eredmények után megy; a világon pedig csak tömeg létezik, az egyes embernek csak akkor nyílik tér a cselekvésre, amikor a nagy tömegnek nincs kire támaszkodnia. (Niccolò Machiavelli művei. Első kötet. Bp. 1978, Európa Könyvkiadó. 59-60. o. Lutter Éva fordítása.)

Az angol Reginald Pole bíboros már a XVI. században Machiavellit nyilvánította minden erkölcstelenség és aljasság forrásának, más kortársai a Sátán megtestesülésének nevezték, könyveit betiltották, és se szeri, se száma a nézeteit cáfoló műveknek - még Nagy Frigyes porosz király is írt egy Antimachiavelli című politikai értekezést (Bp. 1991, Kossuth Kiadó). A politikai gondolkodás XX. századi szakértői azonban úgy vélekednek, hogy Machiavelli nem az uralkodók erkölcstelenségét igazolta, hanem inkább a modern politikai gondolkodást alapozta meg.

Pierre Manent francia filozófus arra hívja fel a figyelmet, hogy Machiavelli hazája, Firenze nagyon is ki volt szolgáltatva a római pápák hatalmának, s ezért az író arra törekedett, hogy a város vezetését teljesen elzárja a vallási befolyás elől. Nem Machiavelli tanította meg az emberiséget arra, hogy a politikában sok rossz, sok erőszakos, gonosz és kegyetlen terv születik, különösen a városállamok alapítása körül és rendszerváltások idején. Mindig is tudtuk: hogyan is feledkezhetnénk meg valamiről, ami ennyire nyilvánvaló? Ugyanakkor az is igaz, hogy a politikai kérdésekben legnagyobb tekintéllyel bíró szerzők nem hangsúlyozták e kérdést: inkább az általa elnyerhető jót keresték a politikában. (A liberális gondolat története. Pécs, 1994, Tanulmány Kiadó. 25. o. Babarczy Eszter fordítása.) Machiavelli viszont arra ösztökölte olvasóit, hogy csaknem kizárólag a rosszra figyeljenek, mert a jó csak a rossz segítségével jöhet létre és maradhat fenn, az ő világában a közjót csak az erőszak és a félelem eszközeivel lehet szolgálni. Ezzel a szerző kizárja a kereszténység eszméit a politika világából, s azt sugallja, hogy a politika világa a saját szabályait követi. Ha a rossz szükségességét és termékenységét állítjuk, azzal a földi rend, a profán rend önmagában elégséges voltát hangsúlyozzuk

Világosan megállapítható, miben áll Machiavelli eredetisége: abban, hogy ő vizsgálta meg először a tudomány szemszögéből a politikumot. (Ugyanott, 26., 29. o.)

Hát akkor ki jelenthette ki, hogy a cél szentesíti az eszközt? Attól tartok, ezt is az ókori klasszikusok fogalmazták meg elsőként, mint oly sok más, modernnek tartott megállapítást. Szophoklész Elektra című drámájának elején mondja Oresztész: Nem tartok rossznak semmi szót, ha hasznat ad. (Bp. 1970, Magyar Helikon. 243. o. Devecseri Gábor fordítása.) A leghíresebb latin szállóigék között is találhatunk hasonló értelműt, az Ovidiusnak tulajdonított kijelentést: Exitus acta probat - vagyis A siker a vállalkozás próbaköve. Az emberiségnek nem kellett a reneszánszig várnia, hogy valaki megfogalmazza ezt az igazságot.

20. Dobzse László rossz király volt

II. Ulászló magyar királyról (uralk. 1490-1516) évszázadok óta igen kedvezőtlen képet vázolnak fel a történelemkönyvek és a szépirodalmi művek. Tehetségtelen és erélytelen személyiségként mutatják be, akinek az uralkodása idején szétzüllesztették Mátyás fekete seregét, csökkentették az állam jövedelmeit, akadálytalanul érvényesülhetett a bárók és nemesek önkénye, s országszerte fokozódott a nyomor. Jagelló Ulászló kormányzata különösen elődjével, Hunyadi Mátyás kormányzatával összevetve tűnik katasztrofálisnak. Mátyás erőskezű volt és határozott, Ulászlót viszont Dobzse Lászlónak gúnyolták, mert mindenbe beleegyezett - lengyelül. Mátyás nemzeti király volt, Ulászló idegen, Mátyás egységes vezetést biztosított az ország számára, Ulászló idején pártviszályok dúltak, Mátyás háborúzott a Habsburgokkal, Ulászló pedig családi szerződést kötött velük. Ráadásul Mátyásról az terjedt el, hogy igazságos király, aki álruhában járja az országot, s megbünteti a hatalmaskodókat, Ulászló korában viszont megnövekedett a kizsákmányolás és kirobbant a parasztháború.

Ami a parasztháború okait illeti, erre a következő fejezetben bővebben is kitérünk. A mai történészek azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy II. Ulászló viszonylag gyorsan rendet teremtett, miután átvette a hatalmat. Mátyás özvegyét egy házassági szertartással leszerelte, saját öccsét, János Albertet, aki fegyveresen tört be az országba, előbb békésen hazaküldte, majd visszatérése után vereséget mért rá, s 1491-re a Dunántúlt is megtisztította Habsburg Miksa csapataitól.

Ulászló politikáját két szóval jellemezhetjük - írja Tringli István -, béke és igazságosság. Mindkét elv szakítást jelent Mátyás király utolsó évtizedének politikájával

Az ország jelentős része számára - ez alatt a főpapokat, a bárókat és a nemeseket kell érteni - az 1480-as évek mátyási politikája elviselhetetlen volt, azonban nem mertek a királlyal szembeszállni. Halála után viszont feltételül szabták, hogy véget kell vetni a felesleges háborúnak, és szakítani kell Mátyás belpolitikájának egyes intézkedéseivel. Nem maga Ulászló alakította tehát ilyenné országát, hanem ez volt a rendi akarat is, amit akkor az ország akaratának neveztek. (Mohács felé. 1490-1526. Bp. 2009, Kossuth Kiadó. 23-24. o.)

A közös magyar-cseh királyság és a lengyel uralkodóval való rokonság olyan szövetségi hátteret biztosított a királynak, hogy egyetlen európai hatalom sem támadt Magyarországra. Igazán többre is értékelhetnénk egy olyan királyt, akinek az uralkodása (és fia uralkodása) alatt Magyarország harminchat éven át (leszámítva egy kéthónapos konfliktust) békében élt nyugati keresztény szomszédaival. (Ugyanott, 25. o.) Nagyszabású törvényhozói munka vette kezdetét, s megszületett az addigi legnagyobb törvénykönyv Magyarországon. Újlaki Lőrinc (1494) és Corvin János (1498) összeesküvéseit hatékonyan felszámolták, majd mindkét esetben nagylelkűen bántak a legyőzöiteikkel.

A Habsburgokhoz való közeledés s a velük kötött házassági szerződés végső soron megfelelt az ország érdekeinek, hiszen csak egy nagyobb, több állam erőforrásait egyesítő birodalom szállhatott szembe hosszabb távon a siker reményében az Oszmán Birodalommal. Ez akkor is igaz, ha II. Ulászló (akárcsak előtte Mátyás király) elsősorban dinasztikus szempontok szerint irányította külpolitikáját. Egyelőre azonban a térség államai képtelenek voltak a hatékony, oszmánellenes összefogásra, s ezért egyáltalán nem lehet Ulászlót okolni. Magyarország minden bizonnyal akkor is egyre nehezebben tudta volna megvédelmezni déli határait, ha Mátyás rendszere fennmarad. Hunyadi Mátyás különben

hatalma csúcspontján 28 000 katonát tudott összegyűjteni, s erre a teljesítményre a Jagellók is képesek voltak: Mohácsnál csaknem ugyanennyi, 25 000 katona sorakozott fel 1526-ban. Csakhogy az oszmán hadsereg harcedzett, reguláris seregének a létszáma minimum 60 000 volt, s a kiegészítő csapatokkal együtt a létszám elérhette a 150 000-et is. (Ugyanott, 90. o.)

Az újabb kutatások szerint Mohács után Magyarország volt a korabeli Európa egyik legnagyobb hús-, bőr-és gyapjúexportőre, és egyúttal a Habsburg Monarchia húsellátó éléskamrája. (Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2010, História-MTA Történettudományi Intézete. 221. o.) Ez a tény pedig arra utal, hogy a Jagellók korában jelentős gazdasági fejlődésre kerülhetett sor. Kulturális téren sem tapasztalhatunk hanyatlást: gyorsan terjedt az írásbeliség, a magyar nyelvű irodalom pedig kifejezetten virágzásnak indult.

Semmi okunk sincs tehát arra, hogy II. Ulászló korát - s vele együtt az egész Jagelló-kort (1490-1526) - a romlás és hanyatlás időszakának tekintsük.

A későbbi történészek főleg a mohácsi katasztrófa szemszögéből tekintettek vissza a korszakra, s ha a vereség miatt valakiket felelőssé lehetett tenni, ezek csak a Jagelló-kor főtisztviselői lehettek. Ezért a történészek szívesen idézgették az 1524-től Magyarországon pápai nunciusként tevékenykedő Burgio báró jelentéseit, amelyek súlyos bírálatokat fogalmaztak meg, s szinte az anarchia és a züllés korszakának tüntették fel a Mohács előtti évtizedeket. Csakhogy Burgio jelentései szélsőségesen elfogultak voltak, s ekkoriban mindenhol divatba jött bírálni a fejedelmi udvarok erkölcsstelenségét. Amit a nuncius Magyarországról s a Jagellók udvaráról megírt, azt nagyon sok más európai udvarról is megírhatta volna.

21. Dózsa Györgyöt tüzes trónra ültették

Ki nem hallott még Dózsa György, az 1514-es magyar parasztfelkelés vezetőjének rettenetes haláláról? Ki ne ismerné Petőfi A nép nevében című versét?

Nem hallottátok Dózsa György hírét?

Izzó vastrónon őt elégetétek,

De szellemét a tűz nem égeté meg,

Mert az maga tűz; úgy vigyázzatok:

Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

Dózsa tüzes trónját a legnagyobb magyar írók, költők és művészek versei, regényei, filmjei, drámái, fametszetei és szobrai idézik fel. Az ismeretterjesztő könyvek pedig így részletezték a történeteket: A parasztkirályt, Dózsát néhány hét múlva érte el az iszonyú halál. Meztelenül ültették a vasból kovácsolt, tüzes trónra, és kerékbronzból kalapált, izzó koronát tettek a fejére. (Varga Domokos: Magyarország virágzása és romlása. Bp. 1970, Móra. 142. o.)

A Rákosi-diktatúra és a Kádár-korszak idején, amikor a marxista-leninista előfeltevéseknek megfelelően a történelmet elsősorban osztályharcok történetének tekintették, rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak az 1514-es parasztfelkelésnek. Hosszú távú gazdasági-társadalmi konfliktusokkal magyarázták meg a kitörését, a parasztság nyomorának fokozódásával, a paraszti terhek növekedésével. Átgondolt programot tulajdonítottak vezetőiknek, a nemesség és jobbágyság viszonyának tartós rendezését, ahogy ezt Dózsa híres ceglédi beszédében is meghirdette. Következményei között pedig nemcsak a jobbágyság röghöz kötését sorolták fel, hanem a mohácsi vereséget is, mintha a fegyverforgatásban járatlan paraszti önkéntesek a siker reményében szánhattak volna szembe a korabeli világ legnagyobb hadigépezetével. Ha pedig a parasztháború ilyen nagy történelmi jelentőséggel rendelkezett, nem lehetett elég erőteljesen hangsúlyozni leverésének kegyetlenségét sem. Valószínűleg ezért idézték fel újra meg újra a tüzes trón hátborzongató képét.

A mai történészek már elismerik, hogy az 1514-es parasztháborút nem magyarázhatjuk meg a parasztság kizsákmányolásának fokozódásával. Mára kiderült, hogy a válság léte bizonyíthatatlan - írja Tringli István -, mint ahogy az is, hogy rossz gazdasági helyzetük miatt fordultak volna a nemesi kúriák ellen a parasztok

Elszört adataink azt mutatják, hogy a Jagelló-kor inkább a csendes gyarapodást jelentette a magyar parasztok számára és nem az elszegényedést. Egy évtized múlva, 1525-ben Németországon söpört végig a parasztháború, azonban ott sem lehetett különösebb gazdasági visszaesést kimutatni. A felkelés okai politikaiak és ideológiaiak voltak. A keresztesek nem azért lázadtak fel uraik ellen, mert szegények voltak, hanem azért, mert igazságtalannak gondolták a keresztes hadjárat leállítását. (Tringli István: Mohács felé. 1490-1526. Bp. 2009, Kossuth Kiadó. 72-73. o.)

Amint az köztudott, X. Leó pápa Bakócz Tamás esztergomi érseket keresztes háború megszervezésével bízta meg. A toborzásban nagy szerepük volt a ferences rend obszerváns néven emlegetett szerzeteseinek. Az önkéntesek több nagyobb táborba gyülekeztek össze, s csak a pesti tábor parancsnokságát bízták a székely Dózsa Györgyre. A középkorban azonban valamennyi hadsereg ellátási gondokkal küszködött, s rabolni kényszerült. Így történt ez Magyarországon is, mire az érsek leállította a további toborzást, felfüggesztette az egész hadjáratot, s fegyverszünetet kötöttek az oszmánokkal. A táborba gyülekezett fegyveresek ezt úgy értelmezték, hogy a nemesek elárulták az ország védelmét és veszélybe sodorták az ő lelki üdvüket is. Dózsa csapata és a többi tábor egyformán reagált a rendelkezésekre: fegyverüket most már nemcsak az oszmánok, hanem a nemesek ellen is akarták fordítani. Gyorsan találkozott egymással Dózsa jogfelfogása és az obszerváns prédikátorok véleménye. A székely jog szerint ugyanis, aki nem vonul hadba, annak a házáat maga a székely közösség volt köteles feldúlani. (Ugyanott, 68. o.)

A parasztháborúnak nem voltak kiérlelt társadalmi követelései sem, Dózsa ceglédi beszédéről semmit sem tudnak a források. (Tringli István: Az újkor hajnala. Bp. 2003, Vince Kiadó. 108. o.) Ismerünk ugyan egy Cegléden keltezett kiáltványt, de ezt valószínűleg nem Dózsa György tette közzé.

A kiáltvány szerzője ugyanis (rendkívüli önbizalma mellett) meglepően alapos földrajzi ismeretekről tesz tanúbizonyságot, amikor így fogalmaz:

A külföldök szintén hódolnak előttünk. Lanyhavízű Indus mellől a fagyos Markáig, szittyá Dnyeperneknek partján s a Tejo vize mellett. Nékünk szolgálnak majd a rest arabok meg a Gangesz habjai és a Vörös-tenger mellékei szintén. (Tringli István: Mohács felé

69. o.) Vajon melyik parasztfelkelő vagy végvári vitéz tudta, hol folynak pontosan a felsorolt folyók?

A felkelés különben nem terjedt ki az ország egész területére, központja az Alföldön volt, s az ország nyugati felét alig érintette. Érdeemes azt is megemlíteni, hogy mindkét oldalon harcoltak jobbágyok is, nemesek is.

A megtorlás valóban kegyetlen volt - akárcsak a felkelők vérengzései. 1514-ben megemelték a jobbágyok adóit és eltörölték a szabad költözködési jogot. A gyakorlatban azonban nem hajtották végre a rendeleteket, s érvényben maradt a régi szokásjog. A földesúr beleegyezésével a parasztok továbbra is elköltözhetnek, mint ahogy azok a parasztok is, akik nem vettek részt a felkelésben. Az 1530-ban, I. János király által összehívott budai országgyűlés pedig visszaállította a jobbágyok szabad költözését.

Dózsa György kivégzése minden szörnyűsége ellenére is megfelelt a korabeli szokásoknak. Ahogy Barta Gábor írta: Az európai lovagkorban, ha egy hűbéres ura trónja ellen támadt, izzó koronát szögeztek a fejére. György vitéz pedig lovagi rangú ember volt! Sőt még ennél is valamivel több. 1514 júniusától kezdve Budán szilárdan hitte mindenki: a parasztok királyukká tették Dózsát. A halálraítélt fejére húzott tüzes abroncs tehát kettős jelentőségű szimbólum volt. (Keresztesek áldott népe. Bp. 1977, Móra Ferenc Könyvkiadó. 161. o.) Dózsát az izzó koronával a fején egy trónusszerű székre ültették, öccsét a szeme előtt három darabra vágták, majd körülötte táncoló katonáinak bele kellett harapniuk Dózsa testébe. A kínzás után pedig felnégyelték. A temesvári kivégzés leghitelesebb leírásai egyetértenek abban, hogy a szék, amire György vezért ültették, nem volt megtüzesítve, csak a korona és a jogar. Bár néhány XVI. század közepi híradás már megtoldotta az amúgy is szörnyű büntetést ezzel a túlzó kiegészítéssel, a hatásos, de valótlan kép igazából a nép nevében írt Petőfi-verssel lett közismertté. (Ugyanott, 211. o.)

22. V. Károly császár birodalmában sohasem nyugodott le a Nap

Egyes uralkodók egész életüket hadjáratokkal töltötték, hogy megnöveljék az uralmuk alatt álló területet. A világtörténelem egyik legnagyobb, három kontinensre kiterjedő birodalma viszont különösebb háborúskodás nélkül egyszerűen az ölébe hullott egy szerencsés fiatalembernek. V. Károly nem meghódította, hanem megörökölte birodalmát, a biológiai véletlennek köszönhetően ő kapta meg mindazt, amit burgundiai, kasztíliai, aragóniai és Habsburg ősei megszereztek.

Németalföldön a francia királyi családból származó Burgundi-dinasztia száz év alatt gazdag és

kulturális téren is virágzó fejedelemséget épített ki. 1477-ben azonban Merész Károly elesett Nancy ostrománál, lányát és örökösét, Máriát pedig III. (Habsburg) Frigyes császár fiához, Miksához adták feleségül. XI. Lajos francia király erre azonnal kiszakított magának az örökségből több tartományt, köztük a szűkebb értelemben vett Burgundi Hercegséget. Az örökségnek azonban még a fennmaradó része is igen jelentős volt: Mechelen, Flandria, Namur, Hainaut, Holland, Zeeland, Brabant, Limburg és Luxemburg tartományokra terjedt ki. V. Károly később megszerezte még Tournai-t (1521), Cambrai-t (1543), Frieslandot (1523-24), Utrechtet és Overijsselt (1528), Groningent, Drenthét (1536) és végül Gelderlandot (1543). A gazdag tartományok partikularizmusa rendkívül erős maradt, Károlynak csak központi igazságügyi és pénzügyi tanácsokat sikerült létrehoznia (1531), majd 1549-re Össztartományi Gyűlést állított fel. 1548-ban rávette a császárság birodalmi gyűlését, hogy Németalföldet önálló közigazgatási egységgé alakítsák át: továbbra is fizettek adót és küldtek csapatokat a császárságnak, de önálló törvényhozás és igazságszolgáltatás alá kerültek, vagyis csak névlegesen tartoztak a császársághoz. Károlynak csak Gént lázadását kellett levernie 1539-ben, a többi tartomány viszonylag békésen beilleszkedett a birodalomba, s ez a régió biztosította uralkodója számára a legtöbb adót.

Károly apjához, Burgundi Mária és I. Miksa fiához, Szép Fülöphöz Antwerpenben adták hozzá Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella lányát, Johannát. A hercegnő imádta férjét, és hat gyermeket szült neki: Eleonórárt, aki portugál, majd francia királyné lett, Károlyt (1500. február 24-én), Izabellát, aki dán királyné lett, I. Ferdinándot és Máriát, akit II. Lajos magyar királyhoz adtak, valamint Katalint, aki szintén portugál királyné lett. Szép Fülöp váratlan halála (1506) után azonban Johanna megőrült - ha ugyan nem az apja, Aragóniai Ferdinánd nyilvánította örültnek, hogy Tordesillasban elzárhassa, és a nevében kormányozhassa Kasztíliát.

Johanna fiát, Károlyt nagynénje, a szellemes és okos Ausztriai Margit nevelte fel. Humanista oktatásban részesült az utrechti egyetem alrektorától, a későbbi VI. Hadrián pápától. Apjától kék szemét, nagy orrát, hatalmas állkapcsát örökölte, türelmét, óvatosságát, megfontoltságát pedig valószínűleg III. Frigyesről, dédapjától. Sajnos volt még egy öröksége tőle, a progénia, az alsó állkapocs kóros előreállása, amelyet állítólag Károly ükanyja, III. Frigyes anyja, Mazóviai Cimburgis hozott magával a családba. Ezért emésztési problémák gyötörték, és olykor csúfolták is állandóan tátva maradt szája miatt. Ibériai őseitől örökölhette melankóliára való hajlamát, szigorú vallásosságát, s talán lovagiasságát, bátorságát is - bár ősei között apai ágon sem volt hiány lovagokban. Legelőkelőbb rangja egyelőre a hatéves korában megkapott Burgundia hercege cím volt.

A spanyol koronára számítva nevelői 1515-ben nagykorúvá nyilvánították Brüsszelben. Egy év múlva nagyapja, Aragóniai Ferdinánd meghalt, s ő negyven hajóból álló flottával indult el öröksége átvételére. Tordesillasban találkozott örült anyjával, akivel aláírták, hogy fia fogja gyakorolni helyette a hatalmat, majd királyi esküt tett Kasztília és Aragónia rendjei előtt. E két királyság ekkoriban még teljesen független volt egymástól, s mindkettő Európa szegény peremvidékének számított - a Németalföldről érkező előkelőségek igen sokat szörnyülködtek a helyi lakosság elmaradottsága miatt. Viszont mire hősünk I. Károly néven átvette a hatalmat, már Kasztília kezén voltak az Atlanti-óceán és a Karib-tenger szigetei, a mai Florida és Közép-Amerika. Észak-Afrikában féltucat telepet létesítettek a kasztíliaiak, Aragónia pedig már régóta hatalmába kerítette a Baleárok, Szardíniát, Szicíliát és a Nápolyi Királyságot.

Károlynak sikerült megkedveltetnie magát az ibériaiakkal. Két kisebb felkelésre sor került ugyan: az aragóniai lázadás a Germanía (1519-22), a katalóniai pedig a Comuneros (1520-21) nevet kapta a történelemben. Ezután azonban elnyerte mind a nemesség, mind a katolikus egyház támogatását, viselkedésében és öltözködésében is egyre jobban azonosult új alattvalóival, s az ettől kezdve Spanyolország néven emlegetett régió lakói mindvégig hűek maradtak hozzá. Innen érkeztek legsikeresebb tábornokai, legbátrabb katonái, s végső soron a spanyol konkvisztádoroknak köszönhető az Újvilágból áradó nemesfémek.

Alig kezdett azonban Károly ismerkedni új alattvalóival, máris megürült a német-római császári trón. Mercurino Arborio di Gattinara főkancellár meggyőzte urát, hogy egyetemes keresztény birodalmat kell kiépítenie, amely sikerrel veheti fel a harcot az iszlám birodalmaival szemben. Bár a császári rang fénye kissé megkopott, a német fejedelmek kivívták belpolitikai önállóságukat, az Itália feletti császári hatalom pedig szinte jelképpé vált, mégis általános volt a meggyőződés, hogy a császár a többi uralkodó felett áll, ő a keresztények világi vezetője.

Károly 1519-ben elindult a frankfurti császárválasztásra. Németül nem tudott, de a Habsburgok leszármazottjaként így is jóval németebbnek tűnt, mint riválisa, I. Ferenc francia király. Ausztriai Margit megszerezte a számára Franz von Sickingen zsoldoskapitány támogatását, aki bekerítette a várost. I. Ferenc így nem szállíthatott pénzt Frankfurtba. Károly viszont német és itáliai bankárok 300 000 rajnai forint értékű váltóit osztogathatta a választófejedelmek között, majd Jacob Fugger még félmilliót ösztönözött a rendelkezésére. Frankfurt népe lázadással fenyegetett, ha a francia királyt megválasztják, s I. Ferencnek sikerült elidegenítenie magától fő támogatóját, X. Leó pápát is. Így aztán 1519. június 28-án V. Károly néven a Habsburgok leszármazottját választották német-római császárrá.

A család hatalma nőttön-nőtt. 1521-ben összeházasították Károly húgát, Máriát a magyar trón örökösével, Jagelló Lajossal, Károly öccsét, Ferdinándot pedig Lajos nővérével, Annával. Károly ekkor öccsének adományozta Ausztriát, majd egy év múlva valamennyi Habsburg örökös tartományt. A mohácsi csata után a magyar és a cseh korona Ferdinánd fejére kerülhetett. A birodalom tehát máris akkorára növekedett, hogy Károly csak családtagjai bevonásával tudta kormányozni. A császárságban Ferdinánd helyettesítette őt, Németalföldet nagynénje, Ausztriai Margit (1509-30), majd húga, Mária, II. Lajos magyar király özvegye kormányozta helyette régensként (1531-55).

Az 1520-as évekre kialakuló, óriási birodalmat Károly ősei, a Burgundi Hercegség létrehozói, az Ibériai-félsziget meghódítói és az óvatosan terjeszkedő, császári rangjukat féltve őrző Habsburgok ügyes politikájának köszönhető. Valamennyien a legkedvezőbb házasságokat köttették meg utódaikkal, s nagy vagyont halmoztak fel. Károly sikereiben nagy szerepe volt a vesztegetésnek, a diplomáciai nyomásnak, s szükség esetén egy hadsereg felvonultatásának is. A legfontosabb tényező azonban mégiscsak a biológiai véletlen maradt: riválisai gyorsan meghaltak, s megnyitották előtte az utat. Persze neki sem volt mindig szerencséje. Húgát, Izabellát hiába adták II. Keresztély dán királyhoz, s hiába szült neki fiúgyermeket, Keresztélyt elűzték a trónról. Fiát, II. Fülöpöt hiába házasította össze I. Mária angol királynővel, s nővérével I. Ferenc francia királlyal, utóduk nem született.

Az 1520-as és 1530-as években mégis úgy tűnt, hogy V. Károly hatalmával senki sem szegülhet szembe. Zsoldosai legyőzhetetlennek bizonyultak, Amerikából pedig egyre több nemesfém érkezett.

A legveszélyesebb ellenfélnek I. Ferenc francia király bizonyult. Európa legnépesebb, legegységesebb és egyik legjobban megadóztatott, gazdag királysága élén Ferenc meg volt győződve róla, hogy szét kell törnie az országa köré zárult Habsburg-gyűrűt, s jogában áll megszereznie Nápolyt és Milánót. Károly viszont ősei birtokát, a Burgundi Hercegséget akarta visszaszerezni, és önmagát tekintette a kereszténység vezetőjének. Első háborújuk 1521-ben robbant ki, s a franciák már a következő évben vereséget szenvedtek Bicoccánál. A páviai csatában pedig, V. Károly 25. születésnapján Pescara márki megsemmisítő vereséget mért a francia hadseregre, s elfogta magát I. Ferencet is. Megalázó fogsága után a francia király kénytelen volt aláírni a madridi békét (1526), amelyben lemondott itáliai terveiről, s megígérte Burgundia átadását.

A politikai sikerekhez magánéleti boldogság társult: V. Károly 1526-ban elvette feleségül a szép Izabella portugál hercegnőt. Állítólag ekkor látták először nevetni a komoly uralkodót. Házasságuk boldognak bizonyult, Izabella három alkalommal töltött be régensnői szerepet Spanyolországban, és öt gyermeket szült férjének.

Vajon mit tett V. Károly, amikor a török hadsereg Magyarországra támadt? Márai Sándor szemrehányóan jegyezte meg egyik írásában, hogy a kereszténység császára aligha hallott Mohácsról, és biztosan több figyelmet fordított vadászsólymaira. Az író azonban téved: V. Károly azért nem kelhetett Közép-Európa védelmére, mert éppen 1526-ban újult ki a háborúja a francia királlyal, aki a cognaci ligában fogott össze ellene az itáliai államokkal. Nem a császár, inkább a pápa bizonyult cinikusnak, aki állítólag csak ennyit jegyzett meg a mohácsi csata hírére: Reméljük, a francia király nem fogja emiatt később küldeni a hadseregét Itáliába!

Második francia háborújában (1526-29) V. Károly végleg megszilárdította az Itália feletti spanyol hegemóniát. I. Ferencel párviadalra hívták ki egymást, majd meggyőzték magukat, hogy a másik fél nem méltó e megtiszteltetésre. 1527-ben Georg von Frundsberg és a császári szolgálatba állt francia főnemes, Bourbon herceg fizetetlen, zsoldos hadserege rázúdult Rómára, és kifosztotta. Mivel a sértett uralkodók nem voltak hajlandóak szóba állni egymással, két okos asszony, Ausztriai Margit és Ferenc anyja, Savoyai Lujza kötötte meg a cambrai-i hölgyek békéjét 1529-ben. V. Károly lemondott Burgundiáról, I. Ferenc pedig Itáliáról, amelynek fejedelmei belátták, hogy csak a spanyol hatalom védőszárnyai alatt remélhetnek békét. A következő 250 év folyamán francia hadsereg a lábát sem tehetette be római vagy nápolyi területre. A pápa pedig 1530-ban Bolognában császárrá koronázta Károlyt. Ő volt az utolsó császár, aki ilyen megtiszteltetésben részesült.

A gyarmatok tovább növekedtek, bár aki szó szerint értelmezi, hogy a Nap sohasem nyugodott le felettük, az téved. A birodalom legnyugatibb pontját Mexikóban csak nyolc óra múlva érte el a napfény a legkeletibb rész, Dél-Itália után. De így is hatalmas terület került V. Károly birtokába: Hernan Cortés az Azték Birodalmat (1519-21), Francisco Pizarro pedig az Inka Birodalmat hódította meg (1531-32). A korabeli szólásmondás szerint az nyeri meg a háborúkat, akinek a birtokában van az utolsó escudo. Új-Spanyolország (1535) és Peru (1543) alkirályságok nemesfémhányáiból a spanyol király még akkor is elő tudta keríteni a győzelemhez nélkülözhetetlen, utolsó escudot, amikor ellenfelei már kimerítették tartalékaikat.

1532-ben nagy hadsereget gyűjtött össze a Bécs ellen vonuló török seregek ellen, de csatára nem került sor, mert ellenfeleit a kőszegi vár védelmezői feltartóztatták. A hadjárat kudarcában Károly is ludas volt, aki csak megkésve, szeptemberben érkezett a hadsereghez, amikor Szulejmán már hazafelé

tartott. Öccse, Ferdinánd állítólag mélyen el volt keseredve, s élete legnagyobb csalódásának nevezte, hogy nem sikerült visszafoglalni Magyarországot.

Az oszmánok ellen csak három év múlva sikerült győzelmet aratni, egy távoli csatatéren. Az algíri kalózvezérek 1519 óta elismerték a szultán fennhatóságát, és 1534-ben azt javasolták neki, hogy közösen kerítsék hatalmukba a Földközi-tenger nyugati medencéjét. Ezért 1535-ben Károly Szardínia partjainál egyesítette a pápai, máltai, genovai, nápolyi és portugál flottát, és több mint huszonötezer katona élén Tuniszra támadt. Július 21-én, véres harcok után vonult be a városba, amelyet nem engedett kifosztani, s a győzelem után mintegy 70 000 felszabadított rabszolga áldotta a nevét.

1536 tavaszán ünnepélyesen bevonult Rómába, III. Pál pápa a Szent Péter-bazilikában fogadta őt, és a bíborosok előtt fejthette ki programját. Közös fellépést kért a francia király ellen, aki az Oszmán Birodalommal szövetkezve újra támadást indított ellene. A pápát pedig arra kérte, hívja össze végre azt a zsinatot, amely majd egyesíti a protestánsokat és a katolikusokat. A kortársak számára úgy tűnhetett, hogy a törököket legyőző, Itáliát hatalmába kerítő és a pápának parancsoló császár hatalma megingathatatlan.

Vajon mennyi alattvalója lehetett? A latin-amerikai indiánokat nem számítva körülbelül annyi, mint a 18 millió alattvalóval rendelkező I. Ferenc francia királynak, s valamivel kevesebb, mint a szultánnak. Csakhogy mindkét ellenfele egységes területtel rendelkezett, amelyet egyetlen központból kormányoztak, V. Károly viszont egy rendkívül széttagolt birodalom élén állt. A tartományokat az uralkodó személyén kívül semmi sem kötötte össze egymással, a kommunikáció és közlekedés lassúsága pedig megnehezítette a döntések gyors végrehajtását. A tartományok féltékenyen őrizték ősi kiváltságaikat, s lakói idegennek tekintették Károly más területen élő alattvalóit. E stratégiailag túlterjeszkedett birodalom megőrzéséhez még Károly erőforrásai is csekélynek bizonyultak: igen sok régióban volt érdekelt, s így túl sok ellenfele foghatott össze ellene.

A Német-Római Császárságban a fejedelmek megnövekedett önállóságával, a kibontakozó reformációval és a parasztság megmozdulásaival szemben hiába próbálta megerősíteni a császári hatalmat. Az 1521-es worms-i birodalmi gyűlésen meghallgatta Luthert, s bár nézetei felháborították, tiszteletben tartotta oltalomlevelét, s csak távozása után sújtotta birodalmi átokkal. Károly türelmesebb volt kortársai többségénél: azt szerette volna, hogy egy egyetemes zsinat hozzon létre elfogadható kompromisszumot a protestánsok és katolikusok között. A pápák azonban attól tartottak, hogy egy ilyen zsinat csak megnövelné a császár befolyását, s húzták-halasztották összehívását. Károlynak ráadásul az oszmánok és a franciák ellen a protestáns német fejedelmek támogatására is szüksége volt, s engedményeket kellett tennie. Az általa összehívott 1530-as birodalmi gyűlésen fogalmazta meg Philipp Melancthon az augsburgi (ágostai) hitvallást. 1531-ben sikerült öccsét, Ferdinándot utódjává választatnia, a megnövekedett hatalmától tartó protestánsok azonban szervezkedni kezdtek. Károly 1532-ben büntető törvénykönyvet adott ki a császárság számára (Constitutio Criminalis Carolina), majd figyelmét jó időre elvonták a német problémákról.

Ő az egyetemes keresztény szempontok szerint próbált kormányozni, I. Ferenc viszont azon modern uralkodók közé tartozott, akiknek az államérdeken kívül semmi sem szent. Bár Ferenc a Legkeresztényebb Király címet viselte, minden lelki furdalás nélkül összefogott V. Károly ellen a szultánnal és a német protestánsokkal. Harmadik háborújukat (1536-38), amelynek véres és elhúzódó hadjáratái semmit sem döntöttek el, a tízéves nizzai fegyverszünet zárta le. A két nagy ellenfél Aigues-

Mortes-ban találkozott egymással, s a velencei követ így emlékezett vissza rájuk: A két felség között olyan nagy és olyan sok különbséget láttam, hogy egyetértésre csak akkor kerülhet sor köztük, ha Isten az egyiket átformálja a másik mintájára. Amíg a Legkeresztényebb Királynak semmi hajlama sincs az elmélyült munkához és a közügyekhez, gyakran jár vadászni és más szórakozásokat üzni, a császár kizárólag kötelességeivel és birodalma megnövelésével törődik. Amíg a Legkeresztényebb Király egyszerű, nyitott, nagyon is szabados természetű és könnyen elfogadja tanácsadói véleményét, addig a császár nagyon visszafogott, és makacsul ragaszkodik nézeteihez. Maga kormányoz, és senkitől sem hagyja befolyásolni magát. (Philippe Erlanger: Charles Quint. Paris, 1980, Perrin. 260-261. o.) A követ kissé túlzott: Károly nem tekintette zseninek önmagát, hallgatott mások véleményére, de hosszasan fontolgatta tanácsait, s ezért egyeseknek úgy tűnt, határozatlan, másoknak pedig úgy, hogy senkire sem hallgat. Felesége korai halála (1539) után még visszahúzódombba és megközelíthetlenebbé vált.

Az iszlám világa elleni újabb támadás kudarccal végződött. 1541-ben a császár 24 000 katona élén partra szállt Algírban, de egy vihar elpusztította a hajókon hagyott hadianyag nagy részét, s a mókók kis híján a tengerbe szorították a keresztényeket. A hadsereg egyharmada elpusztult, a császár pedig állítólag könnyeket hullatva vonult vissza, s arról elmélkedett, hogy Isten talán az indiánokkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmód miatt bünteti őt. 1542-ben a híres Las Casas atya tanácsára fel is szabadította az indiánokat a konkvisztádorok hatalmából, s elvben ugyanolyan alattvalóivá nyilvánította őket, mint az európaiakat. A távolság miatt azonban nem tudta ténylegesen megváltoztatni helyzetüket.

Bár a Franciaországon 1540-ben átutazó Károlyt I. Ferenc szívélyesen vendégül látta, a háború 1542-ben mégis kiújult közöttük. A franciák Flandriára, Luxemburgra és Aragóniára támadtak, a velük szövetséges török flotta pedig a kiürített Toulonban töltött egy telet. A birodalmi gyűlés, az angol és a dán király a császár mellé állt, s a gyorsan kimerülő Franciaország királya Crépy-en-Laonnois-ban 1544-ben aláírta az újabb, immár negyedik békeszerződést a császárral.

A következő háborút Károlynak a német protestánsokkal kellett megvívnia. Az evangélikus fejedelmek és városok 1531. február 21-én védelmi szövetséget kötöttek. János Frigyes szász választófejedelem és Fülöp hesseni tartománygróf ennek az úgynevezett schmalkaldeni ligának (1531-47) nevében követeket küldtek a francia királyhoz. A császár egy ideig nem tudott foglalkozni velük, a franciákkal megkötött béke és a tridenti zsinat összehívása (1545) azonban megriasztotta a német protestánsokat. Vezetőik 1546 júniusában kis híján foglyul ejtették Regensburgban a császárt, s ezzel kirobbantották a schmalkaldeni háborút (1546-47). A császáriak novemberben Szászországi Móríc herceg vezetésével elfoglalták Wittemberget, János Frigyes szász választófejedelem városát. V. Károly ügyesen elkerülte a vallásháború látszatát, a katolicizmust kizárólag Augsburgban állították helyre. 1547. április 24-én pedig a mühlbergi csatában a schmalkaldeni liga katonái teljes vereséget szenvedtek a császár hadseregétől, amelyben magyarok is harcoltak. Hesseni Fülöp és Szászországi János Frigyes foglyul esett, a hagyomány szerint ez utóbbit egy Luca nevű magyar huszár fogta el. János Frigyes területeit és választófejedelemi rangját rokona, a császár mellett harcoló Móríc szász herceg kapta meg.

E győzelem lehetővé tette, hogy V. Károly 1548-ban megkísérelje az úgynevezett augsburgi interimmal (ideiglenes egyezmény) lezárni a német vallási ellentéteket. Megvédélmezte a katolikus

hittételeket, de a zsinat döntéséig engedélyezte a papok házasságát és a két szín alatti áldozást, amelyek szerint nem voltak ellentétesek a kereszténység lényegével. A pápa és a protestánsok egyaránt tiltakoztak. A régóta várt zsinat pedig Tridentben nem a katolicizmus és protestantizmus kibékítésén tevékenykedett, ahogy Károly szeretne volna, hanem a katolikus vallás dogmatikai és egyházszerkezeti megszilárdításán. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a megerősödött dinasztiák és a reformáció korában Károly nem valósíthatja meg az európai politikai és vallási egységet.

1550-ben egy pillanatra újra úgy tűnt, hogy az új pápát, III. Gyulát sikerült rábeszélni a protestánsoknak a zsinatra való meghívására. De Károly egyre jobban eladósodott, a német fejedelmek nyugtalankodtak a spanyol katonák jelenléte miatt, az új francia király, II. Henrik pedig felújította apja igényeit Flandriára, Nápolyra és Milánóra. Ráadásul Móríc szász herceg, akit a császár szinte fogadott fiának és a német biztonság garanciájának tekintett, elfoglalta Magdeburgot, és tárgyalni kezdett a francia királlyal. Károly el sem akarta hinni, hogy még egykori pártfogoltjai is ellene fordultak, de aztán menekülnie kellett Innsbruckból Móríc hadserege elől.

1552-ben a franciák Lotaringiára, az oszmánok Magyarországra támadtak, a német protestáns fejedelmek pedig olyan császárt követeltek, aki nem flamandokkal, spanyolokkal és itáliaiakkal kormányoz. Az ötödik (1559-ig tartó) Valois-Habsburg háborút a beteg császár már nem tudta végigharcolni. Még megpróbálta visszafoglalni a francia kézre került Metz (1552), és fiát, II. Fülöpöt I. Mária angol királynővel összeházasítva szövetségre lépett Angliával (1554). Majd itáliai sikereit kihasználva tárgyalásokat kezdeményezett, s birodalmi gyűlést hívott össze Augsburgban (1555). Itt kötötték meg a vallásbékét: a fejedelmeknek engedélyezték a lutheránus vagy katolikus vallás követését, alattvalóiknak pedig az ő egyházukhoz kellett csatlakozniuk.

Károly kudarcot vallott: nem sikerült az egyesült európai hadseregek élén győzedelmes keresztes háborút folytatnia a hitetlenek ellen, nem sikerült visszaállítania ősei Burgundiáját, s nem sikerült felszámolnia a politikai és vallási megosztottságot. Köszvény és gyomorhaj gyötörte, az állandó munka és önfegyelem pedig igen gyorsan megöregítette. Törekvéseit végső soron anyagi erőforrásainak szűkössége, más fejedelmek ambíciói, valamint a XVI. század világának nehézkessége és korlátozott lehetőségei hiúsították meg.

1555. október 25-én a brüsszeli palota tróntermében az összegyűlt németalföldi, császári és spanyol főtisztviselők megdöbbenve nézték a koromfeketébe öltözött császárt, amint egyik kezével botra, másikkal az ifjú Orániai Vilmos vállára támaszkodva eléjük lépett. Felolvasták nyilatkozatát, amelyben lemondott a Németalföld feletti uralomról. Károly reszketeg hangon közölte, hogy negyven éve e teremben nyilvánították nagykorúvá, s azóta önmagát nem kímélve, fáradhatatlanul tevékenykedett. Elmondta, hogy tízszer járt Németalföldön, kilencszer a Német-Római Császárságban, hétszer Itáliában, hatszor Spanyolországban, négyszer Franciaországban, kétszer Angliában és kétszer Afrikában. Életét teljesen alárendelte eszméinek és kötelességeinek, nagy reményei voltak, amelyekből csak kevés valósult meg. Beszédét e szavakkal zárta le: Tudom, hogy az ifjúság tapasztalatlansága, az érett kor elfogultsága és az emberi természet gyengesége miatt hibákat is vétettem. De szántszándékkal sohasem követtem el igazságtalanságot. Ilyesmire csak akaratom ellenére és kizárólag tehetetlenségem miatt kerülhetett sor. Emiatt most nyilvánosan hangot adok sajnálkozásomnak, s kérem mindazokat, akiket megsértettem, hogy bocsássanak meg nekem! (Pierre Chanu-Michéle Escamilla: Charles Quint. Paris, 2000, Fayard. 364. o.)

A jelenlévők valamennyien zokogtak, Károly megáldotta térdre boruló fiát, s mivel lóra már nem tudott ülni, öszvérháton tért vissza szállására. 1556. január 16-án lemondott spanyol királyi címéről is, fia, II. Fülöp javára, 1556. szeptember 12-én pedig öccsére, Ferdinándra ruházta császári rangját. Utolsó éveit az extremadurai Yuste város Szent Jeromos-kolostora mellett megépített házában töltötte, s itt is halt meg 1558. szeptember 21-én. Az Escorialban temették el.

Nem volt az európai egység képviselője, ahogy ezt oly sokan állították - reneszánsz fejedelem volt, aki elsősorban a hazájának tekintett Burgundiát szerette volna régi fényében helyreállítani. De olyan Európában kívánt élni, amely nem hullik szét egymással hadakozó, s a külső veszéllyel szemben tehetetlen, dinasztikus államokra. Nem volt a vallási tolerancia híve, de nem kiirtani akarta a protestánsokat, hanem egy mindenki számára elfogadható dogma és egyházszerkezet segítségével össze kívánta békíteni őket a katolikusokkal. Közelebb állt Rotterdami Erasmus humanista, toleráns elveihez, mint Machiavellinek az államérend mindenhatóságáról való tanításaihoz - s talán ezért szenvedett vereséget.

23. A fanatikus Kálvin kegyetlenül bánt el Szervéttel

Kálvin János (1509-64) eredeti, francia neve Jean Cauvin volt, de a vezetéknévét humanista kortársaihoz hasonlóan latin formában, Calvinus-ként használta, s ebből alakult ki a Jean Calvin elnevezés. Keresztapja kanonok volt, aki plébániai javadalmat (tulajdonképpen egyházi ösztöndíjat) szerzett tehetséges keresztfiának. Ez tette lehetővé, hogy éveket töltsön tanulással Párizsban, Orléansban és Bourges-ban.

1535 januárjában Baselbe költözött, és végleg szakított a katolikus egyházzal. Egy év múlva itt jelent meg fő művének, A keresztyén vallás rendszere (Institutio religionis christianae) című tanulmányának az első kiadása, amelyet 1559-ig újra meg újra átdolgozott. Lutherhez hasonlóan hangsúlyozta a Biblia elsődlegességét az egyházi hagyományokkal szemben, a prédikáció fontosságát a szertartásosság helyett és az anyanyelven elmondott igehirdetés jelentőségét. Mindketten azt kívánták, hogy a Bibliát minden hívő a saját nyelvén tanulmányozhassa, mindketten elvetették a pápai fennhatóságot, a purgatórium eszméjét, az egy szín alatti (csak ostyával, bor nélkül történő) áldozást, a szentek, képek és ereklyék tiszteletét és a katolikusok egyházszerkezetét.

A predesztináció eszméje, az úrvacsora tana és az egyházszerkezet azonban elválasztotta őket egymástól. A lutheránusok szerint Isten mindenkinek felkínálja segítségét az üdvözüléshez, amit az emberek elutasíthatnak. Kálvin szerint nem mindenkinek kínálja fel, s a kiválasztottak ezt nem utasíthatják vissza. Ezt pusztán abból a tapasztalati tényből vont le, hogy az emberi társadalomban egyesek elfogadják, mások viszont elutasítják Krisztus tanítását. Luthernál minden istentisztelet úrvacsorával végződött, s ezt Kálvin is elfogadta volna, de végül úgy egyezett ki a genfi és a berni tanácsal, hogy erre évente csak négyszer (húsvétkor, pünkösdkor, szeptemberben és karácsonykor) kerüljön sor. A templomokból minden dísz eltávolítottak, az istentisztelet csak az igehirdetésből, az imádságból és zsoltárekléből állt, hogy kizárólag Isten igéjére hívják fel a hívők figyelmét. Ami az egyházszerkezetet illeti, Luther szerint a keresztyén egyház valójában láthatatlan közösség, amelyhez

képest azok a látható szervezetek és intézmények, amelyeket a hívők megteremtettek a világban, csak esendő segédeszközök az Ige eredményes szolgálatának érdekében. Kálvin szerint viszont az egyháznak látható, hatékony szervezetet kell biztosítani, amely elkülönül a politikai hatalomtól. A lutheránus tanítás a fejedelmek támogatásának köszönhetően terjedt - a kálvinista pedig az uralkodók és más egyházak ellenében, de erős egyházi szervezete igen életképessé tette.

Kálvin 1536 júliusában először látogatott el Genfbe, amely ideális helyszínnek tűnt a protestáns tanok terjesztésére: a német, francia és itáliai kulturális zónák határvidékén épült fel, az egyik legfontosabb kereskedelmi útvonal közelében. Itt prédikálni és írni kezdett, de kezdetben sikertelennek bizonyult, s a városi tanács 1538-ban kiutasította. Három év múlva azonban visszahívták, s ezután már el sem hagyta Genfet haláláig.

Kálvin kidolgozta a civil hatóság mellett tevékenykedő, a döntéshozatalban is részt vevő, s fegyelmező feladatokat ellátó egyházi szervezet rendszerét. Négy egyházi hivatalt létesített. A pásztorok hirdették az igét, a doktorok feladata volt a hitoktatás, a konzisztóriumot alkotó vének vagy presbiterek a pásztorokkal vezették a gyülekezeteket, a diakónusok pedig jótékonyági feladatokat láttak el. Magát Kálvint sohasem szentelték pappá vagy választották lelkipásztorrá, ezért ő a doktorok közé sorolta magát, s lektornak, majd prédikátornak nevezték. A városi hatóságok beleszólhattak a vének kinevezésébe, a pásztorok azonban maguk döntöttek arról, kit választanak soraikba. Ahogy Diarmaid MacCulloch megfogalmazta: A civil kormányzat élén ott állt a bennszülött genfi patríciusok apró elitje, míg az egyházi kormányzat élén Franciaország legtehetségesebb embereinek számúzótt elitje, akiket a bevándorló népességnek az a nagy része támogatott, amely a vallás miatt menekült Genfbe. (Diarmaid MacCulloch: *The Reformation*. London, 2003, Penguin. 240. o.) A reformátusok ezután Európa-szerte ehhez hasonló, a világi hatóságtól független egyházszervezet kialakítására törekedtek.

Kálvin Genfben megszilárdította az erkölcs és a rend uralmát, s a polgárok olykor ártatlan szórakozások miatt is megrovást kaptak. De azért Genfet nem lehet teokráciának nevezni, amelyben egyesült volna az egyházi és világi hatalom. A városi tanácsok féltékenyen őrizték hatalmukat. Kálvin semmivel sem volt fanatikusabb kortársainál, sőt valószínűleg türelmesebb volt náluk. Egyik levelében azt is felvetette, hogy az öngyilkosok isteni kegyelemben részesülhetnek. A Genfbe érkező anabaptistákat nem bántották, csak számúzték. Hasonló sors várt Kálvin személyes ellenfeleire is. Jérôme Bolsecnek a predestináció tagadása miatt kellett elhagynia Genfet, s ezért röpirataiban a legvalószínűtlenebb, obszcén vádakkal halmozta el Kálvint. Sébastian Castellio, a genfi iskola rektora nem akarta elismerni, hogy az Énekek éneke is szerves részét képezheti a Bibliának, s ezért neki is távoznia kellett: Kálvin nem tűrhette, hogy valaki válogasson a Biblia könyvei között.

Egészen más volt a helyzet az aragóniai származású Miguel Servetóval, aki Magyarországon Szervét Mihály néven vált ismertté. Sokoldalú polihisztor volt, orvos és tudós. Ő fedezte fel a vérkeringésnek a légzésben játszott szerepét. Tudott latinul, görögül és héberül, beutazta a német és itáliai államokat. Sütő András Csillag a máglyán című, nagyszerű tragédiája azonban fikcióra épül: Kálvin és Szervét Párizsban nem barátokozott össze, csak egyszer próbáltak találkozni, s akkor sem sikerült. Szervét 1531-ben a Szentháromságot, az eredendő bűnt és a predestinációt megtagadó nézeteket tett közzé. Az efféle tanítást mind a katolikusok, mind a protestánsok eretneknek tartották.

Szervét egy ideig álnéven orvosi tevékenységet folytatott Vienne katolikus püspöke mellett, 1553-

ban azonban már menekülnie kellett Franciaországból, s távollétében máglyahalálra ítélték. Még ebben az évben Genfbe utazott, holott Kálvin, akivel 1546 óta levelezett, figyelmeztette, hogy az élete itt is veszélyben forog. Letartóztatták, kivallatták, s ekkor a Szentháromságban hívőket ateistáknak nevezte. Mivel nem volt hajlandó visszavonni tanait, a városi hatóságok - más városok vezetésével konzultálva - halálra ítélték. A törvényszék világiakból állt, Kálvint és más lelkipásztorokat csak szakértőként hallgatták meg a per során. Kálvin még egyszer megpróbálta rábeszélni Szervétet tanai visszavonására, majd megkísérelte a gyorsabb és kevésbé fájdalmas nyakazásra változtatni a kivégzés módját. Mindkét téren sikertelennek bizonyult. Szervét Mihályt végül Jézus Krisztusról vallott eretnek nézetei miatt 1553. október 27-én Genfben máglyán megégették. Híres könyvének, a *Christianismi Restitutio* (A kereszténység helyreállítása) példányait oly sikeresen semmisítették meg, hogy eredeti kiadásából napjainkra már csak három kötet maradt fenn.

Érthető, hogy a vallási meggyőződése miatt kivégzett Szervét sorsa részvétet keltett a későbbi századok írástudói körében. Az már kevésbé érthető, hogy az utókor miért ítéli el olyan szigorúan Kálvint Szervét haláláért. Alister E. McGrath joggal hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy Szervét pöre, az ítélethozatal és a kivégzés

teljes mértékben a városi tanács dolga volt, még hozzá egy olyan időszakban, amikor az szemben állt Kálvinnal

Szervét volt az egyetlen, akit Kálvin életében vallásos meggyőződése miatt végeztek ki Genfben akkor, amikor az ilyen természetű kivégzések máshol mindennaposnak számítottak

A római katolikus, a református, a lutheránus és az anglikán egyház egyformán elítélte és kivégezte a maga Szervét Mihályait, akár közvetlenül, akár - mint Kálvin - közvetve. Talán érthető, ha helytelenítjük Kálvin kiemelését ebből a sorból, mintha csak ő volna az effajta eljárások ősatya, vagy legalábbis a kivégzések megszüntetésére törekvő, felvilágosult kortársai között e gyakorlat különösen elvetemült, gyűlöletes támogatója. (Alister E. McGrath: *Kálvin*. Bp. 2001, Osiris Kiadó. 129., 133. o.)

24. Stuart Máriát szerelmi szenvedélyei juttatták a vérpadra

Stuart Mária bukásának okát Friedrich Schiller így indokolja a skót királynőről írott drámájában:

Mikor hagyta, hogy a bűnt elkövessék,

Nem volt többé magánál. Elragadta

A vak szerelmi láz örülete,

Behódolt a félelmes csábítónak

(Drámák. Második kötet. Bp. 1980,

Európa Könyvkiadó. 361. o. Kálnoky László fordítása.)

Hasonlóan vélekedett Stuart Máriáról írott életrajzi művében Stefan Zweig is, csak ő nem a romantika, hanem a freudizmus alapján magyarázta a királynő végzetes lépéseit a szerelmi szenvedéllyel. Vajda György Mihály irodalomtörténész kifejezetten kalandornak nevezi Stuart Máriát a Schiller-drámákhoz írt jegyzeteiben. Szabados magaviselettel vádolja, s azzal, hogy nem tudva ellenállni Bothwell szenvedélyességének, izzó szerelemben élt vele. (Drámák

669-70. o.) Valóban a szerelmes természetének köszönhetően Stuart Mária mindazt, ami történt vele?

1542. december 8-án született Linlithgow kastélyában, V. (Stuart) Jakab skót király és Marié de Guise (Lotharingiai Mária francia hercegnő) leányaként. V. Jakab anyja VIII. Henrik angol király nővére volt, így a csecsemő nemcsak a skót, de - a Tudorok kihalása esetén - az angol koronára is jogot formálhatott. Apja halála és az angolok győzelmeinek hatására Skóciában a franciabarát párt kerekedett felül: a skót parlament elfogadta, hogy francia katonák jöjjenek az országba, az 5 éves és 8 hónapos kislányt pedig 1548 augusztusában az anyja nélkül elküldték Franciaországba, hogy majd II. Henrik király örökösének a felesége legyen. Névlegesen ő volt Skócia királynője apja halála óta, de az országot távollétében régensek kormányozták.

Mária személyiségét, kultúráját és vallási nézeteit a francia udvarban eltöltött időszak (1548-61) határozta meg. A szép kislányt mind nagybátyjai, a Guise-család tagjai, mind II. Henrik király és felesége, Medici Katalin szerette és kényeztette. Csak skót kísérőit tartották rosszcárú, mogorva, mosdatlan népségnek. Eljegyezték II. Henrik legidősebb fiával, Ferencsel, II. Henrik király pedig aláíratott a 15 éves lánnyal egy házassági szerződést, amelyről (szerencsére) a skótok nem tudtak. Ebben elfogadta, hogy halála esetén az angol és skót koronára vonatkozó jogai átszállnak a francia uralkodóra, s hogy a francia kölcsönök visszafizetéséig a skót jövedelmek a francia királyt illetik meg. Ha a szerződést végrehajtották volna, Skócia francia tartománnyá válik.

1558. április 24-én kötötte meg első házasságát reneszánsz pompa közepette. Kortársai el voltak ragadtatva a magas, karcsú, szőke, domború homlokú és érzéki tekintetű lánytól. Antónia Fraser azt hangsúlyozta életrajzában, hogy valószínűleg e boldog gyermekora és ifjúkora következtében lett belőle nyílt, egyenes jellem, aki nem képes olyan intrikákra, mint az ifjúkorában súlyos megpróbáltatásoknak kitett I. Erzsébet és Medici Katalin - akik persze éppen ezért sokkal ügyesebb politikusokká váltak. (Stuart Mária. Bp. 1979, Európa Könyvkiadó.)

Amikor 1558-ban meghalt I. Mária angol királynő, II. Henrik azonnal Anglia, Skócia és Írország királynőjévé nyilvánította menyét. Katolikus nézőpontból ugyanis VIII. Henrik második házassága nem volt törvényes, és a belőle származó gyermek, I. Erzsébet sem volt törvényes utódnak tekinthető. A következő évben véget értek a több mint fél évszázada tartó Habsburg-francia háborúk.

II. Henrik a cambrai-i érsek cateau-cambrésis-i kastélyában 1559. április 2-án előbb az angolokkal, majd másnap a spanyolokkal és a savoyaiakkal is aláírta a békeszerződést. A békét házassági szerződésekkel erősítették meg: II. Henrik húgát, Margitot a savoyai herceghez, lányát, Erzsébetet pedig II. Fülöp spanyol királyhoz adták. II. Fülöp a két legrangosabb németalföldi arisztokratát, Oránia herceget és Egmont gróftól küldte el Párizsba menyasszonyáért. Nagyszabású ünnepségsorozat vette kezdetét a párizsi Tournelles-palota környékén. Az udvar valamennyi előkelősége kivonult a Saint-Antoine-úton rendezett lovagi tornára, amely június 28-án vette kezdetét.

Az ünnepség körülrajongott személyiségei közül nem csak Stuart Máriára várt szomorú sors. A trónörökösnek másfél év volt hátra életéből. Guise hercegevel, Stuart Mária nagybátyjával, Franciaország ünnepelt hőseivel ugyanúgy orgyilkosok töre végez majd, mint mellette álló, kilencéves kisfiával. A király második fiának, a nyolcéves Henriknek harminc év múlva egy szerzetes fogja felvágni a hasát. Medici Katalin sohasem veheti le a gyászruhát: egy kivétellel valamennyi fiúgyermekét el fogja temetni, az utolsó egy évvel sem éli túl anyját, s vele kihal a Valois-dinasztia. Coligny admirális holttestét egy ablakon keresztül hajtják majd az utcára Szent Bertalan éjszakáján, Montmorency herceg a franciák ellen csatázva kap halálos sebet. A Németalföldről érkezett Egmont gróftól ugyanazon király fogja kivégeztetni, aki most a menyasszonyáért küldte őt, Oránia hercege pedig a független Németalföld államfője lesz, amíg vele is végez egy orgyilkos golyója. És szörnyű sors várt magára II. Henrik királyra is. Június 30-án estefelé egy lovagi tornán a szemébe fűrődött ellenfele lándzsájának szilánkjára, s a negyvenéves, ereje teljében lévő király tíz napon át küzdött az életéért, mielőtt meghalt.

Stuart Mária tehát 1559. július 10-én Franciaország királynéja lett egy 15 és fél éves férj oldalán. A házasságot valószínűleg csak jelképesen hálták el, mert az egész udvar azt beszélte, hogy trónörökösre még nem lehet számítani. Mária mindkét országában riasztó előjelek sokasodtak. Franciaországban véres összeesküvéssel érlelődtek a vallásháborúk. 1560-ban Mária anyja, az okos és mérsékelt Marié de Guise vízkórságban meghalt, a skót parlament pedig a kálvinizmust nyilvánította államvallásnak. Ez év december 5-én pedig középfül-gyulladás végzett II. Ferencsel, Stuart Mária első férjével.

A 18 évesen megözvegyült királyné úgy döntött, hogy hazatér Skóciába. 1561. augusztus 19-én lépett újra skót földre népes kíséretével. Kopár, szegény, hűvös éghajlatú világba került, ahol a társadalom a családok és klánok szerint szerveződött, s a meglehetősen agresszív, műveletlen főurak mindig készen álltak arra, hogy problémáikat gyilkossággal oldják meg. Mária az Edinburgh melletti Holyrood nevű kastélyba költözött, ahol mindmáig mutogatják a turistáknak egykori szobáit.

Már az első vasárnap meg akarták akadályozni, hogy katolikus misén vegyen részt. John Knox és más kálvinista prédikátorok szemében a katolikus Mária maga volt a megtestesült gonoszság és gyarlóság, aki nem való uralkodásra. Knox e kedves szavakkal üdvözölte királynőjét, amikor először találkoztak: Hajlandó vagyok elfogadni felséged uralkodását, ahogy Pál apostol elfogadta Néró császárt. Pedig az egyszerű, barátságos, vidám fiatalasszonynak egyelőre csak annyit tudott a szemére vetni, hogy kedveli a zenét, táncot és a költészetet.

Kezdetben ügyes kompromisszumokat kötött a református egyházzal és Angliai Erzsébettel. A problémát az okozta, hogy sürgősen házasságot kellett kötnie, mert többen is megpróbálták elcsábítani. Nem volt könnyű olyan férfit találnia, aki megfelelt volna katolikus szövetségeseinek, a

kálvinista skót egyháznak és a gyanakvó Erzsébet királynőnek. Végül Mária szerelmi házasságot kötött 1565. július 29-én: hozzáment a nála négy évvel fiatalabb, hiú és hencegő Henry Stuarthoz (más néven Lord Darnleyhoz), aki magas, szőke, szép fiú volt, csak éppen Lotaringia bíborosa kedves tökfő néven emlegette. A királynő rosszabbul nem is dönthetett volna: katolikus férje egyszerre volt rokona az angol és a skót uralkodóháznak, ezért Erzsébet úgy érezte, az ő trónját kívánják megszerezni. A protestáns és angolbarát skót főurak fellázadtak, s vereségük után Angliába menekültek. Darnley pedig rossz férjnek bizonyult: részeges lett, megcsalta Máriát, és még meg is ütötte, amikor az ő gyermekével volt terhes. Ráadásul azt követelte, ismerjék el társuralkodónak. Részeges cimborái meggyőzték, hogy Mária titkára, a savoyai David Riccio a királyné szeretője - ami egyáltalán nem volt igaz. 1566. március 9-e estjén Darnley társaival együtt berontott felesége lakosztályába, kivonszolták onnan Ricciót, és több tördőfessel megölték.

A hat hónapja terhes Mária ezt nem tudta megbocsátani férjének. Ettől kezdve elfogadta a skót főurak egyik csoportjának a támogatását, amelynek a féktelen és nagyravágyó James Hepburn, Bothwell earlje volt a vezetője. Amikor Darnley már a külföldi szövetségesei előtt is azzal vádolta Máriát, hogy ingatag a hitében, a királynő meg volt győződve róla, hogy férje el akarja rabolni újszülött gyermeküket, s magához kívánja ragadni a hatalmat.

Bothwell és James Douglas, Morton earlje 1567-ben eltervezték Darnley meggyilkolását. Mária nem volt benne az összeesküvésben, s csak azért hívta meg férjét Edinburgh-ba, hogy jobban szem előtt legyen. A szifilisztől gyengélkedő férj a Kirk oField nevű templom melletti házba költözött, amelyet Bothwellék teleraktak puskaporral. Február 10-én, hajnali 2 órakor hatalmas robbanás semmisítette meg az épületet - de Darnleyt és szolgáját a kertben találták meg, megfojtva.

Mária ártatlanságát jelzi, hogy őszintén azt hitte, őt akarták meggyilkolni, aki az előző este még férje mellett időzött a később felrobbant házban. Halálra rémült, szinte megbénult, s bár egész Edinburgh azt beszélte, hogy Bothwell a gyilkos, semmit sem tett ellene. Maga Bothwell viszont fegyvereseket gyűjtött, s udvarolni kezdett Máriának. Amikor pedig a szép szó nem használt, április 24-én egyszerűen elrabolta a királynőt. Edinburgh-tól hat mérföldnyire nyolcszáz fegyveres kíséretében meggyőzte Máriát, hogy kövesse őt a dunbari várba.

A romantikus és freudista magyarázatok szerint a szerelmes királynő engedett a férfias Bothwell ostromának. Valójában sokkal durvább és közönségesebb jelenetekre került sor. Bothwell egyszerűen megerőszakolta Máriát, s közölte vele, hogy össze kell házasodniuk, mert a királyság főrendjei is ezt akarják, s rendezniük kell új kapcsolatukat. A királynő Bothwell kiszolgáltatott foglya lett. Az earl pedig visszavitte őt Edinburgh-ba, elvált feleségétől, és május 15-én, 12 nappal Bothwell válása és 3 hónappal Darnley meggyilkolása után megkötötték az esküvőt. A protestáns szertartás is jelezte, hogy mostantól Mária akarata semmit sem számít. A királynő végigsírta a napokat, öngyilkosságot fontolgatott, s lakosztályát Bothwell fegyveresei őrizték. Így nézett ki a valóságban az a romantikus szerelem, amit oly sokszor a skót királynő szemére vetettek.

Bothwell nem tudta lemosni magáról Darnley meggyilkolásának vádját. Polgárháború robbant ki, s június 15-én egy csata előkészületeit azzal a kompromisszummal zárták le, hogy Bothwell Dunbarban várja meg a parlament döntését, a terhes Máriát pedig átadja a felkelőknek.

A felkelők pedig még annál is megalázóbb módon bántak Máriával, mint Bothwell. Máglyára a

ringyóval! - kiáltozták, kincstárát kirabolták, magánvagyonát elkobozták, őt pedig Lochleven várába zárták. A királynő újra összeomlott, napokon át zokogott, s elvetélte Bothwell által nemzett magzatját. Bothwell Skandináviába hajózott, de első felesége, akitől elvált, letartóztatta őt, és az earl a dán Dragsholm kastély börtönében fejezte be életét, ahol tíz évet töltött a falhoz láncolva. (Legalább valaki megkapta ebben a szomorú történetben azt, amit megérdemelt.)

Mária és Darnley fiát, a kis Jakabot királlyá koronázták, anyjával erőszakkal aláírtak egy lemondó nyilatkozatot, és James Stewart, Moray earlje, Mária féltestvére (apja törvénytelen fia) lett Skócia régense. Tíz és fél hónapi fogság után Máriának sikerült elszöknie, és 1568 májusában Angliába menekült.

Ezzel I. Erzsébet angol királynőt megoldhatatlan dilemma elé állította. Nem segíthette Máriát vissza a skót trónra, mert katolikus volt. Ha szabadon engedi, Franciaországba megy, és Skóciában újra megnövekedik a francia befolyás. Nem hagyhatta szabadon jönni-menni Angliában, mert az angol katolikusok köré tömörülhettek volna. Még csak nem is fogadhatta, mert bűnösnek tartották férje meggyilkolása miatt. (A két királynő Schiller drámájában olvasható találkozására sohasem került sor.) Előbb Carlisle-ban őrizték, majd Yorkban. Ez utóbbi városban került sor a Mária bűnösségét elemző vizsgálóbizottság összegyűlésére (1568-69). Moray earlje elhozta a Máriának tulajdonított kazettás leveleket, amelyekkel azt szerette volna bebizonyítani, hogy a királynő már Darnley életében Bothwell szeretője volt, s cinkosa lett a gyilkosságban. Erzsébet semmi bizonyítékot sem talált e feltehetőleg hamisított iratokban, de azért átvitette Máriát Tutburybe.

Ahogy ez várható volt, több összeesküvés szerveződött a skót királynő kiszabadítására. Emlegették nevét a két katolikus északi herceg (Northumberland és Westmoreland) felkelése idején (1569-70). Thomas Howard, Norfolk earlje azt tervezte, hogy elveszi feleségül, majd belekeveredett egy itáliai bankár, Roberto Ridolfi összeesküvésébe, és 1572-ben kivégezték. Anthony Babington összeesküvését már kezdettől az ellenőrzése alatt tartotta Francis Walsingham, Erzsébet tanácsosának titkosszolgálatosa. Mária titokban levelezett az összeesküvőkkel, s egyik írásában hallgatólagosan beleegyezett Erzsébet királynő meggyilkolásába. Ezért a parlament biztosai vád alá helyezték a Fotheringay-kastélyban őrzött skót királynőt, bűnösnek nyilvánították, és kérték kivégztetését.

Mária fia, VI. Jakab skót király semmit sem tett anyja megmentésére. Pedig ha azzal fenyegetőzik, hogy felbontja a skót-angol szövetséget, Erzsébet nem végeztette volna ki Máriát. Csakhogy Jakab gyermekora óta kizárólag szörnyűségeket hallott gyilkos, házasságtörő és bálványimádó anyjáról, s ezért húszéves korában megkérte az 50 év feletti Erzsébet kezét. (Ezen azért sok skót is felháborodott.) Csak III. Henrik francia király tiltakozott határozottan a kivégzés ellen, de a követeket Walsingham őrizetbe vétette.

Végül Erzsébet környezete nyomásának engedve aláírta a halálos ítéletet. A tizenkilenc, fogságban töltött év után Stuart Máriát 1587. február 18-án nyakaszták le Fotheringay-ben (az Angliában érvényes Julianus-naptár szerint 8-án). Mindvégig nyugodtan és méltóságteljesen viselkedett. Hajánál fogva felemelt feje kiesett a hóhér kezéből, mert parókát viselt. Szoknyái alól pedig előbújt ott rejtőző kiskutyája, amely nem volt hajlandó otthagyni a holttestet, nem evett, és el is pusztult hamarosan. Jakabra való tekintettel uralkodónak kijáró temetést rendeztek anyja számára a peterborough-i székesegyházban.

Erzsébet szájalmas komédiát játszott a kivégzés után: tanácsa jegyzőjét börtönbe záratta, azt állítva, hogy ő nem végrehajtási, csak megőrzési céllal adta át neki a kivégzési parancsot. A londoniak viszont örömtüzeket gyújtottak. Franciaországban udvari gyászmisét tartottak az emlékére, s valamennyi katolikus az ő vallásuk mártírjának tekintette a skót királynőt. Jakab elszomorodott, de semmit sem tett, abban a reményben, hogy Erzsébet ráhagyja az angol trónt. (Ez a reménye valóra is vált.) II. Fülöp spanyol király pedig kifizette Mária szolgálóinak elmaradt bérét, elhitte, hogy a skót királynő reá testálta jogait az angol trónra (bár a végrendeletben nem említette ezt), és felgyorsította a Nagy Armada megszervezését.

25. Rettegett Iván nagy uralkodó volt

Sztálin olyannyira nagyra becsülte az egyik XVI. századi orosz cárt, hogy saját terrorját folyton Rettegett Ivánéhoz hasonlította. (Simon Sebag Montefiore: Sztálin. A Vörös Cár udvara. Pécs, 2009, Alexandra. 236. o.) 1947-ben, amikor Szergej Eizenstein elkészítette Rettegett Iván című filmje második részét, Sztálin személyesen oktatta ki a rendezőt, hogyan kellett volna bemutatnia a címszereplőt. Kifogásai között felsorolta Iván szakállát, amelyet túl hosszúnak talált, határozatlanságát, valamint a feleségével váltott csókot is. A sztálini kritika lényege azonban így hangzott: Rettegett Iván nagyon kegyetlen volt

Ezt be is mutathatod. De azt is meg kell mutatnod, miért kellett kegyetlennek lennie. (Ugyanott, 544. o.) Vagyis Sztálin szerint a kegyetlenség szükségszerű - nyilván valamely nemes cél, mondjuk a fejlődés érdekében. Ilyen cél érdekében minden eszköz megengedett, tömeges kivégzések, kínzás, tartományok végigpusztítása. Ez a sztálinista történelemszemlélet jó ideig visszaköszönt a IV. Ivánt bemutató szakirodalomban is. A lényegét úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a központi hatalom megerősítése magától értetődően helyes dolog, Rettegett Iván elnyomó politikája is az, hiszen a népet szipolyozó bojárok ellen irányult. Az orosz nép is tőle, az állam egységének és rendjének jelképétől várta a bojárok megfékezését. A bojárok és embereik sáskahadként szállottak meg a városokat és tartományokat

Szipolyozták, zsarolták a lakosságot. (Az emberiség története. Bp. 1963, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 373. o.) Vagyis IV. Iván cár tulajdonképpen a nép elnyomása ellen küzdött, amikor lecsapott a bojárokra.

Iván a Rurik-dinasztia tagjaként született 1530. augusztus 25-én. Apja III. Vaszilij cár volt, anyja Jelena Glinszkaja, a cár második felesége. Születése idején állítólag villám csapott a Kremlbe, a kazányi kán pedig ezt üzent a bojárok: Uralkodótok született, s máris két foga van! Az egyikkel minket, tatárokat fal fel, a másikkal benneteket, bojárokat! Hároméves volt, amikor meghalt az apja. Anyja kormányzata, majd az ezt követő, véres hatalmi küzdelmek idején a rettegés légkörében nőtt fel, innen eredt üldözési mániája. Későbbi teológiai és történelmi tanulmányaiból viszont azt a következtetést vonta le, hogy ha elismerik rangját, akkor bármit megtehet: tizenhárom évesen egy lakomán Andrej Sujszkij bojárt az ő parancsára tépették szét a kutyákkal. A tatár fejedelmektől átvett politikai gyakorlat, a bizánci császárok példája és a XV. századi ortodox egyházi tanítások egyaránt

azt sugallták a számára, hogy ő olyan egyeduralkodó, akit senki és semmi sem korlátozhat. Bár emberként bűnös vagyok, mint cár, helyesen cselekszem! - fogalmazta meg életfilozófiáját. (Geoffrey Hosking: Russia and the Russians. London, 2002, Penguin. 110. o.)

Magas, sovány, karvalyorrú férfi lett belőle, erős kisebbségi érzéssel és az önsajnálatra irányuló hajlamokkal, amelyeket szenvedélyes öngazolási törekvésekkel, teljhatalma állandó bizonygatásával ellensúlyozott. Képes volt minden átmenet nélkül átcsapni a részeg bujálkodásból a túlzó vallásosságba, a szadista kínzásokból az érzelmes ellágyulásba, a paranoiás elzárkózásból a tömegek előtti ékesszóló megnyilvánulásokra. Nem tudjuk pontosan megmondani, hány felesége volt, a harmadik után már egyházi áldás nélkül vitte magához a nőket, tehát ezek hivatalosan nem számítottak feleségnek. Az elsővel, Anasztázia Romanova Zaharjin-Jurjevával boldog házasságban éltek (1547-60), két lányuk és három fiuk született. Az asszony halála után egy cserkesz szépséget vett el, Marja Tyermjukovná (1561-69), ennek halála után pedig Marfa Vasziljevna Szobakinát, kegyence, Maijuta Szkuratov rokonát, aki a házasság évében meg is halt (1571). Ezután gyorsabban követték egymást az asszonyok mellette: Anna Alekszejevna Koltovszkaját (1572-74) kolostorba küldte, Anna Vaszilcsikovától elvált (1575-76), Vaszilissza Melentyjevna is kolostorba került, mert állítólag megcsalta a cárt (1576-77), Marja Dolgorujszkaját pedig a nászéjszaka után vízbe fojtatta, mert nem volt szűz (1577). Csak a nyolcadik felesége, Marja Fjodorovna Nagaja mellett tartott ki haláláig (1580-84). (Több felesége volt tehát, mint VIII. Henriknek.)

1547. január 16-án cárrá koronáztatta magát a régi bizánci szertartás mintáját követve, hogy ezzel is azt hangsúlyozza: ő az isteni akarat és az egyetlen igaz hit letéteményese, akivel az uralkodók közül csak a német-római császár és a szultán egyenrangú.

Uralkodásának első szakaszában (1547-63) belső reformok és sikeres hadjáratok követték egymást. A cár a bojárok duma nevű testületével és a kiválasztottak tanácsával kormányzott, amelyben olyan tehetséges személyiségek is akadtak, mint Szilveszter és Makarij metropoliták, valamint Alekszej Adasev és Andrej Kurbszkij. Iván többször összehívta a zemszkij szobort is, az országos tanácskozási ülést. A társadalmi élet szabályait a Domosztroj (házirend), a birodalom kormányzásának gyakorlatát a Szugyebnyik (cári törvénykönyv), az egyházi szertartások szabályait a Sztoglav (száz cikkely) elnevezésű törvénygyűjteményekben foglalták össze. Intézkedéseket hoztak az egyházi visszaélések ellen, s felállították az első állandó hadsereget: 20 000 hivatásos sztrelec (lövész) évi 4 rubel zsold, kereskedelmi és iparüzési jogok fejében készen állt a fegyveres szolgálatra.

Több sikertelen hadjárat után 1552-ben az orosz csapatok elfoglalták a Kazáni Kánságot, s 1556-ban az Asztraháni Kánság is megadta magát. A terjeszkedés másik iránya Livónia volt: az orosz csapatok elfoglalták Narvát (1558) és Polockot (1563). Angliával kereskedelmi kapcsolatok épültek ki, angol hajók érkeztek a Dvina torkolatához, s 1555-ben megalakult az angol Moszkvai Társaság.

IV. Ivánt első felesége haláláig (1560) kortársai bölcs uralkodónak tekintették, ám ezután üldözési mániája egyre jobban kiteljesedett. Kijelentette, hogy hálátlan összeesküvők tartották őt befolyásuk alatt, régi tanácsadóit száműzte az udvartól, napjait pedig egyre inkább szadista kínzások, orgiák és imádkozások töltötték ki. Acélhegyű, hosszú botra támaszkodva járt, ezzel verte vagy ölte meg, aki nem tetszett neki, majd rohant gyónni és szidalmazni magát. Ekkor kezdték Gróznij néven emlegetni, amit Rettegett-nek szoktak fordítani hazánkban, egyes történészek szerint azonban a rettentő, rettenetes

vagy a félelmetes jelzővel jobban visszaadható az orosz szó jelentése. Mind Szvák Gyula (Iván a Félelmetes. Bp. 1985, Gondolat), mind egyes angol szerzők úgy vélekednek, hogy az orosz szó félelem keltésére utal, ugyanakkor a hatalom és fenségesség is érződik belőle.

A cár meg volt győződve, hogy jogában áll minden potenciális ellenfelét kiirtani. Andrej Kurbszkij hercegnek, aki külföldre menekült előle, ezt írta egy levelében: Ha valóban erényes és igaz vagy, miért nem akartad elfogadni urad kezéből a halált, és ezzel a mártírok töviskoszorúját kiérdemelni? (Henri Troyat: Rettegett Iván. Bp. 1998, Palatínus. 109. o. Jancsó Júlia fordítása.) Ez a mondat jól rávilágít az orosz önkényuralom különlegességére. A XVI. században több európai uralkodó is kivégeztette ellenfeleit, de egyik sem úgy, mint Rettegett Iván. VIII. Henrik mindig rávett valamilyen bíróságot, hogy mondja ki kegyvesztett feleségének vagy miniszterének bűnösséget. Bírósági eljárás nélküli politikai gyilkosságokra csak a legvégső esetben került sor, s utólag általában ezt is megpróbálták jogi érvekkel igazolni. Azt azonban egyetlen uralkodó sem hangoztatta, hogy az ő kezéből még az ártatlannak is el kell fogadnia a büntetést, s neki azt is jogában áll megöletni, aki erényes és igaz. Iván azonban azt hirdette, hogy még az uralkodó igazságtalan tetteit is el kell fogadni, s aki nem így tesz, az kárhozatra jut.

A döntő fordulat 1564-65 telén következett be. A cár kivonult Moszkvából, s egy erődből megírta a metropolitának, hogy nagy szívfájdalmában, nem tudván tovább túrni a sok árulást, elhagyta uralkodói székét. Moszkvában pánik tört ki, a metropolita pedig követeket küldött a cár után, akik könyörögtek neki, hogy térjen vissza. Iván hajlandó volt erre, azzal a feltétellel, hogy ezután kedvére büntethet, s még a papság sem bírálhatja cselekedeteit. A fővárosba visszatérve pedig közölte meglepett alattvalóival, hogy a birodalom 1565-től két részre lesz osztva. Az opriscsina (elkülönült terület) lesz a cár magánbirtoka, amelyet az ott lakó 12 000 bojár családnak el kell hagynia. A helyükre Iván megbízható szolgálói költöznek, előbb 1000, majd 6000 úgynevezett opriscsik, élethossziglani haszonélvezettel. Az ország másik része a zemscsina (a föld orosz nevéből), ezt a bojárok és hagyományos intézmények kormányozzák. Csakhogy a zemscsina lakóit a cár tökéletesen kiszolgáltatta az opriscsikoknak, akik fekete öltözékben, fekete lovakon, nyergükön a kutyafej és a seprű jelével bármilyen bűntényt elkövethettek a zemscsina területén: kínzást, fosztogatást, gyújtogatást, nemi erőszakot. Ők ugyanis megesküdtek arra, hogy felfedik a cár elleni merényleteket, megtagadják rokonaikat, s a zemscsina lakóit ellenségüknek tekintik.

Iván az Alekszandrovszkaja külváros árkokkal és földsáncokkal körülvett palotájában élt, az épület minden téglájába a kereszt jelét kellett vésni, a környező utcákban pedig csak az opriscsikok lakhattak. Esténként a cár orgiákon vett részt, ahol parasztasszonyokat kínoztak, erőszakoltak meg vagy nyilaztak halálra. Az efféle nemes szórakozásokhoz legjobban az új kegyenc, Grigorij Ljukanovics Szkuratov-Belszkij értett, akit csak Maijuta (vagyis köpcös) Szkuratov néven emlegettek. Moszkvában egymást követték a karóba húzások, emberek kötéllel való kettéfűrészelése vagy forró vízben való megfőzése, s a cár mindezt élvezettel figyelte. Filipp metropolita felszólalt az elnyomás ellen, mire megfosztották tisztségétől, s Maijuta Szkuratov megfojtotta a börtönében. A cár unokafivérét, Vlagyimir Andrejevics herceget mérgezési szándékkal vádolták meg, mire a cár arra kötelezte őt, hogy a szeme előtt igyon mérget feleségével és két kisfiával együtt, a hercegnő síró udvarhölgyeit kivégeztette, a herceg kolostorban élő anyját füsttel fojtatta meg, majd agyonlövötte a herceget feljelentő szakácsot is.

Ez lett volna a nagy reform, amely a központosítást és a hadsereg fejlesztését biztosította? Szvák Gyula arra hívta fel a figyelmet idézett könyvében, hogy egyetlen opriscsik betelepítése két-három szolgáló nemes kitelepítését feltételezte, vagyis ennyivel kevesebb katonára számíthatott a cár. Ez lett volna a békés lakosságot szipolyozó bojárok elleni fellépés? Az opriscsikok szabadon rabolhattak és öldököltek a zemscsina területén, szenvedélyesen irtották a parasztokat. Minden egyes elpusztított bojárral három-négy szolgáló nemes és tucatnyi alárendelt szolgát mészároltak le. (Szvák Gyula: Idézett mű, 200. o.) A létbizonytalanság teljessé vált, s a parasztok minden bizonnal visszasírták azokat az idöket, amikor a központi hatalom még nem lépett fel ilyen hatékonyan az öket szipolyozó bojárok ellen.

Ha külföldi hadseregek ellen nem is értek el sikereket, a katonák keményen hadakoztak - saját honfitársaikkal. Miután egy bünözö azt a hamis vádat terjesztette, hogy Pszkov és Novgorod városa szövetségre kíván lépni a lengyel királlyal, a cár 1570-ben hadsereggel vonult a két város ellen. Öt héten át öldökölték, csonkították, sütögették s lökték a jeges folyóba Novgorod mindkét nembeli lakóit, az aggastyánoktól a csecsemőkig. Az áldozatok száma a szovjet történészek szerint is több tízezer volt. (Világtörténet. IV. kötet. Bp. 1963, Kossuth Könyvkiadó. 479. o.) Novgorodot kirabolták, még a környékét is felégették. Pszkovot viszont egy félkegyelmű, önsanyargató szerzetes fenyegetőzéseinek hatására a cár megkímélte. Moszkvában még mintegy 200 személyt kínoztatott halálra azzal a váddal, hogy figyelmeztették a novgorodiakat. A város lakóit már erőszakkal kellett összetereelni, hogy végignézzék a kivégzéseket. A moszkvai kutyák állítólag egy hétig emberhúson élhettek.

Aligha lehet csodálkozni azon, hogy ezek után a Rettegett Iván által fenyegetett Litvánia 1569-ben szövetségre lépett Lengyelországgal. Mialatt a hadsereg Livóniában vesztegelt, a cár pedig Rosztovban imádkozott, a krími tatárok 1571-ben porig égették Moszkvát. Égö emberek taposták egymást a Kreml előtt, ahová természetesen nem engedték be a menekülőket. A veszteség félmillió halott és 100 000 fogoly lehetett.

A cár pedig azt vette a fejébe, hogy a lengyeleknek meg kellene öt választaniuk királyukká. Mégpedig úgy, hogy a két államot egyesítik, s a lengyel királyi cím örökös lesz a cári családban. Ennek érdekében 1572-73 folyamán fokozatosan felszámolta az opriscsinát. (Az összeesküvésekre hivatkozó, tömeges kivégzések természetesen folytatódtak.) A lengyelek szemében azonban ez sem tette vonzóbbá az orosz cár személyét, s inkább Valois Henriket (1573), majd Báthory Istvánt választották királyuknak (1575). A livóniai háború elképesztö kegyetlenséggel folyt, Wenden város lakói inkább felrobbantották magukat a fellegvárral együtt, mintsem hogy orosz kézre kerüljenek (1577). Báthory István személyében azonban Rettegett Iván méltó ellenfélre talált: ötször nagyobb orosz hadseregek szenvedtek vereséget a lengyelektöl. Báthory visszahódította az oroszok által megszállt területeket, s megírta Ivánnak, hogy koronás eszelös, aki köznevetség tárgyává teszi magát, katonái pedig útonállókként viselkednek. A hosszú háborúskodásnak végül minden eredménye elveszett, az oroszoknak nem sikerült kijutniuk a Balti-tenger partjára. A Zapolszkij Jamban megkötött béke (1582) Livóniát és Polockot lengyel kézen hagyta, a Pljussza folyónál megkötött béke (1583) pedig svéd kézen hagyta Karéliát és a Finn-öböl déli részét.

Miután IV. Iván vezetésével az állami politikát a köztörvényes bünözés szintjére süllyesztették (Szvák Gyula: Idézett mű, 243. o.), a cárnak sikerült elpusztítania fiát és leendő unokáját is. 1581

novemberének egyik napján ugyanis szembetalálkozott a palotában terhes menyével. Mivel az öltözékét illetlennek tartotta, úgy megverte, hogy az asszony elvetélt. Iván cárevics felháborodva berontott apjához, felelősségre vonta, mire az a vasalt botjával agyonverte őt. Fia temetésén persze zokogva üvöltözött, s a templom kövezetébe verte a fejét. Éjjelente pedig alvajáróként bolyongott a palotában, fiát keresve. Ezután már csak együgyű fia, Fjodor követhette őt a trónon, vagyis a cárnak sikerült biztosítania, hogy halála után trónviszályok és belpolitikai zavargások kövessék egymást.

Rettegett Iván utolsó éveiben tökéletesen irreális terveket szőtt. Arra készült, hogy feleségül veszi Erzsébet angol királynő rokonát, Mary Hastings, ha az angolok támogatják Lengyelországgal szemben. Majd lajstromokat készített az általa kivégzettekről, s mivel minden névre nem emlékezett, így imádkozott: Te, Uram, biztosan emlékszel a nevükre

Adományokat küldött a templomokba, hogy imádkozzanak bűnei bocsánataért, s mágusokkal is tárgyalt. 1584. március 28-án halt meg (az Oroszországban érvényben maradt Julianus-naptár szerint 18-án).

Adjuk át újra a szót Szvák Gyulának: IV. Iván uralkodása negyed századának végeredménye tehát: gazdasági pusztulás, a társadalmi ellentétek kiéleződése

a huszonötéves háborúban totális vereség, jelentős területi veszteségek, dinasztikus krízis. És a társadalom teljes demoralizálódása. (Idézett mű, 299. o.) A lakosság száma és a megművelt földek aránya egyaránt visszaesett, a parasztság a perifériák felé menekült, s nem volt normális trónörökös sem. Igen sokat elárul mindez arról a XX. századi orosz politikai rendszerről, amelynek vezetője nagy uralkodónak tekintette Rettegett Ivánt.

Hát a cár hogyan vélekedett önmagáról? Így: Még élek, de Isten számára cselekedeteimmel a legbűzősebb és legundorítóbb tetem vagyok, amiért mindenki gyűlöl. (Idézett mű, 188. o.) Egy bizonyos: az önismeret hiányát nem vethetjük Rettegett Iván szemére.

26. IV. Henrik kijelentette: Párizs megér egy misét!

A XVI. századi francia vallásháborúk korában (1562-98) a Valois-dinasztia utolsó uralkodói sokáig próbáltak egyensúlyozni a katolikus és hugenotta (vagyis kálvinista) főúri klánok között. 1588-ra azonban minden jel arra mutatott, hogy a katolikusok erősödnek meg. III. Henrik királynak el kellett menekülnie fővárosából, és kénytelen volt másodunokatestvérével, a hugenotta párt vezetőjével, Bourbon Henrikkel szövetségre lépni. Együtt vették ostrom alá a fanatikus katolikus párt által védelt Párizst. 1589. augusztus 1-jén azonban egy Jacques Clément nevű dominikánus szerzetes érkezett a városból, azzal, hogy bizalmas üzenetet hoz a király számára, majd előrántott egy kést, és hasbaszúrta az uralkodót. A merénylőt felkoncolták, III. Henrik pedig másnap meghalt. Mivel családjának nem volt több férfi leszármazottja, a korona a legközelebbi rokonára, Bourbon Henrikre szállt.

Egyetlen király sem vette át nehezebb helyzetben Franciaország kormányzását - azaz a királyság

egyhatodának kormányzását, mert egyelőre ennyi állt az uralma alatt. Az országban polgárháború tombolt, a katolikusok és hugenották meg-megújuló erővel irtották egymást, a lakosságot a járvány és az élelemhiány is pusztította. A protestáns IV. Henriknek pedig el kellett fogadtatnia magát alattvalói katolikus többségével, meg kellett hódítania királysága fővárosát, ki kellett üznie a katolikusok támogatására érkező spanyol zsoldosokat, s véget kellett vetnie a polgárháborúnak, eközben pedig ügyelnie kellett, nehogy elődje sorsára jusson.

Bourbon Henrik korábban a Navarra királya büszke címet viselte. Ősei királyságának nagy részét azonban Spanyolország 1512-ben bekebelezte, s neki csak egy aprócska terület maradt meg belőle a Pireneusoktól északra. Ezért fiatal korában azzal csúfolták, hogy az orra nagyobb, mint a királysága. Más birtokai alapján azonban a leggazdagabb francia főurak között tartották számon, s családja vezető szerepet töltött be a dél-franciaországi hugenották körében.

1553-ban született, s nagyapja, az Albret-dinasztiából származó Henrik, Navarra öreg királya a helyi hagyományok szerint azonnal húst és fokhagymát szagoltatott vele, s borral nedvesítette meg a száját, hogy igazi férfi váljék belőle. Katolikus keresztelésben részesült, de anyja, Jeanne d'Albret 1560-ban áttért a kálvinista hitre. Apja, Bourbon Antal azonban a francia királyi udvarba vitte kisfiát, ahol 1562-ben kénytelen volt katolikus hitvallást tenni. Öt év múlva azonban, a második vallásháború során visszatért anyja vallásához.

1572-ben Medici Katalin anyakirályné azzal akart véget vetni a vallásháborúnak, hogy hozzáadta Margit nevű leányát Bourbon Henrikhez. A házasságukat követő napokban került sor a híres Szent Bertalan-éji mészárlásra (augusztus 24-25.), amelynek során mintegy 2000 embert öltek meg Párizsban, s 5-10 000 személyt a királyság más részein. Henriket ekkor újra rákényszerítették, hogy térjen át katolikus hitre. Ezt meg is tette, majd amikor négy év múlva sikerült elmenekülnie Párizsból, kálvinista hitvallást tett. Alighanem ő változtatott vallást a legtöbbször az európai uralkodók közül.

A tolerancia ekkoriban szitokszó volt Európában, a toleráns személyt gyenge személyiségnek tekintették, aki nem képes kiállni az igaz hit mellett. Szinte mindenki természetes és helyes dolognak tekintette a más vallású honfitársai elleni küzdelmet. Henrik azonban szokatlan emberséget és türelmet tanúsított ellenfeivel szemben. Amikor 1590-ben ostromzár alá vette Párizst, megengedte, hogy a nők, a gyermekek és a legszegényebb polgárok elhagyják a várost. Majd kijelentette, hogy mindenki távozhat, aki csak akar! Nagylelkű lépéseinek meg is volt az eredménye: az ellenpártból egyre többen hajlottak a kiegyezésre a kegyes és jóindulatú uralkodóval. Ráadásul azt is bebizonyította, hogy előbb-utóbb képes lesz fegyveresen is visszahódítani királyságát: Arques-nál (1589. szeptember 8.) és Ivrynél (1590. március 14.) sikerült jókora vereséget mérnie ellenfelei hadseregeire.

Az új király, aki élete korábbi szakaszát vándorlásokkal, menekülésekkel, szerelmi kalandokkal és hadjáratokkal töltötte, rendkívül bátor katonának és karizmatikus vezetőnek bizonyult. Ivrynél e szavakkal biztatta katonáit: Bajtársaim, Isten velünk van! Íme, ott vannak az ő ellenségei és a miénk! S íme, itt a királyotok! Rajta hát! Ha nincsenek lovassági zászlóink, kövessétek csak fehér tollforgómat, ott fogjátok találni magatok előtt, a győzelem és dicsőség útján!

Bátorsága mellett szerelmes természetéről volt híres. Mindenki tudta róla, hogy egy pásztoróra kedvéért bármire képes. Ötvenéves is elmúlt már, amikor paraszti álruhát öltve, facipővel a lábán,

egy zsák szénával a vállán gyalogolt át az ellenséges hadsereg által megszállt területen, hogy meglátogassa egyik kedvesét. A hölgy pedig kijelentette, hogy rá sem bír nézni ebben az öltözékben, és faképnél hagyta. Nem csoda, hogy a franciák csak Szoknyavadász (Vert-Galant) néven emlegették királyukat.

IV. Henrik tisztában volt azzal, hogy a franciák túlnyomó többsége hithű katolikus, és sohasem fogadna el egy eretneket királynak. Tudta, hogy előbb-utóbb át kell térnie a katolikus hitre, de ügyesen húzta az időt, hogy minél magasabbra srófolhassa áttérésének az árát. Sohasem mondta ki a neki tulajdonított szállóigét, amely szerint Párizs megér egy misét, de annyi bizonyos, hogy ennek a szellemében cselekedett. A francia fővárost 1592-ben már spanyol csapatok szállták meg, s a katolikus párizsiak sem bánták volna, ha mielőbb távoznak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a király áttéréssel az utolsó akadály is elhárul majd a kiegyezés elől, és az idegen katonákat is kiteszékelhetik az országból.

1593. július 24-én a király e szavakat írta kedvesének: Holnap teszem meg a halálugrást! Előtte azonban még alaposan megizzasztott négy főpapot, akik annak rendje és módja szerint ismertették vele a katolikus hit alapjait. (A jelek szerint nem vehettek tudomást arról, hogy a király már háromszor volt a katolikus egyház tagja.) Henrik érvelt, vitatkozott, hosszadalmasan idézett a Bibliából, mintha még mindig kétségei lettek volna, hogy melyik vallást is kell elfogadnia. A főpapok elismeréssel jelentették ki, hogy sohasem láttak még ennyire tájékozott eretneket. A király végül így zárta le a vitát: Hiszek hát a purgatóriumban is, hogy ezzel örömet okozzak önöknek, mert jól tudom, hogy ebből élnek a papok! (André Castelot: Henri IV le passioné. Paris, 1986, Perrin. 256. o.) Áttérésének estéjén még megfürdött a Szajnában, mire régi, hugenotta harcostársai így morogtak: Lemossa magáról a hittagadás bűnét! A párizsi karmeliták perjele kijelentette: Akkor sem hinnék neki, ha kiinná a Notre Dame összes szenteltvíztartóját!

Július 25-én pedig a király hófehér ruhában letérdepelt Saint-Denis apátsági templomában a bourges-i érsek elé, és elmondta az esküformulát: A mindenható Isten előtt ünnepélyesen fogadom és esküszöm, hogy a katolikus, apostoli és római egyházon belül fogok élni és meghalni. Életem és vérem nem kímélve támogatni és védelmezni fogom minden veszedelemmel szemben, és megtagadok minden eretnekséget, amely szemben áll ezzel az egyházzal. Ezután megcsókolta az érsek gyűrűjét, aki feloldotta és megáldotta őt.

IV. Henrik katolikus hitvallását erkölcsi szempontból többféle módon is értelmezhetjük, politikailag azonban gyümölcsözőnek bizonyult. Fél év múlva a chartres-i dómban királlyá szentelték. 1594 márciusában Párizsba is bevonulhatott, mégpedig minden mézszárlás és fosztogatás nélkül, ami a király híveit is meglepte. Ezután inkább megvesztegette, mint legyőzte azokat a főurakat, akik még vitatták királyi címének érvényességét. Sully herceg, a pénzügyek intendánsa szerint évi jövedelmének kétszeresét költötte rájuk.

A pápával való kiegyezés nehezebb volt, mert Henrik kiutasította országából a zsarnokölés elfogadhatóságának elméletét hangoztató jezsuitákat. 1595 szeptemberében azonban a pápa is elismerte Henrik királyi címét, megadta a kért feloldozást, majd közvetítésre is hajlandó volt a francia és spanyol uralkodók között, akik még mindig hadiállapotban voltak egymással. Csak 1598 májusában, Vervins-ben kötöttek békét, mégpedig úgy, hogy mindketten elfogadták a

II. Henrik által még 1559-ben aláírt, cateau-cambresis-i békeszerződés feltételeit.

Miután IV. Henrik megadta katolikus alattvalóinak, amit kívántak, hozzálátott, hogy megbékítse hugenotta alattvalóit is. Erre nagy szükség volt: a hugenották már önálló tárgyalásokba bocsátkoztak I. Erzsébet angol királynővel. 1598 tavaszán Henrik hosszas tárgyalásokat folytatott Nantes városában a hugenották küldötteivel, majd aláírta örökletes és visszavonhatatlan ediktumát, amellyel véget vetettek a francia vallásháborúknak. Nem a mindkét fél által bűnös gyengeségnek tekintett tolerancia nevében, hanem a belső béke érdekében a király sajátos kiváltságos csoporttá nyilvánította 19-20 milliós országa mintegy 1,25 millió kálvinista lakosát: vallásszabadságot, politikai és katonai kiváltságokat biztosított a számukra. Városokat és erődöket bocsátott a rendelkezésükre, nemzeti zsinatot és katonai szervezetet tarthattak fenn, ennek fejében fizették a tizedet, és tiszteletben tartották a katolikus ünnepeket. A nantes-i ediktum hatalmas felháborodást váltott ki a katolikusok körében, s a királynak csak 1609-re sikerült elfogadtatnia azt valamennyi bírósággal. Pedig nemcsak szabadságot adott a hugenottáknak, hanem egyben korlátozta is terjeszkedésüket, és ediktumával megújulásra serkentette a katolikus egyházat.

IV. Henrik még tizenkét évig békésen kormányozhatott. A belső béke visszatérése lehetővé tette a gazdasági újjáéledést, s megalapozta a királyság XVII. századi megerősödését. Sully herceg, a belügyek és pénzügyek irányítója csökkentette az államadósságot, megduplázta a bevételeket, s létrehozta a költségvetési egyensúlyt. Ennek érdekében a király hatalma egy részét is áruba bocsátotta: ha a bírói és pénzügyi hivatalok megvásárlói hajlandóak voltak befizetni egy új adót, a paulette-et, 1604-től hivatalaikat örökösükre hagyhatták. A király támogatta a mezőgazdaságot, az útépitést és a Kanadába induló felfedezőket. Champlain ekkoriban hajózott be az észak-amerikai Szent Lőrinc-folyóba (1603), majd megalapította Québec városát (1608).

A király magánélete elképesztő fordulatokat vett. Valois Margittól 1599-ben el kellett válnia, mert nem születtek gyermekeik. Felmerült, hogy ezt arra hivatkozva tegyék meg, hogy a házasság nem lett elhálva - de belátták, hogy ezt Henrikről senki sem hinné el. Végül arra hivatkozva bontották fel, hogy Margit apja, II. Henrik király IV. Henrik keresztapja volt. A király egy ideig azt tervezte, hogy elveszi feleségül régi szeretőjét, Gabrielle d'Estrées-t, s ezzel valószínűleg összeesküvésekkel és merényletekkel járó botrányt idézett volna elő. Gabrielle azonban 1599 áprilisában meghalt. Mérgezésre gyanakodtak, de a történészek szerint egy gyermekágyi betegség végzett vele. A király pedig olyannyira belebolondult új szerelmébe, Henriette d'Entragues-ba, hogy még egy kötelezvényt is képes volt aláírni: feleségül veszi, ha fiút szül neki. Csakhogy 1600 végén megérkezett a király új felesége, Medici Mária, akinek e szavakkal mutatta be Henriette-et: Ez a szeretőm volt, s különösen jó szolgálója lesz, asszonyom!

Az új királyné beváltotta a hozzá fűzött reményeket, és hat gyermeket szült a királynak. Franciaország ujjongott a majdani XIII. Lajos megszületésekor (1601). Csakhogy a királyné rosszul tűrte, hogy Henrik szeretői felváltva szülik vele a gyermekeket: öt törvénytelen utódát a király együtt neveltette a hat törvényessel Saint-Germain-en-Laye-ben, Monglat márkinő irányítása alatt. Henrik gyakran felkereste ezt a kis óvodát, felesége azonban tombolt a haragtól, s egyszer Sully hercegnek kellett lefognia az asszony kezét, hogy meg ne üsse hűtlen férjét.

IV. Henrik az oktatásügy fejlesztése érdekében még régi ellenségeit, az 1594-ben kiutasított jezsuitákat is hajlandó volt visszahívni (1603). Franciaországhoz csatolta a lyoni szerződéssel

Savoyától elvett Bresse, Bugey, Valromey és Gex vidékét (1601), valamint ősei birtokait, Béarnt és Navarrát (1607). A külpolitikában Hollandia és Anglia szövetségese maradt. Csakhogy idős korában is bolondult a nőkért, és 1610-ben kis híján tönkretette egész életművét.

1609 januárjában az ötvenhat éves (vagyis ebben a században vénembernek tekintett) király megpillantotta Charlotte Marguerite de Montmorency, egy tizenöt éves székeséget, és újra szerelmes lett. Azt találta ki, hogy a 20 éves ügyetlen, népszerűtlen és félénk Condé hercegéhez, az első vér szerinti herceghez adja a lányt feleségül, s így mindig a közelében lehet majd. Mindenki bele is egyezett Henrik terveibe, csak hogy egészen váratlan dolog történt: az ifjú férj nem akarta, hogy felesége a király szeretője legyen, s egyszerűen nem engedte el az udvarba az asszonyt. Henrik tombolt, leállította a herceg járadékainak kifizetését, majd álszakállt öltve próbált Charlotte közelébe kerülni. Condé herceg azonban példátlan tette szánta el magát: elrabolta saját feleségét, vagyis Spanyol Németalföld fővárosába, Brüsszelbe költözött vele.

IV. Henrik előbb azt követelte, hogy küldjék vissza hozzá rokonait, majd azzal vádolta a spanyol udvart, hogy unokaöccsét fel akarja használni ellene. Jülich-Kleve német fejedelemség örökösödési viszályát kihasználva egész komoly háborús előkészületekhez fogott a nálánál katonailag jóval erősebb császár és Spanyolország ellen. A háború népszerűtlennek ígérkezett, Párizsban azt beszélték, hogy trójai háborút indítanak egy Szép Heléna kedvéért. Újra terjedni kezdett a zsarnokölési elmélet, a kocsmákban, utcákon és kolostorokban arról suttogtak, hogy bolond és gonosz ember a király, aki a katolikusok ellen indít háborút.

A hadjáratra mégsem került sor. 1610. május 14-én délután négy órakor a párizsi Ferronerie utcában egy zöld ruhás, veres szakállas óriás felugrott a király hintójának kerekére, s egy szarvasagancs nyelvű késsel kétszer is mellbe döfte. Henrik percek alatt meghalt. A gyilkost Francois Ravailacnak hívták, magányos, kiegyensúlyozatlan vallási megszállott volt, aki a királyellenes közvéleményhatására szánta el magát a merényletre. Nem állt mögötte senki, nem volt egy fillérje sem, és először azt tervezte, hogy békésen lebeszéli a királyt a háború megindításáról. Rettenetes módon végezték ki, kerékbetöréssel, forró olajjal, ólommal, s végül négy lóval tépték szét. Pedig valószínűleg az ő merénylete tette lehetővé, hogy a király ne bocsátkozzon bele egy esélytelen háborúba, s az utókor emlékezete úgy őrizze őt meg, mint a jó Henrik királyt, akinek Párizs megért egy misét, s aki azt kívánta, hogy minden parasztnak vasárnaponta tyúk főjön a fazekában.

27. Angliában a forradalom előtt abszolút monarchia volt

Ez a tévhit minden bizonnyal abból következik, hogy ha a nagy francia forradalom előtti politikai rendszert abszolút monarchiának nevezzük, akkor nyilván az angol forradalom is egy hasonló rendszert dönthetett meg. Hiszen VIII. Henrik király nagy zsarnoknak bizonyult, és az angol forradalom idején is állandóan a korábbi zsarnokság ellen mennydörögtek a szónokok.

Annyi bizonyos, hogy elvben Anglia, Skócia és Írország királyai igen nagy hatalommal rendelkeztek. A király adót vethetett ki, kegyelmet adhatott, hadat üzenhetett, békét köthetett,

szabályozhatta a kereskedelmet és az ipart, befogadhatott emigránsokat az országba, honosíthatott idegeneket, törvényesíthetett fattyúkat, céheket és más kiváltságos testületeket létesíthetett. Maga választotta ki tanácsadóit, ő hívta össze és oszlatta fel a parlamenteket, ő fogadta el vagy vetette el a törvényjavaslatokat. Ő nevezte ki a püspököket, bírákat és lordokat, mert ő állt az anglikán egyház, az igazságszolgáltatás és a társadalmi hierarchia csúcsán.

Csakhogy az a hatalom, amely elméletben korlátlanok tűnik, a gyakorlatban nagyon is korlátozottá válhat. A király már a koronázáskor esküt tett, hogy fenntartja az elődei által adományozott kiváltságokat és törvényeket. Újra és újra elhangzott, hogy a király sem vethet ki adót a parlament beleegyezése nélkül, nem börtönözhet be önkényesen senkit, és mindig népe érdekében kell kormányoznia. Ami elvben összeegyeztethetetlen lett volna (a teljhatalom és a sajátos szerződés a nép és a király között), az a gyakorlatban összeegyeztethetőnek bizonyult. A XVII. századra sajátos egyensúly alakult ki a királyok előjogai és az alattvalók szabadságjogai között. A királyok úgy érveltek, hogy csak Isten bírálhatja el a tetteiket, a vezető rétegek pedig ezt el is fogadták, de azért hozzátették, hogy az alattvalók életét, tulajdonát, szabadságjogait és vallását a szokásjog védi, ezeket az uralkodó sem sértheti meg. Ebből aztán az a nézet is kialakulhatott, hogy a király a leghatalmasabb személy - de hatalma nem több az egész közösség hatalmánál, vagyis a királynak a parlamenttel kell kormányoznia.

Mialatt a XVII. századi Európa több országában megerősödött a királyi hatalom, Angliában olyan monarchia szilárdult meg, amelyben kölcsönös függés alakult ki az uralkodó és a kormányzottak felső rétegei között. Bárhog is értelmezzük az abszolút monarchia fogalmát, annyi bizonyos, hogy az ilyen rendszerek uralkodóinak több adó, több katona és több hivatalnok állt a rendelkezésére, mint a korábbi századok uralkodóinak. Képesé váltak az országos képviselőtestületek, rendi gyűlések nélkül kormányozni, s olykor már saját, fizetett hivatalnokaikat állították a tartományi önkormányzat testületei mellé.

A brit szigeteken kialakult politikai rendszer azonban egyik kritériumnak sem felel meg. Ezért nem is nevezhetjük abszolút monarchiának. A királynak nem volt állandó hadserege, mert a szigeteket inkább flottával kellett védelmezni, és kevés hivatalnoka volt, mert I. Erzsébet fél évszázadon át elhanyagolta a jövedelmek fejlesztését. Így aztán a helyi kormányzat, az 51 angol és walesi grófság (county) élén nem a király kinevezettjei, hanem a helyi elit megbízottjai álltak: a seriffek, a lord lieutenant-ok és a békebírák. A seriffek a király közigazgatási hatalmát képviselték. A lordkancellár három jelöltje közül a király választotta ki őket. Ők voltak a végrehajtó hatalom helyi képviselői, ők fogták el a bűnözőket, szedték az adót, s ők irányították a képviselő-választásokat. A lord lieutenant-ok a király katonai hatalmát képviselték, ők állították fel a helyi milíciát, amely lázadás vagy invázió esetén harcra is készen állt. A helyi arisztokrácia soraiból kerültek ki. A békebírák a király igazságszolgáltató hatalmát képviselték, ők ítéleztek a kisebb bűnügyekben. A köznemesség, vagyis a gentry soraiból kerültek ki, a lordkancellár nevezte ki őket a lord lieutenant-ok vagy más helyi tisztviselők javaslatai szerint. A legfontosabb sajátossága mindhárom tisztségnek az volt, hogy betöltőik nem kaptak állami fizetést - s ezért meglehetősen önállóak voltak.

A XVI. század vallási küzdelmei miatt valamennyi uralkodónak nagy szüksége volt a társadalom felső rétegeinek támogatására. VIII. Henrik bevezette az anglikán vallást - s ekkora újítást csak a parlamentre támaszkodva tudott elfogadtatni. Fia, VI. Edward a kálvinizmushoz közelítette az

anglikanizmust, lánya, I. (Véres) Mária visszaállította a katolicizmust, másik lánya, I. Erzsébet pedig egy működőképes kompromisszumot hozott létre vallási téren - de valamennyien a parlamentet hívták segítségül. Így aztán a XVII. századra megszilárdult az a meggyőződés, hogy a király csak a parlament beleegyezésével vehet ki adót, s tulajdonképpen a parlamenttel közösen kormányoz. Vagyis az uralkodónak el kellett fogadnia azt a tényt, hogy a társadalom politikai hatalommal bíró képvisellel rendelkezik (bármilyen szűk rétegre is korlátozódott egyelőre ez a képviselet). 1500 körül 300 tagja sem volt az alsóháznak, 1600-ra a számuk 450 fölé emelkedett, majd 1707-ig 513 maradt. Többségük a gentry, a vidéki nemesség soraiból érkezett. Egy részüket a városi választókerületekben, az úgynevezett borough-ban választották, különböző szabályok szerint, a grófságok (countyk) 40 shilling értékű birtokkal rendelkező birtokosai pedig 2-2 képviselőt küldhettek az alsóházba. A Lordok Házának tagjait nem választották, itt 1600-ban 55 világi peer (főnemes) és 26 főpap tanácskozott. Az előbbiek száma 1660-ra 120-ra, 1700-ra pedig 170-re emelkedett.

A parlament jelentőségét növelte az a tény is, hogy a királyi jövedelem régi, hagyományos forrásai egyre jobban elapadtak. A koronabirtokok egy részét eladták, a vámokat bérbe adták, a régi gyámsági jogok nem voltak növelhetőek - maradt tehát a parlament által megszavazott adó. Ez azonban a parlament szerint csak rendkívüli helyzetben szavazható meg. Békeidőben sikerült nagy nehezen biztosítani a hagyományos eszközökkel is az államszervezet működését - a sikeres háborúzáshoz azonban nélkülözhetetlen volt a parlament által megszavazott adó. És minél több adót kértek az uralkodók, a parlament annál nagyobb beleszólást követelt a politikai élet irányításába.

Az angol uralkodók Skócia és Írország királyi címeit is viselték. A Skóciából származó Stuart-uralkodók szinte teljesen elhanyagolták ezt a meglehetősen szegény országot, s még arra sem törekedtek, hogy híveiket juttassák be az itteni királyi tanácsba, püspöki testületbe vagy a törvényszékekre. Az országot a klánok és a rendi gyűlés élén álló, nagyhatalmú főnemesek irányították. Írországnak is volt parlamentje, de ritkán hívták össze. Ezt az ugyancsak nagyon szegény országot viszont nem a helyi előkelőség, hanem a kinevezett alkirály igazgatta, katonai erőre támaszkodva.

Abszolút monarchiáról tehát a brit szigetek egyik királyságában sem beszélhetünk. A politikai rendszer fő sajátossága abban rejlett, hogy az önkormányzat és képviselet intézményei erősek maradtak. Az angol elit kevésbé függött királyától, mint az abszolút monarchiák társadalmának vezető rétegei. A rendszer veszélyeket rejtett magában: ha a társadalom vezető csoportjai úgy érezték, hogy szabadságjogaik, tulajdonuk vagy vallásuk veszélyben van, képesek voltak aktívan és hatékonyan szembeszállni a királlyal. Ebből származott a XVII. század két nagy politikai válsága (1640, 1688). Ha viszont a társadalom ésszerűnek és igazságosnak tekintette a király politikáját, képes volt aktívan támogatni azt - ez volt a záloga a XVIII. századi stabilitásnak.

28. D'Artagnan kitalált személyiség

Alexandre Dumas regényírás közben nem tartotta mindig tiszteletben a történelmi tényeket, és szívesen állított a cselekmény középpontjába olyan képzeletbeli személyiségeket, mint Monté Christo

grófja. Leghíresebb regényének (és e regény folytatásainak) hőse, dArtagnan azonban történelmi személyiség. Több modern életrajz is született róla (J.-C. Petitfils: *Le Véritable dArtagnan*, Paris, 1981, Tallandier; S. Baumont: *DArtagnan*, Toulouse, 1999, Privát; O. Bordaz: *DArtagnan*, Baixas, 2001, Balzac Éditeur stb.).

François Bluche szerint az igazi dArtagnan nem a Három testőr, a Húsz év múlva és a Bragelonne vicomte fúrfangos és hengegő gascogne-ija volt, hanem olyan tiszt, aki a bátorságot szenvedélyes szolgálatkészséggel, politikai érzéssel és őszinte emberséggel egyesítette. (*Dictionnaire du grand siècle*. Paris, 1990, Fayard. 113. o.) Eredeti neve Charles de Batz de Castelmor dArtagnan volt, s valóban a középkori Gascogne Hercegség területén, Lupiacban született, 1615 táján. Apai nagyapja még kereskedő volt, vagyis apja, Bertrand de Batz, Castelmor és La Plagne urának nemessége távolról sem volt oly előkelő, mint anyjáé, Françoise de Montesquiou dArtagnané. Alacsony sorból származott, ezért magas rangú támogatókra volt szüksége, ha sikert kívánt aratni a társadalomban.

Guiche gróf és fia, Gramont marsall támogatásával 1635-ben belépett a gárda kadétjai közé, 1644-ben pedig muskétás lett. A dArtagnan nevet használta, mint anyai nagybátyja, aki szintén katonai karriert csinált. Harcolt a németalföldi frontokon (1640-41), és Mazarin első miniszter egyik legbizalmasabb embere lett. Amikor a Fronde lázadásai idején 1651-ben Mazarin német területre menekült, dArtagnan követte, majd ő vitte az üzeneteket a miniszter és az udvar között. Ennek köszönhetően Mazarin visszatérése után egyre előkelőbb katonai rangokat vásárolhatott meg. 1655-ben 80 000 livre fejében a gárdisták egyik századának kapitánya lett, s a pénz egy részét Mazarin másik embere, a később oly híressé vált Colbert kölcsönözte a számára. 1658-ban pedig már a muskétások alhadnagyaként harcolt Dunkerque ostrománál. (Ez nem volt lefokozás: az utóbbi egység jóval tekintélyesebb volt.) Megkérte egy gazdag özvegy, Madame de Damas kezét, s amikor az asszony tétovázott dArtagnan köznemesi származása miatt, Mazarin 1659-ben lovagi ranggal jutalmazta meg hű támogatóját. Vagyis dArtagnan annak a királyhú politikai-katonai elitnek a tagja volt, amelyet Richelieu alakított ki, Mazarin támogatott tovább, s amelyre támaszkodva később a Napkirály oly szilárd kormányzatot építhetett ki. Nem csoda, hogy 1660-ban dArtagnan is részt vett a király esküvőjén Saint-Jean-de-Luzban, s ott lovagolt XIV. Lajos kíséretében, amikor az ifjú uralkodó ünnepélyesen visszatért Párizsba.

Valószínűleg ő is párbajozott olykor becsülete védelmében, mint minden, hasonló foglalkozású és hasonló társadalmi környezetből származó férfi, de ezt minden bizonnyal diszkrétebben és ritkábban tette, mint Dumas regényhőse. Különben aligha maradt volna fenn egy levél XIV. Lajostól, amelyben arra szólítja fel dArtagnant, hogy büntessen meg két, párbajozásban vétkes muskétást. Amikor pedig valamely kényes ügyben kellett gyorsan, határozottan és diszkréten intézkedni, a király újra meg újra dArtagnanhoz folyamodott - vagyis minden bizonnyal tökéletesen megbízott benne. 1661 szeptemberében őt bízta meg a kormányzat egyik leghatalmasabb hivatalnok, Nicolas Fouquet pénzügyi főintendáns és államminiszter letartóztatásával, majd vele kísértette el a börtönébe is. Amikor pedig tíz év múlva a Napkirálynak elege lett Lauzun herceg szemtelenségéből és követelőzéséből (aki képes volt bebűjni a király szeretőjének, Madame de Montespannak az ágya alá, mielőtt Lajos meglátogatta az asszonyt), az uralkodó dArtagnant bízta meg azzal, hogy kísérje a herceget Pinerolo várába. DArtagnan mindkét főúri foglyával udvariasan bánt. Montpensier hercegnője, a király nagynénje, aki imádta Lauzunt, s össze akart házasodni vele, így emlékezett meg a tisztről: DArtagnan rosszindulatától még az ellenségeinek sem kellett félniük, mert igen becsületes

ember volt, aki nagyon is megérdemelte a király nagyra becsülését és bizalmát. (J.-C. Petitfils: Lauzun. Paris, 1987, Perrin. 143. o.)

Magánélete nem volt különösebben boldog: bár két gyermekük született, felesége kolostorba vonult, s 1665 áprilisában elváltak. 1667-ben a király első muskétás századának kapitányhelyettese lett - ami igen magas rang volt, mert e század kapitányi címét a király viselte. A devolúciós háborúban (1667-68) dArtagnan a lovasság dandárparancsnoka volt Flandriában, 1672-ben pedig Lille katonai parancsnoka lett. Maestricht ostroma során esett el, 1673. június 24-én.

DArtagnan regényes formában megírt életrajzát egyik beosztott muskétása, a rengeteget publikáló Gatién de Courtilz de Sandras (1644-1712) adta ki az ő nevében 1700-ban. Ez a többkötetes könyv ihlette meg Alexandre Dumas-t, aki 1844-ben jelentette meg a regényét.

A három testőr többi főszereplője sem volt teljes egészében kitalált személyiség. DArtagnan három barátjának alakját az író Armand de Sillégue dAthos-ról, Isaac de Porthau-ról és Henri dAramitról mintázta. A francia történészek csak annyit tudnak róluk, hogy nemes, délvidéki származású katonatisztek voltak, és Athos valószínűleg párbajban halt meg, mert a holttestét egy olyan külvárosi telken találták meg, ahol a párbajozók szoktak találkozni. Milady modellje a Lady Carlisle néven emlegetett Lucy Hay (1599-1660) lehetett, aki szépségéről és intrikáiról vált híressé az 1640-es években. La Rochefoucauld herceg emlékirataiból tudjuk, hogy Lady Carlisle szerint az angol Buckingham herceg olyan gyémántdíszítményeket viselt, amelyeket talán Ausztriai Anna francia királynétól kapott. A szépasszony egy bálon ügyesen ellopott néhányat ezekből, hogy elküldje Richelieu-nek ellenőrzésre. Amikor Buckingham rájött, hogy mi történt, lezáratta Anglia összes kikötőjét (főadmirálisként ezt könnyen megtehetette), ékszerészével pótolgatta a hiányzó darabokat, majd az egész készletet elküldte Annának, egy magyarázó levél kíséretében. A történészek csak annyit tudtak megállapítani, hogy az Ausztriai Anna halála után elkészített leltárban szerepel hat gyémánt kítűző, amelyeket nem Spanyolországból hozott magával, hanem valószínűleg a férjétől kapott. (C. Dulong: Anne dAutriche. Paris, 1980, Hachette. 79., 484. o.)

Nem tudjuk, hogy ezek az ékszerek azonosak-e azokkal, amelyeket Buckingham viselt, dArtagnan nevét pedig csak Dumas hozta kapcsolatba ezzel az egyetlen emlékiratban megemlített, homályos történettel. Annyi azonban bizonyos, hogy még a királyné gyémántjai visszaszállításának is van némi történelmi alapja.

29. A reformáció elősegítette a kapitalizmus fejlődését

Max Weber 1904-05-ben publikálta A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című vaskos tanulmányát. Ebben azt vizsgálta meg, milyen összefüggés van bizonyos vallások sajátosságai és a kapitalista vállalkozások szellemisége között. Határozottan hangsúlyozta, hogy a legkevésbé sem fogunk védelmezni olyan balga-doktrinér tézist, mint például azt, hogy a kapitalista szellem csakis a reformáció bizonyos hatásainak következtében jöhetett létre, vagy akár azt, hogy a

kapitalizmus mint gazdasági rendszer a reformáció terméke. Vizsgálódásai végén mégis megállapította, hogy a modern kapitalista szellemnek, s nem csak e szellemnek, hanem az egész modern kultúrának egyik döntő alkotórésze: a hivatás gondolatán alapuló racionális életvezetés a keresztény aszkézis szelleméből született

Mióta az aszkézis a szerzetesi cellákból áttevődött a hivatás világába és az evilági erkölcsösséget uralni kezdte, egyúttal abban is közreműködött, hogy felépüljön a mechanikus-gépi termelés technikai és gazdasági előfeltételeihez kötött modern gazdasági rend hatalmas kozmosza. (Bp. 1982, Gondolat. 285., 287. o.) Vagyis az a protestantizmus, amely az elhivatottság szellemét kivitte a szerzetesi cellákból, nagymértékben hozzájárult a modern kapitalista fejlődés felgyorsításához.

Bár nem Weber vizsgálta meg elsőként a protestantizmus és kapitalizmus kapcsolatát, mégis az ő tézisei terjedtek el, és igen nagy sikert arattak. Sokan úgy értelmezték, hogy tagadja azt a hagyományos marxista nézetet, amely szerint a gazdasági és anyagi életfeltételek határozzák meg a felépítményhez tartozó eszmei és erkölcsi nézeteket. Richard Henry Tawney keresztényszocialista gazdaságtörténész tovább is fejlesztette Weber tézisét Religion and the Rise of Capitalism (A vallás és a kapitalizmus kibontakozása, 1926) című könyvében. Kimutatta, hogy a tőke felhalmozásának és a termelési eszközök monopolizálásának folyamatait megtalálhatjuk több civilizációban is, az egyéni önfegyelemre, takarékosagra épülő kései puritanizmus azonban rendkívül kedvező körülményeket teremt e folyamatok számára. Weber és Tawney munkásságára szoktak hivatkozni mindazok, akik oly gyakran emlegetik a protestáns munkaetikát.

Az európai újkortörténet kutatói azonban óvnak attól, hogy eltúlozzuk az összefüggést a protestantizmus és a kapitalista fejlődés között. Geoffrey Rudolph Elton, a Tudor-kor neves történésze arra figyelmeztetett a reformáció kori Európát bemutató könyvében, hogy a kapitalizmus már meglehetősen fejlett volt Itáliában és Dél-Németországban, mielőtt még Luther színre lépett volna, és a reformáció korának vezető kapitalistái hűek maradtak Rómához. Kálvin csak nagyon kelleetlenül ismerte el 1545-ben, hogy az 5%-os kamatot bizonyos, pontosan meghatározott körülmények között el lehet fogadni

Valamennyi protestáns prédikáció inkább a jótékonyosságra, mint a gazdagodásra helyezte a hangsúlyt. (Reformation Europe. 1517-1559. Glasgow, 1983, Fontana. 315. o.) Az elhivatottság doktrínája csak annyit jelent, hogy az embernek nem kell elhagynia e világot ahhoz, hogy szolgálhassa Istent, arról azonban szó sincs, hogy a profitszerzés legyen munkájuk fő célja. Azt sem állíthatjuk, hogy a protestáns országok élen jártak a gazdasági fejlődésben. A kereskedelmi szellem már jóval Kálvin előtt meghonosodott Németalföldön, a katolikus Belgium pedig az iparosodás terén több protestáns országot megelőzött. Nem a kálvinizmus szabadította fel az embert a hagyományos erkölcsi koncepciók uralma alól a gazdasági életben, hanem a vallás és a teológia uralma alól történő, általános emancipálódás tette lehetővé, hogy az emberek a gazdasági élet logikáját kövessék. (Ugyanott, 317. o.)

Diarmaid MacCulloch, az egyháztörténet oxfordi professzora is arra hívja fel a figyelmet, hogy a protestantizmus és kapitalizmus kapcsolatát nem egyszerűsíthetjük le. Igaz, hogy a protestáns Anglia és a protestáns Hollandia felvirágzott a XVII. században, míg a katolikus Itália elmaradt mögöttük a fejlődésben, ez a tény azonban inkább a főbb kereskedelmi útvonalak Atlanti-óceánra való áttevődésével magyarázható, mint vallási fejlődésük sajátosságaival. A szigorúan kálvinista Skócia

pedig meglehetősen szegény és elmaradott ország volt. Ez pedig arra utal, hogy Anglia és Németalföld prosperitása nem azzal magyarázható, hogy szigorúan megrendszabályozott kálvinista társadalmak voltak, hanem azzal, hogy a XVII. század közepétől a kiváltságos egyház fenntartásával is elfogadták a vallási pluralizmust. Az történt, ami a judaizmus követőivel a középkori Európában: az olyan tolerált, de hátrányos helyzetű kisebbségek, mint a Stuart-kori Anglia nem anglikán protestánsai, a társadalmi előrelépésnek olyan útjait választották, amelyek nyitva maradtak előttük: mivel a politikai, egyházi és jogi hivatalokból kizárták őket, a kereskedelem és az ipar felé fordultak. Példájukat követték a XVIII. századi francia hugenották és angol metodisták is. (The Reformation. New York, London, 2003, Penguin. 605-606. o.)

MacCulloch azt is tagadja, hogy szoros kapcsolat lenne protestantizmus és individualizmus között. A kálvinizmus etikájának központjában az úrvacsora közössége áll. A protestantizmus minden bizonnyal felbomlasztott bizonyos közösségi formákat, főleg a középkori katolicizmus struktúráit, mert ezeket ártalmasnak találta a hívők közösségére. Ugyanakkor rendkívül meg is erősítette az új, protestáns közösségeket olyan országokban, mint Skócia, Magyarország vagy az amerikai gyarmatok. A modern individualizmus és a modern kapitalizmus nem ezekben az országokban született meg. Az Egyesült Államokban egykor virágzó kereskedelmi flottájuk dacára sem a kongregacionalista Salem vagy Boston vált a modern kapitalista vállalkozások központjává, hanem a határozottan pluralista New York

(Ugyanott)

30. XIV. Lajos nem mosakodott

Az újkor tisztálkodási szokásai különböztek a mi szokásainktól. Van egy gyakran idézett történet, amely szerint Lajos Fülöp király korában (1830-48), amikor az évtizedek óta elhanyagolt versailles-i kastélyt restaurálni kezdték, egy párizsi fiatalember elkísért egy igen öreg asszonyságot a palotába, régi dicsőségének, fiatalságának színhelyére. Az idős hölgy szomorúan jött-ment az üres termekben, és hiába próbálta felidézni emlékeit. És akkor véletlenül benyitottak egy olyan szobába, amelyet a restaurálást végző munkások testi szükségleteik kielégítése céljából kerestek fel rendszeresen. A fiatalember megtorpant, s kénytelen volt az arcához szorítani a zsebkendőjét. Az idős hölgy arca azonban felragyogott, és kijelentette: végre újra érzi azokat a régi-régi versailles-i illatokat!

A történet minden bizonnyal túloz kissé, hiszen a versailles-i kastély aligha állt csupán ürülékhalmbokból. Annyi azonban bizonyos, hogy a régi francia királyok udvarában a mai orr számára egészen erős illatok terjengtek.

A Bourbon királyok közül senki sem volt a testi tisztaság megszállottja.

IV. Henrik korában (uralk. 1589-1610) a királyoknak még nem volt állandó rezidenciájuk, ez a király pedig a fél életét nyeregben töltötte, vadászattal, háborúskodással és utazásokkal. Ebből következően a korabeli krónikások is feljegyezték, hogy állandóan a lábszag, az istállószag és a

fokhagymaillat lengte körül. A hölgyek természetesen már akkoriban sem kedvelték ezt az illatot, s ezért IV. Henriket első felesége, Valois Margit győzte meg arról, hogy a bűdösség nem a férfiasság bizonyítéka. Ő azonban sokszor arra kérte a panaszkodó hölgyeket, hogy inkább maguk se mosakodjanak meg, amikor rá várnak. Úgy tűnik, az asszonyok már a XVI. században is valamivel jobban kedvelhették a tisztaságot a férfiaknál, mert Valois Margitról az a gúnyos hír járta Navarrában, hogy képes negyedóránként lepedőt cserélni az ágyban. Vagyis a tisztaság kedvelését afféle elviselhetetlen és felesleges finomkodásnak tekintették. A század legszebb asszonya, a híres Diane de Poitiers (1500-66) állítólag kifejezetten a gyakori és hideg vízben történő mosdásnak köszönhette el nem múló szépségét.

Húsz évvel volt idősebb II. Henrik királynál, az uralkodó mégis egész életében halálosan szerelmes volt az asszonyba. Az a tény azonban, hogy a gyakori mosdás szokását afféle különlegességként őrizte meg a hagyomány, arra utal, hogy nem sokan követték példáját. Az angol I. Erzsébet királynőt azzal dicsőítették, hogy havonta megfürdik, akár szüksége van rá, akár nincs. Vagyis a kortársak szerint nem volt szükségszerű a havonta történő fürdés. Egyes történészek szerint az emberek többsége évente egy-két alkalommal fürdött.

Azokról a férfiakról pedig, akik adtak a külső megjelenésre, igen rossz híreket terjesztettek. III. Henrik királyról (uralk. 1574-89) például azt híresztelték, hogy elnőiesedett piperkőc, aki szívesen ölt női ruhát, s mignonnak nevezett fűszeretőkkel veszi körül magát. Mi sem állott távolabb a valóságtól! Henrik valóban szerette a kiskutyákat, a táncot és az álarcosbálokat, amelyeken csak a divatnak megfelelően öltött néha női ruhát. Díszes, ékszerekkel elborított öltözködését is a korabeli divat diktálta. A minet vagyis cicus szóból ekkoriban kialakított elnevezéssel, a mignonnal egyáltalán nem csak szeretőket illettek ekkoriban. A compaignon vagyis bajtárs helyett a fiatal férfiak néha csak annyit kiáltottak egymás felé: Hé, mignon!

Aki azonban emiatt vagy díszes öltözkük miatt férfiatlan puhányoknak tartotta a király kíséretét alkotó nemes ifjakat, azt ugyancsak nagy meglepetés érthette. Harciasak voltak, verekedősek, állandóan az asszonyokat hajkurászták, s gyakran párbajoztak. Henrik pedig valóban sok jutalommal halmozta el mignonjait, de csak egyetlenegy nagykövet, a savoyai terjesztette el róla a homoszexualitás vádját. Levelezésében semmi nyoma sem volt ennek, más követek nem írtak ilyesmit uralkodóiknak, s a király számtalan hugenotta ellenfele sohasem vádolta ilyesmivel Henriket - pedig bizvást megtették volna, ha erre a legcsekélyebb okot ad. Ráadásul III. Henriknek több női szeretője is volt. Aki azonban ebben a században adott a külsejére - az bizony férfiatlan hírbe keveredett.

Hát a következő század? IV. Henrik fiáról, XIII. Lajosról (1610-43) pontos egészségügyi naplót vezetett fiatal korában orvosa, Héroard. Gondos ápolásban részesítette a francia trón örökösét, feljegyezte minden testi tünetét, s hat teleírt kötetet hagyott az utókorra. Innen tudhatjuk, hogy a királynak először csak hatéves korában mosták meg a lábát, 1607-ben. Később, amikor XIII. Lajos Versailles-ban felépíttette a palota első, kisebb változatát, mégis berendeztetett egy fürdőszobát, márványkádval, amelyet fia, XIV. Lajos tovább szépített. Ez arra utal, hogy a fürdőszoba inkább afféle luxus volt, mint mindennapos használat tárgya. Feldíszítették, mutogatták, a látogatók pedig megcsodálták, akárcsak bármilyen más dízstermet. A kádakat márványból vagy fából készítették, és lepedőkkel bélelték ki. A XVII. század végén jelentek meg a réz-vagy ólomborítású kádak. Először kerek, hordószerű medencék voltak, és kis széket helyeztek el bennük, hogy le lehessen ülni. Később

az udvarhölgyek kialakították a demi-baint, vagyis a félkádát.

XIV. Lajos nem sokszor használta a fürdőszobát. Ő esténként az arcát és a kezét szokta megmosni kölnivízben, s tudjuk róla, hogy 1665-ben egyetlen alkalommal fürdött. De azért minden reggel vizes törülközővel ledörzsölték a testét, vagyis alighanem tisztább volt környezete tagjainál. Versailles illatát az izzadt lovasok, a tömeg, a közelben tartott kecskék és tehének határozták meg (ez utóbbiakra a királyi gyermekek tejellátása miatt volt szükség), valamint a vizelet szaga. Hordozható árnyékszékek ugyanis csak a királyi családnak álltak rendelkezésére. A palota többi lakója számára körülbelül 200 éjjeliedényt tartottak készenlétben, s ez nagyon kevésnek bizonyult. Nem lehet pontosan megállapítani, hány személy élt a kastélyban, de számuk 2500 és 5000 között ingadozott. A számtalan inas és szolga ott könnyített magán, ahol tudott, folyosókon és sötét sarkokban.

A királynak lyukas széket hoztak, ha szüksége volt rá. Ez egy valódi szék volt, botokkal emelték fel, mint egy hordszéket, lábai között be volt deszkázva, s az ülésen lévő lyuk alá éjjeliedényt helyeztek. A király nem a legteljesebb nyilvánosság előtt ült rá (természetesen köntösben!): csak azok a nemesek lehettek jelen, akiknek joga volt belépni a királyi hálószobába. Nagykövetek előtt viszont többször is megtette. Egyes nagykövetek szerint nem is a szükséglet, hanem csak a szertartás miatt. Nagy megtiszteltetés volt részt venni ezen a szertartáson, s ezt a jogot meg is lehetett vásárolni: egy brevet d'affaires (dologi engedély) nevű okirat több tízezer aranyba kerülhetett, egyesek állítólag 100 000 aranyat is fizettek érte (de lehet, hogy csak a krónikások túlozták el a dolgot). Annyi bizonyos, hogy a hordozható árnyékszék felelőse udvari hivatal volt. Porte-chaise d'affaires-nek nevezték ezt a rangot, amelyet egy bizonyos Philippe Sennelier vásárolt meg 20 000 livre fejében, amely évi 600 livre-t jövedelmezett a számára. Vagyis ez is ugyanolyan befektetés volt, mint a többi hivatal megvásárlása: a befektetett összeg kamatait rendszeresen megkapták, s az új hivatal társadalmi emelkedést jelentett tulajdonosa számára. Igaz, az árnyékszékfelelős nem kapott élelmezést Versailles-ban, de azért volt némi tekintélye. A munkát nyilván inasaival végeztette, s a régi római mondással vigasztalhatta magát: A pénznek nincs szaga.

A nyilvános ürítés különben ekkoriban egyáltalán nem volt különlegesség. Saint-Simon emlékirataiból megtudhatjuk, hogy a király unokájának felesége, az udvar kedvence, Burgundia hercegnője egyszer a legszélesebb nyilvánosság előtt, egy udvari fogadás alkalmával beöntést adatott magának. Csak arra figyeltek fel, hogy az ifjú hercegnő sokat izeg-mozog, majd később bevallotta, hogy egyik szolgálója ekkor adott neki beöntést hátulról. A király meglepődött, de afféle fiatalos pajkosságnak tekintette az egészet, és második feleségével együtt jót nevettek a történeten.

Versailles-ban mindezen okokból mindenki parfümököt használt, ezzel hintette meg ruháját, parókáját, kesztyűit. Az ámbra, a mósusz, a tubarózsa, az írisz és a jázmin illata volt a legnépszerűbb. XIV. Lajosnak olyannyira elege lett ebből az illatáradatból, hogy idős korában már csak a narancsvirág illatát volt hajlandó elviselni.

A parfümök használatának még a XVIII. században is az volt a fő célja, hogy elnyomja a test kellemetlenebb illatait - de az elegánsabb hölgyek természetesen mosakodtak is. Csakhogy a korabeli viszonyok közepette a nagyvárosokban igen nehéz volt megőrizni a testi tisztaságot, s ha valaki nem hordszékben vagy hintóban közlekedett, akkor bizony igen mocskos utcákon kellett átgázolnia. Ezért bizonyos külső vagy felső ruhadarabok tisztaságát nem lehetett megőrizni, s minden jel szerint a legtöbben nem is törekedtek erre. Abigail Adams leveleiből tudjuk (az USA második elnökének, John

Adamsnek a felesége volt), hogy amikor az 1780-as években Madame Helvétius kiskutyája a szalonban a padlóra vizelt, az idős hölgy a társasággal mit sem törődve, a saját ruhájával törölte fel a vizeletet.

A nagyobb városokban a szűkösség, az intimitás hiánya eléggé megnehezítette a tisztálkodást. A házakból a mocsok az utcákra ömlött, egyes mesteremberek az utcán dolgoztak, a csatornák (már ahol voltak) nem voltak lefedve. A mészárosok közelében állati testrészek kerültek az utcára, a vér a kövezeten folyt el. Egyes délvidéki városokról, Marseilles-ről, Arles-ről és Aix-en-Provence-ről feljegyezték, hogy az illemhelyek a háztetőn helyezkedtek el, vagyis ma már elképzelni sem tudjuk, mi történt eső idején. A falvakban ennél valamivel egészségesebb lehetett az élet, de az állandó munka és a szegénység miatt itt sem tisztálkodhattak túl gyakran.

A kádat e korszakban főleg gyógyászati segédeszközként használták. De sok olyan orvos volt, mint például a híres Ambroise Paré, az érkötés XVI. századi feltalálója, aki kifejezetten egészségtelennek tartotta a gyakori fürdést. A XVII. és XVIII. század osztotta ezt az előítéletet. A testi tisztaság egyszerűen nem volt olyan fontos, mint például a ruha tisztasága. Ezt jelzi a szavak jelentése is. A *hygiène* szót csak az orvosi kar használta, és mindössze annyit jelent, hogy az egészség megőrzése. A *propre*, *propreté* (tiszt, tisztaság) szavakat csak az 1690-es, Furetière-féle szótár állítja szembe a *sale*, *saleté* (piszkos, piszkosság) szavakkal.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a fürdőkultúra, amely az ókori Rómában olyannyira elterjedt volt, s még az európai középkorban is megvannak a nyomai, az újkorra Nyugat-Európa nagy részén eltűnt. Az emberek a tisztálkodást a minimálisra korlátozták. Az elegáns ember többet adott tiszta felsőruházatára, mint testi tisztaságára, a víztől pedig kifejezetten tartottak.

Mivel magyarázhatjuk mindezt? A víztől való irtózásban nyilván szerepet játszottak a középkor végén és az újkor elején felbukkant új betegségek: a XIV. század után újra meg újra visszatérő pestis és az Amerikából érkező szifilisz. Mindenki rettegett a fertőzéstől, s valószínűleg úgy vélekedtek, hogy a víz is terjesztheti a kórokozókat. A nyilvános fürdőket az egyház is elítélte, mert a fürdözést a bűnös vágyak felkeltésére alkalmas tevékenységnek tartotta. A meztelenséget erkölcsstelennek tartották, a fürdést és mosdást pedig inget viselve végezték el.

A vízellátás nehézségeinek ismeretében el kell fogadnunk, hogy a kortársak aggodalma távolról sem volt alaptalan. Az újkorban felduzzadtak a városok, a vízellátás viszont semmit sem javult. A városi hatóságoknak ez rengeteg gondot okozott. Az egyre nagyobb számú lakosság szennyvize, ürüléke megfertőzte mind a városon áthaladó folyót, mind a kutakat, városi vízforrásokat. Ezek használata tehát kifejezetten veszedelmesnek mutatkozott. S ahol volt tiszta víz, ott sem volt könnyű dolog eljuttatni ezt a lakásokig.

Ha pedig mindehhez hozzávesszük, hogy az újkorban gyakori volt a rendkívül hideg tél, még nyilvánvalóbbá válik, hogy az év egy hosszú szakaszában senkinek sem volt kedve érintkezésbe kerülni a hideg vízzel. Szintén Saint-Simon írja, hogy egyes teleken a versailles-i palotában a fagy szétrobbantotta az itallal teli üvegeket. A palota különben az ilyen szélsőséges időjárástól függetlenül is rosszul volt fűthető, lakói állandóan fáztak, a huzat és a hideg gyötörte őket. Nem véletlen, hogy innen származnak az úgynevezett füles fotelok, amelyek két oldalról védik a bennük ülőt.

Nyáron tehát a szennyvíz, a rothadás, télen a hideg, s télen-nyáron a vizek, folyók fertőzöttsége miatt az újkor emberének minden oka megvolt, hogy óvatos legyen a víz használatával kapcsolatban.

31. Thököly Imre nagy hazafi volt

I. Lipót német-római császár (1657-1705) és magyar király (1655-1705) uralkodása idején a Habsburg Birodalom arra kényszerült, hogy két olyan államalakulat ellen háborúzzon, amelyek külön-külön is nagyobb erőforrásokkal rendelkeztek az övéénél. Nyugaton a francia királyság, délen az Oszmán Birodalom fenyegette. I. Lipót egyrészt tartományai gyakran alábecsült erőforrásainak, másrészt jól megválasztott szövetségeseinek és tehetséges tábornokainak köszönhetően végül mindkét fronton győzelmet tudott aratni. Csakhogy a nyugaton rákényszerített háború miatt a magyarországi rendeknek sokáig úgy tűnhetett, hogy nem hajlandó megfelelően védelmezni érdekeiket. Ezért beindult egy önmagát gerjesztő folyamat: mind a magyar nemesség egy része, mind a bécsi kormányzat egyre szélsőségesebb és erőszakosabb akciókkal reagált a másik fél lépéseire, s egyes magyar főurak a Portához fordultak támogatásért.

Az 1663-64-es oszmánok ellen viselt háborút a bécsi kormányzat Zrínyi Miklós sikerei és a szentgotthárdi győzelem dacára is az előnytelen, húsz évre szóló vasvári békével zárta le, mert aggódott a franciabarát Rajnai Szövetség Magyarországra küldött s a magyar ellenzékkel kapcsolatba kerülő seregei miatt. Az elsietett békekötés miatt a magyar főnemesek Wesselényi nádor vezetésével összeesküvést szöttek, s követet küldtek Isztambulba. Ezzel a meggondolatlan lépéssel durván megsértették a Habsburg Monarchiával kialakított kapcsolatrendszer szabályait. A válasz ugyanilyen durva volt: három főurat kivégeztek, egyes területeket katonailag megszálltak, majd olyan abszolutisztikus és ellenreformációs intézkedésekhez folyamodtak, amelyek igen feszült politikai helyzethez és szinte vallásháborús állapotokhoz vezettek. Erre széles körű ellenállási mozgalom bontakozott ki az országban, amelynek Thököly Imre (1657-1705) került az élére, aki még a Wesselényi-összeesküvés idején vált a Habsburg-dinasztia ellenségévé. 1677-ben Erdélyben csatlakozott a bujdosók seregéhez, ahonnan több hadjáratot indított a királyi Magyarország ellen. 1680-ban a kurucoknak is nevezett bujdosók fővezérékké választották. Mire 1681-re a bécsi kormányzat felhagyott az abszolutisztikus és ellenreformációs törekvésekkel, s visszaállította a korábbi, rendi intézményeket, biztosítva a vallásszabadságot, addigra Thököly már annyira megerősödött, hogy egészen új útra lépett.

Egy saját maga vezette magyarországi török vazallusállam létrehozása érdekében azzal az ajánlattal fordult a Portához, hogy magyar uralkodóvá való török kinevezése fejében két éven belül oszmán fennhatóság alá hajtja a Magyar Királyságot

1681 végén tehát egy magyar nagyúr szorult helyzetében önként kész volt arra, ami elől Bethlen Gábor mindvégig állhatatosan meghátrált. 1682. szeptember közepén Fülek vára alatt Uzun Ibrahim budai pasa évi 40 000 birodalmi tallérnyi adó fizetése fejében erdélyi mintára új török vazallusállamot hozott létre: Thököly észak-magyarországi fejedelemségét. (Pálffy Géza: Romlás és megújulás. 1606-1703. Bp. 2009, Kossuth Kiadó. 44-45. o.)

A Thököly-probléma időről időre heves vitákat kavart a történészek körében. Thököly Imre ugyanis a magyar történelem egyik legendás személyisége, szobra ott áll a millenniumi emlékművön, Felső-Magyarország és Erdély fejedelme, Zrínyi Ilona férje, II. Rákóczi Ferenc nevelőapja volt. Ugyanakkor azonban tagadhatatlan tény, hogy amikor a Habsburg Birodalom végre képtessé vált arra, hogy kiszorítsa az Oszmán Birodalmat Magyarországról, akkor hazánk Thököly jóvoltából már nem három, hanem négy részből állt, és a magyarok jelentős hányada az ő vezetésével a leendő felszabadítók ellen fogott fegyvert. Thököly száználmas vazallusként évekig harcolt az oszmánok oldalán, török és tatár hadseregeket zúdítva Erdélyre és Magyarországra, mintha mindenáron meg akarta volna akadályozni, hogy hazánk visszatérjen az európai fejlődés útjára.

A történelmi köztudatban mély gyökereket eresztő, kurucos történelemszemlélet, majd az erre ráépülő osztályharcos vulgármarxizmus széles körökben elterjesztette azt a meggyőződést, hogy a XVII. századi magyarok két pogány közt egy hazáért harcoltak, vagyis alig volt némi különbség az oszmán és a Habsburg-uralom között. Pedig elég egyetlen pillantást vetni egyrészt az oszmán uralmat nem ismerő, Habsburg irányítás alatt álló Szlovénia, másrészt az 1699 után is oszmán uralom alatt maradt balkáni államok történelmi fejlődésére, hogy nyilvánvalóvá váljon ennek az álláspontnak a tarthatatlansága. Nem Thököly és nem a tatárokkal szövetséges, fékevesztetten garázdálkodó kurucok voltak az 1680-as évek igazi magyar hősei, hanem az a néhány főúr és két-hárromezer katona, akik akkor is kitartottak a Habsburg-szövetség mellett, amikor úgy tűnt, Bécsre pusztulás vár. De hogyan kerülhetett sor arra, hogy az oszmánok elleni harc évszázadai után a magyar katonaság egy része Bécs ellen vonuljon oszmán hadijelvények alatt? Ahogy Varga J. János megfogalmazta: Másfélszáz évig érlelődő, az oszmán hatalom számára kedvező történelmi pillanat megszületéséről van itt szó, tudniillik a mobilizált felső-magyarországi vármegyék és egy leáldozóban levő országegyesítő koncepció folytatására felesküdt, a hatalomhoz ragaszkodó, jobb sorsra érdemes személyiség találkozásáról. (Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben. Bp. 2007, História - MTA Történettudományi Intézete. 178. o.)

Thököly választását több kortársa is elítélte. Forgách Ádám így figyelmeztetett: Ha pedig némelyek a törökkel álmodoznak, ám lássák, de a békák bizony gólyakirályt választanak maguknak (Ugyanott, 175. o.) Ennél keményebben csak Koháry István fejezte ki magát, aki törökkel bélelt pártos pribék-nek nevezte Thökölyt. (Ugyanott, 32. o.) A felszabadító háborúk során hamarosan mérhetetlen szenvedés zúdult a megosztott országra, s Varga J. Jánosnak igaza van, amikor megállapítja, hogy ennek előidézéséért nemcsak az Oszmán Birodalmat, hanem az arra támaszkodó Thökölyt is felelősség terheli. (Ugyanott, 226. o.) Ugyanis akár hitt Thököly az oszmánok természetfeletti erejében, akár alig titkolt ambícióit követte, 1684 elején

nem újabb hibát, hanem bűnt követett el: végleg a rossz oldalon maradt, fenntartotta az ország katonai és politikai megosztottságát, a nemzetiség megbékélés ellen hatott, és elősegítette a Magyarország a kereszténység ellensége-kép megszilárdulását jó néhány európai országban. (Ugyanott, 13. o.)

Ahogy ez várható volt, az oszmánok maguk is elfordultak szövetségüktől, 1685-ben elfogták Thökölyt, s felkínálták a bécsi kormánynak a béke fejében. Mivel erre Bécsben nem tartottak igényt, Thököly újra harcolhatott az oszmánok oldalán. Dicstelennél dicstelenebb akciókban vett részt: 1690-ben török, tatár és havasalföldi csapatokkal támadt a felszabadított Erdélyre, hogy újra török vazallusállammá tegye, 1691-ben ott volt a szalánkeméni, 1697-ben pedig a zentai csatában - újra az

oszmánok oldalán. Savoyai Jenő zentai győzelme után, mikor szállt az est

a holtak mezejéről, a véres tetemek halmai közül előbújt egy férfi, ki eddig a halottak alá eltemetve ott rejtőzött, s aztán csúszva sietett elérni a Tisza partját, elveté fegyvereit, páncélingét, cifra bogláros öltönyét s meztelen vetve magát bele a hullámba, átúszott a túlsó partra. Ez a dalia, ki meztelen menekült ki a zentai ütközet halottmezejéről, volt - Thököly Imre

Bizonyára mindazok között, akik ott heverték a mezőn, megdermedve, egy sem volt olyan igazán meghalva, mint ő. (Jókai Mór: A magyar nemzet története regényes rajzokban. II. kötet. Bp. 1969, Akadémiai Kiadó. 193. o.)

II. Rákóczi Ferenc, aki Thökölyvel ellentétben teljesen önzetlenül kelt a magyar szabadságjogok védelmére, gyűlölte Thökölyt, mostohaapját. Így írt róla Vallomások című művében: Akár véletlenül, akár a te rendelkezésből történt ez az eset, Uram, az elkövetkező időkben valóban megtanultuk, hogy anyám, a te szolgálód, férje személyében fogadott kígyót az ágyába

(Vallomások - Emlékiratok. Bp. 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó. 16. o.) Egészen bizonyos, hogy a megfelelő személy képmása került fel az Ezredéves emlékműre, Mária Terézia 1919 után eltávolított szobrának helyére?

32. A harakiri a japán samurájok becsületét védelmezte

A régi Japánban az európai feudalizmusra emlékeztető vazallusi rendszer bontakozott ki, amelyben a harcosok személyes hűségük ellenében kaptak földet. A rendszer élén elvben a császár állt, az ősi fővárosban, Kiotóban élő tennó, a Nap istenének leszármazottja, afféle isteni hatalommal rendelkező, vallási jelképként. A tényleges hatalmat a XII. század óta a sógunok, a teljhatalmú katonai vezetők gyakorolták. Elvben a császár nevezte ki őket. A kormány több tanácsból állt, amelyek közül a vének két tanácsa volt a legfontosabb. A kisebb hivatalokat a sógun saját vazallusaival és csatlósáival töltötte be.

A sógunátus (japán neve, a bakufu, sátoorkormányzat-ot jelent, a sógun főhadiszállására utalva) rendszerében a központi hatalom a sógun, a helyi hatalom a daimjók kezén volt, akiket pedig vazallus samurájai támogattak. Nemzeti szinten a földek egynegyede a sógun kezén volt, háromnegyede pedig az elvileg független daimjók kezén. A tartományokban a földek egynegyedét a daimjók birtokolta, a többit pedig szétosztotta samurájai között. A látszólagos katonai diktatúra a központi és a helyi hatalom vezetőinek hallgatóságos együttműködésén alapult. A sógunok nem növelték hatalmukat a XVII. század közepétől, a daimjók pedig sokáig megőrizhették saját hadseregeiket és helyi autonómiájukat, de azért a központi kormányzat szoros ellenőrzés alatt tartotta, s helyi tisztviselői gyanánt kezelte őket.

A társadalmat a katonák, a parasztok és a városlakók alkották. Az első réteg, amelyet busi (katonacsalládok), vagy a szolgáltni igéből képzett samuráj néven emlegettek, a népesség 7%-át,

vagyis viszonylag nagy részét foglalta magában. Csak ez a réteg különült el élesen a többitől, mert más osztályok tagjaival nem házasodhatott. A szamurájoknak Edóban (a mai Tokióban) vagy a daimjó székhelyén kellett lakniuk, speciális öltözéket és két kardot viselhetek. Magatartásukat saját becsületkódexük, a Zen és a konfucianizmus alapján kialakított Busidó (A Harcos Útja) 1615-ös és 1635-ös kiadásai határozták meg. Csakhogy az 1637-38-as simabara felkelés leverése után nem tört ki több háború, és a szamurájok lassanként hivatásos harcosokból városlakó hivatalnokká alakultak át. A kereskedők pedig kezdtek felemelkedni soraikba, olyan is akadt, aki félszamuráj státuszra tehetett szert. Aligha véletlen, hogy a szamurájlegenda a XVII. században jelent csak meg, akkor, amikor a társadalmi csoport kezdett átalakulni, a sógunátus pedig kezdte megfosztani őket tényleges hatalmuktól.

Ekkor terjedt el, hogy a szamurájokra a feltétlen hűség a jellemző - holott a korábbi századokban gyakran megtörtént, hogy átálltak egyik daimjó oldaláról a másikéra. Tokugava Iejaszu, az újkori sógunátus megalapítója is csak azért győzhetette le ellenfeleit a sekigaharai csatában 1600. szeptember 15-én, mert ellenfeleinek egész csoportja a csata közepén átállt az ő oldalára. Ezzel pedig egyáltalán nem tették tönkre becsületüket, hanem bőkezű jutalomban részesültek a csata után.

A Tokugava-kor (1603-1868) külső és belső békéjét nem zavarta meg se forradalom, se háború, se felkelés, se államcsíny. Az erőszak igen ritka volt. Az egyetlen véres incidenst később számtalanszor felidéztek, s a negyvenhét rónin története néven emlegették (1701-03). Egy hivatalnok megbántott egy daimjót, s mivel a sértett az udvar területén megsebesítette a hivatalnokot, öngyilkos halálra (szeppekura vagy harakirire) ítélték. Hűbéresei ezzel rónmökká (hullámemberek-ké) váltak, vagyis úr nélküli szamurájokká. Negyvenheten bosszút esküdtek, két évet vártak, majd Edóban betörték ellenségükhöz, fejét vették, s ezután megadták magukat. A kormányzat némi vita után kegyelmesen megengedte nekik, hogy szeppekut kövessenek el. Azóta is az önfeláldozó szamurájerkölcs megtestesítőinek tekintik őket, a szeppekut pedig a szamurájbecsület kifejeződésének. Mind a szeppekut, mind a harakiri szó a has felvágását jelenti, de az előbbi szertartásosabb, méltóságteljesebb hangzású.

Hogy alakulhatott ki egy ilyen furcsa és az európaiak számára kegyetlennek tűnő szokás? Az alapja az volt, hogy a Távol-Keleten a vallás nem tiltotta az öngyilkosságot. Ezért Japánban már a X. századtól tiszteletben részesítették azoknak a harcosoknak az emlékét, akik nem voltak hajlandóak élve ellenfeleik kezére kerülni. Ilyenkor nem mindig a kardhoz folyamodtak: a Minamotó-klán által 1185-ben legyőzött Taira-klán utolsó tagjai a tengerbe vetették magukat a dan-no-urai tengeri csata után. A későbbi századokban ilyenkor inkább a has felmetszéséhez folyamodtak, mert úgy tartották, hogy a hasban lakozik a harcos akarata, bátorsága és szenvedélyessége. Az eljárás fájdalmassága pedig kihangsúlyozza a szamuráj önuralmát és akaraterejét, hiszen halála előtt saját szemével láthatja felvágott testét. Olykor tiltakozásképpen folyamodtak a szeppekutéhoz, mint Hirate Maszahide (1492-1553), aki helytelenítette a klán vezetője, Oda Nobunaga (1434-82) viselkedését. Szeppekutja olyan nagy hatást gyakorolt Oda Nobunagára, hogy megváltozott, és még templomot is emeltetett Hirate Maszahide emlékére. A XVI. századtól vált gyakorivá, hogy egy erőd parancsnoka végezzen magával, mielőtt megadásra kényszerült. Shimizu Muneharu (1537-82), aki a Takamacu-erődöt védelmezte, úgy egyezett ki Tojotomi Hidejosival (1536-98), Oda Nobunaga hadvezérével, hogy szeppekut követ el, s ezért katonái életét megkímélik. Ezzel tulajdonképpen önmagát is megmentette a megalázó kivégzéstől vagy fogságtól. A Tokugava-kor belső békéje azonban nem adott alkalmat a szamurájoknak arra, hogy

a csatatéren tegyenek bizonyosságot erényeikről. Ekkor vált a szeppuku a harcos bátorságának végső bizonyítékává - szinte már egyetlen bizonyítékává. Márpedig ebben a korban felerősödtek a társadalmi csoportok közti megkülönböztetések. A samurájok ekkoriban a legkülönbözőbb rítusokkal hangsúlyozták, hogy ők mások, mint a többi ember, s még haláluknak is különlegesnek, emlékezetesnek és rettenetesnek kell lennie.

Ekkor szabályozták a szeppuku körülményeit. Nem magányos aktus: a harcos kiválasztott személyek jelenlétében, fehér kimonóban letelepszik egy tatamira (matrac). Megfelelő öveget teker magára, hogy belső részei ne szóródjanak szét, megírja búcsúversét, megiszik egy pohár szakét, rövidebb kardja vagy töre pengéjére szövetet teker, nehogy keze megvágása miatt gyengüljön a szorítása. Balról jobbra irányuló mozdulattal belevág saját hasába, esetleg keresztben tesz még egy vágást, mire a mellette álló személy, a kajsakurtin egy karddal lefejezi őt. Ha a samuráj öreg volt és gyenge, vagy veszélyessége miatt nem lehetett pengét adni a kezébe, egy jelképes tárggyal, például egy legyezővel tett olyan mozdulatot, mintha felválná a hasát, s ekkor a kajsakunin végzett vele. Ha ez az utóbbi szolgálattévő egy barát volt, akkor minél gyorsabban lecsapott, hogy megkímélje társát a szenvedéstől.

A Tokugava-korszak kezdetén olyannyira eszményítették az uruk halála után szeppukut elkövető harcosokat, hogy a sógunátus ilyen alkalmak esetén ezt a gyakorlatot 1665-ben be is tiltotta. Eztán inkább a fegyelmezés eszköze lett: ha egy harcos megszegte a békét, nem engedelmeskedve urának, de katonaként viselkedett, engedélyezték, hogy szeppukuhoz folyamodjon. Ha pedig egy vazallus harcos vállalta a halált, ezzel fel lehetett menteni a magasabb rangú felelősöket. A harcos szeppukuja az úr becsületét is helyreállította. El lehetett kerülni a súlyosabb botrányokat is, akár csak a híres szakai incidens esetében.

1868. március 8-án a Tosza-klán samurájai a Szakai-kikötőben rátámadtak a francia Dupleix hadihajóra, megölték 11 tengerészt és tisztjüket, Charles Guillont. A francia követ, Léon Roches jóvátételt követelt, mire a japán hatóságok felajánlották neki, hogy nézze végig, amint a bűnös klán húsz harcosa szeppukut követ el a jelenlétében. Roches nem kért ebből a látványosságból, de a hajó keményebb fából faragott kapitánya, Abel Bergasse Dupetit-Thouars végignézte a húsz samuráj halálát.

Mint ebből az esetből is látjuk, a szeppuku gyakran nem volt más, mint egy öngyilkosságnak álcázott kivégzés: az elítélt fakéssel vagy legyezővel a kezében ült le, s egyszerűen lefejezték. Sok bűnösnek nem akarták megalázni a rokonait, ezért megengedték neki, hogy a harcos rítusai szerint öngyilkosságnak álcázzák kivégzését. A halálraítélt néha pengét sem vehetett a kezébe, csak bólintott, jelezve, hogy kész a halálra.

A szeppuku az 1867 utáni reformokkal kezdett eltűnni, amikor felszámolták a harcosok társadalmi csoportját (1871) és akasztással hajtottak végre minden kivégzést (1873). Az önfeláldozó harcosokból a XIX. században keményen dolgozó bürokrata és nagyvállalkozók lettek. Ahogy Pierre-François Souyri megállapította (L'Histoire, 2003. december, 75. o.): A XIX. században a samurájok vezetői ügyesen reagáltak a nyugatiak katonai és kereskedelmi fölényére. Felhagytak az elavult tradícióikkal, hogy elsajátítsák a máshonnan érkező technikát és ismereteket. Ezeknek az embereknek köszönhetően Japán, hogy a XIX. század végére az egyetlen nem nyugati, de modern állammá válhatott.

33. Az udvari etikett nevetséges és értelmetlen volt

Mai szemmel nézve komikusnak tűnik, hogy felnőtt emberek azzal foglalkozzanak, ki állhat és ki ülhet a király jelenlétében, ki foglalhat helyet támlás és támlátlan széken, s ki nyújthatja át az uralkodónak felkeléskor a ruhadarabjait. Csakhogy a XVII-XVIII. században az udvaroncok nem akkor panaszkodtak, amikor betartották az etikett szabályait, hanem akkor, amikor figyelmen kívül hagyták. Ilyenkor így méltatlankodtak: Már azt sem tudhatjuk pontosan, hogy kik vagyunk!

Már az ókortól érvényben volt minden fejedelmi udvarban valamilyen normarendszer, amely előírta a viselkedés szabályait. Az etikett, vagyis a szertartásrend egy általánosan elfogadott játékszabály volt, a hatalmi viszonyok kifejezője, amely jelezte, hogy ki tartozik a társadalmi elithez, és hol helyezkedik el annak hierarchiájában. A kortársak számára ezért nagyon is fontos volt, és ismeretét nélkülözhetetlennek tekintették. Mindenki arra törekedett, hogy hangsúlyozza saját kiváltságait, s a kevésbé előkelőek alsóbbrendűségét.

Az etikett a király életét is szigorú szabályok közé szorította, ugyanakkor azonban komoly előnyei is voltak. Például eltávolította a közeléből az alkalmatlankodókat. A király maga dönthette el, hogy kivel áll szóba és kivel nem, kivel viselkedik családiásan, barátságosan és kivel hűvösen. Az udvaroncok pedig az etikett határozta meg helyét, jogait és kötelességeit.

Meg kellett határozni, hogy ülhet le a király, a királyné, fiai, lányai, unokái, a vér szerinti hercegnők és a külföldi hercegnők jelenlétében. Meg kellett határozni a szék méretét, fajtáját. (Szerencsére a játékasztalnál mindenki leülhetett.) Vita tárgyát képezte, hogy ki érkezhessen hordszéken a palotába, ki térdelhet párnára a templomban, és hány ütéssel nyit ajtót az ajtónálló. Mindez persze állandó féltékenykedéshez, vitákhoz vezetett, valamennyi kedvezményezett azt figyelte, nem részesül-e hátrányos megkülönböztetésben. Mindenki harcolt mindenki ellen, s minél magasabban helyezkedett el a társadalmi hierarchiában, annál jobban ügyelt előjogaira.

A vitákban pedig egyetlen döntőbíró volt: a király. Az ő döntései szerint alakult ki lépésről lépésre az etikett, amit szinte politikai fegyverként forgathatott. Nem is állt érdekében, hogy mindent pontosan és logikusan szabályozzon, hiszen akkor nem kérnék fel oly sokszor a döntésre. A bizonytalanság viszont lehetővé tette, hogy kijátssza egymás ellen a különböző csoportokat, manipulálja őket és uralkodjon felettük.

XIV. Lajos olyan ügyesen bánt ezzel a fegyverrel, hogy a személye szinte kultusz tárgyává vált az udvaroncok körében. Ő közölte, hogy kinek mihez van joga, hová léphet be, milyen rangot, hivatalt, megbízatást kaphat, milyen öltözetet viselhet, s melyik kastélyában látogathatja meg őt. Egy királyi mosoly vagy kedves kérdés kitüntetéssel ért fel.

Jean-Christian Petitfils francia történész arra figyelmeztet, hogy az etikett is a királyi hatalom fő funkcióinak felelt meg. Elsősorban egységbe forrasztott: konszenzust teremtett az arisztokrácia körében, tiszteletben tartatta a hierarchiát, s garantálta a társadalmi rendet. Másodsorban megosztó

funkciója volt: egyes családokat felemelt, másokat elejtett, mobilitást hozott létre, táplálta a klánok ellenségeskedését, vagyis szabályozta és egyben fenntartotta az uralkodó csoporton belüli feszültségeket. Harmadsorban pedig nivellált: mérsékelte a nagyravágyást, a legelőkelőbbeket visszaszorította, a hatalmasokat féken tartotta. (Louis XIV. Paris, 1995, Perrin. 434-439. o.).

Amikor XIV. Lajos reggelente felkelt, és ott látta a hálósobájába belépők között Henri-Jules-t, Condé ötödik herceget, minden bizonnyal sokszor eszébe jutott a herceg apja, a Nagy Condé (1621-86). Ez a félelmetes arisztokrata valaha megfélemlítette őt, országszerte felkeléseket robbantott ki, majd évekig harcolt a spanyol király hadseregei élén Franciaország ellen. Most pedig a század egyik legnagyobb hadvezérének a fia több alkalommal egy zsámolyon töltötte az éjszakát Versailles-ban, a királyi hálósoba előtt, hogy ő adhassa át reggel a királynak a ruhadarabjait. Ilyenkor a Napkirály úgy érezhette, hogy az etikett kiválóan ellátja feladatait.

34. Savoyai Jenő gyenge testalkata miatt nem lehetett XIV. Lajos katonája

Az egyik középiskolás tankönyvben ezt olvashatjuk: Az alacsony és vézna Jenő herceg felajánlotta szolgálatait XIV. Lajosnak, ám az külső adottságai miatt durván visszautasította. A herceg ezután Lipót császár szolgálatába állt

(Száray Miklós: Történelem II. Bp. 2006, Nemzeti Tankönyvkiadó. 191. o.) A Napkirály és a herceg konfliktusa ennél jóval bonyolultabb volt - és jóval érdekesebb.

Az 1670-es évek végén, XIV. Lajos uralkodásának deklarációján visszataszító bűnökre derült fény a francia fővárosban. A Napkirály felháborodva olvasta minisztereinek jelentéseiben, hogy Párizsban egész hálózata tevékenykedett a mérgekkeverőknek, alkimistáknak és boszorkánymestereknek, akik fekete miséket rendeztek, szerelmi bájitalokat terjesztettek és gyorsan ölő mérgeket árusítottak. Az uralkodó létrehozott egy külön bíróságot az ügy kivizsgálására, és hamarosan kiderült, hogy a társadalom felső rétegeiből is rengetegen látogatták a mérgekkeverőket. XIV. Lajos döbbenetesen vette tudomásul, hogy saját udvarának előkelőségei is vásároltak szerelmi bájitalokat és örökösödési por néven emlegetett mérgeket. Amikor a letartóztatottak a király szeretőjét, Montespan márkinőt is azzal vádolták meg, hogy fekete misén vett részt Lajos szerelmének biztosítása céljából, az uralkodó felfüggesztette a rendkívüli törvényszék működését. A Napkirály kénytelen volt elfogadni a szomorú ténytet, hogy a klasszikus kultúra művelt századában a legsötétebb középkorra emlékeztető bűnszövetkezetek tevékenykednek, saját udvaroncai pedig angyalcsinálók, asztrológusok, hamispénzverők és fekete miséket szervező papok szolgálatait veszik igénybe. A börtönök megteltek a közrendű vádlottakkal, a hóhérok szorgosan tevékenykedtek, a legmagasabb rangú személyiségek körében pedig maga a király csinált rendet.

Savoyai Jenő édesanyja, Soissons hercegnő is ellátogatott a mérgekkeverőkhöz. Ez a szépasszony nyitotta meg Párizs egyik legelegánsabb szalonját, s 1660-tól a királyné udvartartásának főfelügyelője volt. Ráadásul igen közel állt a királyhoz is. Eredeti neve Olympe Mancini volt, Rómában született 1638-ban. A király keresztapja és első minisztere, Mazarin bíboros unokahúgai közé tartozott. Fialat

korában a király egyik barátnője lett, s talán abban reménykedett, hogy királyné lehet belőle. Mazarin azonban a spanyol király lányát szánta keresztfiának, hét unokahúgát pedig a legmagasabb rangú francia főurakkal házasította össze. Olympe-ot Eugène Maurice-hoz, Savoya hercegének unokatestvéréhez, Savoie-Carignan hercegéhez adták, majd felélesztették számukra az egyik legtekintélyesebb francia címet: Soissons hercegének rangját.

Savoyai Jenő szülőháza, a párizsi Soissons-palota az intrikák egyik központja lett. Az ifjú XIV. Lajos gyakran meglátogatta egykori barátnőjét, és valószínűleg egy rövidebb szerelmi viszonyra is sor került köztük. Arról azonban szó sincs, hogy a házaspár nyolc gyermeke közül bármelyik is a királytól származott volna. XIV. Lajost alighanem bosszantotta, hogy a rossz nyelvek szerint éppen az ötödik fiú, a vékony, csúnyácska és gyengének tűnő Francois Eugène az ő fia lenne. Ezt a fiút papnak szánták, és mindenki csak a kis savoyai abbé néven emlegette. 1663-ban született, tízéves korában elveszítette az apját, akivel egy betegség végzett a vesztfáliai hadjárat során, a méregaffér pedig tizenhét éves korában megfosztotta az anyjától is.

Olympe ugyanis gyorsan eljátszotta a király kegyét. Először levélben próbálta tudatni XIV. Lajos feleségével, hogy a király kivel csalja meg őt, majd Catherine Deshayes-nél, a méregkeverők legveszedelmesebb képviselőjénél, akit mindenki csak la Voisin néven emlegetett, szerelmi bájitalokat vásárolt. La Voisin vallomásai szerint megpróbált megszabadulni szerencsésebb riválisaitól, és fogadkozott, hogy senkit sem fog megkímélni. XIV. Lajos elhűlve olvasgatta a méregkeverő vallomását, de régi szerelmükre való tekintettel mégsem akarta letartóztatni Olympe-ot, s megüzente neki, hogy választhat a Bastille és az emigráció között. Az asszony egy percig sem tétovázott, összeszedett minden pénzt, amit otthon talált, hintóba szállt, és elszárgult az északi határ felé.

Ötödik fia, a kis savoyai abbé ott maradt a párizsi palotában anyai nagyanja, Marié de Bourbon felügyelete alatt. Mint afféle lázadó fiatal, a legféktelenebb ifjú főnemesekkel barátkozott össze, kicsapongó, erkölcstelen, homoszexualitásukkal nyíltan tüntető arisztokratákkal. Minden biztonnal inkább környezete megbotránkoztatására törekedett, mint szexuális vágyainak kiélésére, mert hosszú pályafutása későbbi éveiben soha, senki sem gyanúsította homoszexualitással. Párizsban azonban sikerült tönkretennie a tekintélyét, és mire úgy döntött, hogy új életet kezd, már késő volt.

1682 januárjában felkereste XIV. Lajost, s arra kérte, engedje meg neki, hogy az egyházi pálya helyett inkább a francia hadseregben szolgálja királyát. A találkozó katasztrofálisan sikerült. Lajos királynak minden biztonnal eszébe jutott, milyen sok jótéteménnyel halmozta el évtizedeken át a fiatalember anyját, aki ezt rosszindulatú intrikákkal, majd méregkeverőkkel való üzleteléssel hálálta meg, menekülése óta pedig bejárta a németalföldi, londoni és madridi udvarokat, s mindenhol botrányokat okozott. Ez az előnytelen külsejű fiatalember pedig, akit egyesek az ő törvénytelen fiának tartanak, pedig egyáltalán nem hasonlít rá, rossz hírű, erkölcstelen társaságokba jár, ott akarja hagyni a papi pályát, és most arra kéri őt, hadd legyen belőle katona

Ráadásul egyáltalán nem alázatosan fordul királyához, nem sūti le a szemét, hanem kihívóan az arcába néz! Soha, senki sem mert még ilyen arcátlanul méregetni engem - mondta később a király -, mint egy zsákmányát kerülgető karvaly! (Henri Pigaillem: Le Prince Eugène. Paris, 2005, Éditions du Rocher. 25. o.) XIV. Lajos általában barátságos volt és nagylelkű - most azonban megvetően elutasította a szemtelen fiatalember kérését.

Savoyai Jenő másfél év múlva, 1683 júliusában, húszéves korában, unokatestvérével, Conti herceggel együtt női ruhában elszökött Párizsból. Még egy megalázás várt rá: XIV. Lajos haragra gerjedt, és megparancsolta, hogy Conti herceg azonnal térjen vissza. Ami a kis savoyai abbét illeti, őrá ügyet sem vetett. A herceg erre Passauban felkereste I. Lipót császárt, aki azért időzött itt, mert fővárosát, Bécsset éppen egy 70 000 fős oszmán hadsereg ostromolta, és felkínálta neki kardját. Mai szemmel nézve ez afféle hazaárulásnak tekinthető, de ne feledjük, hogy a XVII. század arisztokratái még nem ismerték a hazafiasság fogalmát. A herceg három nyelven írta le a saját nevét: Eugenio von Savoy formában, vagyis a név első elemét olaszul, a másodikat németül, a harmadikat franciául. Rokonai között voltak francia, német és itáliai hercegek, anyja pedig arra próbálta rábeszélni, hogy álljon a spanyol király szolgálatába. Vagyis Savoyai Jenő a nemzetek és államok felett álló arisztokraták közé tartozott, akik azt az uralkodót szolgálják, aki megbecsüli őket.

A császárnak persze fogalma sem lehetett arról, hogy a vékony, rosszul öltözött, csúnya fiatalembert, akinek csak a szeme csillogása árulja el tehetségét, egykor majd a Habsburg Monarchia Atlaszának fogják nevezni, Napóleon pedig a világtörténelem hét legjobb hadvezére közé sorolja. De azért szívélyesen fogadta a nincstelen, ifjú arisztokratát - talán azért, mert ő is csúnya férfi volt, és fiatal korában őt is papi pályára szánták? Jenő egyik bátyja már harcolt, és el is esett a császár hadseregében. Bátyja ezredét ugyan nem adhatta át Jenőnek, mert már más megkapta. Annak viszont semmi akadály sem volt, hogy rokona, Badeni Lajos társaságában meginduljon Bécs - és a világhír felé.

A Bécs felmentésével végződő, 1683. szeptember 12-ei kahlenbergi csatában ott harcolt Lotharingiai Károly és Sobieski János hadseregében. Később azt mesélték róla, hogy Kahlenbergtől egészen a Burg kapujáig vágott utat magának. Lotharingiai Károly személyesen gratulált neki, aransarkantyúval jutalmazta meg, Lipót császár pedig a dragonyosok ezredesévé nevezte ki. A következő évben részt vett a magyarországi hadjáratban, s kitüntette magát Szentendrénél. Buda visszafoglalásánál (1686) kétszer is megsebesült, s lovát kilőtték alóla. Az 1687-es nagyharsányi csatában az elsők között hatolt be a török táborba, s jutalmul ő vihette Bécsbe a győzelem hírét. II. Károly spanyol király ekkor elküldte neki az aranygyapjas rendet. A következő évben Nándorfehérvár ostrománál kardvágást kapott a sisakjába.

Gyorsan emelkedett a katonai ranglétrán, az augsburgi liga háborújának első éveiben már altábornagyként harcolt Észak-Itáliában (1688-90). Nagy diplomáciai sikernek számított, hogy a befolyására II. Viktor Amádé savoyai herceg elpártolt a franciáktól és átállt a császár oldalára. 1692-ben fegyveresen tört be francia területre, 1693-tól pedig birodalmi marsallként irányította az itáliai hadműveleteket.

1697-ben két kedvező fordulat következett be Magyarország szempontjából. Az egyik az volt, hogy áprilisban Savoyai Jenőt parancsnokhelyettesi minőségben átvezényelték a magyarországi hadszíntérre. A másik pedig az volt, hogy a főparancsnokot, a tehetségtelen I. Frigyes Ágost szász választófejedelemet a lengyelek megválasztották királyuknak, s így júliusban Jenő herceg lett a magyarországi hadseregek főparancsnoka. Amikor átvette hadseregét, a várt 55 000 fő helyett csak 31 142 katonát talált. A hagyomány szerint így fogadta a létszámot ismertető jelentést: Köszönöm, én leszek a 31 143-dik, és hamarosan többen is leszünk! A haditanács óvatosságra intette őt, és óvta a támadástól. Amikor azonban Jenő herceg megtudta, hogy az oszmán hadsereg Zentánál át akar kelni a

Tiszán, szeptember 11-én 60 000-re megnövelt hadseregével rátámadt a 70 000 fős oszmán hadseregre. A hagyományok szerint 20 000 török pusztult el a csataterén, s 10 000 fulladt a Tiszába. A nagyvezér elesett, a szultán elmenekült. Savoyai Jenő hadseregéből mindössze 429-en estek el. Ez a győzelem bírta rá a szultánt, hogy lemondjon Magyarországról, s követei két év múlva aláírják a karlócai békét. Savoyai Jenő pedig Európa-szerte híressé vált, s mintegy 20 olasz és német nyelvű röpirat hirdette a zentai győztes dicsőségét.

Három császárt szolgáltam - jelentette ki állítólag Jenő herceg -, az első az apám volt, a második a barátom, a harmadik az uram E három császár I. Lipót (uralk. 1658-1705), I. József (uralk. 1705-11) és VI. (magyar királyként III.) Károly (uralk. 1711-40) volt. A herceg karrierje meredeken ívelt felfelé: a császári magántanács tagja lett (1700), a haditanács elnöke (1703), a császárság főmarsallja (1707), s végül I. József császár személyes megbízottja minden császári haderő élén (1708). Átszervezte az osztrák hadvezetést, eltiltotta a kinevezések adásvételét, bevezette a szolgálat és érdem szerinti előléptetést, hadmérnökiskolát és katonai levéltárat alapított. A spanyol örökösödési háborúban (1701-14) először Észak-Itáliában harcolt. Sorra legyőzte a francia marsallokat: Catinat-t meghátrálásra kényszerítette, Villeroy-ra vereséget mért Chiarinál, majd foglyul ejtette Cremonánál. 1704-ben pedig Marlborough hercegével együttműködve megnyerte a höchstadti (vagy blenheimi) csatát (1704. augusztus 13.), a spanyol örökösödési háború legjelentősebb ütközetét. 52 000 brit-holland-német katonával szétzúzták a francia Tallard és Marsin marsallok irányítása alatt álló, 60 000 fős bajor-francia sereget. XIV. Lajos 30 000 halottat, sebesültet és foglyot veszített el ebben az egyetlen ütközetben, amellyel végleg felmentették Bécsset a nyugati támadás fenyegetése alól, és defenzívára kényszerítették a bajor szövetségesétől megfosztott Franciaországot. Két év múlva Savoyai Jenő kiszorította a francia seregeket Észak-Itáliából, 1708-ban már a francia Toulon várost ostromolta, s fontos szerepet játszott a franciák felett aratott oudenaarde-i (1708) és malplaquet-i (1709) győzelmekben. A háború végén pedig részt vett az utrechti, rastatti és badeni béketárgyalásokon (1713-14).

A magyar katonák bátorságát mindig nagyra becsülte, főleg a huszárezredek tartotta igen hatékonynak, s ezek számára engedélyezte a magyar vezényleti nyelv használatát is. Tiltakozott a magyarországi adóemelés ellen, elítélte a protestánsok üldöztetését, és saját magyarországi birtokain nem engedte, hogy zaklassák őket. De bármennyire is elismerte, hogy a magyarokat a bécsi kormányzat hibás lépései lázították fel, a Rákóczi-szabadságharc ellen készen állt a harcra, mert úgy vélekedett, egyetlen népnek sincs joga fegyveresen szembeszállni uralkodójával. A magyarokkal a kiegyezést sürgette, de ragaszkodott hozzá, hogy erre csak uralkodó és alattvalók viszonyrendszerében kerülhet sor: az önálló magyar konföderáció mint független állam képviselőivel nem volt hajlandó tárgyalni. Viszont azt követelte, hogy a Habsburg-kormányzat hirdessen közkegyelmet Magyarországon, és adja vissza mindenkinek az elkobzott birtokait. Vagyis igen nagy szerepe volt abban, hogy a konfliktust egy nagylelkű kiegyezéssel zárhatták le.

Az ütközetekben bátor volt, tizennégy alkalommal sebesült meg. Kiváló diplomataként is szolgált a Habsburg-házaat. Mindig egyszerű ruhákban járt, tisztakezű, megvesztegethetetlen, de hideg és merev személyiségnek tekintették. Tiszteletteljes volt az uralkodókkal, de sohasem hízelgett nekik. Igen udvarias volt az asszonyokkal. Szerelmeiről nem tudunk, egyesek azt mondták róla, hogy ő Mars isten, Vénusz nélkül. (A klasszikus mitológia szerint ugyanis a szépség istennője a háború istenének volt a felesége.) Azt viszont mégsem állíthatjuk, hogy a nők semmilyen szerepet sem játszottak az életében: a

két Eleonórárt, Strattmann grófnőt (1678-1739) és Batthyány grófnőt (1672-1741) gyakran meglátogatta. A bécsi legenda szerint egy idő után a herceg lovai maguktól elporoszkáltak Batthyány grófnő kastélyáig, miközben a hintón aludt a kocsis, az inas és a fullajtár, a kocsiban pedig a herceg.

Savoyai Jenő idősebb korában Milánó (1714-16), majd Osztrák Németalföld (a mai Belgium) kormányzója volt (1716-24), de ehhez nem kellett tartósan elhagynia Bécsset, ahol 1714-18-ban szinte első miniszterként tevékenykedett. Amikor pedig az oszmánok újra támadtak, Péterváradnál jókora vereséget mért rájuk (1716), majd visszafoglalta Nándorfehérvárt (1717). Még egy háború várt rá, a lengyel örökösödési (1733-35), de ekkor már igen idős volt, és nem tudott sikereket elérni.

25 arany volt a zsebében, amikor Passauban I. Lipót elé állt - halála után 25 millióról végrendelkezhetett. Műpártolóként és mecénásként aligha volt párja a maga korában. Bécsben megépíttette Fischer von Erlachhal téli palotáját, Johan Lukas von Hildebranddal pedig elkészíttette a Belvederét, schlosshofi palotáját és ráckevei palotájának terveit. Több mint 15 000 könyvet, több száz kéziratot és metszetet gyűjtött össze. Igen sok szobrot, festményt, porcelánt és bútort vásárolt, a Belvederében növény-és állatkertet hozott létre. Könyvtárából fejlődött ki az osztrák nemzeti könyvtár.

1736-ban halt meg éjszaka, álmában, ahogy a brit nagykövet megírta jelentésében: Élete dicső volt, halála könnyű. Nagyszabású szertartások kíséretében a szívét Torinóban, a testét pedig a bécsi Stephansdomban helyezték örök nyugalomra. Mivel gyermekei nem voltak, egy idős unokahúga örökölte hagyatékát, aki szinte mindent eladott. Kastélyait Mária Terézia vette meg, magyarországi birtokai a császári házra szálltak. Szobrai ott állnak Bécsben a Helden-platzon és a Magyar Nemzeti Galéria épülete előtt, a budai várban. Sok turista nem is tudja, hogy ennek a különös férfinak köszönhető a magyarországi török háborúk lezárása. Pedig eljátszozhatnának azzal a gondolattal, hogyan is alakult volna a magyar és egyetemes történelem, ha Jenő herceg egy kicsit alázatosabban viselkedik 1682-ben, s ha a Napkirály helyet ad neki a hadseregében.

35. II. Jakab király zsarnoksága robbantotta ki a dicsőséges forradalmat

A Stuartok angol monarchiája kifejezetten megerősödött az 1680-as évek elején. A társadalom békét és nyugalmat kívánt, és olyannyira rettegett egy újabb forradalomtól, hogy azt sem bánta, ha II. Károly király egy törvényt megszegve 1681 után már nem hívja össze a parlamentet. Károlynak erre anyagilag sem volt szüksége: a gazdasági fellendülés a vámok közvetítésével növelni kezdte az állam bevételeit. Most kezdték éreztetni hatásukat a tengerészeti törvények, amelyek korlátozták a külföldiek kereskedelmi tevékenységét a brit kikötőkben. Egyre több Amerikából és Indiából behozott árut továbbítottak innen a kontinensre, s egyre több Angliában gyártott fém-és textilárut a gyarmatokra. Anglia létrehozta Európa legnagyobb kereskedelmi flottáját. A mezőgazdaság a növekvő városok élelemszükséglete következtében egyre jövedelmezőbbé vált, és az életszínvonal minden réteg körében emelkedni kezdett.

Ebben a kedvező légkörben a király hozzáláthatott a városi választókerületek, az úgynevezett

borough-k ősi alapítóleveleinek módosításához, mégpedig oly módon, hogy a toryknak, saját híveinek kedvezzen. A monarchia megerősödésének végső bizonyítéka pedig a király öccsének, a katolikus II. Jakabnak békés hatalomátvétele volt bátyja 1685-ben bekövetkezett halála után. Hiába robbantott ki felkelést II. Károly egyik törvénytelen fia, Monmouth hercege, a többségében anglikán angol társadalom egyáltalán nem akart fegyvert fogni a katolikus uralkodó ellen. Monmouth herceget elfogták, a bíróság halálra ítélte, és lefejezték.

II. Jakab (1633-1701, uralk. 1685-88) lelkiismeretes, tevékeny és jó szándékú uralkodó volt, de bátyjával ellentétben túlságosan is fehéren-feketén látta a világot, s képtelen volt a bölcs kompromisszumokra. Mivel felnőttkorában tért át a katolikus hitre, szeretete volna másnak is megadni ezt a lehetőséget. Nem volt fanatikus, hiszen hagyta, hogy két lánya, Mária és Anna anglikán hitben nevelkedjen. Vallásszabadságot, mérsékelt toleranciát szeretett volna biztosítani anglikán alattvalói számára, abban a reményben, hogy ezt kihasználva többen áttérnek majd a katolikus hitre - alattvalói azonban úgy értelmezték gesztusait, hogy erőszakosan át akarja téríteni az országot a pápista hitre. Kezelhetőbb, engedelmesebb parlamentet szeretett volna kialakítani - ezt a szándékát pedig úgy értelmezték, hogy abszolút monarchiát, zsarnokságot kíván kialakítani. A nemzetközi helyzet sem kedvezett neki: XIV. Lajos 1685-ben visszavonta a nantes-i ediktumot, s úgy tűnt, hogy a katolicizmus Európa-szerte offenzívába kezdett.

Az új király olyannyira nem kívánt zsarnokként uralkodni, hogy azonnal megtette, amire bátyja évek óta nem volt hajlandó: összehívta a parlamentet. Meg is szavazták neki bátyja jövedelmeit, majd olyan kiegészítő jövedelmeket, hogy ő lett a leggazdagabb angol uralkodó VIII. Henrik óta. Takarékoságának köszönhetően még bátyja adósságait is kifizette. Minden arra utalt, hogy uralkodása békésnek ígérkezik.

Először azzal riasztotta meg a társadalmat, hogy katolikusokat nevezett ki hadserege tisztjei közé (1685). A parlament ezt bírálni kezdte, mire Jakab elnapolta az ülésését. A következő évben folytatta a katolikusok kinevezését fontos állásokba, magántanácsába is bekerült négy pápista, s felkérte London püspökét a katolikusellenes prédikációk felszámolására. A püspök ezt megtagadta, mire a király felfüggesztette hivatalából. 1687-ben katolikus elnököt akart kinevezni egy oxfordi kollégium élére, majd türelmi nyilatkozatot tett közzé. Ő is új alapítóleveleket készített egyes városi választókerületek (borough-k) számára, mint a bátyja. Mind a whigek, mind a toryk gyanakodni kezdtek szándékaira, s még a pápa is óvatosságra intette.

1688-ban két esemény egyesítette ellenfeleit. Az első az újabb türelmi nyilatkozat volt, amit a papsággal kívánt minden anglikán egyházközségben felolvastatni. Az anglikán egyház vezetői, Canterbury érseke és hat püspök tiltakozott ellene, s ezért a Tower börtönébe kerültek. A bíróság azonban felmentette, London népe pedig lelkesen ünnepelte őket. A másik esemény a királyné, Modenái Mária szülése volt: egy fiúnak adott életet, akit katolikus módon kereszteltek meg. Mindez idáig a király első házasságából származó, anglikán vallású leányait, Máriát és Annát tekintették a trón örökösének - most azonban az a veszély fenyegetett, hogy a következő király is katolikus lesz. S mivel a szülésnél csak katolikusok voltak jelen, elterjedhetett az a rémhír, hogy az újszülött nem is a király gyermeke, hanem a jezsuiták csempészték be a királyné ágyába.

Még a király lánya, Anna is elhitte, hogy a fiú nem lehet Modenái Máriáé. Pontosabban: nem akarta elhinni, hogy az övé lehet. Amikor mostohaanyja néha kedvesen felszólította a terhessége alatt,

hogy érintse meg a hasát, amelyben már mozog a gyermek, Anna óvakodott megérinteni, hogy később azt állíthassa: semmi bizonyítéka annak, hogy Modenái Mária valóban terhes volt. (Edward Gregg: Queen Anne. New Haven, London, 2001, Yale University Press. 53. o.) Amikor pedig közeledett Modenái Mária szülése, Anna gyorsan Bath-ba utazott, hogy ne kelljen jelen lennie a szülésnél, vagyis ne tanúskodhasson, hogy a királyné fiút szült. Az anglikán udvarhölgyek mindent megtettek, hogy elkerülhessék a szülőszobát, így aztán szinte csak katolikus hölgyek voltak jelen Modenái Mária szülésénél. Az ő szavukban viszont az anglikánok nem bíztak. Ha volt összeesküvés 1688-ban Londonban, ez nem a pápista zsarnok II. Jakabé volt - hanem környezetének tagjaié, akik úgy döntöttek, hogy nem hajlandóak elismerni a katolikus utód törvényes születését. Igaz, ezért a király volt a felelős, aki széles körű bizalmatlanságot ébresztett önmaga iránt. Úgy tűnt, hogy teljesen fel akarja forgatni a hagyományos egyházi és politikai rendet országában, s csak azt teszi, amit három évvel korábban XIV. Lajos tett, aki felszámolta országában a protestantizmust.

A király veje, III. (Orániai) Vilmos holland helytartó pedig úgy látta, hogy XIV. Lajos ellen vívott háborúi során csak akkor van esélye szeretett hazájára, Hollandia megmentésére, ha biztosíthatja Anglia szövetségét. Egyaránt tartott attól, hogy Jakab politikája győzedelmeskedik, és Angliából katolikus hatalom lesz, és attól, hogy Jakab kudarcot vall, és az országban újabb polgárháború tör ki, mert egyik esetben sem számíthatott volna angol támogatásra Franciaország ellen. Csak akkor egyesíthette a két ország erőforrásait, ha személyesen (pontosabban feleségével, Máriával társuralkodóként) átveszi a hatalmat. 1688 tavaszán diplomatái közölték az angol ellenzéki politikusokkal, hogy készen áll erre.

1688 nyarán hét politikus (a halhatatlan hetek: Compton, London püspöke, Danby, Shrewsbury, Devonshire earlje, Lord Lumley, Edward Russel és Henry Sidney) levélben kérte fel Orániai Vilmost, hogy jöjjön Angliába, vizsgálja ki a trónörökös születésének körülményeit, s vegye rá apósát politikájának megváltoztatására. Mivel XIV. Lajos hadserege ekkoriban éppen Pfalzra támadt, Vilmos flottája a protestáns szél (vagyis a keleti szél) segítségével november 15-én partra szállhatott egy 15 ezer fős hadsereggel Anglia délnyugati részén, Torbayben. Harc nélkül, lassan vonult London felé, s egyre többen csatlakoztak hozzá. Jakab alkudozhatott volna, de idegei felmondták a szolgálatot, s családjával együtt Franciaországba menekült.

Ezzel lehetővé tette, hogy Vilmos hadserege élén békésen bevonuljon Londonba, a parlament pedig kimondhassa, hogy a trón megüresedett. Tulajdonképpen csak III. Vilmos feleségének, Máriának, II. Jakab lányának volt joga a trónra, ő azonban nem kívánt férje nélkül uralkodni, Vilmos pedig nem volt hajlandó megelégedni a Prince Consort (az uralkodó házastársa) címevel. Így aztán a parlament 1689-ben társuralkodóvá nyilvánította őket.

A történeteket dicsőséges forradalom néven emlegették - mivel ebben a században még egészen más értelemben használták a forradalom fogalmát. A kortársak számára a revolutio (forradalom) fogalma még körforgást, egy korábbi állapot visszatérését jelentette. Ők úgy értelmezték, hogy II. Jakab volt az újító, aki az abszolutizmus és katolicizmus győzelmére törekedett, s bukása után visszaállt a régi állapot: amelyben a király a parlamenttel kormányoz. A régi állapot természetesen nem állt helyre, és nagyszabású változásokra került sor, de ez csak hosszabb távon vált nyilvánvalóvá.

36. XII. Károly a svéd nagyhatalom megtestesítője volt

XII. Károly svéd király (1682-1718) mindmáig a svéd katonás erények megtestesítője maradt, és ezért a legkülönbözőbb csoportok nagy tiszteletben tartják. Pedig a svéd nagyhatalom rendkívül gyors összeomlása az ő uralkodása alatt (1697-1718) és az ő politikája miatt következett be.

Svédország erőforrásai az újkorban igen csekélyek voltak, hiszen népessége (a mai Finnország területével együtt!) 1611-re csak 1,3 millió volt. Egyetlen jelentősebb várossal sem rendelkezett, sem gazdag középosztállyal, sem vállalkozói réteggel, sem műveltebb hivatalnokokkal. A rendi gyűlésben (a Riksdag-ban) a négy, képvisellel bíró rend közül a polgárság volt a legjelentéktelebb. A királyok természetben kapták jövedelmük nagy részét, mert a szegény népesség nem bírt el nagyobb adóterhet. A XVII. század közepére Svédország mégis Európa vezető nagyhatalmai közé került, a Balti-tengert minden oldalról svéd kézen lévő tartományok vették körül, a svéd király pedig a veszfáliai béke egyik biztosítója lett, s képviseletet kapott a császárság Birodalmi Gyűlésén is. Minek köszönhette Svédország rendkívüli sikereit?

Elsősorban a széthúzó erők hiányának, a monarchikus és vallási (lutheránus) egységnek. A paraszt szabad ember volt, a papok, nemesek és polgárok mellett képviselettel rendelkezett a rendi gyűlésben, küldötteinek közvetlen beleszólása volt az államügyekbe, s személyesen is tárgyalhattak a királlyal. A sok rézzel és vassal rendelkező ország a fegyvergyártás terén önellátó volt. Az ország határait maga a természet védelmezte a tengerrel, az erdőkkel és hegyekkel, a háborúkat külföldön vívták, s a svéd társadalomra csekély terhek hárultak. A külpolitikai sikerekhez pedig természetesen hozzájárultak a határozott, tehetséges uralkodók és politikusok (Gusztáv Adolf, Axel Oxenstierna kancellár, X. Károly), valamint a szomszédos államok meggyengülése is a XVII. század első felében.

A század közepére Svédország oly sok tartományt szerzett meg, hogy kis híján sikerült a Balti-tengert svéd beltengerré változtatnia. Hozzá tartozott Karélia (1617), Ingria (1617), Észtország (1561-82), Livónia (1629), majd a veszfáliai békeszerződésben (1848) 5 millió tallér jóvátétel és három kisebb német város (Wismar, Neukloster, Wildeshausen) mellett megkapta Nyugat-Pomerániát, valamint a Brémai Érsekség és a Verdeni Püspökség egymással határos területeit. Ezzel uralma alá vonhatta a három nagy német folyó (Odera, Elba, Weser) torkolatát. A Svéd Birodalom legnagyobb kiterjedését 1658-ban érte el, a roskildei békével, amellyel megszerezte Dániától a mai Svédország déli partvidékét (Scaniát, Blekingét, Bohuslánt), valamint a mai Norvégia középső részét is, Trondheimet (ezt azonban két év múlva vissza kellett adnia).

Ez a nagyhatalmi helyzet azonban törékeny volt. Egyrészt azért, mert a Svéd Birodalomnak még így is csak két és fél millió lakosa volt, másrészt azért, mert a szomszédos államok (Oroszország, Brandenburg) erősödni kezdtek. XI. Károly (uralk. 1660-97) ezt a brandenburgi választótól elszenvedett fehrbellini veresége (1675) után fel is ismerte, s ezután hatalma belső megerősítésére és óvatos külpolitikára törekedett. Sikerült kimondatnia, hogy nem köteles követni az arisztokrácia által vezetett tanács véleményét (1680), majd azt is, hogy joga van törvényhozásra a rendek nélkül (1682). Folytatta a redukció-t, vagyis az eladományozott királyi birtokok visszaszerzését, e birtokok bérbeadásával nagy jövedelemre tett szert, s már nem volt szüksége arra, hogy a Riksdag adót szavazzon meg neki. 1689-ben pedig a Riksdag azt is elfogadta, hogy háború esetén a király maga is

növelheti az adót.

XI. Károly rendkívüli eredményeit a fia, XII. Károly tette tönkre. Pedig minden jel arra mutatott, hogy nagy király lesz belőle. Négyévesen már ott lovagolt apja mögött, hétévesen már rókát lőtt egy vadászaton, tízévesen ejtette el első farkasát, s tizenegy évesen az első medvét. Főleg az ókori hódítók, Nagy Sándor és Julius Caesar életrajzai nyűgözték le. Rendkívüli makacssága azonban már gyermekkorában feltűnt nevelőinek. Csak 15 éves volt, amikor trónra lépett 1697-ben, de a Riksdag nemesi képviselői, akik a redukció befejezését remélték tőle, nagykorúvá nyilvánították.

Uralkodása első éveiben főleg vad szórakozások foglalkoztatták. Vágtatva kapkodta le a járókelők kalapját a fejükről az utcán, pisztollyal lövöldözte ki az ablaküvegeket, s lőfegyver nélkül, csak karddal, majd fávillával próbált medvét ejteni. Amikor úgy leitattak egy elfogott medvét, hogy az kizuhant a palota egyik ablakán, nagyanyja magához hívta az ifjú királyt, és alaposan megmosta a fejét. Furcsa módon ez használt: ettől kezdve nem ivott alkoholt, legfeljebb hígított sört.

A király hideg volt, makacs, arrogáns, önző és erőszakos. Állandóan edzette magát, s hogy megszokja a katonaelet nélkülözéseit, néha az éjszakák felét félmeztelenül a csupasz padlón töltötte. Különös, de a nőknek semmi szerepe sem volt az életében. Az embernek óhatatlanul Voland szavai jutnak eszébe Bulgakov A Mester és Margarita című regényéből: Mondhat akármit, de valami nincs rendben az olyan férfival, aki nem iszik, nem játszik, kerüli a szép nők társaságát meg az asztali beszélgetést. Az ilyen ember vagy súlyos beteg, vagy titokban gyűlöli embertársait

(Bp. 1975, Európa Könyvkiadó. 331. o. Szöllősy Klára fordítása.)

Svédország ellenfelei úgy vélték, hogy a tizenéves király kormányzása jó alkalom a svéd hatalom visszaszorítására: 1699-ben IV. Frigyes dán király, II. (Erős) Ágost lengyel király (I. Frigyes Ágost néven szász választófejedelem), valamint I. Péter orosz cár megkötötte a preobrazsenszkojei szerződést. A dán uralkodónak dél-svédországi tartományokra fájt a foga, a lengyel királynak Livóniára, a cár pedig kijáratot szeretett volna nyitni országa számára a Balti-tengerre. 1700-ban megindították hadseregeiket, de nagy meglepetés várt rájuk: az ifjú uralkodóról kiderült, hogy zseniális hadvezér.

1700 áprilisában a 18 éves király elbúcsúzott rokonaitól, és örökre elhagyta Stockholmot. Koppenhága falai előtt termett, és már 1700 augusztusában rákényszerítette a dánokat a travendali béke aláírására. Ezután Narvánál (1700. november 30.) 8430 katonájával elsöprő vereséget mért a mintegy 40 000 fős orosz hadseregre. I. Péter cár az ütközet előtt elmenekült, és a svédek oly sok hadifoglyot ejtettek, hogy kénytelenek voltak szabadon bocsátani őket

A háború első évében tehát XII. Károly két ellenfelét már le is győzte, a harmadik pedig, II. (Erős) Ágost elbátortalanodott, és békét kért. Ha ezt XII. Károly elfogadja, megőrizhette volna a Svéd Birodalmat, ő azonban szeretett háborúzni, és úgy döntött, hogy alaposan meg fogja büntetni ellenfeleit. Mivel I. Péter tűnt a jelentéktelenebbnek, Ágost ellen fordult, s ezzel időt adott az orosz cárnak a felkészülésre. A svéd király 1701-ben Livóniából betört Lengyelországba, mind Varsót, mind Krakkót sikerült elfoglalnia, és 1704-ben az ifjú Stanislaw Leszczyńskit nyilvánította lengyel

királynak I. Szaniszló néven. Elképesztő haditettek fűződnek a nevéhez. Krakkót például úgy foglalta el 1702 őszén, hogy 300 katonájával a városkapu elé lovagolt, s franciául bekiabált, hogy nyissák ki. Amikor a helyőrség parancsnoka kinézett, Károly arcul csapta, emberei kinyitották a kaput, s a város egyetlen puskalövés nélkül kapitulált. Miközben éveket töltött a lengyelországi harcokkal, a Riksdag, tábornokai és családtagjai folyamatosan kérlelték, hogy térjen vissza Stockholmba, s inkább baltikumi tartományait védelmezze meg, mert az orosz cár már várost is alapított Ingriában. Válasza így hangzott: Ha ötven évig kell maradnom, akkor sem hagyom el ezt az országot, amíg Ágostot meg nem fosztottam a trónjától! Amikor pedig Erős Ágost elküldte hozzá legszebb szeretőjét, Aurora von Königsbruck grófnőt, hogy kérjen békét tőle, Károly fogadni sem volt hajlandó, és minden nőt kiutasított a táborából.

A svéd hadsereg végül Szilézián keresztül benyomult Szászországba. Lipcse megnyitotta kapuit, és a svéd király saját államában kényszerítette rá Ágostot, hogy az altranstádti békében (1706) lemondjon a lengyel trónról. I. Péter cár ezalatt a Finn-öböl vidékét pusztította, de felajánlotta, hogyha az 1703-ban megalapított Szentpétervárt a kezén hagyják, valamennyi hódítását visszaadja. Csakhogy XII. Károlynak ekkorra már rendkívüli mértékben megnövekedett az önbizalma. Úgy érezte, kötelessége minden ellenfelét keményen megbüntetni. Egy livóniai nemesnek, Johann Patkulnak vezető szerepe volt abban, hogy Erős Ágost hadba lépett Svédország ellen - most Károly követelte, hogy Patkult adják ki neki, s amikor ez megtörtént, kerékbe törette.

A spanyol örökösödési háborúban harcoló uralkodók mind azt remélték, hogy Észak ifjú csillaga az ő oldalukon avatkozik majd bele a nyugat-európai küzdelmekbe, és a Habsburgok ellen harcoló II. Rákóczi Ferenc is közeledni próbált hozzá. XII. Károly azonban jó viszonyt akart fenntartani a Habsburgokkal, és csak arra szólította fel I. József császárt, hogy adjon engedményeket a sziléziai protestánsoknak. Amikor a pápa tiltakozott ez ellen, a császár közölte vele: csak annak örül, hogy a svéd király nem őt szólította fel arra, hogy legyen protestáns.

Károly most I. Pétert akarta megbüntetni, ugyanúgy, mint korábban II. Ágostot: azt tervezte, hogy leteszi a trónról. Az orosz állam erőforrásait és a cár elszántságát lebecsülve 1708-ban több mint negyvenezer svéd katona élén benyomult Oroszországba. Az orosz hadsereg a felégetett föld régi taktikáját vetette be ellene, utánpótlási vonalai rendkívül hosszúra nyúltak, Löwenhaupt svéd tábornok 18 ezer fős hadseregét pedig, amely a svéd király után vonult, az oroszok már 1708. október 9-én szétverték Lesznajánál. Az 1708-09-es legendásan kemény telet a svéd katonák a sztyeppen szenvedték végig. Károly pedig velük vonult, velük szenvedett, ette penészes kenyereket, s ha golyó fúródott a lábába, saját maga vágta ki a késével.

Csakhogy a hadsereg mégiscsak megfogyatkozott, s ezért XII. Károly úgy döntött, hogy dél felé fordulnak, ahol segítséget kaphatnak Iván Mazepa ukrán hetmantól. Mazepa Ukrajna nagyobb függetlensége érdekében szerette volna kijátszani egymás ellen az orosz és svéd uralkodókat. I. Péter serege azonban előbb jutott el a kozákokhoz, mint a svéd, és a pánikba esett Mazepa csak párszáz lovassal tudott Károlyhoz csatlakozni. Poltavánál 1709. július 8-án XII. Károly egy demoralizált, rosszul ellátott, tüzéség nélküli, 22 000 fős sereg élén, sebesülten szállt szembe a 42-45 ezer fős, egyesek szerint 102 ágyúval felszerelt orosz hadsereggel. A cár elsőprő győzelme után a svéd király pár száz katonával oszmán területre menekült.

A poltavai csata hatalmas fordulópontra volt a nagy északi háború és egész Kelet-Európa

történetében. A svéd nagyhatalom egyik napról a másikra megsemmisült, helyét az orosz állam vette át, amelynek uralkodója nemcsak Ukrajna felett erősíthette meg az ellenőrzést, de immár szemet vetett valamennyi balti tartományra, és kiterjesztette az orosz uralmat Lengyelország fölé is: II. Ágost már a cári engedélyével foglalhatta el újra lengyel trónját. A dán király pedig újra belépett a háborúba.

XII. Károly nem volt hajlandó beismerni vereségét. Bengyeriből (ma: Tighina), e moldvai városkából kormányozta Svédországot, s innen próbálta rávenni az oszmán kormányzatot, hogy üzenjen hadat Oroszországnak. Az 1710-11-es orosz-török háború azonban keserű csalódást jelentett a számára. I. Péternek Moldvába nyomuló hadseregét ötszörös oszmán túlerő kerítette be, a megvesztegetett és céljaiban is bizonytalan Baltadzsi nagyvezér azonban futni hagyta a cárt is, hadseregét is. A XII. Károly által kieröltetett újabb oszmán hadüzeneteket nem követte háború, az isztambuli kormány inkább a Habsburg Birodalom és Velence ellen kívánt harcolni, s egyre kínosabb lett a számára, hogy egy hiperaktív szövetségese él a határain belül, és állandóan háborúba próbálja belerángatni. Ezért 1713 februárjában többezres oszmán hadsereg próbálta rávenni a svéd királyt a távozásra. A kilakoltatási kísérlet során 12 000 oszmán katona ostromolta meg XII. Károly lakhelyét, amelyben száz svéd védekezett, és a támadók csak a ház felgyújtása után tudták elfogni a királyt. Amikor társai figyelmeztették, hogy már ég a ház a fejük felett, Károly ezt a jellegzetes választ adta: Csak akkor adom meg magam, ha már az öltözékem is lángol! Az épületből bátran kirohant katonáival, de elesett, és elfogták. Timurtasban tartották fogva, s 1714-re végre belátta, hogy nincs értelme tovább oszmán területen maradnia.

Eljött a hazatérés ideje, de 1200 fős kíséretét a király túlságosan lassúnak tartotta, ezért úgy döntött, hogy egy egészen kis csapattal előrelovagol majd, megőrizve inkognitóját. A svédek állítólag közölték vele, mi lenne a legjobb inkognitó: ha díszes hintóban, evés-ivás közepette, délig lustálkodva és asszonyokkal tréfálkozva utazna, akkor egészen bizonyos, hogy senki sem ismerne rá a svéd királyra. Ő ehelyett két hét alatt megtett több mint 2000 kilométert, s Magyarországot is útba ejtve átvágatott Európán. (A Váci utca 43. számú házában látható márványtábla ennek az emléket őrzi.) Egyszer sem öltözött át, s mire megérkezett Svéd Pomerániába, a csizmát le kellett vágni a lábáról.

Stralsundból folytatta tartományainak védelmét, de ez már egyre nehezebb lett. Az orosz flotta legyőzte a svédet (1714), a dánok pedig Dél-Svédországra támadtak. A spanyol örökösödési háború végét ért, a svédellenes szövetséghez új államok csatlakozhattak. A dánok elfoglalták Brémát, a hannoveri választófejedelem 1712-ben Verdent, I. Frigyes Vilmos porosz király pedig Stettint (1713), s 1715-re a Hannoveri Választófejedelemséggel együtt hadat üzent Svédországnak. Mivel XII. Károly az angol jakobitákkal (a száműzött Stuart-trónkövetelő híveivel) próbált tárgyalni, 1717-re Nagy-Britannia is hadat üzent neki.

Svédország elveszítette minden távolabbi tartományát, a svéd partokat orosz katonák pusztították, s a teljes összeomlást csak az akadályozta meg, hogy a svédellenes szövetség kezdett felbomlani. Az orosz csapatok előrenyomulása aggasztani kezdte Hannover, Nagy-Britanniát és Dániát. I. Péter kénytelen volt visszavonni seregei nagy részét német területről, 1719-ben pedig Hannover a császárral és II. Ágosttal is szövetséget kötött Oroszország és Poroszország ellen.

XII. Károly semmiről sem volt hajlandó lemondani, egyre több adót préselt ki a svédekből, és megpróbált manőverezni ellenfelei között. 1718-ban Dániát akarta újra legyőzni, s ostrom alá vette Fredrikshald (a mai Halden) városát. November 30-án az ostromárkokat szemlélte meg, s este fél tíz

felé kikönyökölt az árok peremén. Kísérői hiába kérelték, hogy hagyja itt ezt a veszélyes helyet, addig nézelődött, amíg a bal halántékát át nem fúrta egy golyó. Még akkor sem esett össze, csak a keze csúszott le, s kísérői megkésve jöttek rá, hogy mi történt. Ezzel vége lett az ostromnak, vége lett a hadjáratnak, s 18 év elteltével Károly visszakerült Stockholmba, végső nyughelyére, a Riddarholmen-székesegyházba.

A háborút lezáró békeszerződésekkel (1719-21) a baltikumi svéd tartományokat Oroszország, Nyugat-Pomeránia nagy részét Poroszország, Brémát és Verdent pedig Hannover vette birtokba. Ritka az olyan uralkodó, aki ilyen sok katonai győzelem után olyan tökéletesen el tud veszíteni egy háborút, mint

XII. Károly. Az ő makacsságának és kompromisszum-képtelenségének köszönhetően süllyedt vissza Svédország másodrendű hatalommá.

37. Nagy Péter cár teljesen új irányt adott az orosz történelemnek

Mihail Petrovics Pogogyin XIX. századi orosz történész e szavakkal figyelmeztette honfitársait I. (Nagy) Péter cár (1672-1725) reformjainak jelentőségére: Nem nyithatjuk ki szemünket, nem tehetünk egy mozdulatot, egyik irányba sem fordulhatunk anélkül, hogy vele találkoznánk, otthon, az utcán, templomban, iskolában, az udvarnál, az ezrednél, a sétányon - mindig csak ő, mindig csak ő, minden nap, minden percben, minden lépésnél!

Nagy Péter rendelte el, hogy Krisztus születésétől számítsuk az éveket, hogy januártól számítsuk a hónapokat

Ruháink a Nagy Péter által bevezetett divat szerint készültek

Megpillantunk egy könyvet - Nagy Péter vezette be ezt az írást

Újságot hoznak - ő jelentette meg az első lapokat. Be kell vásárolni - a selyem zsebkendőktől a cipőfűzőig minden Nagy Péterre emlékeztet

ebédnél minden fogás Nagy Péterről mesél nekünk, a sós heringtől a burgonyáig, amelynek ő rendelte el a termesztését, egészen a borig, melynek szőlőjét ő ültette. Ebéd után látogatóba megyünk - ez bizony a Nagy Péter assemblée-je! Ott hölgyekkel találkozunk - Nagy Péter rendeletére engedték be őket a férfiak társaságába. Gyerünk az egyetemre! Az első világi iskolát Nagy Péter alapította. Rangot kapunk - Nagy Péter rangtáblázata szerint

Külföldre megyünk - Nagy Péter példáját követjük. Jól fogadnak minket - mert Nagy Péter illesztette be Oroszországot az európai államok soraiba, és ő ébresztett először tiszteletet iránta. (Idézi: Nicolas V. Riasanovsky: A History of Russia. New York, Oxford, 1999, Oxford University Press. 240-241. o.)

Nagy Péter, e magas, nyughatatlan, végtelenül energikus, hiperaktív férfi egyaránt képes volt humánus és jóindulatú gesztusokra, valamint megdöbbenő kegyetlenségre. Minden érdekelte, minden fizikai munkát meg akart tanulni, leginkább azonban három dolog iránt rajongott: a hajózásért, a hadseregért, valamint Nyugat-Európa technikai és tudományos eredményeiért.

Ez utóbbiakkal a nyemeckaja szlobodá-ban, Moszkva külföldiek számára fenntartott külvárosában ismerkedett meg ifjúkorában, amikor féltestvére, Zsófia kormányzott helyette (1682-89). Moszkvát utálta, mert gyermekkorában végig kellett néznie, hogyan mészárolják le családtagjait a fellázadt sztrelecek (lövészek). Reformjai egyrészt az ősi, orosz hagyományoktól való mélységes idegenkedésből származtak, másrészt abból a tényből, hogy uralkodása idején (1689-1725) birodalma állandóan hadban állt valamelyik szomszédjával.

Először az Oszmán Birodalommal háborúzott, hogy kikötőre tegyen szert: a Don torkolatánál fekvő Azov megszerzésére indított meg egy hadjáratot. 1695-ös kudarca után hajóépítési programot kezdeményezett, s 1696-ra sikerült elfoglalnia az erődöt. Elrendelte Taganrog, az orosz történelem első haditengerészeti bázisának megépítését, majd régi álmát valóra váltva hosszas nyugati utazásra indult.

Nagy követjárással (1697-98) egyrészt az oszmánellenes szövetséget kívánta megerősíteni, másrészt személyes kíváncsiságát akarta kielégíteni. Találkozott III. Frigyes brandenburgi választófejedelemmel, Hollandiában a hajóépítést tanulmányozta, Londonban tárgyalt III. Vilmos királlyal, Bécsben I. Lipóttal, Galíciában pedig II. (Erős) Ágost lengyel királlyal. Diplomáciai célját nem érte el, mert a bécsi kormány elszánta magát a karlócai béke megkötésére, Ágost azonban felvetette egy svédellenes szövetség lehetőségét. Kulturális szempontból viszont útja sikeres volt: több száz európai szakembert hívott meg Oroszországba, s meggyőződött róla, hogy fel kell számolnia hazája elmaradottságát. Hazaérkezése utáni első intézkedései a külsőségek (az orosz szakállviselet és a hosszú ruhák) ellen irányultak, majd bevezette az Angliában még használatos Julianus-naptárt, egy pénzreformot, és mintegy 1200 kivégzéssel megtorolta a sztreleceknek a cár távollétében kirobbant, és azóta már le is vert felkelési kísérletét. Vajon maga is lenyakazott néhány halálraítéltet? Csak egyetlen nagykövet, az osztrák jelentett ilyesmit kormányának. Az a tény, hogy a hóhérmunka ebben a században végtelenül degradáló és megalázó volt, arra enged következtetni, hogy ne higgyünk a követnek. Csakhogy Péter morbid érdeklődést tanúsított minden kínzás, kivégzés és boncolás iránt, imádott fogat húzni, halála után egy egész zacskó fogat találtak hagyatékában. Vagyis könnyen meglehet, hogy a hóhérmunkát ugyanúgy ki akarta próbálni, mint oly sok más mesterséget.

A nagy északi háború (1700-21) első évében szégyenletes vereséget szenvedett el XII. Károly svéd királytól Narvánál, s ez rendkívüli erőfeszítésekre ösztönözte. Létrehozta az állandó hadsereget, amelynek a két cári gárda, a gyermekkori követőiből felállított s a szomszédos fálvokról elnevezett Szemjonovszkij és Preobrazsenszkij ezred volt a magva. Az 1720-as évekre mintegy 200 000 főt tudott felfegyverezni, s ezt a sereget kb. 100 000 kozákkal és egyéb segédcsapattal egészíthette ki. Megteremtette az orosz hajógyártást és a hadiflottát, amelyben uralkodása végén 800 gálya és 48 sorhajó harcolhatott. Megindította az orosz fegyvergyártást, s Ingria elfoglalása után megalapította Szentpétervárt (1703. máj. 27.).

Imádta új, tengerparti városát, s az sem zavarta, hogy az építkezések során legalább 25-30 000 ember pusztult el. Az előkelőségeket arra kötelezte, hogy költözzenek ide Moszkvából. Minden

hódításáról hajlandó lett volna lemondani, ha XII. Károly meghagyja a kezén a várost, amelyet már új fővárosának tekintett. A svéd király azonban meg akarta őt fosztani a tróntól, és 1708-ban betört Oroszországba. Poltavai vereségével (1709. júl. 8.) alaposan megváltoztak az erőviszonyok: mind a Baltikum, mind Lengyelország nyitva állt az orosz csapatok előtt, az európai államok pedig az új nagyhatalom szövetségét keresték.

A háború azonban folytatódott - és voltak kedvezőtlen fordulatai is. 1710-ben az Oszmán Birodalom is hadat üzent I. Péternek, s 1711-ben a cár seregét többszörös túlerő kerítette be a Prutfolyónál. Ha második felesége nem vesztegeti meg az oszmán nagyvezért, Péter egész életműve megsemmisült volna, így viszont a pruti békében csak Azovról és Taganrogról kellett lemondania.

A baltikumi orosz flotta a hangői (ma: Hanko) tengeri csatában (1714. augusztus 7.) kivívta Oroszország első tengeri győzelmét. 1717-ben a cár már egy nagyhatalom világhíres uralkodójaként indulhatott második nyugati utazására, Danzigon, Hamburgon és Hollandián át Párizsba. 1721-ben a nystadi békeszerződésben Svédország átengedte Oroszországnak Karélia egy részét, Ingermanlandot, Észtországot és Livóniát. Oroszország ennek fejében visszaadta az időközben elfoglalt Finnországot. I. Péter állama felzárkózott a vezető nagyhatalmak sorába, és a Baltikum legerősebb tengeri nagyhatalma lett. A következő évben a cár már Perzsia ellen vonult hadba, s a harcok állandósultak a Kaszpi-tó nyugati partvidékén. Külpolitikai tevékenységét tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy a Baltikumban sikereket ért el, de a török és perzsák ellen kudarcot vallott.

A nagyhatalmi politikának rettenetes ára volt. Mivel a háború már 1701-ben felemésztette az állam kiadásainak több mint háromnegyedét, 1710-re pedig legalább 80%-át, I. Péter fő feladata a társadalom engedelmségre kényszerítése és a háború anyagi fedezetének a megteremtése volt. Még egy jövedelemkitaláló hivatal is létrehozott.

A legsúlyosabb terhek a parasztságra nehezedtek. Idáig a háztartás volt a közvetlen adózás adóalapja, a fejadó bevezetésével (1718) viszont sikerült ötszörösére növelni a parasztság adóját. Megnőtt a közvetett adózás is. Rengeteg árucikket csak az állam forgalmazhatott, jókora fogyasztási adóval megterhelve: vodkát, szőrmét, irhát, kendert, dohányt, szurkot, olajat, krétát, kártyát, sakkfigurákat, sőt még tölgyfakoporsót is. A legjövedelmezőbbnek azonban a sóadó bizonyult. Külön adókat szedtek születés, házasság, temetés esetén, végrendelet készítésekor, lovak után, lóbőr után, kalap után, bőrcsizma után, volt ágyadó, fürdőadó, kéményadó, tűzifa-adó, fizetni kellett a moszkvai házak, a szakáll és a bajusz viselete, valamint a méhkasok után is.

A nemeseket I. Péter élethossziglani állami szolgálatra kötelezte valamelyik ezrednél vagy hivatalban. 1714-ben fel is számolta a különbséget az örökös birtok (votcsina) és a szolgálatért kapott birtok (pomesztye) között. Valamennyi birtok örökölhető lett - de szolgálati kötelezettséggel járt. 1722-ben készült el a rangtáblázat, a katonai, hivatalnoki és udvari rangok 14-14 fokozatának listája. Megfelelő fokozatok elérésével a közrendű előbb személyre szóló, majd örökletes nemessé vált. Ez is azt jelezte, hogy immár nemcsak a születés, hanem emellett az állam szolgálata, az érdem tesz valakit előkelővé.

1700-tól a cár nem nevezett ki új pátriárkát az egyház élére, inkább egy állami szervre bízta irányítását, s ezzel egyben jövedelmét is kisajátította az állam részére. 1721-ben eltörölte a pátriárka rangját, és egy egyházügyi kollégiumra bízta az egyház irányítását, a Legszentebb Kormányzó

Szinódusra. Tagjainak esküt kellett tenniük arra, hogy a cáré a legfelsőbb hatalom. 1722-ben az új kormány szerv még azt is előírta a papok számára, hogyha a gyónás során árulás vagy lázadás szándékáról értesülnek, az illetőt fel kell jelenteniük.

Péter 1708-ban 8 kormányzóságot jelölt ki, de a közigazgatás területén nem sikerült felszámolnia a zürzavart. 1711-ben felállította a 9 fős Szenátust, amely egyszerre látott el kormányzati, bírósági és törvényhozói feladatokat cári felhatalmazás alapján, az ő felügyelete alatt. 1717-től a kormány régi ügyosztályait, az úgynevezett prikázokat svéd mintára kilenc kollégiummal váltották fel. E testületek irányították a külügyeket, az állami bevételeket, az állami kiadásokat, az igazságügyet, a hadügyet, az admiralitást, a kereskedelmet, a bányászatot és az ipart. Péter közigazgatási reformjai az adószedés és a hadseregfejlesztés szempontjaiból sikeresnek tekinthetők, a rendet vagy a törvényességet azonban nem tudta megszilárdítani.

Gazdaságpolitikáját a merkantilizmus jellemezte: a nemesfém beáramlását szerette volna elősegíteni az export növelésével és a védővámokkal. Ő fektette le az ipar fejlődésének alapjait, amelyet állami támogatásban részesített, rengeteg segélyt, monopóliumot, kedvezményt osztogatva. A tökehiányon és a munkaerőhiányon persze nem tudott felülkerekedni, a külföldi konkurenciával a gyenge minőségű orosz termékek nem versenyezhetek. Uralkodása alatt mégis mintegy 200 nagyobb ipari vállalat létesült. Főleg a bányászatot, fémipart és textilipart támogatta - mivel mindhárom termékeire a hadseregnek volt szüksége.

Kulturális téren ő volt az első orosz uralkodó, aki követendő mintává nyilvánította Nyugat-Európa civilizációját, nyíltan hirdetve a műveltség fontosságát. Eltiltotta a nők elzárását, a beteg újszülöttek megölését, a párbajt, a fiatalok erőszakos összeházasítását, és elrendelte a nyugat-európai stílusú társasági élet rendezvényeinek bevezetését. Rengeteg fiatalot küldött ki nyugati országokba tanulmányutakra. Ő alapította az első újságot (1703), az első moszkvai színházat, múzeumot és közkórházat, ő modernizáltatta a cirill betűs ábécét, rengeteg tankönyvet adatott ki, és fordításokat rendelt meg. 1700-tól 1725-ig százszor annyi nyomtatott mű látott napvilágot, mint az egész XVII. század folyamán. Rengeteg szakiskolát alapított, gárdaiskolát, tengerészetit, tüzérségit, mérnökiskolát, katonatorvosi iskolát, bányászati iskolát, a régi és modern nyelvek iskoláját. Jellemző, hogy az Akadémia alapításakor (17-24) még nem született rendelkezés az alap-, közép- vagy felsőfokú oktatásról, s orosz egyetem sem létezett. Péter fáradhatatlan tevékenységének kulturális téren ezért csak igen szerény eredményei lehettek.

Reformjait széles körű ellenállás fogadta. Csak egy szűk, felső réteg vált hasonlatossá a nyugati országok elitjéhez, s ezzel alaposan el is idegenedett a társadalom többségétől. Az állami kizsákmányolás rendkívüli megnövekedése miatt három nagy lázadás robbant ki: Asztrahánban (1705), a Volga és az Urál között (1708), majd a doni kozákok körében (1707-08). A konzervatív erők egyetlen reménysége a cár fia, Alekszej cárevics volt, aki szinte akaratán kívül az ellenállás szimbóluma lett. I. Péter pedig úgy érezte, hogy fia az életművét veszélyezteti. Első feleségétől, Jevdokija Lopuhinától, Alekszej anyjától elvált, és 1707-ben feleségül vette szeretőjét, Marfa Szkavronszkaja egykori litván cseléd lányt, aki tizenkét gyermeket szült neki. Ezért úgy érezte, nyugodtan lemondhatja a trónról elsőszülött fiát. Többet ér egy méltó idegen, mint saját, méltatlan fiam! - írta egyik levelében. Alekszej 1716-ban megszökött, s ezután már nem volt kegyelem a számára. Péter felkutattatta, ígéretekkel hazacsalta, majd addig vallatta, amíg bele nem pusztult.

Valószínűleg agyonkorbácsolták.

1722-ben Péter kihirdette, hogy ezután minden cár maga jelöli ki utódát, mégpedig az érdemesség alapján. 1723-ban második feleségét Jekatyerina Alekszejevna néven császárnővé koronáztatta, de egy vese-és bélgyulladás miatti halála (1725. február 8-án) megakadályozta, hogy rendezhesse az utódlás problémáját. A hagyomány szerint csak ennyit tudott felírni haldoklásakor egy papírlapra: Adjatok át mindent

Nagy Péter cár valószínűleg maga sem tudta, ki lenne képes munkája folytatására.

Valóban teljesen átalakította Oroszországot? Stephen J. Lee szerint reformjai három csoportra oszthatók. Az első csoportba azok az intézkedései tartoznak, amelyeket forradalminak lehet nevezni, abban az értelemben, hogy teljes irányváltást képviselnek

Ilyen volt a haditengerészet megteremtése, amely szárazföldi katonai államból Európa egyik legnagyobb haditengerészeti nagyhatalmává alakította át Oroszországot. (Peter the Great. London, New York, 1993, Routledge. 68. o.) Radikális újítás volt az is, hogy idegennek tekintett, nyugati szokásokat, nyugati kultúrát honosított meg hazájában: új öltözéket, borotvált arcot, a nők számára is nyitott társasági életet stb.

Reformjai második csoportjának már voltak előzményei a korábbi uralkodók idején, de Péter felgyorsította a korábban megindult fejlődési tendenciákat. Ilyen volt a hadsereg és az államgépezet modernizálása, az egyház ellenőrzése, a nemesség állami szolgálatba állítása, a nyugati államokkal való kereskedelem és az ipar támogatása.

Intézkedései harmadik csoportjával viszont ő is csak a korábban megkezdett utat járta. Ilyen volt a jobbágyság alávetésének fokozása és a fejedelmi autokrácia megerősítése. Hiába látogatott el Angliába, a hatalommegosztás, a képviseleti rendszer és a helyi önkormányzat egyáltalán nem keltette fel az érdeklődését. Keleti eszközökkel (erőszakkal, rendeletekkel) próbálta utolérni a nyugati államokat, és ezzel önkéntelenül is még jobban meggyökerezett a kifejezetten orosz, keleti jellegzetességeket: az egyeduralmat, a társadalom államnak való alárendelését és a dolgozó rétegek totális jogfosztottságát.

38. 1689 után az angol király csak uralkodott, de nem kormányzott

Igen sok tankönyvben olvasható az a megállapítás, amely szerint az angliai 1688-89-es, úgynevezett dicsőséges forradalom után a király uralkodik, de nem kormányoz. Egyaránt megtalálhatjuk régi, összefoglaló művekben (Az emberiség története. Bp. 1963, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 417. o.) és a Sulinet honlapján. Hogyan módosult valójában az angol király hatalma 1689 után?

A politikai és vallási rendezést még 1689-ben a jogok törvényével (Bill of Rights) és a tolerancia

törvényével kísérelték meg. Az előbbi kimondta, hogy a királynak tiszteletben kell tartania a parlament jogait, s csak a parlamenttel egyetértésben vehet ki adót, állíthat fel hadsereget, s vonhat ki egyeseket a törvények érvénye alól. Mindezzel véglegesen megtagadták az uralkodók örökletes jogát, és a nemzetnek a parlament közvetítésével kifejezett akaratát állították a helyére. Azt is határozottan kimondták, hogy katolikus nem lehet király. A tolerancia törvényével pedig engedélyezték a nem anglikán protestánsok számára a nyilvános szertartásokat. A közhivatalokat azonban továbbra is csak anglikánok tölthették be.

Efféle törvényeket azonban korábban is elfogadtak már, és az uralkodók vagy tiszteletben tartották ezeket vagy nem. A dicsőséges forradalom után azonban már nem szeghették meg e törvényeket, s ezt nem a fordulat belpolitikai következményeinek (néhány új törvény elfogadásának), hanem külpolitikai következményeinek kell tulajdonítanunk. Anglia ugyanis, amely évtizedek óta csak rövid és korlátozott háborúkat vívott, III. Vilmos hatalomátvétele következtében bekapcsolódott az európai nagyhatalmi küzdelmekbe. Közel negyedszázados háborúskodásra került sor szárazföldön és tengereken, a gyarmatokon és Európában: az augsburgi liga háborújára (1688-97), majd a spanyol örökösödési háborúra (1701-14). A háború költségeit pedig csak a parlament által biztosított adó és hitel segítségével lehetett előteremteni. Ezért nőtt meg a parlament jelentősége, ezért kellett rendszeresen üléseznie.

De nem szorult vissza, nem csökkent a király hatalma sem. Az angolok nem keresték a kérdést arra a válasza, hogy kié a legfelsőbb hatalom, hanem úgy vélekedtek, hogy a király a parlamenttel együtt gyakorolja ezt a legfelsőbb hatalmat. A parlament elismerte, hogy a királynak a háborúk miatt nagyobb jövedelemre van szüksége, ennek érdekében elfogadta az egységes földadót (1692), és létrehozta a nemzeti bankot (Bank of England, 1694). A XVIII. század uralkodóinak tehát sokkal több pénz és sokkal nagyobb hadsereg állott a rendelkezésére, mint a XVII. századi Stuartoknak. Ugyanakkor azonban elfogadtatták a királlyal az új hároméves törvényt (1694), amely előírta, hogyan kell megindítani a választásokat, ha a király nem hívja össze a parlamentet három éven belül. A cenzúrára vonatkozó, úgynevezett engedélyezési törvényt 1695-ben nem újították meg, s ezzel lefektették a sajtószabadság alapjait. Bár a külügyeket és hadügyeket továbbra is a király irányította, III. Vilmos 1701-ben már a külpolitikáról is tárgyalt a parlamenttel. A rendezési törvény (Act of Settlement, 1701) pedig két szempontból is rendkívül fontosnak bizonyult. Az első szempont az örökösödés: mivel sem III. Vilmosnak és Máriának, sem Annának nem volt örököse, a parlament kimondta, hogy haláluk után a Hannoveri-dinasztiát illeti meg a trón. Állítólag a Stuart-ház nem kevesebb, mint 54 tagjának és leszármazottjának volt több joga az angol trónhoz, mint a Hannoveri-háznak, de már nem a származás, hanem az ország képviselőinek az akarata döntötte el, hogy ki viseli a koronát. Ennél is fontosabb volt a rendezési törvény azon cikkelye, amely szerint a bírákat a király nem válthatja le, ha nem követtek el bűntényt. Ezzel ugyanis gyakorlatilag teljessé vált a hatalom megosztása a végrehajtás (a király), a törvényhozás (a parlament) és az igazságszolgáltatás (a bírák) között.

Vagyis azt a régi vitát, hogy kié a legfelsőbb hatalom, újszerű módon zárták le. Soha nem látott mértékben megnövelték a király rendelkezésére álló erőforrásokat, az adót, az államapparátust és a hadsereget, ezzel egy időben azonban fokozottan alárendelték őt a parlamentnek, s a hatalom megosztásával arról is gondoskodtak, hogy a király hatalma ne fajulhasson zsarnoksággá. A hatalommegosztásnak pedig nemcsak a gyakorlata valósult meg, hanem megfogalmazták az

ideológiáját is, John Locke Két értekezés a polgári kormányzatról című könyvében (1689). Egyelőre azonban az angol politikusok inkább azt emlegették, hogy az ő alkotmányuk kiegyensúlyozott, amelyben a király képviseli a monarchikus elemet, a lordok háza az arisztokratikus elemet és az alsóház a népi, ma úgy mondanánk: demokratikus elemet. A tiszta monarchia zsarnoksággá fajulhat, a tiszta arisztokrácia oligarchiává, a tiszta demokrácia pedig anarchiává.

A XVIII. századi brit uralkodók nemcsak uralkodtak, hanem kormányoztak is. A külügyek és a hadügyek irányításában döntő szavuk volt. Lordokat nevezhettek ki, s járadékokkal, hivatalokkal jutalmazhatták meg az alsóház tagjait. És mivel az elektorátus, vagyis a választójoggal rendelkezők csoportja 1715-ben csak a lakosság 5,5%-ára terjedt ki, mintegy 300 000 férfira, a kormány még a választások egy részét is könnyen befolyásolhatta. A vidéki választókerületekben, a grófságokban (county) több száz, olykor több ezer birtokos adta le szavazatát, s ezeket nehéz lett volna megvesztegetni. A városi választókerületek (borough-k) között azonban akadtak olyanok, amelyekben csak tucatnyian szavazhattak, s a király kormánya ezért általában a kisebb borough-kban gyakorolta a patronátust, vagyis a hivatalok és jutalmak politikai alapon való osztogatását.

Mi sem bizonyítja jobban a XVIII. századi angol királyok hatalmát annál a ténynél, hogy ebben a korszakban kizárólag az lehetett miniszterelnök, akiben mind a parlament alsóházának többsége, mind a király megbízott. Ezt a század vége felé kibontakozó politikai válság is bebizonyította. Egy elhúzódó kormány-válságot III. György király azzal zárt le, hogy az egykor rendkívül népszerű miniszter, William Pitt hasonló nevű, 24 éves fiát kérte fel kormány alakítására (1783. december 19-én).

A parlament képviselői nevetve fogadták a hírt. Ugyan meddig kormányozhat a király pártfogoltja, ha egyszer nem támogatja a többség? Mindenki meg volt győződve róla, hogy ez egy nagyon rövid életű kormány lesz. A képviselők egy gúnydalt énekeltek: Billy is too young to drive us (Billy túl fiatal ahhoz, hogy minket vezessen). 1784. január 23-án már le is szavazták Pitt törvénytervezetét. Ha csak a parlament akarata számított volna, le kellett volna mondania. III. György király azonban bejelentette, hogy nem enged. Pitt nem mondott le, s több vidéki önkormányzati testületet arra ösztökölték, hogy petíciókkal támogassák a kormányt. Márciusra több mint 200 kormánypárti folyamodvány érkezett, s Pitt mindezt úgy értelmezte, hogy a kormány bírja a nép bizalmát, a parlament viszont nem. Március 25-én a király feloszlatta a parlamentet, megindult a patronátus és a vesztegetés, a kormány 32 000 fontot osztott szét. Sikerült is 168 fős többséget biztosítani a kormány számára.

Ha az ifjabb Pitt tehetségtelen politikusnak bizonyul, akkor természetesen az új kormány is megbukott volna. Csakhogy Pitt ezután meg tudta nyerni a képviselők támogatását is. Pénzügyi téren tanúsított feddhetetlenségének, rendkívüli munkabírásának és józan, pragmatikus politizálásának köszönhetően igen népszerű lett, s a következő választásokon (1790, 1796) csak tovább növekedett a kormány többsége. Az új whigekből és régi torykból alakult többséggel kormányozhatott egészen 1801-ig. Kormányára végül azért bukott meg, mert Pitt szerette volna az Írországgal létrehozott unió törvényét összekapcsolni a katolikusok emancipációjával. Ezt pedig nemcsak az anglikán egyház és a brit törvényszékek nem voltak hajlandóak elfogadni, de még III. György király sem. Az ifjabb Pitt most először került egyszerre szembe a királlyal és a közvéleménnyel - és ilyen helyzetben egyetlen politikusnak sem volt esélye a győzelemre.

Vagyis az angol király véleménye még a XIX. század elején is igen sokat nyomott a latban. Csak az 1832-es, 1867-es és 1884-es parlamenti reformokkal növekedett meg olyannyira a választók köre, hogy már nem lehetett a régi eszközökkel befolyásolni őket. Viktória királynő pedig valóban elfogadta azt a helyzetet, hogy nem kormányoz, csak uralkodik. S ezzel rendkívül megnövelte népszerűségét: az uralkodó egy párt támogatójából a nemzeti egység megtestesítőjévé vált a közvélemény előtt.

39. Angliában azért alakult ki a miniszterelnöki hivatal, mert I. György király nem tudott angolul

Marczali Henrik Nagy Képes Világtörténetében is ezt olvashatjuk (IX. kötet. Az abszolutizmus kora. Bp. 1925, Révai. 537. o.), akárcsak a Múlt-kor történelmi portálon (<http://www.mult-kor.hu/cikk.php7icMI308>). Ki volt tulajdonképpen ez a ritkán emlegetett király, akinek az uralkodása idején kialakult a miniszterelnöki hivatal?

György Lajos 1660. június 7-én született a hannoveri Osnabrückben. Elég nehéz közérthetően és követhetően összefoglalni származását, de mégis próbáljuk meg! Az ősi német Welf-dinasztiának kialakult egy Közép-Lüneburg-ága. Ennek leszármazottai 1634-36-ban szétváltak, s György herceg (uralk. 1636-41) megalapította a Braunschweig-Calenberg-Göttingen ágat. Az ő negyedik utóda, Ernő Ágost (uralk. 1679-98) emelte magasabb rangra a családot. Először is feleségül vette Pfalzi Zsófiát. Ez a hölgy I. Jakab angol király unokája volt, s ezért leszármazottaik bekerültek az angol trón örökösei közé. Másodsor pedig 1692 márciusában I. Lipót császárral szerződést írt alá, amely szerint fejedelemsége választófejedelemséggé emelkedik, ő pedig a Habsburg-házat fogja támogatni a franciaellenes háborúban.

A majdani brit uralkodó, György Lajos franciául tanult beszélni gyermekkorában, de később kiválóan elsajátította a német és latin nyelvet is. Előbb francia szövetségben harcolt a hollandok (1675-78), majd a császári hadseregben a törökök (1683-85) ellen Bécsnél és Magyarországon. Az apja katasztrofális házasságot kötött vele. 1682-ben a 22 éves György Lajos elvette feleségül 16 éves unokatestvérét, az éretlen és elkényeztetett Braunschweig-Cellei Zsófia Dorottyát. Az ifjú feleség szült György Lajosnak egy fiút (a későbbi II. György angol királyt) és egy lányt (Nagy Frigyes leendő anyját), de aztán kapcsolatuk véglegesen megromlott. György Lajos ezért a házasságon kívül kereste a szerelmet, s Melusina von der Schulenburgtól három lánya született. Zsófia Dorottya ezek után valószínűleg úgy érezte, hogy ő is megcsalhatja a férjét. Csakhogy amit egy uralkodónak ebben a korszakban elnéztek, az a felesége részéről főbenjáró bűnnek számított, mert az ő hűtlensége vitathatóvá tehetné a trónörökös törvényességét.

1688-ban a farsangi bálók idején feltűnt az udvarban a daliás, 23 éves Fülöp Kristóf, Königsmarck grófja. Éppen a magyarországi csataterекről érkezett, s új hivatalt keresett magának. Gyermekkoruk óta ismerték egymást Zsófia Dorottyával, s 1692-ben a trónörökös felesége elkövette a megbocsáthatatlan ballépést: szeretője lett Königsmarck grófjának. Két év múlva már azt tervezték, hogy megszöknek. A gróf abban reménykedett, hogy I. (Frigyes) Ágost szász választófejedeleme udvarában tábornoki állást fog kapni. 1694. július 11-én levelet kapott Zsófia Dorottyától, de amikor felkereste őt titokban, az asszony csodálkozva közölte vele, hogy ő nem küldött semmilyen levelet. A

szerelmesek rájöttek, hogy titkuk kitudódott, s azt tervezték, hogy másnap hintóba szállnak és elmenekülnek. Zsófia Dorottya azonban hiába várt, mert ezen az éjszakán a gróf örökre eltűnt.

Minden bizonnyal Platen grófnő, Ernő Ágost szeretője közölte a történeteket a választófejedelemmel. Königsmarck gróf vagy halálos sebet kapott a letartóztatás során, vagy egyszerűen meggyilkolták. A választófejedelem fia, György Lajos, a majdani angol király aligha tehető felelőssé a történetekért, mert ekkoriban Berlinben tartózkodott. Fél év múlva viszont György hűtlenség miatt elvált a feleségétől, és Zsófia Dorottyát az ahldeni várba záratta. Az asszony harminckét éven át sínylődött fogságban, és csak az anyja látogathatta meg. Königsmarck gróf szépséges húga, Mária Auróra pedig I. (Frigyes) Ágost szász választófejedelemhez fordult segítségért, mert egy horoszkóp alapján azt hitte, bátyja még él. A választófejedelem szeretője lett, s ő szülte meg neki Szász Móricot, a XVIII. század híres tábornokát.

György Lajos apja halála után, 1698-ban felvette a Hannover választófejedelem címet. Mivel Nagy-Britanniában sem III. Vilmosnak és II. Máriának, sem Annának nem volt örököse, az ún. rendezési törvénnyel (Act of Settlement, 1701) a brit parlament a néhai hannoveri választó ekkor még élő feleségét, Zsófiát, majd fiát, György Lajost trónörökössé nyilvánította. 1705-től hivatalosan Braunschweig-Lüneburg lett a család neve. Az európai kancelláriák azonban valószínűleg ugyanúgy nem ismerték ki magukat a bonyolultan változó családnevek között, mint a mai olvasók, és ettől kezdve a székhelyéről csak Hannoveri-dinasztia néven emlegették a családot. Ilyen névvel kerültek be mind az angol, mind az európai XVIII. századi történelembe.

György Lajos alacsony, makacs, mérgeződéssre hajlamos személyiség volt, politikai téren azonban mindig képes volt a józan döntésekre. Utódai valamennyien örökölték kissé kiguvadó szeméit és ideges pillantását. Ő egyesítette 400 000 lakost számláló fejedelemségével, Hannoverrel Szász-Lauenburgot (1702) és Cellét (1705). A spanyol örökösödési háborúban részt vett Marlborough hercegének néhány hadjáratában is (1704,1707).

Anna királynő halála után 1714-ben sietve Nagy-Britanniába utazott, nehogy II. Jakab fia, az Öreg Trónkövetelő megelőzze őt. Az angolok egyáltalán nem találták vonzónak ezt az 54 éves, visszahúzó, bizalmatlan öregurat, aki német tanácsadói és két német hercegnő társaságában érkezett meg Londonba. Az utóbbi két asszonyt természetesen I. György szeretőinek tekintették, s csak úgy emlegették őket, hogy a Májusfa és az Elefánt. Az előbbi a magas és vékony Melusine von der Schulenburg volt, a király régi szeretője. Az utóbbi, a kövér és alacsony, de vidám és művelt Kielmannsegg bárónő azonban nem a szeretője volt, hanem a féltestvére, apja és Platen grófnő lánya. Az angolok lustának és unalmasnak találták a királyt, s csodálkoztak, hogy a papírfigurák kivágása és a kártyázás a kedvenc szórakozása. Pedig érdekelte a tudomány és a zene is, Händelt ő nevezte ki fejedelmi kápolnája karnagyává (1710), s később magával vitte Londonba. Azt már kevesebben vették észre, hogy harcedzett katonának és tapasztalt diplomatának bizonyult.

I. György olyan gyakran tért haza Hannoverbe, amilyen gyakran csak megehte: 13 év alatt hat alkalommal. Angliát nem szerette, csak régi, herrenhauseni kastélyában érezte jól magát. A legenda szerint nem látogatta a kormány üléseit, mert nem tudott angolul. Ragnhild Hatton brit történész, a király életrajzírója azonban határozottan állítja, hogy egész uralkodása alatt rendszeresen látogatta a kabinet üléseit. Angoltudása nem volt tökéletes, néha hibásan használt egy-két kifejezést, de ha szükség volt rá, szónoklatot tartott angolul, és gyakran látogatta a színházakat. Márpedig ha

Shakespeare drámáit megértette, akkor a kabinet ülésin sem okozhatott neki nehézséget az angol nyelv. A franciát szívesebben használta ugyan, de csak azért, mert az ő korában ez volt az európai udvarok és a művelt társaság világnyelve. (Ragnhild Hatton: George I. New Haven, London, 2001, Yale University Press. 129-131. o.)

I. György uralkodása idején alakult ki a miniszterelnöki rang. Robert Walpole-t (1676-1745), a kincstár első lordját nevezték Nagy-Britannia első miniszterelnökének (1721-42). Szükség volt ugyanis egy viszonylag kicsi és hatékony testületre, amely kapcsolatot tart a király és a parlament között. A magántanácsnak sok tagja volt, s alkalmatlannak bizonyult a rendszeres munkára. Hamarosan e nagyobb testületet csak ünnepélyes alkalmakra hívták össze, hadüzenet, szerződéskötés vagy a parlament megnyitása idején. Walpole viszont létrehozott egy belső kabinetet, amelynek az ülésin csak ő vett részt két államtitkárral, a lordkancellárral és a tanács Lord President nevű főtisztviselőjével. A külügyekről, pénzügyekről és a parlament kezelésének módszereiről tanácskoztak. A kincstár első lordja (a miniszterelnök) az alsóházban foglalt helyet, a többiek a Lordok Házának voltak a tagjai. Természetesen a király nevezte ki valamennyit, nem a miniszterelnök, ahogy ez manapság szokás. Ez még nem olyan testület volt, amely egyszerre lép hivatalba és egyszerre távozik, hanem a király egyéni szolgálattelvői, akiket külön-külön is leválthatott.

Walpole-nak mind az udvarban, mind a parlamentben sikerült megszilárdítania helyzetét. Mivel a parlamentben népszerű volt, a király tőle remélhette a bőkezű civillista (az udvar fenntartására szánt összeg) megszavaztatását, s mivel a király bízott benne, a képviselők az ő közvetítésével kaphattak hivatalokat az uralkodótól. A kormányt tartósan támogatni képes, szervezett pártok még nem léteztek, ezért a miniszterelnök csak nyílt korrupcióval, vesztegetéssel és hivatalok osztogatásával biztosíthatta a képviselők egy részének támogatását. A parlament tagjainak 30%-a hivatalnok volt, ezek természetesen úgy szavaztak, ahogy a király vagy a kormányfő kívánta. A városi választókerületek, az úgynevezett borough-k egy része is azt küldte a parlamentbe, akit bőkezű patrónusaik kívántak. A politikai rendszer mégsem kizárólag a korrupción alapult. A vidéki választókerületek, a grófságok (countyk) képviselői ugyanis független, módos földbirtokosok voltak, az ő támogatásukat csak sikeres, ügyes és óvatos politikával lehetett biztosítani. Vagyis a politikai rendszerben fontos szerepe volt a korrupciónak és a képviselői függetlenségnek is: a korrupció fogta össze a kormánypolitika végrehajtása érdekében a különböző csoportokat, a független képviselők nagy száma pedig azt akadályozta meg, hogy a parlament gépiesen végrehajtsa a kormány és a király akaratát. A kormánynak tehát nemcsak hivatalokat kellett osztogatnia, hanem a közvéleményt is meg kellett nyernie.

Walpole azon tulajdonosok érdekeit képviselte, akik elsősorban biztonságra, békére és alacsony adókra törekedtek. Ő már a későbbi miniszterelnökök rezidenciájában, a Downing Street 10. számú házában lakott, s nem volt hajlandó átülni a Lordok Házába, mert tudta, hogy a tényleges hatalom az alsóház kezén van. Egyesek szerint Walpole tulajdonképpen tory politikát (béke, alacsony adó stb.) folytatott whig politikusokkal.

I. György és Walpole kormánya békét teremtett Európában. Miután a nagy északi háborút is sikerült brit közvetítéssel lezárni a nystadi békeszerződéssel (1721), a király nyugodtan foglalkozhatott a kertjeivel, és hallgathatta Händel muzsikáját. Nagy-Britanniában véget értek a Stuart-kor felkelései, összeesküvései és drámái - az ország egy szilárd politikai rendszernek

köszönhetően megindulhatott a békés fejlődés útján. Amikor 67 éves korában, 1727. június 22-én végzett vele egy szélütés, erős kormányt és elégedett országot hagyott örökségként utódaira.

40. Casanova elképesztően sok nőt csábított el

Giacomo Casanova a nőcsábászok fejedelmeként él a köztudatban. Ezért teljes joggal feltehetjük az indiszkrét kérdést: hány nőt sikerült meghódítania? Emlékiratai alapján 122 szeretőt sikerült azonosítani. Ha ezt a mennyiséget elosztjuk Casanova szexuálisan aktív éveinek számával, arra az eredményre jutunk, hogy évente két-három nőt hódított meg. Sok ez? A monogám kapcsolatot értéknek tekintő kultúrában talán sok, de a prostitúció fénykorában, a XIX. században bármelyik módosabb férfi sokkal több nővel is létesíthetett testi kapcsolatot, ha rendszeresen látogatta a bordélyházakat.

Ráadásul Casanovának viszonylag ritkán volt szüksége fondorlatos csábításra. Szeretői nagy részét egyszerűen megvásárolta. Többségük prostituált volt, mások kifejezetten a férfiak szórakoztatásával foglalkoztak (színésznők, énekesnők, táncosnők) vagy anyagilag ki voltak szolgáltatva nekik (mosónők, szállásadók lányai, munkásnők).

Ugyanakkor mégiscsak fel kell tennünk a kérdést: miért szerették Casanovát olyannyira a nők? Mert szerették, öregek és fiatalok, cselédek és márkinők, kurtizánok és apácák, sőt még egy teológusnő is akadt hódításai között. Barátnők adták kézről kézre, s az is megesett, hogy egy anya ajánlotta őt szeretőként saját leányának. E rendkívüli siker minden bizonnyal annak tulajdonítható, hogy Casanova a szerelemben nem volt önző, hanem arra törekedett, hogy minél több gyönyört biztosítson partnerének. Emlékirataiban e szavakkal fogalmazta meg az önzetlen szerető ars poeticáját: Egész életemben hatalmában tartott a félelem, hogy paripám megtorpan egyszer az új futam előtt; erőm okos beosztása soha nem esett nehezemre, mert az a gyönyör, amelyet szemmel láthatólag a másoknak szereztem, saját gyönyöröm négyötödét tette ki mindig is. Az öregségtől alighanem ezért irtózik a természet: mert bár maga képes gyönyörhöz jutni, de más gyönyörhöz juttatni soha. (Giacomo Casanova emlékiratai II. Bp. 2000, Atlantisz. 14. o. Kovács Ilona fordítása) Casanova tehát a nő gyönyörének biztosításával növelte saját gyönyörét, s nem azért rettegett az öregségtől, mert nem részesülhet élvezetekben, hanem azért, mert másokat nem részesíthet bennük. Meglepően önzetlen kijelentések ezek a pénzügyekben tökéletesen gátlástalan szélhámos részéről, aki a jelek szerint csak két dolgot tisztelt egész életében: a művészi tehetséget és mindenkori szerelmi partnerét.

Casanova nem szeretői nagy száma miatt vált híressé, hanem azért, mert a XVIII. század nagy kalandorai közül ő volt az egyetlen, aki egy elképesztő gazdagságú s lenyűgözően érdekes emlékiratban, magas művészi színvonalon átélhetővé tette számunkra kalandjait. Ahogy életművének magyar szakértője, Kovács Ilona megfogalmazta: Casanova személyében egy hihetetlen munkabírási és szorgalmú, kivételesen művelt és tehetséges íróval van dolgunk, aki furfangosan kialakított és megörökített szövegeiben egy olyan figurát, amely pénzt, szerelmeket és hírnevet hozott a számára: a kedves kókler emblematikussá vált alakját. (Casanova szerelmei. Három esszé. Bp. 1998, Seneca Kiadó. 128. o.) Ezért aztán a legtöbben el is hitték neki, hogy nem volt más, mint egy hedonista szélhámos.

Ha ez így lett volna, Casanova aligha hagy hátra ilyen óriási életművet. Önéletrajza 3675 kéziratos oldalon maradt ránk, a francia Robert Laffont Kiadó több mint 4000 oldalon, három kötetben tette közzé 1993-ban. Ezenkívül írt utópisztikus regényt, jogi tanulmányokat, négykötetes művet a lengyel történelemtörténelemről, nyelvészeti, geometriai, matematikai értekezéseket, önálló kötetben kiadta az Ólombörtönből való szökésének történetét, közreműködött Mozart Don Jüanja szöveggényének elkészítésében, olaszra fordította az Iliászt, több színművet, köztük egy Voltaire-drámát, írt verseket, valamint hozzájárult egy sajtlexikon elkészítéséhez is, de sajnos ez befejezetlen maradt

Vagyis Casanova hosszú élete során sokat dolgozott, rengeteget írt, tengernyi feljegyzést készített magának, s ezeket minden utazására magával vitte, hogy állandóan csiszolgathassa, javíthatassa írásait. Ennek tulajdonítható, hogy az általa ismert tények és adatok többségét a kutatók nemzedékei csak megerősíthették. Emlékirataiban meg sem említette jegyzeteinek tömegét és az állandó írói aprómunkát. Ehelyett a felületes kalandor szerepét osztotta ki önmagára, holott művelt polihisztor volt, a felvilágosodás vérbeli, sokoldalú íróegyénisége. Szerb Antal, aki többször megállapította, hogy a legérdekesebb könyv, amit életében olvasott, Casanova emlékirata volt, irodalomtörténetében kijelentette, hogy nincsen történelmi regény, amely a Memoároknál elevebb, szórakoztatóbb volna és tökéletesebben visszaadná egy gyönyörű kor szívverését.

Velencében született 1725. április 2-án, s itt vált a művészetek, a szerencsejátékok és az ünnepélyek kedvelőjévé. Szülei színészek voltak, de később felvette a Seingalt lovagja nevet. Jogot tanult, papnövendék, majd színházi hegedűs lett. Giovanni Bragadino szenátor, a kinek gutaütése idején elsősegélyt nyújtott, fogadott fiának tekintette, és bőkezű anyagi támogatásban részesítette őt. Casanova Velencében élte át legemlékezetesebb szerelmi kalandját: egy muranói apáca bevallotta neki, hogy Bernis bíboros, a francia nagykövet egy rejtkehelyről végignézi szeretkezéseiket. Itt került a legnagyobb bajba is: 1755. július 26-án tiltott könyvek birtoklása, a közrend megzavarása, adósságai és szerelmi kicsapongásai miatt az inkvizíció a híres Ólombörtönbe záratta őt. A börtönt azért nevezték így, mert tetejét cserepek helyett ólomlemezekkel fedték be. Casanova egy évig és három hónapig raboskodott a szűk zárakban, majd az 1756. november 1-jére virradó éjszakán sikerült kalandos módon megszöknie.

Franciaországba több alkalommal is ellátogatott. Itt lett szabadkőműves, és különös szolgálatot tett az uralkodónak: kimosdatta és kiöltöztette egy ír színésznő tizenhárom éves húgát, Marié Louise OMurphyt, majd le is festette őt. A festmény hamarosan XV. Lajos szeme elé került. Ófelsége, a legkeresztényibb király, nagy szakértő lévén, saját szemével akart meggyőződni arról, hogy elég hűségese a kép, és amennyiben az eredeti csakugyan olyan szép, mint a másolat, Szent Lajos unokája tudta, mi a teendője. (Giacomo Casanova emlékiratai. Bp. 1998, Atlantisz. 165. o. Szerb Antal fordítása) Így lett OMurphy Casanova közvetítésével XV. Lajos egyik szeretője, s a művészettörténet egyik leghíresebb erotikus festményének modellje. (Francois Boucher: Pihenő lány) A francia külügyminiszter Casanovától kért tanácsot a királyi lottó létesítéséhez. A kalandor egy pillanatra sem jött zavarba, nagyszabású előadást tartott a pénzügyekről, amelyekhez - amint ezt emlékirataiban maga is bevallotta - egyáltalán nem értett. Kinevezték a lottó igazgatóságának vezetőségébe, első jövedelme negyvenezer livre-re rúgott, s pár éven át a legkülönbözőbb kormányügynöki feladatokat látta el. Még egy textilmanufaktúrát is működtetett Párizsban, de inkább a munkásnők elcsábításával foglalkozott,

mint az üzlet jövedelmezőségével.

A francia fővárosban hajtotta végre élete egyik legnagyobb szélhámosságát is: több mint egymillió livre-t csalt ki az idős Urfé márkinőből, akivel elhitette, hogy a titkos tudományok szakértőjeként képes elérni, hogy az asszony fiúgyermekként szülessen újjá. Emlékirataiban így indokolja szélhámosságát: Ha egy tökfilkót becsapunk, azzal a szellem nevében állunk bosszút, és a győzelem megéri a fáradságot, mert a tökfilkók bőre vastag, és nehéz fogást találni rajtuk. Egy tökfilkó rászédése végső soron okos emberhez méltó tett. (Giacomo Casanova emlékiratai II. 9-10. o.)

Casanova egy magyar huszártisztnek köszönhetette, hogy megismerkedett élete legnagyobb szerelmével. (Hogy ki volt a huszártiszt, nem tudjuk, egyesek szerint gróf Szapáry Pál.) 1749-ben egy cesenai fogadóban arra ébredt, hogy a szomszéd szobában egy magyar huszártisztet faggatnak a poroszlók: vajon a felesége-e az a katonaruhát viselő hölgy, akivel az éjszakát töltötte? Casanova azonnal a magyar úr védelmére kelt, aki elmondta, hogy az ismeretlen szépséget a saját kérésére kíséri, s csak annyit tud róla, hogy francia és Herriette-nek hívják. Hősünk a pár kísérőjéül szegődött, majd a derék magyartól barátságosan elváltak, és Itáliában utazgatva együtt töltöttek szerelmi mámorban három hónapot. Henriette csodálatosan zenélt, művelt volt, kedves és szellemes, benne testesült meg legtökéletesebben az a franciás szellem, amelyet Casanova annyira imádott. Provence-i nemesasszony volt, s egy erőszakos férj elől menekült Itáliába, aki zárdába akarta csukatni. Ki tudja, hogy alakult volna Casanova pályafutása, ha együtt maradhatott volna élete legnagyobb szerelmével? Pármában azonban Henriette-nek nyomára bukkantak előkelő rokonai, és Casanova már csak Genfig kísérhette őt, ahol el kellett válniuk. A genfi *Á la balance* nevű szállodában még az 1820-as években is mutogattak egy ablakot, amelyre Henriette egy Casanovától kapott gyémánttal a következő szavakat véste fel: Elfelejtéd Henriette-et is.

A jóslat valóra vált. Tizennégy év múlva Casanova Dél-Franciaországban utazgatott Marcolina nevű szeretőjével, kocsijuk összetört, és egy kastélyban kértek éjjeli szállást. A kastély úrnője Henriette volt - de Casanova már nem ismert rá. Marcolina csak távozásuk után mutatta meg neki azt a papírlapot, amelyet a kastély úrnője távozásuk után rábízott. Ezt írta rá: A legbecsületesebb férfinak, akit ismertem. Henriette. Ennek a mindmáig ismeretlen asszonynak a szemében Casanova kétségkívül megérdemelte ezt az elnevezést.

Mi sem bizonyítja jobban Casanova írói mivoltát annál a télynél, hogy az őt kifejezetten kedvezőtlen, sőt nevetséges színben feltüntető epizódokat sem hagyta ki életrajzából. Élete legnagyobb kudarcát Londonban szenvedte el 1763 és 1764 folyamán. Itt ismerkedett meg a tizenhét éves Charpillon kisasszonnyal, aki megkopasztani való baleknak tekintette őt. Casanova egyre többet költött a lányra, s még a kezét sem foghatta meg. Charpillon végre beleegyezett, hogy eltölt vele egy éjszakát, de olyan hálóinget vett fel, hogy Casanova nem tudta benne magáévá tenni, a ruhát tépteszaggatta, a lányt kis híján megfojtotta haragjában, s belebetegedett kudarcába. Charpillon és családja azonban ezek után sem hagyta őt békén, újabb pénzüsszegek fejében újabb ígéreteket tettek, s Casanova képtelen volt megszabadulni tőlük. Végső megalázásként Charpillon egyszer megváratta őt, arra hivatkozva, hogy a fodrászával van, s mikor Casanova rájuk tört, megláthatta őket, amint - a Shakespeare-t idéző Casanova szavaival élve - eljátsszák a kéthátú állat szerepét. Casanova törtzúzott haragjában, de a váltóit nem kapta vissza, s végül elindult a Temze felé, hogy a vízbe ölje magát. Egy arra járó barátja azonban szerencsére nem hagyta magára, s Casanova egy kiadós ebéd

után, két meztelen prostituált társaságában letett az öngyilkosságról. Amikor azonban egy bilincsekkel felszerelt széket kínáltak fel neki, hogy abba ültesse le, ejtse foglyul, s tegye magáévá Charpillont, elutasította az ajánlatot. A szerelem művésze és a nők imádója indulatból képes volt néha megütni egy asszonyt, de nemi erőszakhoz sohasem folyamodott.

Casanova megalázása történetének különös utóélete lett. Pierre Louys belga származású francia író *La femme et le pantin* (1898, magyarul: *Az asszony bolondja*, 1899) címmel regényt írt az elérhetetlen nő után vágyakozó, egyre jobban megalázott férfi történetéről, amelynek több epizódja (mint például a levehetetlen hálórúha) Casanova történetére emlékeztet. A regényből pedig több film is készült, a legismertebbet Luis Bunuel rendezte 1977-ben *A vágy titokzatos tárgya* címmel.

Casanova szinte egész Európát bejárta. Svájcban többször meglátogatta Voltaire-t, a wolfenbütteli könyvtárban eltöltött nyolc napot élete legboldogabb napjai közé számította. Potsdamban 1764-ben elbeszélgetett Nagy Frigyesel az adókról, s a porosz király oktatói állást is felkínált neki a gárdájánál. Szentpéterváron Nagy Katalin cárnővel kertjének szobraitól, Nagy Péterről, majd a velencei ünnepekről beszélgetett, s megpróbálta rábeszélni a cárnőt, vezesse be a gregoriánus naptárt. Lengyelországban már abban reménykedett, hogy II. Szaniszló király titkára lesz. Csakhogy egy színházi intrika következtében párbajra hívta ki az őt megsértő Ksawery Branicki gróft, és súlyosan megsebesítette. Ezután kiutasították Varsóból. Bécsben többször megfordult, de emlékirataiban keserűen panaszkodott Mária Terézia erkölcsi szigora miatt.

Tizennyolc év bolyongás után, 1774-ben tért haza szülővárosába. Szigorú feltételekkel engedték vissza, afféle félhivatalos besúgó és kém lett az inkvizíció szolgálatában. De hiába vádolt megjelentéseiben erkölcstelenséggel egyes színházi előadásokat és könyvkiadókat, továbbra is gyanakodtak rá, s végül egy gúnyiratával sikerült az egész velencei kormányzatot magára haragítania. 1783-ban újra el kellett hagynia Velencét - ezúttal örökre.

A híres szélhámos végül Közép-Európában fejezte be életét. 1785-től a cseh Waldstein gróf duxi (ma: duchcovi) kastélyában töltötte be a könyvtáros hivatalát. Élete utolsó tíz évében öntötte végleges formába francia nyelvű emlékiratait - bevallotta fel-felnevetve, mert csak az ostobák hiszik, hogy az ember egyedül nem nevet. 1798. június 4-én halt meg Duxban, s ott is temették el.

Pár évtized múlva egy francia írónak azt mesélték Duxban, hogy az öregurat először a halottasház közelében helyezték örök nyugalomra, de a sírját hamarosan át kellett helyezni, mert alacsony vasrácsában felakadtak a nők szoknyái. Ifjú hölgyek, öregasszonyok ijedt kiáltozással hagyták el a temetőt, és meg voltak győződve, hogy a gáláns Casanova szelleme próbálta elállni útjukat. (Casanova szerelmei

85. o.)

41. Nagy Frigyes homoszexuális volt

A közelmúltban rokonaim Potsdamba látogattak, ahol megtekintették Nagy Frigyes porosz király kastélyát. Idegenvezetőjüktől úgy értesültek a látogatás során, hogy a híres uralkodó homoszexuális volt. Valóban ez lenne a legfontosabb információ, amit minden turistával tudatni kell a Hohenzollern-dinasztia legtehetségesebb tagjáról? II. Frigyes (1712-86) nemcsak kitűnő hadvezérnek és politikusnak bizonyult, aki nagyhatalommá tette hazáját, de írt politikai értekezéseket, verseket, történelmi műveket, emlékiratokat, kiválóan fuvolázott és több szerzeményét máig előadják a koncerteken. Ráadásul olyan különleges egyéniségnek bizonyult, aki mind kortársait, mind utókorát lenyűgözte.

Apját, I. Frigyes Vilmos porosz királyt (uralk. 1713-40) végtelenül bosszantotta, hogy fia rajong a felvilágosodás francia kultúrájáért. A brutális káplárkirály ütötte-verte az érzékeny, művészetkedvelő trónörökösöt, s egyszer mérgében majdnem megfojtotta a függönyzsinórral. Frigyes 1730-ban szökni próbált, de elárulták, és apját úgy kellett lebeszélni arról, hogy kivégeztesse őt. Végül megelégedett azzal, hogy börtönbe záratta, ahol végig kellett néznie barátjának a lefejezését, aki segítségére volt a szökési előkészületekben. Frigyes belebetegedett a törtétekbe, majd alázatosan bocsánatot kért apjától, s tíz éven keresztül eljátszotta az engedelmes és hálás fiú szerepét. Még vadászni is hajlandó volt apja kedvéért, pedig sajnálta az állatokat. Amikor megkérdezték, hogy miért nem visel sarkantyút, így válaszolt: Döfjön csak egy villát a meztelen gyomrába, és majd megtudja!

1740 májusában lépett a trónra. Mindig úgy véltem, hogy apám halála után teljes egészében országomnak kell szentelnem magamat - írta levelében Voltaire-nek -. Ezért oly keményen dolgozom a közjó érdekében, ahogy csak tudok. Első rendeleteivel eltörölte a kínvallatást, újra támogatni kezdte az apja által elhanyagolt kulturális intézményeket, felvilágosult filozófusokat hívott meg udvarába, s bevezette a vallás-, szólás-és sajtószabadságot. Bár mindezek alapján a felvilágosodás egyes személyiségei (főleg azok, akiket anyagilag is támogatott) filozófuskirálynak magasztalták, liberális intézkedései inkább a közvélemény megvetésének, mint a szabadság szeretetének tulajdoníthatók. Én azt csinálom, amit akarok, a nép pedig azt beszél, amit akar! - jelentette ki. A vallásszabadságot pedig e szavakkal kommentálta: Ebből az országból mindenki olyan úton mehet a mennyországba, amilyen neki tetszik! Amikor palotájára valaki kiragasztotta a róla készített karikatúráját, ő lejjebb tette a gúnyrajzot, hogy mindenki jól láthassa. Ragaszkodott a legteljesebb egyszemélyi uralomhoz és kabinetkormányzathoz: minden információt személyesen vizsgált meg, és minden döntést egyedül hozott meg. Így aztán szinte agyondolgozta magát az istenített államérend szolgálatában - s eközben fokozatosan cinikus, magányos, kiábrándult, embergyűlölő személyiséggé vált.

Apja egy két és félmillió lakosságú országot hagyott rá, évi 7 millió tallér jövedelmet, teli kincstárat és 80 000 fős, érintetlen, fegyelmezett hadsereget - ő pedig úgy döntött, hogy mindezt fel is fogja használni. Uralkodása első évében megindította az osztrák örökösödési háborút (1740-48), és ezzel egész Európa számára nyilvánvalóvá tette, hogy új nagyhatalom lépett a nemzetközi küzdőterre. Újra meg újra hitszegéssel, a diplomáciai hagyományok megszegésével vádolták: hadüzenet nélkül támadott, szövetségesei figyelmeztetése nélkül kötött különbékét (1742), meglepetésszerűen újból támadott (1744), majd szövetségeseit újra cserbenhagyva ismét különbékét kötött (1745). Sziléziát végül sikerült megtartania. Győzelmeit fegyelmezettebb, mozgékonyabb, jobban ellátott hadseregének köszönhette, az állandó hadgyakorlatoknak, offenzív hadviselésének, s bátor, határozott irányításának. Kedvenc taktikája az egyik gyengébb oldalszárnyra összpontosított támadás volt.

Frigyes nem volt gátlástalanabb, mint korának többi politikusa, legfeljebb abban különbözött tőlük, hogy nem leplezte gátlástalanságát. Éppen ellenkezőleg, kedvét lelte abban, hogy néven, nem éppen hízelgő néven nevezze azt, amit ő és mások elkövettek. Nehéz lenne megmondani, hogy hatáskeltés céljából-e vagy egyfajta belső kétségbeesésből, amit t'gyűölt mestersege' keltett benne. Kétségtelen, hogy volt benne valami mefisztói. (Sebastian Hafner: Poroszország egy porosz szemével. Bp. 2010, Európa Könyvkiadó. 109. o. Liska Endre fordítása.) Valószínűleg ateista volt, mert a következő háború során mérget hordott magával, hogy élve ne ejthessék foglyul, pedig a kereszténység szigorúan tiltotta az öngyilkosságot. Frigyes azonban mindig megvetette a társadalmi konvenciókat és tabukat. Amikor egy huszárt vasra vertek, mert közösült a lovával, Frigyes megparancsolta, hogy engedjék szabadon, de helyezték át a gyalogsághoz. Egyszer pedig egy incesztus (vérfertőzés) miatt halálra ítélt apának a következő szavakkal kegyelmezett meg: Ugyan honnan lehet biztosan tudni, hogy valóban a saját lánya volt?

Átfogó kormányzati reformot nem vezetett be, csak az apja által létrehozott központi kormányszerv, az Általános Fő Pénz-, Had-és Birtokügyi Igazgatóság mellé állított fel új ügyosztályokat a kereskedelem fejlesztésére, a hadsereg elszállásoltatására, Szilézia ügyeinek intézésére, valamint az erdészet és a bányászat irányítására. A lakosság adózó képességének növelése érdekében csatornákat ásított, mocsarakat csapoltatott le, 1756-ig állítólag 276 falut alapított, s szorgalmazta a burgonya, a gyümölcsfák és a takarmánynövények terjesztését. Az ipart merkantilista vámokkal támogatta. Takarékoskodással, az adók, vámok, királyi birtokok, monopóliumok felhasználásával és a lottó bevezetésével 1756-ra újra sikerült 20 millió tallért összegyűjtenie a kincstárban. A két háború közötti békés korszakban megépíttette potsdami palotáját, a híres Sanssoucit (a francia név gondtalanságot jelent).

Remekül igazodott kora felvilágosult közvéleményének elvárásaihoz. Azt hangoztatta, hogy az uralkodó nem emberfeletti lény, ahogy az előző században többen is hirdették. Ahhoz, hogy a fejedelem sohase hanyagolja el kötelezettségeit - írta egy értekezésében -, gyakran kell arra emlékeztetnie magát, hogy ő is épp olyan ember, mint legjelentéktelenebb alattvalója. Ha ő a társadalom első bírója, első tábornoka és első minisztere, ez nem azért van, hogy csak önmagával törődjön, hanem azért, hogy megtegye kötelességét. Ha ő csak az állam első szolgája, köteles becsülettel, bölcsességgel és teljes önzetlenséggel intézkednie, mintha bármely percben felszólíthatnák arra, hogy számoljon be sáfarkodásáról polgártársainak. (T. C. W. Blanning: The Culture of Power and the Power of Culture. Oxford, 2002, Oxford University Press. 195. o.) Természetesen senki sem szólíhatta fel a királyt efféle beszámolóra, ő azonban mégis azt hangoztatta, hogy erre is készen kell állnia. Még fiatal korában belépett a szabadkőművesek közé, s gondja volt rá, hogy elterjedjen: ő maga avatta be két öccsét és más arisztokratákat. Nemcsak támogatta az egységes porosz törvénykönyven dolgozó Samuel von Coccejit, de még közzé is tette munkájának bizonyos részleteit, hogy a közvélemény megvitathassa azokat. A király mindenkit arra ösztökélt, hogy a közszféra aktív résztvevője legyen: akadémiája évente pályázatokat írt ki különféle értekezésekre. Amikor egy Arnold nevű molnár az uralkodóhoz folyamodott, mert úgy érezte, hogy egy nemesúr jogtalanul vette el a malmát, Frigyes a molnár javára döntött. Jogilag nem volt igaza, de az intézkedéssel tovább növelte népszerűségét. Valahogy mégsem tudta elhinni, hogy a poroszok valóban tisztelik őt. Tisztjei a megjelenésekor felhangzó tapsra és éljenzésre hivatkozva felhívták a figyelmét

arra, hogy népe mennyire szereti. Ő viszont így válaszolt nekik: Ugyan már! Ültessenek lóra egy vén majmot, azt is megéljeneznék!

1756-ban a diplomáciai viszonyok átrendezésének következtében osztrák-francia-orosz-szász szövetség fenyegette Poroszországot. A király így foglalta össze a helyzetet: Ha megvárjuk, amíg a császárság valamennyi kis fejedelemsége elismeri, hogy nem mi voltunk az agresszorok, el fogjuk veszíteni a háborút. Ezért úgy döntött, hogy Szászország lerohanásával maga indítja meg azt. A hétéves háború (1756-63) mégis hatalmas erőpróba volt. Központi stratégiai helyzetét és rendkívüli katonai tehetségét kihasználva sikerült sorra vereséget mérnie orosz, francia, osztrák, birodalmi és svéd ellenfeleire, a végső vereség azonban hosszabb távon elkerülhetetlennek látszott. A t'nagyŦ jelzöt tulajdonképpen csak a hétéves háború hosszú és rettenetes utolsó három évében érdemelte ki, nem a zsenijével, hanem csüggedést nem ismerő elszántságával. Az, amit Frigyes ezekben az években saját korának és az utókornak előadott, a végsőig való kitartás, a szívósság és a rendíthetetlen állhatatosság színjátéka volt egy teljesen reménytelen helyzetben, a sztoikus, határt nem ismerő tűrőképességé, már-már érzéketlenségé, amelyről minden sorscsapás lepergett. (Sebastian Hafner: Idézett mű, 112. o.) Kizárólag egy véletlen, Erzsébet cárnő halála (1762) és az orosz hadsereg ezt követő visszavonulása mentette meg a teljes vereségtől. A hubertusburgi béke (1763) a kezén hagyta Sziléziát.

A megrokkant, megkeseredett király elképesztő lendülettel látott hozzá félmillió s népességvesztést elszenvedő országa újjáépítéséhez. Elpusztított keleti tartományainak többmillió s segélyt nyújtott, a hadsereg lovait és szekereit a falvakba küldte, adómentességet és kölcsönöket osztogatott. Pénzreformot hajtott végre, és a nemesség számára jelzálogbankot alapított. Folytatta a mocsarak lecsapolását, a mezőgazdasági újítások terjesztését és a bevándorlók letelepítését. A tankötelezettségről kiadott rendeletének (1763) eredményessége vitatható, annyi azonban bizonyos, hogy a XVIII. század végére az írástudás egyre jobban elterjedt.

A külügyekben a hétéves háború után Frigyes óvatosabb volt, békére és a Habsburg Birodalom befolyásának csökkentésére törekedett. Ezért hű szövetségese maradt Oroszországnak. A terjeszkedés folytatódott: Szilézián kívül Kelet-Frieslandot (1744), és Lengyelország első felosztásával (1772) Nyugat-Poroszországot sikerült annektálnia. A harcok nélküli bajor örökösödési háborúban (1778-79) megakadályozta, hogy Bajorország nagy részét a Habsburg Birodalomhoz csatolják, majd egy Habsburg-ellenes fejedelmi szövetséget (Fürstenbund, 1783) létrehozva elejét vette Belgium Bajorországra való elcserélésének is.

Uralkodása végére sikerült évi 22 millió s jövedelemre szert tennie. Országa területét 118 926 km²-ről 194 891 km²-re, népességét 2,5 millióról több mint 5 millióra, hadseregét 80 000-ről 200 000-re, kincstárát 8 milliósról 51 milliósra növelte. Halála évében, 1786-ban már mintegy 17 000 manufaktúra, bánya és üzem működött Poroszországban, amely a negyedik ipari hatalom lett Európában - bár messze lemaradva Nagy-Britanniától, Franciaországtól és Hollandiától.

A király állítólagos homoszexualitásából pedig valószínűleg semmi sem igaz. Fiatal korában udvarolt egy potsdami lánynak. Apja, a prűd és kegyetlen I. Frigyes Vilmos ezen annyira felháborodott, hogy megvizsgáltatta a szerencsétlen lányt, s bár szűznek bizonyult, megkorbácsoltatta és Spandau börtönébe záratta. 1733-ban pedig arra kötelezte fiát, hogy vegye el feleségül Erzsébet Krisztinát, Braunschweig-Wolfenbüttel hercegnőjét. Frigyes engedelmeskedett, de egy levelében azon

sajnálkozott, hogy most kötelező lesz a számára neki életet élni. (Persze jóval durvább szót használt.) Sajnálom ezt a szegény asszonyszemélyt - tette hozzá -, mert vele eggyel több boldogtalan hercegnő lesz a világon. A szelíd, engedelmes és jelentéktelen asszonnyal sohasem törődött, s miután trónra lépett, külön kastélyt jelölt ki a számára. A hétéves háború során Frigyes egyáltalán nem találkozott a feleségével, és amikor 1763-ban, hat év elteltével újra megpillantotta, ilyen kedves szavakkal üdvözölte: Madame nagyon testes lett!

Frigyes potsdami udvarából szinte teljesen hiányoztak az asszonyok. Az a tény azonban, hogy a király nem kedvelte a női társaságot, még semmit sem bizonyít, hiszen a homoszexuálisok többsége kedveli. Udvarában a férfiak többsége házas volt, és egyiküket sem tartotta senki homoszexuálisnak. Valószínűleg csak a sértődött Voltaire terjesztette a porosz királyról, hogy a férfiakhoz vonzódik. Talán ő alkotta meg a szodomita elnevezés mintájára a potsdamita jelzõt, amely itt-ott felbukkan a levelekben.

Annyi azonban bizonyos, hogy Nagy Frigyes nemzöképtelennek bizonyult. Orvosa, Johann Georg Ritter von Zimmermann szerint ennek az volt a magyarázata, hogy trónörökös korában vérbajt kapott, és sebészeti beavatkozáson esett át. Feltehetőleg ez okozta impotenciáját és önmagára kirótt cölibátusát. (Theodor Schieder: Frederick the Great. New York, 2000, Pearson Education. 41. o.) Gyermeكتelensége azonban nem nyugtalanította. A királyok mindig találnak utódokat - jelentette ki. - Olyan még nem volt, hogy egy trón üresen maradt volna

Igaza volt, a trónon unokaöccse, II. Frigyes Vilmos követte őt.

42. Voltaire büszke és független értelmiségi volt

François-Marie Arouet-ről, akit a világ Voltaire néven ismer, köztudott, hogy a XVIII. század egyik legnagyobb hatású, legszellemesebb írója. Az már kevésbé közzismert, hogy milyen kiválóan értett az uralkodók kegyeinek biztosításához, s e kegyek készpénzre való átváltásához.

Igaz, saját hazája uralkodójának, XV. Lajosnak a kegyeit nem tudta elnyerni, csak a pénzét. Hiába írt hozzá verset, amelyben ilyen hangnemben dicsőíti királyát:

a népek mintaképe, s királyok mintaképe ő!Mindenre hajlandó lett volna, felkínálta, hogy diplomataként lép a király szolgálatába, drámát ír róla vagy történelmi műveket. XV. Lajos azonban csak Pompadour márkinő kérésére utalt ki neki évjáradékot, s nevezte ki 1745-ben a királyi hálószoba nemesemberévé, majd királyi történetíróvá. Megkedvelni mégsem tudta Voltaire-t, hízgelése és bizalmaskodása pedig kifejezetten felbosszantotta. Amikor az író egy Traianus császárról szóló drámájának bemutatása után alázatosan megkérdezte uralkodójától, hogy vajon Traianus elégedett-e, a király válasz nélkül, megvetően elfordult a szemérmetlen hízgelőtől.

1747-ben a frusztrált Voltaire sértő megjegyzést tett a királyné kártyaasztalánál, majd saját merészségén megrémülve elmenekült Versailles-ból és Párizsból. Persze senki sem háborgatta, s kis

idő múlva újra az udvar környékén leste az alkalmat kitüntetések megszerzésére. Amikor viszont megtudta, hogy az uralkodó egy másik írónak, Moncrifnek engedélyezte a hálószobájába való belépést, mélységesen felháborodott. 1750-ben kihallgatást kért a királytól, s megkérdezte tőle, van-e kifogása az ellen, ha a porosz uralkodó szolgálatába áll. Nyilván azt várta, hogy XV. Lajos megpróbálja visszatartani, de újra csalódnia kellett. Távozhat, amikor csak akar - hangzott a király válasza. Madame de Pompadour is valószínűleg hálátlannak tartotta egykori pártfogoltját, és szárazon megkérte, hogy adja át a porosz királynak üdvözlétét. Az író mélységesen megsértődött, s másfél évtized múlva csak annyit jegyzett meg Pompadourról egyik levelében, hogy tett nekem kisebb szolgálatokat. Vajon a kétezer livre évjáradékra utalt ezzel, vagy a királyi hálószoba nemese címre, amelyet távozása előtt még királyi engedéllyel eladhatott 60 000 livre fejében?

Nagy Frigyesel egészen más volt a kapcsolata. A porosz király megvetette a német nyelvet és a német kultúrát, franciául beszélt és írt, francia tudósokat gyűjtött maga köré, Voltaire-t pedig olyannyira bizalmába fogadta, hogy még saját gyengécske verseinek javítgatását is rábízta. Már trónra lépése előtt levelezni kezdett vele: 1736 augusztusában kapta meg Voltaire a huszonnégy éves porosz trónörökös levelét, aki ekkoriban Rheinsbergben élt, saját udvarában. A levél első sorai ezek voltak: Uram, bár nincs szerencsém személyesen ismerni, művei alapján azonban mégsem ismeretlen előttem. Ezek a szellem kincsei, ha szabad így kifejeznem magam, annyi ízléssel, finomsággal és művészettel kidolgozva, hogy szépségük minden újabb olvasásnál szembeötlőbb lesz. Úgy hiszem, megismerhetem belőlük zseniális szerzőjük jellemét, aki becsületére válik századunknak és az emberi szellemnek. (Pierre Milza: Voltaire. Paris, 2007, Perrin. 215. o.) Talán ez volt az első eset a történelemben, amikor nem egy író folyamodott egy uralkodóhoz, hanem egy leendő uralkodó az íróhoz. Frigyes arra kérte Voltaire-t, hogy írjon neki, s levele végén szívélyes barátjának nevezte magát. Képzeltük Voltaire elragadtatását - válaszlevelében máris Traianushoz és Pliniushoz hasonlította a porosz trónörököst.

Személyesen 1740-ben találkoztak először, Frigyes trónra lépése után, Kleve közelében, a moylandi kastélyban, majd Voltaire novemberben Rheinsbergbe utazott. Egyes porosz udvaroncok máris követelőzőnek tartották, s megütköztek vallásellenes tréfálgatásán. Frigyeset is meglepte, hogy az író máris utazási költségei megtérítését kérte tőle, s így írt róla egyik bizalmasának: Hatnapos ittléte naponta 550 écube került nekem. Sok pénz ez egy bolondért, sohasem kapott ilyen fizetést egyetlen főúr pojácája sem. (Ugyanott, 261. o.) Egyelőre azonban jó képet vágott a történetekhez, s pár hét múlva barátságban váltak el. 1743-ban Voltaire egy rövid látogatást tett Berlinben, majd 1750-ben úgy döntött, hogy tartósabban letelepszik Frigyes udvarában.

Amikor Voltaire 1750 júliusában megérkezett Potsdamba, nem volt olyan megtiszteltetés, amellyel a király el ne halmozta volna. Voltaire tizenhatezer tallért kért, és utazása költségeinek megtérítését. Nagy Frigyes erre évi húszezer tallér járadékot biztosított a számára, rendelkezésére bocsátott egy házat Berlinben, udvari kamarásának nevezte ki, érdemrenddel tüntette ki, és fizette valamennyi kiadását. Nemcsak Voltaire titkárának biztosította utazási költségeit, de még az ötvenéves író huszonhat éves unokahúgának és egyben szeretőjének, Marie-Louise Denisnek is folyósított évi négyezer tallért. Mindenki Voltaire-t ünnepelte Berlinben, ő pedig ilyen szavakkal fordult pártfogójához leveleiben: Leborulok felséged jogara, írotolla, kardja, képzelőereje, józan belátása és egyetemessége előtt! Úgy tűnt, hogy mindketten megtalálták a másikban azt, amit kerestek: az egyik egy világhírű író, aki szemérmetlen hízelgésekkel halmozza el, a másik pedig egy kimeríthetetlen

kincestárral rendelkező mecénást.

Csakhogy Voltaire nehezen tűrte, hogy nem mindig ő áll a középpontban, és még egy király pénze sem volt elegendő a számára. Nyíltan dacolva Nagy Frigyes tilalmával, negyvenezer tallért adott át két üzletembernek spekulációs céllal. Amikor pedig az üzlet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, beperelte a közvetítőt. Nagy Frigyeset egyre jobban bosszantotta, hogy pénzzel és kitüntetésekkel elhalmozott kegyence ilyen manipulációkkal próbál még nagyobb vagyont összeharácsolni. A király megsokallta az író pazarlását is, csökkentette a rendelkezésére bocsátott cukor, csokoládé és gyertya mennyiségét, mire Voltaire ugyanilyen kicsinyes gesztusokkal válaszolt, és képes volt a kastélyból távozva zsebre vágni néhány gyertyát.

Viszonyuk akkor mérgesedett el végképp, amikor Voltaire több gúnyiratot írt Maupertuis, a neves francia tudós ellen, akit Nagy Frigyes a berlini tudományos és irodalmi akadémia elnökévé nevezett ki. A király jót nevetett ezeken, de arra kérte Voltaire-t, ne tegye közzé írását, ne gúnyolja ki országvilág előtt akadémiajának vezetőjét. Az író megígérte ezt, majd a király nyomdászának segítségével publikálta a gúnyiratot, s külföldre is elküldte. Nagy Frigyes erre már komolyan megharagudott. Megírta Voltaire-nek, hogy művei alapján szobrot érdemel, viselkedése alapján azonban láncot, és minden bizonnyal járadékai csökkentésével is megfenyegette, mert így vigasztalta egyik levelében a megsértett Maupertuis-t: Az erszénye oldaláról ijesztettem rá, s ennek meg is volt a kívánt hatása

A kegyvesztett és sértődött Voltaire végül 1753-ban hagyta el Poroszországot, de engedély nélkül magával vitte a király verseit is, amelyekben Nagy Frigyes egyes uralkodótársain gúnyolódott. A porosz király fejcsóválva megírta egykori kegyencének, hogy a Borgiák miniszterelnökének kellett volna születnie, olyan jól ért a méregkeveréshez, hűgához írott levelében pedig így foglalta össze a történeteket: Voltaire úgy viselkedett, mint a világ legnagyobb gazembere

Igazán kár, hogy ennek az embernek a rendkívüli tehetségét a legsötétebb és legálnokabb lélek árnyékolja be

(Asprey, Robert: Frederick the Great. The Magnificent Enigma. New York, 1986, Ticknor and Fields. 404. o.) Frankfurtban a porosz király helyi képviselője házi őrizetbe helyezette Voltaire-t, amíg vissza nem szolgáltatja kamarási jelvényét, érdemrendjét és a porosz király kéziratait. Az író vadul tiltakozott, de végül kénytelen volt átadni mindazt, amit követeltek tőle. Később pedig azzal hálálta meg Frigyes bőkezűségét, valamint a két és fél évig tartó vendégeskedést, hogy homoszexuális hírét keltette a királynak.

Volt még Európában egy uralkodó, akitől a nagy író támogatást remélhetett: II. Katalin, az orosz cárnő, aki a porosz királyhoz hasonlóan ifjú korától nagyra becsülte Voltaire írásait. Az író persze már Katalin trónra lépése előtt is megkörnyékezte az orosz udvart. Amikor a hétéves háború idején az orosz csapatok egy kis időre elfoglalták Berlint, az élethalálharcot vívó porosz király egykori kegyence megírta Erzsébet cárnő titkos kancelláriája élén álló Alekszandr Suvalovnak, hogy az orosz csapatok berlini jelenléte nagyobb örömmel töltötte el, mint Metastasio teljes életműve. (Dukes, Paul: The Making of the Russian Absolutism. 1613-1801. London, New York, 1982, Longman. 137. o.) Valószínűleg azért volt ilyen lelkes, mert 1760-ban jelent meg Nagy Péterről írott életrajzának első

kötete, s azt remélte, az orosz udvarban bőkezű támogatókra találhat. Erzsébet cárnő azonban úgy tudta, hogy az olvasás ártalmas az egészségre, és ehhez tartotta magát. Az 1762-ben trónra lépő Katalin viszont rengeteget olvasott, és az egy év múlva megjelenő második kötetből Voltaire azonnal elküldött neki néhány bemutatópéldányt. A cárnő levélben köszönte meg a küldeményt, s ettől kezdve egészen Voltaire haláláig leveleztek.

Mit jelentett Voltaire a cárnő számára? Elsősorban egy nagy hatású propagandistát, akinek megírhatta saját verzióját trónra lépésének körülményeiről, börtönbe vetett férje meggyilkolásáról, s biztos lehetett benne, hogy Voltaire ezt a verziót fogja terjeszteni Európában. Voltaire semmiben sem kételkedett. Amikor az író az Oszmán Birodalom elleni háború költségei miatt aggodalmaskodott, Katalin megírta neki, hogy az adók olyan alacsonyak Oroszországban, hogy nincs is olyan paraszt, aki ne ehetne csirkét, amikor csak kíván, bár bizonyos ideje egyes tartományokban jobban szeretik a pulykát

(Alexander, John T.: Catherine the Great. New York, Oxford, 1989, Oxford University Press. 131.0.)
Azt persze úgyesen elkerülte, hogy Voltaire személyesen győződhessen meg az orosz jobbágyok pulyka fogyasztási szokásairól: Mondja meg neki, hogy Kató csak messziről nézve jóságos! - írta 1778-ban a cárnő Grimm bárónak. Lehet, hogy Voltaire berlini és potsdami szerepének ismeretében maga sem kívánt közelebbről megismerkedni a híres íróval.

Messziről viszont Voltaire mindentől el volt ragadtatva. Leveleiben azt állította, hogy az orosz győzelmek hallatán ugrálni kezdett az ágyán, s először azt kiabálta, hogy Allah Catharina!, majd így imádkozott: Te Catharinam Laudamus, Te Dominam Confitemur! Gratulált Lengyelország első felosztásához is, mert úgy értelmezte a történetet, hogy a felvilágosult cárnő mindössze a lengyel fanatikus katolikusok hatalmának felszámolásán munkálkodik. Katalin valóban a görög ortodoxok politikai jogainak védelmére hivatkozott, amikor beavatkozott a lengyelországi belügyekbe. Az 1772-es felosztás után azonban teljesen megfeledkezett a polgárjogokról, s hittestvérei csak vallásukat gyakorolhatták, politikai jogokról szó sem esett többé. Voltaire-nek nem tűnt fel ez a következetlenség, s az orosz megszállást így igazolta: Egy szomszédnak joga van vizet önteni szomszédja égő házára, a barátság joga ez, a tiszteleté! Joga van jót tenni, amikor megteheti! (Zamoyski, Adam: The Last King of Poland. London, 1992, Jonathan Cape. 196-197. o.)

De mit kapott mindezért Voltaire a cárnőtől? Nem is olyan keveset. Filozófiai szótár című kötetéből például Katalin 3000 példányt vásárolt, s támogatta orosz nyelvre történő lefordítását. Voltaire arra is megkérte, hogy segítsen piacra dobni a birtokán, Ferneyben létesített üzem óráit, amelyeket ezek után orosz karavánok szállítottak Kínába. De talán az anyagi haszonnál is többet számított Voltaire szemében az a tudat, hogy a világ egyik leghatalmasabb uralkodójával levelezhet, és bizalmasának tekintheti magát. Alighanem Voltaire volt az első nyugat-európai értelmiségi, aki egy magasabb rendűnek nyilvánított civilizáció terjesztésének ürügyén elfogadta Kelet-Európa egy részének orosz megszállását.

Az író 1778-ban meghalt, s nem lehetett tanúja annak, hogyan tagadta meg Nagy Katalin élete utolsó éveiben több mint másfél évtizedes barátságukat. A nagy francia forradalom kitörése után ugyanis a cárnő átértelmezte a felvilágosodás eszméit, és immár úgy vélekedett, hogy a Voltaire-hez hasonló írók és gondolkodók veszedelmes tanításai idézték elő az egész Európát felforgató eseményeket. Megszigorította a cenzúrát, s egyesek szerint dolgozószobájából is eltávolította Voltaire

mellszobrát. 1792-ben már Voltaire életműkiadását is elkoboztatta, 1793-94 folyamán pedig a buzgó Prozorovszkij, Moszkva főkormányzója 65-féle könyv 825 példányát égettette el. (Madariaga, Isabel de: Russia in the Age of Catherine the Great. London, 2002, Phoenix. 547. o.)

Ekkor váltak a lángok martalékvá az orosz cárnő legnagyobb francia dicsőítőjének írásai is.

43. A királyi udvar fényűzése hatalmas terhet rótt a francia társadalomra

A francia republikánus történészek hajlamosak voltak arra, hogy minél sötétebb színekben mutassák be a régi királyságot, s mások is szívesen ismételték az érveiket. Lássuk, milyen szavakkal idézte fel Ernest Lavisse a versailles-i kastély megépítését 1908-ban megjelent kötetében!

A nagy költségek akkor kezdődött meg, amikor a holland háború olyan nyomorba taszította az államot, amelyből Colbert alig tudta kijuttatni. Colbert feláldozta az utolsó sőt is útépítéseinek költségvetéséből, csökkentette a Kanadába és más gyarmatokra küldött telepések és katonák számát, akárcsak a manufaktúrák támogatását, hagyta elbukni nagy kereskedőtársaságait, erőszakkal megzavarta a pénzügyek szép rendjét, és olyan pusztító szükségintézkedésekhez folyamodott, amelyek felkeléseket provokáltak, valamennyi következményükkel: fosztogatásokkal, mézárásokkal és a gályarabok megsokasodásával. Hangosan panaszkolt a parasztság nyomorát. A tábornokok, Louvois-val együtt beismerték, hogy a hadsereg felbomlóban van. Mégis, minden évben, nem számítva a Louvre építkezéseit, Versailles több százezer livre-t felemésztett

A király az emberéleteket sem kímélte

(Louis XIV. Histoire dungrand régne. Paris, 1989, Robert Laffont. 502. o.)

A mai történészek ezt egészen másként látják. XIV. Lajos kiadásainak többségét a háború emésztette fel. 1683-ban, egy békeévben (!) a hadseregekre, a hadiflottára és az erődök fenntartására fordították az állam kiadásainak 56,7%-át. A királyi épületekre, a kultúra és a szépművészetek támogatására a kiadások 6,27%-át költötték, a versailles-i kastély pedig mindössze 2,35%-át emésztette fel a kiadásoknak: az erődökre költött éves összeg egyharmadát. XIV. Lajos felnőttkorában, 1661 és 1715 között a versailles-i kastélyra fordított összegek nem érik el összesen a 82 millió livre-t - ami persze jelentős összeg, csak éppen alig több valamivel az 1715-ös év deficitjénél, amely 77 milliós volt. (Francois Bluche: Louis XIV. Paris, 1986, Fayard. 534. o.)

A Napkirály tehát egész életében annyi pénzt költött kastélyára, mint két-három hadjáratra. (E hadjáratok kiadásainak szükségességét már jóval kevesebb történész kérdőjelezte meg.) Ennek fejében viszont munkaalkalmat biztosított számtalan művésznak, mesterembernek és munkásnak, s mellesleg olyan emlékművel ajándékozta meg hazáját, amelyet a maga korában Európa-szerte utánoztak, s amelynek ma is az egész világ a csodájára jár.

Ennek ellenére még ma is számtalan tankönyv megemlíti a francia forradalom okai között a királyi

udvar, XIV. Lajos, később pedig Mária Antónia francia királyné pazarlását. Mintha Európa egyik legnépesebb és leggazdagabb királyságának költségvetésében jelentős tényező lett volna, hogy a királyné mennyit költ szabónőjére és fodrászára!

Pierre Goubert francia történész *Les Français et l'Ancien Régime* (A franciák és a régi rend. Paris, 1984, Armand Colin) című könyvének 11. fejezetéből pontosan tájékozódhatunk a forradalom előtti királyság pénzügyeiről. Induljunk ki a kiadásokból! A XVII. század első évtizedében, IV. Henrik uralkodásának békés éveiben az éves kiadások átlagosan 17,5 millió livre-re rúgtak. Az 1660-as és 1670-es években ez átlagosan 97,3 millióra emelkedett, a spanyol örökösödési háború idején (1701-1714) megközelítette a 230 milliót. XV. Lajos uralkodásának elején valamivel csökkent, hogy aztán uralkodásának végén, az 1770-es években elérje a 220-225 milliós évi átlagot. Az 1788-as költségvetés pedig 629,6 millió livre-ről rendelkezett.

A harminchatszoros növekedés elképesztőnek tűnne, ha nem vennénk figyelembe a francia pénzegység, a livre értékének változásait. Ha viszont ezüstmennyiségre számítjuk át ezeket az összegeket, akkor a következő eredményre jutunk: 1600 és 1609 között évente átlagosan 192 tonna ezüsttartalmú pénzt adtak ki, 1661 és 1683 között éves átlagban 810 tonnát, az 1690-es években 1000-1100 tonnát, 1705 és 1714 között 1200-1400 tonnát. Ez 1740 táján visszaesett 884 tonnára, 1770-re újra elérte az 1000 tonnát, 1788-ra pedig valamivel többet 2800 tonnánál. Ez már csak tizenötszörös növekedés, mégpedig egy gyarapodó, gazdagodó országban. Mint látjuk, a közhiedellel ellentétben XIV. Lajos korában nem is nőttek meg elviselhetetlen mértékben a kiadások. Kétszer ugrott meg jelentősebben a mennyiségük: a harmincéves háború idején és a régi rend végén, s mindkét alkalommal a katonai kiadások miatt. Még a béke éveiben is a hadsereg, a hadiflotta és az erődök fenntartására költötték a kiadásoknak több mint felét, háborúban pedig ez az arány 70%-ra emelkedhetett.

Mennyit pazarolhatott el a kiadásokból a sokat emlegetett francia udvar? Abszolút értékben egyre többet - relatíve viszont, a többi kiadáshoz képest egyre kevesebbet. IV. Henrik utolsó éveiben, 1600 és 1610 között nagyjából akkora összeget költöttek az udvarra, mint a hadsereg: a kiadások egyharmadát.

XIV. Lajos első évtizedeiben 12-14%-ra csökkent az udvarra és az építkezésekre fordított kiadások aránya, XVI. Lajos uralkodása végén pedig 5,7%-ra.

Vagyis a közhiedellel ellentétben, minden francia király idején csökkent valamivel az udvar költségeire fordított kiadások aránya, míg végül a 6%-ot sem érte el. Nem az udvar hozta létre a deficitet, hanem a gyakori háborúskodás, amelyet Franciaország - hacsak nem kívánt lemondani nagyhatalmi szerepéről - nem kerülhetett el. Az amerikai függetlenségi háborúban való részvétel például legalább 1500 millió livre-t emésztett fel. (Florin Aftalion: *L'Économie de la Révolution française*. Paris, 1987, Hachette. 38. o.) Csakhogy rendes költségvetés általában nem készült, amikor készült, akkor nem tették közzé, az udvarhoz viszont bárki ellátogatható, s az ottani költsékezés jóval feltűnőbb volt.

44. Éon lovag volt az első férfi, aki megváltoztatta a nemét

Éon lovagról egyesek azt állították, hogy férfiruhába öltözött nő volt, mások pedig hermafroditának nevezték. Botránykrónikák és pletykagyűjtemények, majd erotikus tréfák és romantikus regények hőse lett, a XX. században pedig a gender studies (nemi tanulmányok) kutatói foglalkoztak vele. Havelock Ellis (1859-1939) brit szexológus éonizmus néven emlegette a nem megváltozásának első fázisát, amikor egy férfi kényszert érez női ruhák felvételére. 2009-ben azonban egy francia történész házaspár, Évelyne és Maurice Lever végre levéltári kutatások alapján állította össze e legendás személyiség életrajzát Éon lovag - Egy élet, amelynek nem volt se füle, se farka címmel (Le chevalier d'Éon : une vie sans queue ni tété. Paris, 2009, Fayard). Aki elolvassa a kötetet, alighanem találónak fogja érezni a címet.

1728-ban született a burgundiai Tonnerre város nemesi családjában Charles Geneviève Louis Auguste André Thimothée d'Éon de Beaumont néven. Párizsban végezte el jogi tanulmányait, sokat olvasott, kizárólag jó társaságba járt, s 1753-ban még egy tanulmányt is írt a francia királyság pénzügyeiről.

XV. Lajos király ekkoriban saját ügynökhálózatának kiépítésén tevékenykedett, amelyet secret du roi vagyis a király titka néven emlegették. E szolgálat tagjaként küldték el az ifjú Éon lovagot egy rövidebb (1755), majd egy hosszabb (1756-1760) szentpétervári küldetésre. Éon azt állította emlékirataiban, hogy női ruhában utazott Oroszországba, s Lia de Beaumont néven Erzsébet cárnő felolvasója volt, ebből azonban egy szó sem igaz. Mivel ő közvetítette az orosz és francia uralkodó titkos levelezését, XV. Lajos magas életjáradékkal és dragonyoshadnaggyá való kinevezéssel jutalmazta meg. Vagyis ekkoriban még senkiben sem merült fel kétség a lovag neme iránt. Ráadásul csatlakozott ezredéhez, és kitüntette magát a hétéves háború németalföldi hadjárataiban is.

Londonban Éon 1762-től a francia nagykövetség titkáráként kémtevékenységet is ellátott. Iratokat szerzett be, tervezetet készített egy Anglia elleni francia invázióról, s ezért a francia király a Szent Lajos-kereszt kitüntetésével jutalmazta meg. A nagykövet felváltásának idején ő vezette ideiglenesen a követséget is, hamarosan miniszteri rangról álmodozott, és egyre agresszívan követelte költségei megtérítését. 1763 őszén a francia külügyminiszter (aki nem tudott a lovag titkos tevékenységéről) úgy döntött, hogy visszahívja.

Éon azonban a király személyes megbízottjának tekintette magát, bejelentette, hogy nem adja át másnak az uralkodóval folytatott, titkos levelezését. Egyre hisztérikusabban viselkedett: párbajra hívott ki valakit, s fegyvert fogott a francia nagykövet megbízottaira, amikor azok a király iratainak visszaszolgáltatására szólították fel. Később elbarikádozta magát a házában, alkalmatlansággal és gyilkossági szándékkal vádolta meg a francia nagykövetet, aki viszonzásképpen azt terjesztette róla, hogy örült és hermafrodita. XV. Lajos viszont fizetni is hajlandó lett volna, hogy ne derüljön ki a titkos királyi kémiszolgálat működése. Ezért Éont a történetek dacára is megtartotta a szolgálatban, ő pedig 12 000 livre évjáradék fejében végül átadta iratai egy részét az új diplomáciai meghatalmazottnak.

1770-ben azonban a brit lapok egy rejtélyes barát vallomására hivatkozva közzétették, hogy Éon lovag nő, majd megjelentek a gúnyrajzok és obszcén karikatúrák is. Egyesek azt beszélték, hogy elhagyott gyermeket találtak a brit alsóházban, akinek az ellenzéki újságíró, John Wilkes az apja, az

anyja pedig Éon lovag! Londonban elkezdtek fogadásokat kötni Éon nemére.

Az immár negyvenkét éves, testes katonatiszt párbajjal fenyegetőzött, majd megpróbált eltűnni egy időre a nyilvánosság elől - de ezzel csak azt érte el, hogy elterjesztették róla: titokban szülni készül

XV. Lajos már látni sem akarta ügynökét, aki oly sok gondot okozott neki. A lovag megsértődött, és ettől kezdve maga is mindent megtett kormánya összezavarásáért. Amikor Jean Drouet, a francia király egyik ügynöke Londonba jött, s megkérdezte tőle, hogy férfi-e vagy nő, Éon előadott neki egy hosszú történetet arról, hogy szülei fiúörökösöt vártak, s ezért őt lány létére férfiként nevelték fel. Levetkőzni nem volt hajlandó, de állítólag hagyta, hogy Drouet megtapogassa a ruháin keresztül. Nem tudjuk, mit tapasztalt a francia ügynök, csak annyi biztos, hogy kormánya ezek után meg volt győződve róla, hogy a régóta nem látott Éon valóban asszony.

Vajon miért kezdte maga Éon lovag is azt terjeszteni, hogy a gyengébb nemhez tartozik? Miért talált ki önéletrajzában olyan abszurd történeteket, hogy a valódi nemét csak egy lovasbaleset után fedezték fel az orvosok? Könnyen lehet, hogy egyszerűen csak híres szeretett volna lenni. 1774-ben ugyanis kiadatott Amszterdamban egy 13 kötetes értekezést, amely nem aratott nagy sikert. Meglehet, hogy Éon az olvasók érdeklődését szerette volna felcsigázni kissé, amikor maga is hozzájárult a nemével kapcsolatos pletykák megerősítéséhez. Szerelmi kalandjairól nem tudunk, a jelek szerint teljes szüziességben élt, de mindig a társaság központja kívánt lenni, s ehhez kész volt bármilyen eszköz megragadására.

Az 1774-ben trónra lépő XVI. Lajos megszüntette a titkos kémhálózat, a secret du roi működését. Az új király nem ismerte Éon lovagot, de elhitte, hogy asszony, mert legtekintélyesebb tanácsadói így tájékoztatták őt. Az új külügyminiszter pedig felszólította a lovagot, hogy térjen haza, hozza magával iratait, s azokat a röplapokat is, amelyeket az előző király szeretőjéről, du Barry grófnőről publikáltak. Ennek fejében felkínálta neki, hogy továbbra is felveheti 12 000 livre értékű életjáradékát. Éon felháborítóan csekélynek találta ezt az összeget, ő 318 477 livre-t és 16 solt követelt, majd újra felhozta azt az érvet, hogy a francia állam szolgálatában még a nemét is hajlandó volt megváltoztatni.

Innentől az események egyre abszurdabb fordulatokat vettek. A francia kormány elküldött Londonba egy bizonyos Pommereux kapitányt, hogy tárgyaljon a kezelhetetlen lovaggal. A kapitány azt tervezte, hogy elcsábítja őt, és megkérte a kezét. Éon hagyta, hogy udvaroljanak neki, majd kapcsolatba lépett a korszak egyik legsikeresebb kalandorával és írójával, Pierre-Augustin Cáron de Beaumarchais-val. A Figaro házassága írója aligha hihette el a negyvenhét éves dragonyoskapitányról, hogy asszony. Mégis komédiázni kezdtek, szerelmes leveleket írtak egymásnak, s azt terjesztették, hogy össze fognak házasodni. A jelek szerint mindketten arra törekedtek, hogy minél több pénzt csikarjanak ki a francia külügyminisztériumtól.

1775-re Éon lovag a saját csapdájába esett: egyre többen elhitték neki, hogy nő. A francia kormány megüzente, hogy végső engedményként hajlandó 100 000 livre-t fizetni neki, de csak akkor, ha ezután női ruhát visel. Amikor Éon ezt meghallotta, Beaumarchais szerint igen hosszan és igen csúnyán káromkodott. De végül átadott valamennyi iratot. Csakhogy ekkor Londonban már komoly fogadásokat kötöttek Éon nemére, és sokan szerették volna megkapni a pénzüket. Egyesek már azt tervezték, erőszakkal állapítják meg az igazságot. A lovag Beaumarchais-val is összeveszett,

rágalmazóit párbajra hívta ki, mire a sajtóban arról értekeztek, hogy párbajozhat-e egyáltalán egy nő. Vagyis bármit tett, gúnyolódást váltott ki vele. 1777 nyarán két angol úr a bírósághoz fordult, döntést követelve Éon nemével kapcsolatos fogadásukban. Az esküdtszék pedig kimondta a döntést: Éon lovag asszony! Valószínűleg azért döntött így, mert többen fogadtak arra, hogy nő, mint arra, hogy férfi. És ezzel megindult egy különös lélektani folyamat: pár év múlva maga Éon is elhitte, hogy nő.

1777. augusztus 14-én hagyta el Londont. A dragonyosok öltözékét viselte, de Franciaországban már mindenhol a női látogatók helyére vezették. A brit nagykövet ugyanis sértésnek tekintette volna hazájára nézve, ha a francia kormány férfinak tekint egy olyan személyt, akit brit bíróság asszonnyá nyilvánított. A francia külügyminiszter el akarta kerülni a nevetséges konfliktust a brit kormánnyal, ezért közzétette, hogy a lovag asszony, és női ruhát kell viselnie. Mire Éon ellátogatott régóta nem látott családjához, már a saját anyja is átöltözését sürgette: ha a király így kívánja, járjon csak női ruhában! A kisváros előkelőségei is engedelmességre intették: tekintse magát nőnek, ezzel elnyeri az udvar kegyét, a társadalom megbecsülését, bőségben, nyugalomban és szabadon élhet. Ekkora nyomásnak a lovag már nem tudott ellenállni: 1777. október 21-én Versailles-ban a királyné szabónője átöltöztette őt női ruhába. Meg kellett tanulnia női módon járni, fésülni és viselkedni. Hamarosan az uralkodópárnak is bemutatták. A jelek szerint teljesen elveszítette nemi identitását, s őszintén belelélt magát a megtért bűnös lány szerepébe.

Valamennyi kortárs véleménye megegyezett: Éon lovag nem nőnek, hanem inkább egy koros, testes transzvesztitának tűnt, s ezért állandóan szenzációt okozott, amikor megjelent a nyilvánosság előtt. Grimm báró kijelentette, hogy nehéz illethetlenebb látványt elképzelni, mint Éon kisasszonyt szoknyában. Mások így viccelődtek: Éon kétszer olyan nehezen tudja eldönteni, mint más, hogy reggel milyen ruhát vegyen fel. Levelekkel halmozták el, állandóan vendégségbe hívták, még a Párizsba érkező Voltaire-t is meg kellett látogatnia. Amikor Madame de Fourqueux-nél kiment a vécére, a hölgyek utánaszaladtak, kíváncsiskodni és nyúlálni kezdtek, majd nagy sikoltozás tört ki a mellékhelyiségben. Nem csoda, hogy a lovag ilyen kétségbeesett mondatokat vetett papírra: Mióta letettem egyenruhámot és kardomat, olyan vagyok, mint egy róka, amelyik elveszítette a farkát!

Új életmódja végtelenül untatta. Amikor kitört az amerikai függetlenségi háború, arra kérte a kormányt, engedje átkelni az óceánon, hogy fegyveresen támogassa a felkelőket. A miniszterek természetesen hallani sem akartak erről, s amikor Éon egyszer egyenruhában merészkedett az utcára, pár hétre a dijoni börtönbe zárták. Visszaköltözött hát szülővárosába, ahol legalább tudták róla, hogy férfi, és csak a király rendeletére visel női ruhát. Igazi híresség lett, sorra jelentek meg életrajzai, amelyekben azt hirdették róla, hogy nőnek született. Hiszen sokkal nagyobb szenzáció egy asszony, aki remekül vív és dragonyoskapitány lett, mint egy idősödő tiszt, aki kénytelen női ruhában járni! Éon elfogadta a helyzetet, s néha fivérem néven emlegette korábbi önmagát.

1783-ban, az amerikai függetlenségi háborút lezáró békekötés után előbb Párizsba engedték vissza, majd hozzájárultak londoni utazásához is. 1785 novemberében elhagyhatta Franciaországot - és sohasem tért vissza. Londonban újra a társaság figyelmének központjába került. Még a walesi herceg, a trónörökös is meghívta. Itt már viselhetett volna férfiruhát, de ekkorra ő is elfogadta a női szerepet. És ki érdeklődött volna iránta, ha férfiként öltözik? Így viszont csodájára jártak sakk-és vívómesteri tudományának.

A francia forradalom kirobbanása után évjáradékát megszüntették. Egyre súlyosabb anyagi

gondokkal kellett küszködni, áruba bocsátotta könyveit és ékszereit, majd vívőleckékből próbált megélni. Amikor 1792-ben kitört a forradalmi háború, ékesszóló levélben ajánlotta fel a francia Törvényhozó Nemzetgyűlésnek a szolgálatait. Levelét a képviselők kinevették, őt magát pedig hamarosan emigránsnak nyilvánították, és elkobozták a birtokait, hiába próbált magyarázkodni, hogy még a forradalom előtt költözött át Londonba. Hazatérési kérelmeire sem a direktórium, sem a konzulátus kormánya nem reagált.

Élete végén könyöradományokból élt. Öt hónapot az adósok börtönében is eltöltött, ahonnan egy emigráns francia pap mentette ki. Öreg barátnője, Mrs. Colé és Élysées atya volt mellette, amikor 1810. május 21-én meghalt. Az öregasszony mélységesen meg volt döbbenve, amikor a boncolás kiderítette, hogy régi barátnője férfi volt. Csak Éon öreg inasa nem csodálkozott, s megállapította: Én mindig tudtam, hogy a kisasszony uraság, mert a kertben, amikor bántotta a szükség, mindig állva fordult a fal felé.

Éon lovagot a Saint-Pancrace egyházközségben temették el. Londonnak ez a része Middlesex grófsághoz tartozott. A név a középső századokra utal, szó szerinti fordításban azonban köztes nem-ként is értelmezhető, s ez igen sok gúnyos megjegyzésre nyújtott alkalmat.

45. XVI. Lajosnak hét éven át szexuális problémái voltak

Mária Antónia francia királyné Stefan Zweig által írott életrajzából minden olvasó megtudhatja, hogy a leendő XVI. Lajos király nem tudta elhálni a házasságát a nászéjszakáján. Az is világos, hogy miért: A dauphin (trónörökös - H. P.) impotenciáját nem lelki zavar, hanem egyszerű, könnyen kezelhető fizikai betegség (phimosis) okozza. A vizsgálat eredménye köztudomású lesz, lefolyásáról a szpanyol követ titkos jelentésben számol be

(Marié Antoinette. I. kötet. Bp. 1935, Pantheon. 28. o. Németh Andor fordítása.) Miért fontos ez? Az író ezt is megmagyarázza: Több világtörténelmi esemény indult meg királyi hálószobákban, elfüggönyözött ágyakban, mint gondolnánk; a magánélet és történelmi hatás logikai összefüggése talán egyetlen esetben sem olyan világos, mint éppen ennél az intim tragikomédiánál

(Ugyanott, 29. o.) XVI. Lajos a fitymaszűkülete miatt hét éven keresztül küszködött súlyos és megalázó szexuális problémákkal. Amint hálószobájában a férj, úgy nyilvánosság előtt a király szerepét sem tudja betölteni. (Ugyanott, 32. o.) Mária Antónia pedig azért vált a szórakozásokat hajszoló, felelőtlen királynévá, azért tette tönkre saját és a monarchia tekintélyét, mert szexuális téren hét éven át kielégületlen maradt. Az egyéni sorson, végzetlen, szerencsétlenségen túl, a házassági zavar világtörténelmi következményekkel jár: a királyi tekintély lerombolása valójában nem a Bastille-nál, hanem Versailles-ban kezdődött. (Ugyanott, 36-37. o.) Az író éppen csak azt nem teszi hozzá: a francia forradalom okait a királyi pár ágyában kell keresnünk.

A hagyományos történet szerint a házasság elhálására csak azután kerülhetett sor, hogy 1777-ben Mária Antónia bátyja, II. József császár ellátogatott a francia udvarba. Az ő hatására XVI. Lajos

végre elszánta magát fitymaszűkülete megműtésére. Ezután pedig már minden úgy ment, mint a karikacsapás, s a királyné a következő évben megszülhette első gyermekét.

A történészek szerint azonban a dolog nem olyan egyszerű, ahogy ezt Stefan Zweig, a freudizmus meggyőződéses híve állította. XVI. Lajos valóban nem tette magáévá a feleségét a nászéjszakájukon. Ebben azonban semmi különös nincs: a férj tizenhat éves volt, a feleség tizenöt, egyáltalán nem nyílt alkalmuk arra, hogy megismerjék egymást, mindketten éretlenek és tapasztalatlanok voltak. Meglehetősen kínos lehetett számukra, hogy a legteljesebb nyilvánosság előtt kell ágyba feküdniük: Reims érseke áldotta meg fekhelyüket, az ifjú férjnek a nagyapja, XV. Lajos nyújtotta át a hálóinget, feleségének pedig Chartres hercegnője. Valószínűleg semmi sem igaz abból a sokat emlegetett anekdotából, amely szerint a nagyapa arra szólította fel unokáját az esküvői vacsorán, hogy ne terhelje túl a gyomrát, mire az így válaszolt: Miért? Mindig jobban alszom, ha teleettem magam! Northumberland hercegnője, aki jelen volt az esküvői vacsorán, éppen ennek az ellenkezőjét jegyezte fel: szerinte az ifjú férj keveset evett, elgondolkoznak tűnt, tányérját bámulta és késével játszadozott. (Jean-Christian Petitfils: Louis XVI. Paris, 2005, Perrin. 68-69. o.)

XVI. Lajos fitymaszűkületének semmi bizonyítéka nincs. Lajost gyermekkorától rendszeres orvosi vizsgálatoknak vetették alá, tetőtől talpig megvizsgálták, és az orvosok mindannyiszor azt jelentették nagyapjának, a királynak, hogy tökéletesen egészséges. Az utódnemzés efféle akadálya egészen biztosan felkeltette volna a figyelmüket. Az operáció lehetőségét először Mária Antónia vetette fel 1775. december 15-ei levelében, bár nem közölte, milyen jellegű műtétről lehet szó. Egyes mai történészek arra gyanakodnak, hogy nem a király, hanem a felesége halasztgatta minél tovább az utódok nemzését. Nagyon is megfelelt neki, hogy hízelgéssel és rajongókkal körülvett gyermekasszony maradjon

A szórakozások hajszolása nem kielégítettségének, szexuális frusztrációjának volt a következménye. Inkább fordítva: a legkülönbébb szórakozásoktól elbódulva menekült az anyaságtól. (Ugyanott, 264-265. o.) 1776 elején azonban már ő is arról írt, hogy az orvosok minden beavatkozást feleslegesnek tartanak. 1776. április 10-én pedig ezt közölte anyjával: Meg vagyok győződve róla, hogy az operációra semmi szükség. (Vincent Cronin: Louis and Antoinette. London, 1974, William Collins. 407. o.) A fitymaszűkület kizárólag a Zweig által említett spanyol nagykövet, Aranda gróf levelezésében bukkan fel. Ha valóban műtétet hajtottak volna végre 1777-ben, ennek minden bizonnyal nyomai maradtak volna a király naplójában, a kortársak feljegyzéseiben vagy az udvaroncok által terjesztett legendákban. Versailles szűk világában mindenki tudta, hogy a király mikor alszik, mikor eszik, s mikor tölti az éjszakát a királynénál, vagyis a műtétet sem tudták volna észrevétlenül végrehajtani. Ha pedig mégis, a király néhány napig képtelen lett volna kilovagolni, s részt venni a vadászatokon. Csakhogy semmi jele sincs napirendje megváltozásának.

Stefan Zweig szántsándékkal figyelmen kívül hagyta Mária Antónia két levelét 1773-ból, amelyeket anyjának, Mária Teréziának írt. A július 17-ei levélben ezt olvashatjuk: Örömmel mondhatom el drága mamámnak, és egyedül neki, hogy mióta itt vagyunk, helyzetem sokat javult, és a házasságot beteljesültnek hiszem, bár még nem abban az értelemben, hogy terhes lennék

Milyen boldoggá tette, ha májusban gyermekem lenne! Az augusztus 13-ai levélben pedig ezt írta: Két nappal az után, hogy írtam, a trónörökös úrral úgy véltük, ismertetnünk kell a királlyal állapotunkat. Ő igen kedvesen megölelt engem, s drága lányának nevezett. Jónak láttuk, hogy feltárjuk

títunkat; mindenki nagyon örült. (Ugyanott, 410. o.) Négy év múlva Mária Antónia megírta anyjának, hogy a házasságot immár tökéletesen beteljesítették, s ő egész élete legtökéletesebb boldogságát élvezi. Ez minden bizonnyal az orgazmusra vonatkozott. Mercy gróf, az osztrák nagykövet megtudott erről valamit, s úgy értelmezte, hogy a királynak csak most sikerült elhálnia a házasságot. Aranda spanyol nagykövet tőle tudta meg a történetet, s már azt írta a spanyol udvarnak, hogy a francia király arról beszélt egyik nagynénjének, mennyire sajnálja, hogy korábban nem részesült efféle gyönyörökben. Ez azonban pusztán versailles-i szóbeszéd, amelyből nem lehet semmilyen következtetést sem levonni.

Mindössze annyi történt, hogy 1770-ben két tizenévest politikai okból összeházasítottak, amikor az egyikük tizenhat, a másik pedig tizenöt éves volt. Szexuális kapcsolatra azonban csak három év múlva léptek, 1773-ban, amikor jobban megismerték és megkedvelték egymást. Az asszony pedig csak öt év múlva esett teherbe, 1778-ban, amikor ő huszonhárom, férje pedig huszonnégy éves volt.

Természetesen többet használt volna a monarchia tekintélyének, ha a házaspár nem késlekedik ennyit az utódok biztosításával. Mária Antónia fiatal, gyönyörű és osztrák volt - ez pedig éppen elegendő ok arra, hogy a Párizsban egyre nagyobb példányszámban megjelenő pornográf művek hősnőjévé váljon. Az első ilyen írásmű már 1773-ban megjelent. Ha Mária Antónia minél hamarabb és minél nagyobb nyilvánosság előtt képes lett volna az anyakirályné szerepének eljátszására, talán a pornográf írók is kénytelenek lettek volna más hősnőt választani. A nagy francia forradalom kirobbanását azonban mégsem lehet a királyi pár szexuális problémáival vagy a gyermekáldás megkésettisével megmagyarázni.

46. XVI. Lajost egy szavazattöbbséggel ítélték halálra

Miután a francia forradalomban megdöntötték a királyságot (1792. augusztus 10.), egyre többen követelték az újonnan összehívott Nemzeti Konventtől az egykori király megbüntetését. November 6-án felolvasták az úgynevezett huszonnégyek bizottságának jelentését, amelyet a király palotában hagyott okiratainak megvizsgálására hoztak létre. Csak olyan jelentéktelen vádakat tudtak felhozni ellene, hogy alamizsnával látta el egykori alkalmazottait, azok családtagjait, s hogy pénze egy részét külföldön fektette be. Franciaország királyának az infláció közepette külföldi számlái is voltak. Ez persze vitatható gyakorlat, de semmiképpen sem bűn. (Paul Lombard: *Le procès du Roi*. Paris, 1993, Bernard Grasset. 63. o.) Másnap a törvényelőkészítő bizottság egyik tagja meggyőzte a képviselők többségét, hogy XVI. Lajost jogilag el lehet ítélni, s ezt a Konventnek kell megtennie.

November 13-án elhangzottak az első nagyszabású szónoklatok a király mellett és ellene. Morisson arról próbálta meggyőzni a képviselőket, hogyha szigorúan a törvényekhez tartják magukat, nem ítélik el XVI. Lajost. Ezt ugyanis csak olyan törvények alapján tehetik meg, amelyeket azon tettek után fogadtak el, amelyekkel a királyt vádolják. Közvetlenül utána azonban a szószékre lépett a Konvent legfiatalabb tagja, Saint-Just, és megtette a döntő lépést afelé, amit D. M. G. Sutherland az igazságszolgáltatás politizálásának nevezett. (The French Revolution and Empire. The Quest for a Civic Order. Maidén, Oxford, 2003, Blackwell Publishing. 60. o.) Ez annyit jelentett, hogy lemondtak

a bűn vagy ártatlanság megvizsgálásáról, s az igazságszolgáltatást a politikai ellenfelek félreállítására használták fel.

Saint-Just azt mondta, nem kell hosszasan elítélni a királyt, hanem egyszerűen meg kell ölni. (Jules Michelet: Histoire de la Révolution française. II. kötet. Paris, 1952, Gallimard. 73. o.) A királyság eleve bitortlás, örökös bűn, amelyet senki sem igazolhat, ellene minden embernek fegyvert kell fognia. Nem is annyira ítélkezünk kell felette, mint harcolnunk ellene

(XVI' Lajos pere. Szerk. Albert Soboul. Bp. 1970, Kossuth Könyvkiadó. 74. o. Józsa Péter fordítása.) Vagyis félre a joggal, egyetlen szempontot kell csak figyelembe venni, amelyet Lenin százegynéhány év múlva így fogalmazott meg: ki kit győz le? (Másfél év múlva Saint-Just felett sem ítélkeznek majd, hanem harcolnak ellene, s személyazonosságának megállapítása után a guillotine-ra küldik.) A Konvent többsége azonban egyelőre nem volt hajlandó elfogadni ezt a logikát.

A vita új lendületet kapott, miután Roland belügyminiszter november 20-án a Konvent elé tárta a király egykori lakosztályának titkos vasszekrényében talált iratanyagot. A történet meglehetősen gyanús, mivel a jegyzőkönyv szerint a vasszekrény kulcsa a szoba többi szekrényét is nyitotta, s az itt talált iratok többsége teljesen érdektelen volt. Miért zárt volna el XVI. Lajos jelentéktelen okmányokat egy olyan szekrényben, amelyet bármilyen kulccsal ki lehetett nyitni? A baloldali sajtó számára azonban maga a titkos szekrény léte is a király árulását bizonyította, s egy újabb bizottság december 5-én arról számolt be, hogy a dokumentumok igazolják a király bűnösségét: XVI. Lajos helytelenítette az egyházügy átszervezését, titkos kapcsolatot tartott fenn Mirabeau-val, Talleyrand-nal, propagandahadjáratot próbált szervezni, eltitkolt bizonyos diplomáciai tárgyalásokat, s pénzt utaltatott át emigrált testőreinek. Egy mai francia jogász szerint az iratok jelezték a király kétszínűségét, de nem bizonyították az árulását. (Paul Lombard: Idézett mű, 77. o.) A Nemzeti Konvent képviselői közül azonban már egyre kevesebben voltak hajlandók különbséget tenni e két fogalom között.

Robespierre így szónokolt december 3-án: Nem pert kell lefolytatni itt. Lajos nem vádlott, önök nem bírák. Önök nem mások, nem is lehetnek mások, mint államférfiak és a nemzet képviselői. Nem ítéletet kell mondaniuk egy ember mellett vagy ellene, hanem intézkedést kell hozniuk a közjóit érdekében, nemzeti jótékonyági aktust kell végrehajtaniuk

Ha Lajos ártatlan, akkor a szabadság minden védelmezője rágalmozó lesz.. (Michael Walzer: Régiddé et révolution. Paris, 1998, Payot. 219-20. o.) Albert Soboul kissé elfogultan mutatta be könyveiben a király perét, de a lényegét ő is elismerte: Voltaképpen az volt a helyzet, hogy a Konventnek okvetlenül bűnösnek kellett nyilvánítania a királyt; ellenkező esetben augusztus 10-ét (a királyságot megdőntő felkelést - H. P.) ítéli el. (A francia forradalom története. Bp. 1989, Kossuth Könyvkiadó. 211. o. Józsa Péter fordítása.) Ennek az érvelésnek megfelelően egyre többen győzhették meg magukat arról, hogy a köztársaság fennmaradása a király kivégzését követeli meg. Ha felmentik a királyt, saját testületük legitimitását kérdőjelezzik meg.

Szinte senki sem hallgatott az amerikai Thomas Paine-re vagy Grégoire abbéra, akik azt javasolták, hogy ítéljék el a monarchiát, de kímélik meg a király személyét. Vagyis egyre többen győzték meg magukat arról, amit már János evangéliumában is megfogalmaztak az igazságtalan ítélet elfogadói:

Jobb nektek, hogy egyetlen ember haljon mega népért, semhogy az egész nép elveszen. Robespierre szinte szóról szóra így beszélt december 3-án: Sajnálattal mondom ki ezt a végzetes igazságot, de Lajosnak meg kell halnia, mert a hazának élnie kell! Mások ezt még egyszerűbben fogalmazták meg: ő vagy mi? Megkérdőjelezni, hogy Lajos bűnös-e, annyit jelent, mint feltenni a kérdést, hogy mi magunk bűnösök vagyunk-e! (Bernardine Melchior-Bonnet: Le procès de Louis XVI. Paris, 1992, Perrin. 148. o.)

December 6-án végül megbíztak egy huszonegy fős bizottságot a vádirat elkészítésére. Ebben minden vádat felsoroltak, amit 1789 óta felvetettek a király ellen, s meggyőződéses ellenforradalmárnak tüntették fel. December 11-én a Konventbe szállították az immár Louis Capetnek nevezett vádlottat, ahol Bertrand Barére elnökként a fejére olvasta a vádakat. A volt uralkodó méltóságteljesen válaszolgatott, csak akkor veszítette el nyugalmát, amikor azzal vádolták, hogy a franciák vérént ontotta. 26-án újra megjelent, és Romain de Séze előadta védelmét: hivatkozott a királyi sérthetetlenségre, a miniszterek felelősségére,

XVI. Lajos történelmi érdemeire, s arra is, hogyha a Konvent vád alá helyezte a királyt, nem tarthatja fenn magának az ítékezést. Csakhogy XVI. Lajos pere politikai per volt, és az igazságos politikai per önellentmondásos fogalomnak tűnik. (John Hardman: Louis XVI. London, 2000, Arnold. 160. o.)

Az indulatok egyre jobban elszabadultak. A Konventhez özönlöttek a levelek és beadványok, tüntetésekre került sor, két párizsi szekció felkeléssel fenyegetőzött, külföldről pedig megpróbálták megmenteni a királyt. Nem csoda, ha a képviselők többsége minél előbb le akarta zárni ezt a hosszan elhúzódó problémát, amely hovatovább polgárháború kirobbantásával fenyegetett. 1793. január elején a Síkság (a mérsékeltek csoportja) fokozatosan elfogadja a radikális Hegypárt érveit. Január 7-én pedig a Konvent megelégette és hirtelen lezárta a vitát. A képviselők elfogadták, hogy név szerint fognak szavazni a király ítéletéről.

1793. január 15-én arról a kérdéstről szavaztak, hogy Bűnös-e Capet Lajos, a franciák volt királya a szabadság elleni összeesküvésben és az állam biztonsága elleni merényletben? A túlnyomó többség igennel szavazott. A Moniteur című lap szerint ez 693 képviselőt jelent, a jegyzőkönyv szerint 683-an szavaztak igennel, de a szám utáni névjegyzék csak 691 nevet sorolt fel. Még ugyanezen a napon feltették a második kérdést: A Nemzeti Konvent Capet Lajosról mondott ítéletét alávessék-e a nép jóváhagyásának? A többség pontos meghatározása ezúttal még nehezebb, mint az előző szavazás esetében: a 749 képviselőből az Archives parlementaires című lap szerint 286-an szavaztak igennel és 423-an nemmel, a jegyzőkönyv és a Moniteur szerint 283-an szavaztak igennel, a történészek pedig egy összeadási hiba felfedezése után 287 igennel és 424 nemmel szavazó képviselőt számoltak össze.

Január 16-án kezdték meg a szavazást a harmadik kérdéstről: Milyen büntetést érdemel Lajos, a franciák volt királya? Az ülés délelőtt kezdődött, a szavazás este fél hétkor, és másnap este hétig tartott. Eredményét nem könnyű összesíteni. A 749 fős Nemzeti Konventből a betegek, az igazoltan és igazolatlanul távol maradtak miatt csak 721 képviselő vett részt a szavazáson. Az abszolút többséghez 361 szavazat kellett. Az első számolás eredményeit vitatták, ezért január 18-án korrigált összesítés készült. Eszerint 2 fő szavazott fegyházra, 286 elzárásra vagy száműzetésre, 46 az elhalasztott halálra, 361 a feltétel nélküli halálra, 26-an a halálra, azzal, hogy a Konvent vitassa meg a halasztás lehetőségét.

Vagyis valóban egy szavazattöbbséggel ítélték halálra a királyt? Attól függ, hogyan számolunk. Ha az elhalasztható halálbüntetésre szavazó 72 személyt is a halálbüntetés híveinek tekintjük, akkor elmondhatjuk, hogy 433-an szavaztak a király kivégzésére. Ha viszont arra gondolunk, hogy akik el akarták halasztani a halálbüntetés végrehajtását, alighanem abban bíztak, hogy a kivégzésre nem kerül sor, akkor bizony egyetlen szavazat döntötte el a király sorsát.

De vajon megvolt-e ez az egyetlen szavazat? Paul Lombard könyvéből arról értesülhetünk, hogy Indre-et-Loire megye képviselője, René-Jean Champigny-Clément, egy békés chinoni kereskedő a király életére szavazott, de a jegyzőkönyv a halálra szavazók között tartotta őt számon. Az Archives parlementaires így idézte szavait: A halál szörnyű, de nem elég szörnyű egy zsarnok számára, tehát a halálra szavazok. Más lapok és irományok (Moniteur, L'Histoire impartiale du procès de Louis XVI., Le Pour et le Contre) szerint viszont így szavazott: A bebörtönzésre szavazok, s ezután egy évvel a békekötés utáni deportálásra. Ráadásul volt még egy képviselő, Pierre Francois Joseph Robert, Párizs képviselője, aki nem volt francia állampolgár, hanem belgiumi vallon, s ezért nem is szavazhatott volna. De az ő voksát is a halálbüntetés oldalán vették számításba. (Paul Lombard: Idézett mű, 289-291. o.)

Aki tehát azt mondaná, hogy a francia nép halálra ítélte királyát, annak kissé bonyolultabban kellene kifejeznie magát, ha hű akar lenni a történelmi igazsághoz. Valahogy így: a francia társadalom forradalmi kisebbsége, vagyis a választójoggal felruházott polgárok mindössze 18%-a által megválasztott Nemzeti Konvent szavazáson részt vett képviselőinek nagyon is vitatható többsége ítélte halálra XVI. Lajost.

Még egy szavazásra sor került a halálos ítélet kimondása után: január 19-20-án arról szavaztak, hogy elhalasztható-e az ítélet végrehajtása. 380-an a halasztás ellen szavaztak. Másnap, 1793. január 21-én délelőtt tíz óra húsz perckor lenyakzták az egykori királyt. A történészek egy része úgy vélekedik, hogy ezzel kitepték a királyságot a nemzet jövőjéből. A király kivégzésével elválták az utolsó szálát, amely Franciaországot múltjához kötötte, és teljessé tették a szakítást a régi renddel. (Francois Furet: A francia forradalom története. Bp. 1999, Osiris Kiadó. 134. o. Pöcz Erzsébet fordítása.) Ha azonban arra gondolunk, hogy a XIX. században még három király és két császár ült Franciaország trónján, a monarchia kitepése a nemzet jövőjéből nem tűnik különösebben sikeresnek. Elgondolkodtatók Edgár Quinet megállapításai is: II. Jakab és X. Károly nem tértek vissza a száműzetésből, de I. Károly és XVI. Lajos visszatértek a vérpadról II. Károly és XVIII. Lajos képében

Amikor a konventtagok végeztek XVI. Lajossal, a királyság kisiklott a kezük közül, s Európa minden trónján inkább borzadályt, mint rettegést éreztek. Kegyetlen és vég nélküli háború keletkezett ebből, amely önmagából újjászületett. Hogy megvívassák, egy vezetőt adtak maguknak, vagyis visszatértek ahhoz a rendszerhez, amelynek a megsemmisítésére megesküdtek (A forradalom. I. kötet. Pest, 1871, Lauffer Vilmos. 390. o. Károlyi Tibor fordítása.)

47. A demokrata Marat-t egy királpárti nő gyilkolta meg

Jean-Paul Marat-nak (1743-93), a francia forradalom egyik legismertebb személyiségének elég nehéz lenne röviden meghatározni a nemzetiségét. A svájci Boudry városban született, francia nyelvterületen, de porosz alattvalóként. Apja szárd katolikus volt, anyja pedig genfi kálvinista. Ő maga megfordult Dublinban, Londonban, Edinburgh-ban és Amszterdamban, pályázott a Spanyol Tudományos Akadémia egyik tisztségére, támogatást kért II. Frigyes porosz királytól, s csak azért nem utazott el Szibériába csillagászati megfigyeléseket végezni, mert XV. Lajos francia király nem foglalkozott a kérelmével. Őt testvére közül az egyik de Boudry lovag néven a Carszkoje Szelo-i kollégium franciatanára lett, s tanítványai közé tartozott az ifjú Puskin is.

Marat kemény munkával küzdötte fel magát a társadalmi ranglétrán. 1777-től 1783-ig igen előkelő állást töltött be: XVI. Lajos király öccse, Artois grófja (a későbbi X. Károly) testőrségének orvosa volt. Meggazdagodva felhagyott az orvosi gyakorlattal, s a tudományos kutatásra összpontosított. Megalázó kudarcként élte meg, hogy nem sikerült bejutnia a Francia Tudományos Akadémia tagjai közé. A sikeres, előkelő, arisztokrata szalonokban forgoló tudósból pár éven belül elhanyagolt, koldusszegény, terrort követelő újságíró lett.

A francia forradalom kirobbanásakor L'Ami du peuple (A nép barátja) címmel napilapot indított. A szerencsésen megválasztott cím hamarosan Marat eposzi jelzője lett. Lapját mindig ő maga írta tele, ami akkor is jelentős teljesítmény volt, ha figyelembe vesszük, hogy ez gyakran csak nyolc lapból állott, amelyek 11,5 cm szélesek és 19,5 cm hosszúak voltak.

Radikális politikai lépéseket és népjóléti intézkedéseket követelt, de a tulajdont nem támadta. Lapja sikerét a szegények iránti őszinte együttérzésének, erőteljes, vaskos fordulatoktól sem visszariadó újságírói stílusának és mélységesen gyanakvó természetéből következő állandó vádaskodásának köszönhette. Mint oly sok korabeli forradalmár, minden gazdasági vagy politikai nehézséget rosszindulatú összeesküvők tevékenységének tulajdonított. Sorra támadta a forradalom első éveinek valamennyi híres politikusát, és a nagyobb hatás kedvéért rendszeresen véres megtorlásokra szólította fel olvasóit. Több elfogatóparancsot adtak ki ellene, s néha bujkálni kényszerült.

Demokrata lett volna? A parlamentáris rendszerben nem bízott, de abban sem hitt, hogy a nép képes lenne az önkormányzatra. Ezért az elsők között alkotta meg a forradalmi diktatúra újkori ideológiáját. Azt követelte, hogy válasszon a nép ideiglenes diktátort, ruházza fel teljhatalommal, s majd a diktátor biztosítja a forradalom győzelmét. S vajon kinek szánta a diktátor szerepét? Ha figyelmesen olvassuk írásait, ez nem lehet kétséges. Tribünt, katonai tribünt, vagy menthetetlenül elvesztek - mennydörgött lapja 1791. június 22-ei számában. - Mostanáig mindent megtettem értetek, ami emberileg megtehető, de ha nem törődtek e mentőtanáccsal - pedig ennél többet most már nem adhatok - akkor nincs mit mondanom: végleg búcsúzom tőletek! (Marat válogatott írásai. Bp. 1950, Hungária Könyvkiadó. 102. o.) A forradalom katonáihoz írott levelében ennél is nyíltabban fogalmazott: Csak egy vezérre van szükségük, aki a fej és a szív embere

Én a nép egyik barátját kívánom nekik

Ugyan, kire is gondolhatott?

A királyság 1792-es megdöntése után a párizsi városháza forradalmi községtanácsa (a kommün)

átadta neki a királyi nyomda gépeit, meghívta felügyelőbizottságába, s a párizsiak elsöprő többséggel a Nemzeti Konvent tagjává választották. Képviselőtársai körében nem volt népszerű. A jól öltözött urak elhúzódtak az ápolatlan, gyanakvó újságírótól, aki egyáltalán nem ismerte a humorérzékét vagy a szerénységet. Ráadásul ő volt az egyetlen, aki a Konvent szószerén helyeselte az 1792 szeptemberében végrehajtott börtönmészárlásokat. A radikális Hegypárt tagjaként ő lett a mérsékeltbb Gironda támadásainak állandó céltáblája. Kilenc hónap alatt mindössze két olyan indítványt sikerült felolvasnia, amelyet nem követett felháborodott tiltakozás. (Az egyik a régóta harcoló frontkatonák felváltására, a másik a magántulajdonban lévő hátszlovak elkobzására vonatkozott.) Egyik ellenfele azt követelte, felszólalásai után fertőtlenítsék a szószerét. A Gironda végül nagy taktikai hibát követett el: gyilkosságra és fosztogatásra való felbujtás vádjával a Forradalmi Törvényszék elé állították. Ő volt az első képviselő, akinek felfüggesztették a mentelmi jogát. A törvényszék azonban 1793. április 24-én felmentette őt, s a nép diadalmenetben vitte vissza a Konventbe.

A Marat ellen indított csapás bumerángxént zúdult vissza a Gironda-ra: a párizsi aktivisták egyre hevesebben követelték vezetőik vád alá helyezését. Marat ettől kezdve fontos szerepet játszott a Gironda megbuktatásában. Fegyveres fellépésre ösztökölte a forradalmi község tanácsot, s a közhiedelem szerint június 1-je és 2-a éjszakáján saját kezűleg kongatta meg a felkelésre hívó vészharangokat. Másnap a párizsi nemzetőrök körülvették a Nemzeti Konvent épületét, s kikényszerítették a mérsékelt vezetők házi őrizetbe vételét. Megnyílt az út a Hegypárt által irányított forradalmi diktatúra előtt.

Marat politikai pályafutása azonban már a vége felé közeledett. Állandó viszketegséggel járó ekcémája és tüdőbaja miatt nem tudta rendszeresen látogatni a Konvent üléseit, lazulni kezdett a népi társaságokkal fenntartott kapcsolata, s lapját sem tudta már teleírni, csak olvasói leveleit és régi írásait publikálta. Utolsó cikkeiben heves támadásokat intézett a népi mozgalom agitátorai és a Közjóléti Bizottság, a forradalmi kormányzat egyes tagjai ellen. Minden jel arra utalt, hogy előbb-utóbb mind a néptől, mind a kormányzattól elszigetelődik, s betegségei miatt hamarosan bekövetkező halálát csak kevesen fogják meggyászolni. 1793. július 13-án azonban egy romantikus regényekbe illő, minden szempontból drámai és valószínűtlen politikai merénylet áldozata lett, s ezzel - jelképes és közvetlen értelemben egyaránt - bekerült a francia forradalom panteonjába.

Marié-Anne-Charlotte de Corday d'Armont elszegényedett, normandiai nemesi család lánya volt. Zárdában nevelkedett, szép volt, magas, művelt és magányos. Ükapja Corneille, a legnagyobb francia klasszikus drámaíró lányát vette feleségül, s ezért a Biblia és Plutarkhosz életrajzai mellett Charlotte-nak a XVII. századi drámák képezték fő szellemi táplálékát. Családja a forradalomban széthullott, fivérei emigráltak. Szegénysége és büszkesége miatt nem tolongtak körülötte a kérők, és 1793-ban, huszonöt éves korában már vénlánynak számított. Zárdába akart vonulni, de a forradalom feloszlatta a kolostorokat, s ő kénytelen volt kegyelemkenyéren élni Caenban, egy öreg nagynénjénél.

1793 júniusában viszont megérkeztek Caenba a Gironda Párizsból menekülő képviselői, és fegyverre szólították fel a népet a fővárosi zsarnokok, Danton, Robespierre és Marat ellen. Az érzelmi és intellektuális kielégületlenségtől gyötört lány ekkor döntött úgy, hogy magányos életének egy klasszikus hősnőhöz illő, hazafias tettel próbál értelmet adni: személyesen végez a zsarnokkal. Párizsba utazott, ahol egy kést vásárolt, és két levélben is megkérte Marat-t, hogy fogadja őt. David

híres festményén a második levél néhány sora olvasható a halott Marat kezében: Boldogtalan vagyok, s ez elégséges ahhoz, hogy jogom legyen a támogatására. Ezt a levelet azonban Marat nem kapta meg, Charlotte csak arra az esetre tartotta magánál, ha harmadszor sem engednék be őt a lakásba.

Július 13-án este nyolc felé Marat bőrbetegsége miatt a fürdőkádjában tartózkodott, s egy maga elé tett deszkán írogatott, amikor meghallotta, hogy Charlotte harmadszor is megpróbál bejutni hozzá. Mivel ez a kád egy cipő formájú, rézzel bélelt faalkotmány volt, amelyből csak a mellkasa állt ki, egy fésülködőköpenyt magára terítve az illendőség megsértése nélkül behívhatta az ismeretlen lányt. Párbeszédüket csak Charlotte vallomásából ismerjük, aki állítólag felsorolta a Gironde Caenba menekült vezetőinek a nevét. Marat megígérte, hogy az illetők egy héten belül a guillotine alá fognak kerülni. Ekkor érte a halálos döfés. A felülről lecsapó kés átszúrta a tüdőt, és behatolt a szívbe. A segélykiáltásokra előrohant Marat élettársa, Simonne Évrard, aki fellármázta a szomszédokat, de az újságírókat már holtan emelték ki a kád véres vizéből.

Albert Soboul azt írta A francia forradalom című könyvében, hogy Charlotte királypárti volt. (Bp. 1989, Kossuth Könyvkiadó. 241. o.) Ez nem igaz, egyetlen szóval sem utalt sem a királyra, sem a régi rendszerre. Sőt a forradalmi törvényszék előtt kijelentette, hogy Köztársaságpárti voltam már jóval a forradalom előtt! Egyik legújabb életrajzírója ehhez csak ennyit tett hozzá: De nem volt-e vajon ez a köztársaság egy álom, egy mítosz, amelyet a franciák nem voltak képesek sem megérteni, sem megvalósítani?(Jean-Denis Bredin: On ne meurt qu'une fois. Charlotte Corday. Paris, 2006, Fayard. 287. o.) Charlotte így írt érzelmeiről egy levelében: Amikor nem élhetünk a jelenben, és nincs jövőnk, a múltba kell menekülni, és az ideálisban kell keresni azt az életet, ami hiányzik a valóságban. (Ugyanott, 286. o.) Magányos idealista volt, nem királypárti összeesküvő.

Charlotte Cordayt a helyszínen elfogták, s a forradalmi törvényszék halálra ítélte. Július 17-én nyakazták le, az apagyilkosok számára rendszeresített vörös ingben. (A képviselőket ugyanis a haza atyáinak nyilvánították.) A per és a kivégzés során a lány mindvégig méltóságteljesen viselkedett, s szépsége kínos ellentétbe került Marat rútságával, akinek a nagy melegben gyorsan oszlásnak induló holttestét nagyszabású szertartás során búcsúztatták el. A vérpadon Sanson hóhér megpróbálta eltakarni előle a guillotine-t, mire a lány előrehajolt, hogy megnézhesse, és így szólt: Nagyon is jogom van a kíváncsiságra! A hóhér később így emlékezett rá: Hihetetlennek tűnt a számomra, hogy mindvégig ugyanolyan kedves és bátor maradt

A két óra alatt, amíg a közelemben volt, a szeme se rebbent meg, se a harag, se a felháborodás jelét nem láttam az arcán. (Ugyanott, 289. o.)

Charlotte a per során kijelentette: Megöltem egy embert, hogy megmentsek százezret Ebben tévedett: mint oly sok más merénylő, ő is csak felgyorsította a meggyilkolt személy által képviselt ügy győzelmét. Késszúrásával azok számára biztosított újabb érveket, akik a terror intézményesítését követelték. A gyanúsak törvényét szeptember 17-én fogadták el, s ez tette lehetővé félmillió személy letartóztatását. A merénylet pedig hihetetlen mértékben megnövelte Marat tekintélyét, s a forradalom legtöbbet ünnepelt mártírjává avatta őt. Bebalzsamozott testét július 15-én a Cordeliers-templomban ravatalozták fel, másnap hétórás szertartással temették el. Országszerte emlékműveket emeltek a tiszteletére, ezredek, párizsi kerületek és városok jelezték, hogy fel kívánják venni a Marat nevet. A párizsi nők forradalmi klubja obeliszket emeltetett az emlékére, szívét szent ereklyeként őrizték a Cordeliers-templomban, a Montmartre-külvárost pedig azonnal átkeresztelték Mont-Marat-ra. Még

Joachim Murat, Napóleon későbbi sógora és Nápoly leendő királya is a Marat nevet használta néhány hónapig. Sajátos Marat-kultusz bontakozott ki, körmenetekkel és templomi szertartásokkal emlékeztek meg róla. 1794. szeptember 21-én hosszadalmas szertartással helyezték el földi maradványait a Szent Genovéva-apátság nemzeti panteonná nyilvánított templomában. Charlotte Corday közreműködése nélkül Marat holtteste egészen biztosan nem részesült volna efféle megtiszteltetésben, s valószínűleg az utókor sem idézte volna fel az emlékét oly sok festményen, könyvben, filmen és drámában.

48. Egyetlen szavazaton múltott, hogy nem a német lett a hivatalos nyelv az Egyesült Államokban

Világszerte elterjedt az a legenda, amely szerint valamikor a XVIII. században az amerikai törvényhozás komolyan fontolgatta, hogy a német vagy az angol legyen az új nemzet nyelve. Végül az angol nyelv hívei kerekedtek felül egyetlen szavazattal - de csak azért, mert a német nyelv egyik híve a szavazás idején az árnyékszéken tartózkodott.

Természetesen a németek kezdték terjeszteni ezt a történetet az 1840-es évektől. Van egy hihetőbbnek tűnő változat: nem az Egyesült Államok, csak Pennsylvania tagállam törvényhozásában merült fel az 1790-es években, hogy a németet nyilvánítsák az állam hivatalos nyelvvé. A szavazatok egyenlően oszlottak meg, de a képviselőház elnöke, egy bizonyos Muhlenberg - éppen egy német származású amerikai! - ellene szavazott. Pennsylvaniában ekkoriban valóban sok német lakott, de a lakosság egyharmadát sohasem haladta meg az arányuk, vagyis semmi esélyük sem volt nyelvük állami nyelvvé nyilvánítására. A legenda olyan formában is felbukkant, hogy nem a német, hanem a holland nyelv híveit szavazták le. Valószínűleg azért, mert az Egyesült Államokban a XVIII. és XIX. században a mindennapi, pongyolább nyelvhasználat során ugyanazzal a szóval jelölték a német, mint a holland nyelvet és nemzetiséget: a Deutsch (németül: német) szóból származó, azt eltorzító Dutch elnevezéssel.

Az Egyesült Államokban soha nem merült fel a szövetségi vagy bármelyik állami törvényhozásban, hogy ne az angol legyen az ország vagy a tagállam hivatalos nyelve. A legendának mégis van alapja. 1794 januárjában a virginiai Augusta megye német lakói elküldtek egy petíciót a washingtoni Kongresszushoz, amelyben azt javasolták, hogy az ország egyes törvényeit nyomtassák ki német nyelven is, hogy az újonnan bevándorolt németek könnyebben megérthessék új hazájuk törvényeit. A Kongresszus alsóháza, a Képviselőház azonban 42 szavazattal leszavazta ezt, 41 ellenében. (Vagyis a német nyelvvel kapcsolatos szavazást valóban egyetlen szótöbbséggel döntötték el.) A döntés idején Frederick Augustus Conrad Muhlenberg (1750-1801), egy német bevándorló fia, az amerikai lutheránus egyház egyik megalapítója volt a Képviselőház elnöke (speaker). Pennsylvaniából érkezett, valószínűleg ezért bukkan fel az ottani képviselőház a legenda egyik változatában. Kiválóan beszélt németül, hiszen a hallei egyetemen tanult teológiát. Muhlenberg többször is betöltötte a Képviselőház elnöki tisztségét (1789-91, 1793-95), ebben a szavazásban azonban nem vett részt. Később viszont kijelentette a történetekkel kapcsolatban, hogy minél hamarabb megtanulnak a németek angolul, annál jobb.

Az Amerikai Egyesült Államoknak pedig máig nincs hivatalos nyelve. A törvényhozók

valószínűleg feleslegesnek tartották, hogy ezzel foglalkozzanak, amikor a lakosság 82%-a az angolt tekinti anyanyelvének, s 96%-a saját bevallása szerint jól beszéli.

49. Robespierre volt a francia forradalmi diktatúra vezetője

Ha Maximilien Robespierre (1758-94), a francia forradalmi kormányzat (1793-94) vezető személyisége szóba kerül, a legtöbb baloldali történész azonnal fontosnak tartja közölni velünk, hogy ő volt a francia történelem egyetlen, igazi megvesztegethetetlen személyisége. Ez nyilvánvalóan abszurdum, hiszen a francia történelemben számtalan személyiség akad Szent Lajos királytól Jeanne d'Arc-on át de Gaulle-ig, akiket senki sem vádolhat korrupcióval. Mégis újra meg újra feltalálják nekünk ezt a régi, kiüresedett legendát. Az efféle megállapításokban minden bizonnyal az erény misztikájának ethosza élt tovább, amely nagyobb bűnnek tekinti a pénz pazarlását a vér pazarlásánál. (Elisabeth L. Eisenstein: *The First Professional Revolutionist: Filippo Michele Buonarroti. (1761-1837)* Cambridge, Massachusetts, 1959, Harvard University Press. 61. o.) Vagyis ha arra figyelünk, hogy valaki pénzügyi szempontból mennyire feddhetetlen, talán nem vesszük észre, hogy milyen véres lett a keze.

Robespierre Arrasban született, egy gyorsan széthulló polgári családban, s rokonai nevelték fel. Szegény, ösztöndíjas diákként járta ki iskoláit, és olyan sikeres ügyvéd lett belőle szülővárosában, hogy 1789-ben a rendi gyűlés képviselőjévé választották. A gyűlés hamarosan felvette az Alkotmányozó Nemzetgyűlés nevet, s Robespierre a bal oldalán foglalt helyet, a demokraták között. Általános választójogot, teljes sajtó-, szólás-és vallásszabadságot követelt, felszólalt a zsidók, színészek és rabszolgák egyenjogúsítása érdekében, sőt még a halálbüntetés eltörlése mellett is kiállt. 1791 májusában pedig megszavaztatta az Alkotmányozó Nemzetgyűléssel, hogy tagjait eltiltja a következő törvényhozó szerv választásainak való indulástól. Akiknek semmi esélyük sem volt arra, hogy újra képviselővé válasszák őket, kaptak az alkalmon, hogy ártsanak sikeresebb kollégáiknak. Ez utóbbiak viszont nem tiltakozhattak anélkül, hogy ne tűnjenek önzőnek és nagyravágyónak. Robespierre-nek így sikerült politikai ellenfeleit eltávolítania a törvényhozó testületből, ő viszont a párizsi bűnügyi törvényszék közvádlójaként és a megtisztított Jakobinus Klub népszerű szónokaként továbbra is megőrizhette politikai befolyását. Nagy szerepe volt abban, hogy ez a klub a mérsékeltek kiválása (1791) után egyre radikálisabb és országos hálózatot kiépítő szervezetté vált. A Jakobinus Klubban tartott szónoklataival hevesen szembeszállt a háborús kampánnyal (1791. december-1792. január). Igen értelmes érvei voltak a forradalmi keresztes háború terveit ellen: Egy politikus fejében nem támadhat képtelenebb gondolat annál a hiedelemnél, hogy elég egy népnek fegyveresen betörnie egy másik nép országába, s máris elfogadtathatja vele törvényeit és alkotmányát. Senki sem szereti a fegyveres hittérítőket, a természet és az óvatosság pedig mindenkit arra készíten, hogy ellenségként verjék vissza őket.

A királyság megdöntésében (1792. augusztus 10.) nem vett részt, de szekciója (a párizsi kerület, amelyben lakott) a felkelő község tanács (kommün) tagjává választotta. A párizsiak elsőként őt választották a Nemzeti Konvent (1792-95) képviselőjévé. E testületben a radikális Hegypárt egyik vezetője és a mérsékeltebb Gironda nevű párt támadásainak céltáblája lett. Fontos szerepet játszott a

király perében, és természetesen XVI. Lajos kivégzésére szavazott - ekkorra már a jelek szerint megfeledkezett arról, hogy valaha a halálbüntetés ellenfele volt. 1793 májusában a Jakobinus Klubban új felkelésre szólította fel a népet, előkészítve ezzel a Gironde vezetőinek június 2-ai letartóztatását.

Részt vett az 1793-as (életbe nem léptetett) alkotmány elkészítésében: a progresszív jövedelemadóról, a tulajdonjog mérsékelt korlátozásáról, a munkához és az oktatáshoz való jogról alkotott nézeteit nem fogadták el, de a közsegélyhez való jogot beiktatta az alkotmányba. Korábbi liberális és demokrata elveit feladva a Közjóléti Bizottság tagjaként kerek egy éven át (1793. július 27.-1794. július 27.) a forradalmi diktatúra egyik legtekintélyesebb vezetője lett. Hangsúlyozni kell, hogy csak az egyik volt a Nagy Közjóléti Bizottság tizenkét tagja közül, semmilyen vezetői rangja nem volt, csak tekintélyére és népszerűségére támaszkodott. Sokat használt neki közismerten puritán életmódja: egy párizsi asztalosmester családjánál élt albérlőként, kényelmes, de szerény körülmények között. Ezért nevezték el ekkoriban Megvesztegethetetlennek.

Több alkalommal is ő képviselte a Konvent előtt a Közjóléti Bizottság álláspontját, s ő fejtette ki legékezzelőbban a terror ideológiáját. Leggyakrabban 1793. december 25-ei és 1794. február 5-ei beszédeit szokták felidézni: A forradalom kormánya a szabadság despotizmusa a zsarnokság ellen

A népi kormány eszközei: az erény és a terror! Az erény, amely nélkül a terror végzetes, s a terror, amely nélkül az erény tehetetlen! Nem volt ez új gondolat: már Montesquieu azt hangsúlyozta A törvények szelleméről című könyvében, hogy a köztársaságban az állampolgároknak feltétlenül felül kell emelkedniük az önérdeken, különben az állam széthullhat. Robespierre a felvilágosodás régi erénykultuszát kapcsolta össze a rendkívüli körülmények miatt elfogadott, forradalmi terror gyakorlatával. Kollégái többsége úgy gondolkodott, hogy a terrorra csak a katonai győzelem kivívásának érdekében van szükség, s amint lehet, felhagynak vele. Ő azonban a jelek szerint őszintén elhitte, hogy a terror nem szükséges rossz, hanem az erény győzelmének előfeltétele.

A legkövetkezetesebben vallotta a forradalom ideológiáját: a nemzeti akarat kizárólag egységes lehet, a nép pedig természettől fogva jó, vagyis minden politikai nézeteltérés és minden probléma kizárólag rosszindulatú összeesküvők aknamunkájának a következménye lehet. Ilyen alapon sorra szembefordult minden politikai irányzattal, amely nem azonosult a Közjóléti Bizottság politikájával. Részt vett a veszetek, a keresztényellenes kampány, az ultraforradalmárok (Hébert és társai), a mérsékelték (Danton és társai) és a sansculotte-ok mozgalmának felszámolásában. Nem lépett fel korábbi barátai védelmében sem. Camille Desmoulins újságíró egykor osztálytársa volt, és Robespierre jelen volt az esküvőjén. Mégis engedte, hogy Desmoulins-t 1794 áprilisában kivégezzék, amiért a terror felszámolását sürgette lapjában. Nyolc nappal a férj után a feleségét, Lucile Desmoulins-t is kivégezték, aki csak a férjét szerette volna megmenteni. Egyes történészek elragadtatással emlegetik Robespierre elvhűségét, amellyel barátait is feláldozta az ügy érdekében. Sőt olyan életrajzírói is akadtak, akik sajnálkoztak azon, hogy micsoda lelki kínokat kellett kiállnia barátai elvesztése miatt. Meglehet - írja ezt a szemléletet elítélve Fekete Sándor -, csakugyan vérzett Robespierre szíve, amikor nyaktilóra küldte Camille Desmoulins-t és feleségét, Lucile-t, kiknek gyermekét annyiszor ringatta a térdén. De nem tudunk elérzékenyülni lelki tusájától, inkább meghat bennünket, mondjuk, Desmoulins-né haláltusája (A nagy francia forradalom. Bp. 1972, Móra Ferenc Könyvkiadó. 118. o.)

1794 elejére, a külső és belső válság leküzdése után sem volt képes módosítani politikáját. Sőt a terror fenntartása érdekében újradefiniálta a forradalom céljait. Már nem arról szónokolt, hogy le kell győzni a köztársaság ellen támadó külföldi hadseregeket, fel kell számolni a belső ellenforradalmat, s élelmet kell biztosítani a városok számára, hanem arról, hogy létre kell hozni az Erény Köztársaságát. Márpedig aligha van veszedelmesebb elgondolás annál, hogy itt és most meg lehet teremteni a tökéletes társadalmat - ez a nagyszerű cél ugyanis minden áldozatot igazol. Még a forradalmi terror és polgárháború több százezer áldozatát is.

Elképesztően abszurd lépésekre is rá tudta kényszeríteni a Nemzeti Konventet: Isten létének és a lélek halhatatlanságának a megszavazására. Május 7-ei beszédében ugyanis úgy érvelt, hogyha a vallásra szükség van az erkölcsös, erényes társadalom létrehozásához, akkor az ateizmus bűnös eszme, és a nemzeti képviselőtestületnek el kell fogadnia a Legfelsőbb Lény létezését és a lélek halhatatlanságát. Az emberiség évezredek óta töprengett azon, hogy van-e Isten és halhatatlan-e a lélek - ezt a filozófiai-vallási kérdést azonban még senki sem próbálta parlamenti határozattal megválaszolni. Robespierre a szavazás után megrendeztette a Legfelsőbb Lény ünnepét is június 8-án, amellyel sikerült magára haragítania mind a régi vallás híveit, mind az ateistákat. (Az előbbieknél nagyon is jól megfelelt a korábban gyakorolt katolikus vallás istene, az utóbbiak viszont nem kértek sem ebből, sem a Robespierre által felkínált istenségből.)

Minél közelebbi az Erény Köztársasága - annál jobban fokozni kell a harcot a bűnösök ellen. Robespierre és barátainak szűk köre ezért a június 10-ei törvénnyel felerősítette a terrort. Lehetővé tették, hogy bárkit bűnössé nyilvánítsanak, akár pusztán erkölcsi bizonyítékok alapján is, megszüntették a nyilvános kihallgatást, megvonták a védelmet, s a bírák ezután csak felmentő vagy halálos ítéletet hozhattak. A törvénynek köszönhetően 1794 júniusában és júliusában a forradalmi törvényszék több embert végeztetett ki, mint a megelőző öt hónap során.

Nem csoda, hogy ebben az időszakban sokak számára úgy tűnt, hogy Robespierre személyes diktatúrára törekszik. Ez nem volt igaz - de az is biztos, hogy ha őt követik, sohasem fognak szakítani a terrorral és a diktatúrával. A megfélemlített Nemzeti Konvent összeszedte a bátorságát. 1794. július 27-én (a forradalmi naptár szerint thermidor 9-én) egy drámai vita után barátaival (Couthon, Saint-Just, Le Bas) és öccsével együtt letartóztatták Robespierre-t. Híveivel a Városházára menekült, de a párizsi nép többsége nem támogatta, és ő sem volt hajlandó felkelést szítani a nemzeti képviselőtestület ellen. A Konvent fegyveresei elfogták a Városházán, súlyosan megsebesítették, és másnap a támogatóival együtt lenyakaztatták. Bukása után felszámolták a terrort és a forradalmi kormányzatot is, s bár ezt a rendszert a Hegypárt vezetői közösen s a Konvent többségének támogatásával hozták létre, most Robespierre-t nyilvánították felelősnek mindenért. Ennek következtében fokozatosan megszilárdulhatott az a téves elképzelés, hogy Robespierre volt a terror első számú vezetője, afféle diktátor, aki egyedül kormányzott.

A XIX. századi baloldaliak egy része az elvhű és önzetlen forradalmárt, a XX. századi kommunisták és szimpatizánsaik széles köre pedig a forradalmi terror és diktatúra képviselőjét tisztelték személyében. A szovjet történészek Lenin és Sztálin előfutárának tüntették fel őt, az önzetlen, kemény, tiszta kezű forradalmi vezérek példaképének. Ezért a forradalmi kormányzatot is inkább jakobinus diktatúra néven emlegették, hogy ezzel is jobban emlékeztessen arra az uralomra, amelyet ők proletárdiktatúrának neveztek. Mindkét elnevezés arra utal, hogy nem is szűk körű

kormánybizottságok gyakorolják a hatalmat - hanem a nép, a jakobinusok, a munkások. Jó példa mindez arra, hogy pusztán névadással is lehet hazudni.

50. Talleyrand szélkakasként minden rendszert kiszolgált

Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord-t (1754-1838) George Sand a század egyik legerkölcstelenebb emberének nevezte, Victor Hugó pedig e szavakkal jellemezte:

Nemes volt, mint Machiavelli, pap, mint Gondi (vagyis mint Retz bíboros, a Fronde hírhedt összeesküvője - H. R), kiugrott pap, mint Fouché, szellemes, mint Voltaire, és sánta, mint az ördög. (Ezt láttam. Bp. 1969, Európa. 29. o. Berényi Pál fordítása.) A XIX. század folyamán olyannyira általánossá váltak a Talleyrand-t elítélő kijelentések, hogy Gustave Flaubert közhelyszótárában amelybe a banális, kiüresedett gondolatokat gyűjtögette, ez olvasható: Talleyrand herceg: fel kell háborodni rajta

Talleyrand egész életében meg volt győződve róla, hogy az egyik legrégebbi és tekintélyesebb nemesi család, a Périgord grófi dinasztia egyenes ági leszármazottja. Ez nem volt igaz, de ő hitt benne, és így is viselkedett. Nem szerepet játszott, hanem (Broglie herceg szavaival élve) természetesen és ösztönösen nagyúr volt. Felsőbbrendűségének tudatát semmi sem rendíthette meg. Ezért tárgyalhatott egyenrangúként hercegekkel, királyokkal és császárokkal, ezért fogadta tökéletes nyugalommal a sértéseket, hiszen ezek egyszerűen nem érhetek fel hozzá.

Dongalábbal született, akárcsak nagybátyja: e rendellenesség apai ágon öröklődött a családjában. Egész életében egy speciális cipőt kellett viselnie elsorvadott jobb lábán, amelyet fémrúddal és szíjjal rögzített a lábszárához. Kortársai mindebből csak annyit vettek észre, hogy Talleyrand kissé bicegett, az utcán botra támaszkodva járt, a szobákban a székekbe kapaszkodott, s néha megveregette beteg lábát. Számptalan szerelmi kapcsolata viszont azt bizonyította, hogy testi hibája miatt a nők egyáltalán nem találták visszataszítónak.

Elmélyült tanulmányainak, valamint nagybátyjának, Reims érsekének köszönhetően gyorsan lépdelt fölfelé az egyházi ranglétrán. 1780-tól öt éven át a francia katolikus egyház általános ügyvivője vagyis egyik legfelsőbb végrehajtó tisztviselője volt. Szorgos, fáradhatatlan és hatékony tevékenységgel bizonyította be, hogy nem érdemtelenül részesült ilyen kivételes megtiszteltetésben. A francia egyháztörténet egyik szakértője a század egyik legjelentősebb általános ügyvivőjének nevezte őt. (Plongerón, Bemard: *La vie quotidienne du clergé français au XVIIIe siècle*. Paris, 1974, Hachette. 96. o.) A köztisztviselőben álló, tehetséges, fiatal papot, az egyházi ügyek elismert szakértőjét XVI. Lajos 1788 novemberében Autun püspökévé nevezte ki, s választását a pápa is megerősítette.

A forradalom kirobbanása idején az Alkotmányozó Nemzetgyűlés (1789-91) tagja volt. Ekkori nézeteiről Lambesc hercegnőhöz írott, 1789. október 9-ei leveléből tájékozódhatunk: Egy igazságot

be kell látnia, a forradalom, amely ma Franciaországban lejátszódik, elkerülhetetlenné vált a dolgok azon állapotában, amelyben élünk, és e forradalom végső soron hasznos lesz

Ezért a határozatlankodás immár veszélyessé vált a gyenge emberek számára, és szégyenletessé azok számára, akik többre becsülik magukat. A nyílt állásfoglalás az egyetlen magatartás, amely méltó némi elismerésre. (Talleyrand: Mémoires

I. 1754-1807. Paris, 1957, Librairie Plon 172-173. o.) Vagyis szívvel-lélekkel elfogadta a forradalmat, s arra törekedett, hogy ésszerű keretek közé szoríthassák a szükségessé vált társadalmi és politikai reformokat.

Talleyrand a forradalom első három évében rendszeresen olyan értékekért szállt síkra, amelyek máig megőrizték vonzerejüket. Vezető szerepet vállalt a rendi különbségek felszámolásában, a kiváltságok eltörlésében, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának megfogalmazásában, az egyházi reformok elfogadtatásában, a zsidók egyenjogúsításában és a vallásszabadság biztosításában.

Megindította a súlyok és mértékek egységesítésének folyamatát, előkészítette a nemzeti ünnepet, megpróbálta képviselőtársait lebeszélni az inflációt előidéző intézkedésekről, kockázatos szerepet vállalt az új főpapok beiktatásában, részt vett az 1791-es alkotmány összeállításában, és nagyszabású közoktatási tervet dolgozott ki. Két diplomáciai küldetés során próbálta biztosítani hazája számára a brit kormány szövetségét vagy legalább semlegességét. Egyáltalán nem túlzás őt a francia forradalom alapító atyái közé sorolni.

És mit nyert mindezek fejében? Elveszítette püspöki rangját, Szajna megye közigazgatási területében betöltött szerepét, megfosztották attól a lehetőségtől, hogy miniszterként vagy az új törvényhozás képviselőjeként tevékenykedjen, s a pápa kiátkozta. Arisztokrata származása és az udvarral fenntartott kapcsolatai miatt a királyság 1792-es bukása után az a veszély fenyegette, hogy pusztán gyanú alapján bebörtönzik vagy ugyanúgy lemészárolják, mint oly sok egykori képviselőtársát. Lélektanilag meglehetősen hitelesnek tűnik az anekdota, amely szerint az emigrációba induló Talleyrand így sutogott maga elé a hajón, amely lassan elhagyta a francia partokat: Leshetik, hogy én még egyszer forradalmat csinállok mások számára

(Ghislain de Diesbach: Histoire de l'emigration. 1789-1814. Paris, 1998, Perrin. 235. o.) Valóban elmondhatta volna magáról, hogy megtett egyet-mást hazájáért, amely azonban nem bizonyult különösebben hálásnak. De nem mondott ilyesmit, mert arisztokrata volt, s rangjához ugyanúgy hozzátartozott a közszolgalat, mint a sorscsapások hűvös és közömbös tudomásulvétele.

Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált, s csak 1797-ben térhetett haza. Ekkor viszont a mérsékelt köztársaság kormányának, a Direktóriumnak a külügyminisztere lett. Támogatta Bonaparte Napóleon egyiptomi hadjáratának (1798-1801) tervét, s miután a baloldal 1799-ben lemondatta, vezető szerepet játszott a tábornok úgynevezett brumaire-i államcsínyében (1799. nov. 9-10.), amellyel megszerezte a hatalmat. Bonaparte konzulátusa idején visszakapta miniszteri rangját (1799-1807). Arra törekedett, hogy az európai béke megszilárdításának érdekében minél monarchikusabb irányba fejlődjön Bonaparte konzulátusa, s ezért elfogadta a császárság bevezetését is (1804). Vezető szerepet játszott a napóleoni háborúk békekötéseinek tárgyalásain, Napóleon főkamrássá (1804), Benevento hercegévé (1806) és al-nagyválasztóvá (1807) nevezte ki.

Külpolitikai nézeteit tekintve az elvtelennek kikiáltott miniszter egész életében rendkívül következetesnek bizonyult. Már emigrációja kezdetén, 1792 novemberében egy emlékiratot küldött Londonból a francia kormánynak, amelyben arra intette, hogy mérsékelje a forradalom hódításait. Minden területi növekedés, az erő és az ügyeskedés bitorlásai, melyeket ősi és nevezetes előítéletek a rang, az elsőbbség, a stabilitás és a nagyhatalmi helyzet bizonyítékainak tekintenek, nem mások, mint a politikai esztelenség durva játéka és a hatalom téves számításai. Következményeik nem mások, mint a kormányzat költségeinek és problémáinak megnövekedése s a kormányzottak boldogságának és biztonságának csökkenése a kormányzók átmeneti érdekeinek vagy hiúságának érdekében. (Emmanuel de Waresquiel: Talleyrand. Le prince immobilé. Paris, 2003, Fayard. 169. o.) Öt év múlva, a campoformiói béke megkötése idején arra figyelmeztette a Direktóriumot, hogy a béke nem lesz tartós, ha a hódításokkal gyűlöletet vált ki a legyőzöttekből. 1799-ben, leváltása előtt pár nappal arra kérte a törvényhozás egyik tagját, hogy ne sokszorozzák meg Franciaország ellenségeit.

1805 novemberében, az austerlitz csata előtt ezt írta egy levelében: Épp elég nagy dolgot, csodálatos tettet hajtottunk már végre, azzal kellene befejezni, hogy kiegyezünk. (Ugyanitt, 347. o.) Arról próbálta meggyőzni a császárt, hogy a Habsburg Birodalom fennmaradása nélkülözhetetlen az európai egyensúly megőrzéséhez. Talleyrand szerint Ausztria nemcsak a legcivilizáltabb kontinentális hatalom, de egyben szükségszerű akadály is az orosz terjeszkedés előtt. Oroszország pedig nemcsak a legkevésbé civilizált nagyhatalom, de még despotikus kormányformája is idegen az európai normáktól. A külügyminiszter ezért arra akarta rávenni Napóleont, hogy jelentse ki: a hódítások korszakát a maga részéről lezártnak tekinti. December 5-én, három nappal az austerlitz csata után egy újabb levelet intézett Napoleonhoz: Felsőged most szétzúzhatja vagy felemelheti az osztrák monarchiát. Ha viszont egyszer szétzúzta, Felsőgednek magának sem áll majd hatalmában összegyűjteni a szétszórt darabjait és újra egy tömegbe rendezni. E tömeg létezése mindazonáltal szükségszerű. Nélkülözhetetlen a civilizált nemzetek majdani megmentéséhez

Ha a nyugaton túlságosan meggyengült osztrák monarchia képtelenné válik arra, hogy megőrizze jogarának uralma alatt eddigi államait, a magyarok, akik függetlenség és szabadság névvel illetik zavargásaikat és nyugtalankodásaikat, megtehetik, hogy elhagynak egy folyamatos vereségei által megalázott lobogót, s mivel túl gyengék egy független állam fenntartásához, az oroszok mellé állhatnak, akikhez az erkölcsök amúgy is annyira hasonlóak. Megbízható csatornákon keresztül olyan információkat kaptam, hogy Magyarországon az efféle tervezeteknek sok támogatójuk van. Mindazonáltal ha az oroszok Magyarország urai lesznek, mindenhatóvá válnak Európában. (Waresquiel: Idézett mű, 351. o. Dard: Idézett mű, 113-114.0.)

Talleyrand alighanem eltúlozta kissé a magyarok rokonszenvét az oroszok iránt, a Habsburg Birodalom felbomlásának következményeit azonban egész pontosan megjósolta: más nagyhatalmak terjesztik majd ki befolyásukat a Kárpát-medencére, olyan nagyhatalmak, amelyek egész Közép-Európát uralmuk alá vonhatják. Leveleinek azonban semmilyen hatásuk sem volt. Napoleon súlyos békefeltételeket kényszerített a Habsburg Birodalomra, s ugyanakkor azt tervezte, hogy szövetségre lép Oroszországgal.

1807-ben az egyre kedvetlenebb Talleyrand lemondott a külügyminiszteri rangról. Nem a süllyedő hajóról menekült: hatalma csúcspontján hagyta ott a császárt. Állítólag kijelentette: Nem akartam Európa hóhéra lenni. Az 1808-as erfurti találkozón pedig titokban rábeszélte I. Sándor cárt, hogy ne

engedjen Napóleon követeléseinek. Amikor pedig a Spanyolországban háborúzó császár meghallotta, hogy kormányzatának két legjelentősebb tisztviselője, Fouché rendőrminiszter és Talleyrand közeledni kezdett egymáshoz, amilyen gyorsan csak tudott, hazatért, és mindent megtett a megfélemlítésükre. 1809. január 28-án fél órán keresztül szidalmazta durván egykori külügyminiszterét, s amikor már végleg kifogyott az érvekből, ezt vágta oda: Nézze, uram, maga nem más, mint szar selyemharisnyában! Talleyrand nyugodtan fogadta a császár tombolását, s később csak ennyit mondott: Milyen kár, hogy egy ennyire nagy ember ilyen neveletlen!

Napóleon 1812-es oroszországi hadjáratát Talleyrand nevezte a vég kezdetének. 1814-ben pedig, amikor a szövetségesek bevonultak Párizsba, I. Sándor cár Talleyrand házában szállt meg, s az ő tárgyalásaik során körvonalazódott a restauráció. Franciaországban fennmaradnak a forradalom vívmányai, angol típusú alkotmányt kap, s ugyanakkor elfogadja 1792-es határait. A szenátus egy ideiglenes kormány élére állította Talleyrand-t, a trónt elfoglaló XVIII. Lajos pedig külügyminiszterré nevezte ki. A bécsi kongresszuson (1814-15) igen ügyesen manőverezett a francia érdekek képviselőjében és régi célja, az európai egyensúly megőrzése érdekében. A vesztes Franciaország küldötte volt, mégis sikerült ötödikként helyet foglalnia a győztes nagyhatalmak képviselőinek asztalánál.

Napóleon 1815-ös visszatérése után Talleyrand arról győzte meg XVIII. Lajost leveleiben, hogy még ebben a helyzetben se adja fel a liberális, képviselői rendszer támogatását. Viharos összecsapásokra került sor a király és minisztere között, s végül Wellington közvetítésére XVIII. Lajos mégis a Talleyrand által javasolt nyilatkozatot tette közzé, amelyben elismerte korábbi kormányzata hibáit, ígéretet tett az alkotmány fenntartására és az amnesztiára.

Talleyrand újra külügyminiszter és kormányfő lett. Csakhogy az 1815-ös választáson a szélsőséges királyságot győzött, s amikor hősünk szeptemberben felajánlotta lemondását, legnagyobb meglepetésére a király elfogadta azt. Tizenöt évet töltött távol a hatalomtól, bár párizsi háza a politikai és társasági élet egyik központjává vált. Az 1820-as években a liberális ellenzék támogatása. A kormányok bukását ezzel a megjegyzéssel fogadta: Furcsa dolog, de úgy látszik, szerencsétlenséget hozok azokra, akik nem törődnek velem.

Az 1830-as forradalom kitörése után ő küldte titkárát a későbbi Lajos Fülöp családjához azzal a javaslattal, hogy jöjjön Párizsba, s álljon a mozgalom élére. Ott volt, amikor a politikusok esküt tettek az új királyra. Felség, ez a tizenharmadik esküm! - jegyezte meg szerényen Talleyrand, mire a király kifejezte elismerését: Hogy csinálja ezt, herceg? A rendszerek sorra elbuknak, anélkül, hogy önt megrendíthetnék! Amikor pedig I. Miklós orosz cár megtudta, hogy Lajos Fülöp Talleyrand-t nevezte ki londoni nagykövetének (1830-34), kijelentette, hogy az új király rendszere tartósan megmarad.

Talleyrand pedig új hivatalában is hű maradt régi elveihez: a brit-francia szövetség megszilárdításáért, az európai béke és hatalmi egyensúly fenntartásáért tevékenykedett. Hazatérése után a francia sajtó egyöntetűen dicsőítette hazafiasságát, s az utcán a párizsiak kalapot emeltek hintója előtt. 1838-ban, nyolcvannégy éves korában halt meg, miután hosszasan alkudozva kibékült az egyházi hatóságokkal, hogy ne tagadhassák meg tőle, az egykori kiátkozott püspöktől az egyházi temetést. Őszintén elmondhatta magáról, hogy csak akkor hagyott cserben egy-egy politikai rendszert, amikor egész Franciaország egyetértett vele.

51. Fouché elvtelen áruló volt

Joseph Fouchét általában úgy emlegetik, mint gátlástalan és fondorlatos politikust, aki minden rendszert elárult. Ennek az lehet az oka, hogy a forradalmi és napóleoni kor éles konfliktusokkal teli örökségének a XIX. és XX. századi politikusok, művészek és történészek valamennyien csak egy-egy elemével, egy-egy irányzatával azonosulhattak vagy rokonszenvezhettek. Ebből következően azokkal a személyiségekkel, akik több rendszerben is vezető szerepet töltöttek be, nem tudtak mit kezdeni, s ezért elvtelenséggel vagy kifejezetten árulással vádolták meg őket.

Fouchénak a jobboldal nem tudta megbocsátani, hogy a Nemzeti Konvent tagjaként XVI. Lajos király halálára szavazott. A baloldaliak a szemére hányták, hogy vezető szerepet játszott Robespierre megbuktatásában. Napóleon hívei szerint pedig Fouché kijátszotta és elárulta a császárt. A XIX. században olyannyira befeketítették az emlékét, hogy amikor az ifjú Louis Madelin történész 1900-ban benyújtotta a Sorbonne-on Fouchéről készített doktori disszertációját, Ernest Lavisse professzor komolyan felvetette azt a kérdést, hogy el lehet-e fogadni egy disszertációt, amelyet szerzője olyan rossz hírű személynek szentelt, mint Fouché? A XX. században már inkább a mindenható és mindentudó rendőri hatalom egyik megalapítójaként idézték fel az emlékét, s úgy emlegették, mint Berija és Himmler egyik előfutárát. Pedig se deportálás, se koncentrációs táborok, se népiirtás nem fűződik a nevéhez, a párizsiakat pedig nem Fouché kinevezése, hanem a leváltása ijesztette meg - vagyis aligha volt az ördög annyira fekete, amilyenek lefestették.

1759-ben született Nantes közelében, módos tengerészcsaládban. Az oratoriánus szerzetesek iskolájában tanult, s fizikai és matematikai ismereteinek köszönhetően a rend világi tanári állással jutalmazta meg. (Tehát nem volt kiugrott pap!) 1792 nyarán ő lett a nantes-i kollégium vezetője, s a francia forradalom törvényhozó szerve, a Nemzeti Konvent képviselőjévé választották. Mielőtt elutazott volna a fővárosba, megházasodott, s a hamarosan rettegett politikussá váló férfi egész életében hűséges férjnek és jó családapának bizonyult.

1793 januárjában ő is megszavazta XVI. Lajos kivégzését, s ezzel egy életre elkötelezte magát a forradalom vívmányai mellett. Egyesek szerint ez volt első árulása: korábban a mérsékeltbb pártot, a Gironde-ot támogatta, most viszont a Hegypárttal szavazott. Csakhogy a Gironde vezető politikusai közül igen sokan szavaztak a király halálára, vagyis Fouché senkit sem árult el. A nyár folyamán keménykezű konventbiztosként tevékenykedett több megyében: megadóztatta a gazdagokat, gondoskodott a nélkülözők támogatásáról, és keresztényellenes intézkedéseket hozott. Stefan Zweig azt írja magyarul is több kiadást megért Fouché-életrajzában, hogy az egykori tanár ekkoriban kommunisztikus elveket hirdetett. Fouché azonban kiáltványaiban csak arra szólította fel a Konventet, hogy vegye igénybe a gazdagok javait is a győzelem érdekében. Nem a tulajdont, hanem kizárólag a hazafiatlan tulajdonosokat támadta. Azt sem állíthatjuk, hogy hadat üzent volna az egyháznak. Inkább az egyház által régen hangoztatott szólásokat aktualizálta, amikor arra szólította fel Nevers megye gazdag lakóit, hogy feleslegükkel vezekeljének fényűzésük bűneiért.

Bizonyos tények arra engednek következtetni, hogy Fouché komolyan is vette mindazt, amit

meghirdetett. Elsőszülött kislánya számára ugyanis Nevers-ben republikánus keresztelőt rendezett, s a megye nevére, Nièvre névre keresztelte őt. Mivel sosem keverte bele családját a politikai ügyekbe, e gesztus arra utal, hogy nem űzött kettős játékot, s szívvel-lélekkel a forradalom mellett állt.

1793 novemberétől 1794 márciusáig negyedmagával együtt a Lyon lázadóira lesújtó megtorlást irányította. A vérontás rettenetes volt, az áldozatok száma megközelítette a kétezret. Egyeseket kartáccsal végeztek ki, s Fouchét ezután ellenfelei a lyoni tűzmester néven emlegették. Csakhogy Fouché se korábban, se későbbi tevékenysége idején nem bizonyult vérszomjasnak, s nagyon valószínű, hogy a lyoni vérengzésben inkább a helyi fanatikusok és Fouché meggyőződéses terrorista kollégái játszották a főszerepet. Őt viszont még harácsolással sem vádolhatták meg: szegényen tért vissza párizsi padlásszobájukba, ahol felesége haldokló kislányukat ápolta.

1794 júniusában, a terror esztelen tombolása idején bátran szembeszállt Robespierre-rel. Megválasztatta magát a Jakobinus Klub elnökének, s Robespierre egyik fenyegető szónoklata után még az ülést is feloszlatta. Amikor pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a Megvesztegethetetlen őt is a forradalmi törvényszék elé akarja küldeni, Fouché vezető szerepet vállalt a forradalmi kormányzat megbuktatásában. Ő bírta összefogásra Robespierre különböző ellenfeleit. Elárulta volna ezzel a forradalmat? Csak a terror és a diktatúra felszámolását gyorsította meg. A francia társadalomnak ekkor már egyetlen rétege sem támogatta a több százezer áldozatot elpusztító forradalmi kormányzatot.

Nehéz idők következtek a számára: a Konventben a mérsékeltek kerekedtek felül, s őt a Hegypárt utolsó tagjai között tartották számon. Még a letartóztatását is megszavazták, s bujkálni kényszerült. 1796-ban (Stefan Zweig híres életrajzában tett állításával ellentétben) nem elárulta a kommunista Babeuf mozgalomát, hanem közvetíteni próbált közte és a kormány között. Mint tudjuk, sikertelenül, s a forradalmi kormányzat felújítására törekvő mozgalom két vezetőjét kivégezték. Fouché súlyos anyagi gondokkal küszködött, három gyermeke halt meg fiatal korában. A következő három számára azonban már képes volt megfelelő életkörülményeket biztosítani, mert különböző diplomáciai megbízatások után 1799. július 20-án a Francia Köztársaság direktóriuma rendőrminiszterré nevezte ki.

A miniszter békítő gesztusokat tett: személyesen zárta be a jakobinusok új klubját, lehetővé tette egyes emigránsok hazatérését, megnyugtatta a papokat, s támogatásban részesítette az éhező munkásokat, hogy ne álljanak a lázongók mellé. A kormánynak azonban már nem sok ideje volt hátra: maga Siéyes direktor tervezett el egy újabb államcsínyt Bonaparte tábornok támogatásával. A rendőrminiszter passzív maradt, sőt megüzente az összeesküvőknek, hogy igyekezzenek. Elárulta volna a direktóriumot? De vajon miért kellett volna védelmeznie egy népszerűtlen és sikertelen rendszert, amelyet éppen saját főtisztviselői és miniszterei próbáltak megbuktatni, hogy sokkal hatékonyabb végrehajtó hatalmat hozhassanak létre? A brumaire 18-ai államcsíny (1799. nov. 9-10.) a kortársak szemében csak egy újabb intézkedés volt a köztársaság megszilárdítására.

Georges Lefebvre francia történész Fouchét a legkevésbé nélkülözhető, a leginkább rettegett és a legfüggetlenebb miniszternek nevezte. Hangsúlyozta, hogy többet őrzött meg a múltjából, mint azt az ember gondolná: elsősorban egyszerű és családi életmódját, hideg energiáját és határozottságát ezenfelül azt az őszinte vágyat, hogy amit csak lehet, megmentse a forradalomból, és meggátolja az arisztokráciát a hatalom visszaszerzésében

Bonaparte tisztelte a tehetségét és félt is tőle: úgy érezte, bármikor készen áll arra, hogy egyenrangú félként lépjen fel vele szemben. (Georges Lefebvre: Napóleon. Bp. 1975, Gondolat. 95., 135. o. Józsa Péter fordítása.) A konzulátus és a császárság rendőrminisztereként (1799-1802, 1804-1810, 1815) ugyanis Fouché jóval önállóbbnak és határozottabbnak bizonyult, mint ahogy azt Napóleon szerette volna. A rendőrség hatékonyabb lett, sok kémeket alkalmazott, sok összeesküvést felszámolt, s állítólag mindenről tudott - vagy legalábbis ezt hitték el róla. Fouché minden reggel egy iratot adott át a császárnak, amelyet titkosügynökei, a zsandárparancsnokság, a megyék élén álló prefektusok és a párizsi rendőrprefektus jelentései alapján állított össze. Ebben nemcsak a bűnözésről, az összeesküvésekről és a csempészetéről volt szó, de a közhangulatról, a tőzsdéről, a színházakról, a nagykövetekről, a gazdasági ügyekről és a vezető politikusok szerelmi ügyeiről is.

Fouché azonban azt követelte, hogy a rendőrség uralma legyen finomabb, maradjon a háttérben: A rendőrségnek meg kell előznie a bűnöket, hogy egyáltalán ne kelljen büntetnie

Ezért hibás dolog úgy gondolkozni róla, mint a közigazgatásról. A közigazgatás a nyilvánosság előtt működik, a rendőrségnek ezzel szemben leggyakrabban úgy kell fellépnie, hogy ne is vegyék észre

Legyenek figyelmesek és komolyak, de sohase akadékoskodók vagy durvák. Legyen tiszteletre méltó a rendőri felügyelet, hogy mindenki érezze: csakis a házára van gondja. Fouchénak tehát nem a rendőrállam volt az ideálja, hanem egy olyan belügyminisztérium, amely ellensúlyozhatja az igazságszolgáltatás lassúságát. Ezt azonban olyan óvatosan és bölcsen kell megtennie, hogy inkább akadályozza meg a bűn elkövetését, mint büntesse azt. Hatalmával mindig nagyvonalúan élt: több letartóztatás előtt álló személyiséget futni hagyott, s amikor egy színdarabban kifigurázták, nem tiltotta be az előadást.

Ügy vélekedett, hogy a kémek és a besúgók a közvéleményről is tájékoztatják a rendőrt, s ezt az állam vezetőinek figyelembe kell venniük. Fouché azt szerette volna, ha a közvéleményről írt jelentéseivel ő befolyásolhatja a kormányt és az uralkodót. A közvélemény készíti elő, fogadja el vagy utasítja vissza azon erkölcsi és politikai rendszereket, amelyek körül a nemzetek összetömörülnek - fogalmazta meg politikai véleményét. Héléne LHeuillet francia történész joggal állapította meg a L'Histoire című lap 240. számában, hogy Fouché az államot választotta a fejedelem helyett, a közösség ügyét, a hatalom magánérdekből történő gyakorlása helyett.

Fouché számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a császár képtelen tartós békével megszilárdítani rendszerét. 1807 táján a következő ironikus megjegyzést tette Metternich előtt, aki ekkoriban osztrák követ volt Párizsban: Ha a császár legyőzi önöket, akkor már csak Oroszország van hátra

Ja, igen, és persze Kína!

Napóleon az 1809-es hadjárata idején még a belügyminiszterséget is rábízta pár hónapra rendőrminiszterére. A császár távollétében a brit flotta támadást intézett Németalföld ellen, mire Fouchéból, aki immár egy éve birodalmi grófnak címezhetette magát, előbújt 1793 konventbiztosa. Az északi megyékben mintegy hatvanezer nemzetőrt hívott fegyverbe, s felszólította a többi megye prefektusait is, hogy készüljenek az általános mozgósításra. Clarké hadügyminiszter rémülten írta levelében: Fouché az 1793-as népfelkelést akarja megismételni! Arra készül, hogy főszerepet játsszon abban az esetben, ha nagyobb baj érné a császárt

(Thierry Lentz: Napoléon et la conquête de l'Europe. Paris, 2002, Fayard. 476. o.) Napóleon Otranto hercegévé nevezte ki erélyes miniszterét, majd gyorsan visszavette tőle a belügyminiszteri tárcát, mérsékletre intette, s feloszlatta a nemzetőrséget.

Fouché annak köszönhette kegyvesztését 1810-ben, hogy önálló tárgyalásokba kezdett az angolokkal a háború mielőbbi befejezéséről. Vagyis megpróbálta végrehajtani azt, amire Napóleon képtelennek bizonyult: békét biztosítani Európa számára. A császár ezt nem bocsáthatta meg neki.

Csak 1813-ban jutott újra eszébe Fouché, s kinevezte őt az Illír Tartományok kormányzójává, hogy minél messzebb legyen Párizstól. Ezért Fouché semmilyen szerepet sem játszhatott az 1814-es restauráció idején. XVIII. Lajos király, akinek a bátyját Fouché halálra ítélte, csak akkor folyamodott Napóleon egykori rendőrminiszteréhez, amikor a császár 1815-ben elhagyta Elba szigetét, és partra szállt Franciaországban. A király pánikba esett hívei előbb megpróbálták megnyerni a támogatását, majd le akarták tartóztatni. Ő azonban kisiklott üldözői kezéből, és elmenekült - egyenest a Párizs felé közeledő Napóleon fogadott leányának kastélyába, a bonapartisták titkos főhadiszállására.

Ezek után természetesnek tűnt, hogy a visszatért Napóleon újra Fouchéra bízta a rendőrminisztériumot. Talán úgy gondolta, hogy kevésbé veszélyes, ha tagja a kormánynak, mintha kívülről intrikálna ellene. Ráadásul Napóleon most a forradalom örökösének a szerepét akarta eljátszani, s ehhez is jól jött az egykori konventbiztos. Fouché liberális engedményekre ösztökélte a császárt, felszámolta a cenzúrát, titokban azonban fenntartotta az ellenségeihez fűződő kapcsolatait is. A nyugat-franciaországi királpártiaknak megüzente, hogy segítsenek neki megakadályozni a felesleges polgárháborút. Nem voltak illúziói Napóleon visszaszerzett hatalmának szilárdságáról, kijelentette, hogy két csatát megnyer majd, a harmadikat elveszíti, s mindennek vége lesz. Napóleon sejtette, hogy nem bízhat meg benne, s egyszer ráförmedt: Fouché, maga áruló! A leghelyesebb volna, ha felkötteném! A miniszter hűvösen csak ennyit válaszolt: Nem osztom felséged véleményét

A második restauráció (1815) már Fouché mesterműve. Arra törekedett, hogy minél gyorsabban és minden vérontást elkerülve térjenek vissza a Bourbonok alkotmányos monarchiájához, mert ez az egyetlen kormányzat, amelyet a győztesek elfogadnak, s amely biztosítja a liberális, képviseleti rendszer fennmaradását. Ezért megdolgozta a képviselőházat, amely lemondásra szólította fel a császárt. Napóleon június 22-én Fouchénak nyújtotta át végleges lemondási nyilatkozatát, mintha elismerte volna őt legyőzőjének - írta Jean Tulard. (Fouché. Paris, 1998, Fayard. 332. o.) Fouché nem közölte a képviselőkkel, hogy Napóleon a fia javára mondott le, inkább azt javasolta, hogy bízzák egy öttagú bizottságra az ellenséggel folytatott tárgyalásokat. E bizottságba őt is beválasztották. Lazare Carnot kapta a képviselőktől a legtöbb szavazatot, de Fouché közölte, hogy elnököt kell választaniuk maguk közül, s ő Carnot-ra szavaz. Az udvarias Carnot viszonzta a gesztust, s mivel Fouché már biztosított magának két szavazatot, s ő lett az ideiglenes kormánybizottság elnöke.

Nehéz helyzetben volt: a párizsi nép lázongott, a képviselők ellenségesek voltak a Bourbonokkal szemben, a hadsereg készen állt a harcra a főváros védelmében, a királpártiak türelmetlenkedtek, Napóleon pedig Malmaisonból még egyszer felkínálta, hogy egyszerű tábornokként a hadsereg élére áll. Fouché dühöngött, de azt mégsem akarta, hogy a Párizs elé érkező poroszok elfogják Napóleont, s ezért arra ösztökélte, hogy mielőbb távozzon. Ezután találkozott Wellington herceggel, s rábeszélte,

hogy a közeledő XVIII. Lajos hirdessen általános amnesztiát. A párizsi királpártot pedig megriasztotta azzal, hogy engedélyezte a nemzetőrségnek a kék-fehér-vörös kokárda viseletét, nehogy elhamarkodott lépésre szánja el magát.

Július 6-án Talleyrand, Napóleon egykori külügyminisztere Saint-Denis-ben titokban bemutatta Fouchét a visszatért XVIII. Lajos királynak. François-René de Chateaubriand jelen volt, s e szavakkal örökítette meg a találkozót: Felkerestem őfelségét - írta emlékirataiban. - Senkit sem találtam a szobája előtti helyiségben, ezért leültem egy sarokba és vártam. Váratlanul kinyílik egy ajtó, s belép csendesen a romlottság a bűn karjára támaszkodva: Talleyrand úr Fouché úr által támogatva. A pokoli látomás lassan elhaladt előttem, behatolt a király szobájába és eltűnt. Fouché eljött, hogy hűbéresi esküt tegyen urának. A hűséges királygyilkos térden állva a mártír királyfivérének kezébe helyezi azokat a kezeket, melyek által lehullott XVI. Lajos feje, a hitehagyott püspök pedig jótáll az esküért. (Mémoires d'outre-tombe. 1-2. Paris, 1997, Gallimard. 1511. o.)

A nagy író azonban túlzott. Véres forradalmi tapasztalataiból okulva a rendőrminiszter mindig arra törekedett, hogy a politikai megtorlást olyan minimálisra csökkentse, amennyire csak lehetséges. S ahogy Fouché a belpolitikában próbálta korlátozni Napóleon hatalmát, úgy intette Talleyrand újra meg újra mérsékletre a császárt a külpolitika területén. Anélkül, hogy idealizálnánk e két politikust, el kell ismernünk, hogy humánusabb és racionálisabb világot próbáltak teremteni annál, amilyent Robespierre vagy Napóleon biztosított a franciák és más európai népek számára. Ha Chateaubriand-t nem vakítják el szenvedélyei és emlékei, akkor maga is beláthatta volna, hogy XVIII. Lajos jól teszi, hogy vezető szerepet biztosít a forradalom és a császárság e két vezető személyisége számára új kormányában. Ebben az esetben ugyanis a régi rend visszaállításáról álmodozók csalódní fognak, a megtorlás korlátozott lesz, az ország békére fog törekedni, s a forradalom legfontosabb, mert fenntartható vívmányait, a jogi egyenlőséget és a képviseleti rendszert semmi sem veszélyeztetheti.

Ha Fouché ebben a pillanatban megelégszik a békés restauráció biztosításával, és lemond, valószínűleg kora legnagyobb politikusai között tartották volna számon. Ő azonban úgy érezte, hogy 56 éves korában még nem kell nyugalomba vonulnia. A közelmúltban megözvegyült, s most éppen arra készült, hogy feleségül vegye Alphonsine Gabrielle Ernestine de Castellane-t, egy 27 éves, szép, szegény arisztokrata hölgyet. Ezért arra kérte a királyt, hogy vegye be őt kormányába, s XVIII. Lajos ebbe bele is egyezett.

Amikor a szövetséges hadseregek behatoltak Párizsba, Fouché meggyőzte a hadsereget és a képviselőket, hogy nincs mit tenni: engedniük kell az erőszaknak, a győztesek csak XVIII. Lajost ismerik el királynak. A hadsereg elvonult. (Vajon hány ezer ember életét mentette meg ezzel Fouché?) Hát én hová menjek, áruló? - kérdezte tőle a kijátszott Carnot. A válasz így hangzott: Ahová akarsz, hülye! A királyt pedig ugyanarra próbálta rábeszélni Fouché, amire Napóleont pár héttel korábban: adjon minél több szabadságjogot a népnek, hogy elkerüljék a további forradalmakat. A letartóztatandó személyek listáját is ő állította össze, de mindenkit figyelmeztetett, hogy meneküljön el.

Ez az utolsó miniszteri megbízatás azonban nem bizonyult hosszú életűnek. A választásokon a szélsőséges királpárt szerzett többséget, s szeptemberben Fouchénak már távoznia kellett. Először Drezdába nevezték ki nagykövetnek, majd pár hónap múlva e tisztségéből is leváltották. Mint egykori királygyilkos, nem térhetett haza. Utolsó éveit Prágában, Linzben, majd Triesztben töltötte. Itt is halt meg 1820-ban.

1824-ben pedig európai szenzációt keltve megjelentek Fouché emlékiratai. Ezeket az irományokat se hitelesnek, se hamisítványnak nem tekinthetjük - egyes részeit Fouché állította össze, más részeit Fouché írásai alapján Alphonse de Beauchamps. Vagyis Heinrich Heinének volt igaza, aki szerint Fouché annyira hamis ember volt, hogy még a saját emlékiratait is mással íratta meg

52. Ez több mint bűn, ez hiba! - mondta Fouché

Vagy Talleyrand mondta volna? Az oly sokszor felidézett mondást felváltva szokták Napóleon rendőrminiszterének és külügyminiszterének tulajdonítani. Gustave Flaubert francia író szótárt készített magának saját kora közhelyeiről, s abban ez olvasható:

HIBA: 'Ez több mint bűn, ez hiba!' (Talleyrand) 'Már nem maradt több elkövetni való hiba!' (Thiers) Ezt a két frázist mélyértelműen kell kimondani.

Vagyis már Flaubert nagyképűségnek tartotta e mondat hangoztatását. Mit is jelent? Valami olyasmit, hogy amit tettek, az erkölcsileg is elítélhető, de pusztán célszerűségi szempontból sem kellett volna megtenni. De vajon miért utal valaki az erkölcsre, ha ugyanakkor azt jelzi, hogy nem kívánja figyelembe venni? Arról lenne szó, hogy a politikai lépéseket nem lehet kizárólag erkölcsi alapon megítélni? Ez nem éppen új gondolat, már Machiavelli kifejtette. Én inkább így értelmezném a mondatot: Ez bizony nyilvánvalóan bűn, de hogy ne tartsanak érzékeny szívű moralizálónak, felülemelkedem az erkölcsi szempontokon, s kemény, gyakorlatias, bölcs politikusként ítélem el, hogy ezzel még nagyobb súlyt adjak kijelentéseimnek!

Egy biztos: a híres megállapítás akkor hangozott el, amikor Bonaparte Napóleon kivégeztette Enghien herceget. 1804 januárjában kiderült, hogy egy királpárti összeesküvő csoport az első konzul elrablását tervezi. Félreállítására vagy megölésére után pedig megjelenik majd Franciaországban egy Bourbon-dinasztiához tartozó herceg, hogy előkészítse a restaurációt. A kormány hozzálátott az összeesküvés felgöngyölítéséhez, s Bonaparte azon törte a fejét, ki lehet az említett herceg. Ekkor figyeltek fel egy zsendár jelentésére, aki a badeni Ettenheim városban tartózkodó emigránst, Louis Antoine de Bourbon-Condét, Enghien (ejtsd: angen) herceget tartotta megfigyelés alatt. A jelentés szerint a herceg olyan közismert ellenforradalmárokat fogadott, mint az emigráns Dumouriez tábornok és Spencer Smith brit ügynök. Ráadásul széles körű levelezést folytatott, s lemondta Angliába tervezett útját - nyilván azért, hogy az összeesküvők terveinek megfelelően átkeljen a francia határon, amint elrabolták Bonapartét.

A zsendár mindenben tévedett: egy Thumery nevű személyt kevert össze Dumouriez-vel, s a herceg Schmidt nevű szárnysegédjét Spencer Smith-szel. A herceg csak rendkívül idős arisztokratákkal folytatott levelezést, Ettenheimben pedig azért időzött, mert a közelben lakott a szerelme, Charlotte de Rohan-Rochefort hercegnő. Mindezt azonban Párizsban nem tudták. 1804. március 15-én a nemzetközi jog teljes semmibe vételével 200 francia katona hatolt be a Badeni Választófejedelemség területére, foglyul ejtették, s Franciaországba hurcolták Enghien herceget. A vincennes-i várban kihallgatták, s megállapították, hogy harcolt abban a hadseregben, amelyet apja, Condé hercege szervezett

Franciaország ellen. Március 20-a és 21-e éjszakáján összeült egy hadbíróság, amely egyhangúlag bűnösnek találta a herceget: fegyvert fogott Franciaország ellen, ellenséges állam (Nagy-Britannia) szolgálatába állt s ügynökeivel tárgyalt, valamint részt vett az első konzul elleni összeesküvésben. A herceg csak az utóbbi vádat tagadta, s azt kérte, hogy személyesen hallgassa ki őt az első konzul. Erre nem került sor, s a vincennes-i vár árkában agyonlőtték.

Miért kellett meghalnia a hercegnek? Talán Bonapartét egyes miniszterei vették rá a kemény intézkedésre? Ő azonban sohasem tagadta a saját felelősségét az ügyben. Szent Ilona szigetén ezt diktálta: Letartóztattam és elítéltettem Enghien herceget, mert ezt követelte a francia nép biztonsága, érdeke és becsülete, amikor Artois grófja (XVI. Lajos egyik emigráns öccse - H. P.) a saját bevallása szerint hatvan bérgyilkost alkalmazott Párizsban. Hasonló körülmények között mindig így tennék. (Thierry Lentz: *Le grand consulat*. Paris, 1999, Fayard. 552. o.) Feleségének így magyarázta meg a történeteket: Politikám megkövetelte ezt az állami intézkedést. Ezzel biztosítom, hogy később nagylelkű lehessek. A büntetlenség felbátorítja a pártokat, s én kénytelen leszek folyamatosan üldöztetni, száműzteni, elítéltetni

(*Dictionnaire Napoléon*. Paris, 1989, Fayard. 665. o.) Valószínűleg a kor legokosabb asszonya, Madame de Staél fogalmazta meg legtömörebben a történeteket: Abban a pillanatban, amikor Bonaparte császárrá akarta kineveztetni magát, szüksége volt arra, hogy egyrészt biztosítsa a forradalmárokat a Bourbonok visszatérésének lehetetlenségéről, másrészt hogy bebizonyítsa a királpártiaknak, hogyha csatlakoznak hozzá, végleg szakítaniuk kell az ősi dinasztiával. (*Considérations sur la Révolution française*. Paris, 1983, Tallandier. 396. o.)

De ki jelentette ki, hogy Ez több mint bűn, ez hiba? Fouché életrajzának legjobb ismerője, Louis Madelin szerint a rendőrminiszter mindössze annyit jelentett ki Lewis Goldsmith újságíró előtt, hogy Ez egy feleslegesen elsütött lövés volt. (Fouché. I. köt. Paris, 1903, Plon. 371. o.) Talleyrand pedig sokkal cinikusabb megjegyzéseket tett ekkoriban: A bort lefejtették, meg kell inni! Amikor pedig munkatársa, Alexandre Maurice Blanc d'Hauterive szörnyülködött a kivégzésen, csak ennyit vetett oda neki nyugodtan: Nos, igen, így állnak az ügyek. (Emmanuel de Waresquiel: *Talleyrand le prince immobilé*. Paris, 2003, Fayard. 328. o.)

A Larousse Lexikonból megtudhatjuk, hogy Charles Augustin Sainte-Beuve (1804-69), a híres író *Nouveaux Lundis* című, 13 kötetes könyvében (1863-70) a konzulátus és a császárság egyik szürke eminenciásának, Antoine Jacques Claude Joseph Boulay de la Meurthe-nek tulajdonítja a közismert kijelentést. Ez a személyiség 1761-ben született, ügyvéd volt, s 1792-ben beállt önkéntesnek, majd a nancy-i kerületi törvényszéken dolgozott. Az Ötszázak Tanácsának tagjaként (1797-99) támogatta Bonaparte brumaire-i államcsínyét, s ennek köszönhetően államtanácsos lett. Részt vett az 1799-es alkotmány és a Polgári Törvénykönyv elkészítésében, s 1808-ban a császárság grófjává nevezték ki. A császári magántanács és régenstanács tagja volt, s 1815-ben azon kevesek közé tartozott, akik szót emeltek Napóleon fiának örökösödése érdekében. Ezért száműzték, és csak az 1819-es amnesztiával térhetett haza. 1840-ben halt meg Párizsban, tehát Sainte-Beuve ismerhette. Könyveket is írt az angol forradalomról, s a Polgári Törvénykönyvet összeállító bizottság tagjának nagyon is illik a szájába a híres mondat a bűnről és hibáról. Az utókor azonban nem őrizte meg őt az emlékezetében, s frappáns kijelentését is ismertebb kortársainak tulajdonította.

Louis Madelin különben érdekes megállapítással fejezte be 16 kötetes Napóleon-életrajzában az

Enghien hercegének kivégzését ismertető fejezetet: 'Ez több mint bűn, ez hiba!' Szomorú, hogy ezt a meglehetősen erkölcsstelen mondást még csak nem is igazolta a történelem. Enghien hercegének kivégzése minden bizonnyal bűn volt, politikai szempontból azonban - mivel a történelem ritkán erkölcsös - nem lehet hibának minősíteni. A királyok leszármazottja kivégzésének, s az erre ürügyül szolgáló összeesküvésnek a császárság lett a következménye, hála a mindez idáig makacskodó forradalmárok csatlakozásának. (Histoire du consulat et de lempire. 2. köt. Paris, 2003, Robert Laffont. 60. o.)

53. Napóleont a hódításai tették naggyá

Napoleonra elsősorban nagy hódítóként emlékeznek. Csakhogy hódításai egyáltalán nem bizonyultak tartósnak. Igazi nagyságára a konzulátusa idején derült fény, 1799 és 1804 között. A kormányzás modernizálásában elért eredményeit a restauráció sem számolta fel, s ezen az alapon joggal nevezhetnénk őt a jelenkori Franciaország alapító atyjának. Rohamos gyorsasággal, pár év alatt sikerült megoldania mindazon problémákat, amelyeket a forradalom örökül hagyott - igaz, eközben a régi rend és a forradalom eredményeit is felhasználhatta.

Közigazgatási reformjai csaknem kétszáz évre meghatározták Franciaország kormányzati rendszerét. A kollegialitás, a választás és az autonómia forradalmi elveit felváltotta az egyéni felelősség, kinevezés és centralizáció elveivel. A választott testületek, a megyei, kerületi és városi tanácsok háttérbe szorultak a belügyminiszternek közvetlenül alárendelt, az első konzul által kinevezett, nagyhatalmú tisztviselők, a megyék prefektusai, a kerületek alprefektusai, a városok polgármesterei mellett. A központi hatalom nagy hatalmú, új tisztviselői a régi rend intendánsaira és rendőrtisztviselőire emlékeztettek, csakhogy ezek hatalmát még korlátozta a kiváltságok rendszere, az új tisztviselőket pedig nem.

1804-ben tették közzé a később Napóleoni Törvénykönyv (Code Napoléon) néven emlegetett Polgári Törvénykönyvet (Code Civil), amelyet az államtanács törvénykezési bizottsága Bonaparte ösztökélésére és az ő rendszeres közreműködésével állított össze. E törvénykönyv valósította meg a régi rend uralkodóinak és a forradalmi gyűléseknek a régi álmát: végre teljesen egységessé vált Franciaország jogrendszere. Bár a Polgári Törvénykönyv a családban az apa és a férj, a gazdaságban a munkaadó, a társadalomban pedig a tulajdonosok és az állam vezető szerepét erősítette meg, mégis megszilárdította a kiváltságok eltörlését, a jogi egyenlőséget és a gazdasági szabadságot. Rendelkezéseinek nagy része a huszadik században is érvényes maradt.

Pénzügyi téren az új kormányzat elődjének, a direktóriumnak sikereire alapozhatta reformjait. Az adószedést választott testületek helyett kinevezett állami hivatalnokokra bízta, s a hatékonyabb adóbehajtásnak köszönhetően 1802-re helyreállt a költségvetési egyensúly. 1800-ban megalakult Franciaország Bankja (Banque de France), a nemzeti bank, amely a kormánnyal szoros kapcsolatot tartva szabályozta a pénzpiacot. Visszatérhettek az állami járadékok fém pénzben történő kifizetésére, majd 1803-ban megjelent az öt gramm ezüsstel egyenértékű, úgynevezett germinali frank (az elnevezés a forradalmi naptár hónapjára utal). A pénzügyi stabilitás igen tartósnak bizonyult: az új pénz az első

világháborúig megőrizte értékét.

A társadalmi ellentétek csökkentése és a belső béke biztosítása érdekében Bonaparte általános amnesztiát hirdetett, megsemmisítette az emigránsok listáit (akik ezután büntetlenül hazatérhettek), eltörölte a király kivégzésének évfordulóin rendezett ünnepeket, s hazaengedte a deportáltakat. Vendée egykori felkelőivel, akik 1793 óta készen álltak a lázongásra, tárgyalásokat indított, s ezek többsége a sorozásról és az adóhátralék behajtásáról való lemondás fejében letette a fegyvert. A banditizmusnak azonban rendkívüli bíróságok kirendelésével vetett véget.

Az egyházügyi rendezés egészen a huszadik század elejéig érvényben maradt. Az egyház birtokait a forradalom első éveiben áruba bocsátották, a terror során rengeteg papot kivégeztek. 1794-95-ben az egyházat elválasztották az államtól, a Direktórium pedig mintegy 1300 papot deportáltatott. A társadalom nagy része azonban ragaszkodott katolikus hitéhez. Bonaparte tárgyalásokat kezdeményezett VII. Pius pápával, majd 1801-ben aláírta vele a Konkordátumot. A római katolicizmust a franciák többségének vallásává nyilvánították, de nem államvallássá. Az államnak tett hűségeskü ellenében és annak fejében, hogy lemondanak eladott birtokaik visszaszerzéséről, a katolikus egyház tagjai állami fizetést kaptak, alapítványokat létesíthettek, elfogadhattak örökségeket és adományokat. A püspököket (akiknek a plébánosokat szorosán alárendelték) az államfő nevezte ki és kánonjogilag a pápa iktatta be. A forradalom oldalán álló és az ellenforradalmi papság ellentétét új püspökök kinevezésével oldották meg. Az egyházügyi rendezésnek köszönhetően a királypártiakat sikerült követőik nagy részétől megfosztani. Az új rendszer népszerűbb lett a katolikusok körében, Bonaparte pedig az egyházat sikeresen alárendelte az államnak. Később egyezményt kötött a protestáns egyházzal is.

Megújította az oktatásügyet is. Az alapfokú oktatást a községekre bízták, de a közép-és felsőfokú oktatást az állam saját feladatának tekintette. 1806-ra már 45 állami és 360 helyhatósági kézen lévő középiskola (líceum) működött. A diákoknak tandíjat kellett fizetni, de a legtehetségesebbek közül 6400-an ösztöndíjban részesülhettek. Ugyanakkor engedélyezték a magánvállalkozók oktatási tevékenységét is, akik erre a prefektusoktól kaphattak engedélyt.

A konzulátus idején született meg a mindmáig legnépszerűbb francia kitüntetés, a Becsületrend is. Csak hosszas huzavona után sikerült törvénybe iktatni 1802-ben, mert sokak számára a régi rend testületeit idézte fel, s ezért többen tiltakoztak. Bonaparte azonban nem egy zárt és kiváltságos rendet tervezett létrehozni, hanem afféle olvasztótégelyt, amely egyesítheti mindazokat, akik erre rászolgáltak, legyenek akár forradalmárok, emigránsok, civilek, katonák, művészek, tudósok, papok vagy politikusok. Az államtanács csak 14 szavazattal fogadta el a tervezetet 10 ellenében, a tribunátus 58 szavazattal 38 ellen, a törvényhozó testület pedig 166 szavazattal 110 ellen. A társadalom azonban nagy örömmel fogadta a kitüntetést, s 1815-re mintegy 33-35 000 személy viselte büszkén a vörös szalagot.

A konzulátus egyetlen eredménye bizonyult mulékonynak: a háború győzelmes befejezése. Pedig ez volt az, amellyel Bonaparte végleg meghódította a francia társadalmat. Békefelhívást tett közzé, s miután a második koalícióba tömörült nagyhatalmaktól nem kapott választ, 1800-ban megindította második itáliai hadjáratát, Moreau tábornok pedig német területre tört be. Marengónál Desaix időben megérkező erősítésének köszönhetően Bonaparte győzelmet aratott az osztrákok felett (június 14.), a döntő győzelmet azonban Moreau vívta ki Hohenlindennél (december 3.). Ezzel lehetővé vált a

lunéville-i béke aláírása Ausztriával (1801. február 9.). Néhány ügyes diplomáciai lépés után a gazdasági válság, a rossz termés és az ír nyugtalanság miatt az angol kormány is hajlott a békére. Az amiens-i békeszerződéssel (1802. március 27.) egy tíz éve tartó háborút sikerült lezárni.

Nem csoda, hogy a társadalom elfogadta a sikert sikerre halmozó első konzul hatalmának 10 éves meghosszabbítását (1802), majd a szenátusnak azt a döntését is, amellyel Bonapartét 1804. május 18-án a franciák császárává nyilvánította. A társadalom számára még ez a lépés is egy újabb közjóléti intézkedésnek tűnt a stabilizáció érdekében, és egy népszavazás megerősítette a döntést. A franciák azonban nem Európa meghódítóját jutalmazták meg ezzel a címmel, hanem a belpolitikai szempontból olyannyira sikeresnek bizonyuló államfőt.

54. Napóleon volt Franciaország Washingtonja

Mivel George Washingtonnak igen nagy tekintélye volt két kontinensen is, Bonaparte Napóleon nem bánta volna, ha őt tekintik az európai Washingtonnak. Amikor tudomást szerzett az Egyesült Államok első elnökének 1799. december 14-én bekövetkezett haláláról, a következő kiáltványt tette közzé: Washington halott. E nagy ember a zsarnokság ellen harcolt. Megszilárdította hazája szabadságát. A francia nép örökre megőrzi emlékét, akárcsak mindkét világ valamennyi szabad embere, s főleg a francia katonák, akik őhöz és az amerikai katonákhoz hasonlóan az egyenlőségért és a szabadságért küzdenek. Ebből következően az első konzul elrendeli, hogy tíz napon át gyászfátylakkal vonják be a Köztársaság valamennyi zászlaját. (André Castelot: Bonaparte. Paris, 1967, Perrin. 462. o.) Bonaparte ekkoriban még csak három hónapja töltötte be az államfői (első konzuli) hivatalát, s egyelőre úgy viselkedett mintha követendő példának tekintette volna Washington pályafutását. (Thiery Lentz: Le grand consulat. Paris, 1999, Fayard. 208. o.)

Washington és Bonaparte pályafutása között az első pillantásra valóban sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindketten egy nagyhatalom peremvidékén látták meg a napvilágot: 1732-ben, a Brit Birodalom virginiai gyarmatán, illetve 1769-ben, a Franciaország által elfoglalt Korzikán. Mindketten a társadalmi elithez tartozó családban születtek meg: Washington apja az ültetvényesek közé tartozott, Carlo Buonaparte fiai pedig helyet kaptak a nemesi családok számára fenntartott intézetekben. Ifjúkorukban mindketten elveszítették apjukat, anyagi gondokkal küszködtek, s egy ideig kemény munkával keresték a kenyerüket. Mindketten szoros kapcsolatban maradtak határozott, mindenbe beleszóló, nemegyszer nehezen elviselhető édesanyjukkal. Mindketten a házasságuk révén léptek feljebb a társadalmi ranglétrán: elvettek egy-egy gazdag (vagy Napóleon esetében: gazdagnak hitt) özvegyasszonyt két-két gyermekkel, akiket szeretettel felneveltek. Mindketten katonatisztek szerettek volna lenni, de csak jelentéktelen státusz várt volna rájuk a régi rend társadalmában.

A XVIII. század legnagyobb forradalmi azonban felforgatták e régi rendet, s hőseinket egy-egy hadsereg élére sodorták, ahol kiderülhetett róluk, hogy született vezetők: katonáik szemében legendás személyiségekké váltak, s elterjesztették róluk, hogy nem fogja őket a golyó. Mindketten a régi rendből kiemelkedő, megújult nemzet vezetőivé váltak - egyszerre államfővé és kormányfővé. Napóleon első konzul (1799-1804), majd császár lett (1804-14), Washington az Egyesült Államok

első elnöke (1789-97). Mindketten vezető szerepet játszottak az új államgépezet kiépítésében.

Államfőként pedig mindketten jelképes, szimbolikus személyiséggé váltak, nemzetük nagyságának, erejének és tekintélyének megszemélyesítőjévé. Haláluk után honfitársaik rajongása megközelítette a bálványimádást. Bélyegek, érmék, bankjegyek őrzik arcképeiket, múzeumok állítják ki személyes tárgyaikat, óriási történelmi festményekről és szobrok talapzatairól tekinthetnek le az utókorra, pályafutásukat szépirodalmi alkotások, szaktudományos elemzések, népszerűsítő munkák és filmek idézik fel. Washingtonról nevezték el az Egyesült Államok egyik államát, szövetségi fővárosát, hét hegyét, nyolc folyóját, tíz tavát, harminchárom megyéjét és százhuszonegy helységét. Napóleonnól pedig állítólag több könyv készült, mint ahány nap eltelt a születése óta. Természetesen az áltudományos zagyvaságok kitalálói is megkülönböztetett figyelemben részesítették hőseinket: például mindkettőről megpróbálták már bebizonyítani, hogy tulajdonképpen nők voltak

Mindketten nagylelkű, megbocsátásra hajlandó személyiségek voltak. Ezzel azonban be is fejezhetjük pályafutásuk és jellemük hasonló vonásainak felsorolását. A legfontosabb szempontok szerint ugyanis kifejezetten egymás ellentétének bizonyultak.

Napoleon igen alapos oktatásban részesült. Washington viszont mindössze elemi oktatást kapott, műveltségére öntevékeny módon tett szert. Bölcs döntéseit ezért inkább veleszületett intelligenciájának és megszerzett tapasztalatainak köszönhette, mint az ifjú korában elsajátított tudásanyagának.

Érzelmi életük is különbözött. Napoleon többször megcsalta az 1796-ban feleségül vett Joséphine de Beauharnais-t, császárként pedig gyorsan megszokta, hogy bármelyik nőt megkaphatja. A lengyel Walewska grófnőt kifejezetten visszataszító, politikai zsarolással bírta rá, hogy a szeretője legyen. 1809-ben elvált, hogy beházasodhasson Európa egyik legrégebbi dinasztiájába. Ügy járt, mint minden negyvenes férfi, aki tizenéves lányt vesz feleségül: nevetségessé vált, s tapasztalatlan, új felesége nem tudta olyan határozottan támogatni őt, mint a régi.

Washington rendkívül harmonikus házasságot élt, s mindez idáig egyetlen pletykaéhes történész sem talált adatot arról, hogy valaha is megcsalta volna a feleségét, Martha Dandridge-ot. Pedig a nők szerették, mert udvarias volt velük, jól társalgott, és kiválóan táncolt. Napoleon éppen az ellentéte volt: nem tudott táncolni, a hölgyeknek pedig kapkodó és meggondolatlan kérdéseket tett fel. Még mindig annyira szereti a férfiakat? - kérdezte például Fleury hercegnőtől. Igen, felség, ha udvariasak! - hangzott a találó válasz.

Napoleon állandóan dolgozott, mindent ésszerűsíteni, megújítani, átszervezni kívánt. Nem ismerte a szabadidő, a pihenés fogalmát, Egyiptomban a Szuezi-csatorna kiásását tervezgette, az égő Moszkvában pedig a párizsi Comédie-Française színház új szabályzatát készítette elő. Washingtonnak viszont csak egyetlen vágya volt: hogy visszatérhessen Mount Vernon-i birtokára, s az ültetvényes úriemberek nyugodt életét élhesse, távol a világpolitikától. Napóleonnal ellentétben néhány hobbija is akadt: például az öszvértenyésztés. Híres volt vendégszeretetéről, szívesen elidőzött az asztalnál baráti társaságban.

Napóleon alig evett valamit, gyorsan felpattant az asztaltól, s ilyenkor természetesen vendégei sem ehettek tovább.

Napóleonnak barátai nem voltak, csak ellenfelei, munkatársai és alattvalói. Washington sem volt közvetlen ember, kimérten és távolságtartóan viselkedett, de mindig uralkodott magán, s csak egyszer hallották dühödtlen ordítani, az 1778-as monmouth-i ütközetben, amikor Charles Lee tábornok az utasításait megszegve visszavonulási parancsot adott katonáinak. Napóleon a csaták hevében meg tudta őrizni a hidegvérét, a mindennapi életben azonban egyre gyakrabban engedett szabad utat indulatainak. Már 1801-ben, a konkordátumról folytatott vita során egyszerűen hasba rúgta Volneyt, a nála idősebb akadémikust és szenátort.

Napóleonnak rendelkezésére álltak Európa egyik leggazdagabb nemzetének az erőforrásai, aprólékosan előkészítette hadjáratait, szinte minden csatát megnyert, de képtelen volt tartós békét kötni. Washington viszont néha kénytelen volt a saját zsebéből fizetni katonáit, s Kontinentális Hadserege olykor kétezer főre apadt. Szinte valamennyi ütközetét elvesztette, az amerikai függetlenségi háborút mégis győzelemmel zárta le. Napóleon mindig azonnali és elsöprő vereséget próbált mérni ellenfeleire. Washington viszont azt ismerte fel, hogyha sikerül tartósan megőriznie legalább az amerikaiak egy részének támogatását, és össze tudja tartani szedett-vedett hadseregét, akkor brit ellenfelei nagyobb vereségek nélkül is be fogják előbb-utóbb ismerni, hogy nem tudják megnyerni a háborút. Ráadásul úgy döntött, hogy inkább a katonái szenvedjenek az éhségtől és a hidegtől, mint a civilek, és nem engedélyezte, hogy a hadsereg fosztogatással szerezzék meg, amire szüksége van. Így vereségei ellenére is széles körű támogatottságra tett szert. Napóleon viszont egész Európát hajlandó volt kifosztani egyre jobban felduzzasztott hadserege fenntartásának érdekében, s ezzel el is érte, hogy előbb Európa, majd a háborús áldozatokat megeléglő francia társadalom is szembeforduljon vele.

A legfontosabb különbség azonban mégiscsak jellembeli volt. Napóleon minél nagyobb hatalmat kívánt - Washington pedig újra és újra lemondott a reá ruházott hatalomról. Napóleon 1799-es államcsínye idején katonákkal kergettette szét a francia társadalom képviselő-testületét - Washington viszont megvédelmezte a képviselőket saját katonái tervezett államcsínyétől. Az amerikai függetlenségi háború végén, 1783. március 15-én a tisztek gyűlést szerveztek a New York állambeli Newburgh melletti táborukban. Ez volt az a pillanat, amikor Washington a katonák, a politikusok és az egyszerű állampolgárok jelentős részének támogatásával megszerezhetné volna a teljhatalmat. A háború végeérhetetlennek tűnt, a pénzügyek a totális zűrzavar felé haladtak, s mindenki elégedetlen volt a Kongresszus tehetetlen képviselőivel. Washington a gyűlésen mégis arra kérte a tiszteket, hogy ne veszítsék el a hitüket hazájukban, s teljes bizalommal higgyenek a Kongresszus szándékainak tisztaságában! Szónoklatának aligha lett volna sikere, ha ezután nem tesz egy önkéntelenül is megható, emberi gesztust. Fel akarta olvasni a Kongresszus levelét, elővette szemüvegét, s mialatt feltette, elnézést kért a hallgatóktól, megjegyezve, hogy eddig csak megőszült a szolgálat során, most pedig, úgy látszik, meg is vakul

Volt valami oly természetes, oly őszinte e kijelentésében, hogy hatásosabbnak bizonyult minden bölcs szónoklatnál. (Henry Steele Commager-Richard B. Morris: The Spirit of Seventy-Six. New York, Boston, London, 1958, Harper & Row. 1283. o.) A szívük mélyéig meghatott tisztek széteszlottak, s három hét múlva megérkezett a párizsi előzetes békeszerződés híre. Így múlt el az a történelmi

pillanat, amelyben először és utoljára megnyílt az út az Egyesült Államokban a katonai diktatúra előtt. Thomas Jefferson így írt minderről: Egyetlen jellem mérséklete és erénye alighanem meggátolta, hogy ez a forradalom is ugyanúgy záruljon le, mint a többi: annak a szabadságnak a megsemmisítésével, amelyet meg akart szilárdítani.

Napóleon személyes hatalma térbeli és időbeli korlátlan kiterjesztésére törekedett. Tíz évre szóló konzuli megbízatását (1799) előbb élethossziglanira változtatta (1802), majd felelevenítette Nagy Károly császári címét (1804), megkoronáztatta magát a lombard vaskoronával is, ő lett Itália királya, a Rajnai Szövetség védnöke és Svájc közvetítője. Amikor Európa a lábai előtt hevert, már terveket szőtt Haiti és Egyiptom visszaszerzéséről, követei megjelentek Indiában és a perzsa sah udvarában, hajói Algériát fenyegették, s felbukkantak Ausztrália partjainál is. Képtelen volt realista célokat kitűzni maga elé, nem tudta, hol húzódnak az emberi teljesítőképesség határai, s meddig támogatja céljait a francia társadalom. Az ilyen politika csak nagyszabású bukáshoz vezethetett.

Washington két időszaknál (nyolc évnél) tovább nem volt hajlandó vállalni az elnöki hivatalt. Megválasztották volna harmadszor is (az alkotmány akkor még ezt nem tiltotta), ő azonban attól tartott, hogyha elnökként éri a halál, ezzel precedenst teremt a hivatal élethossziglani betöltésére, s a választások mellőzésére. Washington ugyanis republikánus volt, vagyis úgy vélekedett, hogy a hatalom a választópolgárokat illeti meg, s időről időre feltétlenül lehetőséget kell biztosítani számukra a kormányzat leváltására. Ezért valamennyi utóda megelégedett két elnöki időszakkal. (Ezt az íratlan szabályt csak Franklin Delano Roosevelttel szegte meg a második világháború miatt. Az 1951-ben elfogadott, XXII. alkotmánykiegészítés azonban Washington szellemében rendezte véglegesen a kérdést: Egyetlen személy sem választható meg az elnöki hivatalra kettőnél több alkalommal

)

A francia császár éppen zsenialitása miatt nyújtott veszélyes példát az utókor számára: azt sugallta, hogy a rendkívüli embert nem kötik meg a mindennapi élet szabályai, mindent megtehet és meg is kell tennie hazája érdekében. Washington az ezzel ellentétes politikai gyakorlatot emelte a követendő példák és a nemzeti legendák szintjére. Utókorára azt a tanítást hagyta, hogy még a győztes tábornokoknak és államalapítóknak is alá kell rendelniük magukat hazájuk törvényeinek, s feladatuk elvégzése után vissza kell térniük az egyszerű állampolgárok közé. Az egyeduralkodó és a diktatúra elutasítását, nem pedig a megszerzését tette példaértékű politikusi magatartássá.

55. Napóleon kijelentette: Minden katona a tarsolyában hordja a marsallbotot!

Ezt a megállapítást mind magyar, mind angol nyelvterületen Napóleonnak tulajdonítják. Még a Massachusetts Egyetem francia szállóigéket bemutató honlapján is ez olvasható (lásd: <http://www.umass.edu/wsp/reference/languages/french/mots/19c.html>). E tömören és hatásosan megfogalmazott kijelentés valóban méltó lenne a császárhoz, aki azt hangoztatta, hogy az általa irányított államban minden út nyitva áll a tehetség előtt.

Csakhogy minél régebbi könyvekben találjuk meg ezt a szállóigét, annál ritkábban tulajdonítják a szerzőségét Napóleonnak. Az 1830-as évek egyik kiadványában XVIII. Lajos király (uralk. 1814/15-1824) szép mondásai közé sorolják ezt a kijelentést. (Joachim Ambert: Esquisses historiques, psychologiques et critiques de l'armée française. I. köt. Saumur, 1837, A. Degouy. 39. o.) A francia felsőház által lefolytatott perekben is felidéztek a híres kijelentést, mégpedig olyan személyiségek előtt, akik ismerhették mind Napóleont, mind XVIII. Lajost, és határozottan azt állítják, hogy ez utóbbi uralkodótól származik. (Procès des accusés d'avril devant la cour des pairs. III. köt. Paris, 1835, Pagnerre. 195. o.)

Napoleon még a konzulátusa idején, 1802. május 1-jén alapított egy katonai iskolát, amelyet három év múlva Speciális Császári Katonai Iskolának nevezett el. 1808-ban az intézményt a Versailles-tól 5 kilométerre fekvő Saint-Cyr kastélyába helyezte át, abba az épületbe, amelyben XIV. Lajos második felesége, Maintenon asszony valaha egy lánynevelő intézetet működtetett. E katonai iskola növendékeinek a díszszemléjére látogatott el XVIII. Lajos király 1819. augusztus 8-án, s itt tartott beszédében hangzott el a következő mondat: Maguk valamennyien Franciaország marsalljának botját hordozzák a tarsolyukban! (Philip Mansel: Louis XVIII. London, 1981, John Murray. 315. o.)

Az utókor valószínűleg úgy érezte, hogy ez a kijelentés jobban illik Napóleonhoz, mint a köszvényes, tolószékben élő, öreg királyhoz. Pedig XVIII. Lajos jóval liberálisabb szellemben uralkodott, mint Napoleon, s teljes egészében elfogadta a forradalom és a császárság modern társadalmi, politikai és jogi reformjait. Ráadásul remek szállóigék származnak tőle, mint például az a sokat emlegetett kijelentés is, hogy a pontosság a királyok udvariassága. Vagyis nyugodtan elhihetjük, hogy ő fogalmazta meg mindmáig leghatásosabban a francia forradalom egyik legfontosabb társadalmi vívmányának következményét, azt, hogy a tehetséges és szorgalmas emberek előtt minden utat meg kell nyitni.

56. Cambronne így kiáltott Waterloonál: A gárda meghal, de magát meg nem adja!

Pierre Jacques Étienne Cambronne (1770-1842) alighanem minden idők egyik legvitézebb francia katonája volt. Egy nantes-i fakereskedő fiaként 22 éves korában önkéntesként csatlakozott a hadsereghez, és végigharcolta a forradalmi és napóleoni háborúkat. A Becsületrend első fokozatát 1804-ben kapta meg. Amikor a jénai ütközetben (1806) meglátta, hogy a katonák meghátrálnak a kartácstűzben, kalapját magasra emelte a kardjával, s így kiáltott: Kövessetek, vagy egyedül öletem meg magamat! Amikor megtudta, hogy Napóleont száműzték Elba szigetére, így írt a császár egyik szárnysegédjének: Ha csatába kellett menni, mindig engem választottak. Válasszanak hát ki most is, hogy kövessem uralkodómat - egy elutasítás a leghalálosabb sértés lenne!

Cambronne az élcsapat élén vonult akkor is, amikor Napoleon 1815-ben visszatért Elbáról. Ekkor már a Becsületrend főtisztje és a császárság grófja volt. Június 16-án a császári gárda tábornokaként kerítették be Waterloonál abban az utolsó francia négyszögben, amely még kitartott a brit lovassággal szemben. A hagyomány szerint Charles Colville brit tábornok így szólt hozzájuk: Vitéz franciák, adjátok meg magatokat! Cambronne válasza így hangzott: A gárda meghal, de magát meg nem adja!

Majd amikor a britek tovább erősködtek, így kiáltott feléjük: Szart!

A XIX. század első felében még csak Cambronne hosszabb kiáltását idézgették. Victor Hugó viszont egy egész fejezetet szentelt Cambronne-nak A nyomorultak második része elején. Mivel a francia olvasó kényes - írja nem szokás ismételni előtte a legszebb szót, amit francia valaha is kimondott

Kimondani ezt a szót és aztán meghalni. Mi nagyszerűbb ennél!

Az a férfiú, aki megnyerte a Waterlooi csatát, nem a menekülő Napóleon, nem Wellington, aki négy órakor megingott, ötkor kétségbeesett, nem Blücher, aki nem is vett részt a csatában; az a férfiú, aki megnyerte a Waterlooi csatát: Cambronne. A gyilkoló menydörgésre ilyen szóval odasújtani, ez annyi, mint győzni. (Bp. 1964, Magyar Helikon. 330-331. o. Révay József fordítása.) A nagy író hatására a század második felétől a francia irodalomban gyakran felidéztek Cambronne kiáltását, bár néha csak így utaltak rá: Cambronne szava (Le mot de Cambronne).

A tábornokot Waterloonál foglyul ejtették, Angliába vitték, majd visszatért Franciaországba. Mint Napóleon visszatérésének résztvevőjét hadbírótság elé állították, de olyan meggyőző őszinteséggel ismertette tetteit, hogy felmentették. A nagylelkű XVIII. Lajos király 1820-ban Lille helyőrségi parancsnokává nevezte ki, majd a vikomt címmel jutalmazta meg. Neve felkerült a párizsi Diadalívre, s 1848-ban szülővárosában leleplezték a szobrát. (A talapzatra természetesen csak a hosszabb mondat került fel.) Cambronne huszonhét évet élt még Waterloo után, és egész életében tagadta, hogy a harcmezőn kiejtette volna a neki tulajdonított szavakat. Nem mondhattam, hogy a gárda meghal, de magát meg nem adja, hiszen nem vagyok halott és megadtam magam - jelentette ki. Azt is tagadta, hogy azt a bizonyos egyetlen szót elkiáltotta volna. Ch. Ferrand Dictionnaire des curieux című, 1880-ban megjelent könyvében idézik Cambronne egyik ismerősét, akinek elmondta, hogy ilyen helyzetekben inkább fel szokta emelni a kardját, és azt szokta kiáltani: Gránátosok, előre! A kötetben idézett francia akadémikus szerint nem valószínű, hogy Cambronne, egy nagyvilági ember, szemben egy angol tábornokkal, aki tisztjeitől körülvéve becsületes kapitulációra szólítja fel, olyan szóval válaszolt volna, amelyet ilyen ünnepélyes alkalom esetén a legneveletlenebb gyalogos sem engedett volna meg magának. S ha Cambronne ilyen választ ad, az angol tábornok ezt minden bizonnyal megjegyezte volna, hogy elmondhassa egész Európának: Látjátok, milyenek a mi ellenfeleink? Mindazonáltal egyetlen angol történész sem említette meg a híres legendát. (Lásd: <http://www.dicoperso.com/term/adb1aea5acaba457,,xhtml>)

Ugyanez a szerző azt is felidézi, hogy az ókori klasszikusoknál számtalan olyan kijelentést találunk, amely szerint a hősök inkább a halált választják, de nem adják meg magukat. Tacitus szerint például Arminius így beszélt a germánokhoz egy csata előtt: Mi más marad nekik hátra, mint megtartani a szabadságot, vagy meghalni a szolgaság előtt? (Tacitus összes művei. 2. köt. Bp. 1970, Magyar Helikon. 67. o. Borzsák István fordítása.) Könnyen lehet, hogy a Cambronne-nak tulajdonított hosszabb kiáltásban egyszerűen egy ókori vándormotívum bukkant elő, kissé aktualizált formában.

A művészek és a történészek azonban nem hittek se a tábornoknak, se kortársainak. Hugó azzal sem törődött, hogy Cambronne végül megadta magát: Hiszen a halált akarni annyi, mint meghalni, és nem ennek az embernek a hibája, hogy élve került ki a kartácstűzből. (Victor Hugó: Ugyanott.) Sacha Guitry 1936-ban színdarabot írt és filmet rendezett Le Mot de Cambronne (Cambronne szava)

címmel, amelyben a tábornok angol felesége próbálja megtudni, mi is az a híres szó, amelyet a férjének tulajdonítanak. Henri Houssaye francia történész pedig meg volt győződve róla, hogy a vikonti címmel és angol feleséggel rendelkező Cambronne csak illendőségből tagadta, hogy ilyesmit mondott volna. Holott a hosszabb mondat szerzőségét egész nyugodtan elfogadhatta volna, ebben még a legilletudóbb angol feleség sem találhatott semmi kivetnivalót.

57. Napóleon fiát a Habsburg-udvar rabságban tartotta

Ez a legenda az 1820-as évek végén született meg, amikor egy gyenge költő, Auguste Barthélemy megpróbálta eljuttatni Napóleon fiához az apjáról írott verseit. Az osztrák hatóságok ezt nem engedélyezték, mire a költő egy hosszú verset írt *Le Fils de l'homme* (Az ember fia, 1829) címmel. Ez volt az első nagy hatású legenda a sápadt hercegről, akire kémek hada vigyáz, akitől el akarják rabolni emlékeit is, hogy elfeledtessék vele az apját. A romantika nemzedéke ontotta a verseket és drámákat a végzetét be nem tölthető, aranyozott ketrecben raboskodó Sasfiókról, a francia színházakban pedig tapsviharral fogadtak minden olyan jelenetet, amelyben Napóleon valamelyik öreg katonája találkozik a császár fiával. A Napóleon fiával kapcsolatos legendák szintézisét Edmond Rostand hozta létre *A Sasfiók* című, 1900-ban bemutatott darabjával. Elképesztő sikere volt, 1937-ben Arthur Honegger operát írt belőle, s négy film készült a cselekménye alapján.

A legenda tehát úgy szólt, hogy volt egyszer egy herceg, aki a hideg államérdek szerencsétlen áldozataként fuldokolt egy idegen udvarban, ahol el akarták feledtetni vele származását

És mi az igazság?

Napóleon császár és Habsburg Mária Lujza fia 1811. március 20-án született Párizsban. Ferenc Károly József Napóleonnak keresztelték, s apjától a Róma királya címet kapta. Napóleon valószínűleg e címmel is jelezni kívánta, hogy a pápájától megfosztott Róma és a német-római császári címét elvesztő I. Ferenc osztrák császár egyaránt az ő fennhatósága alatt áll.

Mária Lujza nem sokat törődött fiával. Napóleon egyszer a szemére is hányt, hogy nem szereti gyermeküket, mire ifjú felesége ilyen hízelgő válasszal próbálta megnyugtatni: Mit akar, csak egyvalakit szerethetünk igazán! Az 1812-es oroszországi hadjárat idején Claude-François de Malet tábornok államcsínyt kísérelt meg, amely egy nap alatt összeomlott. A hazatérő császár csak azért dühöngött, hogyha Malet-nak el is hitték, hogy ő meghalt Oroszországban, miért nem tettek lépéseket örökös császárságának előkészítésére? Frochot, Seine megye prefektusa csak ennyit tudott kinyögni zavarában: Ez a fránya Róma királya sohasem jut az eszébe senkinek! (André Castelot: *A Sasfiók*. Bp. 2001, Európa Könyvkiadó. 78. o. Somogyi Pál László fordítása.)

Napóleon kénytelen volt belátni, hogy hivatalnokainak többsége még mindig csak afféle ideiglenes diktátornak tekintti őt, s nem egy dinasztia megalapítójának. 1814. február 25-én látta utoljára fiát, amikor harcba indult a Franciaországot megszálló hadseregekkel szemben. Leveleiben így fogalmazott: Jobban szeretném, ha fiamat lemészárolnák, mintsem Bécsben neveljék fel osztrák

hercegként! (Jean Tulard: Napoléon II. Paris, 1992, Fayard. 78. o.) Veresége és a trónról való lemondása után persze a fiát meghagyhatták volna Franciaország császáranak, aki helyett egy régenstanács kormányoz, a brit kormány azonban úgy érezte, hogy ezzel az anyacsászárné mögött álló osztrák kormány túl nagy befolyásra tenne szert Franciaországban. Metternich osztrák kancellárnak pedig szüksége volt a brit támogatásra, ezért nem szorgalmazta Ferenc osztrák császár unokája franciaországi jogainak elismerését.

A huszonhárom éves Mária Lujza pedig mit tehetett volna? Napóleon pontos utasítások nélkül hagyta magára, majd megírta neki, hogy beleegyezik ideiglenes elválásukba: ő Elba szigetét kapja, felesége pedig Pármát. Mária Lujza természetesnek tekintette, hogy csatlakozik férjéhez, de Napóleon egyáltalán nem hívta magához őt. Egyesek szerint azért, mert éppen nemi betegséget kapott egy színésznőtől, mások szerint pedig egyszerűen nem akart legyőzöttként megjelenni felesége előtt. Április 12-13-a éjjelén írott levelében ezt írta feleségének: Beleegyezem, hogy Rambouillet-be menj, ahol apád csatlakozik hozzád. Ez az egyetlen vigasz, amelyben részesülhetsz szerencsétlenségünkben. (Ugyanott, 90. o.) Vagyis Napóleon maga küldte feleségét és fiát apósához. Mária Lujza pedig kénytelen volt engedelmessé válni: férje és fia érdekében egyaránt csak apja segítségével folyamodhatott. Ezért Rambouillet-ban április 16-án, némán a meghatott Ferenc császár karjaiba helyezte gyermekét. Bár Mária Lujza még ezek után is azt tervezte, hogy csatlakozik férjéhez, apja udvariasan megírta Napóleonnak, hogy a házasságnak többé nincs értelme, lánya és unokája vissza fog vele térni Bécsbe.

Amikor a következő évben Napóleon visszatért Elbáról, újra császári herceggé nyilvánította fiát. A Waterlooi vereség után viszont úgy mondott le másodszor a trónról, hogy meg sem említette fia nevét. Csak környezete erősködött, hogy a császári herceg javára mondjon le, különben visszatérnek a Bourbonok. Mire Napóleon így vágott vissza: A Bourbonok? Nahát, azok legalább nem állnak osztrák irányítás alatt! Vagyis a keserű császár maga is már csak egy osztrák hercegnek tekintette fiát. Végül mégis az ő javára mondott le, s a képviselőház ezt elismerte, hogy némi manőverezési lehetőséget biztosítson a diplomatáknak. Vagyis a Bécsben élő, négyéves kisfiút 1815. június 22-étől július 7-éig névlegesen Franciaország uralkodójának tekintették II. Napóleon néven - egészen addig, amíg XVIII. Lajos visszatért Párizsba.

Ferenc császár szeretettel bánt unokájával, de természetesen azt tervezte, hogy osztrák herceget nevel belőle. Miért is álmodozna olyan életről, amelyben nem lehet része? 1818-ban egy császári pátenstevéllel a család főhercegei között jelölte ki a helyét, csehországi birtokokat, hatalmas jövedelmet biztosított a számára, és a Reichstadt hercege címet adományozta neki. A Napóleon keresztnévet nem viselhette, a családon belül csak Ferenc vagy Ferenc Károly néven emlegették.

Bár francia nevelőit és szolgáit már 1816-ban elbocsátották, egyáltalán nem akarták elfeledtetni vele sem apját, sem a francia nyelvet. Apja nevét minden imájában meg kellett említenie, s a francia ekkoriban a társadalmi elit nyelve volt. Ferenc császár mindig őszintén és nyíltan beszélgetett vele apja és a saját helyzetéről. Napóleon halálát (1821) tudták vele, megsirathatta őt, s bár az udvar nem viselt gyászt, a hercegnek ezt engedélyezték. Az ifjú Habsburg főhercegeket megillető, alapos oktatásban részesült, nem volt kémekkel körülvéve, s egyáltalán nem zárták el a külvilágtól. Semmi jele nincs, hogy lázadozott volna sorsa ellen. Egy meleg, barátságos, harmonikus, népes családban nőtt fel, amelyben mindenki szeretettel bánt vele. Azt persze mindenképpen el akarták kerülni, hogy a

tizenéves herceg felelőtlen és tökéletesen esélytelen bonapartista összeesküvők hatása alá kerüljön. Húszéves korától viszont szabadon járhatott bálókba, színházba és főúri szalonokba. 1831-ben senki sem ellenezte Bécsben, hogy a herceg találkozzon apja egyik leghíresebb marsalljával, Marmont-nal, aki sokat mesélt neki Napóleon hadjáratairól.

Semmi alapja sincs annak a gyakran hangoztatott feltételezésnek, hogy Reichstadt hercege lett volna a valódi apja Ferenc József császárnak. Octave Aubry (A reichstadti herceg. Bp. 1938, Dante Könyvkiadó. 271. o.) és más elbeszélőknek köszönhetően ez a pletyka olyannyira elterjedt, hogy még Ferenc József némelyik életrajzírója is kötelességének érezte, hogy megcáfolja. (Jean-Paul Bled: Francois-Joseph. Paris, 1987, Fayard. 9. o.) Wittelsbach Zsófia főhercegnő, Ferenc Károly főherceg felesége valóban kedvelte a fiatal herceget, betegsége idején ápolásában is részt vett, sétált vele, s néha együtt jelentek meg az opera páholyában. De egészen biztosan nem folytatott viszonyt 1829 novemberében, Ferenc József fogantatásának idején a nála hat évvel fiatalabb, 18 éves, beteges herceggel, akit éppen ekkoriban nyilvánított nevelője testileg, erkölcsileg és szellemileg éretlennek. (André Castelot: Idézett mű, 274. o.) Zsófia főhercegnő nagyon is tisztában volt azzal, hogy születendő gyermekének törvényességét semmiképpen sem szabad viselkedésével megkérdőjeleznie, s a Habsburg udvari etikett, a főhercegek nyilvánosság előtt zajló élete sem tett lehetővé efféle titkos viszonyt.

Az 1830-as európai forradalmak idején több országban is felvetették, hogy Napóleon fiát kellene trónra ültetni. De Metternich, aki 1814-ben nem bánta volna, ha a gyermek a francia trónon marad, immár úgy vélekedett, hogy a felnőtt herceget nem tudná irányítani. Brüsszel és Varsó utcáin is éltették a nevét, de belgiumi uralmáról a brit, a lengyelországról pedig az orosz kormány nem akart hallani. Itáliába szívesen elment volna, hogy megvédelmezze anyja trónját a fellázadt pármái alattvalóktól - de nagyapja nem engedte el.

Ezt nagyon is jól tette, mert a szép, szőke, kékszemű, hallgatag hercegen 1831-től elhatalmasodott a tüdőbaj. Hosszas és fájdalmas betegeskedés után, 1832. július 22-én halt meg. Osztrák rokonai őszintén megsiratták, s a bécsi kapucinusok templomának kriptájában helyezték el holttestét. 1940 decemberében Hitler azzal próbálta kollaborálásra bírni a franciákat, hogy Napóleon fiának hamvait átvitette Párizsba, ahol apja koporsója közelében helyezték el, az Invalidusok templomában. A diktátor nem ért el különösebb sikert ezzel a gesztussal, egyes franciák azt mondogatták, hogy megkaptuk a hamvakat, de inkább szemet küldött volna a télre

58. A sovinizmust egy Nicolas Chauvin nevű katonáról nevezték el

A rendkívül tájékozott Szécsi Ferenc így ír Ami a történelemből kimaradt című könyvében: Nicolas Chauvin Bonaparte Napóleon egyik leghíresebb híve és bámulója volt

A magyarországi hadjáratban is részt vett, hősiiesen harcolt, tizenhárom sebet kapott Napóleon szolgálatában, három ujját elveszítette, egyik vállát összezúzták és homlokát szétroncsolták. Mindezekért hálából hazája díszkardot, vörös szalagot és 200 forint pihenőpénzt ajándékozott neki.

Túláradó lelkesedéssel beszélt mindig a császárról és hazájáról és ezért lett neve a túlzó hazafiasság kifejezője

(Bp. 1943, Universum Kiadó. 197. o.) A Magyar Nagylexikon sovinizmus címszava alatt is ezt olvashatjuk: A kifejezés Eu. Au. Seribe Le soldat laboureur c. darabjában szereplő, Napóleont önfeláldozóan szolgáló katona, N. Chauvin nevéből származik. Mind Szécsi Ferenc, mind a Magyar Nagylexikon szerzője tévedett. Ilyen nevű katona nem létezett, az említett színdarabot pedig nem Seribe írta, hanem Nicolas Brazier és Théophile Dumersan egy Francis nevű író társukkal. Ráadásul ebben az 1821-ben írott színdarabban nem szerepel Chauvin nevű személy. Gérard de Puymége francia történész előbb a Pierre Nóra által szerkesztett *Les lieux de mémoire* című sorozat egyik kötetében (La nation. 3. Paris, 1986, Gallimard. 45-80. o.), majd önálló kötetben is (Chauvin, le soldat-laboureur. Contribution á l'étude des nationalismes, Paris, 1993, Gallimard) feltárta e tévhit eredetét.

A sovinizmus fogalma 1840-ben jelent meg a francia nyelvben, ahonnan hamarosan minden európai nyelv átvette. Chauvint pedig minden bizomnyal Jacques Arago író juttatta be élő személy gyanánt a kézikönyvekbe. 1845-ben egy kiegészítést írt a *Dictionnaire de la conversation et de la lecture* (A társalgás és olvasás lexikonja) című, népszerű kézikönyvsorozathoz. Ebben azt olvashatjuk a sovinizmus címszó alatt, hogy ezt a túlzó hazafiasságot egy Nicolas Chauvin nevű katonáról nevezték el. Állítólag Rochefort-ban született, tizenhét éves korától végigharcolta a forradalmi és napóleoni hadjáratokat, tizenhét alkalommal sebesült meg, három ujját le kellett operálni, a válla összetört, a homloka eltorzult, s mindezért csak egy díszkardot, egy vörös szalagot (a Becsületrendet) és 200 frank nyugdíjat kapott. Ezt követően az újságírók és a történészek tovább színezték Chauvin alakját, ő lett az egyszerű, paraszti származású hazafi, aki tűzön-vízen át kitart Napoleon mellett, s bukása után is csak őt dicsőíti. A sovinizmus pedig 1867-re bekerült a Larousse Lexikonba, 1879-re pedig a Francia Akadémia szótárába is.

A történészek azonban a napóleoni hadsereg egyetlen nyilvántartásában sem találtak Nicolas Chauvin nevű katonát. A családnév igen gyakori volt Rochefort környékén, még a Becsületrend tagjainak névsorában is akadt tíz Chauvin, de egyiket sem keresztelték Nicolas-nak, s egyikre sem illettek a későbbi leírások. Jacques Arago, aki 1837-ben megvakult, nyilván nem saját maga végzett kutatásokat a levéltárakban, s Puymége feltevése szerint a megbízottja valószínűleg egy Charles François Régis nevű katonával keverhette össze a képzeletbeli hőst, mert Régis valóban tizenhét évesen állt be a seregbe, és tizenhét hadjáratban vett részt. Igaz, nem Rochefort-ban született, hanem az Ardèche megyei Cruasban.

A Chauvin név a vaudeville-okban, a francia népies, vidám színdarabokban bukkant fel. A Coigniard-fivérek által írott *La cocarde tricolore* (A háromszínű kokárda, 1831) című darabban szerepelt először egy Chauvin nevű személy, bár nem Nicolas, hanem Jean volt a keresztnéve, és nem a napóleoni háborúk hőse volt, hanem egy korabeli katona, aki az algériai bej elleni harcokban tüntette ki magát. Ezután szonokban és népi metszeteken is felbukkant, afféle komikus nőcsábászként. Az 1840-ben játszott *Les Guépes* (A darazsak) című darabban hangzott el először a sovinizmus elnevezés. Egy komikus, öreg katona testesítette meg, aki a későbbi színdarabokban, szonokban és metszeteken egyre fiatalabb, harciasabb és naivabb személyiséggé változott, lelkes, paraszti származású hazafivá.

Nicolas Chauvin alakját tehát a XIX. századi francia nép és a francia írók kollektív képzeletvilága hozta létre, gyökerei azonban igen mélyre nyúlnak. A dolgos katona, aki szorgalmasan műveli a földet, szükség esetén azonban fegyvert ragad, s bátran megvédi hazáját, igen ősi szimbólum: efféle értékeket képviselt a félig-meddig legendás Cincinnatus is, az ókori Róma hőse. Nicolas Chauvin képzeletbeli személyisége azt sugallja, hogy amikor a bűnös nagyváros nem tudja megmenteni a hazát, akkor az ősi erényeket és tisztaságot képviselő falusiakhoz kell folyamodni. Ezért idézték fel újra meg újra annyi évtized elteltével - s még a nácik által megszállt Franciaországban, Pétain marsall államában is az ő alakja bukkant fel a hivatalos plakátokon.

59. Az orosz dekabristák a szabadságért harcoltak

I. Sándor cárnak a gyermekei nem maradtak életben, s ezért az 1797-es trónöröklési törvények szerint legidősebb öccsét, Konstantint kellett volna kijelölnie örökösének. Csakhogy Konstantin elvett feleségül egy katolikus lengyel asszonyt, s így nem léphetett a görögkeleti államvallású birodalom trónjára. Sándor 1822-ben ifjabbik öccsét, Miklóst nyilvánította örökösének. Konstantin ebbe beleegyezett, de Sándor elkövette azt a hibát, hogy a történeteket nem tette időben közzé. Amikor 1825. december 1-jén a déli Taganrogban váratlanul elhunyt, Szentpétervár kormányzójának úgy tűnt, hogy egy titokban tartott rendelet nem írhatja felül a trónöröklési törvény rendelkezését. Egy rövid időre vitathatóvá vált, hogy ki léphet trónra - és ebben a pillanatnyi hatalmi vákuumban a hadsereg tisztjeinek egy része megpróbálta hallatni a hangját.

Az orosz katonatisztek a napóleoni háborúk idején ismerkedhettek meg Nyugat-Európa gazdasági, társadalmi és kulturális eredményeivel. Magától értetődőnek tűnt a következtetés: mindezeket meg kellene honosítaniuk saját hazájukban is. A német Tugendbundok (erényszövetségek) és az itáliai karbonári mozgalom mintájára sorra alakították a titkos társaságokat. Az első az Orosz lovagok rendje (1814-17) volt, amelynek tagjai a Szenátust szerették volna képviselői testületté átalakítani. 1816-ban a Szemjonovszkij gárdaezred hat tisztje létrehozta a Megmentés szövetségét. Egyesek csak a cár reformjait kívánták támogatni, másoknak azonban ez kevés volt, s két év múlva a társaság felbomlott. Már ebben a társaságban akadtak olyanok, akik semmiképpen sem voltak hajlandóak elfogadni azt a gondolatot, hogy a lengyel társadalom alkotmányt kaphat, s még a cár meggyilkolásával is hajlandóak lettek volna ezt megakadályozni. Végül a mérsékelt kerekedtek felül, társaságukat átkeresztelték Jólét szövetségére (1818), s emberbaráti, oktatásügyi, gazdasági és igazságügyi reformokat terveztek. Híres Zöld könyvükben szó sem volt a jobbágyok felszabadításáról, csak arról, hogy humánusan kell bánni velük. 1821-re mintegy kétszázan csatlakoztak a mozgalomhoz. Egy kisebbség, Pável Ivanovics Pesztyel vezetésével, azonban továbbra is a radikális átalakulást tűzte ki célul. A mozgalom mérsékelt és szélsőséges déli tagjai lassan eltávolodtak egymástól, s végül 1821-re létrejött egy Északi és egy Déli Társaság, az előbbi Szentpéterváron, az utóbbi Tulcsinban. 1823-ban délen még egy harmadik titkos szervezet is létrejött, az Egyesült Szlávok Társasága.

Pesztyel, a Déli Társaság vezetője elvetett minden önkormányzati eszmét, a centralizált, erős kormányzat híve maradt. Bár német származású volt, s lutheránus, ragaszkodott a görögkeleti

államvalláshoz. Köztársasági berendezkedést, jogi egyenlőséget és a jobbágyság felszámolását tervezte, a lengyeleknek azonban semmiképpen sem akart függetlenséget biztosítani. A birodalom nem orosz lakóiról úgy vélekedett, hogy asszimilálódniuk kell, vagy pedig külföldiekként fogják kezelni őket. A zsidókat mind Oroszországból, mind Lengyelországból el akarta távolítani. Az eljövendő államban fontos szerepet szánt a titkosrendőrségnek, s a cenzúrát és a kémkedést is szükségesnek tekintette. A Déli Társaság vezetőjeként azt tervezte, hogyha hatalomra jut, minden társaságot betilt, és legalább tíz éven át egy ideiglenes forradalmi kormányzat fogja vezetni az országot.

Legyünk igazságosak - írja Adam B. Ulam történész -, egy XIX. század eleji reformer számára még nem volt olyan nyilvánvaló, mint a mi számunkra, hogy a hangzatos eszmék nevében történő elnyomás többet érthet az emberi szabadságnak, mint a hagyományos érdekek védelme, és Nyugaton sokan máig nem tanulták meg ezt a leckét. Pesztyelt nem ítélnéjük el azért, mert 1820-ban nem ismerte fel a szabadság és a törvények által történő kormányzás közti kapcsolatot. De azért kétségtelenül bebizonyította, hogy diktatórikus hajlamai és ambíciói vannak

Ami a terrortól alkotott nézeteit illeti, Pesztyel e téren is alaposabb volt kollégáinál: nemcsak az uralkodót kívánta likvidálni, de a trón valamennyi lehetséges örökösét is, a cári család női tagjaival együtt. A dekabristák egyetlen politikai gondolkodójában már nagyon is sokat találhatunk az erőszak és kényszer iránti heves vonzódásból, amely majd kijelöli az orosz forradalmi mozgalom útját. (Lenin and the Bolsheviks. Glasgow, 1965, Fontana/Collins. 32. o.)

Az Északi Társaság mérsékeltebb volt: meg akarta őrizni a cári hatalmat, föderalista berendezkedést tervezett, és a választójogot vagyoni cenzushoz kötötte volna. A birodalmat 13 államra osztották volna fel, s az állami képviselő-testületeket egy kétkamarás törvényhozó szerv ellenőrizte volna. A jobbágyrendszert ők is el kívánták törölni, de úgy, hogy a föld nagy része a nemesség kezén maradjon.

Bár egyesek Sándor cár meggyilkolását fontolgatták, az uralkodó halála váratlanul érte őket. Ha közzétették volna Sándor örökösödési terveit, valószínűleg valamennyi tiszt felesküdt volna az új cásra. Így viszont a hatóságokkal és Miklós nagyherceggel együtt esküt tettek Konstantinra, aki Lengyelországban tartózkodott. Amikor elterjedt, hogy Konstantin lemondott, három hét múlva Miklós azt követelte, hogy immár az ő nevére esküdjenek fel. Az Északi Társaság katonatisztjei ezt a helyzetet akarták arra kihasználni, hogy előálljanak követeléseikkel. Az összeesküvők tevékenysége

inkább elkeseredésről, mint határozottságról árulkodott. (David Saunders: Russia in the Age of Reaction and Reform. 1801-1881. London, New York, 1992, Longman. 110. o.) Megegyeztek, hogy az új esküre kijelölt napon Konstantin uralkodói jogaira hivatkozva kivezénylik katonáikat a Szenátus terére, ahol felszámolják a monarchiát és ideiglenes kormányt hoznak létre.

December 26-án (az Oroszországban használatos Julianus-naptár szerint 14-én) 3000 katonával ki is vonultak a térre, s arra ösztökélték a katonákat, éltsék az alkotmányt (oroszul konsztitucija). Állítólag sok katona azt hitte, hogy ezzel Konstantin feleségét éljenzik. Miklós cár hírt kapott a tervekről, és háromszor annyi katonát vont össze a Szenátus terén. Az összeesküvők késlekedtek, Rozen báró nem is vitte el egységeit a térig, Szergej Petrovics Trubeckoj herceg pedig, akinek át kellett volna vennie a főparancsnokságot, az osztrák nagykövetségre menekült. A napóleoni háborúk népszerű hőse, Mihail Andrejevics Miloradovics tábornok tárgyalni próbált a felkelőkkel, hogy

megelőzze a vérontást, mire Pjotr Grigorjevics Kahovszkij halálosan megsebesítette. Ezután Kahovszkij megölte a gránátosok egyik ezredesét is, egy bizonyos Sturlert, aki ki akarta vonni katonáit a felkelésből. Miklós végül a kora esti órákban tűzparancsot adott a hozzá hű egységeknek, eldördültek az ágyúk, és a felkelők szétszaladtak.

A Déli Társaság vezetőit Pesztyellel együtt már egy nappal korábban letartóztatták. Az Egyesült Szlávok Társasága azonban néhány tisztet kiszabadított. Szergej Ivanovics Muravjov-Aposztol és Mihail Pavlovics Besztusev-Rjumin január 10-én (az orosz naptár szerint december 30-án) felkelést kísérelt meg a csernyigovi ezreddel Kijev és Bila Cerkva között, de öt nap alatt felszámolták a mozgalmukat.

A felkelők közül 289 személyt ítéltek el a törvényszékek, 31-et élethossziglani szibériai száműzésre, 85-öt pedig rövidebb szibériai időszakokra. Pesztyelt, Muravjov-Aposztolt, Besztusev-Rjumint, Kahovszkijt és Kondratij Fjodorovics Rilejevet 1826. július 25-én (a Julianus-naptár szerint 13-án) felakasztották. Hármójuk kötele elszakadt, s a hagyomány szerint Rilejev vagy Muravjov így sóhajtott fel: Boldogtalan ország, itt még azt sem tudják, hogyan kell valakit felakasztani!

A felkelőket az 1860-as években kezdték dekabristák néven emlegetni felkelésük hónapjának orosz nevével. Hugh Seton-Watson még az orosz forradalmi akciók talán legnemesebb személyiségeinek nevezte őket. (The Russian Empire 1801-1917. Oxford, 1967, Oxford University Press. 197. o.) A történészek többsége ma már nem osztja a neves brit történész véleményét. Olyan is akad, aki úgy vélekedik, hogy az ország politikai és társadalmi struktúrájának teljes átalakítását tervezték, de az általuk javasolt orvosságok egy része rosszabb következményekkel járt volna, mint a betegség, amelyet meg akartak gyógyítani. (David Saunders: Idézett mű, 113. o.) A felkelők győzelme esetén minden bizonnyal egy diktatórikus forradalmi kormányzat került volna az ország élére. A katonatisztek a XVIII. századi palotaforradalmakat próbálták utánozni egy megváltozott korban. Rendkívül kevesen voltak, s még saját katonáikkal sem tudták pontosan szándékaikat. A társadalom szélesebb körei pedig semmit sem tudtak a titkos társaságok céljairól.

60. Alamo hős védői önként vállalták a halált

A XIX. század elején Texas a spanyol gyarmatbirodalom határvidéke volt, s legfeljebb 3-4000 keresztény lakosa lehetett. A nevét egy helyi indián törzsről kapta. Az amerikaiak az 1819-es gazdasági válság hatására figyeltek fel a hatalmas és termékeny területre. A Missouriban élő Moses Austin 1820-21 telén engedélyt kért a spanyol hatóságoktól, hogy telepéseket hozzon a régióba. Mire a fia, Stephen F. Austin végrehajtotta apja tervét, Mexikó már függetlenné vált Spanyolországtól.

Austin és más vállalkozók nyomán mintegy 25 000 személy vándorolt be a következő évtized folyamán az Egyesült Államokból. Névlegesen csatlakozniuk kellett a katolikus egyházhoz, s nem hozhattak be rabszolgákat, ennek fejében viszont hatalmas területeket vehettek birtokba. A mexikói hatóságok hamarosan aggodalmaskodni kezdtek a telepések miatt, akik csak az Egyesült Államokkal kívántak kereskedni, csempésztek és a rabszolgaságot is meghonosították. 1830-ban eltiltották a

további bevándorlást, felszámolták a vámkedvezményeket, lezárták a kikötőket, s be akarták vezetni az útlevelet.

A texasiak tiltakozó mozgalmat indítottak. Nem akartak még elszakadni Mexikótól, de azt kérvényezték, hogy Texas legyen független a szomszédos Coahuila tartománytól, s állítsák vissza a vámkedvezményeket és a szabad bevándorlást. Csakhogy 1835-ben Antonio López de Santa Anna elnök diktátorrá nyilvánította magát, felszámolta a szövetségi alkotmányt és centralizált kormányzatot vezetett be. A texasiak azonban ragaszkodtak az önkormányzati hagyományokhoz, s amikor október 2-án San Antonio de Béxar helyőrsége el akart kobozni egy ágyút Gonzales lakóitól, tüzharc tört ki. A katonák visszatértek San Antoniába, majd megadták magukat a felkelőknek, és valamennyien békésen távozhattak.

1835 novemberében a texasiak küldöttei egy konvención bejelentették, hogy ragaszkodnak a szövetségi alkotmányhoz. Segélyt kértek az Egyesült Államoktól, Henry Smith-t ideiglenes kormányzóvá, Sam Houstont pedig szedett-vedett fegyveres erők főparancsnokává nevezték ki. Decemberben már olyan irreális terveket szövögettek, hogy mexikói városokra támadnak: Smith kormányzó meg is bízta James M. Fannint egy Matamoros elleni hadjáratral. Abszurd elgondolás volt, Sam Houston megvetően kijelentette, hogy egy tizenkétezer lelket számláló várost nem tud bevenni maroknyi ember, akik huszonnégy napon át vonulnak kenyér és a hadsereg számára nélkülözhetetlen ellátmány nélkül. (Marshall de Bruhl: *Sword of San Jacinto. The Life of Sam Houston*. New York, 1993, Random House. 178. o.) Több száz önkéntes gyűlt össze, de Fannin csak arra volt képes, hogy bezárkózzon velük Goliadba. Vagyis ahelyett, hogy Sam Houstonhoz csatlakoztak volna, csak szétaprózták erőiket. Ezalatt Santa Anna, a mexikói tábornok és köztársasági elnök megjelent Texas határainál egy 5500 fős hadsereg élén, és a lakosság fejvesztett menekülésbe kezdett.

Houston kelet felé vonult vissza, s megüzente San Antoniába, hogy egyelőre semmi értelme fegyveresen ellenállni a túlerőnek. Texas ideiglenes kormányzója azonban elrendelte, hogy erősítsék meg a San Antonio szélén fekvő egykori missziós épületet, az Alamót, s ott várják be Santa Annát. Az épület azoktól a spanyol katonáktól kapta ezt a nevet, akiket 1802-ben egy San Jósé y Santiago dél Alamo de Parras nevű városból vezényeltek ide. A helyi lakosság csak az Alamo század néven emlegette őket, s a név rajta maradt az erődde nyilvánított missziós épületen. William Barret Travis (1809-36), egy ügyvéd vállalkozott arra, hogy az Alamóban várja meg a mexikói csapatokat. Ő lett a reguláris katonáknak tekintett fegyveresek parancsnoka, az önkéntesek pedig James Bowie-t (1796-1836), a hatalmas bowie-kés névadóját választották meg vezetőjüknek. Amerikából hamarosan megérkezett tucatnyi tennessee-i lovas önkéntes élén Davy Crockett (1786-1836), a legendás vadász, indiánharcos, humoros művek írója és hőse, aki egy ideig képviselő is volt Washingtonban. Csakhogy Tennessee-beli honfitársai nem választották meg újra, mire közölte velük, hogy mehetnek a pokolba, ő pedig megy Texasba.

Alamo 13 napig tartó ostroma Texas történelmének egyik legendás fejezete. Február 23-án kezdődött, amikor 1500 katona szállta meg a környéket. A védők száma a hagyományok szerint a 190-et sem érte el, mégis csaknem két héten át kitartottak a túlerővel szemben. Amikor Santa Anna megadásra szólította fel, Travis válasza egy ágyúlövés volt. 24-én a mexikói tüzérség löni kezdte az Alamót, de nem sokat ártott neki. Másnap két hadosztály támadást indított, de visszaverték. A védők abban reménykedtek, hogy James Fannin ezredes csatlakozik hozzájuk Goliadból 300 fegyveressel és

négyszázötven ágyúval, de Fannin szekerei lerobbantak az úton, egy ökre elkóborolt, s a végén egyszerűen visszatértek Goliadba. Csak Gonzalesből érkezett meg 32 férfi március 1-jén. Március 3-ára már minden remény elveszett, hogy erősítést kapnak. Travis ezért összehívta a fegyvereseket, megköszönte az eddigi kitartást, majd kardjával egy vonalat húzott a talajra, és így szólt: Most azt kívánom, hogy aki kész itt maradni és velem együtt meghalni, az lépje át ezt a vonalat! Két kivétellel valamennyi férfi átlépett a vonal túlsó oldalára. A beteg James Bowie, aki egy hordágyon feküdt, nem tehetette ezt meg, de arra kérte társait, vigyék át a vonalon. Louis Rose pedig az éj leple alatt elmenekült - tőle ismerjük a karddal húzott vonal történetét.

1836. március 4-ére Santa Anna már közel 3000 mexikói katonát vont össze Alamo körül. 5-én haditanácsot tartott. Kimondta, hogy nem ejtenek foglyokat, és nagyon fel volt háborodva, amikor két tisztje, Juan Almonte ezredes és Manuel Fernandez Castrillón tábornok is ellenezte ezt a parancsát. Március 5-e és 6-a éjszakáján, éjfél után a mexikóiak táborában a hadsereg játszani kezdte a Degüello (torokmetsző) elnevezésű dallamot, amely azt jelentette, hogy mostantól nincs kegyelem. 1100 katona szuronyt szegezve rázúdult a halálra szánt védők apró csapatára. Travis az északi falnál halt meg egy ágyú mellett, Bowie a betegágyán védekezett pisztollyal és híres késével. Davy Crockett puskáját, az Old Betsyt forgatva halt meg a délkeleti kerítésnél - bár egyesek szerint élve fogták el és kivégezték. Santa Anna legalább 600 katonáját veszítette el, és csak reggel 7 felé jelent meg az Alamónál - hogy gyáván meghátráljon egy haldokló védő utolsó lövése előtt.

A védők közül csak féltucat mexikói asszony élte túl az ostromot, két amerikai katona felesége, Susannah Dickinson és Ana Esparza, az ő gyermekeik, Travis rabszolgája, Joe, valamint a mexikói Brigido Guerrero, akinek sikerült meggyőznie a tiszteket, hogy fogoly volt az erődben. Valamennyit szabadon engedték. Az elesettek holttestét máglyán égették el.

Alamo példája azonban csak felszította a texasiak elszántságát. Március 2-án egy Washington-on-the-Bravos nevű telepen 59 küldött kimondta Texas függetlenségét. Santa Anna még lemészároltatta Goliad mintegy háromszáz védőjét 27-én, április 21-én azonban a San Jacinto-i csatában vereséget szenvedett Sam Houston 910 fegyveresétől, akik Emlékezzetek Alamóra! kiáltással rohantak rá az 1360 fős mexikói táborra. A 18 percig tartó ütközetben mindössze 9 texasi esett el, de megöltek 630 mexikóit, s több mint 700-at foglyul ejtettek - a tábornokkal együtt. Ezzel Texas függetlenségét sikerült biztosítani. A mexikói kormány ugyan nem ismerte el, de felszámolni sem tudta. Az állam 1845-ben az USA tagállama lett.

Alamo hőseinek magasztalása már az ostrom hónapjában megkezdődött. Nacogdoches texasi város polgárai a következő nyilatkozatot tették közzé: A szabadság mártírjaiként haltak meg, s áldozatuk oltárán sokan fognak arra esküdni, hogy széttörik a szabadság béklyóit. Van már mit hasonlítani Thermopüléhez, és amikor majd az idő megszenteli Alamo halottjait, Travist és társait együtt fogják emlegetni Leonidással és spártai csapatával! Thomas Jefferson Green texasi dandártábornok fogalmazta meg az első austini emlékmű feliratát: Akadt, aki hírt adott a thermopüléi vereségről; az alamóiról azonban nem akadt! (Wild West, 2011, February, 27. o.) A texasiak úgy értelmezték, hogy Alamónál a szabadság szegült szembe a zsarnoksággal, a demokrácia a despotizmussal, s az új világ a régivel. Ez a történet vált Texas teremtésmítoszává amelyet könyvek százai, majd nagyszabású történelmi filmek idéztek fel, s ahogy ez már ilyenkor lenni szokott, a legkülönfélébb mítoszok terjedtek el róla.

A legendák szerint a védők kitartottak minden talpalatnyi helyen. Valószínűbb azonban, hogy a végső roham idején el kellett hagyniuk a falakat, s nagyon sokan az erődön kívüli bokrok között harcoltak és estek el. A legtöbb történész szerint Alamo védői mindössze száznyolcvan-egynéhányan voltak. Thomas Rick Lindley történész azonban 260-ra becsüli számukat. Ezzel persze az ostromlók még mindig öt-hatszoros túlerőben voltak. William Groneman történész úgy véli, hogy egyáltalán nem öngyilkos vállalkozásra készültek, hanem mindvégig arra vártak, hogy külső támogatást fognak kapni. Travis olyan levelet kapott, amelyből azt a következtetést vonhatta le, hogy a fegyveresek már a város felé tartanak vagy pedig Gonzalesben gyülekeznek, és fel fogják menteni őket.

A talajra húzott vonal története igen valószínűtlen, mert legelőször 1873-ban tette közzé William R. Zuber, 37 évvel az ostrom után. Állítólag Louis Rose-tól hallotta, aki nem lépett át a vonalon, és sikerült elmenekülnie a végső ostrom előtt. Csakhogy Louis Rose nyomát mindez idáig nem sikerült megtalálni, és Thomas Rick Lindley történész szerint ilyen nevű védője nem volt az Alamónak. Az ostromról készült filmekben Travis általában egy becsempészett levélből tudja meg, hogy nem jön erősítés, és ekkor hívja össze embereit, s húzza meg kardjával a vonalat. Csakhogy a mexikóiak találtak az ostrom után egy levelet, amelyet Travis megkapott, s amelyben azt olvashatta, hogy egy több mint 600 fős felmentő sereg közeleg. Ez a levél 1960 táján bukkant fel, s a történészek igen ritkán idézik fel. (WildWest, 2011, February. 38. o.)

Miért is volt szükség az önként vállalt áldozat hangsúlyozására? Valószínűleg azért, mert különben aligha lehetne nagy sikernek tekinteni, hogy néhány parancsnok igen kevés fegyveressel bezárkózik egy védhetetlen épületbe, s két héten belül elveszítik az erődöt, ágyúikat, zászlóikat és életüket. Ha viszont elmondhatjuk róluk, hogy önként vállalták a halált egy nagyobb cél érdekében, akkor minden tiszteletet megérdemelnek.

De vajon előmozdította-e Alamo védelme a nagyobb cél, Texas függetlenségének elérését? Sam Houston, Santa Anna legyőzője egyáltalán nem volt ebben biztos. Egész életében dicsérte Alamo védőinek bátorságát, katonai szempontból azonban nem sokra becsülte őket - olvashatjuk a híres texasi életrajzában.

- Travis és emberei hagyták, hogy egy erődbe zárják őket. Sam jól megtanulta ezt a leckét a Horseshoe Bendnél vívott csatában, ahol a krík indiánok követték el ugyanezt a hibát, és ahol ugyanez a végzet sújtott le rájuk. 'Haderőinket nem szabad erődbe zárni,' mondta. 'Régóta tudtam ezt, s utoljára január 16-án utasítottam őket, hogy a tüzérséget szállítsák el, az Alamót pedig robbantsák fel, de ezt lehetetlenné tette a Matamoros elleni expedíció, minden szerencsétlenségünk forrása.' (Marshall de Bruhl: Idézett mű, 188. o.) De azért a San Jacinto-folyónál vívott csatában mégis azt a jelszót kiáltotta oda katonáinak: Emlékezzetek Alamóra!

61. Haynaut élve boncolták fel

Nincs olyan kegyetlen büntetés, amelyet a romantika korának nemzedéke el nem tudott volna képzelni a nemzet ellenségei számára. Báró Julius Jakob von Haynau tábornagról (1786-1853),

az 1848-49-es forradalom és szabadságharc utáni megtorlás irányítójáról az terjedt el Magyarországon, hogy amikor feltételezett halála után az orvosok felnyitották koponyáját, agyveleje még lüktetett, vagyis még élt. Az egyik orvos állítólag elájult, a másik pedig egy késsel gyorsan véget vetett a tetszhalott rettenetes szenvedéseinek. Ezt a vérfagyasztó történetet Tóth Béla jegyezte le 1900-ban megjelent Mendemondák című könyvében, s a közelmúltban felbukkant mind a történelmi honlapokon, mind a televízió műsoraiban. Tóth Béla ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy nyilvánvalóan a francia Antoine Francois Prévost d'Exiles abbé (1697-1763) esetén alapult. A Manon Lescaut (1733) írója ugyanis Saint-Firminben sétálgatva elájult, és halottnak hitték. A bíróság büntényre gyanakodva vizsgálatot rendelt el, mire az abbé a boncasztalon nagy sikollyal magához tért, hogy pillanatokon belül és ezúttal véglegesen jobblétre szenderüljön.

Haynau pályafutását legutóbb Hermann Robert mutatta be részletesen a Múlt és Jövő című folyóiratban. (1999.2. szám.) A majdani tábornagy Kasselben született, az anyja IX. Vilmos hessen-kasseli tartománygróf egyik szeretője volt. Az apa elismerte a fiút saját gyermekének, és bárói címet adományozott neki. A Haynau nevet valószínűleg nem a hasonló nevű sziléziai városról kapta (ma: Chojnów, Lengyelország), hanem apja aprócska, Hanau nevű, elkülönült fejedelemségéről. A napóleoni háborúkban az osztrák császári hadsereg tisztjeként vett részt. Kitüntette magát, de ugyanakkor nehezen kezelhető, makacs, összeférhetetlen személyiségnek bizonyult. 1844-ben elérte az altábornagyi rangot, s három év múlva Temesvárra helyezték. Már 1848 tavaszán hangot adott azon kívánságának, hogy szívesen ráncba szedné a lázongókat. Damjanich János egyszer fel is szólította, hogy ne gyalázza nyilvánosan a magyarokat, s a sértődött Haynaut májusban elküldték szabadságra, remélve, hogy nem fog visszatérni. Észak-Itáliában Radetzky tábornagy mellett harcolt, s megkapta a Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét. 1849 februárjában ő verte le a ferrarai és bresciai felkeléseket, s kegyetlensége miatt kapta a bresciai hiéna nevet. Május 30-án Ferenc József magyarországi fővezérré, titkos tanácsossá és tábornaggyá nevezte ki.

A szabadságharc bukásáig harmincnyolc személyt végeztetett ki, s július 1-jén, Győrben bejelentette, hogy haditörvényszék elé állítja a pártütőket. Alaposan feldühítette, hogy a magyarok az orosz csapatok előtt tették le a fegyvert, s az orosz tisztek kegyelmet kértek a számukra. Hermann Robert szerint a megtorlás során összesen 144 személyt végeztek ki. (Hermann Robert: Forradalom és szabadságharc. Bp. 2009, Kossuth. 107-109. o.) Haynau még azért is szemrehányást tett a budai katonai kerület parancsnokának, amiért nem felakasztatta, hanem agyonlövötte Batthyány Lajost. (Az egykori miniszterelnök ugyanis a kivégzés előtti éjszakán felvágta nyaki ereit.) Ugyanakkor viszont gesztusokat tett a megbékélés érdekében: alapítványt hozott létre mind a császári, mind az egykori magyar hadsereg rokkantjainak támogatására. 1850 tavaszán összetűzött a bécsi kormánnyal is, és saját hatáskörében megkegyelmezett harmincnégy halálraítéltnak, nem várva meg az uralkodó döntését. (Jókai ezt az esetet szőtte bele A kőszívű emberfiái című regényébe.) Ezért a minisztertanács Haynaut 1850. július 6-án nyugdíjazta.

A hiéna a jelek szerint őszintén elhitte, hogy békés nyugdíjasként beilleszkedhet a magyar társadalomba. Földbirtokot vásárolt magának a Szatmár megyei Nagygécen, s valószínűleg nagyon csodálkozott, hogy a parasztok nem hajlandóak napszámosként dolgozni a birtokán. Majd európai körútra indult, s fel sem merült benne, hogy barátságtalan fogadtatásban részesülhet. Londonban azonban 1850. szeptember 4-én a Barclay and Perkins sörfőzde munkásai rátámadtak, s állítólag még a bajuszát is megrángatták. A londoni osztrák követ másnap jegyzéket intézett Palmerston brit

külügyminiszterhez, akitől Viktória királynő is azt követelte, hogy kérjen bocsánatot. A külügyminiszter azt üzentte, hogy sajnálja a történeteket, de a bűnösöket nem lehet megtalálni. Egy magánlevélben pedig úgy nyilatkozott, hogy a sörgyár munkásai jobban tették volna, ha a levegőbe dobálják Haynaut, majd begurítják egy kutyaóliba. Viktória nagyon haragudott, és azt követelte John Russel miniszterelnöktől, hogy válasszon új külügyminisztert. (Palmerston azonban a következő év végéig meg tudta őrizni tárcáját.) Haynaut viszont ezután egy brüsszeli koncert során is kifütyülték, szállodája elé pedig vért öntöttek.

1853. március 14-én lett rosszul Bécsben, s másnap, a magyar forradalom ötödik évfordulóján halt meg agyvérzésben és tüdővérzésben. A késve megérkező orvos azonban meg tudta állapítani a halál beálltát - tehát semmilyen elsietett boncolásra nem került sor. A magyar szabadságharc tábornokainak hódéra viszonylag gyorsan és békésen hagyta el ezt a világot.

62. Bem apó renegát lett

Egy tanítványom kérdezte meg tőlem pár éve döbbenet: Igaz-e, hogy Bem apó 1849-ben megtagadta vallását, renegát lett és belépett az oszmán hadseregbe? A renegát jelző még a magyar nyelvű Wikipédia Bem-szócikkében is felbukkan. A használata azonban meglehetősen igazságtalannak tűnik, hiszen az Idegen szavak és kifejezések szótára szerint a szó jelentése nemcsak hittagadó, hitehagyott, hanem áruló; hazáját, övéit, meggyőződését megtagadó, az ellenséghez csatlakozó személy is. Márpedig Bemre ilyesmit nem mondhatunk.

Józef Zachariasz Bem vagy magyar nevén Bem József Tarnóiban született, 1794-ben, egy évvel hazája, Lengyelország harmadik felosztása előtt. Tizennyolc évesen tüzértisztként részt vett Napóleon oroszországi hadjáratában. 1822-ben egy lengyel hazafias összeesküvés miatt a cári hatóságok egy év börtönre, majd büntetőszolgálatra ítélték. Az 1830-31-es lengyel felkelés során vált híressé, amelynek leverése után Párizsba menekült. 1848-ban felajánlotta szolgálatait a magyar forradalmi kormánynak. Kossuth az erdélyi hadsereg parancsnokává nevezte ki. 1849 tavaszára már ki is űzte az ellenséges haderők túlnyomó többségét Erdélyből, a kormány altábornaggyá léptette elő, s még a hivatásos katonatisztekkel állandóan összetűző Petőfi Sándor rokonszenvét is elnyerte. Az orosz seregektől Segesvárnál elszenvedett veresége (július 31.) után Kossuth a Temesközben összegyűlt seregek élére állította. A temesvári csata (augusztus 9.) után azonban ő is menekülésre kényszerült.

1849. augusztus 23-án lépte át a magyar-oszmán határt, ahonnan Vidinbe szállították. Az orosz kormány a lengyel, az osztrák kormány pedig a magyar menekültek kiadását követelte az oszmán hatóságoktól. A brit és francia diplomaták azonban arra ösztökélték Isztambult, hogy ne engedjen. Az oszmán kormány szívesen befogadta volna saját hadseregébe a harcedzett, tapasztalt magyar és lengyel katonatiszteket, akik sokat segíthettek volna egy újabb orosz-oszmán konfliktus esetén. Az orosz diplomaták az 1774-es kücsük-kajnardzsi orosz-oszmán békeszerződésre hivatkoztak, amely előírta, hogy a szökevényeket és menekülteket át kell adni egymásnak. Az isztambuli kormány viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy ha a menekült áttér a mohamedán vallásra, akkor új hazájában maradhat.

Ekkoriban több lengyel hazafi, mint például Adam Jerzy Czartoryski herceg is (1770-1861), az 1830-as ideiglenes lengyel kormány egykori elnöke, abban reménykedett, hogy egy oszmán-orosz háború jó alkalmat kínálna a lengyel függetlenség visszaszerzésére. Terveik szerint az Oszmán Birodalomban lehetne ütőképes lengyel katonai bázist létrehozni. Bem is úgy látta, hogy ha az oszmán kormány nem adja ki a menekülteket, akkor I. Miklós cár hadat fog üzeni, neki pedig természetesen vállalnia kell a harcot a hazáját elnyomó nagyhatalom ellen. Ezt írta Czartoryski herceg egyik ügynökének: Innen jön az első ütés, amely maga után vonja Lengyelország függetlenségét! (Kovács Endre: Bem József Bp. 1954, Hadtörténelmi Intézet. 651. o.) Annak azonban, hogy szerepet vállalhasson az Oroszország elleni hadműveletekben, hogy beléphessen az oszmán hadseregbe, a mohamedán vallás felvétele volt a feltétele.

A magyar és lengyel tisztok körében komoly vita bontakozott ki erről. Mészáros Lázár, Batthyány Lajos és Kossuth is ellenezte a kereszténység megtagadását, Bem azonban több lengyel tiszttel együtt hitt abban, hogy küszöbön áll az oszmán-orosz háború. Ha pedig csak egy vallási áttérés a feltétele annak, hogy ebben részt vegyenek, akkor meg kell hozniuk hazájukért ezt az áldozatot. Bem a legteljesebb mértékben gyakorlati-politikai szempontok alapján foglalt állást ebben a sok vitára alkalmat adó kérdésben (Ugyanott, 658. o.) 1849 szeptemberében vagy októberében Guyon Richarddal, Kmety Györggyel és másokkal együtt áttért a mohamedán vallásra. A Murád pasa nevet kapta. Abban reménykedett, hogy szívélyesebb bánásmódban, nagyobb mozgásszabadságban és bőkezűbb ellátásban lesz része, s katonáiról is jobban gondoskodhat. Kovács Endre szerint október végéig 238 menekült tért át, 216 magyar, 7 lengyel és 15 itáliai.

Nem volt mindenki elragadtatva a történetektől. Czartoryski herceg kijelentette, hogy Bennél a jellem győzött a meggondolás felett (Ugyanott, 662. o.), a brit diplomaták pedig anyagi segítséget is felkínáltak Bemnek, ha visszatér a keresztény hitre.

Háborúra végül mégsem került sor, mert a brit kormány el akarta ezt kerülni, s végül I. Miklós cár is megelégedett a menekültek internálásával, nem követelve tovább kiadatásukat. Az oszmán kormány Vidinből Sumlába kísértette a menekülteket, majd a magyarokat Kütahiyába, Bemet pedig Aleppóba internálta. Bem 1850 elején érkezett meg a szíriai városba. Előbb egy helyi arabokból felállítandó ezredről szőtt terveket, majd salétrom és lőpor gyártásával kísérletezett. Ez év októberében, amikor egy népes arab rablócsapat arra készült, hogy Aleppót kirabolja, a megrémült oszmán hatóságok Bemet bízták meg a védelem irányításával.

A sivatagi portyázáshoz szokott arab lovasok alaposan meglepődtek, amikor az európai tüzérség egyik legjobb szakembere által felállított lövegekből ágyútűz zúdult rájuk. A gyalogosok és lovasok támadása előtt már el is menekültek. Ez volt Bem tábornok utolsó csatája - ki tudja, hány embert mentett meg vele Aleppo lakói közül. Egészsége viszont rohamosan hanyatlott, s 1850. december 10-e hajnalán végzett vele egy maláriás láz.

Nem volt renegát, mert az élete értelmét adó küzdelemhez, a lengyel szabadságért és a cári elnyomás elleni harchoz élete végéig hű maradt. A vallási áttérés csak eszköz volt ahhoz, hogy ezt a küzdelmet folytathassa. Reményei kis híján valóra váltak: ha megéri ötvenkilencedik évét, a krími háború 1853-as kirobbanását, minden bizonyai hatékonyan részt vehetett volna az Orosz Birodalom elleni küzdelemben.

63. A szabadkőművesek mindig összetartanak

A szabadkőművesekről régóta hangoztatják, hogy szorosan együttműködnek titokzatos céljaik megvalósítása érdekében. A tények ismeretében azonban ez a legenda tarthatatlanná válik. Ha elolvassuk a mozgalom bármelyik összefoglaló történetét, mint például Jasper Ridley A szabadkőművesek című kötetét (Debrecen, 2003, Gold Book), nyilvánvalóvá válik, hogy a legnagyobb politikai konfliktusokban a szabadkőművesek sohasem foglaltak állást egységesen.

Jó példa erre az amerikai függetlenségi háború (1775-1783) kora. A XVIII. századi amerikai szabadkőművesek egyáltalán nem álltak egységesen a függetlenség mellé. A hét tartományi nagymester közül öten a brit kormány hívei maradtak. Washington és Franklin mellett szabadkőműves volt Paul Revere, aki 1775-ben fegyverbe szólította a Boston közelében lakó telepeseket, John Paul Jones, a függetlenségért harcoló tengerészkapitány és James Monroe, az USA ötödik elnöke. Nem volt viszont szabadkőműves Thomas Paine, a függetlenséget követelő, legfontosabb röpirat szerzője, Thomas Jefferson, a Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazója, John Adams, az USA első alelnöke és második elnöke, valamint Alexander Hamilton, az első pénzügyminiszter sem. A függetlenségi háború leghíresebb áruhája, Benedict Arnold viszont szabadkőműves volt - a connecticuti páholy ki is zárta soraiból. Sok szabadkőműves hű maradt Nagy-Britanniához, róluk azonban általában megfélemlenek. A Függetlenségi Nyilatkozat 55 aláírója közül mindössze 8 vagy 9 volt bizonyíthatóan szabadkőműves, az 1787-es, új alkotmány 39 aláírója közül pedig mindössze 8 vagy legfeljebb 13 volt vagy lett később tagja a szervezetnek.

A francia szabadkőművesek is képtelennek bizonyultak egységes fellépésre a francia forradalom során. Az úgynevezett előforradalom idején (1787-88) a törvényszékeken helyet foglaló testvérek szembeszálltak a központi hatalmat képviselő intendáns vagy katonatiszt testvérekkel. Az előkelőbb testvérek egy része emigrált, a nemesek és papok visszavonultak a páholyokból, s a polgárok figyelmét is más kötötte le. A forradalom nemzetgyűléseiben távolról sem volt olyan sok szabadkőműves, mint ahogy azt később gondolták. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés (1789-91) mintegy 1200 képviselője közül 200 sem volt tagja a páholyoknak, s többségük a jobboldalon, a forradalom ellenfelei között foglalt helyet. A Nemzeti Konvent (1792-95) 749 képviselője közül mintegy 80 fő lehetett szabadkőműves, és többségük a mérsékelt Síkság nevű csoportosuláshoz tartozott.

Akadtak szabadkőművesek az emigránsok között (Luxembourg és Condé hercegek, Artois grófja), a vendée-i parasztháború ellenforradalmár hadvezérei között (Charette, Bonchamps), a mérsékelt alkotmányos monarchisták között (La Fayette), a Gironde tagjai között (Brissot, Guadet, Condorcet), az hébertisták között (Chaumette) és a forradalmi kormányzat központi szerve, a Közjóléti Bizottság tagjai között (Barère, Couthon, Prieur de la Marne). Szabadkőművesek voltak a forradalmi tábor olyan hírességei, mint a nyaktiló használatát javasló Guillotin doktor és Jean-Paul Marat, a terror szószólója, az ellenforradalom táborában pedig olyan nevezetességek, mint a brit Bürke, a leghatásosabb forradalomellenes tanulmány szerzője, III. Gusztáv svéd király, aki hadsereget akart vezetni a forradalom hazája ellen, és Braunschweig hercege, aki ezt meg is tette. A forradalmi tábor

legismertebb vezetői, mint Sieyès, Mirabeau, Danton és Robespierre nem voltak szabadkőművesek. XVI. Lajos két emigráns öccse, a leendő XVIII. Lajos és X. Károly viszont be lett fogadva a társaságba.

A forradalom során azonban egyre többen értelmezték át a szabadkőművesek tevékenységéről kialakított véleményüket, és több röpiratíró is azzal vádolta meg őket, hogy tudatosan előkészítették a régi rend felszámolását. A leghíresebb ilyen könyvet Barruel abbé írta meg *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme* (Emlékiratok a jakobinizmus történetéről, London, 1797-98) címmel. Ő egyenesen azt állította, hogy a szabadkőművesek kereszténység-, király-és társadalomellenes tevékenysége okozta a forradalom kirobbanását. Mindazok, akik eddig csak gyanakodtak a szabadkőművesek titkolózására, most elfogadták Barruel értelmezését, és a mozgalmat több államban is üldözni kezdték. Ezután viszont már valóban csak azok csatlakoztak a páholyokhoz, akik a köztársaság hívei és a régi rend ellenfelei voltak. Vagyis nem a szabadkőművesek hozták létre a forradalmat - hanem a forradalom radikalizálta a szabadkőműveseket.

Nem tudjuk biztosan, hogy maga Napóleon szabadkőműves volt-e vagy sem. Családjában szinte mindenki az volt: apja, testvérei, két sógora, Jozefin első férje, fia, sőt maga a császárné is részt vett egy strasbourgi beiktatási szertartáson. Napóleon tagságát nem sikerült dokumentumokkal bizonyítani, de túl sok általa is olvasott iratban nevezték szabadkőművesnek, s ő nem tiltakozott. Valószínűleg Egyiptomban vették fel a testvérek soraiba. Az viszont bizonyos, hogy mindkét tábornok, akikkel Waterloonál szembekerült, a brit Wellington és a porosz Blücher valaha szabadkőműves volt.

A XIX. század nagy európai és amerikai konfliktusai során a szabadkőműveseket megtalálhatjuk a barikádok és csatateretek mindkét oldalán. A 60. fejezetben ismertetett texasi függetlenségi háború két oldalának valamennyi főszereplője (a mexikói diktátor, Santa Anna, Alamo védőinek vezetői és Sam Houston) szabadkőműves volt. Texas állami zászlóján egyetlen fehér, ötágú csillag díszel, amelyről a szabadkőművesek azt állították, hogy az erkölcsi értékeket, a barátság öt pontját jelképezi.

Franciaországban 1848-ban szabadkőműves volt a népszerűtlen Guizot miniszter, és azoknak a felkelőknek a vezetői is, akik az 1848-as forradalomban megbuktatták. A hatalomra kerülő ideiglenes kormánynak 3 aktív, 2 egykori és egy leendő szabadkőműves tagja volt. A hamarosan megválasztott nemzetgyűlésnek már csak egytizede volt szabadkőműves. A júniusi munkásfelkelés során pedig a barikád mindkét oldalán harcoltak szabadkőművesek.

Huszonkét év múlva, amikor a Thiers-kormány arra készült, hogy leverje a párizsi kommünt, 1871. április 8-án a szabadkőművesek békéltető kiáltványt intéztek honfitársaikhoz. Április 21-én felkeresték a Versailles-ban székelő kormányfőt, és megkérték, kímélje meg a várost. 29-én hatvanöt páholy jelvényei mögött több ezer szabadkőműves sorakozott fel. Vállszalagokkal, zászlóikkal a kézben kivonultak a Párizst ostromló katonák vonaláig, hogy békekötésre szólítsák fel őket. A velük szemben álló katonák parancsnoka, Montaudon tábornok maga is szabadkőműves volt, de csak egynapos tűzszünetre tehetett ígéretet. A szabadkőművesek újra delegációt küldtek a kormányhoz, majd szomorúan visszatértek a fővárosba. Az ostrom és a véres hét szörnyűségeit nem sikerült elkerülniük.

1849-ben a Római Köztársaságot a szabadkőműves Oudinot tábornok csapatai támadták meg, és a szabadkőműves Garibaldi csapatai védelmezték. A majdani III. Napóleon 1851-es államcsínye idején

szabadkőműves volt Persigny grófja, a puccs egyik kitervelője, és az államcsíny ellen tiltakozó Baudin képviselő is, aki elesett a barikádon. A szabadkőműves testvérek egymással harcoltak az amerikai polgárháborúban (1861-1865), akárcsak a latin-amerikai polgárháborúkban.

Vajon egységesebben léptek-e fel a szabadkőművesek, amikor kormányra kerültek? A francia Léon Bourgeois 12 fős kormányának (1895. november 1.-1896. április 29.) egyesek szerint hat, más szakértők szerint nyolc szabadkőműves minisztere volt. A kormányfő az adórendszert szerette volna megreformálni a nagyobb társadalmi igazságosság jegyében, a progresszív jövedelemadó, a társadalombiztosítási és munkásvédelmi törvények eszközével. Sem a képviselőház többsége, sem a szenátus nem támogatta, sőt még maguk a szabadkőművesek sem értettek egyet mindenben egymással.

Az Amerikai Egyesült Államok negyvennégy elnöke közül tizennégy volt szabadkőműves. Közülük ketten tartoztak minden idők legnagyobb elnökei közé (Washington, Franklin D. Rooseveltt), öten a történelmi nagyságot megközelítő elnökök közé (Jackson, Polk, McKinley, Theodore Roosevelt, Truman), ketten a közepesek közé (Monroe, Ford) és öten a gyenge vagy jelentéktelen elnökök közé (Buchanan, Andrew Johnson, Garfield, Taft, Harding). Még csak azonos pártoknak sem voltak a tagjai.

Akármelyik országos szervezetét és korszakát vizsgáljuk meg a szabadkőművesség mozgalmának, arra a következtetésre jutunk, hogy az osztály-, politikai vagy nemzeti szolidaritás mindig erősebbnek bizonyult a szabadkőművesek szolidaritásánál.

64. Hegel szerint minden nagy esemény kétszer kerül színre

Kevés Marx-idézetet hallunk manapság olyan gyakran emlegetni, mint azt, amely szerint minden nagy eseményre kétszer kerül sor, egyszer tragédiaként, egyszer pedig komédiaként. Általában akkor hangzik el, amikor valamiről vagy valakiről azt kívánják közölni, hogy hitvány és nevetséges utánc, csak gúnyolódásunkra méltó. A műveltebbek azt is tudják, hogy Marx Hegeltől vette át ezt a kijelentést. Ha azonban pontosan megvizsgáljuk, mit is írt le valójában a filozófia két óriása, érdekes következtetésekre juthatunk.

A híres kijelentés Kari Marx Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája című röpiratából származik, abból az 1852-ben készített írásműből, amelyben III. Napóleon hatalomra jutásának okait és következményeit elemezte. A rendszerváltás előtt ez volt Marx egyik leggyakrabban emlegetett írása. Még olyan XX. századi történészek is hivatkoztak rá, akik jóval nagyobb történelmi távlatból elemezheték III. Napóleon hatalomra jutását, mint Marx. (Urbán Aladár: Európa a forradalom forgószelében. 1848-1849. Bp. 1970, Kossuth Könyvkiadó. 317. o.)

A röpirat első mondatait idézték a leggyakrabban: Hegel megjegyzi valahol, hogy minden nagy világtörténelmi tény és személy úgyszólván kétszer kerül színre. Elfeledte hozzáfűzni: egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat. (Bp. 1975, Kossuth Könyvkiadó. 15. o. A fordító nevét nem közlik.) Érdemes megvizsgálni, melyik Hegel-műből idézett Marx, mert nyilvánvalóvá válik, hogy Hegel

egyáltalán nem azt írta, amire ő hivatkozik.

Az idézett szöveg a következő:

Általában egy állam forradalmi átalakulását mintegy csak akkor szentesíti az emberek véleménye, ha ismétlődik. Az ilyen nagy változásnak kétszer kellett megtörténnie, mert könnyen mondják, hogy egyszer nem számít, a másodszori azonban indokolja az elsőt. Így kellett Caesar után Augustusnak ugyanazon a módon hatalmába kerítenie az uralmát, mint ahogy Napóleont is kétszer kellett a trónjától megfosztani és a Bourbonokat kétszer kellett elűzni. Az ismétlés által az, ami kezdetben csak esetlegesnek és lehetségesnek tetszett, valósággá és igazolttá lesz. (Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Bp. 1979, Akadémiai Kiadó. 563-564. o. Szemere Samu fordítása.)

Ebben a szövegrészben egyáltalán nem arról olvashatunk, amire Marx hivatkozik. Hegel szerint az ismétlődés megerősít, megpecsétel, szentesít egy átalakulást. Erre utalnak az általa felhozott példák is: Augustus megerősítette és tartóssá tette azt az egyeduralmat, amelyet Caesar megalapozott, s mind Napoleon, mind a Bourbonok bukása csak második távozásukkal vált véglegessé. Marx szerint viszont az ismétlődés egyszerűen komédia, nevetséges bohózat, karikatúra. Marx szerint az első Napoleon fellépésénél a résztvevők a feudális talajt zúzták darabokra és egy új társadalmi formációt hoztak létre, III. Napoleon kortársai viszont egy elhalt korba visszahelyezve találták magukat. (Marx: Idézett mű, 16., 18. o.)

Mindez pontosan az ellenkezője annak, amit Hegel írt. Ő ugyanis nem elfelejtette hozzáfűzni az ismétlődő eseményekhez, hogy először tragédiaként, másodszor komédiaként játszódnak le, hanem egészen máshogy értelmezte az ismétlődések történelmi szerepét. Egyrészt csak az államok forradalmi átalakulásáról beszélt, és nem minden nagy-világtörténelmi tényről és személyről. Másrészt pedig úgy vélte, az ismétlődés nem nevetésre és gúnyra készíti a kortársakat, hanem meggyőzi őket egy fordulat szükségszerűségéről, egy korábbi korszak lezárulásáról, s az új helyzet tartósságáról. Marxnak természetesen jogában állt újrafogalmaznia és átértelmeznie Hegel megállapítását, sőt ki is forgathatta eredeti értelméből, ha egyszer úgy látta jónak saját mondanivalója érdekében. De ha manapság felidézzük a szavait, ne felejtsük el, hogy meglehetősen szabadon idézte egykori mesterét.

Mások pedig követték a példáját, és átértelmezték Marx kijelentését is. Vincent Barnett történész ezt írja egyébként kiváló Marx-életrajzában: Könyvünk főszereplőjének híres kijelentése szerint a történelmi események ritkán ismétlődnek meg, kivéve talán tragédiaként és bohózatként. (Marx. London, New York, 2009, Routledge. 234. o.) Valóban ritkának nevezte volna Marx a történelmi események megismétlődését? Ha egy kijelentés divatba jön, mindenki a kénye-kedve szerint értelmezi, szabadon hozzátesz és elvesz belőle. Pedig könnyű belátni, hogy minden történelmi esemény egyedi, s ugyanakkor mégis összehasonlítható más eseményekkel. Nem a történelmi fordulatok ismétlődnek meg újra nevetséges formában, hanem ezek értelmezői hajlamosak a nekik nem tetsző eseményeket más események bohózatba illő másolatainak tekinteni.

65. Ferenc József családját átok sújtotta

Egy híres legenda szerint az aradi tizenhárom honvédtiszt kivégzése után átkot mondtak Ferenc Józsefnek: addig nem lelhet nyugalmat, amíg tizenhárom családtagja szomorú véget nem ér. Az első a császár elsőszülött gyermeke volt, Zsófia, aki háromévesen halt meg 1857-ben. Tíz év múlva az egyik másodunokatestvér, a tizennyolc éves Matilda a háta mögé próbálta rejteni cigarettáját, tüllruhája tüzet fogott, és rettenetes kínok közepette meghalt. Ugyanebben az évben, 1867-ben a mexikói republikánusok kivégezték Ferenc József öccsét, Miksát, aki francia támogatással pár évig az ország császára volt. Felesége, a belgiumi Sarolta hercegnő, Ferenc József sógornője valamivel korábban Európába utazott segítséget kérni, s eközben elhatalmasodott rajta az elmebaj. (Igaz, ő túlélte sógorát: 1927-ben halt meg elborult elmével családja belgiumi kastélyában.) Az újabb áldozatra huszonkét évet kellett várni: Rudolf trónörökös, a császár fia 1889-ben öngyilkos lett. A következő évben János Nepomuk Szalvátor nagyherceg, Ferenc József másod-unokatestvére feleségével együtt eltűnt a tengereken, miután egy cementtel megrakott teherhajóval nyugati irányban átkelt a Horn-fokon. A császár apjának egyik unokatestvére, Vilmos 1894-ben lovasbaleset áldozata lett. A másik unokatestvére, László Fülöp 1895-ben egy vadászaton puskatussal akart agyonütni egy megsebesített vadmacskát, lábon lőtte magát, s a sebesülésbe belehalt. Ferenc József feleségének húga, Wittelsbach Zsófia Sarolta, aki hozzáment a francia Lajos Fülöp király unokájához, 1897-ben halálra égett a párizsi Jótékonyági Bazárban kitört tűzvész során. A következő év szeptemberében Ferenc József feleségét, Erzsébetet Genfben leszúrta egy anarchista. Klotilddal, József nádor unokájával 1903-ban mellhártyagyulladás és szívszélhúdás végzett, unokaöccsével, Ferenc Ferdinánddal és ennek feleségével, Chotek Zsófiával pedig a szarajevói merénylet.

Megvan tehát a tizenkét áldozat. Sőt akad itt több is! A kiterjedt rokonsággal rendelkező Ferenc József életének nyolcvanhat éve során (1830-1916) elveszítette Miksa mellett a másik öccsét, Károly Lajost és annak Ferenc Ferdinándon kívül még három gyermekét - nem beszélve sem ezek házastársairól, sem a Habsburg-családfa oldalágainak (Modena-Estei-ág, Habsburg-toscanai mellékág, Károly, József és Rainer főherceg ágai) tagjairól, akik mind a rokonai voltak.

Ferenc József sorsa azonban semmivel sem volt szomorúbb más hosszú életű uralkodók sorsánál. XIV. Lajos francia királyt senki semátkozta el - vagy legalábbis nem tudunk róla. Hosszú élete (1638-1715) során mégis elveszítette (szülei és nagyszülei nemzedékétől eltekintve!) három unokahúgát apai ágról, négy unokatestvérét anyai ágról, első feleségét, Mária Teréziát, e feleségtől született hat gyermekét, szeretőjét, Louise de La Vallière-t és tőle született három gyermekét, másik szeretőjét, Montespan márkinőt és tőle született négy gyermekét, öccsét, öccse első feleségét és ennek egy gyermekét, két unokáját és két dédunokáját. Népes családjából halálakor egyetlen öt éves dédunoka maradt életben, XV. Lajos.

Igaz, az ő korában meglehetősen fejletlen volt az orvostudomány. Csakhogy a XIX. századi, jóval fejlettebb gyógyászat sem tudta megakadályozni, hogy a mindenki által szeretett Viktória királynő (1819-1901) ugyanolyan gyakran öltön gyászruhát, mint a Napkirály. Saját, gyermekei és unokái nemzedékéből a következő személyeket veszítette el: imádott férjét, Albertet, anyja első házasságából származó két féltestvérét, négy unokatestvérét apai ágról, nem kevesebb, mint tizenöt unokatestvérét anyai ágról (a Szász-Coburg-Saalfeld család leszármazottait), kilenc saját gyermeke közül hármat, három vejét és nem kevesebb, mint hét unokáját. Vagyis jóval többet, mint Ferenc József.

Ezt a szomorú áttekintést tehát csak azzal a nem túlságosan eredeti megállapítással zárhatjuk le,

hogy aki sokáig él, az minden átok nélkül is elveszítheti rokonai jelentős részét.

66. Garibaldi kiváló hadvezér volt

Giuseppe Garibaldi minden tiszteletünket megérdemli. Romantikus szabadságharcos volt, az egységes Olaszország egyik alapító atyja, nagylelkű, önzetlen, jóindulatú férfi. Melyik történelmi személyiség állt be az önkéntes ápolók közé egy kolerajárvány idején, ahogy Garibaldi tette Marseille-ben az 1830-as évek közepén? Az egyik legszebb bizonyítéka ez annak - állapította meg Csorba László teljes joggal -, hogy Garibaldi a szó legteljesebb értelmében humanista volt, igaz ember, a lelke legmélyéig áthatva a szeretetnek attól a képességétől - a hívő úgy mondaná, adományától -, amit felebarátinak neveznek, és ami a leginkább látszik irracionálisnak a hétköznapi emberek számára. (Garibaldi. Bp. 1988, Kossuth Könyvkiadó. 43. o.)

De valóban nagy hadvezér lett volna, ahogy általában gondolnak rá neve hallatán? Idézzük fel leghíresebb győzelmét, az 1860. május 15-én, Szicíliában megvívott calatafimi ütközetet! Amint megkezdődött a csata, Garibaldi már nem tudta ellenőrizni az eseményeket, és soha senki nem is tudott számot adni róluk, annál az egyszerű oknál fogva, hogy az egésznek nem volt se füle, se farka, és végül az elszigetelt támadások és ellentámadások és a kétségbeesett kézitusák porfelhőjébe fulladt

Garibaldi később azt mondta, annak köszönheti a győzelmet, hogy rosszak voltak a fegyverek, így emberei kénytelenek voltak szuronnal támadni. Tény, hogy a három órát tartó összecsapás végén már kővel hajigálták egymást. Minden vaktában zajlott le

(Indro Montanelli-Marco Nozza: Garibaldi. Bp. 1973, Európa Könyvkiadó. 299. o. Lontay László fordítása.)

Garibaldi 1807. július 4-én született, Nizzában, egy halászhajó kapitányának népes családjában. Szülei papot szerettek volna nevelni belőle, de alighanem rossz tanárokat választottak, mert Giuseppe élete végéig gyűlölte a papokat. Tengerész lett, és lelkesen csatlakozott a forradalmár Giuseppe Mazzini 1834-es, genovai felkelési kísérletéhez. Csakhogy az összeesküvők közül egyedül Garibaldi jelent meg a gyülekezőhelyen, s ezek után kénytelen volt elmenekülni otthonából. Dél-Amerikába emigrált, ahol afféle zsoldos haditengerész minőségben támogatta előbb a dél-brazíliai Rio Grande do Sul szeparatista felkelését a Brazil Császárság ellen (1837-41), majd Uruguay liberálisait az argentinok ellen (1841-46). Életének ebben a szakaszában tűzharcok, kalóztámadások, hajótörések és romantikus szerelmek követték egymást, s közben Garibaldi megpróbálkozott mind a marhatenyésztéssel, mind a tanítással. Egyre nagyobb hírnévre tett szert, sok itáliai emigráns csatlakozott hozzá. Uruguayban az itáliai légió egyik tagjává vált a vörös ing: vagy egy festő ötlete volt, vagy a mészárosok számára készített, vörös kötényt készített, vörös kötényt vásároltak fel és varratták meg maguknak.

Az 1848-as forradalmak kitörésére hazatért. Mivel Károly Albert szárd király bizalmatlanul fogadta, a milánói felkelők oldalán harcolt az osztrákok ellen. Az ellenség közeledtének hírére

azonban katonái nagy része megszökött, Garibaldi pedig két elkobzott hajóval folytatta saját gerillaháborúját a Lago Maggiorén.

1848 végén azonban megkapta a hírt: Rómából elmenekült a pápa, a forradalmárok kikiáltották a köztársaságot, s meghívták maguk közé a híres szabadságharcost.

Garibaldit a Római Köztársaság alezredesévé nevezték ki, és képviselővé is megválasztották. Szedett-vedett csapatával egyszerre védte Rómát a partra szálló francia és a délről támadó nápolyi hadsereggel szemben. Eközben pedig néha felvetette, hogy összecsap az osztrák Radetzky tábornagy katonáival is, hogy bosszút állhasson Varus, az ókori római hadvezér teutoburgi erdőben elszenvedett vereségéért. A félművelt, de elszánt Garibaldi tehát saját hadseregét a Római Birodalom légióival, a Habsburg Birodalom katonáit az ókori germánokkal azonosította. Ahogy életrajzírói megjegyezték, gyakran emlegette ezt a Kr. u. 9-ben bekövetkezett teutoburgi esetet, mert valahogy nem tudta megemésztetni

Amikor a Római Köztársaság kapitulált, Garibaldi összehívta fegyvereseit, és a következő beszédet intézte hozzájuk: Távozom Rómából. Aki tovább akar harcolni az idegenek ellen, az kövessen. Nem ígérek sem fizetséget, sem szállást, sem ellátást; ígérek éhezést, szomjazást, erőltetett menetet, csatákat és halált. (Idézett mű, 184. o.) Négyezren szegődtek a nyomába, s hamarosan 30 000 francia, 15 000 osztrák, 12 000 nápolyi, 6000 spanyol és 2000 toscanai vadászott rájuk. Az éjszakai menetelések és bujkálás során követői elszivárogtak, s ekkor halt meg Garibaldi első felesége, az állapotos Ana Maria de Jesus Ribeiro. Anita néven ismerték, férjes asszony volt, akit Garibaldi még Brazíliából szöktetett meg.

Újabb emigráció következett, Garibaldi megfordult New Yorkban, Peruban, Kínában, a Fülöp-szigeteken és Londonban, majd Cavour szárd miniszterelnök engedélyével 1854-ben hazatérhetett Nizzába. Az egykori republikánus ekkorra már elfogadta, hogy Itáliát a Szárd Királyságban uralkodó Savoyai-dinasztia vezetésével egyesítsék. 1855-ben megvásárolta Caprera szigetét, s itt rendezkedett be rokonaival és követőivel. 1859-ben az alpesi önkéntes vadászok tábornokaként harcolt a francia-szárd-osztrák háborúban. Nagy felháborodással fogadta, hogy a szárd kormány átengedte szülővárosát, Nizzát Franciaországnak. Ezt sohasem bocsátotta meg Cavournak.

A vonzó, férfias és világhírű Garibaldinak elképesztő szerelmi kalandjai voltak különböző arisztokrata hölgyekkel, újságíróknokkal és cselédlányokkal. 1860-ban például elvette feleségül Raimondi márki lányát, majd öt perccel a szertartás után elvált tőle, mert megtudta, hogy mástól terhes.

1860 májusában 1089 követőjével partra szállt a szicíliai Marsalában, hogy az egységes Olasz Királysághoz csatolja a Bourbon-uralom alatt álló Nápoly-Szicíliai Kettős Királyságot. Négy magyar is volt a legendás Ezrek között: Türr István, Tüköry Lajos, Goldberg Antal és Lajoski Vencel. 25 000 fős hadsereg várta őket Szicíliában, de parancsnokai határozatlanok voltak. Garibaldi annál keményebben lépett fel: diktátorrá nyilvánította magát, nemzetőrséget állított fel, és azonnal eltörölte a jezsuita rendet - meggyőződéses antiklerikálisként ezt tekintette egyik legfontosabb feladatának. Calatafiminél aratott győzelmével meggyőzte a helyi lakosságot, hogy van esély a sikerre, egyre

többen csatlakoztak hozzá, és sikerült elfoglalnia Palermót. Augusztusban átkelt Calabriába, mire a Nápoly-Szicíliai Kettős Királyság egyszerűen széthullott, s királya elmenekült.

Garibaldi szeptember 7-én bevonult Nápolyba, ahol tombolva ünnepelték. A székesegyházban az Ezrek közé tartozó Pantaleo barát övében hatalmas pisztollyal Te Deumot celebrált, és kivágott egy prédikációt, amelyben Garibaldi úgy szerepelt, mint az újra földre szállt Jézus Krisztus. (Ugyanott, 326. o.) Állítólag még a város fő patrónusaként tisztelt Szent Januáriusz (San Gennaro) templomi ampullákban őrzött vére is folyékonyvá vált, és fölbuzgott a nagy ember tiszteletére. Erre már a sárd hadsereg is megindult dél felé a Pápai Államon át. Október 26-án, Teanóban találkozott egymással a diktátor és II. Viktor Emánuel király. Garibaldi lovon ülve meglengette kalapját, s így kiáltott: Üdv az első olasz királynak! A király e szavakkal válaszolt: Üdv legjobb barátomnak!

Garibaldi nem fogadott el a királytól sem tábornoki rangot, sem főnemesi címet, sem kastélyt, sem nyugdíjat, hanem titokban hajóra szállt, és visszatért Caprera szigetére. Nem vitt magával mást a meghódított Dél-Itáliából, mint egy tarisznya vetőmagot, pár doboz kávé, cukrot, tőkehalat és makarónit.

1861. március 14-én kikiáltották az egységes Olasz Királyságot - amelyhez Velence és a Pápai Állam még nem csatlakozhatott. Garibaldi 1862-ben önkéntesei élén a Pápai Állam ellen vonult Róma vagy a halál! jelszóval, de az olasz kormány nem akart konfliktust Franciaországgal, amelynek a katonái védelmezték Rómát. A tábornokot ezért augusztus 29-én az olasz hadsereg sortüze állította meg Aspromonténál, s ő is kapott két golyót a lábába. Udvariassan őrizetbe vették, majd gyorsan amnesztiában részesítették - egy nemzeti hőst mégsem lehetett fogva tartani. Az 1866-os porosz-olasz háborúban Tirolban harcolt, önkéntesek élén. Különösebb sikert nem ért el, Velencét azonban Olaszország mégis elfoglalhatta a poroszok győzelmeinek köszönhetően.

Ekkor már az egész világ azt leste, mire szánja el magát Garibaldi a közeljövőben, s amikor elhagyta szigetét, a tőzsdéken esni kezdtek az árak. 1867-ben ismét Róma ellen vonult önkéntesei élén, s ezúttal november 2-án Mentánánál állította meg a francia és pápai hadsereg. Pár hétre újra letartóztatták, s az olasz kormány belügyminisztere arra próbálta rábeszélni, hogy utazzon már el valahová messzire, nézze meg például az egyiptomi piramisokat. 'Az ördög vigye az egyiptomi piramisokat!' - felelte Garibaldi. A király tudomást szerzett erről és megparancsolta: 'Bocsássanak Garibaldi rendelkezésére egy hajót, hogy visszamehessen Caprerájára, Egyiptomba pedig az a miniszter menjen helyette!' (Idézett mű, 431-432. o.)

Az 1870-71-es francia-német háború következtében végül az olasz állam elfoglalhatta Rómát és környékét. A hatvanhárom éves Garibaldi pedig azonnal táviratozott az új, köztársasági francia kormány belügyminiszterének, Gambettának: Szolgálatára bocsátom mindazt, ami belőlem megmaradt. Rendelkezzék vele! A Vogézekben harcoló francia önkéntesek parancsnoka lett, s az ő csapata volt az egyetlen, amely megszerzett egy német ezredzászlót. A francia nép ugyanúgy imádtá, mint az olasz, 1871-ben hat francia megye választotta meg képviselőjének. A Bordeaux-ban üléselő nemzetgyűlésben azonban ponchóban, vörös ingben és sapkával a fején kívánt felszólalni, mire a képviselők tiltakozni kezdtek, a karzat pedig éljenzett. Nem hagyták szóhoz jutni, s ezért Garibaldi lemondott, mire a felháborodott Victor Hugo is követte példáját, és önkéntes száműzetésbe vonult.

Garibaldi Caprerára tért vissza, ahol 1873-ban, hatvanhét éves korában megszületett nyolcadik

gyermeke harmadik feleségétől, a nála 39 évvel fiatalabb Francesca Armosinótól. 1882. június 2-án halt meg, s Olaszország azóta is legnépszerűbb hősei között tartja számon. Szobrait ott találhatjuk valamennyi nagyobb olasz városban, valamint Buenos Airesben, New Yorkban, az Azovi-tenger partján fekvő Taganrogban, Nizzában, Párizsban és Budapesten.

67. Indiában 1857-ben nemzeti felkelés tört ki

Az Észak-Indiában 1857-58-ban lejátszódó események okain máig vitatkoznak a történészek. A lázadássorozatot a marxisták parasztfelkelésnek tekintik, a hadtörténészek szerint a szipojokkal való rossz bánásmód váltotta ki, a politikatörténészek a Keletindiai Társaság szerencsétlen intézkedéseivel magyarázzák a történeteket, a gazdaságtörténészek a kereskedelem okozta változásokkal, a társadalomtörténészek pedig a brit hittérítő mozgalommal. Percival Spear szerint az ország készen állt minden idegen uralom elfogadására, azzal a feltétellel, hogy a hindu és mohamedán társadalmi-vallási szerkezetet érintetlenül hagyják. (A History of India. 2. kötet. Harmondsworth, 1965, Penguin. 139. o.) James Broun-Ramsay, Dalhousie márkija azonban rendkívül aktív fő kormányzónak bizonyult (1847-56). Utak, vasutak, hidak, távírók segítségével fejlesztette az infrastruktúrát, eltiltotta az özvegyek elégetését és az újszülött lányok meggyilkolását. Ha egy fejedelemnek nem volt férfi utóda, államát beolvasztotta a Brit Gyarmatbirodalomba. Mindezzel komoly aggodalmat ébresztett bizonyos uralkodói körökben.

A felkelés közvetlen kiváltó oka közismert: az újonnan bevezetett Enfield-puskák töltényének papírburkolatát, amit a tüzelő katona általában a fogával tép fel, disznózsírral vagy marhafaggyúval vonták be. Ráadásul a korabeli katonai kézikönyv azt javasolta, hogy ha a zsír elolvadt, a katona töltés előtt nyálazza be a golyót. A mohamedán katonák számára a disznózsír, a hinduk számára a marhafaggyú érintése volt tiltott. A brit fegyvergyár hamar ráébredt erre a hibára, és gyorsan növényi olajjal váltotta fel a két anyagot, de ekkorra már a brit hadseregben szolgáló indiai katonák (a szipojok) körében elterjedt a zsír és faggyú felhasználásának a híre.

1857. február 26-án a Keletindiai Társaság bengáli bennszülött gyalogságának 19. ezrede Behrampurban lázadni kezdett a patron miatt. A vezérkar az ezred feloszlását tervezte, s ennek híre elterjedt. Mangal Pande, egy hindu sütötte el a felkelés első fegyverét. A 34. ezredben szolgált, a Calcutta közelében lévő Barrakpurban. 1857. március 29-én lázadásra szólította fel társait, majd rálőtt tisztjére. Vad dulakodás kezdődött, Mangal Pande öngyilkosságot is megkísérelt, de végül elfogták, s április 8-án felakasztották. Az altisztet is kivégezték, aki nem lépett fel elég határozottan a lázadó ellen, a 34. ezredet pedig feloszlatták, katonái egyenruha nélkül, megalázva tértek haza Avadhba.

Hasonló incidensekre került sor Lakhauban (május 2.) és Mirátban, ahol a 3. bengáli könnyűlovas ezred 85 katonáját elítélték, mert nem vették át a töltényeket. Május 10-én Mirátban kirobbant a lázadás, a szipojok kiszabadították a foglyokat, megölték tisztjeiket, s végeztek mintegy 50 európaival és ugyanennyi indiaival. A felkelők másnap bevonultak Delhibe, és a mogul uralkodók utolsó leszármazottját, a 82 éves, szenilis és koldusszegény II. Bahadur sahot kikiáltották nagymogulnak. A

győzelem után általánossá vált a káosz és a fosztogatás, Delhiben a fegyvereseket csak a zsákmány és a bordélyok érdekelték. Sok fegyvert zsákmányoltak, de csak védelemre rendezkedtek be. Nem tervezték el más tartományok maguk mellé állítását, és nem foglalkoztak India távolabbi részeinek mozgósításával. A hazatérők még egyes szomszédos falvakat is felgyújtottak az ősi ellenségeskedés jegyében.

A felkelés Észak-Indiában terjedt el, mozgalmasabb akcióira az Északnyugati Tartományokban, Rohilkhandban és Biharban került sor, bár Bengáliában és Közép-Indiában is voltak lázongó egységek. Bareliben Bahádur kán főúr; Allahábádban Maulavi Lijákat vahhabita néptanító, Patnában Pír Ali könyvkereskedő, Lakhauban a vahhabita főnemes, Ahmadullah sah, Kánpurban pedig a volt maráthapésva (főminiszter - H. R) fogadott fia, Nána Száhib és ennek testőre, a később legendává vált Tantija Topi vezette seregeiket. A felkelés három fő központja Delhi, Kánpur és Lakhnau lett. A népi felkelés talán legcsodálatosabb alakja Laksmí Báí hercegnő, Dzshánszi fejedelemszökevény volt

Megpróbált kiegyezni a városa ellen vonuló Rose tábornokkal, amikor azonban a tárgyalások kudarcba fulladtak, maga állt a felkelők élére. Dzshánszi eleste után Tantija Topi seregéhez menekült, és annak lovasságát vezette. Csatában esett el 1858. június 17-én, alig 20 éves korában. (Tenigl-Takács László: India története. Bp. 1997, Medicina - A Tan Kapuja Buddhista Főiskola. 305-306. o.)

Igen sok indiai és nepáli harcolt a britek oldalán, de olyan britek is akadtak, akik a lázadók oldalára álltak. Kánpurt három hétig ostromolták a felkelők, majd felkínálták az európaiaknak a hajókon való távozást, a folyónál azonban valamennyi férfit meggyilkolták. Az elfogott nőket és gyermekeket túszként őrizték, s mivel a szipoj katonák nem akarták megölni őket, indiai civilek és testőrök végeztek velük. Ezzel csak azt érték el, hogy a brit és európai közvélemény a felkelők ellen fordult. Tömeges nemi erőszakra vagy csonkításokra nem került sor, de a brit sajtó később efféle hírekkel színezte ki az eseményeket. Kánpur lázadóit végezték ki később a sokat emlegetett ágyúk elé való kötözéssel.

A felkelés gyorsan összeomlott. Indiai történészek hangsúlyozzák, hogy a résztvevőinek nem volt sem közös céljuk, programjuk, kreatív eszméjük, sem hatékony szervezetük, vezetésük, s ráadásul tökéletesen fegyelmetlenek voltak. Annak sincs semmi jele, hogy a civil népszerűség megértette volna a felkelés fontosságát. Delhit már júniusban ostrom alá vették, és szeptember 21-én kapitulált Sir Colin Campbell hadserege előtt. A város felkelőit 49 európai meggyilkolásával vádolták. 1858 végére valamennyi vezető elesett vagy Nepálba menekült. A brit katonák ugyanolyan kegyetlenkedések közepette foglalták vissza a városokat, mint amilyeneket a felkelők követtek el. Charles Canning főkormányzó azonban oly határozottan fellépett a megtorlás ellen, hogy Angliában a Kegyelem Canning gúnynevet kapta.

Hogyan nevezhetjük a történeteket? A britek többsége szipojlázadásról beszélt, és hazánkban is ez az elnevezés honosodott meg. Ugyanakkor azonban már Benjámín Disraelí miniszterelnök nemzeti felkelésnek nevezte a történeteket, Ellenborough earlje, az egykori főkormányzó háborúnak, Justin McCarthy történész pusztai katonai lázadásnak, amely a katonai sérelmek, nemzeti gyűlölködés és vallási fanatizmus keveréke volt. Sokan használták az indiai függetlenségi háború vagy az első nemzeti függetlenségi háború elnevezést, de e meghatározásokat az indiai történészek is pontatlannak tartják. Ramesh Chandra Majumdar indiai történész így fogalmazott: Az úgynevezett népi felkelés inkább tülekedés volt a hatalomért és a fosztogatásért

1857-58 szenvedései és vérontásai nem India szabadságharcának a születési fájdalmai voltak, hanem a középkor elavult arisztokráciájának és centrifugális feudalizmusának haldokló nyögései. (Idézi Parshotam Mehra: A Dictionary of Modern Indian History. 1707-1947. Delhi, Bombay, 1985, Oxford University Press. 609. o.) Hasonló nézeteket vallott Tara Chand is: A felkelés a középkori rend utolsó kísérlete volt, hogy megállítsa felbomlásának folyamatát és visszanyerje elvesztett státuszát

A mohamedánok és hinduk hagyományos elitjének, fejedelmeknek, földbirtokosoknak, katonáknak, tudósoknak és teológusoknak általános mozgalma volt. (Ugyanott.) A brit történészek is így vélekedtek: Sehol sem lehet felfedezni semmilyen előre, az egyesült India felé mutató akció nyomát. A nyugati kultúrát elfogadó valamennyi réteg a britek oldalán maradt. (Percival Spear: Idézett mű, 143. o.)

1857-58 véres eseményeinek legfontosabb következménye az indiai brit uralom megszilárdulása volt: a brit kormány átvette India kormányzatát a Keletindiai Társaságtól. A hatóságok meghirdették a vallási toleranciát, a törvény előtti egyenlőséget és a gyilkosokon kívül minden lázadó amnesztiában részesült. Ettől kezdve komolyabb figyelmet fordítottak az indiai közvélemény megnyerésére, s óvatosabban vezettek be reformokat. Az indiai társadalom pedig megkezdte az eltávolodást a hagyományos vezetőitől, s inkább a nyugati műveltséget elsajátító, modern vezetők szavára kezdett figyelni.

68. Abraham Lincoln felszabadította a rabszolgákat

Még az Amerikai Egyesült Államokban is gyakran emlegetik, hogy Lincoln volt a rabszolgák felszabadítója. Ne csodálkozzunk hát azon, hogy a Magyar Nagylexikonban a következőket olvashatjuk a rabszolgaság címszó alatt: A rabszolgaság eltörléséről A. Lincoln adott ki proklamációt (1862. szept. 22., hatálybalépés: 1863. jan. 1.). Ha ilyen egyszerű lett volna

Abraham Lincoln, az Egyesült Államok 16. elnöke (1861-1865) kortársainak többségéhez hasonlóan olyan nézeteket hangoztatott, amelyeket egyes XX. századi történészek (némi túlzással) rasszistának minősítettek. Egyáltalán nem támogatta a rabszolgaság elleni küzdelmet, mert úgy vélte, gazdaságtalansága miatt magától meg fog szűnni, s az abolicionisták agitációja csak az önvédelem és önigazolás fokozására készíti a déli államok rabszolgatartóit. Nem hitt abban sem, hogy a fehérek és feketék képesek békésen egymás mellett élni, ezért egészen elnökségéig támogatta a felszabadítottaknak az afrikai Libériába való áttelepítésére irányuló törekvéseket.

A rabszolgaság más területekre való kiterjesztését azonban Lincoln már politikai pályafutása kezdetétől ellenezte. Nem fogadta el a demokráciára való hivatkozást, amikor az volt a kérdés, létrehozhatnak-e egy újonnan betelepített territórium lakói többségi szavazással rabszolgatartó államot. Lincoln számára ugyanis nem a többségi akarat, hanem a rabszolgaság erkölcsi túrheteretlensége volt az elsődleges szempont, s úgy vélte, a többség sem veheti el egy kisebbségnek a

Függetlenségi Nyilatkozatban megfogalmazott jogait az élethez, a szabadsághoz és a boldogulásra való törekvéshez. Meglehetősen korszerű felfogás ez: az emberi jogokat a többség demokratikusan kifejezett akarata sem korlátozhatja! Vagyis a négyt Lincoln elsősorban embernek tekintette, akinek jogai vannak. Metsző gúnnyal reagált azokra a kísérletekre, amelyekkel a rabszolgaság előnyeiről és a fehér faj felsőbbrendűségéről próbálták meggyőzni őt: Noha köteteket írtak össze annak bizonyítására, miszerint a rabszolgaság nagyon jó dolog, sohasem hallottam olyan emberről, aki ebből a jóból oly módon akarta volna kivenni a részét, hogy maga is rabszolga legyen

Lincoln faji kérdésekben vallott nézetei sokat változtak a polgárháború alatt, s az egykor faji szeparatista nemcsak fegyvert adott a feketék kezébe, s befogadta őket az Unió hadseregébe, de (George M. Fredrickson amerikai történész megfogalmazásával élve) készen állt arra, hogy egy színvak demokrácia potenciálisan egyenlő polgártársainak tekintse őket. (James M. McPherson: The Historian Who Saw Through America. The New York Review of Books, 2008. dec. 4. 46. o.)

Az amerikai polgárháború (1861-1865) kezdetén Lincoln nem a rabszolgák felszabadítására, hanem az Unió helyreállítására törekedett. Azt hangoztatta, hogy a nemzeti egység és a népi kormányzat fenntartásáért küzd (amit ma demokratikusnak neveznénk). Tekintettel kellett lennie ugyanis azon rabszogatartó államok érzékenységére és érdekeire, amelyek nem csatlakoztak a déli államok által létrehozott Amerikai Konföderált Államokhoz. Maryland, Delaware, Kentucky, Missouri az Unió tagja maradt - némelyik önként, mások komoly harcok árán. Ezeknek az államoknak igen nagy volt a stratégiai fontossága, s ráadásul innen került ki az Unió összes katonájának 15%-a. A rabszolgaság elleni elsietett fellépés azzal a veszéllyel járt volna, hogy ezek az államok csatlakoznak a déli Konföderációhoz. Ezért amikor a nyugati hadszíntéren az egyik tábornoka, John C. Frémont 1861 augusztusában bejelentette a rabszolgák felszabadítását, Lincoln leváltotta őt, s rendeletét érvénytelenítette.

Az elnök csak 1862 nyarán látta be, hogy a győzelem érdekében meg kell tennie, amire a radikális republikánusok ösztökélték: fel kell szabadítani a rabszolgákat. Az abolícionista népszerűsége növekedni kezdett, sok előadást tartottak északon, s feltették a kérdést: miért nem használják fel a Konföderáció területén élő négy millió rabszolgát a győzelem érdekében? Előbb az államokká még nem szerveződött területeken tiltották be a rabszolgaságot, majd a szövetségi fővárosban, Washingtonban, s Angliával is kötöttek egy új szerződést a rabszolga-kereskedelem ellen. Mit tegyenek viszont az északi hadseregekhez átszökött rabszolgákkal, akiket contraband vagyis csempészáru néven emlegettek? A Kongresszust az alkotmány egyelőre nem hatalmazta fel arra, hogy fellépjen a rabszolgaság ellen, de az árulást büntethette vagyonelkobzással. Ezért egy vagyonelkobzási törvénnyel tették lehetővé, hogy a lázadók vagyonát képező, szökött rabszolgákat ne kelljen visszaadni gazdáiknak.

Lincoln 1862 júliusában már arra figyelmeztette az Unióban maradt rabszogatartó államokat, hogy jobban járnak, ha maguk szabadítják fel fokozatosan a rabszolgáikat, mintha megvárják a kormány intézkedését. Senki sem hallgatott rá. Ezért július 13-án közölte két miniszterével, hogy a katonai szükségsségre hivatkozva ki akar adni egy emancipációs nyilatkozatot. Az alkotmányellenességre hivatkozó ellenérvekre azt felelte, hogy a lázadás sem volt alkotmányos, s a lázadók nem hivatkozhatnak arra az alkotmányra, amelyet megtagadtak. Az elnök, az Egyesült Államok hadseregének katonai főparancsnoka pedig elkobozhatja a lázadók vagyonát. Július 22-én a

kabinetjével is közölte szándékait. Külügyminisztere viszont arra kérte, halassa el a nyilatkozat kiadását egy katonai győzelemig, nehogy úgy tűnjön, hogy afféle végső ütőkártyaként folyamodik a rabszolgák felszabadításához.

A régóta várt, jelentősebb északi győzelemre a marylandi Antietam-pataknál került sor, 1862. szeptember 17-én. Öt nap múlva az északi lapok közzétették, hogy 1863. január 1-jétől érvénybe lép a lázadók területein élő rabszolgákat felszabadító, emancipációs nyilatkozat. Mint legfelsőbb katonai parancsnok, az elnök így kobotzza el az ellenség vagyonát. A nyilatkozat csak azokra az államokra vonatkozott tehát, amelyek ezen a napon még a lázadás állapotában vannak, vagyis azokat szabadította fel, akik nem álltak az Unió fennhatósága alatt. Az abolicionisták és a radikálisok igen csalódottak voltak, a londoni Times pedig így gúnyolódott: Lincoln úr felszabadítja a négereket ott, ahol nincs hatalma, ahol pedig van, ott továbbra is rabszolgáknak tekinti őket!

Decemberben az elnök újra felszólította az Unión belül maradt rabszolgatartó államokat, hogy fogadják el a fokozatos felszabadítást állami kárpótlással, mert ez lenne a békés, alkotmányos eljárás: Ha szabadságot adunk a rabszolgáknak, ezzel a szabadok szabadságát is biztosítjuk! 1863. január 1-jén pedig aláírta nyilatkozatát. Ezzel a háború célja megváltozott: immár a rabszolgaság ellen is háborúztak, s az északiak többsége el is fogadta ezt, mint a győzelemhez vezető eszközt. A rabszolgaság természetesen nem szűnt meg egy csapásra sem az Unióban maradt rabszolgatartó államokban, sem a Konföderáció meg nem szállt területein. Viszont az előrenyomuló északi hadseregek ezután mindenhol felszabadították a rabszolgákat, sőt lehetővé tették a számukra a hadsereghez és a flottához való csatlakozást. Több mint 180 000 fekete harcolt az Unió hadseregeiben, 29 500 pedig a haditengerészetnél szolgált. Ők alkották az Unió hadseregének 10%-át.

Lincoln még pár héttel a győzelem előtt is felkínált a déli államoknak 400 millió dollár kártérítést, ha maguk szabadítják fel rabszolgáikat, de ezúttal sem hallgattak rá. Végül a tizenharmadik alkotmánykiegészítés vetett véget a rabszolgaságnak. Lincoln szerette volna, ha ezt mindkét párt egyetértésével fogadják el, a Demokrata Párt azonban ellenezte. 1865. január 31-én a Képviselőház megszavazta az alkotmánykiegészítést, 119 szavazattal, 56 ellenében. Másnap Lincoln aláírta az alkotmánykiegészítést, mit sem törődve a szenátorok azon figyelmeztetésével, hogy az alkotmány szerint erre nincs szükség. A fővárosban nagy éljenzéssel és száz ágyúlövéssel fogadták a hírt. Az alaptörvény kiegészítését az államoknak kell ratifikálniuk, s egy héten belül ezt 8 állam meg is tette, majd két hónap múlva még 11. Csakhogy az alkotmánykiegészítés érvénybe lépéséhez valamennyi állam háromnegyedének a beleegyezésére volt szükség, Lincoln kormányzata viszont törvénytelennek tekintette a déli államok 1861-es kiválását az Unióból. Ezért a tizenharmadik alkotmánykiegészítés csak a déli államok rekonstrukciója után, 1865. december 18-án léphetett életbe.

Lincoln ezt már nem érte meg. Ha nem is ő szabadította fel személyesen az Egyesült Államok rabszolgáit, annyit azért elmondhatunk, hogy rendkívül fontos szerepet játszott a felszabadításukhoz vezető folyamatban.

69. A Pony Express a vadnyugat egyik legsikeresebb vállalkozása volt

Mark Twain így idézi fel *Roughing It* című kötetében a legendás vadnyugati postaszolgálat felbukkanását: Kezdetől égtünk a vágytól, hogy megpillantsunk egy pony lovast, de valahogy mind elkerültek minket, akik pedig nem, azoknak sikerült éjszaka elvágatni mellettünk, hogy csak egy suhanást és egy kiáltást hallottunk, s a sivatag száguldó szelleme már el is tűnt, mielőtt kidughattuk volna fejünket a postakocsi ablakán. De most minden percben megérkezhet, és fényes nappal meg is pillanthatjuk! Egyszer csak a kocsis elkiáltja magát: *ITT JÖN!* Minden nyak megfeszült, és minden szem tágra nyílt. A préri végtelen, halott látóhatárán megjelent egy fekete pont, s nyilvánvaló volt, hogy mozog! Nagyon is jól gondoltam! Egy-két másodpercen belül fel-le mozgó lóvá és lovassá vált -, egyre közelebb és közelebb száguldott felénk -, egyre határozottabbá, egyre felismerhetőbbé vált -, közelebb, még közelebb, a patadobogást már hallani lehet -, még egy pillanat, egy kurjantás és egy hurrázás kocsink tetejéről, a lovas meglengeti karját, de nem felel, majd ember és ló elrobban izgatott arcaink előtt, s elszáryal, mintha egy vihar megkésett tartozéka lenne! (New York, 1980, Penguin, Signet Classic. 64. o.) Az olvasónak úgy tűnhet mindebből, hogy a Pony Express lovasainak felbukkanása hosszú időn át mindennapos élménye lehetett a nyugaton utazgatóknak. Számtalan regény, novella és képregény idézte fel a postaszolgálat kalandjait, az internet adattáraiban pedig huszonkét mozifilmet és három tévéfilmet találhatunk, amely a címében hordozza a szolgálat nevét. Egy amerikai társadalmi egyesület, a Nemzeti Pony Express Szövetség minden évben végiglovagolja azt a távolságot, amelyet az egykori lovasok megtettek.

A Pony Express azonban meglepően rövid ideig működött: 1860. április 3-ától 1861. október 26-áig. A három tulajdonosáról Russell, Majors & Waddell néven ismert vállalat alapította, amely 1857 óta szállított különböző árucikkeket a nyugati helyőrségek számára. A cég pénzügyi problémái azonban egyre növekedtek, különösen azután, hogy 1860-ban egy rendkívül hosszú nevű postakocsi-szolgálatot létesített Salt Lake City és Kalifornia között, a Central Overland California and Pikes Peak Express Companyt. A tulajdonosok abban reménykedtek, hogy vállalatuk kormánysegélyt kaphat, akár csak riválisuk, az Overland Mail Company nevű cég, amely Missouriból déli kitérővel, Texason, Új-Mexikón és Arizonán keresztül szállított leveleket és utasokat Kaliforniába. William M. Gwin, Kalifornia szenátora elhitette az egyik cégtulajdonossal, William H. Russellel, hogyha a központi úton (a mai Nebraska, Wyoming, Utah és Nevada államok területén) hoznak létre egy gyors és jól reklámozható postaszolgálatot, akkor biztosan megkapják a kormány anyagi támogatását. Alexander Majors és William B. Waddell erről nem volt meggyőződve, de végül hozzájárultak Russell terveinek megvalósításához.

A lapokban közzétették, hogy a Pony Express tíz napon belül eljuttatja majd a leveleket Missouriból Kaliforniába, fele annyi idő alatt, mint az Overland Mail Company. A szakértők szerint az egész vállalkozás értelmetlen volt, hiszen ha egy uncia (28,35 gramm) súlyú levél szállításáért 5 dollárt kérnek, a lovasok négy lezárható zsebbel felszerelt nyeregtáskájában, a mochilában (ejtsd: mocsíla) pedig csak pár tucatnyi levél fér el, akkor a szállítási díj aligha fedezi a fenntartási költségeket. A missouri Saint Joseph és a kaliforniai Sacramento közti, 1966 mérföld (3164 km) hosszúságú útvonalon ugyanis 10-15 mérföldenként állomásokat kellett létesíteni, mintegy 400 lóval, lovasokkal, állomásvezetőkkel, útfelügyelőkkel, lovászokkal és egyéb segédszeméllyel. Hogy a lovak jó formában legyenek, az iowai farmokról hozattak nekik tápláló abrakot, s ez is sokba került. Csakhogy Russell nem egy önmagát fenntartó vállalkozást kívánt működtetni, hanem olyan országos szenzációt akart kelteni, amelynek köszönhetően szerződéseket és anyagi támogatást kap majd a szövetségi kormányzattól.

Az állomások száma bizonytalan, a legtöbb kézikönyvben 190-et emlegetnek, amelyek közül 165-nél csak lovat váltottak, 25-nél pedig lovast. (The New Encyclopedia of the American West. New Haven, London, 1998, Yale University Press. 898. o.; Story of the Great American West. Pleasantville, New York, 1977, The Readers Digest. 204. o.) Mintegy 200 lovast alkalmaztak, akik 50-60 mérföldet (80-95 kilométert) lovagoltak, szükség esetén azonban kétszer-háromszor ennyit. Minden alkalmazottnak esküt kellett tennie, hogy amíg a cég munkatársa, nem káromkodik, nem részegeskedik, s nem tűz össze más munkatársakkal. Ezután valamennyien kaptak egy bőrbe kötött Bibliát. Az útra minél könnyebb felszerelést vittek magukkal: kulacsot, két lőfegyvert és egy kis kürtöt, amellyel távolról figyelmeztethették az állomást az érkezésükre.

Alig vágatott ki a két végállomásról az első két lovas keleti és nyugati irányban, máris megkezdődött a háború a pájút indiánokkal, akik több állomást felégették, s egy időre fel kellett függeszteni a postát a mai Nevada és Utah területén. A cég az első hónapokban 75 000 dollár veszteséget könyvelhetett el. 1860. június 16-án pedig a Kongresszus törvényt hozott a Missouri és San Francisco között létesítendő távívóvonal létesítéséről, amellyel tulajdonképpen halálra ítélte (mert feleslegessé tette) a Pony Expresset. A romantikus festményeken általában indiánok elől menekülő pony lovasokat látunk, az időjárás és a fizetés elmaradása azonban sokkal nagyobb gondot jelentett számukra, mint a rézbőrűek vagy a banditák. Pedig jó fizetést ígértek nekik: heti 25 dollárt, egy olyan korszakban, amikor a legtöbb segédmunkás napi 1 dollárt keresett.

A Pony Express igazi hőse nem Buffalo Bill és Vad Bill Hickok (ez utóbbi túl idős és magas volt 1860-ban, csak egy állomásvezető segédje lehetett), hanem a viszonylag ismeretlen Robert Hasiam (1840-1912). A Pony Bob néven is emlegetett Hasiam 1860. május 10-én a Kalifornia és Nevada határán lévő Fridays nevű állomásról kiindulva kelet felé ellovagolt 75 mérföldre Bucklands állomásig. Kollégája azonban kijelentette, hogy a pájút indiánok felkelése miatt nem hajlandó útra kelni. Hasiam erre felült egy pihent lóra, s megtett még 115 mérföldet Smith Creekiig. Itt pihent egy kicsit, és megindult visszafelé. Csakhogy a következő állomást Cold Springsnél ezalatt felégették a pájútok, megölték az állomásvezetőt, s elhajtották a lovakat. Mire visszatért Fridays állomásra, 380 mérföldet (612 kilométert) lovagolt egyhuzamban, anélkül, hogy felváltották volna. A következő tavaszon egy újabb emlékezetes utat tett meg: márciusban nyolc óra és tíz perc alatt vitte el Abraham Lincoln beiktatási beszédének szövegét Smith Creektől a 180 mérföldre (290 kilométerre) fekvő Churchill-erődbe.

Állítólag 374 753 levelet szállított a Pony Express, s csak egy vagy két szállítmány veszett el. A távívó 1861. október 24-én működni kezdett, s ezért két nap múlva a postaszolgálat békésen kimúlt. A Russell, Majors & Waddell vállalat vesztesége addigra elérte a 200 000 dollárt. Russell addig ügyeskedett Washingtonban a kormány közelében, amíg le nem tartóztatták, a vele kapcsolatban álló John B. Floyd hadügyminiszter pedig lemondásra kényszerült. Az eljárás szabálytalanságaira hivatkozva Russellt sikerült felmenteni, a Russell, Majors & Waddell vállalat azonban 1862-ben csődbe ment.

A Pony Express tehát annyiban sikeres volt, hogy megragadta az amerikaiak fantáziáját, üzleti szempontból azonban tökéletes kudarcnak bizonyult. Történetének feldolgozása viszont csak a megszűnése után ötven évvel kezdődött meg, amikor már mindenki elfeledkezett a bukásról, s csak azt idézték fel újra meg újra, milyen bátor tett volt tűzön-vízen átvinni a postát. A Pony Express lovasait

Buffalo Bill cirkusza tette világhíressé, bár Bill maga sohasem volt a híres szolgálat lovasa, ahogy ezt később állította. Gyakran felidéztek a történelemkönyvek a Pony Express lovasait toborzó plakát szövegét is: Keresünk ifjú, vékony, szívós fickókat, nem öregebbeket 18 évnél. Kiváló lovasoknak kell lenniük, akik készek naponta szembenézni a halállal. Árvák előnyben. A fizetés 25 dollár hetente. Remekül hangzik - kár, hogy a Sunset című westernmagazin számára írták a XX. század elején. E század első felében pedig az újságok szinte évente bejelentették, hogy meghalt a Pony Express utolsó élő lovasa. Még 1950-ben is terjesztettek egy efféle gyászjelentést

Azokban az években, amikor megpróbáltam végigjárni az ösvényt - írja Christopher Corbett amerikai történész -, talán több száz amerikaival találkoztam, akik úgy hitték, hogy ükapjuk valaha a Ponynak lovagolt, ahogy a nyugati öregek mondják. Oly sokan élnek ott, akiknek az ősei a Ponynak lovagoltak, hogy a Russell, Majors & Waddell cégnek nem kellett volna drága lovakat vásárolni, csak egymás mögé állítani az összes lovas, hogy kézzel kézre adják a postát Saint Joseph-től Sacramentóig. (Wild West, 2006. április. 50-51. o.)

70. Rengeteg magyar harcolt az amerikai polgárháborúban

A XIX. század közepén az Amerikai Egyesült Államokba bevándorlók hétnyolcada az északi, nem rabszolgatartó államokban telepedett le. Ezért az amerikai polgárháborúban (1861-65) minden bizonnyal több külföldi születésű személy harcolt az Unió északi hadseregében, mint a rabszolgatartó államok által alapított Konföderáció déli csapatainak kötelékében. Az északi katonáknak csaknem 20%-a volt külföldi. A déliek szívesen hivatkoztak arra, hogy a jenkik kizárólag a külföldi zsoldosok hordáinak segítségével tudtak győzelmet aratni felettük. Ez persze nem igaz: az északi államoknak három és félszer annyi felnőtt, besorozható férfi lakosa volt, mint a délieknek, s még ha levonjuk ebből a megbízhatatlan elemeknek, a távoli területek lakóinak és a létfontosságú munkát végző, be nem sorozható férfiaknak a létszámát, az arány akkor is 1:2,5 - az északiak javára. (James M. McPherson: Battle Cry of Freedom. Oxford, New York, 1988, Oxford University Press. 322. o.)

Észak győzelme után a különböző külföldi történészek valamennyien hajlamosakká váltak arra, hogy eltúlozzák saját honfitársaik szerepét a harcokban. A magyar kutatók sem képezték kivételt. Eugene Pivány szerint 1860-ban több mint 4000 magyar élt az Egyesült Államokban, s közülük minden ötödik, vagyis 800 fő harcolt. (Hungarian in the American Civil War. Cleveland, 1913. 5-6. o.) Ács Tivadar már 5000-re emelte a magyar katonák számát. (Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban. Bp. 1964, Pannónia. 22-23. o.) Az újabb összefoglaló művek szerzői már kissé óvatosabban fogalmazzak: Az amerikai polgárháborúban is több száz magyar katona harcolt, többnyire az északi hadsereg oldalán. (Magyar Kódex. 4. Reformkor és kiegyezés. Bp. 2000, Kossuth. 85. o.)

Vida István Kornél kutatásai alapján, amelyek a közeljövőben könyvformában is napvilágot látnak az Akadémiai Kiadónál, végre pontosabb képet alkothatunk magunknak a magyar katonák létszámáról.

(The True Case of Freedom: The Kossuth Emigration and the Hungarian Participation in the American Civil War. PhD-disszertáció, 2008, Debreceni Egyetem.) Ezek szerint 2700 magyar élt az Egyesült Államokban a polgárháború idején, s közülük nem több ezer, még csak nem is több száz, hanem mindössze 100-120 fő harcolt a polgárháborúban. A bevándorló magyarok 88%-a az északi államokban telepedett le, vagyis nagyjából úgy oszlottak el az Unió és a Konföderáció államaiban, mint más bevándorlók. Az északon élő magyar férfiak 8,7%-a, a délen élők 9%-a állt be államuk hadseregébe. Ezzel sem tűntek ki a többi bevándorló közül: a német férfiak 13,8%-a, az írek 9,3%-a, a britek 8,8%-a s a belgák 5,5%-a lett katona.

A polgárháborúban harcoló, ismert magyarok túlnyomó többsége az első hónapokban állt be önkéntesnek, többségük New Yorkban, Missouriban, Illinois-ban és Iowában. Mivel igen sokan voltak köztük 1848-as veterán katonák, nem csoda, hogy 75%-uk a belépésnél tiszti rangot kapott, a leszerelésnél pedig a tisztek aránya 85%-ra emelkedett. Négyen (Knefler Frigyes, Kozlay Jenő, Mándy Károly, Pomutz György) elérték a dandártábornoki rangot (brigadier generál), ami azt jelentette, hogy valamelyik négy (később öt vagy hat) ezredből álló dandár (brigádé) parancsnokai lettek, kettőt (Asbóth Sándor, Számwald Gyula) vezérőrnaggyá (major generál) léptettek elő, vagyis a három-négy dandárból álló hadosztály (division) élére kerültek. A gyalogság, lovasság és tüzérség közti eloszlásuk pontosan megfelel az átlagnak. Az Unió összes katonájának 80%-a gyalogos, 14%-a lovas és 6%-a tüzér volt, a magyarok között pedig ugyanezek az arányok így alakultak: 81%, 13% és 6%.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az Amerikában élő magyarok ugyanúgy kivették részüket a küzdelemből, mint más bevándorlók. Az északiak között harcolók nem feltétlenül a rabszolgaság felszámolásának vágyával fogtak fegyvert, mint ahogy a déliek között harcolók sem annak védelmében. A rabszolgák felszabadítása csak 1863-tól vált az északiak egyik háborús céljává. Mivel a magyarok többsége a háború első hónapjaiban állt be katonának, ekkor még valószínűleg ők is úgy vélekedtek, hogy elsősorban választott hazájukat kell megvédelmezniük az ellenségtől: az északiak szerint a nemzeti egységet megbontó déliektől, a déliek szerint a hagyományos életmódjukat fenyegető északiaktól. S hogy valóban választott hazájuknak tekintették ezt a messzi országot, azt az a tény is bizonyítja, hogy az 1867-es kiegyezés után mindössze 10-15%-uk települt vissza Magyarországra.

71. Az amerikai cowboyok izgalmas életet éltek

A texasiak az amerikai polgárháborúban (1861-65) a déli államok Konföderációja oldalán harcoltak. A vereség után elszegényedve tértek haza, s nyilvánvalóvá vált, hogy szinte egyetlen fajta vagyontárgyuk maradt, amelyet sikeresen értékesíthetnek: az úgynevezett longhorn szarvasmarha. Texas végtelen legelőin mintegy 5-6 millió állat legelészett békésen, azoknak a spanyolországi szarvasmarháknak a leszármazottai, amelyeket még a spanyol hódítók hoztak át az óceánon. Felnevelésük szinte semmibe sem került, egy borjút 3-4 dollárért vesztegettek, de északon ennek a tízszeresét vagy akár 50 dollárt is megadtak volna értük. A kérdés az volt, hogyan juttassák el északra az állatokat?

Először 1866-ban tereltek fel több nagy csordát a mai Oklahoma állam területén át Missouriba. Ahogy terjeszkedett a vasút nyugat felé, úgy épültek ki újabb és újabb ösvények egyre nyugatabbra, ahol még nem akadályozták farmergazdaságok a marhák szabad vonulását. A végcél mindig egy marhaváros volt, ahol már megjelent a vasút, s ahonnan a keleti vállalkozók könnyen elszállíthatták az állatokat a chicagói vágóhidak felé. Abilene városban egy élelmes vállalkozó hatalmas karámokat épített ki, ezért 1870-re már 700 000 marhát tereltek ide Texasból. Az ide vezető csapást egy fél-cseroki kereskedőről nevezték el Chisholm-ösvénynek. 1872-re a vasút elérte Dodge City városát, amelyet hamarosan csak a Síkság Babilonja néven emlegettek. Texasból az úgynevezett nyugati ösvényen lehetett eljutni idáig, s aki akarta, tovább hajthatta a csordát a nebraskai Ogallaláig. Az ennél is nyugatabbra fekvő ösvényt Charles Goodnightról és Olivér Lovingről nevezték el Goodnight-Loving- ösvénynek. Új-Mexikón és Coloradón keresztül vezetett a wyomingi Cheyenne-ig. Egyes bátor vállalkozók egészen a kanadai határig eljutottak a csordáikkal - különösen azután, amikor kiderült, hogy Montanában 100 dollárt is lehet kérni egy marháért.

Az értékes csordákat a cowboyok (tehenészfiúk) hajtották észak felé - bár ez a név Texasban kissé megvető elnevezésnek számított, s jobban kedvelték a cowhand (tehenészsegéd) elnevezést. Egyharmaduk fekete vagy mexikói volt, amelyről a westernfilmek rendezői szívesen megfélekednek. Többségük tízes éveik végén és húszas éveik elején járt, bár az első években több polgárháborús veterán sem talált magának más megélhetést. Keveset alhattak, a táplálék szegényes volt és egyhangú, rendkívül kemény munkát végeztek napi 14 órán keresztül, nagyon csekély fizetésért. A keresetük napi egy dollár körül ingadozott, s ezért heteket kellett a nyeregben tölteni porban, esőben, és ha északra eljutottak, olykor hóviharban is.

Minden tavasszal és ősszel lovon bejárták a texasi legelőket, hogy begyűjtsék a gazdák marháit, amelyeket a szőrükbe égetett jelekről ismertek fel. Ezt nevezték roundupnak, összeterelésnek. Az efféle eseményeken részt vettek a szomszédos telepek gazdáinak képviselői, akik ellenőrizhették, hogy mindenki csak a saját teheneinek borjait jelöli meg. Az újonnan született, jelöletlen borjúkat annak megfelelően kapták el lasszóval és jelölték meg tüzes vassal, hogy kinek a tehenét követi. A fiatal bikák közül sokat kasztráltak, hogy jobban meghízzanak és engedelmesebbek legyenek. Nyáron pedig, amikor már volt elég fű a prérin, újra összeterelték az állatokat, s megindultak velük észak felé.

A legkisebb csorda is legalább 500 állatból állt, a legnagyobb, amelyet 1869-ben indítottak útnak, 15 000-ból. Az átlagos létszám a 2000 volt. A gazdák úgy gondolták, 250-300 marhánként van szükség egy-egy cowboyra. A terelés a főnök, a trail boss irányítása alatt zajlott, aki vagy a tulajdonos volt, vagy egy tapasztaltabb szakember, akit jól megfizettek. Ő jelölte ki az irányt, ő mondta meg, mennyi utat tesznek meg egy nap alatt, és hol pihennek meg. Ő fizette ki a cowboyokat, és ő adta el a marhákat. A második legfontosabb személy a szakács volt, aki egy speciálisan felszerelt szekéren (chuck wagon) utazott. Általában megelőzte a csordát, s mire a pihenőhelyre értek, már kávéval és élelemmel fogadta a terelőket. (A leggyakoribb táplálék a konzervbab, kétszersült és szalonna volt, de néha levágtak egy-egy borjút.) A cowboyok közül ketten elől lovagoltak (a point riderek), ők ügyeltek arra, hogy ne térjenek el az útiránytól. A csorda olykor fél mérföldön át elhúzódott, két oldalán úgynevezett swing riderek és flank riderek száguldoztak előre és hátra. Ők terelték vissza az elbitangolni készülő állatokat. Hátul pedig két-három drag rider ösztökélte az elmaradozó marhákat. (Természetesen ők nyelték a legtöbb port.) Mivel a cowboyok egész nap nyeregben voltak, váltaniuk kellett a lovakat. Ezért a csordát egy kisebb ménes kísérte, amelyre a

lovászfű, a wrangler vigyázott. A szegényebb gazdák két lovat bocsátottak egy cowboy rendelkezésére, a módosabbak hatot.

Minden cowboynak volt azonban egy kedvenc lova, amelyben megbízott, s amelyhez nagyon ragaszkodott. A legjobb texasi lovak szívós, erős, viszonylag kis termetű állatok voltak, s ezért más államok lakói gyakran ki is csúfolták a texasiakat. Ezek a lovak remek terelőérzékkel rendelkeztek, sohasem buktak fel, tudták, hogyan vessék meg a lábukat, amikor gazdájuk a lasszót használja, s nem léptek bele a prérükutyák által ásott lyukakba. Azon a terepen, ahol a terelések zajlottak, ló nélkül nem is lehetett volna közlekedni, a gyalogost a saját nyája is eltiporhatta, s szabad prédája volt minden vadállatnak és banditának. Állítólag a cowboy csak két dologtól rettegett: a tisztességes asszonyoktól és attól, hogy elveszíti lovát.

A cowboyok viselete a sajátos tevékenységhez kialakított munkaruha volt. Olyan kalapot viseltek, amely nagy úrtartalmával hűvösen tartja a koponyájuk feletti levegőt, s szükség esetén vizet is lehet meríteni vele. Széles karimája volt, hogy árnyékot vessen, de nem annyira széles, mint a sombreroé, amelyet a szél könnyen lekaphat a fejről. A cowboyok ezért leginkább a John Batterson Stetson által tervezett és forgalmazott kalapokat kedvelték. A nyakukban kendőt viseltek, amelyet terelés közben egészen a szemükig felhúztak, hogy megvédjék szájukat és orrukat a csorda által felvert portól. Sérülés esetén pedig a karjukat is e kendővel köthették fel. Gyapjú- vagy flanelinget viseltek, amely felszívja az izzadságot, mellényt, amely szabadon hagyja a karjukat, és erős, tartós, nemegyszer a hadsereg számára készített nadrágot. A nadrág felett chaps (ejtsd: sepsz) elnevezésű nadrágvédőt hordtak, amely nélkül a tövises bokrok és kaktuszok megsebeztek volna a lábukat. Ez tulajdonképpen egy derékon megkötött bőrkötény volt, amelyet a lovas életmódhoz igazítva két részre vágtak és a lábukhoz erősítettek. Kesztyűikre és bőr csuklóvédőikre azért volt szükség, mert aki ezek nélkül próbált volna lasszóval megállítani egy vágatót, többmázsás marhát, annak a kötel csontig mélyedt volna a kezébe. Hosszú kabátot viseltek, amely megvédte őket az esőtől és portól, hátul pedig hosszan fel volt vágva, hogy lóra lehessen ülni benne. A csizmának magas volt a sarka, hogy tulajdonosa jobban megvethesse lábát a nyeregben, és e sarok előre hajlott, hogy a lasszó használata esetén belemélyedjen a talajba, s viselőjét ne ránthassák el az állatok.

A longhorn nem hasonlított a mai szarvasmarhára. Szőrös, csontos, nagy fülű, hosszú lábú, nyugtalan, ideges állat volt, a két szarva közti távolság az egy métert is elérhette. Ha valami szokatlan szag vagy zaj megijesztette, akár az éjszaka kellős közepén is vad futásnak eredt. Ez volt a rettegett stampede (ejtsd: sztempíd), a cowboyok rémálma, amikor kénytelenek voltak koromsötét, ismeretlen terepen vágatni, abban reménykedve, hogy nem esik el velük a ló, és idejében sikerül körbehajtani az állatokat, hogy végül kifáradva megálljanak. Ilyenkor tucatnyi borjút is agyontaposott a csorda, és több cowboyt is eltemethettek a bajtársai. Aki olvasta A köszívű emberfiái című regényt, biztosan emlékszik rá, hogyan vadította meg a pipába kapart kalapszutyok illatával Boksa Gergő az osztrákok által elfogott csordát. Ilyen módszereket alkalmaztak néha az amerikai marhatolvajok is, vagy pedig csörgőkígyók levágott farkának rázogatóásával riasztották meg az állatokat.

A legrövidebb úton is két hónapig tartott a terelés, a kanadai határig tartó hosszabbakon pedig fél éven át. A cowboyoknak napi egy dollárért nemcsak a homokviharakkal, a megvadult marhákkal, a prérítűzzel, a banditákkal és az indiánokkal kellett küszködniük, hanem az unalommal is. A cowboyok néha annyira unatkoztak, hogy hosszasan tanulmányozták egyetlen olvasmányukat: a konzervdobozok

szövegeit. Aki nem tudta fejből elmondani, mi olvasható a dobozokon, azt olykor megvetendő zöldfülűnek tekintették. Nem csoda, hogy amikor több hónapos lovaglás után megérkeztek a terelés végállomására és megkapták a fizetésüket, égette a pénz a zsebüket, és rohantak szórakozni. A kocsmárosok, hamiskártyások és prostituáltak pedig már alig várták, hogy a cowboyokat néhány óra alatt megszabadítsák többhavi munkájuknak a bérétől. Nem csoda, ha néhányan mérgekben végigvágattak a városon, nagyokat lövöldöztek a levegőbe, s kidöntöttek néhány útjelző táblát, mielőtt útnak indultak volna hazafelé, vagy új munkát keresni.

Az így zajló marhakereskedelem virágkora mindössze húsz évig tartott. Mintegy tízmillió marhát hajtott északra Texasból, s a vasútvonalak terjeszkedésének és a hűtőipar fejlődésének köszönhetően az Egyesült Államok lakossága marhahúsevő néppé változott, a vasútvonalak egyik csomópontján fekvő Chicago pedig a húsipar központjává.

Az 1880-as évekre már nagyon sok farmergazdaság akadályozta meg a terelést szögesdrótokkal. Ezt a marhatenyésztők ugyanolyan sértésnek tekintették, mint a birkák tenyésztését, mert a birka úgy legelte le a fűvet, hogy az jó darabig nem nőtt ki. A marhák száma egyre nőtt, ami óhatatlanul áreséshez vezetett. 1885-86 és 1886-87 tele pedig kegyetlenül hideg volt, s rengeteg marha pusztult el a nyílt legelőn. Sok vállalkozó ment tönkre, s a gazdák pedig belátták, hogy a marhát nagyon kockázatos átteleltetni a szabad ég alatt. Ranchokat hoztak létre, istállókat építettek, a cowboyok pedig egyszerű állatgondozókká váltak.

72. A vadnyugat mesterlövészei legyezve tüzeltek

A régi amerikai nyugat fegyvereseiről a westernfilmeknek köszönhetően rengeteg legenda született. Egyesek komolyan állítják, hogy csak öt golyót helyeztek el a hatlövetű kézi fegyver tárába, s a hatodik, üres helyre engedték rá a kakast, hogy ne süljön el váratlanul a fegyver. Erre azonban semmi okuk nem volt: a kakast két töltény közé is el lehetett helyezni, s minden fegyveren volt biztonsági zár. Ugyanilyen alaptalan elképzelés, hogy a mesterlövészek két pisztollyal az oldalukon sétálgattak a városka főutcáján: két fegyver súlya az övvel és a töltényekkel együtt a három és fél kilót is elérhette. A pisztolytáska végét pedig nem szokták a combjukhoz rögzíteni, ahogy ez a filmekben látható, hiszen ez akadályozta volna őket a szabad mozgásban. Igen látványos jelenet a filmekben, amikor a hős felnyitja a forgópisztolyának a tárát s körbepörgeti, hogy megnézze, teljesen meg van-e töltve. A tár gyors pörgetése azonban ártott a rugók tartósságának, s az okos fegyveres ilyesmit nem csinált.

A westernfilmekben gyakran láthatjuk, amint valaki úgy ad le több lövést egy pisztolyból, hogy közben a másik kezével gyors, legyezésszerű mozdulatokkal újra meg újra felhúzza a kakast. Erre azért van szükség, mert a leggyakrabban használt forgópisztolyok úgynevezett single-action, vagyis egyszeres működésű kézi fegyverek voltak. Ezeknél csak akkor lehetett leadni a lövést a ravasz meghúzásával, ha előbb kézzel hátrahúzták a kakast. Állítólag Edward (Ed) McGivern (1874-1957) volt a legyezés bajnoka, aki az 1930-as években 1,1 másodperc alatt így lőtt ki öt golyót egy forgópisztolyból. Csakhogy McGivern nem a régi vadnyugat mesterlövésze volt, hanem egy XX. századi mutatványos. A XIX. századi amerikai határvidék valamennyi fegyverese tudta, hogy a

legyezésnek több hátránya is van. Először is: véresre sebezheti azt a kezét, amellyel többször rácsapnak a kakas sarkantyújára. Másodsor: a gyors mozdulatokkal tönkreteszhetik a pisztoly rugóját, s a fegyver éppen akkor mondhatja fel a szolgálatot, amikor a legnagyobb szükség lenne rá. Harmadsor: nem lehet eltalálni a célt, ha az ember sebesen csapkodja saját kézfegyverét. Az összes feljegyzett pisztolypárbaj közül mindössze kettőről tudunk, amelyben legyezésre került sor - ehhez általában csak akkor folyamodtak, ha el akarták kápráztatni a keletről érkező zöldfüلűeket és újságírókat.

Ugyanilyen bravúr volt a csípőből való, gyors tüzelés is, amelyet oly sokszor láthatunk a mozivásznon. Vajon milyen gyorsan löhettek a mesterlövészek? Azok a mai szakemberek, akik Hollywoodban tanítják a színészeket a fegyver kezelésére, versenyeket rendeznek, s a legjobbak állítólag tizennyolc századmásodperc alatt adnak le egy lövést az oldalukon hordott pisztollyal. A XIX. századi lövészek gyorsaságáról egy korabeli verseny alapján alkothatunk képet magunknak. Egy pénzermét helyeztek maguk elé tartott, üres kezük fejére, majd kirántották alóla, előkapták a pisztolyt, és megpróbálták leadni egy lövést, mielőtt a pénz földet ér. Az átlagos testmagasság és a zuhanó tárgyak gyorsulásának ismeretében a történészek szerint a legjobbaknak negyven századmásodperc elég volt a tüzeléshez. A gyorsaság azonban nem sokat számított, ha nem járt együtt a pontos célzással. Aki nagyon gyorsan sütötte el a pisztolyt, az néha saját magát lötte lábón. És minél gyorsabban mozgott, annál nehezebb volt pontosan célóznia.

A Saturday Evening Post 1930. november 1-jei számában Stuart Laké így idézte fel Wyatt Earp véleményét e kérdésekről: Egész életemben, amelyet határvidéki rendfenntartóként töltöttem, nem ismertem egyetlen ténylegesen tehetséges fegyverforgatót sem, aki ne vetette volna meg a fegyvert legyező vagy a csípőből tüzelő embert

Tapasztalataim alapján csak megerősíteni tudom azt a véleményt, amelyet a gyors és pontos tüzelésről hallottam: a fegyvert legyező és a csípőből lövő személynek csekély esélye volt az életben maradásra egy olyan emberrel szemben, aki időt szánt a lövésre, és csak egyszer húzta meg a ravaszt. James B. Gillett, a texasi lovascsendőrök (rangerek) kapitánya így nyilatkozott: A törvény embereivel és a banditákkal szerzett tapasztalataim során sohasem láttam olyan embert, aki csípőből tüzelt volna. Valamennyien előhúzták a pisztolyt, a váll magasságából céloztak és elsütötték. A legyezés afféle mutatvány volt

Egy ember legyezhetett szórakozásból, de csak ritkán az életéért! (WildWest, 2010. October. 64. o.)

73. Vad Bill Hickoknak a halott ember lapjai voltak a kezében, amikor lelőtték

John Ford amerikai rendező klasszikus westernfilmjének, a Hatosfogatnak (Stagecoach) nyolcvanadik percében a kocsmában pókerező Luke Plummernek két ászt és két nyolcast osztanak, mire valaki tréfásan megjegyzi: Halott ember lapjai, Luke! (Dead mans hand, Luke!) Ebben a pillanatban közlik a kártyázókkal, hogy Ringó Kid, akinek a Plummer-fiúk korábban meggyilkolták az öccsét és az apját, a városba érkezett. A Luke Plummer szerepét alakító Tom Tyler erre feláll, s maga

elé dobja négy lapját: a treff ászt és nyolcast, valamint a pikk ászt és nyolcast. A kamera egy pillanatra elidőz a baljóslatú lapokon, hogy jelezze: az illetőnek semmi esélye sincs Ringó Kiddel szemben (a néző is tisztában volt ezzel, hiszen Ringó Kid szerepét John Wayne játszotta). Tehát 1939-ben, amikor a film készült, az Egyesült Államokban már köztudott volt, hogy akinek ezeket a lapokat osztják, annak nincs sok ideje hátra. A legenda olyannyira elterjedt, hogy a két ászt és két nyolcast megtalálhatjuk mind a Lucky Luke című, belga képregény-sorozat 1967-ben megjelent epizódjában (Calamity Jane, Bruxelles, 1986, Dupuis. 7. o.), mind az újabb amerikai regényekben (Thomas Berger: Kis Nagy Ember visszatér. Bp. 2010, Cartaphilus Könyvkiadó. 54. o.).

A Vad Bill néven emlegetett James Butler Hickoknak állítólag ezek a lapok voltak a kezében, amikor meggyilkolták. 1837-ben született egy illinois-i farmon. Tizennyolc éves korában Kansasba vándorolt, ahol a legkülönbözőbb munkákból próbált megélni. Egy rabszolgaság-ellenes helyi politikus fegyveres kíséretéhez csatlakozott, majd szekereket és postakocsikat hajtott. 1861. július 12-én vált híressé, amikor a nebraskai Rock Creek nevű állomáson a járandóságát követelő David C. McCanles harmadmagával rátámadt az alkalmazottakra. A tűzharcban mindhárom támadót lelőtték, s az újságírók hamarosan nemcsak Hickoknak tulajdonították az összes áldozatot, de azt is elterjesztették, hogy egymaga tíz emberrel végzett. A polgárháborúban az északiak oldalán harcolt. 1865. július 21-én a missouri Springfieldben egy kártyajáték miatti vita annyira elfajult, hogy Davis K. Tutt szabályos párbajra hívta ki őt a város egyik terén. Tutt lőtt először, és eltévesztette a célt. Hickok azonban 75 yardról (vagyis 68,5 méterről) pontosan a szívébe talált, s a bíróság elfogadta, hogy önvédelemből ölt.

Magas, méltóságteljes, szúrós pillantású férfi volt, bőrruhát, hosszú, hullámos szőke haját és bajuszt viselt. Rengeteget kártyázott, s a pókerben távolról sem árult el olyan tehetséget, mint a céllövésben. Felderítői munkát vállalt Philip Henry Sheridan tábornok szolgálatában, s vadászatokat is szervezett befolyásos keleti személyiségek számára. A kansasi Ellis megye seriffjeként 1869 augusztusában Hays Cityben két lövéssel végzett a részeg és fegyverrel fenyegetőző Bill Mulveyvel, aki nem volt hajlandó letenni a pisztolyát. Szeptember 27-én az egyik kocsmában azzal vetett véget egy rendzavarásnak, hogy fejbe lőtte az őt megfenyegető Sámuel Strawhunt. A bíróság ezt az intézkedését is jogos önvédelemnek nyilvánította. 1870 júliusában az Egyesült Államok marsalljának helyettese volt. (Vagyis főnökét az USA elnöke nevezte ki az állammá még nem szerveződött, egyik nyugati territórium rendfenntartójának.) 17-én Hays City egyik kocszmájában két részeg katona támadt Hickokra. Jeremiah Lonergan letéperte őt, John Kile pedig megpróbált beledölni a fülébe. Pisztolya azonban csütörtököt mondott. Hickoknak sikerült fegyvert rántania, Lonergant térden lőtte, majd kétszer belelőtt Kile-ba, aki másnap meg is halt. Később az újságok azt állították, hogy tizenöt katona támadt rá, ő hármat megölt, s két másikat megsebesített közülük.

Olyannyira híres lett, hogy 1871-ben megválasztották a texasi marhakereskedelem egyik végállomását jelentő város, a kansasi Abilene marsalljának. (A városi marsall tartotta fenn a rendet egy-egy város határain belül, a seriff pedig a megye választott tisztviselője volt.) Utolsó tűzharcára itt került sor, október 5-én. Az esti utcán randalírozó cowboyokat próbálta rábírní, hogy adják le fegyvereiket, amikor lövést hallott az Alamo Saloon felől. Odarohant, s szembetalálta magát Philip Coe texasi szerencsejátékoskal, régi ellenfelével. Coe azt kiáltotta, hogy egy kóbor kutyára lövöldözött, majd kétszer rálőtt Hickokra, de nem találta el. A marsall előrántotta mindkét pisztolyát, s kétszer gyomron lőtte ellenfelét. Ebben a percben érkezett meg rohanva, fegyverrel a kézben Hickok

barátja, Michael Williams. A marsall azt hitte, hogy újabb támadó érkezik a sötétből, és agyonlőtte barátját.

Az eset minden jel szerint mélyen megrázta, és ezután nem vállalt többé fegyveres rendfenntartást. Ráadásul egyre rosszabbul látott, talán trachomája lehetett. Fellépett Buffalo Bill cirkuszában, majd 1876. március 5-én Cheyenne-ben összeházasodott Agnes Lake Thatcherrel. Mivel otthont akart teremteni felesége számára, s ehhez pénzre volt szüksége, az esküvő után két héttel egy aranyláz hírére elutazott a mai Dél-Dakota területére, Deadwood bányavárosba. De többet látogatta a játékasztalokat, mint a bányákat, és Buffalo Bill szerint rossz előérzet gyötörte. Augusztus 2-án a Nuttal és Mann tulajdonában lévő, 10. számú saloon-ban pókerezett Charles Rich, Carl Mann és William R. Massie társaságában. Általában háttal a falnak szokott ülni, most azonban Rich telepedett le a helyére, s Hickok némi morgás után háttal az ajtónak foglalt helyet. Ekkor belépett az ajtón a huszonöt éves John (Jack) McCall, akinek Hickok az előző nap elnyerte a pénzét, majd valamennyit kölcsönadott neki, s azt ajánlotta, ne kártyázzon, ha nincs miből. Most McCall közvetlen közelből, hátulról fejbe lőtte, és a vadnyugat rettegett fegyverese azonnal meghalt.

Nem sikerült kideríteni, hogy McCall miért követte el ezt a gyilkosságot. Egyszer azt állította, hogy a bátyját akarta megbosszulni, másszor pedig azt, hogy felbérelték, de egyiket sem sikerült igazolnia, s valószínűbb, hogy csak híres szeretett volna lenni. Deadwood bírósága felmentette őt, de még augusztus folyamán Laramie-ban újra letartóztatták, Yanktonban halálra ítélték, s 1877. március 1-jén felakasztották. Vad Billt a Deadwoodot övező dombokon temették el, s még egy mellszobrot is felállítottak a sírján, de ezt egy évtized alatt a szuvenírgyűjtők teljesen szétfarigcsálták.

Vad Bill életrajzának legtekintélyesebb szakértője, Joseph G. Rosa szerint semmi alapja sincs a halott ember lapjai legendájának. A gyilkosságot követő zűrzavarban senki sem foglalkozott azzal, hogy milyen lapok voltak az áldozat kezében. A golyó, amely áthaladt Vad Bill fején, behatolt kártyapartnerre, Massie bal csuklójába is, így aztán valószínűleg sok kártyalap repült szét a helyszínen. A halott ember lapjai kifejezést azonban már korábban is alkalmazták a nyugati államokban a legkülönbözőbb lapkombinációkra. Rosa felfedezett a *The Rocky Mountain News* című lap egyik korabeli számában egy verses balladát is, amely arról szólt, hogy egy haldokló két ásszal és két bubival a kezében győzte le élete utolsó pillanatában Szerencsejátékos Jimet, aki a halott ember lapjain úgy meghatódott, hogy minden nyereiményét visszaadta. (Joseph G. Rosa: *Wild Bill Hickok. The Mart and His Myth*. Lawrence, 1996, University Press of Kansas. 194-195. o.) Valószínűleg ez a legenda járhatott a gyilkosságnál jelen lévő Ellis T. Peirce fejében, amikor Frank Jenners Wilstach, Vad Bill életrajzírója az 1920-as években levelezett vele. Peirce azt írta neki, hogy két ász és két nyolcas volt Hickok kezében, amikor a feje holtan az asztalra hanyatlott. Wilstach 1926-ban megjelent életrajzában (*Wild Bill Hickok: The Prince of Pistoleers*. Doubleday, Page & Company) ezért már ez a verzió volt olvasható. A pókert azonban öt lappal játszották, s ezért a legkülönbözőbb feltevések születtek meg arról, mi lehetett az ötödik lap a halott kezében.

Az érdekesség kedvéért arra is felhívjuk a figyelmet, hogy Barack Obama amerikai elnök 2008-ban kijelentette, hogy Vad Bill Hickok egy családi legenda szerint igen távoli rokona. New England Történelmi Genealógiai Társasága megerősítette az állítást: a demokrata párti elnök és a pisztolyművész hatodik fokú unokatestvérek, hat nemzedék távolságából. (WildWest, 2008. december, 8. o.) A történészek nem mulasztották el megjegyezni, hogy Vad Bill egész életében a Republikánus

74. Buffalo Bill kihasználta és megalázta az indiánokat

A valóság és a legenda, a történelem és showbusiness Buffalo Bill sorsában fonódott össze a legkevésbé szétválasztható módon. Buffalo Billről, vagyis William F. Codyról (1846-1917) többen is azt állították, hogy semmilyen vadnyugati hőstett sem fűződik a nevéhez, csak cirkuszi előadásai tették híressé. Ez azonban nem igaz: Cody szinte mindent átélt, amit a Nyugat egyáltalán felkínálhatott. Iowában született, s a kansasi polgárháborúban nőtt fel. Dolgozott áruszállítókkal, prémvadászokkal, aranyásókkal, a Pony Express alkalmazottjaként, majd nyomkereső lett a hadseregben és bölényvadász a vasútépítőknél. Ez utóbbi munkakörben ragadt rá a Buffalo (Bölény) Bill név, amikor bölényhússal látta el a Kansas Pacific nevű vasútépítő vállalat munkásait (1867-68).

Ezután a kansasi Hays-erődben állomásozó 5. lovasezred felderítőinek vezetőjévé nevezték ki. Részt vett az indiánok elleni hadjáratokban, tizenhat csatában harcolt. Tábournoka az éves jelentésben külön kiemelte Cody nyomolvasói és céllövői tehetségét. A hadügyminiszter engedélyével 100 dollár jutalmat kapott, ami ekkoriban óriási összeg volt. 1869-ben részt vett a Magas Bika (Tall Bull) nevű sájjenn főnök kutyakatonák (Hotamitaneo) elnevezésű csapatának üldözésében, akik elraboltak két fehér asszonyt. Cody javaslatára a táborukat nagy ívben megkerülték, s kúrtszóra rontottak rájuk, onnan, ahonnan nem várták. Az egyik asszonyt, Mrs. Weichelt sikerült megmenteni, s ezt később gyakran el is játszották Buffalo Bill cirkuszában.

Ekkor fedezte fel őt Edward Zane Carroll Judson, aki Ned Buntline néven írt ponyvaregényeket. 1869 végén jelent meg a New York Weekly című lapban a Buffalo Bill, The King of Border Man (B. B., a határvidéki férfiak királya) című történet. Cody fokozatosan híressé vált: amikor befolyásos külföldi vendégek látogattak el nyugatra, többször is felkérték, hogy kísérje őket. A legelőkelőbb ilyen vendége II. Sándor cár harmadik fia, Alekszej nagyherceg volt 1872-ben. A legenda szerint a nagyhercegnek annyira megtetszett Cody forgópisztolya, hogy bevezette az orosz hadseregben. Valóban ellátogattak Horace Smith and Daniel Wesson fegyvergyárába, de ez a vállalat már korábban is szállított árut a cári hadseregnek. Alekszej nagyherceg látogatásának utolsó napján Két Lándzsa, a híres sziú vadász bemutatta, hogyan kell nyíllal keresztüllőni egy bölényt. Valószínűleg ez volt a történelem első vadnyugati show-műsora. A XX. században néhányan a bölények egyik kipurisztójának nyilvánították Buffalo Billt, megfélelmezve arról, hogy éppen a bölények általa történő népszerűsítése indította meg a védelmükre irányuló mozgalmat.

1872-ben Codyt már meghívták a Buntline könyvéből készült színdarab bemutatójára New Yorkban. Pár hónap múlva már saját szerepében jelent meg egy chicagói színházban. Amikor elfelejtette a szöveget, szabadon mesélt össze-vissza, és így is nagy sikert aratott. A The Scouts of the Prairie or Red Deviltry as It Is (A préri felderítői, avagy a vörös ördögösség a maga valójában) című színdarabnak természetesen semmi köze sem volt a valósághoz. Állítólag négy óra alatt készült, s a bemutató után a kritikusok azt latolgatták, mit is csinált ilyen hosszú ideig a szerző, Ned Buntline. A dráma hősnőjét pedig e szavakkal dicsérte meg egy újság: Gyönyörű indián szűz, olasz akcentussal.

(Don Russel: The Lives and Legends of Buffalo Bill. Norman, London, 1960, University of Oklahoma Press. 195 o.) A közönség körében az előadás mégis hatalmas sikert aratott. Még azt sem bánták, hogy Buffalo Bill lekiabált a nézőterre feleségének: Hé, Mama, én aztán nagyon rossz színész vagyok, ugye? Őszintén Mama, onnan is ilyen rossz ez, mint ahogy mi innen fentről érezzük? A közönségnek minden jel szerint nem művészetre, a valóság ábrázolására volt szüksége, hanem egy jó show-man-re, egy vonzó, jó külsejű, rokonszenves férfira, hazafias gesztusokra, a folklór elemeiből és a nacionalista szólamokból gyúrt egyvelegre, vagyis arra a különös műfajra, amit ma westernnek nevezünk.

Buffalo Bill azonban nemcsak az a nyugati volt, aki fellépett a keleti színpadokon, hanem az a keleti show-man is, aki egy ideig rendszeresen visszajárt a prérre. Az 1870-es években ősztől tavaszig a színházakban játszott, majd nyáron idegenvezetőként, nyomkeresőként dolgozott, sőt a hadsereg akcióiban is részt vett. Vagyis pontosan azt az életet élte, amelyet eljátszott. Nemcsak keleten alakította a nyugati harcost, hanem nyugaton is a keleti show-mant. Több mint egy tucatnyi író adott ki mintegy 1700 ponyvaregényt elképzelt kalandjairól.

1876-ban ő is részt vett abban a hadjáratban, amelyben Custer tábornok elesett - de már jelmezt viselt, fekete bársony vaquero öltözéket, vörös díszítéssel és ezüstgombokkal. Úgy is viselkedett, mintha színpadon állna. Amikor egy veszedelmes tűzpárbajban lelőtte és megskalpolta Sárga Haj sájjenn főnököt, magasra emelte a trófeát, és felkiáltott: Az első scalp Custerért! (A skalpot állítólag feladta postán a feleségének, aki elájult, amikor kibontotta a csomagból a bomlásnak indult trófeát.) Cody ezután a keleti városok színpadaira visszatérve eljátszotta a történeteket. Vagyis tényleges nyugati hőstettek után a színpadra lépett, majd show-manként visszatért a valódi Nyugat indiánháborúiba, ahol jelmezben és a színpadias gesztusokkal hajtotta végre azokat a harci cselekményeket, amelyeket aztán keletre visszatérve újra eljátszott a színpadon. Mivel jó humorú, kedélyes férfi volt, aki nem vette komolyan magát, és nem nagyképűsködött, igen sokan azt állították róla, hogy egy jelentéktelen senki. Pedig hatalmas szerepe volt a vadnyugatról világszerte kialakított kép megformálásában.

Buffalo Bill ezután hat éven keresztül lépett fel a színpadokon. 1882-től már nyíltszíni lovasbemutatókat rendezett, céllövéssel és valódi bölényekkel. Az első ilyen show-t 1882. július 4-én rendezték meg a nebraskai North Platté városban. Az előadások címe ez volt: Buffalo Bills Wild West vagyis Buffalo Bill vadnyugatja. Igazi cowboyok léptek fel - csak éppen ragyogóan tiszta öltözékben, tízgallonos kalapokat, szőrmés lábszárvédőket (chaps) és csillogó sarkantyúkat viselve. Igazi indiánok jelentek meg - csak éppen kizárólag kifestett, látványos tolldíszű sziúk. És bemutatták, hogyan törik be a csikókat, hogyan mentik meg az indiánok által üldözött postakocsikat és hogyan támadják meg a gerendaházban védekező farmereket. A nézők afféle ismeretterjesztésnek fogták fel a dolgot, megélték a lovasságot, fújolták az indiánokat és élvezték a zenekar játékát.

Vajon Cody rútol kizsákmányolta volna az amerikai Nyugat legyőzött őslakóit? Megalázó módon cirkuszban mutogatta őket, pusztá dekorációként? A történeteket úgy is felfoghatjuk, hogy munkát adott a rezervátumok munkanélküli lakóinak, bőkezűen megjutalmazta, ajándékokkal halmozta el őket, és beutazta velük a világot. Az indiánok minden bizonnyal jól érezték magukat a cirkuszban, jól kerestek, és az előadások szünetében (amint ezt egy korabeli fényképen láthatjuk) a sátrak árnyékában pingpongoztak.

Az 1885-ös évadban a show leghíresebb személyisége Ülő Bika (1831-90) húgpápa sziú főnök volt, aki 1876-ban vezető szerepet játszott a Little Bighorn folyónál lezajlott ütközetben. Négy hónapon keresztül heti 50 dollárt kapott, 125 dollár osztalékot, és kizárólagos jogokat portréinak és aláírásainak árusítására - ami jelentős jövedelemforrásnak bizonyult. Ülő Bika

rendkívül jól kijött Codyval

Szerepe nem volt megterhelő. Cody becsületére vált, hogy csak úgy mutatta be a közönségnek, mint Ülő Bikát, a híres húgpápa főnököt. Nem próbált szenzációt kelteni azzal, hogy t' Custer gyilkosaként reklámozza őt, s nem is alkalmazta a jelenetekben vagy a megjátszott csatákban. Inkább csak ott lovagolt a felvonuláson, és vendégeket fogadott a tipijében. Elég nagy szabadságot élvezett, és bőkezűen osztogatta a pénzét az utcagyerekek és más lödörgők körében. (Robert M. Utley: A lándzsa és a pajzs. Ülő Bika élete és kora. Bp. 2004, Osiris Kiadó. 318. o.)

A másik híres sztár Kis Annié Oakley volt, eredeti nevén Phoebe Anne Moses (1860-1926). A közönség imádta, mert úgy nézett ki, mint egy kislány, mindig szoknyát viselt, női nyeregben ült, és megmaradt szigorúan erkölcsös hölgynek, de kilötte a cigarettát a férje szájából, és képes volt tükörből célozva eltalálni egy zsinóron forgatott palackot. Ülő Bika a lányának tekintette, és Watanya Cicilia (Little Sure Shot - Kis Biztosan Lövő) névre keresztelte el.

A cirkusz 1887-ben Londonba látogatott, Viktória királynő uralkodásának ötvenedik évfordulójára. A windsori kastély udvarán a görög, dán, szász és belga király beült a vadnyugati postakocsiba, Wales hercege felkapaszkodott Buffalo Bill mellé a bakra, az indiánok pedig szerepükhöz hűen, üvöltözve hajkurászták őket. A majdani VII. Edward, Wales hercege így szólt Codyhoz a postakocsin ülve: Ezredes, négy királya még biztosan nem volt! Cody válasza: Négy királyom már volt, de a walesi herceggel együtt ez már egy royal flush!

A cirkusz beutazta Európát, s a Vatikánban az indiánok jót nevettek a pápa csíkos nadrágot viselő, svájci gárdistáin. Manchesterben már egy elektromosan megvilágított amfiteátrumban adtak elő, Németországban pedig II. Vilmos császár felkérte Annié Oakleyt, hogy az ő szájából löje ki a szivarját. Annié az első világháború idején gyakran sajnálkozott, hogy ezúttal sem talált mellé.

Amikor Cody 1890-ben megtudta, hogy Ülő Bika főnök csatlakozott a szellemtánc nevű mozgalomhoz, és a hatóságok a letartóztatását tervezik, azonnal öreg barátja segítségére sietett. Azt tervezte, hogy magával viszi őt, de a Yates-erőd katonái leittatták, majd visszavonatták a rezervátum meglátogatásának engedélyét. Pár nap múlva pedig Ülő Bikát megölték, amikor ellenállt a letartóztatásnak.

Az 1893-as chicagói világkiállításon Cody cirkusza már felsorakoztatott afrikai beduinokat, cári kozákokat, német ulánusokat és angol dzsidásokat is, s a műsort elnevezték a világ kemény lovasai kongresszusának. A siker dacára Cody állandó pénzzavarral küszködött, mert igen bőkezűen osztogatta a pénzét mind családtagjai, mint a fiatal színésznők körében. Minden szélhámos meg tudta fejni. Bányákat, szállodákat, földbirtokot vásárolt, s valamennyire ráfizetett. Felesége, Louisa Frederici végtelenül féltékenynek bizonyult, még Viktória királynővel is meggyanúsította férjét, s házasságuk botrányos válóperrel ért véget. 1906-ban újabb európai turnét tettek, ekkor tartottak több előadást Magyarországon is.

Buffalo Bill természetesen az új találmánnyal, a filmmel is megpróbálkozott. És az a furcsa helyzet állt elő, hogy az első némafilmekben, 1913-ban saját magát játszotta el, hasonló szerepre beszélte rá Nelson Miles tábornokot, a Wounded Knee-nél lezajlott ütközetet pedig az eredeti helyszínen akarta felvenni, valódi indiánok segítségével. Velük persze sokkal több gondja volt, mintha színészekkel és műteremben dolgozott volna. Mivel valódi indiánok voltak, sokáig háborogtak, hogy a szent sírok felett veszik fel a jeleneteket, majd miután szerepükhöz híven elestek, állandóan felemelték a fejüket, hogy megnézzék, mi történik körülöttük. Vagyis a westernfilm, ez az európaiak által annyira legendásnak, mesésnek és operettszerűnek tekintett műfaj megszületésétől kezdve sokkal szorosabb kapcsolatban állt a valósággal, mint ahogy ezt Európából gondolnánk. Már Buffalo Bill is igaz történetet próbált bemutatni, valóságos szereplőkkel - persze azt már nem értette meg, hogy a filmek igazságtartalma és meggyőző ereje nem azon áll vagy bukik, hogy a szereplői azonosak-e vagy sem a bemutatott esemény tényleges résztvevőivel.

Élete végén eladta az egész vállalkozást, de anyagi okokból mégis kénytelen volt gyakran fellépni, egyre nagyobb függésben munkaadóitól. Végül igazi vadnyugati módon vetett véget a fellépéseknek: leültette magát szembe munkaadóját, Harry H. Tamment, letett két pisztolyt az asztalra, s közölte, hogy szerinte már letörlesztette neki valamennyi adósságát. Tammen perrel fenyegetőzött, de a pisztolyok láttán meggondolta magát, és kiegyeztek.

Utolsó napjait Denverben töltötte, a nővérénél. Határozottan megkérdezte orvosát, mennyi ideje van még hátra, s amikor meghallotta, hogy legfeljebb 36 óra, felszólította a sógorát, hogy kártyázzanak egyet. Halála (1917. január 10.) után még Woodrow Wilson is részvétet nyilvánított a családnak. Huszonöt ezer gyászoló vonult el koporsója előtt a coloradói törvényhozás épületében. A Lookout-hegyen temették el, de mivel a holttestét Wyoming állam is magának követelte, a coloradóiak egy ideig tankkal őriztették sírját.

75. Jesse James afféle Robin Hood volt

Egy közkedvelt, country stílusú, amerikai dalból a következőket tudhatjuk meg: Jesse James olyan legény volt, aki sok embert megölt, *Kirabolta a glendale-i vonatot*. Elvett a gazdagoktól és adott a szegényeknek. / Volt keze, szíve és esze!

Ez remekül hangzik, csak éppen egyetlen olyan szegényt sem lehetett találni a vadnyugaton, aki valaha is kapott volna valamit abból, amit Jesse elvett a gazdagoktól. Jesse James (1847-82) és bátyja, Frank James (1843-1915) két hidegvérű bűnöző volt, rablók és gyilkosok. Missouri nyugati részén látták meg a napvilágot, s hogy legendás hősök lettek, akiket népdalokban idéztek fel, ezt kizárólag az amerikai polgárháború (1861-65) által felszított gyűlölködésnek köszönheték.

Előbb Frank csatlakozott a bushwackerekhez, a déli Konföderációval rokonszenvező gerillákhoz, William Clarké Quantrill csapatához. Ez a sereg csapott le 1863 augusztusában az abolicionistákkal rokonszenvező kansasi városra, Lawrence-re, ahol közel 200 férfit meggyilkoltak. Megtorlásként a katonai főparancsnok, Thomas Ewing tábornok kiadta hírhedt 11. számú általános rendeletét:

megparancsolta, hogy Missouri négy határ menti megyéjéből költözzenek el a Konföderáció támogatói. Káosz, zűrzavar és menekülés követte a rendeletet, az északi katonák házakat romboltak le, s a termést felégették. Ettől kezdve Nyugat-Missouri lakóinak egy része hevesen gyűlölte az északi jenkiket, s mindent hajlandó volt megbocsátani azoknak, akik harcoltak ellenük. Margaret Truman, az Egyesült Államok 33. elnökének a lánya feljegyezte, hogy nagyanyja mindig úgy beszélt, mintha a kansasi jenki gerillák, a jayhawkerek, ahogy nevezték őket, csak pár hete bukkantak volna fel a farmon, hogy leöljék a disznókat, teheneket, csirkéket, s ellopják a családi ezüstkészletet

Ami pedig a republikánusokat illeti, Truman mama mindig úgy emlegette őket, mintha valahol Kansasben éppen közösen ebédelnének az ő anyja ezüstkészletét használva. (Margaret Truman: Harry S. Truman. New York, 1973, William Morrow & Company. 49-50. o.) Ha ez a gyűlölet még a XX. század húszas-harmincas éveiben is ilyen élénk maradt, el tudjuk képzelni, mit érezhettek Jesse James kortársai.

1864-től a James fiúk Véres Bill Anderson gerilláival lovagoltak. Jesse részt vett a centraliai méészárlásban (szeptember 27.), ahol a város kirablása után megállítottak egy vonatot és agyonlőtték a rajta utazó 24 fegyvertelen északi katonát. Ezután megütköztek az őket üldöző 200 északi katonával, s szinte valamennyit lelőtték. Az olvasott Frank így emlegette a történeteket: Csak a thermophüli és alamói csata múlta felül a világtörténelemben Centráliát

A James fiúk számára a polgárháború sohasem ért véget, mélyen meg voltak győződve róla, hogy amit tesznek, az csak méltó bosszú mindazért, amit az Unió katonái Missouriban elkövettek. Az államban pedig olyan nagy volt az ellenszenv az Unió iránt, hogy igen sok farmer a mi fiainknak tekintette Jesse-t és társait, akik az idegenek, az északiak, a jenkik és a bankárok ellen harcolnak. Nem pénzt adtak a szegényeknek, hanem inkább önbecsülést, önbizalmat, azt a meggyőződést, hogy a mi fiaink mégiscsak ellátják a jenkik baját. Így aztán mindig találtak búvóhelyet és támogatókat maguknak Nyugat-Missouriban.

Az első bankrablásukra Missouri Liberty nevű városában került sor, 1866. február 14-én. Ez volt békeidőben és fényes nappal az első bankrablás Amerika történetében. Egy tucatnyi férfi belovagolt a városba, hárman elhelyezkedtek az utcán, a többi pedig besétált a bankba. 60 000 dollár értékű pénzt és értékpapírt vittek magukkal, amikor lövöldözve kivágtattak a városból. Egy 19 éves diákot le is lőttek távozás közben. Persze üldözőcsapat (posse) eredt a nyomukba, de a Missouri folyón túl egy hóvihár miatt nem üldözhatték őket.

Maguk is elcsodálkoztak, milyen egyszerű kirabolni egy bankot. 1866 októberében Lexingtonban négyen két pisztollyal támadtak a városi bankra, de meg kellett elégedniük 2000 dollárral. A következő év májusában, Richmondban már nehezebb volt a dolguk. Amikor tizenketten lövöldözve belovagoltak, a bank bezárta kapuját, s bár sikerült szétlőni a zárat, a polgárok fegyvert ragadtak. A polgármestert, egy hadnagyot és apját lelőtték, s amikor már minden ablakból tüzeltek rájuk, el kellett menekülniük. 1868 márciusában Kentuckyba is ellátogattak: Russelville-ben újra fegyveres polgárok között kellett áttörniük menekülés közben. Ekkor béreltek először detektívet az ismeretlen bankrablók ellen.

1869 decemberében a két James fiú segítő társak nélkül rabolta ki Gallatin város bankját. Mivel Jesse úgy látta, hogy a pénztáros hasonlít egy jenki tisztre, aki megölte Véres Bill Andersont, lelőtte őt, felmarkolt 700 dollárt és kirohant. Frank ekkor már tűzharcot folytatott, Jesse lova pedig megugrott, s tíz méteren át fejfelé vonszolta maga után lovasát, mielőtt az kiszabadította a lábát. Végül felugrott Frank mögé, és elvágattak. Jesse lovát azonosították - és így derült ki, hogy kik követték el az elmúlt évek híres bankrablásait. 3000 dollárt tűztek ki a fejükre, de elfogni nem tudták őket.

Jesse James volt talán az első nyugati bűnöző, aki felismerte, milyen ügyesen lehet a sajtó közreműködésével manipulálni a közvéleményt, és szemérmetlenül vissza is élt ezzel a lehetőséggel. Először 1869 szeptemberében írt a sajtónak egy felháborodott levelet, amelyben tiltakozott az őt ért vádak ellen, s kijelentette, hogy mindig törvénytisztelő polgár volt. Később valamennyi rablásuk után levelet írtak az újságoknak, s ezeket általában Jesse James idős édesanyja vitte el a szerkesztőségekbe. Missouri államnak az egykori déli Konföderációval rokonszenvező újságjai, mint a Kansas City Times, el is fogadták és le is közölték ezeket a leveleket. A sajtó egy része úgy tüntette fel a többszörös bankrablókat és gyilkosokat, mint ártatlan déli fiatalembereket, akiket egykori polgárháborús hőstetteik miatt üldöznek az északiak, a Missouri államot megszálló jenki. A Kansas City Times felháborítónak nevezte, hogy a demokrata párti, rablással vádolt missouriakat törvényen kívül helyezik, mialatt az igazi, republikánus rablók az állam vezető hivatalait töltik be. Amikor Missouri törvényhozása 10 000 dollárt szavazott meg a James-banda üldözésére, a képviselők egyharmada az indítvány ellen szavazott.

Nehéz megmondani, hogy pontosan hány rablás fűződik a James fiúk nevéhez, mert sokan próbálták utánozni a módszereiket. Egyes összesítések szerint tizenöt év alatt tizenkét bankrablást, hét vonatrablást és öt postakocsi-rablást hajtottak végre tizenegy különböző állam és territórium területén. (Paul Trachtman: *The Gunfighters*. New York, 1974, Time-Life Books. 56. o.) Szívesen fitogtatták bátorságukat, s kacérkodtak a veszéllyel. 1871. június 1-jén kirabolták az iowai Corydon város bankját, amíg a lakosság a metodista templomban egy politikai szónoklatot hallgatott. Ezután bevágtattak a templom udvarára, s odakiáltották a hallgatóságnak, hogy kirabolták a bankot. Még a pénzeszsákot is megrázták, s az átkozott jenki gyávaóságát szidalmazva ellovagoltak.

1873-tól kezdtek el vonatokat rabolni. Ezután lépett színre legnagyobb ellenfelük, az Allan Pinkerton alapította detektívügynökség. Csakhogy a chicagói detektívek nem igazodtak el Missouriban, a farmerek idegeneknek tekintették őket, nekik pedig fogalmuk sem volt, hogyan néznek ki a James fiúk vagy a banda más tagjai. Hamarosan három detektívet lőttek le a James fiúk farmjának közelében.

Ebből komoly botrány tört ki, a banda tagjai jó időre eltűntek. Jesse a szünetet arra használta ki, hogy elvegye feleségül Zerelda Mimst, akivel kilenc éve voltak jegyesek. Két gyermekük született, ifjabb Jesse és Mary. Jesse szerette a családját, de nem tudott sok időt velük tölteni. A házasság után két évvel újra több bankot kiraboltak Texitól Nyugat-Virginiáig. S amikor már úgy tűnt, nem is lehetnének hírhedtebbek, a Pinkerton-detektívek elkövettek egy nagy hibát. 1875. január 26-án bekerítették a fivérek anyjának a házát, azt feltételezve, hogy Jesse és Frank is ott tartózkodik. Ebben tévedtek. Mégis bedobtak egy világító rakétát az ablakon, amelyet az egyik ijedt családtag belesöpört a tűzbe. A robbanás letépte a James fiúk anyjának alsó karját, s megölte kilencéves féltestvérüket.

Ennek következtében megyeszer az északiak mártírjainak tekintették az egész családot, s a detektívek ezután nem is mertek ellátogatni Clay megyébe.

A minnesotai Northfield városka mindmáig megünnepli szeptember 7-ét. 1876-ban ugyanis e napon lovagolt be a városba a két James fivér a három Younger fivér (Colé, Jim, Bob), Clell Miller, Charlie Pitts és Bill Chadwell társaságában. A First National Bank volt a célpontjuk, ahová két óra tájban besétáltak. Csakhogy a páncélszekrénynek időzárja volt, Jesse nem hitte ezt el, leütötte a pénztárost, mire egy tisztviselő kirohant a bankból - és elszabadult a pokol. A város lakói fegyverekért rohantak, általános lövöldözés tört ki, s még köveket is dobáltak. Elias Stacy ugyan csak apró szemű söréttel töltötte meg a puskáját, de ez is elég volt ahhoz, hogy leszedje Clell Millert a lováról. Miller visszakapaszkodott a lóra, de egy vakációzó orvostanhallgató, Henry Wheeler lövése végzett vele. Az utcán a banditák lelőtték egy szerencsétlen svéd emigránst, aki semmit sem értett az egészből, a bankban pedig Jesse hidegvérrel fejbe lőtte a pénztárost, de mire kirohant, már minden oldalról tüzeltek rájuk. Bill Chadwellt szíven lőtték, Frankét és Bob Youngert a lábán és könyökén, Jim Youngert az arcán találták el. Colé tizenegy golyóval a testében még visszavágtatott öccséért, Bobért, s felkapta a lovára, de ez a bravúr sem változtatott azon, hogy egy kisváros bátor lakói húsz perc alatt kiirtották a Nyugatot rettegésben tartó bandát.

Csak a sértetlen Jesse és a sebesült Frank tudott elmenekülni, a többiek meghaltak vagy elfogták őket. Ezzel a nagy napoknak vége volt, a James fivérek illegalitásba kényszerültek. Kansas Citybe, majd a tennessee-i Nashville-be költöztek, ahol Jesse-t gabonafelvásárlónak hitték, Frank pedig egy farmon élt. 1879-81 folyamán még három vonatot kiraboltak, de az újonnan szervezett, tapasztalatlan bűntársak között ellentétek merültek föl, mindenki egyre idegesebb és gyanakvóbb lett.

Jesse James sorsát Missouri kormányzója döntötte el: rávette az egyik vasúttársaságot, hogy 5000 dollárt kínáljon fel a banda bármelyik tagjáért. Ez hatott: 1882 elején a 21 éves Bob Ford Missouri kormányzójához, majd Clay megye serifijéhez fordult. Jesse James ekkor a családjával St. Joseph városban élt, egy dombtetőn álló kis házban, ahonnan jól át lehetett tekinteni a környéket. Magányos volt, fáradt és betegesen gyanakvó.

1882. április 3-án két fivér, Charlie és Bob Ford reggel 8 körül meglátogatta Jesse-t. Kávészás közben Jesse elolvasta a lapokat, és csodálkozva fedezte fel, hogy James Andrew Liddil, a banda egyik tagja feladta magát. Bob úgy érezte, hogy Jesse már rá is gyanakszik, mert Liddil volt az, aki bemutatta őt Jesse-nek. Ekkor furcsa dolog történt: Jesse lecsatolta pisztolytáskáját, és a fegyverével együtt az ágyra dobta. Bob először látta őt fegyvertelenül, s arra gondolt, ezt csak azért tette, hogy őt megnyugtassa. Egyik életrajzírója, Marley Brant szerint Jesse James belefáradt a menekülésbe, véget akart vetni az életének, és nem akarta törvényen kívüli életre kényszeríteni családját. Fegyvere lecsatolását tehát sajátos öngyilkosságnak is tekinthetjük, mert korábban sohasem tett ilyesmit, különösen olyan emberek előtt, akiket nem ismert jól. (Marley Brant: Jesse James. The Man and the Myth. New York, 1998, Berkley Books. 234. o.) Felnézett egy bekeretezett kézimunkára a falon, amelyen ez volt olvasható: Istenben a bizalmunk. Az a kép csúnyán poros! - jelentette ki, hátat fordított a Ford fivéreknek, s felállt egy székre. A zár csattanására meg akart fordulni, de erre már nem volt ideje. A füle mögé kapta Bob Ford revolverének golyóját.

A gyilkosság hatalmas szenzációt keltett, St. Joseph lakói csak most tudták meg, hogy az ország leghíresebb banditája ott élt köztük. Frank megadta magát, de az esküdtszék felmentette. Amikor a

Konföderáció egyik volt tábornokát tanúnak szólították fel, ezekkel a szavakkal ment oda a vádlotthoz: Hol van az én öreg barátom és fegyvertársam? Á, már látom őt! Engedjék meg, szeretnék kezet rázni katonatársammal, aki az oldalamon harcolt a déli jogokért! Egyeseknek csak ez az utóbbi tény számított. A negyvenéves Frank még 32 évet élt, és öregkorában pénzért mutogatta szülőházát. Fennmaradt róla egy fénykép, egy öregbácsikát ábrázol, ott áll a farm bejárata előtt, s mellette egy tábla: Belépődíj 50 cent, fényképezőgépet tilos behozni.

Bob Ford, aki megölte Jesse Jamest, sosem talált nyugalmat. Kóborolt, s olykor színpadi fellépést is vállalt, hogy elmondhassa, hogyan ölte meg híres áldozatát. De gyakran kifütyülték. Beállt Barnum cirkuszába is, inni kezdett, szerencsejátékot folytatott, majd Liddillel szalont vettek Las Vegasban, de itt sem jártak szívesen a Júdás vendéglőjébe. Ő volt az ember, aki megölte Jesse Jamest - őt pedig a coloradói kocsmájában lőtte le egy Ed Kelly nevű bűnöző, akit lopással vádolt. A gyilkos húsz évet kapott. A börtönben pedig feltehetőleg úgy emlegették, hogy az ember, aki lelőtte azt az embert, aki lelőtte Jesse Jamest.

76. Billy the Kid kegyetlen tömeggyilkos volt

Billy the Kidnek (vagyis Kölyök Billynek) már a halálát követő évben öt életrajza jelent meg. Az újságírók kikiáltották Új-Mexikó legveszedelmesebb bandavezérévé, akinek huszonnégy gyilkosság volt a számláján. Jiri Brdecka cseh író Limonádé Joe című könyvében ezt olvashatjuk róla: Első áldozatát tizenkét éves korában terítette le. Amikor Lincolnban felbukkant, már legalább tizenkét emberélet nyomta a lelkét. (Bp. 1968, Móra Könyvkiadó. 124. o. Rácz Olivér fordítása.) Hasonló portrét rajzolt hőséről Larry McMurtry amerikai író is Anything for Billy (1988) című regényében - pedig McMurtry jobban is utánanézhett volna a történelmi tényeknek. Robert M. Utley nagyszerű életrajzából ugyanis (Billy the Kid. A Short and Violent Life. Lincoln, 1989, University of Nebraska Press) egészen más kép bontakozik ki.

Henry volt az eredeti neve, apja pedig egy Michael McCarty nevű ír bevándorló. 1859-ben született, New York ír nyomornegyedében. Anyjával és annak második férjével, William Henry Harrison Antrimmal nyugatra vándoroltak, Santa Fébe, Wichitába, majd Új-Mexikó territóriumra, ahol anyját 1874-ben elvitte a tüdőbaj. Fia egy hentesnél segédkezett, kedvelte a könyveket és a zenét is. Tizenhat éves korában azonban rossz társaságba keveredett, s részt vett egy mosoda kifosztásában. Silver City serifije úgy döntött, hogy ráijeszt, s bezárta a börtönbe. Henry megkérte, hogy engedje sétálni a cella előtti folyosón, majd a kéményen át megszökött.

Az arizonai Camp Grantben lótolvajlás miatt háromszor is letartóztatták, ő viszont macskaüggyességgel mászott át a falakon, a bilincset könnyedén lehúzta vékony csuklóiról, s mindannyiszor elmenekült. 1877-ben a Camp Grant-i kovács, Francis P. Cahill addig provokálta a vékony fiút, amíg ölre nem mentek, és Henry végül hasba lőtte. A fiú önvédelemre hivatkozva nyugodtan bírái elé állhatott volna, de inkább megszökött. A körözésben így emlegették: Henry Antrim, Alias Kid - vagyis ekkor már Kölyök néven emlegették, mint annyi más vékony, gyerekes külsejű fiatalembert.

Barna hajú volt, kék szemű, két felső foga kissé kiállt, de nem csúfította el. Nagylelkű volt, jókedvű, ritkán ivott és nem dohányzott. A nőkkel udvarias volt, s mivel jól táncolt, ők is kedvelték. Mindenhol rengeteg baráttra tett szert. Állandóan a fegyverével játszott, és kiváló céllövő lett. Egyszerűen öltözködött, a fején általában sombrero-t viselt. Egy régi fénykép miatt sokáig azt hitték róla, hogy balkezes volt, ezért adták az egyik róla szóló filmnek azt a furcsa címet, hogy The Left Handed Gun (Balkezes fegyver, 1958). De aztán kiderült, hogy a fényképet rosszul másolták le.

Új-Mexikó territórium délkeleti részén egy marha-és lótolvajlásra specializálódott banda tagja lett. Billyt, aki ekkor már a William H. Bonney nevet viselte, mégsem tekintették bűnözőnek: amit tett, bocsánatos bűnnek számított. Billyék néha ingyen fogyasztottak a kocsmákban és ijesztgették az embereket, de nem foglalkoztak se betöréssel, se bankrablással, békén hagyták a postakocsikat, nem zaklatták az asszonyokat, s csak önvédelemből nyúltak a fegyverhez. Amikor 1877 őszén Billy munkát vállalt, semmi akadályja sem volt, hogy néhány évnyi szorgos munka árán a helyi társadalom megbecsült tagjává váljon. Ekkor azonban kirobbant a vadnyugat egyik legvéresebb helyi háborúskodása, amely őt is magával sodorta.

Lincoln megyében két gazdasági-hatalmi tömörülés jött létre. Az egyik oldalon a kereskedelemmel és pénzügyekkel foglalkozó James D. Dolan állt, akit William Brady seriff támogatott, a másik oldalon pedig Dolan riválisai, John Henry Tunstall vállalkozó és Alexander McSween ügyvéd, akik a híres marhatenyésztő, John S. Chisum támogatásával Lincoln városban bankot és áruházat nyitottak. Dolan úgy döntött, nem hagyja magát kiszorítani a Stanton-erőd és a helyi lakosság ellátásából.

Billyt a legenda szerint a Londonból érkezett Tunstall a pártfogásába vette, és afféle atyai jóbarátként viselkedett vele. A dokumentumokban ennek nincs nyoma, annyi azonban bizonyos, hogy Billy tisztelte gazdáját. Az ő jóvoltából felcsillant előtte a becsületes élet lehetősége, azt tervezte, hogy földet vásárol és gazdálkodni fog.

Csak hogy Dolan rávette egyik ügyfelét, hogy perelje be McSweent. A pert elnapolták, de a bíróság tízezer dolláros biztosíték letételére szólította fel a vádlottat. Dolan erre hivatkozva utasította Brady seriffet, hogy foglalja le McSween és partnere, Tunstall házait, irodáját és boltját. 1878. február 18-án Tunstall lovakkal távozott az egyik rancháról Billy és három másik alkalmazott társaságában. A seriff ezt úgy értelmezte, hogy a lefoglalás elől menti tulajdonát, ezért tizennégyen a nyomába eredtek. Az üldözöttek szétszóródtak, Tunstallt azonban utolérték és lelőtték. Ő lett a Lincoln megyei háború első áldozata.

Billy gazdája holtteste előtt megfogadta: Elkapok néhányat közülük, mielőtt meghalok. McSween elfogatási parancsot szerzett a seriff és emberei ellen, s immár két olyan fegyveres csoport állt egymással szemben, amelynek tagjai egyaránt a törvény képviselőinek tekintették magukat. Megtorló akciók követték egymást. Április 1-jén Billy öt társával Lincoln városban tüzet nyitott Brady seriffre és társaira. Ez már előre eltervezett, hidegvérű gyilkosság volt - bár nem tudjuk, ki adta le Bradyre a halálos lövést. Április 30-án a két csoport négy órán át tartó tűzharcot vívott a városban háztetőkről és falak mögül, s a küzdelemnek csak a Stanton-erődből érkező lovasság vetett véget.

Július 15-én öt napig tartó tűzharc tört ki Lincolnban, amelyben mintegy százan vettek részt. Dudley ezredes ezt már nem tűrhette el, és 19-én négy tiszttel, harmincöt katonával és két ágyúval belovagolt a városba. McSween emberei úgy látták, a hadsereg ellenfeleik mellé állt, többségük

elmenekült, húszán azonban McSween épületében rekedtek. Mivel nem tették le a fegyvert, a katonák a fejükre gyújtották a házat. Este kilenckor Billynek negyedmagával sikerült kitörnie és elmenekülnie, a többiek közül azonban sokan elesetek, és McSweent is megölték. A háború ezzel véget ért: két monopóliumra törekvő üzleti társaság konfliktusa miatt robbant ki, az eredménye pedig az lett, hogy mindkettő tönkrement.

A következő két évet (1879-80) Billy rejtekhelyeken vagy barátai szállásain töltötte. Egy ideig a Tunstallt támogató Chisum birtokain is megbújhatott, sőt levelezést folytatott Sally Chisummal, a dúsgazdag marhakereskedő szépséges unokahúgával. McSween özvegye ezalatt feljelentette Dudley ezredest, s az új kormányzó, Lew Wallace - a Ben Húr szerzője! - úgy akart rendet teremteni, hogy általános amnesztiát hirdetett. Billy ellen azonban még érvényben volt a korábban, Brady seriff megölése miatt kiadott elfogatóparancs. 1879. február 18-án ő is részt vett Lincolnban a két ellenséges csapat tárgyalásán, ahol megegyeztek, hogy ezentúl nem harcolnak egymással és nem is tanúskodnak egymás ellen. A békét kézfogásokkal és ivászáttal pecsételték meg, ami katasztrofális következményekkel járt. Egy Chapman nevű társukat tréfából meg akarták táncoltatni a lába alá eregetett golyókkal, valaki azonban alaposan elvétette a célpontot, és agyonlőtte őt.

Wallace kormányzó félretette Ben Húrja kéziratát, Lincolnba utazott, leváltotta Dudley ezredest, és elfogatta a bandák tagjait. Billy San Patricióból írt neki: ha érvényteleníti az elfogatóparancsot, vallomást tesz Chapman megöléséről. Wallace bűnbocsánatot ígért, mire Billy hagyta, hogy letartóztassák. Lincolnban a kormányzó szállása közelében zárták be, és még szerenádokat is kapott a lakosságtól.

A tárgyalás áprilisban kezdődött. Billy részletes vallomást tett, a vádlottak egy része azonban szökésben volt, sokakat felmentettek, Wallace még nem részesítette végleges kegyelemben Billyt, a kerületi ügyész viszont arra készült, hogy vád alá helyezze őt Brady seriff megölése miatt. Billy úgy látta, hogy a törvény mindenkinek megbocsát, csak éppen neki nem, s ezért a laza őrizetet kihasználva június közepén egyszerűen ellovagolt a városból.

Kedvenc búvóhelye a Sumter-erőd volt, amelyet a hadsereg kiürített, s ekkorra meglehetősen vegyes lakosság népesítette be elhagyott épületeit. Billynek több barátja és szeretője lakott itt. 1880. január 10-én a Sumter-erőd melletti kocsmában töltötte az időt, amikor egy Joe Grant nevű férfi belekötött, s addig fenyegetőzött, amíg Billy le nem lötte.

Marhatóvaj bandája olyan tevékenynek bizonyult, hogy a meglopott gazdák szövetségre léptek egymással, s detektíveket béreltek fel. Immár Chisumnak is elege lett Billyék akcióiból. Ő hívta fel a kormányzó figyelmét az egykori bölényvadászra, a harmincéves, csaknem két méter magas Patrick F. Garrettre, akit a mexikóiak csak Hosszú Juan néven emlegettek. Novemberben Lincoln megyei seriffé választották Pat Garrettet, aki hozzálátott a rendcsináláshoz.

Ebben a hónapban Billy négy társával tizenhat lovat lopott el egy kereskedőtől, s ezért komoly hajtvadászat indult meg ellenük. November 27-én egy ranchon tizenhárom fegyveres bekerítette Billyt és két társát, az éjszakai lövöldözés során mégis sikerült elmenekülniük, s ez már akkora szenzáció volt, hogy a sajtó felfigyelt a történetekre. Az újságírók hamarosan úgy emlegették Billyt, mint az Egyesült Államok legveszedelmesebb, véreskező banditáját. Pedig csak két embert ölt meg szemtől szembe és saját kezeivel: Cahillt és Grantet. A Lincoln megyei háború többi áldozata pedig -

Brady seriffet is beleértve - olyan tűzharcok során esett el, amelyben nem lehetett megállapítani, hogy ki adta le a halálos lövéseket. A sajtónak azonban szenzációra volt szüksége, és Billyt nemzeti hírességnek kiáltotta ki. Ez után már hiába írt Wallace kormányzónak, hogy hajlandó megadni magát: a kormányzó nem tárgyalhatott egy ennyire híressé vált banditával, inkább 500 dollárt tűzött ki a fejére.

1880. december 23-án Pat Garrett tizenhárom fegyveressel bekerítette Billyt és társait egy elhagyott házban, amely valaha pásztorok szállása volt. Pár óra múlva Garrették húst kezdtek sütni nyárson, Billy pedig nem bírta tovább az éhséget és megadta magát. Karácsony másnapján Las Vegasban hatalmas tömeg fogadta a szekéren, megbilincselve érkező hírességet. Billy vidáman üdvözölte ismerőseit. Garrett megvédte a lincselés veszélyétől, de az 500 dollárt a kormányzó különböző nehézségekre hivatkozva nem adta meg neki. A hálás polgárok erre összegyűjtötték számára ezt az összeget.

A bíróság csak annyit tudott megállapítani, hogy Billy részt vett Brady seriff gyilkosainak felbujtásában. 1881. április 13-án mondták ki az ítéletet: a vádlottat május 13-án fogják felakasztani Lincoln városban. Billy némi joggal érezte igazságtalannak, hogy a Lincoln megyei háború gyilkosságai miatt kizárólag őt ítélik el, és azt várta, hogy Wallace megkegyelmez neki. A kormányzó azonban nem bocsáthatott meg egy országos hírű bűnözőnek. Billyt átvitték Lincolnba, ahol a seriff irodája mellett tartották fogva, Dolan egykori boltjában, az első emeleten.

Két ór vigyázott rá éjjel és nappal: Robert Ollinger és James W. Bell. Az utóbbi barátságosan bánt vele, az előbbi azonban többször is megfenyegette. Április 28-án Ollinger kiment valamiért a házból, Billy pedig megkérte Bellt, kísérje ki a kerti budira. Amikor visszafelé jöttek, a lépcsőn Billy kihúzta a kezét a bilincsből, majd visszasújtott vele Bell fejére, rávetette magát, és elvette fegyverét. Bell menekülni próbált, és holtan zuhant ki a házból, hátában golyóval.

Billy megláncolt lábbal nyugodtan felment a lépcsőn, fogta Ollinger puskáját, és az ablaknál várakozott. Ollinger épp a ház felé tartott, amikor valaki rákiáltott: Bob, a Kölyök megölte Bellt! Ollinger felnézett, és csak ennyit tudott mondani: Igen

és engem is megölt! Mindkét cső eldőrdült, s Ollinger holtan rogyott össze.

Billy csaknem egy órát töltött még a városban, baltát hozatott, leverte lábáról a láncot, és rövid beszédet tartott az összeverődött tömeghez, amelyből senki sem próbálta meggátolni távozását. Elmondta, hogy nem akarta megölni Bellt, de kénytelen volt, és kijelentette, hogy senkit sem fog bántani, ha nem állnak az útjába. A sajtó ezután már ifjú démonnak nevezte őt, Wallace kormányzó pedig újra 500 dollárt tűzött ki a fejére.

Billy végiglátogatta régi barátait a környező hegyeken és ranchokon. Többen is sürgették, hogy azonnal meneküljön Mexikóba, ő azonban ismeretlen okból nem akarta elhagyni az Egyesült Államokat. Inkább visszatért a Sumter-erődbe, mert itt lakott legújabb szeretője.

Pat Garrett 1881. július 14-én este kilenckor lovagolt be két fegyveresével a Sumter-erődbe. Billy Pete Maxwell házában tartózkodott, a szeretőjénél. Garrett a ház előtt hagyta kísérőit, majd besétált, és leült Maxwell ágyára. Billy mezítláb felkelt az ágyból, és kiment, hogy egyen valamit. Amikor meglátta Garrett embereit a ház előtt, bement Maxwell szobájába, és a sötétben megkérdezte: Kik

azok a fickók odakint, Pete? Garrett azonnal lőtt. Egy darabig csend volt, nem tudták, eltalálta-e, de aztán gyertyával bevilágították, és megtalálták a földön fekvő, félmeztelen Billyt, egyik kezében egy colttal, a másikban egy vadászkéssel. A szíve fölött érte a golyó. Garrett elismerte, hogy csak azért tudta lelőni a sötétben, mert Billy egy percre tétovázott. Talán attól félt, hogy valamelyik barátját lövi le.

Billy the Kid halála országos szenzáció lett, pedig a hírhedt bandita egy teljesen átlagos törvényenkívüli volt. Huszonnégy helyett csak négy gyilkosság terhelte a lelkét, kettőt szélsőséges provokáció hatására követett el, kettőt pedig a kivégzés elől menekülve. A többi halálesetre tömeges lövöldözések közepette került sor. Még csak bandavezér sem volt. Mindössze abban különbözött társaitól, hogy nem sikerült időben felhagynia a törvénytelen cselekedetekkel, és a szenzációvadász sajtó éppen őt szemelte ki a legveszedelmesebb bandita szerepére. Társainak többsége tisztos polgárként fejezte be életét, és hosszasan mesélték az újságíróknak, milyen is volt az, amikor Billy oldalán lovagoltak.

77. Oroszországban a reakciósök akadályozták meg a parlamentarizmus bevezetését

II. Sándor orosz cár (1818-81) düllelt szemű, szelíd arcú férfi volt. A nőknek általában tetszett, de családtagjai olykor bárány néven emlegették. Apja, I. Miklós cár a halálos ágyán felemelte ökölbe szorított kezét, és a birodalomra utalva megfogalmazta utolsó üzenetét: így tarts meg mindent! így! Az 1855-ben trónra lépő II. Sándor mégis belátta, hogy Oroszországnak komoly reformokra van szüksége, ha meg akarja őrizni nagyhatalmi státuszát.

Az első az 1861-es jobbágyfelszabadítás volt. Gazdaságilag életképes, tulajdonos parasztság ugyan nem jött létre, a reform pszichológiai hatása mégis óriási volt. A parasztok megkapták a személyes szabadságot, házukat, telküket, a földért pedig szolgáltatásokat voltak köteles végezni a földesúr számára. E kötelezettségektől akkor szabadultak meg, ha megváltási szerződést kötöttek: általában a földesúr egy évi jövedelmének 16,5-szeresét kellett megváltásként kifizetni. Ez magas összeg volt, viszont az állam kifizette a földesúrnak az összeg 75-80%-át, a többit a paraszt fizette, majd adósságát 49 éven át, fokozatosan törleszthette az államkincstárnak. Ha a parasztok semmit sem tudtak fizetni, korábbi földjeik egynegyedét tarthatták meg, de ezen csak szűkösen biztosíthatták megélhetésüket.

Az 1864-es közigazgatási reformokkal önkormányzati testületeket létesítettek a faluközösség, a járás, a kerület és a kormányzóság szintjein. Az új gyűlések, a zemsztvók csak köznevelési, közegészségügyi vagy helyi gazdasági kérdésekkel foglalkozhattak, de ez is hatalmas újítás volt. Ugyanebben az évben megvalósították a törvény előtti egyenlőséget, függetlenné tették a bíróságokat, a tárgyalások nyilvánossá, a bírák elmozdíthatatlanná váltak, s megjelentek az esküdtszékek.

1870-re a zemsztvók mintájára városi tanácsokat hoztak létre. Felszámolták az előzetes cenzúrát, s bár az utólagos fennmaradt, a sajtó mégis szabadabb lett. Az 1863-as egyetemi reform megszüntette a felvételit, s megszigorította a záróvizsgákat, megalapította az egyetemi önkormányzatot, bevezette az

Európában tanított tantárgyak oktatását, s még azt is lehetővé tette, hogy a diákok egyesületeket szervezzenek. Miljutyin hadügyminiszter katonai reformjaival felszámolták a katonai telepeket, megtiltották a testi fenytést, s bevezették az általános hadkötelezettséget. A politikai foglyok amnesztiát kaptak, a vallási kisebbségeknek toleranciát biztosítottak, s még a külföldi utazásokat sem próbálták korlátozni. Bár az 1863-as lengyel felkelés brutális leverése arra utalt, hogy a birodalom egységét feltétlenül meg akarta őrizni az uralkodó, Oroszország kétségkívül megindult az átalakulás útján.

Különös firtora a történelemnek, hogy egyetlen orosz uralkodót sem fenyegetett olyan heves gyűlölettel a fiatalság körében elterjedő ellenzéki mozgalom, mint II. Sándort, a felszabadító cárt. Apja, I. Miklós, a reakció megtestesítője békésen és nyugodtan élhetett - fia viszont, aki modernizálta a birodalmat, pár éven belül úzött vadnak érezhette magát.

Az Apák és fiúk (1862) című Turgenyev-regény alapján először a nihilisták elnevezést alkalmazzák a lázongó fiatalokra. 1868-tól megjelent a narodnyik (népies) elnevezés: az abszolutizmus azon ifjú ellenfeleit emlegették e néven, akik szerint a faluközösségekből fog kifejlődni a szocialista rend. A Föld és Szabadság szervezetnek több száz tagja lehetett. Az ő köreikben terjedt el 1874-től a nép közé járás gyakorlata: sok idealista fiatal hitt abban, hogy ha falura költözik, és ott munkát vállal, akkor fokozatosan meghódíthatja a parasztokat a szocialista eszmék számára. A falvakban azonban mélységes gyanakvással fogadták, és gyakran feljelentették a városból érkező értelmiségieket.

Mivel bebizonyosodott, hogy tömegmozgalmat nem lehet létrehozni, a forradalmárok csak abban reménykedhettek, hogy a népért a nép nélkül is lehet küzdeni, a terror segítségével. Olyan sötét figurák bukkantak fel a narodnyikok között, mint Pjotr Nyikitics Tkacsov, aki puccsot és ideiglenes diktatúrát készített elő, vagy Szergej Gennagyijevics Nyecsajev, aki mindenkit kompromittált, társait feljelentette és gyilkosságokra kényszerítette.

Az 1878-ban újjáalakított Föld és Szabadság mozgalom 1879-ben két részre bomlott. A Fekete Újrafelosztás (Csornij Peregyel) tagjai az egyéni terror ellenfelei voltak, és a földosztásért folytattak agitációt. Egyik tagjuk, Georgij Valentyinovics Plehanov így vélekedett a merényletek tervezőiről: A gyilkosság után az lesz az egyetlen változás, hogy Sándor neve előtt a két pálcika helyett három jelenik meg! II. Sándort felváltja III. Sándor és kész! A terror hívei azonban nem hallgattak rá. Népakarat (Narodnaja Volja) nevű szervezetük 30-40 tagjának hamarosan sikerült megfélemlítenie az egész cári birodalmat. A rettegett narodnovolecek a nyílt utcán szúrták le Szentpétervár rendőrfőnökét, Vera Ivanovna Zaszulics rálőtt Trepov tábornokra, és megjelentek az első öngyilkos merénylők is, az úgynevezett dinamitsik-ok

II. Sándor cár ellen hét merényletet követtek el. 1866. április 4-én Dimitrij Vlagyimirovics Karakozov a Nyári Kertnél rálőtt. A merénylő 26 éves egyetemista volt, akit kizártak, mert nem fizette a tandíjat. Elfogták és felakasztották. 1867. június 6-án a párizsi világkiállításon, ahol II. Sándor a francia III. Napóleon császár mellett ült a hintóban, egy Anton Berezovski nevű lengyel emigráns lőtt rájuk. A golyó a két uralkodó között suhant el.

A két merénylet a cár konzervatív hajlamait erősítette fel, s II. Sándornak magánéleti válsága is elvonta a figyelmét a belpolitikáról. Mélységes büntudat gyötörte: felesége, Hesseni Mária nyolc gyermeket szült neki, a cár mégis egyre szerelmesebb lett a nála 29 évvel fiatalabb Jekatyerina Mihajlovna Dolgorukajába. Ő volt a gyámja, ő neveltette - 1872-ben fiú-, majd lánygyermekük született, és rendszeresen együtt utaztak fürdőhelyekre.

A nemzetközi helyzet változásai is felkorbácsolták az indulatokat. A bolgár felkelés véres leverése miatt 1877-ben Oroszország hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. A következő évben az orosz hadsereg előtt már nyitva állt az út Isztambul felé. A San Stefano-i békeszerződésben (1878. március 3.) Oroszország a Kaukázus vidékén megkapta Ardahan, Karsz és Batumi környékét, Kelet-Európában pedig Besszarábiát. Ráadásul létrehoztak egy óriási, 160 000 km² területű Bulgáriát, amely két esztendeig orosz megszállás alatt maradhat. Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország nem volt hajlandó elfogadni, hogy Oroszország így rátegye kezét a Balkánra. A berlini kongresszus (1878) a San Stefano-i békét a berlini szerződéssel érvénytelenítette: Bulgária nem foglalhatta magában Macedóniát és Kelet-Ruméliát, s a hatalmi egyensúly érdekében Bosznia-Hercegovinát osztrák-magyar, Ciprust pedig brit fennhatóság alá helyezték. Az orosz nacionalista körök nagy felháborodással fogadták a berlini kongresszus döntéseit. S miközben a jobboldal háborgott, a narodnovelecek folytatták merényleteiket.

1879. április 20-án a cár reggeli sétáját végezte, amikor szembejött vele Alekszandr Konsztantyinovics Szolovjov, és revolvert rántott elő. Sándor kénytelen volt menekülni, gyors irányváltásokkal szaladt, a merénylő pedig futott utána, és egymás után ötször rá tudott lőni, mielőtt letartóztatták. Egyszer sem találta el. Szentpéterváron az a vicc terjedt el, hogy a vészharangot halló házmaster csak ennyit kérdezett: Már megint elhibázták? A cáron apátia lett úrrá, s le kellett mondania sétáiról. Ügy érezte, mindenki gyűlöli: a liberálisok szembefordultak vele, mert abbamaradtak a reformok, a reakciósök pedig azért, mert egyáltalán sor került reformokra.

1879 novemberében a cári különvonatot próbálták felrobbantani Alekszandrovszknál, de a merénylő rosszul kötötte össze a vezetéket, s így a robbanásra nem került sor. Ugyanazon a napon azonban egy moszkvai pályaszakasz alatt már készen állt egy százötven méteres aknafolyosó, s itt a detonáció is bekövetkezett. Csakhogy nem a cár szerelvénye, hanem a kíséret vonata haladt elől, és a krími gyümölcsökkel teli vagon robbant fel. Sándor nem is tudta, hogy egyetlen napon két merényletet úszott meg élve. Az ötödik merényletet Sztjepan Nyikolajevics Halturin készítette elő. Munkát kapott a Téli Palotában, és sikerült bombát elhelyeznie a pincéjében. 1880. február 5-én hatalmas robbanás rázta meg az ebédlőt - a cári család életét csak a gránitfödémek mentették meg. Az őrség tagjai közül viszont sokan meghaltak.

A cár belátta, hogy itt már határozott intézkedésekre van szükség. Rendkívüli hatalommal ruházta fel Szentpéterváron és környékén Mihail Tarielovics Lorisz-Meljikov grófot, a belügyminisztert, aki néhány hónap alatt a Népakarat több tagját is őrizetbe vétette. A gróf ugyanakkor a liberálisokat a titkosrendőrség felosztatásával akarta megnyerni, mintegy 2000 kizárt diákot visszaengedett az egyetemre, s 300 elbocsátott hivatalnok is visszakapta az állását. A legnagyobb reformterv is érlelődött: minden jel arra mutatott, hogy Lorisz-Meljikovnak sikerült elfogadtatnia a cárral a képviseleti rendszer bevezetését.

1880 májusában meghalt a cárné. II. Sándor úgy döntött, elveszi feleségül szerelmét, s hogy ezt

elfogadtassa, mérsékelt alkotmányos reformokat vezet be: két törvényhozó bizottságot állítanak fel, választott tagokkal, s tanácskozási joggal ruházzák fel őket. Ezzel természetesen még távol álltak a nyugat-európai parlamentáris rendszertől, de ez lett volna az első lépés ebbe az irányba.

1880. július 6-án titkos esküvőre került sor Carszkoje Szelóban. A cár morganatikus házasságot kötött, vagyis felesége nem lett hivatalosan cárné, de hercegnői rangra emelték, s gyermekeik is hercegi fenségek lettek. A jobboldal azt terjesztette, hogy a cár szájalmas öregember lett, akit fiatal, ravasz felesége és egy örmény tábornok dróton rángat. Pedig II. Sándor inkább fiatalosabb, határozottabb lett a házassága után. 1880 augusztusában felfüggesztette a merénylet óta bevezetett rendkívüli állapotot. A Népakarat tagjai ki is akarták használni az új lehetőségeket: augusztus 17-én a szentpétervári Kamennij-hidat akarták felrobbantani a cár alatt, de a merénylő elaludt, és csak késve ért oda.

A tervezett liberális reformokat egyszerre ellenezték a reakció és forradalmi terror hívei. Edvard Radzinszkij orosz író és történész arra hívta fel a figyelmet a cár életéről írott művében, hogy egy terrorista, Kletocsnyikov két éven át dolgozott a harmadik ügyosztály, a titkosrendőrség politikai nyomozói mellett. Talán a rendőrség sem bánta a terroristák tevékenységét? (II. Sándor. Bp. 2006, Európa Könyvkiadó.)

Csak annyi bizonyos, hogy a cár 1881. március 1-jén (a gregoriánus naptár szerint 13-án) aláírta a reformtervezetet, és azt tervezte, hogy három nap múlva hirdeti ki miniszterei előtt. Ezen a napon került sor a hetedik merényletre ellene, amelyet Andrej Ivanovics Zseljabov és Szolja Lvovna Perovszkaja tervezett el, nem kevesebb, mint négy, bombát dobó merénylő felhasználásával. (Az egyik merénylő azonban végül nem jelent meg a kijelölt helyen.) A cár szánon a Mihajlovszkij-lovardába hajtatott, kozákok kísérték, mögötte pedig még két szán haladt a rendőrfőnökkel és személyes őrségének parancsnokával. A Jekatyerinszkij-csatorna mentén tért vissza - itt dobott Nyikolaj Ivanovics Riszakov bombát a lovak alá. A cári szán elsuhant fölötte, s mikor felrobbant, csak a kozákok és járókelők közül ölt meg több embert. II. Sándor erre megállította a szánt, és odasietett a sebesültekhez. A második merénylő, Ignatyij Joahimovics Grinyevickij így pontosan a cár lába elé dobhatta a bombáját. A hatalmas robbanás vagy húsz embert sebesített meg, a cár bal lábából pedig térdtől lefelé csak véres massa maradt. II. Sándor elveszítette öntudatát, öccse, Mihail vitette a palotába, és valószínűleg senki sem vette észre, hogy az egyik járókelő, aki segített a cárt a szánba emelni, Iván Jemeljanov, ott tartotta a hóna alatt a harmadik bombát, amelyre már nem volt szükség. A cáron nem lehetett segíteni. Unokája, Niki, a majdani II. Miklós sohasem felejtette azt a véres lépcsőházat és folyosót, amelyen keresztül nagyapja halálos ágyához vezették.

Oroszul pervomartovci, vagyis március elsejeiek néven emlegették azt az öt összeesküvőt, akiket a merénylet miatt kivégeztek. Akárcsak a dekabristáknak, nekik is sikerült az óvatos liberális kísérleteket reakciós uralommá átalakítani. II. Sándor fia és utóda, III. Sándor ugyanis a reakciós Konsztantyin Petrovics Pobedonoszcev, a Szent Szinódus prokurátorának tanítványa volt, és visszavonta apja reformterveit.

David Saunders így foglalta össze a történeteket: 1974-ben Richard Pipes azt állította, hogy a II. Sándor halálát követő évtizedben hozták létre Oroszországban azt a bürokratikus rendőrállamot, amely azóta is megőrizte hatalmát. Nem szükséges elfogadnunk ezt az elfogult ítéletet ahhoz, hogy elismerjük: a narodnyik mozgalom terrorista szárnya drámai módon csökkentette Oroszország esélyeit

a békés fejlődésre. A cári rendszer nem volt különösebben dinamikus II. Sándor halálakor, de nem volt elernyedtet sem. Bár Lorisz-Meljikov nagyon távol állt attól, hogy átadja a hatalmat a népnek, s csak a radikálisok nyomása alatt tervezte el reformjait, a bürokrácia sok tagja érezte úgy, hogy a kormánynak be kellene vonnia a társadalom bizonyos elemeit a döntéshozó folyamatokba, ha a birodalom versengeni kíván riválisaival. 1881 után viszont az efféle terveket a cárgyilkossággal kapcsolták össze

A terrorizmus lehetetlenné tette a kompromisszumot. (Russia in the Age of Reaction and Reform 1801-1881. London, New York, 1992, Longman. 338. o.)

78. Dreyfus kizárólag az antiszemitizmus áldozata volt

1894 szeptemberében a francia kémelhárítás egy iratjegyzéket juttatott el Auguste Mercier tábornokhoz, a hadügyminiszterhez. A német nagykövetség katonai attaséjának irodájából származott, s ismeretlen írója az általa továbbított küldemény tételeit sorolta fel benne. Ezek szerint feljegyzéseket juttatott el a német követségre a 120 mm-es ágyú hidraulikus fékéről, a mozgósítást fedező csapatok és tüzérségi alakulatok módosításairól s más tervekről. A francia hadvezetés levonta a riasztó következtetést: áruló férközött a vezérkarba!

Az 1870-71-es német-francia háborúban elszenvedett vereség óta a francia hadsereg vezetőin sajátos kisebbségi komplexus hatalmasodott el: mélységesen aggódtak Németország gyors ipari és demográfiai fejlődése miatt. A kémelhárítás tisztában volt azzal, hogy Berlin rendszeresen tudomást szerez a francia hadsereg legtitkosabb intézkedéseiről. A felháborodott képviselők interpellációkban követeltek határozott lépéseket a hadügyminisztertől, az újságírók pedig vádaskodó cikkekben támadták a kormányt. Mercier hadügyminiszter ezért hatékonyabb munkára ösztökölte a francia vezérkar hírszerző osztályát, a hírhedt Második Irodát (Deuxième Bureau), amelynek Jean Sandherr alezredes volt a vezetője.

A Második Iroda munkatársai megpróbálták szűkíteni a gyanúsítottak körét. Az iratjegyzéket valószínűleg egy tüzértiszt írta, aki bejáratos a vezérkar több irodájába. Elővették a tisztek névsorát, átnézték, és ráböktek egy névre: Alfréd Dreyfus. Korábban megszerezték ugyanis a német katonai attasénak az olasz nagykövethez írott levelét, amelyben megemlített egy kémot, a gazember D.-t. Nyilván azért hívta így, mert a D betű semmilyen kapcsolatban sem állt a kém valódi nevével. Az iratjegyzék írója ráadásul azt is közölte, hogy indul a hadgyakorlatra, Dreyfus pedig ilyesmin nem vett részt. De mindez Sandherrt nem zavarta. Működésbe léptek a tisztikar antiszemita előítéletei. Behívták du Paty de Clam ezredet, az amatőr írásszakértőt, aki hasonlatosságot fedezett fel Dreyfus és az iratjegyzék készítőjének írása között. A Nemzeti Bank írásszakértője szerint ugyan nem Dreyfus írta a jegyzéket, de egy harmadik írásszakértőt du Paty de Clam már meggyőzött a vádlott bűnösségéről, s ezért megerősítette az ezredes véleményét. Mindenki megkönnyebbült, s értesítették Mercier hadügyminisztert: megvan az áruló!

Alfred Dreyfus (1859-1935) egy elzászi gazdag zsidó textilgyáros hetedik gyermeke volt. Amikor

az 1870-71-es porosz-francia háború után Elzász és Észak-Lotaringia a Német Császársághoz került, átköltözött Franciaországba. Elvégezte a katonai iskolákat, tüzértiszt lett, 1889-ben kapitány, 1893-ban pedig ő volt a vezérkar egyetlen zsidó származású gyakornoka. 1891-ben feleségül vette egy gyémántkereskedő lányát, akitől egy fia és egy lánya született. Nagyképű volt, merev, konzervatív, barátságtalan, és házassága előtt férjes asszonyokkal létesített viszonyt - csak éppen áruló nem volt. 1894. október 15-én viszont parancsot kapott, hogy polgári ruhában jelenjen meg a vezérkari főnök hivatalában. Du Paty de Clam ezredes megíratott vele egy levelet, olyan szavakat diktált, amelyek az iratjegyzékben voltak, és dühöngött, hogy ennek a gazembernek nyilván kötélből vannak az idegei, mert meg sem rezzen! Végül hazaárulás vádjával letartóztatta, s még egy pisztolyt is elé tett, hogy végezzen magával. Dreyfus ezt megtagadta, kijelentette, hogy ártatlan és elégtételt követel.

A tiszték megállapították, hogy a ravasz Dreyfus elváltoztatta az írását, s az is körmönfonságára utal, hogy semmilyen más bizonyítékot sem találtak ellene. Mercier hadügyminiszter még a per előtt interjút adott a Le Figarónak, amelyben azt állította, hogy perdöntő bizonyítékai vannak. Ezek után Dreyfus felmentése a katonai vezetés meghazudtolásával lett volna egyenlő.

A kapitány védőügyvédje megdöbben, amikor megtudta, hogy milyen gyenge lábakon áll a vád. Egyetlen iratjegyzék volt a vád bizonyítéka, amelyről az öt írásszakértő eltérő véleményeket adott. Az 1894. december 19-én kezdődő peren azonban a védelemnek semmi esélye sem volt. A Második Iroda tisztje, Hubert Henry őrnagy leveleket hamisított, más leveleknek megváltoztatta a dátumát, és csatolta a német nagykövetség levelét, amelyben említést tett a gazember D.-ről. Ráadásul eskü alatt vallotta, hogy egy feddhetetlen jellemű személy közölte vele: Dreyfus áruló, ő viszont nem közölheti, ki volt ez. December 22-én Dreyfust hazaárulásért életfogytiglani száműzésre és bebörtönzésre ítélték. A kapitány megpróbált öngyilkos lenni, de a börtönigazgató közölte vele, hogy ezzel mindenkit meggyőzne a bűnösségéről. Ezért 1895. január 5-e reggelén méltóságteljesen tűrte, hogy a Marsmezőn nyilvánosan megfosszák tiszti rangjától, s kitaszítsák a hadseregből. Halál az árulókra! Halál a zsidókra! - kiáltozta az összegyűlt tömeg. Dreyfus március 21-én megérkezett Guyanába, ahol az Ördögzigeten helyezték el. Egy kőkunyhóban kellett tartózkodnia, állandó őrizet alatt, izzó hőségben, s éjjel a priccshez láncolták, hogy moccanni sem tudott.

1895-ben úgy tűnt, hogy az ügyet le lehet zárni. Sandherr ezredes nyugdíjba ment, s a helyét Georges Picquart alezredes vette át a Második Iroda élén. 1896 márciusában azonban felbukkant az irodában egy újabb levél, amelyet a német követségről loptak. A címzett Ferdinand Walsin Esterhazy kapitány volt, a feladó von Schwartzkoppen német katonai attasé, aki azt írta, hogy részletesebb tájékoztatást vár. (Esterhazynak semmi köze Magyarországhoz: nagyapja egy Esterhazy grófnő és egy francia márki törvénytelen gyermeke volt, egy Walsin nevű orvos adoptálta, majd használni kezdte a magyar eredetű nevet is.)

Picquart levonta a nyilvánvaló következtetést: még egy kém bukkant fel a német nagykövetség táján. Elkérte a Dreyfus-ügy aktáit, majd döbbenten fedezte fel, hogy Esterhazy egyik levele és a híres iratjegyzék azonos kézírással készült. Véleményét a legtekintélyesebb írásszakértő is megerősítette. Picquart közölte felfedezését feletteseivel, akik felháborodással fogadták, s közölték vele, hogy a két ügyet külön kellett volna kezelni, hiszen a Dreyfus-ügy le van zárva. Dreyfus ártatlan! - jelentette ki Picquart, mire felháborodott főnökei áthelyezték az észak-afrikai helyőrségekhez. Henry őrnagy lett az utóda.

1897 tavaszán Picquart ráébredt, hogy nem viheti magával sírba a titkát. Egy ügyvédnél letétbe helyezte vallomását: Dreyfus ártatlan, Esterhazy viszont bűnös. Az ügyvéd tudatta ezt egy Scheurer-Kestner nevű szenátorral, aki pedig a köztársasági elnökhöz, Felix Faure-hoz folyamodott. Októberre a sajtó újra felkapta az ügyet. Az előző évben a Le Matin című lap a közvélemény megnyugtatására közzétette az iratjegyzék fényképét. Esterhazy egyik hitelezője felismerte adósa kézírását, s közölte ezt a Dreyfus-családdal. November 13-án a Le Temps című lap közzétette Scheurer-Kestner szenátor írását Dreyfus ártatlanságáról, majd Dreyfus testvére a hadügyminiszternél feljelentette Esterhazyt. A bulvársajtó ontani kezdte a pletykákat, s a francia társadalom többsége felháborodva védelmezte a hadsereg becsületét. Mivel nyilvánvaló volt, hogy a hírek Picquart-tól származnak, a vezérkar Párizsba rendelte, és letartóztatta őt.

A sajtókampány hatására végül a vezérkar kénytelen volt bíróság elé állítani Esterhazyt 1898. január 10-11-én. A vádlott szinte megdicsőült: a zárt tárgyaláson egyhangúlag felmentették, az utca pedig zengett a kiáltozástól: Le a kalappal a mártír előtt! Halál a zsidókra! Clemenceau ekkoriban jelentette ki, hogy a katonai igazságszolgáltatásnak csak annyi köze van az igazságszolgáltatáshoz, mint a katonazenének a zenéhez.

Mi okozta ezt a tömeghisztériát? Valószínűleg az a tény, hogy a katonaság az 1870-71-es háború óta rendkívül nagy tiszteletben állott Franciaországban. A hadsereg imádata megfelelt mind a nemzeti, mind az arisztokratikus, mind a demokratikus gondolkodású személyiségeknek. A franciák túlnyomó többsége hallani sem akart újabb vizsgálatról, és meg volt győződve róla, hogy kizárólag a haza ellenségei vádolhatják igazságtalansággal a hadsereget.

Esterhazy felmentése és az antiszemita tüntetések olyannyira felháborították a korszak egyik leghíresebb íróját, Émile Zolát, hogy 1898. január 13-án Vádolok! (Jaccuse) címmel a köztársasági elnökhöz intézett, nyílt levelet tett közzé Clemenceau LAurore című lapjában. Az író kijelentette, hogy a vezérkar egy ártatlan ember elpusztításával akarja eltüntetni saját végzetes ballépésének nyomait. Franciaországban antiszemita tüntetések törtek ki, Algírban a franciák és az arabok közösen fosztották ki a zsidók üzleteit, és az erőszaknak halálos áldozatai is voltak. Zolát megfenyegették, házáat megdobálták, a rendőrségnek kellett védelmébe vennie.

Január 15-én tették közzé azoknak az értelmiségieknek a névsorát, akik perújrafelvételt követeltek. Az összlakosságnak talán 1%-a lehetett ekkor Dreyfus-párti, s csak nagyon kevesen álltak a Dreyfus-család, Scheurer-Kestner szenátor, Bemard Lazare, Clemenceau, Jean Jaurés, Proust, Duclaux (a Pasteur Intézet igazgatója), Léon Blum és Anatole France mellé. A világ figyelme Franciaország felé fordult, akik a haladás híveinek tartották magukat, azok Dreyfust a reakció áldozatának tekintették, a konzervatívabbak pedig a modern világ embertelen és személytelen erőinek tulajdonították elítélését. Viktória királynő sajnálkozott, II. Vilmos császár pedig a korrupció és igazságtalanság áldozatának nyilvánította Dreyfust. A franciáknak már nehezebb dolguk volt, mert választaniuk kellett olyan értékek közül, amelyeket egyaránt tiszteltek. Az emberi élet fontosabb vagy a hadsereg becsülete? Az egyéni szabadság vagy az államérdek? Dreyfus híveinek és ellenfeleinek tábora nem a hagyományos jobboldal és baloldal mentén szerveződött meg. Sok író és gondolkodó úgy vélekedett, hogy nekik a francia népet kell követni, amelynek többsége elítéli Dreyfust. A művészek ugyanúgy megoszlottak, mint a szocialisták: Cézanne, Degas és Renoir a hadsereg, Pissarro és Monet Dreyfus mellé állt, Jean Jaurés a perújrafelvételt követelte, Jules Guesde szerint viszont a munkásoknak semmi közük sincs a

polgárság belügyeihez. Az antiszemitizmus nem volt a jobboldal monopóliuma: a zsidókat több szocialista is megvetendő kizsákmányolóknak tekintette. A katolikusok egy része ellenszenvvel figyelte a zsidó megmentésére irányuló mozgalmat, Pichot abbé viszont azt hirdette, hogy az antiszemitizmus ellentétes az evangéliummal.

Zolát 1898 februárjában állították bíróság elé sajtó útján elkövetett rágalmozgás vádjával. Sikerült jegyzőkönyvbe vétetni, hogy Dreyfust titkos bizonyíték alapján ítélték el, amelyet a perén nem mutattak be. Picquart is tanúskodott, és a bizonyítékot hamisítványnak nevezte. Végül Zolát és a lapkiadót 3000-3000 frank pénzbírságra ítélték, az íróra egy év, a kiadóra pedig négy hónap börtönbüntetést is kiróttak. Az elítéltek megkönnyebbüléssel fogadták az ítéletet, mert féltek, hogy felmentés esetén az utcán végez velük a feldühödött tömeg. Az ügy különböző szereplői között mintegy negyven párbajra került sor. A májusi választásokon Jaurés elveszítette képviselői mandátumát, az antiszemita viszont ezután önálló csoportot alkothattak a képviselők körében. Zolák fellebbeztek, s a második tárgyaláson két hónapi börtönre és 2000 frankra mérsékeltek a büntetését. Az író Angliába menekült, hogy az ügyet ne lehessen végleg lezárni.

A tomboló indulatokat az 1898 júniusában alakult új kormány hadügyminisztere, Godefroy Cavaignac azzal akarta lecsendesíteni, hogy elszánta magát a Dreyfus-ügy tisztázására. Meg volt győződve mind Dreyfus, mind Esterhazy bűnösségéről, s úgy látta, a nyílt vizsgálat zárhatja le legjobban az ügyet. Felkérte Cuignet kapitányt a peren bemutatott titkos dosszié átvizsgálására. És akkor lecsapott a villám: augusztus 13-án kiderült, hogy az egyik levél kétféle vonalazású papírdarabkákból van összeragasztva - holott állítólag a követség papírkosarából származott. Vagyis primitív hamisítvány!

Augusztus 30-án Cavaignac kérdőre vonta az immár alezredessé előléptetett Hubert Henryt, aki végül beismerte, hogy ő állította össze a levelet. Cavaignac négy nap múlva lemondott, Henryt pedig a Mont-Valérien-erődbe szállították. Másnap elolvasta a lapokat, látta, hogy egyik sem kel a védelmére, s ezért borotvájával átvágta a torkát. Öngyilkosságának hírére Dreyfus felesége hivatalosan kérelmezte férje ítéletének megsemmisítését, Esterhazy pedig Angliába menekült. Októberben a Semmitőszék elismerte, hogy új vizsgálatra van szükség.

A tüntetések és a hírlapi vádaskodások természetesen folytatódtak. 1899. február 14-én meghalt Faure köztársasági elnök, a perújrafelvétel ellenzője.

Émile Loubet lett az utóda, akiről köztudomású volt, hogy támogatni fogja a perújrafelvételt. A szélsőséges nacionalisták vezetője, Paul Dérouléde ezért Faure temetésének napján, február 23-án puccsot kísérelt meg, arra próbálta rávenni a katonákat, hogy foglalják el az Élysées-palotát.

Június 3-án végre kimondták a perújrafelvételt. Az antiszemita erre minden józanságukat elveszítették: másnap az auteuil-i lóversenyen Christiani báró felrohant az emelvényre, s botjával kétszer is ráhúzott Loubet köztársasági elnök cilinderére. A jobboldal elment a legvégsőig - s ezzel erélyes ellenlépésekre kényszerítette a republikánusokat.

Nagyszabású republikánus tüntetésekre került sor, s június 22-én a radikális republikánus Pierre Waldeck-Rousseau a szocialistákkal összefogva megalapította az úgynevezett köztársaságvédelmi kormányt. A legfelsőbb haditanács átszervezésével megszilárdította uralmát a hadsereg felett,

hadügyminisztere, Gaston Galliffet tábornok pedig a következő híres kijelentéssel hirdette meg, hogy nem tűri el a katonák politikai tevékenységét: A sorban nincs pofázás! A kormány határozottan véget vetett a szélsőségesek agitációjának, Dérouléde-et és társait letartóztatta, és elrendelte a perújrafelvételt Dreyfus ügyében.

Zola június 5-én, Dreyfus július 1-jén tért vissza Franciaországba, Esterhazy viszont elmenekült. Augusztusban Rennes-ben megkezdődött Dreyfus második pere, akinek az ügyvédjére, Labourira egy ismeretlen merénylő rálőtt az utcán. Szeptember 9-én olyan ítélet született, amellyel senki sem volt elégedett: Dreyfust bűnösnek nyilvánították, enyhítő körülményekkel. Az ítélet egy elkeseredett kísérlet volt annak a kimondására, hogy Dreyfus nem igazi bűnös, de mégsem lehet ártatlannak nyilvánítani. Világszerte felháborodás fogadta az ítéletet, még a londoni Hyde Parkban is tüntettek. Az ügyet mindenki szerette volna minél gyorsabban lezárni, s ezért a miniszterelnök felkérésére Loubet elnök szeptember 19-én kegyelemben részesítette Dreyfust.

A világ és Franciaország ezután lassan megnyugodhatott. 1900 végén az ügy valamennyi elítélt résztvevője amnesztiában részesült, vagyis Zola és Picquart is. 1904-ben már nem váltott ki szélsőséges indulatokat, hogy a Semmítőszék újabb perújrafelvételt rendelt el, 1906. július 12-én visszavonta a korábbi ítéletet, és Dreyfust teljesen rehabilitálta. Másnap visszahelyezték a hadseregbe századparancsnoki rangban, Picquart pedig dandártábornok lett.

A Dreyfus-ügy több szempontból is fordulópontot jelentett Franciaország történetében. A szétzilált jobboldal és baloldal egyaránt újjászerveződött, új eszméket és új vezetőket választott. Ekkoriban kezdték új értelemben használni az értelmiségi (franciául: intellectuel) elnevezést. Ezután olyan embereket neveztek így, akik a kulturális életben játszott vezető szerepüket arra használták ki, hogy meggyőződésük szerint állást foglaljanak fontos erkölcsi és politikai kérdésekben. A huszadik században újra meg újra szükségét érezte a francia értelmiség annak, hogy szűkebb szakterületéről eltávolodva, sajátos ellenhatalmat hozzon létre, amely az egyetemes emberi értékek tiszteletben tartására szólítja fel a kormányzatokat.

Dreyfus hű maradt a hadsereghez. Az őt kitzasztó tisztikar iránti lojalitása már egyes híveit is zavarta, akik többször megállapították, hogyha a hadsereg más ártatlanra sújt le, Dreyfus aligha kelt volna a védelmére. Charles Péguy ezt így fogalmazta meg: Mi készek voltunk meghalni Dreyfusért. De Dreyfus nem akart meghalni Dreyfusért. Becsületrendet és parancsnoki beosztást kapott, de az Ördögszigeten töltött idő tönkretette egészségét, s ezért 1907-ben nyugdíjba vonult.

Hát az igazi áruló? Esterhazy nem tért vissza Franciaországba, álnév alatt élt és halt meg 1923-ban. Vajon miért próbálta olyan elkeseredetten védelmezni a francia vezérkar ezt az arrogáns, erkölcstelen, gyűlölködő személyiséget? Jean Doise francia történész szerint elképzelhető, hogy a francia hírszerzés utasítására vette fel a kapcsolatot a német követséggel, s csak azért hívta fel figyelmét a 120-as ágyúra, hogy elterelje a berlini hírszerzés figyelmét a francia tüzérség vadonatúj, 75-ös, gyorstüzelő lövegéről, amely az első világháborúban is igen hasznosnak bizonyult. (L'Histoire, 1994. január, 28-33. o.) Talán azért vádolták Dreyfust az iratjegyzék megírása és nem németországi utazásai miatt, hogy ezzel is a jegyzékben említett ágyú fontosságát hangsúlyozzák? Felvetették azt a lehetőséget is, hogy valóban Sandherr diktálta Esterhazynak az iratjegyzék szövegét, s erről Henry is tudott, de a Sandherr helyére lépő Picquart-ral ezt már nem akarták közölni. S ezzel az ügy olyannyira bonyolulttá vált, hogy immár senki sem tudta kibogozni, hogy ki tévesztett meg kit, s csak annyi volt

nyilvánvaló minden tárgyilagos kívülálló számára, hogy Dreyfus ártatlan. Az ügyben kétségkívül nagy szerepet játszott az antiszemitizmus, de sok jel mutat arra, hogy a kapitány nem kizárólag ennek és a justizmordnak (súlyos bírósági tévedésnek) az áldozata volt, hanem az egymást megteveszteni próbáló s hazudozásaikba belebonyolódó hírszerző szolgálatoké is.

79. Clemenceau a menyé miatt haragudott a magyarokra

Írók, interneten olvasható honlapok és sajnos még egyes idegenvezetők is terjesztik azt a történetet, hogy a trianoni békediktátum azért volt olyan kedvezőtlen a magyarok számára, mert Georges Clemenceau (1841-1929) francia miniszterelnök gyűlölte magyar menyét. A legenda szerint ugyanis ez a magyar asszony elhagyta Clemenceau fiát, aki ezért öngyilkos lett, a megkeseredett szívű apa pedig a trianoni békével állt bosszút a magyarokon.

Clemenceau Vendée megyében született, baloldali elveket valló, demokrata, republikánus családban. Apját a második császárság idején Algériába deportálták. Megbosszullak! - ígérte apjának a tizenhét éves fiú, mire ezt a választ kapta: Ha meg akarsz bosszulni, dolgozz! Clemenceau így is tett, s kemény munkával orvosi diplomát szerzett Párizsban. Republikánusokkal és forradalmárokkal fenntartott kapcsolatai miatt hetvenhét napot töltött börtönben. Mivel a császári Franciaországban nem érezte jól magát, az 1860-as években többször is ellátogatott az Egyesült Államokba, s azt fontolgatta, hogy végleg itt telepszik le. 1869-ben New Yorkban feleségül vette Mary Plummert, egy bostoni fogorvos árváját.

1870. szeptember 4-én részt vett a császárságot megdőntő tüntetésen, s ezután Párizs XVIII. kerületének, a Montmartre-nak ideiglenes polgármesterévé nevezték ki. A nemzetgyűlés képviselőjévé választották, de lemondott, mert nem értett egyet az 1870-71-es porosz-francia háborút lezáró békével. A párizsi közműn felkelését (1871. március 18.) érzelmi alapon megértette, de eszével nem helyeselte, s megpróbált közvetíteni a felkelők és a kormány között, hogy megelőzze a polgárháború kitörését. Természetesen mindkét oldalon gyanakodtak rá, a forradalmárok erőszakkal megfosztották polgármesteri rangjától, s ő így nyilatkozott a történekről egyik levelében: Mindössze tucatnyian vagyunk itt olyan egyszerű lelkek, akik felvállaltuk, hogy az ész nyelvén beszélünk a különböző színben harcoló elmebetegekkel, akik oly vidáman vezetik a szakadékba mindazt, ami megmaradt országunkból. (Jean-Baptiste Duroselle: Clemenceau. Paris, 1988, Fayard. 111. o.)

A közműn bukása után a párizsi városi tanács tagja (1871-76), majd képviselő lett (1876-93). A radikális republikánus ellenzék vezető személyiségei közé tartozott, azok közé, akik nem voltak hajlandóak a kompromisszumokra, s nyitottabbak voltak a szociális követelések előtt. Céljaik közé tartozott a közigazgatás decentralizálása, az egyház és állam szétválasztása, a progresszív jövedelemadó, az ingyenes, világi és kötelező közoktatás, valamint a halálbüntetés eltörlése. Antiklerikális nézeteket vallott, de nem volt sem szabadkőműves, sem szocialista, mert a titkos szertartásokat ugyanúgy megvetette, mint a kollektivistáékat. A teljes szabadság híve vagyok, és sohasem lennék képes belépni azokba a kolostorokba és kaszárnyákba, amelyeket maguk készítenek számunkra! - kiáltotta oda a szocialistáknak. (Ugyanott, 182. o.) A munkaidő csökkentését, a

gyermekmunka eltiltását, az öregkori és betegségbiztosítást, valamint a munkások szervezkedési szabadságát elfogadta, de a forradalmi erőszakot elvetette. Nagy szerepe volt abban, hogy a párizsi kommün miatt elítéltek kegyelmet kaptak. A gyarmatosítást ellenezte, mert úgy érezte, inkább a németek által elfoglalt Elzász-Lotaringia visszaszerzésére kellene fordítani a nemzeti erőforrásokat. Az 1880-as években már úgy emlegették őt, mint a minisztériumok megbuktatóját. Gúnyos volt, agresszív és többször is párbajozott. A Panama-botrány (1891-93) sokat ártott neki, mert a társaság egyik korrump alkalmazottja felvásárolta Clemenceau lapjának részvényeit. Ő ugyan két év múlva visszavásárolta ezeket, és pénzre sem tett szert, az 1893-as választást mégis elveszítette. A következő kilenc évben újságcikkeket, regényt írt, és még egy drámát is *Le Voile du bonheur* (A boldogság fátyola) címmel, amelyet a magyar Nemzeti Színházban is bemutattak 1906-ban.

Clemenceau vezető szerepet játszott Dreyfus ártatlanságának bebizonyításában, 665 cikket írt az ügyről, és Zola az ő lapjában, a *L'Aurore*-ban tette közzé híres cikkét. 1902-ben szenátorrá választották, s ekkorra már kénytelen volt feladni egyet-mást radikális elveiből: például a szenátus felszámolását

1906-ban belügyminiszterként mérsékletre intette az antiklerikális politika végrehajtóit. Ekkoriban ugyanis súlyos incidensekre került sor, a templomi kegytárgyak állami leltározását egyes egyházközségek szentségtörésnek tekintették, a hívők bezárkóztak templomaikba, barikádokat emeltek, köveket dobáltak a hivatalnokokra s egy halálesetre is sor került. Clemenceau-t ugyan Franciaország első zsaruja néven emlegették, de azért figyelmeztette a hatóságokat, hogy nem kell embereket ölni ahhoz, hogy megszámolhassuk a gyertyatartókat!

Ekkoriban kapta a Tigris nevet. Émile Buré újságíró 1906-ban a kabinetfőnöke lett, és látta, amint a dühös belügyminiszter személyesen kilök az ajtón egy prefektust. Azt hittem, egy tigrist látok - írta Buré, s az elnevezést mindenki találónak tartotta.

Első miniszterelnöksége idején (1906-09) Clemenceau megpróbálta bevezetni a jövedelemadót és a nyolcórás munkanapot, de csak a vasárnapi munkaszünetet sikerült kötelezővé tennie. A munkásokat hiába kérte, hogy erőszak és törvénytelenések nélkül sztrájkoljanak, végül a karhatalmat kellett mozgósítania ellenük, akár csak a bortermelő délvidéki tüntetők ellen. Mindkét esetben vérontásra került sor, s a miniszterelnökkel együtt a radikálisok egy része is szembefordult a számukra hazafiatlannak tűnő munkásmozgalommal.

Clemenceau magánélete nem volt különösebben boldog. Feleségével elhidegültek egymástól, s bár a férjnek voltak diszkrét viszonyai, nagyon megalázva érezte magát, amikor az asszony megcsalta őt gyermekeik házitanítójával. A feleséget tetten érték, a rendőrprefektus közölte vele, hogy bebörtönzik, ha nem egyezik bele a válásba, majd szeretőjével együtt feltették egy Amerikába induló hajóra. Három gyermekük magánélete is meglehetősen viharosan alakult. Madeleine férje öngyilkos lett, Thérèse pedig kétszer házasodott, majd az apjával élt. Michel Clemenceau egy magyar járásbíró lányát, Michnay Idát vette feleségül. Galántán tartották meg az esküvőt 1901-ben, majd Párizsba költöztek. A közhiedelemmel ellentétben Clemenceau nagyon is megszerette magyar menyét, s inkább saját fiával veszett össze, annak zűrös pénzügyei miatt.

Clemenceau fiának házassága Michnay Idával nemsokára válással végződött, méghozzá nem nagyhatalmi sovinizmus, hanem sokkal prózaibb okok miatt. Madame Clemenceau engedett egy

fiatalember ostromának, és a félrelépésről a férje is értesült. Michel Clemenceau azonnal elvált két gyermeke anyjától

Michnay Idát ugyanakkor nem vetette ki a család; fia, Georges gondoskodott róla, illetve ápolónőként dolgozott: ebből tartotta fenn magát. 1938-ban hazalátogatott Magyarországra, és százegy éves korában, a nyolcvanas évek elején hunyt el a Clemenceau család féole-i kastélyában. (Ablonczy Balázs: Trianon-legendák Bp. 2010, Jaffa Kiadó. 63-64. o.) Clemenceau fia pedig egyáltalán nem lett öngyilkos a válása után: 1964-ig élt, kilencvenegy éves koráig, harmincöt évvel túlélve apját.

Az első világháborúban a Tigris újra a kormány élére került, mégpedig 1917 novemberében, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a lázongások, sztrájkok, az orosz forradalom hatása és a háború elhúzódása keményebb vezetést tesz szükségessé. Az egykori baloldali, radikális fiatalemberből ekkorra egy embergyűlölő, autokratikus hajlamú, konzervatív, öreg politikus lett, akinek már csak a végső győzelem lebegett a szeme előtt. A háború túl komoly dolog ahhoz, hogy a katonákra bizzuk - jelentette ki. Kormány (1917-20) az 1793-as és 1870-es honvédelmi hagyományokat felidézve, de az alkotmányt tiszteletben tartva és parlamenti többségre támaszkodva biztosította a határozottabb háborús erőfeszítéseket. Clemenceau vívta ki, hogy a szövetségesek egységes vezetése élére a francia Foch tábornok kerüljön, aki a németek 1918 tavaszán megindított offenzívája után sikeres ellentámadást kezdeményezett az újonnan érkezett amerikai egységek támogatásával.

Clemenceau köztársasága azonban nem köthetett olyan nagylelkű békét, mint a régi rendszer királyai. A királyok zsoldosok életét áldozták fel, és csak Isten előtt kellett elszámolniuk a kiontott vérért. A választott politikusok honfitársaik életét áldozták fel, és választóik előtt igazolniuk kellett, hogy a háborús győzelem megérte azt a mindeddig példa nélkül álló pusztítást és szenvedést, amelyre sor került. Clemenceau 1919-ben francia miniszterelnökként és a békekonferencia elnökeként Németországot olyannyira meg akarta gyengíteni, hogy az soha többé ne legyen képes Franciaország elleni hadműveletekre. Magyarországot kevésbé ismerte - írja Ormos Mária -, s végül ezt az országot áldozta fel a hatalmi érdekeknek

Hol mutatható egyáltalán erő? Nyilvánvalóan a vesztes kishatalmakkal szemben, amelyek egyébként sem képezték egzisztenciális kérdést francia szempontból, miközben a velük szembeni határozott fellépéssel biztosítani lehetett más kishatalmak barátságát és támogatását, ami viszont számos okból, de főleg az orosz szövetség elvesztése miatt fontossá vált. (Rubicon, 1994. 7. sz. 8. o.; 2010.2. különszám, 14. o.) Vagyis Clemenceau nem fia sikertelen házasságáért akart bosszút állni, amikor a győztes nagyhatalmak más vezetőivel együtt oly szigorú büntetéseket rótt a vesztes Magyarországra a Párizs környéki béketárgyalásokon.

A francia politikusok azonban nem mutattak hálát a győzelem atyja iránt. 1920-ban megürült az államfői poszt, s ha népszavazással töltötték volna be, Clemenceau-ból egészen biztosan köztársasági elnök lett volna. (Ekkorra már valószínűleg elfelejtette egykori kijelentését: Az államfő ugyanolyan felesleges szerv, mint a prosztata!) Csakhogy a döntést a parlament hozta meg, s Clemenceau túl sok ellenséget szerzett közel fél évszázados politikai pályafutása során. Tizenkilenc szavazattal lemaradt az előzetes jelölőgyűlésen, mire visszavonta jelöltségét.

A francia képviselők pedig, akik nem akartak egy erős személyiséget elnökké választani, megkapták, amit kívántak. Paul Deschanel, az új köztársasági elnök csak hét hónapig maradhatott

hivatalban. 1920 májusában ugyanis hálóingben kiugrott egy (szerencsére lassan haladó) éjszakai vonat ablakán, majd szeptemberben a rambouillet-i kastély szökőkútjában találtak rá, csaknem meztelenül. Clemenceau nem akarta kihasználni ellenfele mentális összeomlását arra, hogy újra jelöltesse magát. Visszaköltözött vidéki birtokára, nagy utazásokat tett a világban, s politikai emlékiratok és filozófiai elmélkedések írásával töltötte utolsó éveit.

80. Taft amerikai elnök olyan kövér volt, hogy összetörte a Fehér Ház fürdőkádját

Egyelőre az angol nyelvű internetes honlapokon terjed ez a legenda, akárcsak az a másik, ennél is cifrább, amely szerint az elnök a fürdőkádban halt meg. Mielőtt hazánkban is elterjedne, talán nem árt tisztázni, van-e valami alapja.

William Howard Taft (1857-1930) az Amerikai Egyesült Államok 27. elnöke (1909-1913) valóban a legkövérebb személy volt a Fehér Ház lakói közül. Elnöksége idején 150 kilót nyomott. Jó kedélyű, engedékeny férfi volt, de képtelen a gyors és merész politikai döntésekre. Mindig engedelmesen alárendelte magát valakinek: először szülei, majd felesége és végül Theodore Rooseveltnél (1901-09) tanácsait követte. Egy kerületi fellebbezési törvényszék bírója lett (1892-1900), majd a Cincinnati Egyetem jogi karának professzora és dékánja (1896-1900). Betöltötte még a Fülöp-szigetek főkormányzói tisztségét (1901-04), az Egyesült Államok hadügyminisztereként pedig ő irányította a Panama-csatorna építését (1904-08).

Az elnökséget csak felesége és Theodore Rooseveltnél unszolására vállalta el. A legsikertelenebb elnökök között tartják számon, pedig sokkal több eljárást indított a gazdasági életet uraló trösztök ellen, mint híres elődje. Az ő elnöksége alatt terjesztették ki az Államközi Kereskedelmi Bizottság fennhatóságát a vasutak felett, osztották ketté a kereskedelmi és munkaügyi minisztériumot, vált teljes jogú állammá Új-Mexikó és Arizona (1912), s ekkor fogadták el az államok a szövetségi jövedelemadóról rendelkező XVI. alkotmánykiegészítést (1913). Törvényt hoztak a csomagpostáról, gyermekügyi hivatalt alapítottak, s a szövetségi irányítás alatt álló munkálatoknál nyolc órára korlátozták a napi munkaidőt.

Kudarcai között sorolják fel vámcsökkentési tervét, amelyet a Szenátus addig módosított, amíg egyes árucikkek vámjá magasabb lett, mint korábban volt. Amikor pedig Richard A. Ballinger belügyminiszter szövetségi földeket bocsátott egyes szindikátusok kezére, Taft nem őt bocsátotta el, hanem a tevékenységét bíráló Gifford Pinchotot, a mezőgazdasági minisztérium erdészeti ügyosztályának főnökét (1909). Sikerült mind a nagyvállalatokat, mind a természetvédőket, mind a progresszív reformereket szembefordítani kormányával. Pártja, a Republikánus Párt mégis indította őt az 1912-es választáson, de Taft csak két állam elektorainak szavazatait kapta meg, és ilyen csúfos vereséget még egyetlen hivatalban lévő elnök sem szenvedett el. Csak az vigasztal - jelentette ki akasztófahumorrallyal -, hogy még egyetlen jelöltet sem választották ex-elnökké ekkora többséggel!

Bár jól táncolt, teniszezett és golfozott, kövérsége miatt rengeteg gúnyos megjegyzést kellett elviselnie. Amikor a Fülöp-szigetéről azt táviratozta Elihu Root hadügyminiszternek, hogy hosszan

lovagolt, és jól érzi magát, a miniszter természetesen visszakérdezett: És hogy van a ló? Egyszer megfürdött Massachusetts partjainál, mire a többi fürdőző arról beszélt, hogy várniuk kell egy kicsit, mert az elnök használja az óceánt. Azt mesélték róla, hogy igen udvarias ember: a villamoson mindig átadja a helyét három hölgynek. Taft kedélyesen fogadta a gúnyolódást, és amikor egy szemtelen újságíró a súlya iránt érdeklődött, így válaszolt neki: Nézze

Reed, a Képviselőház szóvivője egyszer azt mondta, hogy egy igazi úriember nem nyom többet 200 fontnál

Én ezt alkotmány-kiegészítéssel 300 fontra változtattam!

A Fehér Ház kádjával valóban problémái voltak. Egyszer beleszorult, és állítólag csak hatan voltak képesek kirángatni belőle. Egyesek tudni vélik, hogy erre a különös incidensre éppen beiktatásának napján került sor, de valószínűbb, hogy több alkalommal is voltak ilyen problémái. Ezért egy egészen új, hatalmas kádat építettek be a számára, amely 2 méter 13 cm hosszú és több mint egy méter széles volt. Egy fennmaradt fénykép tanúbizonysága szerint négy átlagos méretű férfi kényelmesen elfért ebben a kádban. (Lásd: [http:// www.whitehousemuseum.org/floor2/master-bathroom.htm](http://www.whitehousemuseum.org/floor2/master-bathroom.htm)) A kerámiából készült kád később valóban összetört, de nem Taft súlya alatt, hanem az elszállítás során. Talán az utóda, a vékony Woodrow Wilson attól tartott, hogy belefullad? A kád másolata megtekinthető ezen a honlapon: <http://www.wellswooster.com/phototaft.htm>.

Taft az elnöksége után megkapta azt a rangot, ami sokkal jobban megfelelt a számára: az Egyesült Államok tizedik főbírája lett (1921-30). Azt talán mondani sem kell, hogy nem a kádban halt meg, hanem a saját ágyában, alvás közben, 1930. március 8-án Washingtonban.

81. Az emberfeletti erejű Raszputyint háromszor kellett megölni

Raszputyin a világ legendagyárosainak egyik legnagyobb kedvence. Elképesztő híresztelések keringenek róla, amelyek közül az egyik legenyhébbet még az 1970-es évek népszerű együttese, a Boney M is terjesztette világhírű számuk refrénjével: Ra Ra Rasputin, lover of the Russian queen

(Ra-Ra-Raszputyin, az orosz királyné szeretője

) Nem valószínű, hogy a szövegíró nem tudta volna, hogy Oroszországnak sohasem volt királynéja, de hát a cárnének megfelelő angol tsarina vagy empress szavak nem rímelnek a Raszputyin névre

Grigorij Jefimovics Raszputyin az Oroszországban használatos Julianus-naptár szerint 1869. január 10-én született a tobolszki kormányzóság tyumenyi járásának Pokrovszkoje nevű falujában. Már a neve is elég vészjósló, mert oroszul a raszputa züllött, kicsapongó személyre utal.

Megházasodott, egy fia és két lánya született. Huszonnyolc éves korában elkezdett zarándokhelyekre járni. A hliszt szekta tagjának tartották, amelynek tagjai kicsapongással tisztították meg magukat a bűntől.

1903-ban érkezett meg Szentpétervárra. A kazáni egyházmegye vikáriusa adott neki ajánlólevelet Szergij püspökhöz, a szentpétervári hittudományi akadémia rektorához. Itt különböző befolyásos szerzetesekkel és hittudományi akadémiai hallgatókkal ismerkedett meg, s valamennyit megdöbbenetett éleslátásával, jóstehetségével. Feofan püspök elvitte őt II. Miklós cár nagybátyjának, Pjotr Nyikolajevics nagyhercegnek a kastélyába is.

II. Miklós cár és felesége, Alekszandra Fjodorovna ekkoriban a legkülönbözőbb misztikus rajongók és szélhámosok támogatásától remélték, hogy négy lányuk után fiú is születik házasságukból. 1904-ben nagy csapás érte őket: megszületett a trónörökös, de kiderült róla, hogy vérzékenységben szenved. A cárné önmagát okolta a betegség átörökítéséért, és kétségbeesve keresett valakit, aki meg tudja gyógyítani a fiát.

Raszputyin 1906-ban levelet írt a cárnak, amelyben arra kérte, hadd adja át neki Verhoturjei Szent Szimeon ikonját. Októberben az uralkodópár fogadta őt. Raszputyin imádkozott a beteg kisfiú ágya mellett, aki elaludt, és másnap reggel egészségesen ébredt fel. A vendég megígérte, hogy a gyermek végleg meg fog gyógyulni. Ettől kezdve a cári család megbízott Raszputyinban, s ikonját mindenhol magukkal vitték, egészen jekatyerinburgi száműzetésükig.

1907-ben Raszputyin divatba jött Szentpéterváron. A legkülönbözőbb úrinők jártak hozzá, a cárné barátnője, Anya Vírubova udvarhölgy is odaadó híve lett, hogy megőrizhesse befolyását a cári családban. Mivel a cárevics betegségét titokban tartották, az ő lakásában találkoztak Raszputyinnal, amíg 1909-ben az udvarban is bemutatták. A neuraszténiás, félelemben élő cárnét csak Raszputyin tudta megnyugtatni. Grigorij atya őszinte vallásossága pedig egy ideig vonzóvá tette őt értelmiségi körökben is. Hívei közé tartozott a bolsevik Vlagyimir Dimitrijevics Boncs-Brujevicsen kívül egy kamarás lánya, Marija Golovina, aki megismertette őt a dúsgazdag Juszupov-családdal, a szabadgondolkodók ellen harcoló Hermogen püspök és az antiszemita szónoka, Iliodor prédikáló szerzetes.

Hamarosan kiderült, hogy a cár és a cárné szerint Raszputyin nem tehet rosszat. Amikor elmesélték nekik, hogy Grigorij atya megerőszakolta Marija Ivanovna Visnyakovát, a trónörökös dajkáját, a cár csak annyit mondott, hogy ő Raszputyin imáinak köszönheti az életét. A cárné pedig közölte az áldozattal, hogy bármit is tesz Raszputyin, az mind szent. (Edvard Radzinszkij: Az eleven Raszputyin. Bp. 2000, Európa. 178. o. Katona Erzsébet fordítása.) Amikor Sztolipin miniszterelnök közölte a cárral, hogy Raszputyin nőkkel együtt jár fürdőkbe, II. Miklós kijelentette, hogy Tudom, ott is a Szentírást hirdeti. (Ugyanott, 195. o.)

1910-ben már Grigorij atyáról írt minden újság, s őt támadták az egyház, a cári család, a baloldal és a háborús párt tagjai. Mindenki azon háborgott, hogy egy tudatlan, züllött muzsik irányítja a cári hatalmat. A rendőrség megfigyelte minden lépését. Egy zarándokcsapattal Jeruzsálembe látogatott, s élményeit megírta egy röpiratban, amelynek korrektúráját a cárné javítgatta. Ő választotta ki az új belügyminisztert, Georgij Petrovics Szazonovot. 1911-ben a főpapság képviselői megpróbálták kitiltani Raszputyint az udvarból, de csak saját nyugdíjaztatásukat gyorsították meg. A papság körében

az a szóbeszéd járta, hogy Raszputyin házasságtörést követett el a cárnéval. 1912-ben már az Állami Duma (az orosz képviselőtestület) tagjai körében adták kézről kézre azokat a leveleket, amelyekben Alekszandra Fjodorovna így írt Grigorij atyának: Csak akkor nyugodt a lelkem, akkor pihenek, amikor te, tanítóm, mellettem ülsz és én a kezedet csókolom, fejemet áldott váltadra hajtom

Olyankor csak egyet kívánok: elaludni, örökre elaludni a te válladon, ölelő karodban. (Ugyanott, 222. o.) Pedig ezek a sorok nem szerelmi kapcsolatról árulkodnak, hanem egy idegbeteg asszony szenvedéséről. A Dumában a kormányhoz interpelláltak, s közzétették a vádakát. Majd Mihail Vlagyimirovics Rodzjanko, a Duma elnöke felkereste a cárt, s elmondta, hogy Raszputyin a hliszt szekta tagja, s rendszeresen prostituáltakkal jár fürdőbe.

Hiába - a cárt és feleségét csak az érdekelte, hogy beteg kisgyermekük Raszputyin minden látogatása után jobban lett. Valamilyen lélektani hatásnak köszönhetően mindig képes volt segíteni a beteg cárevicsen és más gyermekeken is. 1915-ben kigyógyította a vitustáncból Aron Szimanovics fiát. Ami pedig a politikai jóslatait illeti, Radzinszkij szerint egyszerűen arról volt szó, hogy a muzsik megérezte, mit kíván a cárné, és mindig ennek megfelelő tanácsot adott.

1913-ban a Romanov-dinasztia fennállásának 300. évfordulóját ünnepelték. Raszputyin ott állt a Kazáni Székesegyházban a legelőkelőbb vendégek között. Szentpéterváron önálló lakást vett, lányait felköltöztette magához, rajongó asszonyok, hatalomra éhes kalandorok, bankárok és politikusok látogatták. 1914-től rendszeresen pénzt szedett látogatóitól. A gyűléseken az isteni szeretetről prédikált, egyházi dalokat énekeltek, s a házigazda néha vad táncba kezdett. A búcsúzásnál pedig a szentpétervári előkelő hölgyek kiosztották egymás között Raszputyin szennyes alsóneműjét, mert a verejtékének is csodatévő erőt tulajdonítottak.

Radzinszkij szerint Raszputyin afféle sajátos, népi pravoszláviának volt a képviselője. Hlisztként kezdte vallási pályafutását, majd saját vallási tanítást állított össze magának, amely szerint le kell győzni a test kívánságait, meg kell őrizni a tisztaságot. A gerjedelem kiváltása és leküzdése az idegek kifinomulásához vezet, s talán ennek tulajdonította Raszputyin saját érzékenységét, tisztánlátását és hipnotikus erejét. Ezért volt szüksége oly sok prostituáltra és más nőre, akik mindenre hajlandóak voltak. Nem létesített mindegyikkel szexuális kapcsolatot, sok prostituált pedig azt vallotta, hogy impotens volt - vagyis néha csak levetkőztette őket, hogy legyőzhesse a kísértést. (Testileg pedig pontosan olyan volt, mint bármely más, jó karban lévő férfi, a pornográf legendáknak semmi alapjuk sincs.) Egyrészt azt vallotta, hogy a nőkkel sem annyira fizikailag kell együtt lenni, inkább kifinomult érzéseket kell megélni az asszonyok közelségétől, másrészt pedig azt, hogy a vele létesített testi kapcsolat megtisztító hatású az asszonyokra. A bujaság kiűzésére tett kísérletei azonban nemegyszer pusztá bujálkodáshoz vezettek. Aki viszont odaadta magát neki, azt kiutasította, mert a bűn győzött a személyében. Véget nem érő szexuális játékaik bűnbánattal és imádkozással fejeződtek be. A cári család afféle szent örültnek tartotta, s nem érdekelte őket, mivel tölti mindennapjait.

Miniszterek és főtisztviselők köszönhették a leváltásukat Raszputyinnak - pontosabban annak, hogy Raszputyin megérezte és megelőzte a cárné kívánságait. Alekszandra Fjodorovna ekkorra bevezette a mieink és a nem mieink elnevezéseket, attól függően, hogy akiről szó volt, az tisztelte-e a barátunkat vagy sem. II. Miklós német származású felesége rettegett egy esetleges német-orosz háborútól, ezért Raszputyin mindig a békepártot támogatta.

1914-ben Raszputyint szülőfalujában egy Hionyija Guszeva nevű koldusasszony késsel hasba szúrta, mert az újságokból úgy értesült, hogy hamis próféta. Könnyen elképzelhető, hogy az asszony kezét a sztareccal szembenálló körök irányították. A merénylet miatt az első világháború kitörésekor Raszputyin csak a kórházból küldött táviratában óvta az uralkodót a mozgósítástól: Te, a cár, a nép atyja

Ne engedd, hogy az örültek diadalmaskodjanak és elpusztítsák magukat meg a népet. Minden vérözönbe fullad! (Ugyanott, 353. o.) Grigorij atya később komolyan állította, hogyha 1914 nyarán nem kerül kórházba, Oroszország nem kapcsolódott volna be a háborúba. (Ez persze távolról sem bizonyítható.)

A háború éveiben a cárné már kizárólag Raszputyinra hallgatott. Ha valaki feltárta előtte, miket művel Grigorij, vad haragra lobbant a bejelentő ellen, s ettől kezdve családja ellenségének tekintette az illetőt. Egy levelében arra kérte a cárt, hogy a minisztertanács ülései előtt mindig simogassa meg Raszputyin szakállát egy fényképen. (Edvard Radzinszkij: Az utolsó cár. II. Miklós élete és halála. Bp, 1995, Európa. 213. o. Soproni András fordítása.) Átadta neki Raszputyin fésűjét is: Ne felejts el megfésülni vele minden nehéz beszélgetés vagy döntés előtt. Ez a kis fésű segítséget nyújt. (Radzinszkij: Az eleven Raszputyin

447. o.)

Raszputyin pedig érezte az ellene megnyilvánuló osztársadalmi gyanakvást és az uralkodó körök gyűlöletét. Ivászatokba és dorbézolásokba fojtotta aggodalmát. Radzinszkij találóan fogalmaz: Raszputyin lett a cárné második énje, ha valamit el akart érni, akkor rá hivatkozott. Talán felesleges hangsúlyozni, hogy egy háborús helyzetben mennyit ártott ezzel a monarchia tekintélyének. 1915 nyarán már tüntetők követelték Moszkvában a cár lemondását, a cárné kolostorba zárását és Raszputyin felakasztását. Obszcén karikatúrákat terjesztettek a muzsik által felszarvazott cárról.

A cárné végül képes volt Raszputyint rábeszélni, hogy véleményét megváltoztatva támogassa kérését, amelynek a cár engedett: 1915 augusztusában átvette a hadsereg parancsnokságát Nyikolaj Nyikolajevics nagyhercegtől. A főparancsnok leváltása nagy felháborodást okozott, és mindenki úgy vélte, hogy Raszputyin áll a háttérben. És a leváltások folytatódtak: ezután a Legszentebb Szinódus vezetőjét, majd a főügyészt és a belügyminisztert is menesztették. Helyükre olyan személyek kerültek, akik megfeleltek a cárnénak. 1916 őszén a cárné könyörgésére (aki persze Raszputyinra hivatkozott) még a Bruszilov tábornok által tervezett offenzívát is elhalasztatta a cár. Majd új belügyminisztert nevezett ki.

A Romanov-családban természetesen akadtak értelmes emberek, akik tisztában voltak azzal, hogy ha a dolgok így folytatódnak, az egész dinasztia látja kárát. Egyre többen kérték meg közülük a cárt, hogy távolítsa el Raszputyint, s végül II. Miklós családja kollektív levélben szólította fel erre az uralkodót. Még arra is nyíltan figyelmeztették, hogyha nem teszi meg, akkor a merényletek ideje következik. Végül 1916 novemberében Feliksz Felikszovics Juszupov herceg, Dimitrij Pavlovics nagyherceg és Vlagyimir Mitrofanovics Puriskevics, a Duma jobboldalának egyik vezetője úgy döntött, hogy végeznek Raszputyinnal. Radzinszkij orosz történész szerint a következő események történtek december 16-a (a gregoriánus naptár szerint 29-e) sokszor felidézett éjszakáján.

Raszputyint meghívták lakomázni Juszupov herceghez, s egy alagsori helyiségben ciánkálival mérgezett süteménnyel és borral kínálták. Raszputyin azonban különleges diétán élt, sohasem fogyasztott süteményt, és csak a borban lévő, minden bizonnyal gyenge ciánkáli került bele a szervezetébe. Ezzel magyarázható az a legenda, amely szerint nem hatott rá a mérge. Juszupov herceg azért állította, hogy süteménnyel is megmérgezték, hogy ezzel is áldozatuk emberfeletti erejét hangsúlyozza. Mivel Raszputyin nem halt meg, Juszupov revolvért kért a nagyhercegtől, és rálőtt Grigorijra. Csakhogy nem volt se tapasztalt gyilkos, se jó céllovó, s mindössze megsebesítette áldozatát. Az összeesküvők azt hitték, megölték, otthagyták vérbe fagyva, s várták, hogy kiürüljenek az utcák, s elvihessék a holttestet. Raszputyin magához tért, menekülni próbált, s eljutott egészen a kapuig. Az összeesküvők utána rohantak, Puriskevics kétszer rálőtt pár lépésről, de ő is elhibázta. Dimitrij Pavlovics nagyherceg, a tapasztalt katona ekkor valószínűleg megelőzte a civilek ügyetlenségét, és ő maga lőtt rá háromszor Raszputyinra. Juszupov és Puriskevics azonban ezt később letagadta, hogy ne mondhassák: vér tapad a Romanov-dinasztia tagjának kezéhez. Raszputyin testét autóval a folyóhoz vitték, és beledobták. Csakhogy Raszputyint még ezek a lövések sem ölték meg, mert amikor két nap múlva megtalálták a holttestét a Malaja Njevka folyóban a Novopetrovskij hídnál, a két keze fel volt tartva. Valószínűleg élt még az autóban, s a víz alatt megpróbálta kioldani a köteléket.

Raszputyin nem volt valami emberfeletti szörnyeteg, akit háromszor kell megölni, hogy végre meghaljon. Mindössze annyi történt, hogy az ügyetlen és tapasztalatlan tetteseknek nem volt könnyű meggyilkolni valakit, aki küzd az életéért.

A Carszkoje Szelo-i Fjodor-templomban temették el, s a szertartáson megjelent a cári család is. A gyilkosok nem kerültek bíróság elé, Juszupovot a cár vidékre száműzte, Dimitrijt pedig a perzsa határon harcoló hadsereghez. Az 1917-es forradalom során Raszputyin holttestét elégették. Bár a cári család legtöbb tagját meggyilkolták, Raszputyin gyilkosai ágyban haltak meg. Puriskeviccsel 1920-ban a tífusz végzett, Juszupov 1967-ben halt meg Párizsban, Dimitrij pedig 1941-ben Svájcban.

A cári család két évvel sem élte túl Raszputyint. Amikor II. Miklóst lemondatták, a cárné még mindig csak azért könyörgött neki leveleiben, hogy feltétlenül viselje a Raszputyintól kapott keresztet. Tobolszki fogságuk idején nem volt hajlandó megbízni Hermogenben, a helyi püspökben, aki segített volna megszökniük, mert barátunk ellensége volt. Ő csak Borisz Nyikolajevics Szolovjovban bízott meg, aki elvette feleségül Raszputyin lányát, Matrjonát. Átadta neki családi ékszereiket, hogy szervezze meg a szökésüket. Szolovjov pedig megtartotta az ékszereket, feljelentette a bolsevikoknak a cári családot megszöktetni próbáló tiszteket, majd külföldre távozott.

Raszputyin lánya, Matrjona vagy Marja Grigorjevna Raszputyina kalandos életet élt. Bukarestben bártáncosnő lett, Párizsban nevelőnő, Amerikában oroszlánszelídítő. A második világháború idején egy floridai hajógyárban szegecselőként dolgozott. Öregkorában egyik kiskutyáját Juszunak, a másikat pedig Povnak nevezte el, és arról mesélt unokáinak, hogy apja egyszerű ember volt, nagy szívvel és spirituális erővel, aki nagyon szerette Oroszországot, Istent és a cárt.

A Leninnel kapcsolatos valamennyi legenda megcáfolásához önálló kötetre - vagy több kötetre - lenne szükség. Hivatalos szovjet életrajzának már a második mondata téves állítást tartalmaz: Szülei a haladó orosz közrendű értelmiséghez tartoztak. (V. I. Lenin. Bp.-Uzsgorod, 1977, Kossuth Könyvkiadó-Kárpáti Kiadó. 19. o. Zalai Edvin fordítása.) Szerencsére már magyar nyelven is olvasható egyik legszínvonalasabb, modern életrajza, amelyből megtudhatjuk, hogy amikor Lenin apját, Ilja Nyikolajevics Uljanovot 1874-ben tanfelügyelőből előléptették a szibírszki kormányzáság népiskoláinak igazgatójává, örökletes nemességet kapott, és a kegyelmes úr megszólítás dukált neki. (Robert Service: Lenin. Bp. 2006, Park Könyvkiadó. Soproni András fordítása.) Nagy Péter óta ugyanis a katonatisztek és a hivatalnokok olyan ranglétrán emelkedhettek fel, amelynek bizonyos színtjeit elérve nemesi rangot kaptak. Lenin szüleinek még vidéki birtokuk is volt Kokuskinóban, ahol a nyári vakációkat tölthették, és természetesen részesültek a földjüket bérlő parasztoktól befolyó jövedelmekből. Később Alakajevkában is vásároltak egy birtokot, s mivel Leninnek nem volt kedve gazdálkodni, ezt is bérbe adták. Vagyis Lenin nemesi családban született, s ha nem is fényűzően, de kényelmesen élt birtokai jövedelméből.

Ezúttal azonban inkább azt a vádat vizsgáljuk meg, amely szerint a németek által fizetett ügynök volt. Ez a vád azért merülhetett fel, mert Lenin kapcsolatba került egy különös személyiséggel, Alekszander Lvovics Parvusszal (1867-1924). Ez a forradalmárból lett üzletember és ügynök Odesszában nevelkedett, eredeti neve Izrael Lazarevics Helfand volt, s ezért a nemzetközi szakirodalomban néha Helphand-Parvus néven is emlegetik. Svájci tanulmányai során kapcsolatba lépett a legkülönbözőbb marxista körökkel, tagja lett a Német Szociáldemokrata Pártnak, s megismerkedett Rosa Luxemburggal, Wilhelm Liebknechttel, Trockijjal és az emigrációban élő Leninnel is. Trockij életrajzírója szerint Helphand valahol a német és orosz mozgalmak találkozási pontján állt, afféle közvetítőként, aki minden erejét ebből a helyzetből merítette. A müncheni művészek külvárosában, Schwabingban álló háza találkozóhely volt. Sok menekült lakott vagy megfordult itt. (Pierre Broué: Trotsky. Paris, 1988, Fayard. 91. o.) Egyesek neki tulajdonítják a permanens forradalom elméletének megalapozását, amelyet később Trockij terjesztett el. Részt vett az 1905-ös orosz forradalomban, utána pedig Szibériába száműzték, ahonnan megszökött. E forradalom kudarca arról győzte meg, hogy csak egy külföldi kormányzat szabadíthatja meg Oroszországot a cártól. Számtalan tisztázatlan, különös ügy fűződik a nevéhez: Makszim Gorkij Éjjeli menedékhely című drámáját előadatta Németországban, hogy a bevétel az orosz szociáldemokraták kasszájába jusson, majd az isztambuli ifjútörök körök pénzügyi tanácsadója és lapjuk kiadója lett. Üzletelt a legkülönbözőbb, hírhedten korrupt fegyverkereskedőkkel. Az első világháború idején pedig meggyőzte a német kormányt, hogy érdemes lenne pénzügyileg támogatniuk az orosz forradalmárokat, akik megbéníthatják az Orosz Birodalom háborús gépezetét.

Vilmos császár így látta a helyzetet: Szigorúan katonai szempontból nézve, fontos, hogy valamelyik hadviselő felet különbékével leválasszuk, hogy teljes erőnkkel a többiek ellen fordulhassunk

Ennélfogva háborús erőfeszítéseinket attól is függővé kell tennünk, hogy az oroszországi belharc mennyire van hatással a velünk kötendő békére. (Richard Pipes: Az orosz forradalom története. Bp. 1997, Európa Könyvkiadó. 165. o. Szappanos Gábor fordítása.) Parvus biztosította a német hatóságokat, hogyha Lenint eljuttatják Oroszországba, ott olyan viszályt szít, hogy az orosz hadseregre

nem lesz többé gondja a németeknek. Nem tudjuk, hogy ezzel Parvus a németek vagy a bolsevikok ügyét kívánta szolgálni.

Lenin akkor került kapcsolatba Parvusszal, amikor 1916-ban politikai irodalmat küldött a német hadifogolytáborokban raboskodó orosz katonáknak. A német katonai vezetés természetesen nem bánta ezt. Bár Lenin csak ritkán találkozott

Parvusszal, erős közvetett bizonyítékok szólnak amellett, hogy a németek végül pénzzel támogatták a bolsevikokat. Lenin tehát olyanoktól fogadott el titkos pénzügyi támogatást az európai szocialista forradalom szítására, akiket nyilvánosan német imperialistáknak bélyegzett. A kapcsolat az ő szemében tökéletesen logikus volt. Célja a kapitalizmus megdöntése volt, cselekedeteit pedig kizárólag az motiválta, hogy elősegítik-e a forradalom ügyét vagy sem. A bolsevik eszmék terjesztése Oroszországban és a német hadifogolytáborokban az előbbi kategóriába tartozott. Csakhogy machinációit a legszigorúbb titokban kellett végeznie. A titok kiszivárgása alig néhány hónappal az 1917-es februári forradalom kitörése előtt bizony véget vetett volna politikai hitelének - és a XX. századi történelem merőben más irányba fejlődött volna. (Robert Service: Idézett mű, 300. o.)

Amikor a Zürichben tartózkodó Lenin 1917-ben megtudta, hogy kitört a forradalom Péterváron, azon törte a fejét, hogyan lehetne hazajutnia Oroszországba az első világháború frontjain keresztül. A legfantáziadúsabb ötlete az volt, hogy süketnéma svédnek öltözik

Nagyezsda Konsztantyinovna (a felesége, Krupszkaja - H. P.) azonban lebeszélte, mondván, hogy álmában egész biztos motyogna valamit a mensevikekről, és akkor lelepleződne. (Ugyanott, 308. o.) Végül a német konzullal kezdtek tárgyalni, s a berlini kormány engedélyezte több orosz emigráns számára, hogy két német tiszt felügyelete alatt átutazzanak Németországon. Nem valami legendás leplombált vagonba zárták őket, az állomásokon leszállhattak újságot venni, s németek is felszálltak a vagonjukba. Egyesek szerint Parvus is szerepet játszott az utazás megszervezésében. Stockholmban személyes találkozót kért Lenintől, de elutasították. Lenin tudta róla, hogy német ügynök, és az elutasítás után Helphand azonnal elhagyta Stockholmot, Berlinbe utazott, ahol jelentést tett a német külügyminisztériumnak. Lenin olyannyira el akarta kerülni még a látszatát is annak, hogy kapcsolatban áll a németekkel, hogy megkérte Haneckit (Parvus egyik cégének stockholmi alkalmazottját - H. P.) és a svéd parlament tagjait: igazolják írásban, hogy nem volt hajlandó találkozni Dr. Helphanddal. Ezt meg is tették, s az aláírt nyilatkozatot elhelyezték a Svéd Szociáldemokrata Párt irattárában. (Robert Payne: Lenin. New York, 1964, Simon and Schuster. 304. o.)

Miután Lenin megérkezett Pétervárra, köztudott, hogy elképesztő lendülettel vetette bele magát a politikai küzdelmekbe. 1917. július 4-én az orosz kémelhárítás ismertette a pétervári lapszerkesztőkkel azt a gyanúját, hogy a bolsevik pártot Németországból pénzelik. Jakub Haneckit ugyanis letartóztatták, amikor át akart kelni a svéd-orosz határon (ne feledjük, Finnország még Oroszországhoz tartozott!), s a rendőrség úgy értesült tőle, hogy pénzt juttatott el Leninhez. Meglehet, hogy ez a pénz csak a svéd szociáldemokratáktól származott, ekkor már azonban köztudott volt, hogy Hanecki Parvus alkalmazottja, aki a német külügyminisztérium ügynöke. Az orosz kémelhárítás valószínűnek tartotta, bár nem tudta bebizonyítani, hogy a német kormány pénze Parvuszon és Haneckin keresztül jutott el a bolsevikokhoz. Lenin azonban mindent tagadott, és a helsingforsi rendőrfőnök házában bujkálva kivárta, amíg elvonul a vihar.

Vajon miért nem használták ki Lenin ellen mensevik és eszer ellenfelei 1917 nyarán ezeket a kompromittáló információkat? Valószínűleg azért, mert a szocialista testvériség régi hagyományai, melyek szerint nincs ellenség a baloldalon, nehezen haltak el. A népi szovjetek legtöbb vezetője továbbra is elvtársainak tekintette a bolsevikokat. Valamennyien úgy gondolták, hogy az ellenük folytatott boszorkányüldözés a valamennyi szocialista elleni, szélsőjobboldali visszacsapáshoz vezethet. Ahogy a Novaja Zsizny (Gorkij lapja - H. P.) megfogalmazta: "Ma a bolsevikokat vádolják; holnap meggyanúsítják a szovjeteket, s aztán majd meghirdetik a szent háborút a forradalom ellen!" (Orlando Figes: A Peoples Tragedy. London, 1996, Pimlico. 435-436. o.) A baloldali mensevikek különösen sokat tettek annak érdekében, hogy Lenint ne állítsák bíróság elé. Hamarosan jó néhányuk a börtönben vagy száműzetésben bánhatta meg nagylelkűségét és naivságát.

Ma már tudjuk, hogy a német hatóságok több millió márkát bocsátottak a békepropagandát folytató orosz politikusok rendelkezésére. Aligha lehet véletlen, hogy a bolsevikok, akik a februári forradalom után a szovjetekben és más tömegszervezetekben mindenütt kisebbségben voltak, villámgyorsan sok-sok lapot alapítottak. Hogy Leninnek milyen mértékben volt tudomása a német támogatásról, ma már aligha deríthető ki; az azonban bizonyos, hogy szerette, ha világos képe van a párt ügyeiről. (Robert Service: Idézett mű, 350-351. o.)

Sokan azzal vádolták Lenint, hogy a központi hatalmakkal 1918-ban megkötött breszt-litovszki béke volt a fizetség a pénzügyi támogatásért. Csakhogy Lenin nem volt az az ember, aki ilyen hűségesen törleszt egy általa imperialistának tartott, külföldi kormányzatnak. A német katonai érdekeknek már az is megfelelt, hogy a november 7-ei hatalomátvétel után azonnal kiadta a békéről szóló dekrétumát. A breszt-litovszki béke aláírását pedig azért sürgette, mert attól tartott, hogy ennél nagyobb követelésekkel is előállhat a győztes fél, ők pedig semmit sem tehetnek ellene.

Valamennyi történész egyetért abban, hogy Lenin nem volt német ügynök. Eljutott német pénz a bolsevikokhoz, és ezt ők a saját céljaikra használták fel. A bolsevikok és a német vezérkar céljai bizonyos mértékben azonosak voltak, mert meg akarták semmisíteni az orosz állam hatalmát. Lenin jelleme azonban nem arra utal, hogy lelkesen eljátszotta volna a fizetett ügynök szerepét. Célja a világ társadalmának megváltoztatása volt, és senkinek sem volt hajlandó engedelmeskedni. (Robert Payne: Idézett mű, 337. o.) 1917-ben, amikor pártja pénzt kapott Berlinből, egyáltalán nem tartotta magát német ügynöknek, ahogy a német hatóságok sem hitték, hogy sikerült őt tartósan megvásárolni. Mindkét fél meg volt győződve róla, hogy be tudta csapni a másikat. (Robert Service: Idézett mű, 391-392. o.)

Parvusról pedig kiderült, hogy kapcsolatban állt a német hadügyminisztériummal, s bár a német szociáldemokraták ellen semmit sem követett el, érthető, hogy a baloldal körében megsemmisült a tekintélye. Beköltözött hát a berlini Pávaszigetre, egy harminckét szobás palotába, s itt éldegélt 1924-ben bekövetkezett haláláig. Fiai pedig - talán ez a legkülönösebb az egész történetben? - szovjet diplomaták lettek.

Még a Múlt-kor elnevezésű történelmi portálon is azt olvashatjuk, hogy Charles A. (1902-74) Lindbergh amerikai pilóta nagyon fiatalon szerzett magának hírnevet azzal, hogy elsőként repülte át az Atlanti-óceánt. (<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=522>) S történt mindez 1927-ben

Csak hogy az Atlanti-óceánt elsőként 1919. május 8-ától 31-éig repülték át a New York-i Rockaway és az angliai Plymouth között, leszállásokkal megszakítva Newfoundlandon, az Azori-szigeteken és Lisszabonban. A leghosszabb leszállás nélküli szakasz a newfoundlandi Trepassey és az Azori-szigeteken fekvő Horta közötti 1900 kilométer volt, amelyet 15 óra és 18 perc alatt tettek meg. Az amerikai Albert Cushing Read (1887-1967) volt a parancsnoka annak a három NC-4 típusú (ezért Nancynek becézett) repülőgépből álló köteléknek, amely megtette a 28 napig tartó utat. Az idő nagy része a szárnyakkal felszerelt csónakokra emlékeztető gépek javításával telt el.

Leszállás nélkül először John Alcock (1892-1919) és Arthur Whitten Brown (1886-1948) repülte át az Atlanti-óceánt 1919. június 14-15-én. Egy Vickers Vimy típusú gépen tették meg a newfoundlandi St. Johns és az írországi Clifden közötti 3040 kilométeres utat három perc híján 16 óra alatt. A köd, a hó és a jég miatt többször majdnem lezuhantak, s leszállásuk is kis híján katasztrófálisra sikerült.

Keletről nyugat felé elsőként a brit George Herbert Scott parancsnoksága alatt repült át egy R34 típusú léghajó Skóciától Long Islandig. 1919. július 2-án indultak útnak. A 4800 kilométeres utat négy és fél nap alatt tették meg. Ezután visszafordultak, vagyis ez volt az első oda-vissza légiút az Atlanti-óceán fölött. 1922-ben Gago Coutinho (1869-1959) és Sacadura Cabral (1881-1924) portugál pilóták repülték át az óceánt többszöri leszállással és három gépet felhasználva Lisszabontól Rio de Janeiróig. 1924 októberében egy német Zeppelin-típusú léghajó repült New Jersey-be, 1924 áprilisában pedig négy brazil pilóta repült át Genovából Brazíliába. Vagyis tulajdonképpen meg sem tudjuk mondani, milyen sokan repülték át az óceánt Charles Lindbergh előtt, mert ehhez össze kellene adnunk a különböző repülőket és léghajókat személyzetének létszámát.

Lindbergh nem azért lett híres, mert elsőként, vagy azért mert leszállás nélkül repült az óceán fölött - hanem kizárólag azért, mert az utat egyedül tette meg.

Detroitban született, s mérnöki végzettséget szerzett a Michigani Egyetemen. Húszéves korában repült először, s légi mutatványaival elnyerte a Daredevil (fenegyerek) Lindbergh nevet. 1925-ben elvégezte a hadsereg repülőiskoláját. Az amerikai légiposta-szolgálat gépein teljesített szolgálatot, majd az úgynevezett jószándék túrán végigrepülte Latin-Amerika országait (1927-28). Raymond Orteig, két New York-i szálloda tulajdonosa 1919-ben kitűzött egy 25 000 dolláros díjat annak a pilótának, aki egyedül és egyhuzamban végigrepüli a New York és Párizs közti távolságot. Több bátor pilóta is kísérletet tett a díj elnyerésére, de valamennyien kudarcot vallottak, lezuhantak vagy eltűntek. Lindbergh 1927. május 20-án szállt fel Spirit of St. Louis (St. Louis szelleme) elnevezésű repülőgéppel - valószínűleg azért nevezték így, mert St. Louis üzletemberei támogatták anyagilag a vállalkozást. A gépet a San Diego-i Ryan Airlines nevű cég tervezte és készítette el. Lindbergh se rádiót, se ejtőernyőt nem vitt magával, hogy ezzel is könnyebb legyen a gép, csak üzemanyagot, vizet és szendvicseket. Május 21-én délelőtt 10 óra 22 perckor szállt le 33 és fél óras repülés után a párizsi Le Bourget repülőtéren. Százötvenezer fős tömeg rohanta meg a repülőteret, és az ünneplők fél

órán keresztül hurcolták a pilótát a vállukon. Lindbergh világhírré tett szert, s ettől kezdve bármi történt vele, számíthatott a sajtó érdeklődésére. Kilenc amerikai és öt európai kitüntetést kapott, mindenhol lelkesen ünnepelték, ő pedig bejárta a világot, és népszerűsítette a repülést. A Time magazin őt nevezte először az év emberének, s még egy új táncot is elneveztek róla.

1932-ben azért kapta újra szárnyra a világhír, mert március 1-jén elrabolták másfél éves kisfiát. A nyomozás eredménytelen volt, s Lindbergh végül megfizette a kért váltságdíjat. Az évszázad bűnténye hónapokon át tartotta izgalomban Amerikát, amíg május 12-én véletlenül megtalálták a gyermek holttestét az erdőben, három kilométerre Lindberghék házától. Lindbergh kisfia valószínűleg még az elrablása idején meghalt: vagy agyonütötték, vagy baleset történt. A kizsarolt pénz egy részét 1934 szeptemberében találták meg a büntetett előéletű Bruno Richard Hauptman bronxi otthonában. A bíróság halálra ítélte, s villamosszékekben kivégezték. Lindberghék belefáradtak az újságírók zaklatásába, s 1935 végén három évre Angliába költöztek.

Lindbergh többször járt a náci Németországban, ahol kapcsolatba került Hermann Göringgel, a német légierő parancsnokával, s kitüntetések fogadott el tőle. Ellenezte a Németország elleni háborúba való bekapcsolódást, s még 1941-ben is azt javasolta, kössenek inkább semlegességi szerződést Hitlerrel.

Franklin Delano Rooseveltnél elnöki defetistának nevezte álláspontját, mire Lindbergh lemondott az amerikai légierő ezredesének rangjáról, és nagy nyilvánosság előtt bejelentette, hogy az országot a britek, a zsidók és a Roosevelt-kormányzat taszítja a háború felé. Sokan antiszemitizmussal vádolták. Egyes nézetei valóban rasszisták voltak, s azt hangoztatta, hogy jobban örülne, ha Amerika inkább Németországgal szövetkezne, mint a Szovjetunióval. Rooseveltnél meggyőződéses nácinak tartotta, holott inkább csak megtévesztett szimpatizáns lehetett. Háborúellenes nézeteit viszont a Pearl Harbor-i támadás előtt az amerikaiak nagy része osztotta.

A második világháború idején hiába kérte, hogy vegyék vissza a légierőhöz. Végül a bombázógépek gyártásának technikai konzultánsaként és a United Aircraft repülőgépgyártó nagyvállalat helyi képviselőjeként vett részt a csendes-óceáni harcokban. A háború után az amerikai légierő vezérkari főnökségének tanácsadója lett. Eisenhower elnök 1954-ben visszavétette a légierőhöz, s dandártábornokká nevezte ki. Élete végén természetvédelmi ügyekben állt a nyilvánosság elé. Feleségétől hat, három német szeretőjétől pedig további hét gyermeke született. Vagyis minden szempontból alkalmas személy volt arra, hogy jó időre magára vonja az újságírók figyelmét.

84. Victor Lustig ellopta az Eiffel-tornyot - kétszer

A címben szereplő megállapítás, amely a Wikipédia magyar nyelvű honlapján olvasható, téves. Minden idők egyik legsikeresebb szélhámosa, Victor Lustig, az Osztrák-Magyar Monarchia egykori állampolgára ugyanis nem lopta el, csak eladta Párizs egyik legismertebb nevezetességét, s mindössze egyszer. De azért ez is szép teljesítmény.

Az észak-csehországi Hostinnében született, 1890-ben. Jó polgári neveltetésének s Drezdában töltött iskolaéveinek köszönhetően öt nyelven folyékonyan beszélt. Szélhámos pályafutását kártyásként kezdte, óceánjáró luxushajókon fosztotta ki az unatkozó gazdagokat, akik szívesen játszottak vele pókert és bridzset. Jó pszichológiai érzékkel a játszmák kezdetén mindig vesztett, s később is kisebb veszteségekkel váltogatta egyre nagyobb nyereségeit. 1920-ban az Egyesült Államokba utazott. Felvette a grófi címet, egy bankárral értéktelen ingatlanra alkudozott, majd csak úgy mellékesen megkérte, hogy váltson át neki készpénzre 25 000 dollár értékű háborús kötvényt (Liberty Bondot). Sikerült olyan bizalmat ébresztenie önmaga iránt, hogy a bankár jó ideig ki sem nyitotta a borítékot, amelyben a hamis kötvényeket átvette. Amikor Lustigot letartóztatták, sikerült rábeszélnie a bankot, hogy ne indítson eljárást ellene, mert ha nyilvánosságra hozza a történeteket, a bank tekintélye semmisülne meg az ügyfelei előtt.

1920 és 1934 között állítólag 47 alkalommal tartóztatták le és 46 alkalommal engedték szabadon. A leghíresebb szélhámosságára Párizsban került sor, 1925-ben. A Crillon Szálloda lakójaként arról olvasott egy újságban, hogy az Eiffel-torony költséges restaurációs munkálatokat igényel, s ezért a városi tanácsban egyesek arról beszéltek, hogy inkább le kellene bontani az egész szerkezetet. Lustig és társa, Dan Collins azonnal működésbe léptek. Egy hamisító segítségével olyan leveleket nyomtattak maguknak, amelyek fejlécén a városi tanács és az Eiffel-tornyot üzemeltető társaság neve volt olvasható. Párizs öt leggazdagabb vaskereskedője hamarosan efféle, hivatalosnak tűnő leveleket kapott, amelyekben arra kérték fel őket, hogy lépjenek kapcsolatba a toronynak a városháza által kinevezett ármegállapítójával a Crillon Szállodában. Lustig koktélokkal fogadta a meghívottakat, s tudatta velük, hogy a városháza a legnagyobb diszkréciót várja el tőlük, mert olyan információt kíván megosztani velük, amelyet eddig csak a miniszterelnökkel és az államfővel tudattak. Emlékeztette vendégeit, hogy az Eiffel-tornyot csak ideiglenes emlékműnek szánták az 1889-es világkiállításra, egyre rosszabb állapotba került, kijavítása rendkívül költséges lenne, s ráadásul sokan úgy vélekednek, hogy elcsúfítja a városképet. Párizs város tanácsa ezért úgy döntött, hogy lebontatja a tornyot, s a hétezer tonna vasat eladja a legtöbbet kínáló vállalkozónak. Lustig még a toronyhoz is elvitte autón megdöbbsent vendégeit, hamisított papírjait lengetve átvitte őket a pénztáron, bemutatta nekik az emlékművet, majd közölte, hogy öt napon belül várja ajánlataikat. Újra figyelmeztette őket, hogy legyenek diszkrétek, mert nagy botrányt és tiltakozást váltana ki, ha a terv nyilvánosságra kerülne. Ezért is fogadja őket irodája helyett a szállodában.

Az öt árajánlat közül Lustig egy bizonyos André Poissonét fogadta el. Pár napig megvárakoztatta az üzletembert, majd meghívta a szállodába, és megkötötte vele a szerződést. A csekk átvétele után pedig udvariasan arra figyelmeztette Poisson, hogy ilyen esetben a közvetítő számára is jár némi ajándék, amit a boldog ügyfél teljesen rendben lévőnek is talált, s bőkezűen megjutalmazta Lustigot. (Valószínűleg ezzel sikerült véglegesen meggyőzni Poisson azzal, hogy igazi párizsi hivatalnokkal van dolga.) Az ármegállapító ezután sajnálkozva kijelentette, hogy az irodájába kell mennie. Dan Collins egy taxiban várta a szálloda előtt, a bankba száguldottak, felvették a pénzt, majd azonnal felültek a Bécsbe tartó gyorsvonatra.

A szerencsétlen Poisson pedig csak várt, várt, majd diszkréten érdeklődött az illetékes hatóságoknál, hogy mikor kezdheti meg a bontási munkálatokat. Amikor ráébredt, hogy becsapták, annyira félt a nevetségessé válástól, hogy nem tett feljelentést. A bécsi kávéházakban állítólag Lustig napokon át tanulmányozta a lapokat, hogy írnak-e valamit az esetről, de hiába. Csak azért ismerjük a

történeteket, mert maga Lustig közölte mindezt egy amerikai újságíróval. Állítólag 250 000 frankot vett át Poissontól, aki még a házat is jelzálog alá vette, hogy gyorsan előteremthesse a vételárat.

A szélhámosság olyan jól sikerült, hogy Lustig fél év múlva újra megpróbálkozott vele, ezúttal azonban leleplezték, és menekülnie kellett. Az Egyesült Államokba költözött, ahol többeknek is sikerült 30 000 dollárért eladnia egy százdollárosokat nyomtató gépezetet. A trükk az volt, hogy a gép csak hat óránként tolt ki magából egy-egy százdollárost, s mire tizenkét óra múlva elfogyott belőle az előre elhelyezett, két valódi bankjegy, Lustig már messze járt. Többször elfogták, s ő vagy meggyőzte a seriffeket ártatlanságáról, vagy megszökött. Még Al Caponét is sikerült becsapnia: rávette, hogy bízson rá 50 000 dollárt egy közös üzleti vállalkozás céljából. A pénzt később visszaadta azzal, hogy a vállalkozás sikertelen volt, de a nagyvonalú Capone így is megjutalmazta őt az összeg egytizedével.

Végül pénzhamisítás miatt tartóztatták le 1934-ben, s tizenöt év börtönre ítélték. A hagyomány szerint a börtönben senki sem bántotta, mert Al Capone védelme alatt állt. Azt is beszélik, hogy cellája falára kitűzött egy Eiffel-tornyot ábrázoló képeslapot, s ráírta, hogy Eladva. Tüdőgyulladás végzett vele 1947-ben egy springfieldi börtönkórházban.

85. Hitler zsidó volt

A szélsőséges antiszemitáknak még Adolf Hitler származása is gyanús. Először a müncheni kávéházakban lehetett efféle pletykákat hallani az 1920-as évek elején, majd Hitler hatalomra jutása után a külföldi sajtó kezdte terjeszteni, hogy a zsidóság legnagyobb ellenfelének zsidó ősei voltak. A legenda végleges változatát Hans Frank, Lengyelország nem anektált részének volt főkormányzója öntötte formába, amikor nürnbergi cellájában kivégzése előtt lediktálta emlékiratait.

Frank szerint Hitler 1930 végén megbízta, hogy nézzen utána családjá történetének. Egyik unokaöccse állítólag azzal fenyegette meg, közzé fogja tenni, hogy a Führer igazi nagyapja egy Leopold Frankenberger nevű, grazi zsidó volt. Hitler apai nagyanyja ugyanis, Maria Anna Schicklgruber (1795-1847) akkor hozta világra Hitler apját, Alois Schicklgrubert (1837-1903), amikor Frankenbergerék szakácsnője volt, s a család még éveken át támogatta őt anyagilag. Hitler állítólag azzal magyarázta meg a történeteket, hogy az ő nagyanyja megtévesztette Frankenbergert. Elhitette vele, hogy ő a gyermeke apja, mert szüksége volt az anyagi támogatásra.

Mi igaz mindebből? Ian Kershaw, Hitler egyik legterjedelmesebb és legmodernebb életrajzának szerzője szerint egyetlen szó sem. Grazban az 1830-as években nem telepedhettek le zsidók, ilyen nevű családot nem sikerült találni, s arra sincs bizonyíték, hogy Hitler nagyanyja egyáltalán járt volna Grazban. (Hitler. 1889-1936. Hybris. Szeged, 2003, Szukits Könyvkiadó. 35. o.)

Nem tudjuk pontosan, ki volt Hitler apai nagyapja, mert apja, Alois Schicklgruber törvénytelen születésű volt. Valószínűleg Johann Georg Hiedler (1792-1857) lehetett, akihez a nagyanyja öt év múlva hozzáment. Ennél is valószínűbb, hogy az öccse, Johann Nepomuk Hiedler (1807-1888) volt az apa, aki az anya halála után örökbe fogadta őt. Örökösévé is megtette, azzal a feltétellel, hogy felveszi

a nevét. 1876. június 6-ától tehát Alois Schicklgruber új vezetéknevet kapott, a Hiedler (kisbirtokos) név kevésbé parasztos formában leírt változatát, a Hitlert. És ha valóban Johann Nepomuk volt Alois Schicklgruber apja, akkor Hitlernek ugyanaz a személy volt apai nagyapja, mint az anyai dédapja, mert az anyja, Klara Pöltz (1860-1907) Johann Nepomuk unokája volt.

Ian Kershaw-nak igaza van: a Führer valóban szerencsés volt, hogy apja 1876-ban, az ő születése előtt tizenhárom évvel felvette a Hitler nevet. A t'Heil Schicklgruber t nem hangzott volna túlzottan jól egy nemzeti hős köszöntésekor. (Ugyanott, 32. o.)

86. Hitler szabad választásokkal került hatalomra

E gyakran hangoztatott kijelentés nemcsak a demokratikus választások iránti mélységes bizalmatlanságról árulkodik, hanem egyszerűen alaptalan.

Minden történelmi kézikönyvből tájékozódhatunk a német náci párt választási eredményeiről. 1924 májusában a szavazatok 6,6%-át, ez év decemberében 3%-át, 1928 májusában pedig 2,3%-át szereztek meg. Ez elenyészően kevés, és arra utal, hogy egy gazdasági és politikai válságtól mentes Németországban Hitlernek semmi esélye sem lett volna arra, hogy hatalomra jusson. A nácik támogatói köre csak a gazdasági világválság hatására növekedett meg: az 1930-as választáson a szavazatok 18,3%-át, 1932 júliusában pedig már 37,4%-át kapták meg. Csakhogy pár hónap múlva máris csökkenni kezdett a támogatottságuk: 1932 szeptemberében már csak a szavazatok 33,1%-át tudták megszerezni. (Ormos Mária: Németország története a 20. században. Bp. 2008. Rubicon-Ház Bt. 161. o.) A válságból előbb-utóbb kilábaló Németországban ez az arány minden bizonnyal tovább csökkent volna.

Csakhogy a német belpolitikában 1932-re patthelyzet alakult ki, s rendkívül nehéznek bizonyult a kormányt támogató parlamenti többség létrehozása. A német politikai elit egyes konzervatív vezető személyiségei pedig elszámították magukat: azt hitték, ha a csökkenő, de még jelentős támogatottságú Hitlert beemelik a hatalomba, képesek lesznek őt féken tartva létrehozni a hazafias erők szilárd kormányzatát. Ahogy Franz von Papen megfogalmazta: Nincs veszély. Felbéreltük őt a mi színdarabunkhoz. (Joachim C. Fest: Hitler. Harmondsworth, 1974, Penguin. 366. o.) Ezért neveztették ki Hindenburg köztársasági elnökkel 1933. január 30-án kancellárrá a náci párt vezetőjét. Csakhogy ugyanúgy alábecsülték őt, mint ekkoriban mindenki. Hogy továbbra is Joachim C. Festet idézzük: Hitler maga kétségkívül kezdettől átlátott e stratégián. Azt az ellenlépést tervezte, hogy új választásokat fog követelni. Egy soha nem látott választási győzelemmel kívánt kitörni abból a ládából, amelyet Papen kovácsolt össze, és a népszavazás egyetértésével akarta megtagadni a bábukancellár szerepét. Ígéretük semmiképpen sem jelenthettek a számára akadályt. (Ugyanott)

Végül a Reichstag három héttel későbbi felgyújtása könnyítette meg a dolgát: erre hivatkozva fogadtatta el a felhatalmazási törvényt, hirdette ki a rendkívüli állapotot, számolhatta fel a parlamentarizmust és a személyes szabadságjogokat. Csakhogy még a terror gépezetének megindulása után, 1933. március 5-én megtartott választásokon is a náci pártnak csak a szavazatok 43,9%-át

sikerült megszereznie! Mindent összevéve az utolsó német választásokon a felnőtt lakosság azzal búcsúzott el a véleménynyilvánítás jogától, hogy 56,1%-ában nem a nemzetiszocialistákra és nem Hitlerre szavazott (Ormos Mária: Hitler. Bp. 1993, T-Twins. 203. o.)

87. Göring kijelentette, hogyha meghallja a kultúra szót, a pisztolyáért nyúl

Ezt a kijelentést olykor Hermán Göringnek, máskor Joseph Goebbelsnek vagy Heinrich Himmlernek szokták tulajdonítani. Valójában azonban a színpadon hangzott el először.

Hanns Johst (1890-1978) német drámaíró 1932-ben csatlakozott a nácik pártjához, s a következő évben Schlageter című drámájával kívánta megünnepelni Hitler hatalomra jutását és 44. születésnapját. A drámával Albert Leo Schlageternek (1894-1923) kívánt emléket állítani, aki 1923-ban, a Ruhr-vidék francia megszállása idején egy illegális fegyveres csapat tagjaként szabotázsakciókkal nehezítette a megszállók utánpótlását. A franciák elfogták, és Düsseldorf közelében kivégezték. A nácik a hazafias ügy mártírjának tekintették Schlagetert, s állítólagos feljelentőjének, Walther Kadow kommunista tanárnak a meggyilkolását olyan hírhedt náci vezetők hajtották végre, mint Rudolf Höss (aki az auschwitzi koncentrációs tábor első parancsnoka lett) és Martin Bormann (Hitler későbbi magántitkára).

Hanns Johst színdarabja első felvonásának első jelenetében a főszereplő azon vitázik egy barátjával, hogy érdemes-e vizsgákra készülni, amikor a haza még nem szabad. A következő párbeszéd hangzik el köztük:

SCHLAGETER: Jó öreg Fritz! (Nevet) Téged aztán semmilyen paradicsom sem csábíthat el a szögesdróttól, amelybe belekeveredtél!

THIEMANN: Hát ez aztán biztos! A szögesdrót az szögesdrót! Én tudom, mi ellen harcolok

Nincsen rózsza tövis nélkül!

S az utolsó dolgok, amelyekért kiállnék, azok a nemes eszmék! Ismerem az egész szemetet 18-ból

testvériség, egyenlőség

szabadság

szépség és méltóság! A kapáshoz megfelelő csalit kell használni. Aztán már ott is vagy egy egyezkedés közepén, és azt mondják neked: Kezeket fel! Le vagy fegyverezve! Te disznó republikánus szavazó! Azt már nem, csak maradjanak távol az egész ideológiai komédiájukkal! Én éles lőszerrel lövök rájuk! Amikor meghallom azt a szót, hogy kultúra

kibiztosítom a browningomat! (Wenn ich Kultur höre

entsichere ich meinen Browning!)

SCHLAGETER: Hogy lehet ilyesmit mondani!

THIEMANN: Ez célba talál! Abban biztos lehetsz!

SCHLAGETER: Te aztán robbanékony vagy

(<http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=44&t=148927#p1291755>)

A Hitler születésnapján, április 20-án bemutatott darabban Veit Harlan (1899-1964), a híres Jud Süss című náci propaganda-film későbbi rendezője játszotta Thiemann szerepét, tehát valószínűleg ő mondta ki először nagy nyilvánosság előtt az oly sokat idézett mondatot. Hanns Johst pedig hamarosan a Birodalmi Írók Kamarájának és a Német Költészeti Akadémiának elnöke lett, sőt felkerült a Goebbels által összeállított Isten által rendkívüli tehetséggel megáldottak listájára (Gottbegnadeten list, 1944) is. A birodalmi kultúra szenátora néven emlegették - vagyis nem csoda, ha a nácik hagyományos kultúra iránti gyűlöletét igen csattanósan kifejező idézet később úgy terjedt el, mint Hitler közvetlen környezete vezető személyiségeinek autentikus megállapítása.

Ezért aztán számtalan alkalommal felidézték, s nemegyszer alaposan ki is forgatták eredeti értelméből. Jean-Luc Godard francia filmrendező A megvetés (Le Mépris, 1963) című, Alberto Moravia regényéből készült filmjében például az arrogáns amerikai producer, Jeremy Prokosch szerepét játszó Jack Palance így beszél: Amikor meghallom a 'kultúra' szót, előveszem a csekk-könyvem

2007 decemberében pedig David Starkey brit történész a következőket állapította meg II. Erzsébet királynőről: Nem hiszem, hogy jól érzi magát bárkivel is, aki

tétovázva mondom ki a szót: értelmiségi

Azt hiszem, a kultúrával kapcsolatban kissé úgy viselkedik, mint Goebbels - emlékeznek, ugye? Amikor meghallom a kultúra szót, a revolveremért nyúlok. Azt hiszem, a királynő az álarca után nyúl. (Guardian, 2007. dec. 22.) II. Erzsébet azzal vontta magára a történész haragját, hogy nem mutatott kellő érdeklődést a Nemzeti Tengerészeti Múzeum egyik kiállítása iránt. Nem csoda, hogy Starkeyt ezek után Nagy-Britannia legdurvább férfijának nevezték.

88. Sztálin szürke, tehetségtelen, műveletlen személyiség volt

Mivel a kommunista világban istenítték Sztálint, zseniális gondolkodónak, Marx és Lenin méltó követőjének, a legkülönbözőbb tudományok szakértőjének kiáltották ki, ennek ellenhatásaként az ellenfelei hajlottak arra, hogy szürke egyéniségnek, jelentéktelen bürokratának, tehetségtelen

hivatalnoknak tüntessék fel. Elterjesztették, hogy műveletlen, nem ismeri a világnyelveket, nem járt külföldön stb. De vajon egy ilyen személyiség képes lett volna arra, hogy a világ egyik legnagyobb hatalmú vezetőjévé emelkedjen fel?

Sztálin a grúziai Goriban született Joszif Visszárionovics Dzsugasvili néven, 1878. december 6-án (a gregoriánus naptár szerint 21-én). Nem tudjuk, hogy később miért hamisította meg saját születési dátumát 1879. december 21-ére. Apja, Beszo (oroszul: Visszarion) Dzsugasvili (1850-1909) egy paraszti származású, durva és műveletlen munkás volt, anyja, Jekatyerina Geladze (1860-1937) azonban gondosan taníttatta a fiát. Beíratta őt a gori egyházi iskolába, a három előkészítő és négy alaposztályi évvel együtt tehát itt hét évet töltött, s olyan jó tanulónak bizonyult, hogy tandíjmentességet kapott. Tizenöt és fél éves korában elvégezte az iskolát, majd öt évet tanult a tifliszi papi szemináriumban (1894-99). Vajon hány fiú volt képes ennyi időt tanulással tölteni az ő társadalmi rétegéből?

1899 májusában kizárták a papi szemináriumból. Anyja élete végéig azon sajnálkozott, hogy nem lett pap belőle. A párttörténet azt állította, hogy erre a kizárásra marxista propagandatevékenység miatt került sor, csak hogy tanárai nem tudtak erről, különben aligha ajánlották volna neki, hogy helyezkedjen el valamelyik egyházi iskolában, s így nem kell visszafizetnie az állami támogatást. A kizárás oka az volt, hogy nem jelent meg az ötödéves záróvizsgán.

Rendes munkahellyel és havi fizetéssel csak három hónapig rendelkezett: 1899 decemberétől 1900 márciusáig a tifliszi Fizikai Intézet obszervatóriumának időjárásmérő eszközeit ellenőrizte, néha pedig takarított és havat lapátolt az intézet udvarán. Bejelentés nélkül kellett távoznia egy rendőrségi házkutatás miatt. A fiatalember ugyanis, akit kezdetben Szoszó vagy Szoszelo néven becéztek, most pedig Koba lett a fedőneve, már 1898-tól kapcsolatban állt a helyi marxista szervezetekkel. A Koba nevet különben Alekszandr Kazbegi grúz író Apagyilkos című romantikus regényéből vette át, amelyben ilyen néven emlegettek egy romantikus hőst, az orosz hódítók ellen harcoló hazafit.

1903-ban ítélték először szibériai száműzetésre, ahonnan 1904 januárjában már meg is szökött. Ezután Tifliszben marxista sajtótermékeket szerkesztett, s a jelek szerint részt vett a forradalmi kisajátítások néven emlegetett bank-és postarablásokban. Ott volt a finn Tammerforsban (1905), a Stockholmban (1906) és a Londonban (1907) szervezett szociáldemokrata konferenciákon és kongresszusokon. Újabb szibériai száműzetések (1909-11, 1911-12, 1912) után 1912-ben Krakkóba ment Leninhez, ahonnan Bécsbe küldték, hogy tanulmányozza a marxizmus klasszikusait és a nemzetiségi kérdést. Tehát nem állíthatjuk, hogy sohasem járt volna nyugati országokban. Lenin csodálatos grúz-nak nevezte egy Gorkijhoz írott levelében, s ettől kezdve mindenben támogatta.

A nyelveket (a grúzon és az oroszon kívül) valóban nem ismerte, hiába kísérletezett több nyugati nyelv elsajátításával is. Ekkoriban írott tanulmányaihoz kénytelen volt fordításokat rendelni a német marxisták írásaiból. Mivel a többi bolsevik olyan álnevet használt, amellyel keménységüket hangsúlyozták, s a Molotov (kalapács) és Kamenyev (kő) nevek már foglaltak voltak, felvette az acélra utaló Sztálin nevet. Hazatérése után részt vett a párt lapja, a Pravda szerkesztésében, majd újra Szibériába száműzték (1913-17).

Két kevésbé köztudott dolgot azonban hangsúlyozni kell. Az egyik a rendkívüli olvasottsága: már fiatalon megismerkedett Victor Hugó, Csernyisevszkij, Zola, Schiller, Maupassant, Balzac,

Thackeray, Gogol, Csehov, Tolsztoj, Szaltikov-Scsedrin és Dosztojevskij könyveivel, sőt kísérletet tett a marxizmus klasszikusainak idegen nyelven való tanulmányozására is. (Simon Sebag Montefiore: Young Stalin. London, 2007, Weidenfeld & Nicolson. 53-54. o.) A másik: rövidebb és nehezen mozgó bal karja, két összenőtt lábujja és himlőhelyes arca dacára a nők nagyon is vonzóknak találták. Sok életrajzírója hangsúlyozza ápolatlanságát, az illegalitásban élő bolsevikok vagy a szibériai száműzöttek köreiből azonban valószínűleg nem ő volt az egyetlen férfi, aki nem tudott rendszeresen tisztálkodni.

Sztálint csinosnak találták a nők, emlékezett vissza Molotov

„A nők bolondulhattak érte, mert igen sikeresnek bizonyult a körökben. Gyönyörű mézszínű szemei voltak. Szószó egészen vonzó volt”, mesélte a lányának Zsenya Allilujeva, majdani sógornője és valószínűleg szeretője. „Vékony, erős, energikus férfi volt, hihetetlen hajbozonttal és ragyogó szemekkel. Még kevésbé vonzó vonásainak is megvolt a bája. Rejtélyes megjelenése, arroganciája, durvasága, macskaszerű ébersége, megszállott tanulása és éles intelligenciája talán még érdekesebbé tették a nők szemében

Magányos volt, sovány és ápolatlan - a nők egész életében arra törekedtek, hogy gondozhassák. Aztán ott volt a nemzetisége! A grúzokról azt híresztelték, hogy szenvedélyesek és romantikusok. (Ugyanott, 178. o.)

Vagyis Sztálin kifejezetten intelligens, vonzó és erős személyiség volt. A száműzetésben élő, s mindenkivel elégedetlen Lenin rokonszenvét és elismerését nem volt könnyű megnyerni. Neki azonban ez is sikerült. Pedig távolról sem volt önállóan személyiség, köztudott, hogy 1917 első felében egyáltalán nem értett egyet Leninnel.

A bolsevik hatalomátvétel utáni pályafutása közismert. A párt első vezetői közé került nemzetiségi népbiztosként (1917-23), részt vett a polgárháború küzdelmeiben s a politikai bizottság (1919) tagja, majd Lenin támogatásával 1922-ben a párt főtitkára lett. Ő volt az egyetlen a bolsevik párt legfelső vezetéséből, aki felismerte, hogy érdemes belépnie a párt szervezőbizottságába, mert így fokozatosan kiépítheti támogatóinak körét. Ha szürke, jelentéktelen személyiség lett volna, aligha tudja kicselezni a haldokló Lenin támadásait, kiszorítani a hatalomból Zinovjevvel és Kamenyevvel összefogva Trockijt, majd Buharinnal összefogva Zinovjevet és Kamenyevet, a végén pedig Buharint is. Rendkívüli munkabírású, kiváló taktikai érzékkel rendelkező, mindenre figyelő és semmit el nem felejtő politikusnak bizonyult. Képes volt támogatni a lenini új gazdasági mechanizmust, majd éles fordulattal áttérni a tervezkedés gyorsított iparosítására és a független parasztság felszámolására. Úgy vetette alá a legkegyetlenebb terrornak előbb a társadalom párton kívüli részét, majd a pártot, a hadsereget, a nemzetközi kommunista mozgalmat s még a titkosrendőrséget is, hogy szándékait előre bejelentette, s hatalma ennek ellenére mindvégig szilárd maradt. Mind az orosz, mind a külföldi értelmiség egy részét sikerült megnyernie, eljátszania előttük az egyszerű, becsületes, népi vezető szerepét. A legvadabb fordulatokra kényszerítette a nemzetközi kommunista mozgalmat, hol a szociáldemokratákat, hol a nácikat (1936), hol a nyugati polgári pártokat (1939), majd újra a nácikat (1941), s végül ismét a polgári pártokat jelölve ki ellenségnek.

Hogy erkölcsileg milyen ember volt, ezt abból a történetből tudhatjuk meg, amelyet Kari Bergardovics Radek mesélt el Marija Joffénak. Egy kiránduláson a bolsevik vezetők arról

beszélgettek, mi a legjobb dolog a világon. Kamenyev a könyvet, Rikov a konyakot, Radek a nőt nevezte meg, Buharin szerint pedig az a legnagyobb érzés, ha az ember a nagy népi hullám tarajára került.

Sztálin pedig így ismertette a boldogság titkát: Jól kifundálni egy tervet, aztán pedig jó sokáig meghúzódni készenlétben állva, kifürkészni, hol rejtőzik az illető. Akkor elkapni a grabancát, és bosszút állni! (Kun Miklós: Az ismeretlen Sztálin. Bp. 2002, PolgArt-Athenaeum. 419. o.)

Sztálin szörnyeteg volt, de kétségkívül rendkívül tehetséges szörnyeteg. A politikai taktika nagymestere, a megfélemlítés professzora, a manipuláció bajnoka. Nem az a szürke és középszerű bürokrata, akit Trockij emlegetett, hanem egy kegyetlen, de művelt, igen olvasott és nagy tehetségű politikus, aki komoly önművelést folytatott. Rengeteg feljegyzést készített, igen sok szépirodalmi és történelmi művet hagyott hátra lapszéli jegyzeteivel. Az Új Ember tökéletességét hirdető bolsevikok buzgó autodidakták voltak. Mindannyiuk közül Sztálin volt a legműveltebb és a legigyekvőbb. Komolyan vette olvasmányait, szorgalmas tanulóként jegyzeteket készített, és idézeteket tanult, árulkodó lapszéljegyzeteket hagyva olyan könyvekben, mint Anatole Francé írásai

†Kiválóan ismerte az ókort és a mitológiát - emlékezett Molotov. - Tudott idézni a Bibliából, Csehovtól és a Svejkéből éppúgy, mint Napóleontól, Bismarcktól és Talleyrand-tól. Olyan jól ismerte a grúz irodalmat, hogy Salva Nucibidze filozófussal is vitákba bonyolódott, aki jóval Sztálin dicsfényének eltűnése után ismerte be, hogy Sztálin szerkesztői megjegyzései egyenesen kiválóak voltak.† (Simon Sebag Montefiore: Sztálin. A Vörös Cár udvara. Bp. 2007, Alexandra. 111. o.)

Végtelen ügyesen bánt az emberekkel is. Az újabb kutatások szerint azonban ennek az lett a következménye, hogy Sztálin környezetében az 1930-as évekre nem maradt egyetlen gerinces, tisztességes, emberi érzésektől áthatott személyiség sem - ezeket 1917 után a rezsim vezetői módszeresen elpusztították, bebörtönözték, száműzték, vagy magukhoz alacsonyították. Mindenkinek meg kellett halnia, aki nem rendelkezett vakhittel. (Ugyanott, 215. o.) Majd azok közül is igen soknak, akik rendelkeztek - ezeket viszont a Sztálin életrajzával alaposabban megismerkedő olvasó aligha fogja megsajnálani. Mert mit is mondhatunk az önző és pszichopata Nágyáról, Sztálin feleségéről, a buta Vorosilovról, a koncentrációs táborok dicshimnuszát zengő Gorkijról, a kislányokat megrontó Jenukidzéről, a hóhér szerepére büszke Visinszkijről, a kivégzetteket kicsúfoló, magyar származású Paukerről, a letartóztatott barátjával gorombáskodó Bulganyinról, a parasztok ellen mérges gázt bevető Tuhacsevszkijről?

A harmincas évektől Sztálint olyan személyiségek vették körül, mint Jagoda, aki ereklyeként őrizte a Zinovjev és Kamenyev agyából kioperált golyókat, Buharin, aki örömét fejezte ki az előbbieket kivégzése alkalmából, Pjatakov, aki a pere előtt felajánlotta, hogy saját kezűleg kivégzi a feleségét, Berija, aki sok nőt megerőszakolt, s kígyóval kergette örületbe Lakoba feleségét. Hogyan vélekedhetünk az éhező és a kannibalizmusig eljutó nép körében dőzsölő és páváskodó káderfeleségekről vagy a szellentési versenyt rendező népbiztosokról? (Ugyanott, 177. o.) Hát a legfelsőbb vezetés tagjairól, Sztálin közvetlen munkatársairól, akik egymást részegen a tóba lökdösték, akik miatt Malenkovnak tartalék nadrágot kellett hozni a vezér vacsoráira, mert mindig paradicsomra ültették? A szovjet hatalom legbefolyásosabb hatalmasságairól, akik nagyokat nevettek, amikor Hruscsovnak Berija egy Pöcs feliratú papírt tűzött a hátára? (Ugyanott, 529. o.) Ordzsonikidze volt az egyetlen, aki némi emberségről tett tanúbizonyságot, és baráttan közeledett a már halálra ítélt

kollégái felé - és ezért kénytelen volt öngyilkosságba menekülni. De ő a kivétel, sokkal jellemzőbb Kalinyin, a híres államfő esete, aki halálos ágyán, a búcsúlevelében még egyszer, utoljára, jól bemártotta a nyolc éve halott Buharint Sztálinnál, mert annyira hozzászólt a denunciáláshoz

Sztálin udvara kiváló illusztráció Lord Acton aforizmájához: A hatalom megrontja az embert - a teljhatalom pedig teljesen megrontja. De eszünkbe juthat Engels egyik megállapítása is, aki 1870. szeptember 4-én a következőket írta Marxnak: Olyan emberek uralmát értjük rémuralmon, akik rémületet keltenek, pedig megfordítva, olyanok uralma ez, akik maguk vannak megrémülve. A terror nagyrészt haszontalan kegyetlenkedésekből áll, amelyeket olyan emberek követnek el önmaguk megnyugtására, akik maguk félnek. (Karl Marx és Friedrich Engels művei. 33. köt. Bp. 1975, Kossuth Könyvkiadó. 50-51. o.) Mert Sztálin környezetében mindenki rettegett, kezdve a fiától egészen az utolsó felszolgálóig. Ezért valamennyien belenyugodtak barátaik, munkatársaik, családtagjaik megkínzásába, deportálásába és kivégzésébe - sőt lelkesen feljelentették egymást, majd rohantak kiigényelni a kivégzettek lakását. Az ember néha nem is tudja, hogy Sztálin életrajzát lapozgatva a világpolitika irányítóiról olvas-e vagy a maffiózókról, oly gyakoriak az efféle kötetekben a mérgezések, autóbalesetnek feltüntetett gyilkosságok és a biszexuális orgiák. De akadnak abszurd drámákba illő jelenetek is: Sztálin egyszer nevetve közölte Jezsovval, hogy Bugyonnij szerint saját magukat is le kellene tartóztatni

Az ember szinte jólesően olvasná, hogyan zuhannak Sztálin környezetének sértődékeny és végtelen kisebbségi érzéssel küszködő szereplői félelem és tudatlanság kórjától megfertőzve a pusztulásba, mint a biztonsági kötéllal egymáshoz kötözött hegymászók a szakadékba (Ugyanott, 68. o.) - ha nem tudná, hogy minden intézkedésükkel százezreket rántottak magukkal a halálba.

89. A marxista tanítás megvalósítására tett kísérlet nem vezet feltétlenül elnyomó rendszerekhez

Sokan vélekednek még ma is úgy, hogy a sztálini Szovjetunióban vagy Mao Kínájában eltorzították a marxizmus tanítását. Szerintük ezek a magukat marxistának nevező s totális elnyomást gyakorló rendszerek ideológiái csak karikatúrái az igazi marxizmusnak. Leszek Kolakowski lengyel filozófus azonban arra figyelmeztet egy híres esszéjében, hogy karikatúráról csak akkor beszélhetünk, ha a rajz emlékeztet arra, amit ábrázol. Nem tagadom azt a nyilvánvaló tényét - írja -, hogy Marx gondolkodása sokkal gazdagabb, finomabb és sokkal differenciáltabb annál a néhány idézetnél, amelyet állandóan ismétlgettek a leninista-sztálinista ideológia szerint, hogy igazolják a szovjet hatalmi rendszert. Mégis azt mondanám, hogy ezek az idézetek nem feltétlenül torzítások, hogy a marxizmus száraz csontváza, melyet a szovjet ideológia felhasznált, nagymértékben leegyszerűsített, de nem meghamisított útmutató az új társadalom felépítéséhez. (My Correct Views on Everything. South Bend, Indiana, 2004, St. Augustines Press. 42. o.)

Sztálinizmuson Kolakowski olyan totalitárius rendszert ért, amely a termelési eszközök állami tulajdonán alapul, amelyben az állam szervezetei a társadalmi élet kizárólagos színterei, s minden

emberi tevékenység csak akkor engedélyezett, ha az állam céljait szolgálja. Elismeri, hogy nincs tökéletes totalitárius rendszer, s azt is, hogy nem minden zsarnoki rendszer szükségszerűen totalitárius, de a sztálini rendszer meglehetősen megközelítette az igazi totalitárius rendszert, a rabszolgaság szélsőséges formáját, ahol minden ember rabszolga, s ezzel bizonyos egyenlőség jön létre közöttük.

Az érett sztálinizmussal olyan rendszer jött létre, amelyben az egymástól elszigetelt egyéneket az egységes államszervezet irányítja. Egyszemélyes autokrácia alakult ki, amely csak logikus következménye volt az államban és a pártban megkövetelt egységnek. Nélkülözhetetlen alkotórésze a rendszernek az általános kémkedés és besúgás, valamint az ideológia mindenhatósága. Ez utóbbira még akkor is szükség van, ha nem hisznek benne, hiszen szabad választások vagy örökölt királyi tekintély híján kizárólag az ideológia lehet a rendszer legitimitásának alapja.

Sokan érveltek úgy, hogy a marxizmussal nem lehet megmagyarázni az Oroszországban kialakult rendszert, ehhez figyelembe kell venni az orosz múlt történelmi sajátosságait is: az állam mindenhatóságát és a személyes szabadságjogok korlátozottságát. Ez kétségkívül igaz. Csakhogy akkor is fel kell tenni a kérdést, hogy miért éppen a marxizmus felelt meg ilyen kiválóan egy totalitárius, terjeszkedő és sovinizta állam szükségleteinek? Kolakowski szerint ehhez nem kellett eltorzítani a marxizmus lényegét, csak megfelelően kellett értelmezni azt. (Ugyanott, 36. o.)

Marx ugyanis a munkamegosztást s az ebből elkerülhetetlenül következő elidegenedést tekintette minden társadalmi probléma forrásának. A magántulajdonnal az elidegenített munka egymással ellenséges osztályokra osztja a társadalmat. Marx meggyőződése szerint azonban a jövőben létrehozható a tökéletesen egységes emberi társadalom, mivel az új osztály, a proletariátus számára nyilvánvaló lesz, hogy csak akkor vethet véget saját kizsákmányolásának, ha minden kizsákmányolást megszüntet. Mégpedig az egyre fejlődő technológia végül dialektikus módon megszünteti saját romboló erejét, és létrehozza az emberiség új egységét, amely nem a szükségletek elnyomásán, hanem a nélkülözéstől való szabadságon alapul.

Gyanítom - írja Kolakowski -, hogy az ember tökéletes egységének és a történelmileg kiváltságos szerepű proletár tudatosságnak az elképzelése tette lehetővé, hogy ezt az elméletet a totalitárius mozgalom ideológiájává alakítsák át

mert alapvető értékei másképpen nem valósíthatóak meg. Nem arról van szó, hogy Marx elméletéből hiányzott a jövő társadalmának víziója, egyáltalán nem hiányzott. De még az ő nagyerejű képzelete sem tudta felvázolni az átmenetet az t'előtörténelemből az t'igazi történelembé, s előállni a megfelelő társadalmi technológiával, amely az előbbit átalakítja az utóbbivá. Ezt a lépést a gyakorlat vezetőire kellett hagyni. Ez pedig elkerülhetetlenül azt vonta maga után, hogy hozzá kellett adni valamit az örökölt doktrínához, és ki kellett egészíteni a részleteket. (Ugyanott, 37. o.)

Marx szerint a felszabadított emberiségnek nem lesz szüksége azokra az eszközökre, amelyekkel a polgári társadalom rendezte a konfliktusokat, hiszen ilyesmikre csak az elszigetelt egyénekből álló s a piac által irányított társadalomban van szükség a stabilitás fenntartásához. Vagyis, ha a polgári rendszert a köztulajdonon alapuló rendszerrel váltották fel, az államgépezetre nem lesz szükség.

Ha elfogadjuk, hogy a marxizmus igaz, mert tudományosan megalapozott, s mert a

legprogresszívabb társadalmi osztály törekvéseit fejezi ki, nem állunk messze a leninizmustól. Marx ugyan nem alkotta meg az új párt elméletét, de ő is emlegetett egy élcsapatot, amely kifejezi a munkásosztály látens tudatosságát, és saját elméletét is e tudatosság kifejeződésének tekintette. Lenin csak ezt a marxi élcsapatelméletet fejlesztette tovább. Az osztályharc által szétszabdalt társadalomban kizárólag két alapvető ideológia létezhet: a polgárságé és a proletariátusé. Ha pedig a munkásság képtelen létrehozni saját ideológiáját külső segítség nélkül, vagyis amit létrehoz, az nem igazi proletár világnézet - akkor a marxista pártnak, az igazság képviselőjének teljesen független politikát kell folytatnia a munkáspárttól. Lenin ezt úgy fogalmazta meg, hogy a munkásság külső segítség nélkül csak a szakszervezeti tudatosság szintjére tud eljutni, s olyan triviális dolgokért akar csak harcolni, mint a magasabb bér, jobb munkakörülmények stb.

Ebből az következik, hogy a hatalom megszerzése után a marxista párt nyugodtan figyelmen kívül hagyhatja az éretlen tömegek akaratát. Sőt ezt meg is kell tennie, különben elárulná történelmi küldetését

A proletár tudatosságnak efféle koncepciója szerint a szellem felett gyakorolt diktatúra teljesen igazolható: a párt valójában jobban tudja a társadalomnál, melyek a társadalom valódi (vagyis nem az empirikus) kívánságai, érdekei és gondolatai. Ha pedig a párt szelleme egyetlen vezetőben testesül meg (mint a társadalmi egység legmagasabb rendű kifejeződésében), akkor el is jutottunk a végső egyenletig: igazság = proletár tudatosság = marxizmus = a párt ideológiája = a pártvezetők ideológiája = a főnök döntései. Az elmélet, amely a proletariátust kiváltságokkal ruházta fel a megismerés terén, abban a kijelentésben kulminál, hogy Sztálin elvtárs sohasem téved. És ebben az egyenletben semmi sincs, ami ne lenne marxista. (Ugyanott, 39. o.)

Marx persze sohasem állította, hogy az államnak el kell nyomnia a civil társadalmat, csak azt állította, hogy az állam majd elhal, a politikai kormányzat feleslegessé válik, s átadja helyét a dolgok igazgatásának. De hogyan lehet majd a dolgok igazgatásával irányítani a termelést? Kolakowski úgy látja, hogy az embereket három módon lehet munkára bírni: anyagi juttatásokkal, erkölcsi érvekkel és kényszerrel. Az első módszer szabad munkaerőpiacot feltételez, s összeférhetetlen a marxista elvekkel. A második nagyszabású erkölcsi átalakulást tesz szükségessé - és ha ilyesmit nem sikerült előidézni, marad a kényszer.

Csak hogy Marx ideálja, a civil és a politikai társadalom teljes egysége aligha valósítható meg, ha csak a politikai társadalom, a marxista párt képviseli a nép igazi akaratát. Így viszont a marxista párt akaratával való szembeszállás azonnal a kapitalista rend fenntartására irányuló törekvésként értelmezhető, s az egység felé nem vezet más út, mint a civil társadalom minden függetlenségének megszüntetése. Így semmi szükség elválasztani egymástól a szocialista világ új emberének létrehozását a pusztá kényszertől; ennek következtében pedig elkerülhetetlenül elmosódik a különbség a felszabadítás és szolgáskorba való taszítás között. A (burzsoá értelemben vett) szabadság kérdése jelentéktelenné válik az új társadalomban. Hát nem azt mondta Engels, hogy az igazi szabadság annak függvénye, hogy mennyire képesek az emberek alávetni természeti környezetüket és tudatosan szabályozni a társadalmi folyamatokat? E meghatározás szerint pedig minél fejlettebb technológiailag egy társadalom, annál szabadabb, a társadalmi élet pedig minél jobban alá van vetve egy egységes, irányító erőnek, annál szabadabb. Engels nem említette, hogy a társadalom efféle irányítása magában foglalná a szabad választásokat vagy más efféle burzsoá fortélyokat; és ezért semmi okunk sincs azt

állítani, hogy az egyetlen despotikus központból ily módon szabályozott társadalom nem lenne tökéletesen szabad ebben az értelemben. (Ugyanott, 41. o.)

Kolakowski arra figyelmeztet, hogy nem Sztálin összegezte a kommunizmus elméletét a magántulajdon felszámolásának kifejezésével, nem ő állt elő azzal, hogy az államnak centralizált ellenőrzést kell gyakorolnia a termelési eszközök felett - ezek mind a Kommunista Kiáltványban olvashatók. A fő probléma az volt, hogy Marx hitt az emberi társadalomban megvalósítható egység eszméjében, márpedig ezt az egységet kizárólag despotizmussal lehet megvalósítani. Gyanítom - írja a filozófus -, hogy az utópiák - a tökéletesen egységes társadalom víziói - nem csak megvalósíthatatlanok, de az elérni való hatással éppen ellentétes hatáshoz vezetnek, amint intézményes eszközökkel akarjuk megvalósítani őket. Ez azért van, mert az intézményes egység és a szabadság ellentétes fogalmak. Egy társadalom, amelyet megfosztanak szabadságától, csak abban az értelemben lehet egységes, hogy a konfliktusokat elfojtották: maguk a konfliktusok azonban nem tűnnek el. Ebből következően az ilyen társadalom nem is egységes. Nem tagadom azon változások jelentőségét, amelyekre Sztálin halála után sor került a szocialista országokban, bár fenntartom, hogy a politikai alkotmányuk változatlan maradt. A lényeg azonban abban áll, hogyha bármilyen kelletlenül is, de megengedik, hogy a piac hatást gyakoroljon a termelésre, és meglazítják a merev ideológiai ellenőrzést az élet bizonyos területei felett, ezzel lemondanak az egység marxi víziójáról. Ezért az efféle lépéseket nem lehet úgy értelmezni, mint visszatérést az eredeti marxizmushoz. (Ugyanott, 43. o.)

Még azt sem állíthatjuk, hogy nem lehetett előre látni a fejlődés útját, mert Proudhontól Bakunyinig a legkülönbözőbb gondolkodók már a XIX. században megjósolták, hogy a Marx ideológiáján alapuló társadalom a szolgaság és a zsarnokság társadalma lesz. Ebben az esetben az emberiség nem panaszkodhat arra, hogy megtévesztette a történelem, és meglepték a dolgok előre megjósolhatatlan következményei (Ugyanott)

90. Gandhi erőszak nélkül szabadította fel Indiát

Móhandász Karamcsand Gandhi (1869-1948) pályafutását rendkívül megszépítette az emlékezet. Mivel a független India alapító atyjának tekintik, hazájában sokáig szentségtörésnek számított, ha nem az áhítatos tisztelet hangján beszélnek róla. Minden bizonnyal Richard Attenborough nyolc Oscar-díjjal megjutalmazott filmje (Gandhi, 1982) is hozzájárult a legenda megszilárdításához. A sajtóban rendszeresen találkozhatunk olyan megállapításokkal, hogy Gandhi diadala örökre megváltoztatta a világot, sőt Michel Aucouturier francia professzor egyszer úgy fogalmazott, hogy Gandhi

föl tudta szabadítani Indiát az angol uralom alól, erőszak nélkül. (Élet és Irodalom, 2011. jan. 7.10. o.) Ugyanezt olvashatjuk a Larousse Kiadó hazánkban is megjelent életrajzi sorozatában: Az általa meghirdetett erőszakmentes harc meghozza India függetlenségét. (Emberek, akik megváltoztatták a világot. IV kötet. Bp. 2004, Kossuth Kiadó. 76. o.) Valóban ilyen erőszakmentesen jött volna létre a független India?

Gandhi a gudzsaráti Porbandarban született, a hindu társadalom harmadik kasztjában. 1882-ben összeházasították a vele egyidős Kasturbai Makanjival. Jogot tanult Londonban (1888-91), majd ügyvéd volt Dél-Afrikában (1893-1914). Itt próbált először békés eszközökkel küzdeni a faji diszkrimináció ellen, s itt alapította meg első közösségét (asrámját). Tanítása szerint mindenkinek a belső hangra, Isten hangjára kell hallgatnia, s minimálisra csökkenteni a külső világ hatásait. Az embernek meg kell tisztítani magát, szenvedélymentessé kell válnia. Egyik alapelve a szatjagraha volt, vagyis az erőszakmentes ragaszkodás az igazsághoz, a másik a cölibátus, azaz az önmegtartóztatás, a harmadik az erőszakmentesség. Később ehhez hozzáadta, hogy minél kevesebb tárgyat kell birtokolni. Amikor életében először börtönbe zárták (Dél-Afrikában), úgy találta, hogy a börtönélet tökéletesen megfelel alapelveinek. A békés engedetlenség miatt elszenvedett verés vagy börtön szerinte nem szégyenletes, hanem megtisztelő dolog. Az ellent nem álló elnyomott így szembesítheti az elnyomót saját tettei szörnyűségével. A belső felszabadítás pedig a reményei szerint majd feleslegessé teszi magát az államot is, mert úgy vélekedett, hogy az emberek 90%-ának egyáltalán nincs szüksége kormányzatra. A Mahábhárata egyik része, a Bhagavad-gíta volt a kedvenc olvasmánya, de alaposan áttanulmányozta a Koránt, a Bibliát, John Ruskin és Tolsztoj írásait is.

1915-ben tért vissza a brit gyarmatbirodalomhoz tartozó Indiába. A következő évben egy indigóültetvény parasztjait vette védelmébe engedetlenségi mozgalmat indítva, s ekkor kényszerített ki először a böjt eszközével egy megegyezést. (Később még 17 alkalommal folyamodott a böjtölés fegyveréhez.) Népszerűsége rohamosan növekedett, s Mahatmának, nagy léleknek nevezték el. Egyszerre szállt szembe a brit kormányzattal és ellenzékével, az Indiai Nemzeti Kongresszussal. Nézetei szerint a brit parlament terméketlen, a szabad sajtó becstelen, a doktorokat és ügyvédek arra tanították Nyugaton, hogyan zsákmányolják ki az indiaiakat, a vasutak a nyugati civilizáció átkait terjesztik, maga a nyugati civilizáció is materialista, a gyönyör vallás és morál nélküli hajszolására ösztökél. Mindezek helyébe ő az ősi India egyszerű, arany életét állítaná. (Ved Mehta: Mahatma Gandhi and His Apostles. Harmondsworth, 1977, Penguin. 123. o.) Arról beszélt, hogy legszívesebben az evéssel is felhagyna, mert az mindenképpen az állati vagy növényi élet ellen irányul.

A brit kormány India megbékítésének szándékával 1919-ben kétkamarás törvényhozó szerv felállítására tett javaslatot. Egyelőre csak a helyi közigazgatás, az oktatás és az egészségügy terén engedett volna beleszólást a kormányzásba. Gandhi kampányt indított az együttműködés megtagadása érdekében. Több nagyvárosban leállt az élet, sok helyen gyújtogatásokra és fosztogatásra került sor. A tisztviselőket megtámadták, a távíróhuzalokat elvágták, a vasutakat megállították és kirabolták. Amritszárban a tömeg megtámadott egy fehér tanárnőt, mire szükségállapotot vezettek be, s eltiltották a gyülekezést. 1919. április 13-án az amritszári Dzsáliánvala-bágh nevű téren Dyer tábornok gurha (szikh) katonái tüzet nyitottak a tilalmat megszegő gyűlésre. 379 halott és 1208 sebesült maradt a helyszínen. Gandhi magát okolta a történetekért, úgy érezte, elsietve hívta fel népét a szatjagrahára.

1920-ban az Indiai Nemzeti Kongresszus, India fő politikai pártja elfogadta Gandhi programját: megtagadta az együttműködést a brit kormányzattal, bojkottálta a nem indiai árukat és intézményeket, s nemzeti szinten terjesztette a polgári engedetlenségi mozgalmat. Mintegy 30 000 személy került ennek következtében börtönbe. 1922-ben Csauri Csaurában szabadult el az erőszak: a rendőrök tüntetőket vertek meg, mire ezek meglincseltek 22 rendőrt. Ezért a mozgalmat le kellett állítani. Gandhi hatéves börtönbüntetést kapott, de két év múlva (1920-22) szabadon bocsátották. 1924-ben Delhiben addig

böjtölt, amíg a város hindu és mohamedán vezetői közösen véget nem vetettek a két vallási közösség csatározásainak.

Gandhi az indiai társadalom békés átalakítását tervezte el, arra törekedve, hogy egyszerű munkát folytató, falusi közösségek váljanak az új India alapegységeivé. A házi fonás és szövés elterjesztését javasolta, hogy bojkottálhassák az angol textilipar termékeit. Az ősi fonókerék lett mozgalma egyik jelképe. Az egykori elegáns ügyvéd immár kizárólag az Indiában is legegyszerűbbnek számító viseletben járt. Sétáira néha vödröt és lapátot vitt magával, hogy feltakarítsa az utakon található ürüléket, mert úgy érezte, hogy ez a legalázatosabb gesztus, s ezzel azonosul az efféle munkát végző legszegényebb indiaiakkal, az érinthetetlenekkel.

Egy brit bizottság (1927-30) javaslatokat tett az indiai helyi kormányzati szervek hatalmának növelésére, de megőrizte a brit kormányzó vétőjogát, s nem indítványozta az öszindiai parlament felállítását. Gandhi e reformok ellen 1928-ban adómegtagadási mozgalommal tiltakozott. A békés tüntetéseket erőszakkal verték szét, mire a tüntetők is erőszakkal válaszoltak: megölték Lahore rendőrfőnökét, s bombát dobtak Új-Delli törvényhozásának épületére. Gandhi szomorúan figyelte, amint a békés tiltakozó mozgalom újra erőszakhoz vezet. Egy ideig ő is elfogadta ugyan a domíniumi státuszt Indiának, de 1929-től már a teljes függetlenséget követelte.

Mivel az általa közzétett gazdasági sérelmeket a kormány nem orvosolta, 1930-ban demonstratív akcióra szánta el magát. Március 12-én követőivel gyalog megindult Sabarmati asrámából Dandi, egy tengerparti város felé. Naponta 12 mérföldet gyalogolt, esténként megszállt egy faluban, ahol imádkozott, és beszédeket tartott. A követői ezt az utat Jézus Jeruzsálembe való bevonulásához hasonlították.

Április 5-én érkezett meg a tengerpartra, az éjszakát imával töltötte, majd másnap egy marék sót párolt, hogy nyíltan szembeszálljon a sóra kivetett adóval.

Nyárra megint börtönbe került mintegy 100 000 aktivistával együtt. De gyorsan kiengedték, mert az új brit kormány meghívta őt az 1931-es londoni kerekasztal-tárgyalásokra. Csakhogy mind Gandhi, mind az Indiai Nemzeti Kongresszus kizárólag a teljes függetlenségről volt hajlandó tárgyalni. A hazatérő Gandhit újra letartóztatták. Még a börtönben böjtölni kezdett az érinthetetlenek számára külön választókerületeket biztosító döntés ellen, mert a társadalom megosztása eszközének tekintette. Már akkora tekintélye volt, hogy sok helyen megnyitották az érinthetetlenek előtt a hindu templomokat, s olyan utakra is kimerészkedhettek, ahonnan korábban kitiltották őket. A brit kormány is meghátrált. Másfél év múlva, 1932-ben Gandhit szabadon engedték, s egy ideig visszavonult a politikától.

1937-ben a brit hatóságok a helyi törvényhozó gyűlések kezére adták a kormányzatot, kiszélesítették a választójogot, s javaslatot tettek India szövetségi domíniummá való átalakítására. A kormányzó és a fejedelmek hatalma azonban fennmaradt, a mohamedánok pedig úgy érezték, alá lesznek rendelve a hindu többségnek, s ezért önálló államot követeltek maguknak.

Gandhi Sevagram nevű asrámjából figyelte a politikai fejleményeket. Órákig fonogatott kunyhója előtt, egy párnán ülve, így fogadta a politikusokat és a külföldi látogatókat. A harmincas években egyre határozottabban fellépett a kasztrendszeren kívül álló érinthetetlenek kiközösítése ellen. Beengedte őket asrámjába, s haridzsánoknak, Isten gyermekeinek nevezte őket. Ugyanígy tisztelte a

nőket is. Azt tartotta róluk, hogy sokkal nemesebbek, önzetlenebbek a férfiaknál, szerelmük gyönyörmentes, önzetlen, anyai és önfeláldozó. Élete utolsó éveiben többször fiatal lányokkal az ágyában töltötte az éjszakát, hogy ezzel is bebizonyítsa önmegtartóztatását. (Ugyanott, 45., 190-91., 194., 201. o.) Az intézményes oktatást feleslegesnek tartotta, saját unokáját is megpróbálta lebeszélni az egyetem elvégzéséről. Arra próbált mindenkit rávenni, hogy szőjenek és fonjanak, tenyésszenek teheneket, tanuljanak meg valamilyen kézműves mesterséget, s térjenek vissza a természetközeli életmódhoz. Azt remélte, hogy egyszer majd egész India vallásos faluközösségek világa lesz, amelyben békésen megférnek egymás mellett a hinduk, mohamedánok, keresztények és szikhek.

Sarojini Naidu, a költő egyszer megjegyezte: Sok pénzbe került Gandhi szegénysége. A társadalmi kísérleteihez és utazásaihoz szükséges pénz jó részét három nagykereskedő biztosította számára: Ambalal Sarabhai, Jammalal Bajaj és Ghanshyam Das Birla. Sarabhai úgy vélekedett, hogy kizárólag a gandhizmus mentheti meg az országot a kommunizmustól. (Ugyanott, 57. o.) Sevagram aszám területét pedig Bajaj vásárolta meg Gandhinak 15 000 rúpiáért.

Gandhi olyannyira komolyan vette az erőszakmentességet, hogy 1938-ban azt javasolta a Németországban maradt zsidóságnak: folyamodjon az erőszakmentes ellenálláshoz. Ha zsidó lennék, és Németországban születtem volna, s ott keresném mega kenyeremet - írta -, akkor ugyanúgy a hazámnak tekinteném, mint a legmagasabb nem zsidó német, és kihívnám őt, hogy csak lőjön le vagy vessen pincebörtönbe

Mert az istenfélőknek nem kell félni a haláltól

Németország zsidói sokkal jobb eséllyel folyamodhatnak a szatjágrahához, mint a dél-afrikai indiaiak

Meg vagyok győződve róla, hogyha akadna valaki, aki bátorsággal és a jövőbe nézve erőszakmentes akciókra vezetné őket, rosszkedvük tele egy szempillantás alatt a remény nyarává változna. (Ugyanott, 166. o.) A jelek szerint Gandhi egyáltalán nem fogta fel, hogy van némi különbség aközött, hogy az ember a liberális Nagy-Britannia kormányával száll szembe vagy a totalitárius náci állammal. Az ő mozgalmának kizárólag egy olyan gyarmatbirodalomban volt esélye, amelyet humánus hagyományokkal rendelkező, egyéni, vallás-és sajtószabadságot tisztelő anyaország irányít, olyan politikusokkal, akik maguk is érznek némi lelki furdalást a birodalom erőszakkal való fenntartása miatt. Hitler, Sztálin és más diktátorok államaiban Gandhi ugyancsak gyorsan eltűnt volna a börtönök mélyén, és senki sem törődött volna azzal, hogy meddig böjtöl. Amikor tudomást szerzett a hatmillió zsidó elpusztításáról, még mindig ragaszkodott ahhoz a nézetéhez, hogy az áldozatoknak önként kellett volna vállalniuk a halált, mert így nagyszabású erkölcsi győzelmet arattak volna. (Ugyanott.)

A második világháborút Gandhi nem akarta kihasználni a függetlenség kikövetelésére, de erőszakmentes ellenállást hirdetett meg mind a japánokkal, mind a britekkel szemben. 1942-ben domíniumi státuszt ígértek Indiának, mire Gandhi vezetésével az Indiai Nemzeti Kongresszus kiadta a jelszót: Hagyjátok el Indiát! Ezért újra bebörtönözték Aga Kán fegyházzá átalakított palotájába, Púna közelében (1942-44). Az országban pedig újra fellángolt az erőszak, s mintegy kétezer ember esett áldozatául a tüntetéseknek és utcai harcoknak.

Gandhi 1944 májusában elhagyhatta a börtönt. Összesen öt és fél évet töltött börtönben hazájában.

Még mindig úgy képzelte el a jövőt, hogy a Kongresszus felosztja magát, s India önálló falusi közösségek halmazává válik. Így aztán a háború után háttérbe szorult az új politikusgeneráció pragmatikusabb és kompromisszumokra is hajlandó vezetői, Dzsaváharlál Nehru és a Pakisztán függetlenségét követelő Muhammad Ali Dzsinna mögött. E két vezető végül megegyezett a brit kormánnyal a régió két országra való felosztásáról. Gandhi otthagya a tárgyalásokat, és inkább a falvakat járta, hogy békét teremtsen. Megható látványt nyújthatott a 77 éves, hajlott hátú, botra támaszkodó, sovány öregember, amint mezítláb gyalogol Noakhali vidékén, mocsarakon, romokon és égő falvakon keresztül, hogy véget vessen az erőszaknak.

Az indiai egységről, belső békéről és harmóniáról hangoztatott eszméi egyre irreálisabbnak tűntek. 1946-ban fellázadt a bombayi flotta, a lakosság sztrájkba lépett, és öldöklésekre került sor. India és Pakisztán szétválasztása idején pedig soha nem látott erőszakhullám tört ki a szubkontinensen. 1947. augusztus 15-én a két állam függetlenné vált. Gandhi nem vett részt az ünnepeken. Úgy érezte, hogy az Indiai Nemzeti Kongresszus nem az ő útját járja, hanem a Nyugat, az iparosodás és a modernizáció útját.

India és Pakisztán elkülönülése során több mint tizenötmillió embernek kellett elhagynia otthonát véres leszámolások, erőszak, rablás és mészárlás közepette. A halálos áldozatok számát 250 000-re becsülik. Gandhi elkeseredetten mondogatta, hogy valaha meghallgatták őt az emberek, de már senki sem figyel szavaira. Ekkoriban javasolta az asszonyoknak, hogy inkább legyenek öngyilkosok, de ne hagyják, hogy megerősököljék őket. Végül az erőszak elleni tiltakozásul 1948. január 11-én börtölni kezdett. Annyit elért, hogy Nehru kormánya javított a Pakisztánhoz fűződő kapcsolatain, s az erőszak is csökkent egy kis időre. A börtön befejezése után azonban, január 30-án egy hindu radikális, Nathuram Vinayak Godse a nyílt utcán lelőtte Gandhit.

Az erőszakmentesség prófétájának erőszakos halála világszerte megrázta az embereket. Gandhi tekintélye a halála után csak tovább növekedett. Lord Mountbatten, India utolsó brit kormányzója szerint Mahátma Gandhit az emberiség történetében ugyanaz a rang illeti meg, mint Buddhát vagy Jézus Krisztust. Einstein így fogalmazott: Ő volt az egyetlen államférfi, aki a politikai szférában az emberi kapcsolatoknak azt a magasabb koncepcióját képviselte, amelyre minden erőnkkel törekednünk kell. Írásait az indiai információs és kommunikációs minisztérium százkötetes sorozatban adta ki. Hazájában és világszerte tisztelettel ápolják az emlékét - de ma már (maroknyi tisztelőjétől eltekintve) szinte senki sem akar úgy élni, ahogy ő javasolta. India modern, iparosodott nagyhatalommá vált. A világ pedig gyorsan megfélemezett arról, hogy Gandhi valamennyi békésnek meghirdetett engedetlenségi kampánya vérontást eredményezett, és nem a britek, hanem az egymás ellen forduló hinduk és mohamedánok szenvedtek a legtöbbet.

91. Hruscsov 1956-ban leleplezte a sztálini diktatúra bűneit

Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894-1971), a Szovjetunió Kommunista Pártja központi bizottságának első titkára (1953-64) 1956. február 25-én világszenzációt okozott. A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának zárt ülésén éles bírálatban részesítette a három éve elhunyt

Joszf Visszarionovics Sztálint, a kommunista világ korábbi leghatalmasabb és legtöbbet ünnepeelt vezetőjét. Elmondta, hogy Sztálin felelős volt ártatlanok megkínzásáért és kivégzéséért, egész népek deportálásáért, a körülötte kialakult személyi kultuszért és a pártvezetés lenini normáinak megszegéséért. A jelen lévő kommunista vezetők nem hittek a fülüknek, többen a szívbjaj elleni gyógyszereikért nyúltak, s Mao Ce-tung később azzal vádolta meg Hruscsovot, hogy nem megkritizálta, hanem kivégezte Sztálint. Az egész kommunista világot megrázták a történetek, a reformok hívei bizakodni kezdtek, s a beszéd magyarországi és lengyelországi következményei közismertek. A sztálinisták többsége fel volt háborodva, Alekszandr Alekszandrovics Fagyjev, a legünnepelebb szovjet író állítólag e beszéd következtében követett el öngyilkosságot. Azóta gyakran úgy emlegetik Hruscsov beszédét, mint egy bátor ember önzetlen gesztusát, nagyszabású kísérletet a kommunista mozgalom megreformálására.

Hruscsov még az előző év októberében javasolta, hogy egy bizottság vizsgálja ki Sztálin bűneit. A bizottság Pjotr Nyikolajevics Poszpelov vezetésével működésbe lépett, s 1956. február 9-én a politikai bizottság elé terjesztette 70 oldalas jelentését. Ebben az állt, hogy 1937-38-ban a párt 44 465 tagját ítélték el, 85%-ukat halálra, s 1935-től 1940-ig 688 503 személyt lőttek agyon. Poszpelov állítólag könnyekben tört ki a jelentés felolvasása közben.

Nagy vita tört ki a bizottságban, a sztálini vezetés egykori tagjai, Molotov, Kaganovics és Vorosilov óvatosságot követeltek, Hruscsov viszont elég nyíltan közölte, hogy mindezért Sztálint kell felelőssé nyilvánítani. Híres titkos jelentésének több célja volt: egyrészt közölni, hogy a kommunista vezetők elleni terror nem ismétlődhet meg, másrészt pedig tisztázni a jelenlegi vezetést, amely visszatér a Sztálin által megszegett lenini normákhoz. Ugyanakkor Hruscsov saját pozícióját is meg akarta szilárdítani ellenfeleivel szemben, s békésebb és demokratikusabb színben szerette volna feltüntetni államát.

A híres beszédben szó sem volt az 1917 óta érvényesülő állami terror elítéléséről. Hruscsov azt hangsúlyozta, hogy Lenin vezetése alatt a kommunisták jó úton indultak el, Sztálin azonban letérítette őket erről az útról. Ennek alátámasztására Hruscsov ismertette Lenin elítélő véleményét Sztálinról. Szó sem volt arról, hogy milyen tömeges megtorlás sújtotta a társadalmat Lenin irányítása alatt, és arról sem, hogy Sztálint Lenin nevezte ki valamennyi vezető pozícióba. A Hruscsov-beszéd szerint Sztálin 1934-ig megfelelően vezette a pártot és az országot, ekkor azonban Jezsov és Berija, a titkosrendőrség vezetőinek hatására a tisztességes kommunisták ellen alkalmazta a terrort. A társadalom egésze ellen 1917 óta működtetett terrort tehát nem ítélték el, holott a levéltárak által megerősített adatok ma azt bizonyítják, hogy a párt és az állam vezetői még 5%-át sem képviselték a terror áldozatainak. (Stéphane Courtois: Communisme et totalitarisme. Paris, 2009, Perrin. 428. o.) Hruscsov nem említette meg a polgárháború és a kollektivizálás több millió áldozatát, nem beszélt az ötéves tervek következményeiről, és a Gulag szót ki sem ejtette.

Ahogy Stéphane Courtois megfogalmazta: a titkos beszéd különösen veszedelmes vállalkozás volt, és tökéletesen elérte célját. Hruscsovnak nem volt szabad se túl sokat, se túl keveset mondania. Ha keveset mond, ezzel nem érte volna el rövid távú célját, a keményvonalasok legyőzését a hatalomért folytatott harcban, a vezetés felmentését a sztálini korszakért, és a káderek biztosítását arról, hogy határozottan felhagynak a párton belüli terror alkalmazásával. Túl sokat elmondva viszont veszélyeztette volna a rendszer alapjait és kihangsúlyozta volna annak totalitárius természetét. Lenin

és Sztálin egymástól való elválasztása ügyes elgondolás volt, és nagyon is megfelelt a beszéd céljainak (Ugyanott, 430. o.)

Vagyis Hruscsov egyáltalán nem ismerte el a sztálinista rendszer alapvető embertelenségét, csak annyit, hogy egyes kommunisták is áldozatául estek. Az 1932-33-as ukrajnai éhínségről vagy a lengyel tisztek tömeges kivégzéséről továbbra sem lehetett beszélni. A terror irányítói közül senkit nem vontak felelősségre az elkövetett bűnökért. Iván Alekszandrovics Szerov az NKVD tábornokaként vezető szerepet játszott a lengyelek, baltikumiaiak és kaukázusiak deportálásában, de ettől még az NKVD utódszervezetének, a KGB-nek a vezetője maradt 1954 és 1958 között. Később vezető szerepet játszhatott az 1956-os magyar forradalom vezetőinek letartóztatásában, s kitüntetésekkel elhalmozva, az ágyában halt meg 1990-ben, 85 éves korában. Megindultak a rehabilitációs eljárások, de ezekkel főleg azokat a kommunista kádereket nyilvánították ártatlannak, akik letartóztatásuk előtt maguk is vezető szerepet vállaltak a terror intézkedéseinek végrehajtásában.

Leszek Kolakowski megfogalmazásával a Hruscsov által végrehajtott változásokat, az egyszemélyes zsarnokság oligarchikus rendszerré való átalakítását azért vezették be, mert a korábbi állapot összeférhetetlen volt a pártvezetők minimális biztonságával. Sztálin uralma alatt valamennyien a többi ember bizonytalan státuszába kerültek - a rabszolgák státuszába. Óriási kiváltságaik sem védték meg őket attól, hogy hirtelen kegyvesztettek legyenek, börtönbe kerüljenek, s végezzenek velük. A Sztálin utáni oligarchikus uralom a pártapparátus kölcsönös biztonsági szerződése volt. (My Correct Views on Everything. South Bend, Indiana, 2004, St. Augustines Press. 33. o.)

Hruscsov titkos beszédével lefektette a párton és társadalmon belüli, kollektív és szelektív felejtés alapjait, megteremtette a hatalom legitimációjának új kereteit

Hosszú távon Lenin és Sztálin szétválasztásával megalapította a 'jó kommunizmus' mítoszát, amelynek hatalmas sikere lett mind Oroszországban, mind a nemzetközi kommunista mozgalomban, mind a nem kommunista világban

A titkos beszéd ugyanakkor megnyitotta a szovjet rendszer harmadik nagy korszakát, az alacsony intenzitású totalitarizmusét, amely lehetővé tette a társadalomnak, hogy fellélegezzen, és a rendszernek, hogy fennmaradjon. (Courtois: Idézett mű, 438-439. o.)

92. A kubai rakétaválság kis híján kirobbantotta a harmadik világháborút

Nyikita Szergejevics Hruscsov szovjet főtitkár 1961 júniusában Bécsben tárgyalt John F. Kennedy amerikai elnökkel. Kennedy éretlen, tapasztalatlan, gyenge személyiségnek tűnt a szemében. Ezért alaposan megnövelte a katonai költségvetést, megépítette a berlini falat, és hozzálátott Kuba felfegyverzéséhez. Valószínűleg így kívánta ellensúlyozni a szovjet lemaradást a fegyverkezés terén. 1962-ben ugyanis az Egyesült Államok tizenhét-szer annyi interkontinentális rakétával rendelkezett, mint a Szovjetunió. (Tony Judt: Reappraisals. London, 2008, Vintage. 321. o.)

1962-ben már 42 000 szovjet katona volt Kubában. Miután mind Anatolij Dobrinyin nagykövet, mind Hruscsov biztosította Kennedyt, hogy nem küldenek rakétákat Kubába, már az év nyarán SS-4 és SS-5 típusú, nukleáris töltettel ellátott, középtávú támadórakétákat szállítottak a szigetországba, amelyek 1770 kilométeres hatótávolságukkal elérhették az Egyesült Államok nagyvárosait. Október 15-én viszont egy U-2-es amerikai kémrepülő fényképeket készített arról, hogyan építik Kubában a rakéták kilövőhelyeit. Ezzel kirobbant a híres kubai rakétaválság.

Kennedy a nemzetbiztonsági tanács végrehajtó bizottságával vitatta meg a teendőket, amelynek tagja volt többek közt Robert S. McNamara védelmi miniszter, David Dean Rusk külügyminiszter, Robert Kennedy igazságügyminiszter és McGeorge Bundy nemzetbiztonsági tanácsadó. Olyan szakértők véleményét is meghallgatták, mint Dean Acheson egykori külügyminiszter és Adlai E. Stevenson, az amerikai ENSZ-nagykövet. Ez utóbbi azt javasolta, hogy az amerikai kormányzat Kuba demilitarizálása fejében ajánlja fel, hogy eltávolítja Törökországból a Jupiter típusú támadórakétákat. J. William Fulbright, a szenátus külügyi bizottságának elnöke Kuba megszállását javasolta, Bundy, Acheson és Lydon B. Johnson alelnök pedig a kilövőhelyek elleni légitámadást.

Kennedy nem akarta Stevenson tanácsát követni, mert már nem bízott meg Hruscsov szovjet főtitkárban. A republikánus pártiak amúgy is azzal vádolták kormányát, hogy túlságosan gyengének mutatkozik a szovjet fenyegetéssel szemben. A támadás viszont túlságosan emlékeztetett volna a japánok Pearl Harborra mért csapásához. Robert Kennedy kijelentette: Tizenöt éve mondogatjuk, hogy az első csapás nem tőlünk fog származni. Nem lenne szabad így bánnunk egy kis országgal. Azt hiszem, ez pokoli teher lenne! (James T. Patterson: Grand Expectations. The United States, 1945-1974. New York, Oxford, 1996, Oxford University Press. 501. o.) Ráadásul abban sem lehettek biztosak, hogy az első csapással minden rakétát megsemmisítenek Kubában. Ha néhány rakéta túléli a támadást, a szovjetek kilőhetik ezeket Amerikára, amelynek kormánya ezek után kénytelen lenne nukleáris fegyverekkel megtorolni a történeteket.

Kennedy úgy döntött, egyelőre tengeri blokádot vonnak Kuba köré, hogy ne szállíthassanak több katonai felszerelést az országba. A blokádot csak karantén néven emlegették, mert a nemzetközi jog szerint blokádot létesítése felér egy háborús gesztussal. Október 22-én Kennedy értesítette Hruscsovot, hogy a blokádot áttörő hajókra tüzelni fognak, s ha rakétát lőnek ki, teljes megtorló válaszcsapásra számíthatnak.

Miközben a világ megkövülten figyelte a fejleményeket, szovjet szállítóhajók tartottak Kuba felé. Az utolsó pillanatban azonban a fegyverzetet szállító hajók megfordultak, a többi pedig engedélyezte, hogy átkutassák. Farkasszemet néztünk, jelentette ki Rusk külügyminiszter megkönnyebbülten, és azt hiszem, a másik fickó éppen pislogott egyet

A kubai kilövőbázisok építése azonban folytatódott. Kennedy azt követelte, hogy a rakétákat távolítsák el. Hruscsov 26-án ezt megígérte, feltéve, hogy az amerikai kormány véget vet a blokádnak, s megfogadja, hogy nem támad Kubára. Mielőtt azonban választ kapott volna, másnap a főtitkár máris új követelésekkel állt elő: távolítsák el a Jupiter-rakétákat is Törökországból! Ezen a napon a szovjetek egy U-2-es repülőgépet is lelőttek Kuba felett, pilótája, Rudolph Anderson őrnagy volt a válság egyetlen halálos áldozata. Az amerikai vezérkari főnökség azonnali légitámadást sürgetett, s

ezzel a nemzetbiztonsági tanács végrehajtó bizottságának többsége is egyetértett. Úgy tűnt, hogy a farkasszemnézés egyáltalán nem ért még véget.

Öccse tanácsára Kennedy úgy döntött, hogy elfogadja az első követelést, s a nyilvánosság előtt nem vesz tudomást a másodikról. Ugyanakkor titokban elküldte Robert Kennedyt Anatolij Dobrinyin szovjet nagykövethez, s tudatta vele, hogyha eltávolítják a rakétákat Kubából, az amerikai kormány is kivonja rakétáit Törökországból egy későbbi időpontban. Ezt könnyen megtehették, hiszen a tengeralattjárókról indítható Polaris-rakéták feleslegessé tették a szárazföldi Jupiter-rakétákat. Hruscsov megkönnyebbült, s október 28-án személyesen diktálta a táviratot, amelyben elfogadta az ajánlatot. A válság ezzel véget ért.

Sokan voltak csalódottak. Fidel Castro kubai miniszterelnök dühöngött, mert vele senki sem konzultált: állítólag rugdosta a falat, összetört egy tükröt, Hruscsovot elmondta mindennek, s kijelentette, hogy töketlen. A kubai emigránsok azt állították, hogy az Egyesült Államok ugyanúgy cserbenhagyta őket, mint pár éve a magyarokat. Az amerikai katonai vezetés úgy érezte, hogy vereséget szenvedtek, a stratégiai légi parancsnokság vezetője az asztalt verve jelentette ki, hogy még aznap meg kellett volna kezdeni az inváziót.

Kennedyt sokan dicsőítették, mert sikerült elkerülnie mind a kapitulációt, mind a háborút. Stevenson szerint ugyan a Kubába telepített rakéták nem sokat változtattak a nemzetközi erőviszonyokon, hiszen más szovjet rakéták is elérhették az amerikai városokat, Kennedy viszont jól látta, hogy az amerikai kormányzat tekintélye megsemmisült volna, ha elfogadja a történeteket. Az amerikaiak többsége úgy érezte, hogy elnökük diplomáciai győzelmet aratott. A törökországi rakéták visszavonásának tényét egészen a nyolcvanas évekig sikerült titokban tartani - s így természetesen a győzelem még fényesebbnek tűnt. Egyelőre senki sem vetette Kennedy szemére, hogy ő is felelős volt egyrészt Kuba szovjetbarát külpolitikájáért, másrészt a rakétatelepítés megkésett felfedezéséért, ahogy azért is, hogy nem intézte el diszkréten a színpalak mögött a konfliktust. Nem kifinomult, hanem provokatív gesztus volt nem csak arra kényszeríteni az ellenfelet, hogy visszalépjen, hanem arra is, hogy fogadja el a nyilvános megalázást. Semmi sem lehetett ennél kockázatosabb. (Ugyanott, 507. o.)

Hruscsovval viszont sokan szembefordultak közvetlen kollégái közül: kihívást intézett ellenfeleihez, majd meghátrált, kiderült róla, hogy hazudott, s felelőtlenül felhatalmazta a helyi parancsnokokat a Kubába telepített rakéták kilövésére is. November 23-án ilyen ékesszóló szavakkal védekezett a központi bizottság plénuma előtt: Nem volt szükségszerű, hogy úgy csináljunk, mint a cári tisz, aki fingott egyet a bálon, s ezért föbe lőtte magát! (William Taubman: Khrushchev. New York, 2003, Norton. 579. o.) A kubai rakétaválság idején tanúsított magatartását két évvel későbbi leváltása idején is a szemére hányták.

A válság hozzájárult a hidegháborús feszültség enyhítéséhez: 1963-ban közvetlen telefonkapcsolatot (forró drótot) létesítettek Moszkva és Washington között, s aláírták a légi atomkísérletek megszüntetéséről szóló szerződést, az atomcsendegyezményt. A világ pedig újra és újra felidézte, hogyan került oly veszedelmesen közel a nukleáris katasztrófához 1962 októberében.

De vajon valóban olyan nagy volt a veszély? Valóban világháborút robbantott volna ki egy eltévedt rakéta, egy elejtett bomba, egy elsüllyesztett hajó vagy egy harcias tisz, aki elsietve kiadja a tűzparancsot? Végül is az oroszok lelőttek egy amerikai repülőgépet, s tettüket mégsem követte

megtorlás. Vagy akkor tört volna ki a háború, ha Hruscsov nem fogadja el Kennedy október 27-ei ajánlatát? Ma már tudjuk, hogy akkor Kennedy U Thant ENSZ-főtitkár segítségével terjesztette volna elő a rakéták kölcsönös leszerelését. Valószínűleg Tony Judtnak volt igaza, aki így fogalmazott: Még ha nem lett volna biztonsági terv, s Kennedy elrendelte volna a következő napokban a légitámadásokat s Kuba invázióját, általános nukleáris háború akkor sem robbant volna ki, dacára az erős szovjet katonai jelenlétnek Kubában

s a már ott lévő nukleáris fegyvereknek. Az ok nagyon egyszerű. McGeorge Bundy szavaival élve, t'a nukleáris háborúhoz vezető legfontosabb tényező egyszerűen nem létezett 1962 októberében: egyik vezető sem állt készen arra, hogy elfogadhatónak tekintse ezt a végkifejletet. Természetesen mindkét vezető ennek az ellenkezőjét színlelte a nyilvánosság kedvéért, s azért is, mert diplomáciai stratégiájuk nukleáris fenyegetőzésük hitelétől függött. (Idézett mű, 333. o.)

Bármilyen felületes és felelőtlen playboy is volt Kennedy a magánéletében, amikor megtudta, hogy milyen pusztítással járna egy efféle háború, úgy döntött, hogy mindent meg kell tennie az elkerülése érdekében. Hruscsov pedig ugyanígy elszörnyedt az előttük álló lehetőségeken. Október 27-én, amikor lelőtték az amerikai repülőgépet, már tudta, hogy meg kell hátrálnia. Hadügyminisztere közölte vele, hogy a kommunikáció lassúsága miatt legjobb lesz, ha a Kubában állomásozó szovjet tisztek Castro utasításait követik. Kinek a hadseregében katona a mi tábornokunk? - ordított Hruscsov. - A szovjet vagy a kubai hadseregben? Ha a szovjetben, akkor miért követi más parancsait? (Taubman: Idézett mű, 572. o.) Esze ágában sem volt atomháborút kirobbantani Fidel Castro kormányának védelmében. Vagyis a világ talán mégsem állt oly közel a nukleáris katasztrófához 1962 őszén - mert szerencsére mindkét világhatalom vezetőjéből hiányzott a háborús szándék.

93. Jacqueline Kennedy volt a legjelentősebb First Lady

Jacqueline Lee Bouvier 1929. július 28-án született. Francia ősei kispolgárok voltak, de ő abban a hitben nőtt fel, hogy született arisztokrata. Talán ezért viselkedett egész életében zárkózottan, visszafogottan és titokzatosan. (Ellenségei szerint pedig hidegen, kiszámítottan és megvetően.) Bár fényűző életet élt egy gazdag New York-i családban, nyilvánvaló volt, hogy előbb-utóbb állást kell vállalnia. Szülei ugyanis 1940-ben elváltak, apja tönkrement, anyja multimilliomos új férjétől pedig nem várhatott pénzt. A Jackie-nek becézett, végtelenül vonzó és intelligens lány kiváló tanuló volt, főleg a művészettörténet érdekelt. 1949-től a párizsi Sorbonne-on töltött el egy évet, majd a George Washington Egyetemen külön engedéllyel két szemeszter alatt végezte el a francia irodalom szakot.

Már fiatalon híressé vált: 1947-ben őt nyilvánították az év elsőbálozóinak királynőjévé, 1951-ben pedig 1280 diák közül ő nyerte el a Vogue magazin Prix de Paris nevű pályázatának fődíját. Újságíróként helyezkedett el a Washington Times-Herald című lapnál, s hamarosan úgy emlegették, mint az újság kérdezősködő fényképészét (Inquiring Photographer). Egy John G. W. Husted nevű fiatal bankárral eljegyezték egymást, de Jacqueline anyja megtudta, hogy a vőlegény mindössze évi 17 000 dollárt keres, s ezért finoman lebeszélte lányát a házasságról. Nem volt nehéz: Jackie-t mindig a rossz fiúk vonzották. Az apjához hasonló, vakmerő, megbízhatatlan, veszélyes férfiakat kedvelte, akik

sokkal idősebbek nála.

1951-ben mutatták be őt az ideális rossz fiúnak. John Fitzgerald Kennedy képviselő tizenkét évvel idősebb volt Jackie-nél, mániákus nőfaló hírében állt, multimilliomos apja pedig mindent elkövetett annak érdekében, hogy megválasztassa őt az Egyesült Államok elnökévé. Már csak egy gyönyörű, művelt és elegáns feleségre volt szüksége, akiből népszerű First Lady válhat, s az amerikai felső tízezer szemében is megnövelheti a kelet-bostoni alsó középosztályból származó Kennedy-család tekintélyét. A tehetséges, önálló lány elfogadta a szépséges kirakatbábu szerepét az ambiciózus politikus mellett, s ennek fejében szabadon költekezhetett, minden számlát elküldhetett a család könyvelőjének. 1953. szeptember 12-én a Kennedy-család megrendezte az év esküvőjét. A misét a bostoni érsek celebrálta, a pápa pedig áldását küldte az ifjú pár számára. Vajon szerették egymást? Ismerőseiknek úgy tűnt, hogy egyikük sem ismeri a mélyebb érzelmeket, viselkedésüket ironikus távolságtartás határozta meg, s a nevetésen kívül más érzelmet sohasem nyilvánítottak. Annyi biztos, hogy Jackie egyike volt a leggyakrabban megcsalt amerikai feleségeknek. Neki viszont el kellett játszania a férjéért rajongó, hagyományos családanya szerepét.

Nézd, ez afféle adok-veszek - fejtette ki egyik barátnője előtt. - Az életben mindennek van pozitív és negatív oldala. Elviseled a rossz dolgot, de élvezed a jót. És micsoda hihetetlen lehetőségek! Történelmi személyiségekkel találkozhatsz és ismerkedhetsz, a történelem tanúja leszel, olyan helyeken fordulhatsz meg, amelyeket sohasem láthattál. Nem lehetett volna ilyen életem, ha másvalakihez megyek hozzá. A házasság előnyei közé tartozott az is, hogy az asszony kielégíthette kóros költekezési vágyát: 1962-ben állítólag 121 461 dollárt költött el ruhákra, holott az elnöki fizetés ekkoriban csak évi 100 000 dollár volt. (C. David Heymann: A Woman Named Jackie. New York, 1989, Signet. 373. o.)

Miután Kennedyt 1960-ban elnökké választották, Jackie bebizonyíthatta, hogy többre hivatott a férje mellett mosolygó szépasszony szerepénél. Ő fejlesztette az amerikai történelem sajátos múzeumává a Fehér Házat, megfelelő bútorzat, festmények és szobrok beszerzésével. Szakértők egész hadseregét mozgósította, ismeretterjesztő albumot adatott ki, és a megszépített helyiségeket személyesen mutatta be a televízióban. Fő feladata persze továbbra is a vendégek fogadása volt, s arra törekedett, hogy a kultúra és a tudomány hírességeit is a Kennedy-kormányzat mellé állítsa. Egyszer 49 Nobel-díjas személyiségnek adott fogadást, s de Gaulle úgy fogalmazott, hogy egy Maecenas tekintélyét biztosította a férje számára. Azt azért meg kell jegyezni, hogy a Fehér Ház egyszerűbb látogatóival távolról sem törődött annyit, mint a nagyhatalmak államfőivel. Az ENSZ nagyköveteinek feleségeit például két és fél éven keresztül nem volt hajlandó fogadni.

Az 1960-as évtized elején nemcsak az Egyesült Államok, de a világ egyik legszebb, legdivatosabb, körülrajongott asszonyának tekintették. Még Che Guevara is kijelentette, hogy ő az egyetlen észak-amerikai, akivel szívesen megismerkedne. Kennedy csak az elnökünk volt - jelentette ki a kormányzat egyik alkalmazottja Washingtonban -, felesége viszont a filmsztárunk! A Fehér Ház sajtóirodájába érkező telefonhívások 90%-a vele foglalkozott, még azt is számtalanszor megkérdezték, hogy hányas cipőt visel. Luxemburg nagyhercegnője szerint ő lett Amerika leghatékonyabb fegyvere, párizsi utazásuk során pedig a férje így kezdte egyik felszólalását: Azt hiszem, illene bemutatkoznom. Én vagyok az az ember, aki elkísérte Jacqueline Kennedyt Párizsba

Családi élete korántsem volt olyan boldog, ahogy ezt az (akkoriban még) engedelmes sajtó terjesztette. Férje gátlástalanul csalta őt titkárnőkkel, színésznőkkel és call-girlökkel. Első terhessége idején elvetélt (1955), egy év múlva koraszülésre került sor, s az Arabella nevű csecsemő még aznap meghalt. Caroline (1957) és John (1960) nevű gyermekei életben maradtak, az 1963-ban megszületett Patrick Bouvier azonban csak két napig élt.

Kennedy meggyilkolása (1963) után Jackie bátran viselkedett, s Johnson elnöki esküjén való személyes részvételével a közvéleményt meggyőzte arról, hogy az elnöki hatalmat törvényesen ruházták át az alelnökre. Férje temetésén az ő ötlete volt a lovas nélküli ló megjelenése, hároméves kisfiának nyilvános tisztelgése apja temetési menete előtt, és az egyszerű sír felett lobogó, örökké égő láng. Majd biztos ízléssel és óriási befolyással hozzálátott a Kennedy-mítosz terjesztéséhez. Csak keserű vénemberek írnak történelmet! - jelentette ki. - Jack életének több köze volt a mítoszhoz, mágiához, legendához, regékhez és történetekhez, mint a politikai elméletekhez vagy politikai tudományokhoz! Ő győzte meg a LIFE magazin újságíróját arról, hogy férjének az Arthur király mondakörét felidéző, Camelot című musical volt a kedvence, s ettől kezdve Camelot néven emlegették a Kennedy-kormányzat korát: Mágikus pillanat volt ez az amerikai történelemben, amikor gáláns férfiak táncra keltek gyönyörű hölgyekkel, amikor nagy tetteket hajtottak végre, és a Fehér Ház a világegyetem központja lett.

A világ leghíresebb asszonya lehetett volna szenátor, protokollfőnök, nagykövet, kulturális kormánybizottságok elnöke, rovatot nyithatott volna a legtekintélyesebb lapokban vagy rendszeresen felléphetett volna a televízióban. Ő azonban inkább a titokzatos, elzárkózó szépasszony szerepét választotta, s hisztériával fogadta a férje elnöki időszakáról készített, tárgyilagos történelmi művek megjelenését. Bár Johnson elnök és felesége mindent elkövetett, hogy kedvére tegyen a nemzet özvegyének, Jackie úgy bánt velük, mint méltatlan trónbitorlókkal, és sértő gúnyneveken emlegette őket. Talán az bántotta, hogy Johnson belpolitikai téren sokkal sikeresebbnek bizonyult Kennedynél.

Egyesek szerint a sógorába, Robert Kennedybe volt szerelmes. Amikor 1968-ban a férfi indult az elnökválasztáson, Jackie így örvendezett: Milyen nagyszerű lenne, ha mi visszatérhetnénk a Fehér Házba! (Mire Robert felesége, Ethel hűvösen megkérdezte: Hogy érted azt, hogy mi?)

) Robert meggyilkolása mélységesen lesújtotta, azt hangoztatta, hogy gyermekei védelmében el kell hagynia Amerikát, mert itt sorra gyilkolják a Kennedyeket. Erre hivatkozva kötött házasságot 39 évesen, 1968. október 20-án Aristotle Onassiszal, a 62 éves görög milliommossal. Amerikát mégsem hagyta el. Új házasságának inkább az lehetett az oka, hogy a Kennedy-család már nem szívesen fizette ki több százezer dolláros számláit. Onassis viszont végtelenül bőkezűnek bizonyult: a házassági szerződés szerint azonnal fizetett 3 millió dollárt, gyermekei számára egy-egy milliós betét kamatait biztosította, válás esetén pedig évi 200 000 dollárt. Ráadásul több mint 5 millió dollárt érő ékszerekkel ajándékozta meg feleségét.

Ezzel a házassággal maga Jackie mért halálos csapást a Kennedy-mítoszra. Amilyen népszerű volt korábban, olyan népszerűtlenné vált most. A világsajtó ilyen címekekkel ismertette házasságát: Amerika elveszített egy szentet! Jack Kennedy másodszor halt meg! Jackie hozzáment egy kitöltetlen csekkhez! Párizsban a nyílt utcán köpte szembe egy amerikai turista. Sokan idézték Maria Callas (Onassis korábbi szerelme) kijelentését is: Milyen jól tette, hogy nagyapát szerzett gyermekei számára!

A kifinomult, kényeskedő világsztár és az egyszerű szokásokat kedvelő milliomos házassága nem tarthatott sokáig. Hamarosan Onassis is megelégtelte felesége követelőzését és költekezését, leánya, Christina pedig mélységesen gyűlölte mostohaanyját, akit a görög babonák mindenre halált hozó, fekete özvegyének nevezett. Onassis 1974-re már detektívvé figyelte feleségét, s válásukat csak a férfi 1975-ben bekövetkezett halála akadályozta meg. Az örökség felosztásán csak másfél éves pereskedés után tudtak megegyezni. Jackie 26 millió dollárt kapott.

A kétszeres özvegy visszaköltözött New Yorkba. Mindenki meglepetésére 1975 októberében munkát vállalt: a Viking, majd a Doubleday Kiadó dolgos szerkesztője lett. Nem állíthatjuk, hogy a rendszeres munka teljesen megváltoztatta, mert továbbra is mániákusan vásárolt, rokonaival és alkalmazottaival viszont végtelenül szűkmarkúnak bizonyult. (A lakásában munkát végző mesterembereknek például felkínálta, hogy pénz helyett egy dedikált fényképpel fizeti ki őket

) Néha egyszerű kávézóknál is felbukkant, s megesett vele, hogy fel sem ismerték. 1988-ban nagymama lett, amin maga is csodálkozott, mintha 59 évesen ez nem lett volna a legtermészetesebb dolog. A könyvkiadók pedig tovább ontották a róla szóló könyveket: élete végén már 22 életrajzi mű készült róla. Minden idők leghíresebb First Ladyje 1994. május 19-én, New Yorkban halt meg, a rák egyik fajtája, a non-Hodgkins lymphoma végzett vele.

De vajon ő lett volna a legjelentősebb First Lady? Margaret Truman szerint, aki ugyancsak sok elnökfeleséget ismert (az édesanyja is az volt), Lyndon B. Johnson elnök felesége, Claudia Alta Taylor (1912-2007) érdemelte meg leginkább az utókor tiszteletét.

A texasi lány sohasem tudott megszabadulni kicsi korában kapott becenevétől: mindenki csak Lady Birdnek (Katicabogárnak) nevezte. Az austini Texas Egyetem elvégzése után őt is az újságírói pálya vonzotta, de 1934-ben az ifjú Lyndon B. Johnson, egy képviselő titkára már az első randevú után megkérte a kezét. A férjénél jóval műveltebb, kifinomultabb (és hűségesebb) asszony kiváló emberismeretével, tapintatosságával és türelmével rengeteget segített Johnsonnak, akiből hamarosan képviselő (1937-49), szenátor (1949-61) és alelnök lett Kennedy mellett (1961-63).

A szelíd és visszafogott feleség nagyszerű üzletasszonynak bizonyult: két lányuk felnevelése mellett pár év alatt dúsgazdag médiabirodalommá fejlesztett egy 1943-ban megvásárolt rádióállomást, s tevékeny részt vállalt férje választási kampányaiban is. Még egy szónoktanfolyamot is elvégzett, hogy magabiztosabban álljon a nyilvánosság elé. Az 1960-as elnökválasztás idején Robert Kennedy szerint Johnson feleségének köszönhető, hogy Texas Kennedyre szavazott.

Fáradhatatlanul és végtelenül ügyesen támogatta férjét annak elnöksége idején (1963-69) is. Neki volt köszönhető, hogy Johnson nem dolgozta halálra magát elnökségének első hónapjai alatt. Pontos naplót vezetett mindennapjaikról, amely felbecsülhetetlen értékű történelmi forrásmunkává vált. Az 1964-es választási kampányba bekapcsolódva az asszony 1682 mérföldet utazott a déli államok területén az úgynevezett Lady Bird-különvonaton több száz riporter társaságában, tárgyalt az ottani képviselőkkel és szenátorokkal, s még feleségeiket is sikerült mozgósítania. Tömeggyűléseken közölte déli honfitársaival, hogy férjével együtt tisztelik, szeretik és szűkebb hazájuknak tekintik a Délt, de azt is határozottan kijelentette, hogy helyesli az 1964-es polgárjogi törvényt. Fellépésének elképesztő sikere lett, s valószínűleg neki volt köszönhető, hogy a bizonytalan kötődésű déli szavazók nagy része férjére adta le voksát.

A legkínosabb helyzetekben is tudta, mi a teendő. Amikor férje a Fehér Házban túl hosszan táncolt egy szőke szépséggel, egyszerűen belekarolt, és így szólt: Ejnye, Lyndon, én ismerek egy lányt, aki nagyon fáradt, s egy elnököt, akinek igen sok dolga lesz holnap! (Kati Marton: Hidden Power. Presidential Marria-ges

New York, 2001, Random House. 148. o.) Az 1964-es választás előtt pár nappal Johnson egyik legrégebbi munkatársát, Walter Jenkinst letartóztatták nyilvános végrehajtott homoszexuális aktus miatt. A kampány vezetői nem tudták, mit tehetnek ilyen esetben. Lady Bird Johnson volt az, aki kiállt a sajtó elé, elmondta, hogy Jenkins beteg ember, idegileg összeomlott a kampány miatt, s kifejezte a vádlott és családja iránti szolidaritását. Még arra is rávette férjét, hogy telefonon felhívja és támogatásáról biztosítsa Jenkins feleségét.

Milliomosok bevonásával ő indított nagyszabású mozgalmat a főváros, Washington megszépítésére. Mindenben támogatta a Pennsylvania sugárút és a Kongresszus közvetlen környékének átépítésére irányuló tervezeteket. Nyolcvan parkot, kilenc iskolát és nyolc játszóteret újítottak fel, több mint százezer fát és bokrot ültettek a First Lady bizottságának irányításával. A város több részét teljesen felújították. A munkába bevonta a feketék közösségeinek vezetőit is, és nagy szerepe volt abban, hogy 1964-ben Walter Washington lett a szövetségi főváros első fekete polgármestere.

A Fehér Ház háziasszonyaként pedig öt év alatt kétszázezer személyt látott vendégül. Különleges túrákkal hívta fel a figyelmet az ország elhanyagolt természeti látványosságaira, és saját titkárságot állított fel, amely törvényhozói programot kezdeményezett az autósztrádák környékének megszépítése és az óriási hirdetőtáblák eltávolítása érdekében. Ezt a törvényt (Highway Beautification Act, 1965) később csak Lady Bird törvénye néven emlegették, mert ő volt az első elnökfeleség, aki nyíltan felszólította a törvényhozókat egy törvényjavaslat elfogadására. Tárgyalt olajtársaságokkal a benzinkutak környékének megszépítéséről, és bolthálózatokkal a külvárosi üzletek csinosításáról. Férjének az ő támogatásával sikerült rábeszélnie a Kongresszust, hogy új nemzeti parkokat és vadrezervátumokat állítson fel.

Amikor férje úgy döntött, hogy nem indul az 1968-as elnökválasztáson, nagyon sokan úgy érezték Washingtonban, hogy minden idők egyik legjelentősebb First Ladyje hagyja el a személyében a Fehér Házat. Egyesek felvetették, hogy városszépítő egyesületét állandó kormánytestületté kellene átalakítani. Egyik munkatársa e szavakkal búcsúzott tőle: Mrs. Johnson, maga mindannyiunkat jobb emberré tett. Hetvenedik születésnapja előtt még hatalmas összeget biztosított egy Nemzeti Vadvirágkutató Központ létesítéséhez, majd 1988-ban társszerzőként egy kötetet publikált Amerika vadvirágairól. Ford elnök a Szabadság-érdeméremmel (1977), a Kongresszus pedig saját arany érdemrendjével tüntette ki (1988).

Nem volt olyan szép, mint Jacqueline Kennedy, ezért a média jóval kevesebbet foglalkozott vele. Aki viszont csak futólag is megismerkedik a két asszony életével, aligha kételkedhet abban, hogy melyikük volt a jelentősebb és sikeresebb First Lady.

Az interneten évek óta kering egy cikk, amely a Lincoln-és a Kennedy-gyilkosságok közti misztikus párhuzamokra hívja fel a figyelmet. Érdeemes tehát egyszer részletesebben megvizsgálni, valóban léteznek-e efféle hasonlóságok.

Lássuk, mit állítanak a cikk ismeretlen szerzői!

Abraham Lincolnt 1846-ban beválasztják a Kongresszusba - John F. Kennedyt 1946-ban választják be a Kongresszusba. Ez igaz. De azért vannak különbségek is: Lincoln két, Kennedy hat éven át volt képviselő, Lincoln utána jó ideig semmilyen hivatalt sem töltött be, Kennedyt viszont azonnal szenátorra választották.

Abraham Lincolnt elnökké választják 1860-ban - John F. Kennedyt elnökké választják 1960-ban. Ez is igaz. Mivel négyévente van választás, magától értetődik, hogy egy választás után száz évvel is megválasztanak valakit - de aki akar, elcsodálkozhat a kerek számokon.

Mindketten nagy gondot fordítottak az emberi jogokra. Mivel már a Függetlenségi Nyilatkozat az emberi jogok fontosságát hangsúlyozza, természetes, hogy minden amerikai politikus ezekre hivatkozik. Csakhogy Lincoln megindította a rabszolgák felszabadítását, Kennedy viszont nem volt képes megszavaztatni a Kongresszussal egyetlen polgárjogi törvényt sem. Ezeket utóda, Johnson elnöksége idején fogadták el.

Mindkét elnök felesége elveszítette gyermekét, míg a Fehér Házban laktak. Így igaz. Csakhogy John Adams, Thomas Jefferson, John Quincy Adams, Franklin Pierce, Andrew Johnson és Calvin Coolidge is elveszítette egy-egy gyermekét a Fehér Házban, s még többen veszítették el gyermekeiket az elnökség előtt és után. Különbözik Lincolnnak négy fia volt, Kennedynak két fia és egy lánya, Lincoln az elnöksége előtt született, 12 éves fiát veszítette el, Kennedy pedig az elnöksége alatt született, háromnapos fiát.

Mindkét elnököt pénteken lőtték le. Ez igaz.

Mindkét elnököt fejbe lőtték. Ez is igaz, bár az első golyó, amely célba talált, Kennedy nyakán haladt át. Akit meg akarnak ölni, annak általában a fejére céloznak.

Lincoln titkárnőjét Kennedynak hívták. Ez nem igaz. Lincoln korában nem voltak titkárnők, az efféle feladatot férfiak látták el. Az elnöknek két titkára volt, John G. Nicolay és John Hay.

Kennedy titkárnőjét Lincolnnak hívták. Így igaz, Evelyn Lincoln volt a neve. A Lincoln név egy angliai város és grófság elnevezése, ezért elég gyakori családnév.

Mindkét elnökkel déli állambeli végzett. Ez attól függ, hogy értelmezzük a déli állambeli kifejezést. John Wilkes Booth (1838-1865), Lincoln gyilkosa Marylandben született, amely rabszolgatartó állam volt, de Washingtontól északra fekszik. Lee Harvey Oswald (1939-1963) New Orleans-ban született.

Mindkét elnököt egy déli születésű elnök követte, és Johnsonnak hívták. Így igaz. A Johnson név is elég gyakori. De azt se feledjük, hogy két-két Adams, Harrison, Rooseveltt és Bush nevű személy is betöltötte az elnöki hivatalt! A pártok pedig különböző régiókból jelölnek elnököt és alelnököt, hogy az egymástól távoli államok lakosainak is elnyerjék a szavazatait. Ezért nagy esély van rá, hogyha az északi elnök meghal, déli alelnök lép a helyére.

Andrew Johnson, aki Lincoln utódja volt, 1808-ban született, Lyndon B. Johnson, Kennedy utódja pedig 1908-ban. Így igaz. Az előbbi december 29-én, az utóbbi pedig augusztus 27-én.

John Wilkes Booth, Lincoln gyilkosa 1839-ben született, Lee Harvey Oswald, Kennedy merénylete pedig 1939-ben. Nem igaz, Booth 1838. május 10-én született.

Mindkét merénylet hármas néven ismert. Igen, mint az amerikai férfiak elég jelentős része.

Mindkettejük neve 15 betűből áll. Ez tagadhatatlan.

Lincolnt a Ford nevű színházban ölték meg. Kennedy autója egy Lincoln volt, amelyet a Ford cég gyártott. Így igaz, de ne feledjük: mindkét név elég gyakori. Fordnak neveztek több filmszínészt, több filmrendezőt és egy amerikai elnököt is.

Lincolnt egy színházban ölték meg, a merénylet elfutott, majd elbújt egy raktárépületben. Kennedyt egy raktárépületből lötték le, a merénylet elfutott, majd elbújt egy színházban. Nem igaz. Lincoln gyilkosa elvágtatott a helyszínről, elhagyta a fővárost, pár nap múlva egy farmon kerítették be, és egy csúrt gyújtottak rá. Oswald a tankönyvraktár épületéből hazatért, s csak az őt igazoltatni kívánó J. D. Tippit rendőr lelövése után rohant be egy cipőboltba, majd egy moziba, ahol elfogták. Amerikában több mozit filmszínház (movie theater) néven emlegetnek, s csak ezért lehet azt állítani, hogy Oswaldot egy színházban fogták el.

Booth és Oswald is merénylet áldozata lett még a tárgyalás előtt. Nem igaz. Booth ellenállt a letartóztatásnak, s a katonákkal folytatott tűzharcban kapott halálos sebet.

Lincoln egy héttel a merénylet előtt Monroe-ban volt, Maryland államban. Egy héttel a gyilkosság előtt Kennedy Marilyn Monroe-val volt. Egyik állítás sem igaz. Lincoln nem járt Monroe-ban, e városnév nem is szerepel életrajzaiban. Marilyn Monroe pedig több mint egy évvel a Kennedy-gyilkosság előtt halt meg, 1962. augusztus 5-én.

Mint látjuk, valóban vannak hasonlóságok a két gyilkosság között, amelyeket szándékosan felnagyítottak, a különbségekről pedig elvonták a figyelmet. Egyes állítások viszont egyszerűen valótlanok.

95. 1968-ban Franciaországban forradalom robbant ki

1968 májusának franciaországi eseményeit semmi sem jelezte előre, s ezért a kortársak számára

meglehetősen irracionálisnak tűntek. A hatvanas években a franciák életszínvonala növekedett, az inflációt féken tartották, a munkanélküliség mindössze 1,5%-os volt. A francia nagyipar lassan felzárkózott a brit mellé. Ekkor vált szélesebb körök számára is elérhetővé az autó, a televízió, a mosógép és a hűtőszekrény. Az ország gazdagodott, a hatalom szilárdnak tűnt, az intézményeket a franciák többsége tiszteletben tartotta.

A lakosság viszont nemcsak növekedett és urbanizálódott, de rohamosan fiatalodott is: 1968-ra több mint egyharmada 21 év alatti volt. 1958-ban 200 000 fiatal volt a felsőoktatás hallgatója, tíz év múlva 586 000. Munkanélküliségtől nem kellett tartaniuk, de minden gyors társadalmi átalakulás az alkalmazkodás nehézségeit vonja maga után, aggodalmat ébreszt, és társadalomellenes viselkedési formákat vált ki. A diákok fiatalos lázadással elutasították a piac és a vállalatok logikáját, s éles kritikával illették az egyetem által közvetített kultúrát. Sokan kerültek a trockista, maoista vagy anarchista forradalmár kisebbség befolyása alá. E csoportok új világnézetet, kollektív akciókat, alternatív életmódot és közösségi élményt kínáltak mindazoknak, akiket egyre kevésbé vonzottak a hagyományos szervezetek és hiedelmek. Az új baloldalhoz sorolható csoportok más országokban is tevékenykedtek, fellépésük azonban csak Franciaországban vezetett országos politikai válsághoz, mert itt volt a legnagyobb az ellentét az állami hierarchia, bürokrácia és konformizmus önelégült világa, valamint a forradalmi hagyományok és új ideológiák által áthatott értelmiségi és ifjúsági mozgalmak között. A párizsi ifjúság által körülrajongott értelmiségi guruk többsége (Louis Althusser, Jean-Paul Sartre, Michel Foucault, Jacques Lacan, Pierre Bordieu stb.) éles kritikával illette a fogyasztói társadalom intézményeit.

A párizsi bölcsészhallgatók körében már 1964 februárjában tiltakozó mozgalmak indultak meg az egyetemi élet merev szabályai ellen. A Sorbonne túlsúfoltságának enyhítésére 1963-ban felavatott nanterre-i fakultás vált a konfliktusok gyújtópontjává. Itt tört ki 1967 márciusában a szexfelkelés: a fiúk egy éjszakára megszállták a lányok kollégiumát, ahonnan korábban kitiltották őket. 1967 decemberében több középiskola diákjai is megszavazták, hogy sztrájkba lépnek, s a következő hónapban létrehozták a Középiskolások Akcióbizottságát. Sokasodni kezdtek az oktatást megbénító akciók. A lázongók olyan világ eljövételét hirdették, amelyben az egyén minden hatalmat és hierarchiát megtagadva valósítja meg önmagát, szabadon keresi boldogságát, s a képzeletet felszabadítva vet véget az elidegenedésnek.

A válság első, május 13-áig tartó szakaszában egy aktív kisebbség remekül alkalmazta a provokáció fegyverét. Olyan rendőri megtorlást zúdított magára, amellyel elnyerhette szélesebb társadalmi csoportok rokonszenvét is, előbb a diákokét, majd a munkásokét. A hatóságok pedig a klasszikus dilemma elé kerültek: ha erőszakhoz folyamodnak, mártírokat teremtenek a mozgalom számára, ha pedig engedményeket tesznek, felbátorítják ellenfeleiket.

Március 20-án a Nemzeti Vietnam Bizottság diákaktivistái betörték a Seribe utcai American Express ügynökség, az amerikai imperializmus szimbólumának kirakatait. A letartóztatások elleni tiltakozásul pár száz nanterre-i diák Daniel Cohn-Bendit vezetésével két nap múlva megszállta a helyi bölcsészkar tanácstermét. Május 2-án már az előadások megtartását is megakadályozták. A dékán a rendzavarás miatt bizonytalan időre lezáratta az egyetemet, Cohn-Bendit pedig hét társával a fegyelmi tanács elé került. Nanterre lázadói ezért áttették székhelyüket a Sorbonne Quartier latin-beli épületébe.

Amikor pénteken, május 3-án a diákok összegyűltek a Sorbonne udvarában, hogy tiltakozzanak az egyetemi elnyomás ellen, a rektor kihívta a rendőrséget. Mintegy 500 diákot letartóztattak, de ez csak olaj volt a tűzre. A tüntetők felszedték a köveket, dobálni kezdtek, a felháborodott rendőrök pedig gumibottal estek neki mindenkinek, aki fiatal. Még a közeli Saint-Michel sugárút turistái, sétálói és vásárlói is menekülésre kényszerültek.

A diákok hozzáálltak a kerítések kiszaggatásához, az autók felborításához és felgyújtásához. Bár a letartóztatottakat még az éjjel szabadon bocsátották, máris megalakult a Március 22-e Mozgalom, amelynek vezetősége nagy tüntetést hirdetett meg május 6-ára.

Négy diákot a hét végén a bíróság két hónapos elzárásra ítelt. Ezzel biztosították, hogy általánossá váljon a követelés: Szabadítsátok ki társainkat! Hétfőn, május 6-án a Sorbonne-t rendőrök zárták körül. Kétezer tüntető vonult fel a bal parton, este a Saint-Germain körúton össze is csaptak a rendőrökkel. Kedden, 7-én már húszezren vonultak fel, a tömeg átzúdult a Champs-Élysées-re, kirakatokat tört be, s lelkesen énekelte az Internacionálét a Diadalív körül.

Megmozdult a vidék is: toulouse-i, lyoni, strasbourggi, nantes-i, lille-i, bordeaux-i, marseille-i és Le Mans-i diákmegmozdulások követték egymást. 8-án a párizsi tüntetés folytatódott, s 10-én, pénteken már középiskolások is megjelentek a Denfert-Rochereau téren, ahonnan harmincezer tiltakozó fiatal indult meg a Sorbonne visszafoglalására. Kezdetét vette a barikádok éjszakája. Felborított autókból, kivágott fákból, kiszaggatott kerítésekből és utcakövekből barikádok emelkedtek, minden stratégiai terv nélkül, éneklés, tréfálkozás és közös falatozás közepette. Szombaton, hajnali negyed 3-kor egy vörös rakéta adta meg a jelet a rendőrség támadására. Ötezer könnygázgránátot lőttek ki a barikádokra, ahonnan Molotov-koktélokkal válaszoltak. Három óra alatt a rendőrség szétkergette a hatvan barikád védőit. Bár a rendőri brutalitás csak a tüntetők agresszivitására adott válasz volt, másnap a lakosság felháborodva olvasta az újságokban, hogy talán ezren is megsebesültek (köztük 400 rendőr), s mintegy 500 főt letartóztattak. A kerület utcái egy ostromlott város képét idézték, kidöntött fákkal, felgyújtott autókkal.

11-én a sajtó és a közvélemény egyértelműen a diákok oldalára állt. A szakszervezetek általános sztrájkot hirdettek meg hétfőre, 13-ára. Lyonban, Strasbourgban, Tours-ban, Bordeaux-ban, Grenoble-ban és Lille-ben pedig erőszakos tüntetésekre került sor. Georges Pompidou miniszterelnök belátta, hogy meg kell nyugtatni a kedélyeket: a rendőrök elhagyták a Sorbonne-t, a letartóztatottakat szabadon bocsátották. Ha mindezt egy héttel korábban teszik meg, az talán még eredménnyel járt volna. Mostanra azonban a sajtó, a politikai pártok és a szakszervezetek már egységesen tiltakoztak a rendőrség brutalitása ellen, és fel sem merült a ki kezdte? kérdése.

A válság következő szakaszában új fronton indult meg a harc a kormányzat ellen, és a mozgalom rendszerellenes jelleget öltött. Hétfőre, május 13-ára több gyárban is leállt a termelés, s a munkások is ott vonultak a diákok oldalán. 300 000 tüntető lepte el a párizsi utcákat, Marseille-ben 50 000-en, Toulouse-ban 40 000-en, Lyonban 30 000-en tüntettek. A szakszervezetek megragadták az alkalmat, hogy megleckéztessék a kormányt, s 16-án hivatalosan is meghirdették a sztrájkot.

A Sorbonne kapui megnyíltak, de tanításra még jó ideig nem került sor. A falakat vörös zászlókkal és Mao-idézetekkel díszítették fel: Mindent elleptek a graffitik: Hatalomra a képzelettel! Szaladj bajtárs, mögötted a régi világ! Tilos tiltani! Legyetek realisták: követeljétek a lehetetlent! Állítsák meg

a világot, le akarok szállni! Szeretkezz, ne háborúzz! Röpiratokat osztogattak, viharos politikai viták zajlottak, s a legkülönbözőbb bizottságok merész terveket szőttek az oktatás és a társadalom megújítására.

14-én, amikor de Gaulle köztársasági elnök Romániába látogatott, Nantes külvárosában a Sud-Aviation üzem munkásai, a diákok példáját követve, megszállták a gyárat. A mozgalom rohamosan terjedt. A hét végére csatlakoztak a közlekedési és közszolgáltatási ágazat munkásai is. Ezután már az ellátás akadozása miatt is le kellett állnia a többi üzemnek, és a hét végére 8-10 millió alkalmazott sztrájkolt. Bezárt a posta, becsuktak a nagyáruházak, nem járt a metró, az utcákon gyűlt a szemét, a háziasszonyok elkezdtek felvásárolni a cukrot, lisztet és rizst. A gyárakban sportoltak, beszélgettek és különböző bizottságokban megszervezték az üzemanyaggal és élelemmel való ellátást. Cannes-ban akkora csetepaté tört ki a rendezők és színészek körében, hogy a XXI. filmfesztivált be kellett rekeszteni. Párizsban töbttucatnyi újságot alapítottak, a falakat plakátok lepték el, az utcákon, tereken, üzemekben és iskolákban pedig a váratlan szabadságtól megrészesülve vagy aggodalmakkal eltelve mindenki beszélgetett, szónokolt, vitatkozott. Az Odéon Színházat éjjel-nappal üzemelő vitafórummá alakították át, amelyben rohamosan gyűlt a szemét, és közegészségügyi szempontból egyre riasztóbbá vált.

A politikai intézmények megbénultak. Az államfő és a kormányfő megpróbálta személyes fellépéssel megoldani a válságot. A Romániából visszatérő de Gaulle lehordta kormányát, s másnap a lapok közzétették a véleményét is: Reformot, azt igen, mocsokban való hempergést nem! Ezzel sikerült alaposan megsértenie a tüntetőket. Május 24-én, pénteken a televízióban bejelentette, hogy népszavazást rendel el az egyetemek és munkahelyek szervezeti reformjáról. A diákok gúnyolódva fogadták szavait, este új utcai harcokra került sor, s megpróbálták felgyújtani a tőzsde épületét.

A hidegvérű Pompidou kormányfő úgy látta, hogy a legsürgősebb feladat a munkások leválasztása a diákok oldaláról. Ezért 25-én tárgyalásokat indított meg a szakszervezetekkel. Egyezményt írtak alá a bérek jelentős felemeléséről, a heti munkaidő egyórás csökkentéséről, arról, hogy a sztrájk idején is jár a fizetés 50%-a, és kimondták, hogy a vállalatoknak figyelembe kell venniük a szakszervezetek helyi testületeinek véleményét. A munkások azonban úgy érezték, a vezetés többet is elérhetett volna, s a sztrájkok folytatódtak.

A harmadik felvonás a május utolsó hetében kialakult hatalmi vákuum időszak volt, amikor úgy tűnt, a rendszer összeomlik, s a kormányon kívüli politikai csoportosulások hozzáláttak a kiút kereséséhez. 25-én az állami televízió újságírói is csatlakoztak a sztrájkhoz. A szakértők szerint az országot ekkor csak egy hajszál választotta el a polgárháborútól. Viszont az a tény is figyelemre méltó, hogy bizonyos határokat mindkét oldal tiszteletben tartott. A mozgalom hívei nem támadtak sem a köztársaság elnökének székhelyére, az Élysée-palotára, sem a nemzetgyűlésre. A másik oldalon a belügyminiszter, Christian Fouchet és a rendőrprefektus, Maurice Grimaud tett meg mindent a vérontás elkerüléséért. A májusi harcoknak mindössze két halálos áldozata volt: 24-én egy tüntetőnek gránátszilánk fúródott a szívébe, s ugyanezen a napon Lyonban a demonstrálok véletlenül rátoltak egy teherautót egy rendőrtisztre.

Az államhatalom megbénult, a hadsereg vezetői már attól tartottak, hogy felkérik őket a beavatkozásra. A megyei prefektusok egyre ritkábban tárgyaltak a belügyminiszterrel. Egyes főtisztviselők hozzáláttak az iratok elégetéséhez. Az egyre öregebbnek és fáradtabbnak tűnő de Gaulle

előtt pedig a saját fia vetette fel a lemondás lehetőségét.

A mérsékelt baloldali ellenzék 27-én kezdett szervezkedni. Harmincezer ember gyűlt össze Párizs déli részén, a Cité Universitaire (Egyetemi Város) Charléty nevű stadionjában, hogy meghallgassák az ellenzék szónokait. Másnap Francois Mitterand, a Demokratikus és Szocialista Baloldal Szövetségének elnöke sajtókonferencián jelentette be, hogy a nép elutasította a népszavazást, elfordult a gaulle-ista kormánytól, s ezért választásokat kell tartani. Azt javasolta, hogy egy ideiglenes kormány készítse elő az új köztársasági elnök megválasztását. Nyilvánvaló volt, hogy ő maga indulni kíván ezen a választáson.

A kommunisták a rádióból tudták meg Mitterand szándékait. Még 28-án fel is keresték azzal a kérdéssel, hogy hány helyet biztosít számukra majd kormányában. Ő egyet kínált fel. Másnapra a kommunisták a befolyásuk alatt álló szakszervezettel, a C.G.T.-vel közösen nagyszabású tüntetést szerveztek, s két (meglehetősen homályos értelmű) szóban foglalták össze követeléseiket: Népi kormányzatot! Legalább 200 000 tüntetőt vártak, de kénytelenek voltak beérni 20 000-rel.

Május 29-én de Gaulle köztársasági elnök, az élő legenda, aki elérte, hogy a franciák 1945-ben a győztesek oldalán foglalhassanak helyet, 1958-ban pedig megmentette az országot egy polgárháborútól, egyszerűen eltűnt. Feleségével helikopterre szállt, mintha vidéki otthonába utazna, a leszállási helyen azonban hiába várták. Órákon keresztül senki sem tudta, hogy merre lehet, és mindenki levonta a nyilvánvaló következtetést: a gaulle-ista kormányzatnak befellegzett.

A válság negyedik felvonására május 30-ától került sor. Az előző napon de Gaulle helikoptere Baden-Badenben landolt, a németországi francia csapatok főparancsnoka, Jacques Massu tábornok főhadiszállásán. Vajon egyszerűen csak meg akarta lepni a franciákat, hogy visszatérése annál hatásosabb legyen? Vagy a hadsereghez akart folyamodni a rend helyreállítása érdekében? A legvalószínűbb feltevés szerint le akart mondani, de régi bajtársa, a hűséges Massu lebeszélte erről. De Gaulle megfiatalodva és megerősödve lépett újra kísérei elé. A helikopterrel visszatért Colombey-les-Deux-Églises-beli otthonába, s másnap már egy magabiztos vezető elnökölt a párizsi minisztertanácsban.

Május 30-án bejelentette, hogy esze ágában sincs lemondani, megtartja Pompidout a kormány élén, a népszavazást elhalasztja, viszont felosztatja a nemzetgyűlést és választásokat fognak tartani. Franciaországot valóban diktatúra fenyegeti! - menydörgött a hangja a rádiókból a nyitott ablakokon át. A totalitárius kommunizmus diktatúrája, amely kihasználja a félreállított politikusok nagyravágyását és gyűlölködését!

Hát nem! A Köztársaság nem mond le, a nép újra talpra áll! A fejlődés, a függetlenség és a béke a szabadsággal együtt fog győzedelmeskedni!

A kommunista veszély felvázolásával sikerült mozgósítania a francia társadalmat: még ezen az estén több mint félmillió francia vonult végig a Champs-Élysées-n, efféle jelszavakat skandálva: De Gaulle nincs egyedül! Mit-te-rand - sar-la-tán! Takarítsák ki a Sorbonne-t! A társadalmi és kulturális értékekről folyó vitát de Gaulle egyetlen szónoklattal visszaterelte a politika mezejére, ahol a gaulle-isták sokkal otthonosabban mozogtak.

Még sor került néhány erőszakos tüntetésre, de mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a nyugalom előbb-utóbb helyreáll. Június első napjaiban újra lehetett üzemanyagot vásárolni a benzinkutaknál. 4-én több üzemben felvették a munkát. 11-én a középiskolások felhagytak a sztrájkjal, s 12-én a kormány betiltotta a tüntetéseket. Egyes üzemek munkásai június végéig ragaszkodtak a sztrájkhoz, az újságírók pedig július elejéig kitartottak. Az utolsó jelentősebb utcai harcokra június 11-én került sor, a sebesültek száma ismét elérte a 400-at. De 14-én a rendőrség kiürítette az Odéont, két nap múlva pedig a Sorbonne-t, amelyben már több volt a hajléktalan és a csavargó, mint a diák.

Az új baloldal hívei ilyen jelszavakat kiabáltak: Vá-lasz-tás - á-ru-lás! De csak annyit értek el, hogy júniusban még három személy esett áldozatául a tüntetéseknek. 10-én Flins-ben egy 17 éves középiskolás a rendőrség elől menekülve a Szajnába fulladt, 17-én Sochaux-ban egy munkást golyótalálat ért, egy másik pedig lezuhant egy falról. A két hónapon át tartó zavargásoknak tehát összesen öt halálos áldozatuk volt. Az első békés hétvégén többen haltak meg autóbalesetekben.

A francia társadalom pedig a június 23-ai választásokon alaposan megbüntette a szélsőségesekkel rokonszenvező mérsékelt baloldalt: 487 mandátumból a gaulle-isták és jobboldali szövetségeseik 354-et szereztek meg, 112-vel többet, mint az 1967-es választáson. A baloldal megalázó vereséget szenvedett, a kommunisták 39 helyet veszítettek el, a szocialisták pedig 64-et. A konzervatívoknak csak ötven évvel korábban, 1919-ben volt ilyen többségük a képviselőházban. A reakció és a félelem győzedelmeskedett volna? Inkább a józan ész. Egy modern társadalom könnyen sebezhető, mivel olyan önkéntes fegyelemre és összetett kooperációra van szükség a működéséhez, hogy egy kisebbség is megbéníthatja. A legtöbb egyszerű ember azonban tudatában van annak, hogy létfenntartása ettől a kooperációtól függ. A forradalmi lelkesedés időszakában arról álmodoznak, hogy megváltoztatják a világot, de amint elmúlt ez az időszak, nagyon is jól tudják, ahhoz, hogy elutazhassanak vakációra, hogy a hét végén megkapják a fizetésüket, hogy gyermekeik tanulhassanak, tovább kell működnie a termelés rendszerének. E rendszerhez pedig nyilvánvalóan szükség van a technikai bürokrácia hierarchiájára, amelynek nem lehetetlen megváltoztatni a stílusát, de amelyet egyetlen forradalom sem számolhat fel.

A rend pártjára való látványos visszatérést, amelyet egy magára valamit is adó baloldali értelmiségi a félelemmel magyaráz, meglehet indokolni a franciák iránti csekélyebb megvetéssel is: a társadalmak működéséhez elengedhetetlen feltételek felismerésével. (Raymond Áron: Une histoire du vingtième siècle. Paris, 1996, Plon. 748. o.)

Franciaország egyértelműen elutasította, hogy a politikát egy erőszakos kisebbség diktálja az utcákon, és határozottan a republikánus intézmények védelmére kelt. Az új kormány sem tagadta meg a szakszervezetekkel kötött egyezményeket, az új közoktatási miniszter pedig a diákokból és a tanárokból választott testületeket vezetett be az egyetemeken. Ezek voltak a május-júniusi események legfontosabb, közvetlen eredményei.

Hosszabb távon pedig valamennyi hagyományos, hierarchikus, bürokratikus intézmény meggyengült. Megkérdőjelezték minden tekintélyelvű hatalmat: a gaulle-ista politikai elit, a katolikus egyház, az iskola, az egyetem, a vállalat, a párt, a családfő - sőt hamarosan még a férfi hatalmát is. De Gaulle utódai már nem a tábornok által kijelölt úton haladtak. A társadalmi élet minden szektorában felgyorsult valamennyi kisebbség felszabadulása a hagyományos kötelékek alól, egészen a legkisebbig, az egyénig. A közélet liberálisabbá, színesebbé, megengedőbbé vált. A hatvannyolcas

fiatalokat, akik az élet minden színterén nagyobb beleszólást követeltek maguknak annál, amennyit a merev, képviseleti demokrácia felkínált számukra, ma már sokan a civilek befolyását minden téren biztosító, úgynevezett részvételi demokrácia előfutárainak tekintik. Az 1968-as események Michel Winock kifejezésével élve a történelem gyorsítójának szerepét töltötték be. Mindaz, ami utána bekövetkezett, a májusi tüntetések nélkül is bekövetkezett volna - de valószínűleg jóval később.

A vérontás nélküli, békés reformokat eredményező folyamatot aligha nevezhetjük forradalomnak. Mi volt ez? Pszichodráma, kulturális átalakulás, lázadás, általános válság, ifjúsági mozgalom? Vagy csak a fiatal polgárok utolsó karneválja, mielőtt helyet foglalnak a felnőttek világában, szüleik íróasztalánál? Serge Berstein történész szerint morális és kulturális válságra került sor, amely abból származott, hogy a XIX. századból örökölt, hagyományos értékek már nem feleltek meg a felgyorsuló gazdasági növekedés és fogyasztás következtében átalakuló társadalom új igényeinek. De Raymond Aronnak is igaza volt, amikor így fogalmazott: A francia nép megőrizte azt a kivételes képességét, hogy a semmiből is képes kihozni valamit, képes drámai eseményeket kreálni, amelyeket azután a végtelenségig kommentálnak. (Az elkötelezett szemlélő. Bp. 2005, Európa Könyvkiadó. 342. o. Ferch Magda fordítása.)

96. Kádár János szerényen élt

Valamennyien ismerjük a legendát: Kádár János olyan egyszerű és szerény volt, hogy az ország első embere létére is hokedlin ülve ette kedvenc eledelét, a darás tésztát. De azért érdemes alaposabban megismerkedni életkörülményeivel, mielőtt úgy képzeljük el mindennapjait, mint az egyszerű munkásokét.

Cserje utca 21. szám alatti villájához még az 1951-es letartóztatása előtt úszómedencét építtetett. Kiszabadulása után ezt betemettette, mert túl drágának találta a fűtését, és tudatosan törekedett az egyszerűség hangsúlyozására. Ezért tyúkokat nevelt a rózsadombi villa kertjében, és a teraszról olykor krumplihéjjal etette őket. Esténként már a kormányőrök terelték vissza az állatokat az ólba. Természetesen az örökön kívül egy házvezetőnő, sofőr és személybiztosító is a Kádár házaspár rendelkezésére állt.

Villáját két világháború közötti, neobarokk bútorokkal rendezték be. A szobák falait Szőnyi István, Egry József, Rippl-Rónai József, Derkovits Gyula és Czóbel Béla festményei díszítették. A padlót gépi és kézi perzsaszőnyegek borították. A nappaliban fakeretes, márványbetétes kandalló állt. A plafonokon rézből és ólomkristályból készült csillárok lógtak.

Rendelkezésére álltak a balatonaligai, tihanyi, arácsi, balatonföldvári, budapesti, dobogókői és leányfalui pártüdülők. Saját autója csak rövid ideig volt: Kádár János felesége, Tamáska Mária Hruscsov feleségétől kapott ajándékba egy Volgát. Az ajándékot eladták az államnak. (Majtényi György: K-vonal. Bp. 2010, Nyitott Könyvműhely. 56-57. o.) Később Kádár Brezsnyevtől kapott egy Niva vadászterepjárót, de ezt sem tartotta meg. Az első titkárt természetesen golyóálló ölömbetétekkel ellátott, S-osztályú Mercedes szállította. Kedvenc közlekedési eszköze azonban a

különvonat volt, amelyet a sajátjaként használt. Részt vett a megtervezésében, s az ő kérésére került bele a kártyaszoba, két kijáratral.

1963-ban Kádár János önálló vadásztársaságot alapított, Egyetértés néven. Ő határozta meg, kik lehetnek a tagjai: természetesen a legmagasabb rangú párt-és állami vezetők. Kádár az egyik puskáját Cedenbal mongol pártvezetőtől kapta, a másikat Helmuth Schmidt német kancellártól, a harmadikat Franz Joseph Strauss bajor miniszterelnöktől. Összesen 31 vadászfegyvere és 50 vadásztőre volt. A Mezőgazdasági Múzeumot több mint negyven trófeával gazdagította. A hajtok általában letérdeltek a magas rangú vadászok előtt, akik az ő vállukra támasztották a puskát, s úgy lötték ki az eléljük vezetett vadakat. (Ugyanott, 90. o.)

A Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály (PGO) munkáját, amely a lakások, gépkocsik, üdülőbeutalók felett rendelkezett, Kádár személyesen felügyelte

Kiváltságok, kedvezmények voltak e juttatások, amelyek a nómenklatúra horizontális és vertikális nyúlványaiban további, nem hivatalos előnyök egész rendszerével egészültek ki. A hatalmi befolyás átválthatóvá vált szimbolikus, anyagi javakká és iskolai tőkévé is. A nómenklatúra ügyesebb tagjai esti hallgatóként a jogi karon a méltányos osztályzatért, netán doktori címért telekjuttatással fizettek; ítéleteket maszatoltattak el, lakáskiutalásokat soroltak előre viszonzásképpen stb. A tekintélyuralmi elv és gyakorlat a szerénységet, puritanizmust politikai díszletté fokozta le. S ez nem csak a megyei főispánként regnáló Komócsin Mihályokra, Pap Jánosokra vonatkozott, akik pokróc modoruk okán híresültek el, de mutatis mutandis Kádár Jánosra is. (Huszár Tibor: Kádár. A hatalom évei. 1956-1989. Bp. 2006, Corvina. 253. o.)

Vagyis a címben megfogalmazott állítás némi módosításra szorul. Kádár Jánosról kizárólag akkor mondhatjuk el, hogy szerényen élt, ha olyan megalomániás kommunista diktátorokhoz hasonlítjuk, mint Nicolae Ceaușescu. Ha azonban az 1960-as, 1970-es évek magyar állampolgárainak többségéhez hasonlítjuk, nem biztos, hogy a szerény jelző a legtalálóbbr.

97. A hamburger az amerikai kultúra terméke

Mindazok, akik valamilyen okból lenéznek az Egyesült Államok kultúráját (valószínűleg azért, mert nem ismerik alaposabban), általában megvetéssel emlegetik a hamburgert, mint az óceánon túli fogyasztói társadalom igénytelen és egészségtelen termékét. El kell ismernünk, hogy ez az eledel valóban nem tekinthető a gasztronómia kifinomult csúcsteljesítményének - csakhogy amerikai terméknek sem nevezhetjük. A hamburger ugyanis három kontinens, Ázsia, Európa és Amerika közös gyermeke.

Az oroszok körében a hagyomány szerint a középkori tatárok terjesztették el a nyers, felvagdalt, fűszerezett húst, ami a manapság hazánkban tatárbifsztek néven emlegetett étel elődje lehetett. Később ez az étel valószínűleg a Hanza-szövetség hajóival jutott el a német kikötővárosokba. Az újkorban pedig Európa legkülönbözőbb országaiban megjelentek a különböző nyers, fűszerezett, apróra vagdalt

húsokból készített eledelek, mint az itáliai carpaccio vagy a szerb csevapcsicsa.

A szendvicset, vagyis a kenyérré helyezett húst a hagyomány szerint John Montaguról, Sandwich negyedik earljéről (1718-92) nevezték el az 1760-as években, aki két szelet kenyér között fogyasztotta a húst - mégpedig azért, mert nem akart felkelni vagy a játékasztaltól, vagy az íróasztalától. Az utóbbi a valószínűbb, hiszen a legkülönbözőbb kormányhivatalokat töltötte be. Nyilván nem ő volt az első, akinek eszébe jutott a hús ily módon való elfogyasztása. Kenyér helyett természetesen megfelelt a két darabra vágott zsemle is, amelyet főleg Németországban és Ausztriában kedveltek.

Mivel a XIX. században Hamburg volt az egyik legforgalmasabb kikötő, ahonnan az európai kivándorlók Amerikába indultak, a felvágott zsömlébe helyezett darált hús is innen juthatott el az Újvilágba, a német bevándorlóknak köszönhetően. New York vendéglőiben már a XIX. század közepén felszolgálták úgynevezett Hamburg steak-et: vagdalt, sózott és füstölt marhahúst, hagymával és kenyérdarabokkal. A könnyen, gyorsan elkészíthető étel mellé hamarosan nyers tojást is tálaltak. A texasi marhakereskedelemnek köszönhetően a jó minőségű marhahús ára a század végére csökkent, s elérhetővé vált a széles tömegek számára is. Hamarosan a szórakozóhelyek, vásárok, ünnepek közkedvelt eledelévé vált.

A hagyományok szerint a vásári árusok jöttek rá, hogy az emberek nem szívesen ácsorognak a pultnál, amíg esznek, inkább sétálgatva falatoznának, a vásárt nézegetve. Egyesek szerint a wisconsini Charlie Nagreen, mások szerint a texasi Fletcher Davis lapította el elsőként a húsgolyót, hogy zsemlebe helyezhesse. Olyanok is akadnak, akik szerint az ohioi Menches-fivérek lettek a dicsőség. A Kongresszusi Könyvtár szerint a connecticuti Louis Lassen, a McDonalds étteremlánc szerint viszont a St. Louisban 1904-ben megrendezett világkiállítás egyik névtelen árusa volt az első hamburgerárus. Minden bizonnyal a hamburgerrel is az a helyzet, mint a legtöbb, nála jóval fontosabb találmánnyal: nem egyetlen személy agyából pattant elő, hanem számtalan kísérleztető szakember munkája nyomán alakult ki.

A XX. század elejétől több étterem is erre a gyorsan fogyasztható és olcsó ételre specializálódott, a harmincas években pedig a hamburger steak elnevezés helyét átvette a rövidebb hamburger vagy burger. A nagy gazdasági világválság idején különösen közkedvelté vált, mert csak 5 centbe került. Richard James (Dick) és Maurice James (Mac) McDonald, egy testvérpár 1937-ben a kaliforniai Monroviában árult hot dogokat, s mivel az üzlet igen kifizetődő volt, 1940-ben megnyitottak egy McDonalds nevű éttermet. Hamarosan felfedezték, hogy a jövedelmük túlnyomó része a hamburgerek eladásából származik, s már csak azt kellett kitalálniuk, hogyan lehetne minél többet és minél olcsóbban eladni ebből a termékből. Az 1950-es évekre a gazdasági fellendülés és az egyre tömegesebb fogyasztás lehetővé tette, hogy a testvérpár megnyissa az első McDonalds gyorséttermet Chicago egyik külvárosában, Des Plaines-ben 1955. április 15-én. A történet folytatása pedig közismert.

Vagyis a hamburgerhez Ázsiában aprították fel a húst, Európában sütötték meg a zsemlet s az Egyesült Államokban tették lehetővé, hogy minél többen, minél gyorsabban és rendkívül sokat fogyaszthassanak belőlük. Joggal tekinthetjük a globalizáció egyik szimbólumának - de nemcsak jelenlegi terjedése, hanem kialakulása miatt is.

98. Ronald Reagan gyenge, önállóan elnök volt, akit tanácsadói irányítottak

Ronald Reagant (1911-2004) nem szerették az értelmiségiek - ehhez túlságosan problémátlan, bosszantóan jókedvű és egészen felháborító módon őszinte, közvetlen személyiség maradt. Képes volt például élvezni az életet a Fehér Házban! Más elnökök megöszültek, s gondterhelt arccal hordozták meggörnyedt hátukon a világ terhét, Reagan azonban kijelentette: Amikor sporthírek bemondója voltam a rádióban, boldog voltam, és azt hittem, csak ennyit akarok az élettől. Aztán jött a lehetőség Hollywoodban, és ez még jobb volt. Most pedig olyasmit csinállok, amelyhez képest minden korábbi munkám olyan unalmasnak tűnik, mint az edénymosogatás! Mindig derűs volt, délutánonként nagyokat szundikált, és nyolcéves elnöksége (1981-89) alatt 345 napot töltött kaliforniai birtokán pihenéssel. Tudom, hogy a kemény munka még senkit sem ölt meg jelentette ki, de azért jobb lesz meg sem kockáztatni! Az aggodalmaskodó újságírókat pedig így nyugtatta meg: A kormányzat ügyei már számtalan álmatlan délutánt okoztak nekem!

Elpusztíthatatlannak tűnt, pedig hallókészüléket viselt, kontaktlencsét hordott, eltörte a lábát, prosztataproblémák kínozták, egyszer bélrák miatt műtötték meg, kétszer az orráról kellett eltávolítani rosszindulatú daganatot, 1981 márciusában pedig a zavaros fejű, 25 éves John W. Hinckley pisztolyának golyója három centire állt meg a szívtől. Ő azonban mindezt végtelenül könnyedén viselte el, s terápiás kurzusokon kellene tanítani, mit mondott, amikor valaki rákbetegnek nevezte: Dehogyan volt nekem rákom! Volt valami a hasamban, amiben rák volt, s azt a valamit kivették! A merénylet után a műtőasztalon fekvő, az altatást várva odaszólt orvosainak: Remélem, valamennyien republikánusok! Amikor pedig egyik betegsége után megnyugtatták, hogy a kormány az ő távollétében is működött, megkérdezte: Miből gondolják, hogy én ennek örülök? Bal tüdeje egy részét eltávolították, s ezért rendszeres tornára kötelezték. Ezt viszont úgy élvezte, hogy megerősödött a mellkasa, kétszeresére nőtt a bicepsz, s a merénylet után egészségesebbnek tűnt, mint előtte.

Mindig derűt, jókedvet, gyógyíthatatlan optimizmust sugárzott maga körül, s ezért munkatársai, valamint a választópolgárok többségének körében igen népszerűvé vált. Amikor kaliforniai kormányzósága idején (1967-75) egy újságíró felelősnek nyilvánította őt a tizenéves anyák házasságon kívüli szüléseinek megsokasodásáért, csak ennyit válaszolt: Kösz! Sohasem éreztem magam ilyen fiatalosnak és férfiasnak! Szerény volt, nem azonosította magát az elnöki hivattal, ezért az elnökség terhei és kudarcai sem nyomasztották. Egyesek azt mondták róla: Megvolt benne a tehetség a boldogságra! Mások teflonbevonatú elnöknek nevezték el, mert bármilyen botrányra derült fény kormányzata idején (és csak 1984-ig 45 közeli munkatársa váltott ki kisebb-nagyobb botrányokat), magára az elnökre semmilyen folt nem tapadt: jókedvét és népszerűségét semmi sem csökkenthette.

Az értelmiséget viszont alaposan felbosszantotta azzal, hogy a bonyolultnak tartott problémákra olykor igen egyszerű válaszokat adott, s az akadémikusokat e szavakkal nyugtatta meg: Igenis vannak egyszerű válaszok - csak könnyű válaszok nincsenek! Politikai ellenfelei ezért elterjesztették róla, hogy ő az Egyesült Államok legtudatlanabb elnöke. Ebben valószínűleg az a tény is szerepet játszott, hogy amikor nem tudott vagy nem értett valamit, akkor egyszerűen megkérdezte. Miért van szükségünk szövetségi pénzkészletekre? - tette fel a kérdést egyszer a sajtó nagy felháborodására. Nem titkolta, hogy a kormányzati munka apró részleteit nem ismeri, a politikai folyamatok távolabbi célpontjait

azonban ő tűzte ki, s ezekhez nagyon is ragaszkodott. Mik voltak ezek a célok? Először is mérsékelni kívánta a kormányzat szerepét: Nem a kormányzat a megoldás problémáinkra - maga a kormányzat a probléma! A túlzott költekezésről pedig így vélekedett: A kormányzat egy csecsemőhöz hasonlít: nem más, mint egy emésztőcsatorna, hatalmas étvággal az egyik végén és teljes felelőtlenséggel a másikon.

Ezért végrehajtotta a legnagyobb adócsökkentést az Egyesült Államok történetében, azt remélve, hogy ez fellendíti a gazdaságot, s a prosperitás új munkahelyeket teremt. Mivel azonban a Szovjetunióval az erő pozíciójából kívánt tárgyalni, s megnövelte a katonai kiadásokat, kormányzata nagyobb adósságot halmozott fel, mint az összes korábbi kormányzat együttvéve. Az amerikai gazdaság azonban ezt elviselte, s utódainak (egy időre legalábbis) sikerült jelentősen csökkenteni az államadósságot.

Elnökségét a jobboldal bajnokaként kezdte meg, s hamarosan hagyományosan konzervatív, pragmatikus politikussá vált. Egyes szakértők szerint a leggazdagabb amerikaiak még gazdagabbak lettek elnöksége idején, a legszegényebbek pedig még szegényebbek - s a történészek nyilván még sokáig fognak vitatkozni azon, hogy e folyamatban mekkora szerepet játszott a Reagan-kormányzat tevékenysége. Nekünk azonban, itt, Kelet-Európában másra kell emlékeznünk, amikor Ronald Reaganról beszélgetünk.

Például arra, hogy az 1980-as évek elején az Egyesült Államokban a bölcs egyetemi tanárok, tudós közgazdászok és külügyi szakértők egész hadserege hangoztatta, hogy a Szovjetunióknak még rendkívüli erőforrások állnak a rendelkezésére, hogy a kommunista országok fel tudják gyorsítani a növekedési folyamatokat, s Lester Thurow közgazdász még 1989-ben is azt állította, hogy a szovjet gazdaság teljesítőképességét össze lehet mérni az amerikaiával. Szinte valamennyien tagadták, hogy a kommunista rendszer válságba került. És akkor jött egy egykori színész, egy megvetett pojáca, a műveletlen Ronald Reagan, aki a Notre Dame Egyetem diákjai előtt már 1981-ben kijelentette: A Nyugat nem feltartóztatni fogja a kommunizmust. Meg fogja haladni azt. A kommunizmus, amelynek utolsó fejezeteit most írják, nem lesz más, mint egy bizarr epizód az emberi történelemben. Azt hirdette, hogy a nyugati szövetség erős marad, a szabadság és demokrácia előretörése pedig a történelem szemétdombjára juttatja a marxizmus-leninizmust. Mindenki kigúnyolta őt, s csak megvetéssel beszéltek lázálmairól.

Nixonnak, Kissingernek és az amerikai politikai élet korábbi irányítóinak sem volt jó véleményük a Szovjetunióról. Megváltoztatásának vagy felszámolásának a lehetőségét azonban fel sem vetették. A hidegháborút geopolitikai küzdelemnek tekintették, amelynek célja a hatalmak kiegyensúlyozása, és egy olyan stabilitás biztosítása, amely kedvez az Egyesült Államoknak.

Ronald Reagan azonban nem volt hajlandó elfogadni azt a tényt, hogy a kommunizmus tartósan fennmaradhat. A legjobban az a tény bosszantotta, hogy a kommunista pártok vezetőit titok övezi. Egyszer ezt írta Hugh Hefner-nek egy levelében: ŐÉn, akárcsak maga, minden amerikainak megvédelmezzük azt a jogát, hogy nyíltan terjesszen bármilyen politikai filozófiát a monarchiától az anarchiáig. A kommunistával azonban nem ez a helyzet. A pártfegyelem miatt tagadnia kell, hogy kommunista, hogy felforgató eszközökkel és titokban rákényszerítse egy ellenálló népre a nemzetközi kommunistapárt, vagyis valójában Szovjet Oroszország uralmát. Ő Az ő antikommunizmusa nem külpolitikai vagy geopolitikai kérdés volt, hanem személyes és moralista természetű, a rosszindulatú

és ügyeskedő emberekről szerzett tapasztalatain alapult, akik nem feleltek mega kisvárosi Közép-Nyugat értékeinek, amelyeket fiatal korában elsajátított

†Azt hiszem, a kommunizmus volt az egyetlen dolog, amit Reagan valóban gyűlölt,† mondta Kenneth Adelman, a Reagan-kormány munkatársa. †Nehéz találni bármi mást az életében, amit gyűlölt volna.† Reagan személyes antikommunizmusa azonban azt is jelentette, hogyha egyszer egy szovjet vezető meg tudja győzni őt arról, hogy őszinte, és meg akarja reformálni a szovjet rendszert, akkor Reagan készségesen - Richard Nixonnál sokkal készségesebben - hitt ennek a vezetőnek, és hajlandó volt együttműködni vele. (James Mann: The Rebellion of Ronald Reagan. New York, London, 2009, Penguin. 18-19. o.) Vagyis Ronald Reagan nem katonai és diplomáciai küzdelemnek tekintette a hidegháborút, hanem eszmék és gazdasági rendszerek harcának, s nem kordában tartani kívánta a Szovjetuniót és üzletelni vele, hanem megváltoztatni a természetét.

Az enyhülés folyamatáról így vélekedett: Enyhülés? Ezt csinálja a farmer a pulykájával hálaadás napi vacsora előtt, ugye? Évekkel később George Schultz, Reagan külügyminisztere így ismertette Reagan nézeteit: Az enyhülés alapelve az volt, hogy itt vagyunk mi, ott vannak ők, ilyen az élet, a játék pedig a békés egymás mellett élésért és a háború elkerüléséért folyik. Reagan ezt nyíltan elutasította. Ugyanis hitt abban, hogy az ő rendszerük alapjaiban hibás, a miénk pedig nem. Mert a miénk nyitott, képviselői, demokratikus. És ezért nem fogadta el az enyhülés koncepcióját. (Ugyanott, 23-24. o.) A Republikánus Párt veterán politikuskai szinte valamennyien elleneztek ezt a felfogást, de Reagan kitartott mellette.

Amikor pedig elnökként alaposabban megismerkedett a világot fenyegető nukleáris háború lehetőségével, úgy érezte, mindent meg kell tennie nemcsak az elkerülésére, de a lehetőség kiküszöbölése érdekében is. Még mindig vannak néhányan a Pentagonban - mondta -, akik szerint egy nukleáris háború megnyerhető. Én úgy gondolom, hogy ezek örültek. Ez a meggyőződése vezette, amikor elfogadta a stratégiai védelmi kezdeményezés (közkeletű nevén: csillagháború) elnevezésű rakétavédelmi rendszer (1983) kiépítésének terveit. Ezek szerint ugyanis a nukleáris energiával működő lézergyűk az űrből semmisítenék meg az Egyesült Államok felé kilőtt rakétákat. És ugyanez a meggyőződés vezette el oda is, hogy négyszer ült le a tárgyalóasztalhoz Mihail Gorbacsov szovjet főtitkárral.

1987-ben pedig Ronald Reagan a berlini Brandenburi Kapunál így beszélt: A kommunista világban csak kudarokat, technológiai elmaradottságot és csökkenő színvonalat látunk

A Szovjetunió még ma sem képes táplálni önmagát

A szovjetek csak egyet tehetnek, amellyel drámai módon előmozdíthatják a szabadság és béke ügyét. Gorbacsov főtitkár! Ha békét akar, ha azt akarja, hogy fellendüljön a Szovjetunió és Kelet-Európa, ha szabadságot kíván - jöjjön ide e kapuhoz! Gorbacsov úr, nyissa meg e kaput! Gorbacsov úr! Döntse le e falat!

Ezt a beszédet Peter Robinson írta, de Reagan közölte vele, hogy miről szóljon: Annak a falnak le kell omlania! Ezt szeretném elmondani. A történelemben nem mindig a legokosabb és legműveltebb politikusok látják előre a jövőt. Olykor igen tehetséges személyiségek évtizedeken át próbálnak kiegyezni egy-egy veszedelmes birodalommal, mert őszintén úgy vélik, hogy az engedményekkel

eredményeket lehet elérni. Aztán jön egy tanulatlan, tisztességes, egyszerű, hétköznapi ember, és azt mondja, hogy ebből elég. A király meztelen! A művelt, kifinomult, zseniális Franklin Delano Roosevelttel kormányzata után eljött az egyszerű Harry Truman Missouriból, és azt mondta: Elegendem van a szovjetek dédelgetéséből! Az enyhüléssel dolgozó Nixon, Ford és Carter kormányai után, Kissinger külügyminiszter, a nemzetközi kapcsolatok tudósa után eljött Ronald Reagan, a hollywoodi filmszínész, és egyszerűen kimondta: A Szovjetunió a Rossz Birodalma! A berlini falnak pedig le kell omlania.

A fal azóta leomlott, s ez természetesen nem Ronald Reagan kizárólagos érdeme. Nyilvánvaló, hogy a szerencsének is szerepe volt kormányzata sikereiben: a nyolcvanas évek elején megkezdődött amerikai gazdasági fellendülés egybeesett a Szovjetunió válságának drámai felerősödésével. Mégsem feledkezhetünk meg annak az egyszerű és vidám kaliforniainak a különleges történelmi szerepéről, aki határozott fellépésével meggyorsította Európa megosztottságának felszámolását.

99. Lady Diana merénylet áldozata lett

A régi, arisztokrata családból származó Diana Spencer (1961-97) 1981. július 29-én házasodott össze Károssal, Wales hercegevel, a brit trónörökösrel. Két gyermekük született, William (1982) és Harry (1984). A vonzó és kifinomult ízléssel öltözködő hercegnő kezdetől a média figyelmének központjában állt. Kórházakat, iskolákat látogatott, s vezető szerepet vállalt számtalan jótékonyági szervezetben. A taposóaknak használata betiltásáért indított mozgalomban való szerepéért halála után, 1997-ben Nobel-békedíjat kapott. Házassága azonban megromlott, s 1996-ban elvált Károly hercegtől.

1997. augusztus 31-én halálosan megsebesült egy autóbalesetben a párizsi Alma tér alagútjában. Éjfél után 20 perccel, szerelmével, Dodi al-Fayed (1955-97) egyiptomi filmproducerrel együtt hagyták el egy S280 típusú fekete Mercedes-Benz márkájú autóban a Hôtel Ritz Paris nevű szálloda Vendôme téri épületét. Ez a francia főváros egyik lelegegánsabb szállodája, olyan hírességek laktak benne, mint Ernest Hemingway, F. Scott Fitzgerald, Winston Churchill, Marcel Proust, Charlie Chaplin, Greta Garbo, Cole Porter, Marlene Dietrich, Maurice Chevalier, Jean-Paul Sartre, Elton John, Coco Chanel, valamint brit, svéd, spanyol, portugál és iráni uralkodóházak tagjai. Olyan hollywoodi filmek játszódnak falai között, mint a Délutáni szerelem (1957) és a Hogyan kell egymilliót lopni? (1966), s itt lakott A da Vinci-kód című regény főszereplője is.

Diana és Fayed a hátsó üléseket foglalták el, előre Trevor Rees-Jones ült be, Fayed 29 éves testőre, s az autót Henri Paul (1956-97), a szálloda biztonsági főnökének helyettese vezette. A hátsó bejárattól indultak el, áthajtottak a Concorde téren, majd az autó a Szajnával párhuzamosan beszánguldott az Alma tér alagútjába. 0 óra 23 perckor a sofőr elveszítette az uralmat a kocsin felett, amely 105 km/h körüli sebességgel nekiütközött a mennyezetet tartó, tizenharmadik pillérnek, megpördült, s nekivágódott a falnak. Mivel senki sem kapcsolta be a biztonsági övét, a súlyos sérüléseket csak Rees-Jones élte túl.

Hét perc múlva megérkezett az első rendőrautó, s letartóztatták a jelen lévő hét fotóriportert, akik a híres párt üldözték. A hercegnőt csak egy órákor tudták kiemelni a roncsból. Négy órákor halt meg a Pitié-Salpêtričre nevű kórházban. A tizenhárom hónapon át tartó vizsgálatot a francia hatóságok azzal zárták le, hogy a balesetért Henri Paul volt a felelős, aki alkoholt fogyasztott, és túl gyorsan hajtott. A népszerű hercegnő temetési szertartásán mintegy egymillió ember jelent meg, s világszerte 2,5 milliárdan nézték végig a televíziós közvetítést.

A következő évtizedben állítólag a brit lakosság 20%-át sikerült meggyőzni arról, hogy a hercegnő merénylet áldozata lett. Mohammed al-Fayed, Dodi al-Fayed milliomos apja sajtókampányt indított a tényleges felelősök felderítésére. Sokan azt állították, hogy Diana terhes volt, s ezért a brit uralkodóház meg akart szabadulni tőle, nehogy a királynő unokájának mohamedán féttestvére szülessen. Csakhogy a hercegnő valamennyi barátja és a holttestet megvizsgáló valamennyi orvos tagadta, hogy terhes lett volna. Mások felvetették, hogy a sofőr nem szokott inni, s vére alkoholszintjének eredményét más vérén végzett mérés alapján állapították meg. 2006-ban azonban egy DNS-vizsgálat bebizonyította, hogy valóban az ő vérének az alkoholszintjét vizsgálták meg. Azt is állították, hogy Henri Pault egy éles villanás vakította el az alagútban, de ezt csak egyetlen szemtanú állította, akit még a saját, jelen lévő felesége is megcáfolt. Mohammed al-Fayed szerint a hercegnőt és fiát szállító autó a baleset előtt nekiütközött egy Fiat Unó márkájú kocsinak, amely Jean-Paul James Andanson fényképész tulajdonát képezte. Andanson 2000-ben öngyilkos lett, de az összeesküvés-elméletek hívei szerint a brit vagy francia titkosszolgálat tette el láb alól. Andanson azonban a baleset éjszakáján 282 kilométerre volt Párizstól, s készségesen bemutatta Fiat Unóját, amely olyan ócska volt, hogy nem lehetett azonos az aluljáróban felbukkanó, hasonló márkájú autóval. A francia rendőrségnek nem sikerült megtalálnia a Fiatot, amelynek tulajdonosa a koccanás után elmenekült a helyszínről.

Mohamed al-Fayed másik vádja szerint tíz videokamera működött azon az úton, amelyen a Mercedes elhaladt, mégsem vett fel egyetlenegy képet sem a balesetről. Nyilván előre kikapcsolták valamennyit. A francia rendőrség ezt is kivizsgálta, s közölték, hogy ezek biztonsági kamerák voltak, amelyek nem az útra, hanem épületek bejárataira voltak irányítva. A párizsi közlekedési vállalatnak csak egy kamerája irányult az alagútra, de ez nem rögzítette a látványt, csak megfigyelésre szolgált, s az éjszakai ügyelteseknek semmi okuk sem volt rá, hogy a baleset idején megfigyeljék az alagutat.

Sokan felvetették, hogy a hercegnő mindig be szokta csatolni biztonsági övét. Egy angol lapban azt állították, hogy az autót korábban elrabolták, s tönkretették a biztonsági szíjakat. Leszerelték rögzítési pontjait, s az övek a legkisebb feszültség hatására kinyíltak. Az autóban ülők nyilván azt hitték, be vannak csatolva, mégsem voltak. Csakhogy kiderült, hogy a baleset utáni vizsgálat szerint a szíjak kifogástalan állapotban voltak.

David Aaronovitch teljes joggal veti fel, hogy mindezzel az ügy rendkívül bonyolulttá vált. Az összeesküvés-elméletek hívei szerint meg kellett vesztegetni a sofőrt, ismerni kellett az útvonalat, meg kellett szervezni, hogy ott legyen a fehér Fiat és a Mercedes oldalba kapja, gondoskodni kellett a fényfelvillanásról, késleltetni a mentőket, összekeverni a vérmintákat, kikapcsolni a zárt láncú televíziót és megvesztegetni a nyomozókat - mindemellett még arra is szükség volt, hogy azonosítsák, megszereljék és a helyszínre juttassák a halálcsapdaként szolgáló autót. Alighanem egyszerűbb módjai is vannak annak, hogy az ember eltegyen valakit láb alól. (Vudu-történelem. Korunk

legnagyobb összeesküvés-elméleteinek leleplezése. Bp. 2010, HVG Könyvek. 199. o. Garai Attila fordítása.)

A gyilkosságra utaló híresztelések miatt 2004 januárjában Michael Burgess, a brit királynő udvartartásának halottkéme hivatalosan felszólította a londoni rendőrség főnökét, hogy kezdjen vizsgálatot a hercegnő halálával kapcsolatos, tisztázatlan problémákról. Tizennégy tapasztalt nyomozó közel hároméves vizsgálatának eredményeit egy 832 oldalas jelentésben foglalták össze. Maga a vizsgálat 3 690 000 fontba került, és ezen a honlapon aprólékosan végigkísérhető:
<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20090607230718/> <http://www.scottbaker-inquests.gov.uk/index.htm>

2008. április 7-én az esküdtszék arra az egyhangú (!) következtetésre jutott, hogy a hercegnő és a két férfi a gépkocsivezető és az autót üldöző fotóriporterek bűnös gondatlanságának lettek az áldozatai. Haláluknak az volt az oka, hogy Henri Paul ittasan vezetett és a biztonsági övek nem voltak bekapcsolva. Mohamed Al-Fayed nem fogadta el a döntést, Diana fiai azonban a nyilvánosság előtt köszönetét mondtak az esküdteknek az ügy tisztázásáért.

100. A 2001. szeptember 11-ei merénylet nem Oszama bin Laden műve

2001. szeptember 11-e reggelén az Oszama bin Laden vezetése alatt álló al-Kaida iszlám terrorszervezet tizenkilenc tagja utasként felszállt négy amerikai repülőgépre. A személyzetet és az utasokat megfélemlítve valamennyi gépen átvették az irányítást.

Az American Airlines Bostonból Los Angelesbe tartó repülőgépe nyolc óra negyvenhat perckor belecsapódott a New York-i Világkereskedelmi Központ (World Trade Center, WTC) északi tornyába. A United Airlines repülőgépe, amely ugyanezen az útvonalon közlekedett, kilenc óra három perckor nekiütközött a déli toronynak. A déli torony kilenc óra ötvenkilenckor, az északi tíz óra huszonnyolckor omlott össze.

Az American Airlines washingtoni Dulles repülőtéren felszállt, Los Angelesbe tartó repülőgépe kilenc óra harminchét perckor belecsapódott a Pentagon épületébe. A United Airlines Newarkból (New Jersey) Los Angelesbe tartó gépének személyzete és utasai megtudták, mi történt New Yorkban, s ezért szembeszálltak a gépüket hatalmukba kerítő négy terroristával. Repülőgépük három perccel tíz óra után a pennsylvaniai Shanksville közelében lezuhant. A szerencsétlenséget senki sem élte túl. A terroristák célja valószínűleg a Kongresszus épülete lehetett.

A tizenkilenc géprablónak összesen 2977 embert sikerült elpusztítania. 246-an a négy repülőgépen haltak meg, 2606-an a New York-i Világkereskedelmi Központ tornyainak tűzében, romjai alatt vagy az épületekből kiugorva, 125-en pedig a Pentagonban. A legfiatalabb egy kétéves gyermek volt, aki a déli toronynak ütköző gépen utazott. Az áldozatok között van New York városának 343 tűzoltója és 372 külföldi személy is, akik közül a legtöbben britek, indiaiak, dél-koreaiak, kanadaiak és japánok voltak.

A tizenkilenc merénylő közül tizenötön Szaúd-Arábiából, ketten az Egyesült Arab Emírátsokból származtak, egy-egy fő pedig Egyiptomból és Libanomból. A vizsgálatok megállapították, hogy valamennyien az Oszama bin Laden által irányított al-Kaida nevű szervezethez tartoztak. Bin Laden a kezdeti tagadás után a 2004. október 29-én az al-Dzsazíra arab televízió által bemutatott videófelvételen elismerte felelősségét, s 2006-ban már kijelentette, hogy ő irányította a 19 merénylőt.

Szinte azonnal megszülettek azok az elméletek, amelyek szerint a merényletek mögött nem az al-Kaida áll. A legvisszataszítóbb feltételezést a libanoni Hezbollah szervezethez közel álló televízió tette közzé, amely szerint 4000 zsidó alkalmazott nem jelent meg a Világkereskedelmi Központ tornyaiban lévő munkahelyén ezen a napon - vagyis tudtak előre a merényletekről. Ez a szám a Jerusalem Post című izraeli lap szeptember 12-ei internetes kiadásából származik, amely azt írta, hogy az izraeli külügyminisztérium eddig 4000 izraeli személy nevét kapta meg, akikről rokonaik azt hitték, hogy a merényletek áldozataivá válhattak. Vagyis nem arról van szó, hogy ennyi zsidó származású amerikainak kellett volna a merénylet napján az ikertornyokban tartózkodniuk, hanem arról, hogy ennyi személy után érdeklődtek izraeli rokonaik, de kiderült róluk, hogy nincsenek az áldozatok között. Amennyire ez megállapítható, az áldozatok 10-14%-a volt zsidó, ami nagyjából megegyezik a számaránnyal, amit New York és térsége lakosságában a zsidók képviselnek - ez az arány legfeljebb egy antiszemita vagy egy szíriai lap számára lehetett meglepő. (David Aaronovitch: Vudu-történelem. Korunk legnagyobb összeesküvés-elméleteinek leleplezése. Bp. 2010, HVG Könyvek. 324. o. Garai Attila fordítása.) A támadások során különben öt izraeli állampolgár is életét vesztette.

Az összeesküvés-elméletek híveinek az is gyanús volt, hogy az eltérített gépek utasai mobiltelefonon üzeneteket küldtek hozzátartozóiknak, holott szerintük a repülőgépeken nem lehet efféle telefonokat használni. A szakértők szerint azonban erre van lehetőség, ha alacsonyan repülnek egy város fölött, s ráadásul a hívások egy részét az Airfone szolgáltatás segítségével bonyolították le.

Mások azt állították, hogy a Pentagon épületébe nem egy repülőgép csapódott bele, hanem egy rakéta, mert a keletkezett lyuk túl kicsi volt. Aaronovitch teljes joggal állapítja meg, hogy ebben az elképzelésben kitapintható a Tom és Jerry rajzfilmek hatása: amikor Tom, a macska áthatol a falon, a téglafalban pontosan egy macskányi lyuk keletkezik, és a lyuk körvonala még a macska bajuszát is követi

Ha van egy gépünk törzssel és szárnyakkal, akkor nagyjából akkora lesz a lyuk a falon, mint a törzs a szárnyakkal együtt. (Ugyanott, 303. o.) A becsapódáskor azonban a gép szárnyait szétzúzták a Pentagon megerősített oszlopai, és csak a gép teste fűrődött bele az épületbe. Minden szemtanú repülőgépet látott, s a gépen tartózkodókat DNS-vizsgálattal azonosítani tudták a helyszínen talált maradványokból.

Olyanok is akadnak, akik szerint a Bush-kormányzat áll az ügy háttérében, amelynek bizonyos köréi ürügyet akartak teremteni arra, hogy katonai erőt vessenek be a Közel-Keleten. Ezért a géprablók, ha léteztek egyáltalán, megtévesztett balekok voltak, a két gép távirányítással ütközött a WTC ikertornyaiba. A tornyok azonban időzített robbanás következtében omlottak össze, a robbanóanyagot már korábban elhelyezték az épület belsejében. (Ugyanott, 307. o.)

Rendkívül nehéz az efféle állítások ellen érveket felhozni. Aki ugyanis elhiszi, hogy az amerikai

kormányzat ilyen rettenetes módon végez több ezer saját honfitársával különböző stratégiai és gazdasági érdekek érvényesítése érdekében, az nem sokat tud az Egyesült Államok kormányzatáról, de nagyon gyűlöli azt. Aki pedig elhiszi, hogy sikerült felbujtani és kiképezni 19 merénylőt, észrevétlenül nagy mennyiségű robbanóanyagot halmozni fel az ikertornyokban, rakétát lőni a Pentagonba, megtéveszteni több ezer szemtanút, hamis telefonhívásokat küldeni az utasok családtagjainak, hamis videofelvételeket készíteni, amelyeken Oszama bin Laden mindent magára vállal, eltüntetni két repülőgépet utasaikkal és személyzetükkel együtt, mégpedig úgy, hogy a több száz személy közreműködését követelő összeesküvésből semmi se derüljön ki - az nem ismeri az emberi természetet.